SZIKR

A TÖRTÉNELMI MATERIALIZMUS

SZERKESZTETTE

F. V. KONSZTANTYINOV

a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelező tagja

★

MÁSODIK KIADÁS

SZIKRA

BUDAPEST 1955

Az orosz eredeti címe:

ИСТОРИЧЕСКИЙ МАТЕРИАЛИЗМ

ПОД ОБЩЕЙ РЕДАКЦИЕЙ
ЧЛЕНА-КОРРЕСПОНДЕНТА АКАДЕМИИ НАУК СССР
Ф. В. КОНСТАНТИНОВА

★

Издание второе

ГОСПОЛИТИЗДАТ 1954

Felelős kiadó a Szikra Könyvkiadó vezérigazgatója

ELŐSZÓ A MÁSODIK KIADÁSHOZ

Ennek a könyvnek az első kiadása 1951-ben jelent meg 200 000 példányban, s igen hamar elkelt. Ez amellett szól, hogy okvetlenül szükség van olyan tankönyvekre, melyek a történelmi materializmus, a társadalom általános fejlődéstörvényeiről szóló marxista tudomány alapjainak rendszeres kifejtését tartalmazzák.

A könyv első kiadását megvitatták a sajtóban, a társadalomtudományi főiskolák tanszékeinek ülésein, továbbá a marxista filozófiának és a marxizmus-leninizmus alapjainak oktatásával foglalkozó tanárok gyűlésein, melyeken történészek, közgazdászok és jogászok is részt vettek.

A könyv második kiadásának előkészítésénél a szerzők arra törekedtek, hogy felhasználják munkájukban mindazokat az értékes és helytálló kritikai megjegyzéseket és észrevételeket, amelyek a sajtóban, valamint a tanárok és a tudományos dolgozók értekezletein elhangzottak. A könyv megvitatása során a tudományos és a pedagógiai közvélemény kifejezte azt a kívánságát, hogy a mű szerzői változtassák meg némileg a könyv szerkezetét, szigorúbban ragaszkodjanak a problémák következetes kifejtéséhez, és csökkentsék a könyv terjedelmét anélkül, hogy a tárgyalás világossága és közérthetősége csorbát szenvedne. E követelményt figyelembe vették a szerzők, és ennek megfelelően csökkentették a fejezetek számát és a könyv egész terjedelmét.

A szerzők az általános szociológiai törvények hatásának kimutatása mellett arra is törekedtek, hogy minden egyes fejezetben megvilágítsák azoknak a törvényszerűségeknek és hajtóerőknek a sajátszerűségét, melyek az antagonisztikus termelési viszonyoktól, a termelés anarchiájától, az osztályantagonizmustól és a nemzeti elnyomástól immár megszabadult szocialista társadalmat jellemzik. A szocialista társadalom

fejlődési törvényszerűségeinek és hajtóerőinek sajátszerűségét általánosító jellemzéssel külön fejezetek foglalkoznak: „A szocialista társadalom fejlődésének hajtóerői", és „A szocializmusból a kommunizmusba való átmenet törvényszerűségei" című fejezetek.

„A történelmi materializmus" című könyvet a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Filozófiai Intézetének szerzői munkaközössége írta. Az 1. 2. 3. 9. és 10. fejezet, a 6. fejezet első négy alfejezete és a 11. fejezet első három alfejezete F. V. Konsztantyinov professzornak, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája levelező tagjának, az 5. fejezet, a 6. fejezet 5—9. alfejezetei és a 11. fejezet 4. alfejezete G. E. Glezermannak, a filozófiai tudományok doktorának munkája. A 4. és 8. fejezetet M. D. Kammari professzor, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelező tagja, a 7. fejezetet G. M. Gak professzor, a 12. fejezetet pedig C. A. Sztyepanyan, a filozófiai tudományok doktora írta.

A tankönyvírás tapasztalatai azt mutatják, hogy a különféle tudományágak tanulmányozására szolgáló tankönyvek, segédkönyvek többévi munkát igényelnek, és minden új kiadás jobb, tökéletesebb az előzőnél. „A történelmi materializmus" című tankönyv szerzőinek az volt a törekvésük, hogy a könyv második kiadásából kiküszöböljék az első kiadásban előforduló fogyatékosságokat, pontatlanságokat és hibákat.

A szerzők felkérik az olvasókat, hogy a könyv jelenlegi kiadására vonatkozó kritikai megjegyzéseiket juttassák el a következő címre: A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Filozófiai Intézete. Moszkva, Volhonka 14.

A szerzők

Moszkva, 1954 március.

ELSŐ FEJEZET

A TÖRTÉNELMI MATERIALIZMUS MINT TUDOMÁNY

1. A történelmi materializmus tárgya

Minden tudománynak megvan a maga külön kutatási területe. Így például a politikai gazdaságtan a társadalmi-termelési — vagyis gazdasági — viszonyok fejlődéstörvényeit tanulmányozza. A jogtudományok az állam és a jog történelmileg meghatározott formáinak fejlődését kutatják. A nyelvtudomány a nyelvet mint sajátos társadalmi jelenséget vizsgálja, tanulmányozza a nyelv fejlődésének törvényeit, szerepét a társadalmi életben stb. Mi tehát a történelmi materializmus tárgya?

A történelmi materializmus a társadalom fejlődésének általános törvényeiről szóló tudomány. A fentebb említett társadalomtudományok (a politikai gazdaságtan, a jogtudományok, a nyelvtudomány) a társadalmi élet egyes oldalainak, a társadalmi viszonyok meghatározott jelenségeinek és fajtáinak fejlődését tanulmányozzák. A történelmi materializmus, e tudományoktól eltérően, a társadalom egészének fejlődéstörvényeit, a társadalmi élet valamennyi oldalának kölcsönhatását tanulmányozza. A történelmi materializmus azokra a kérdésekre válaszol, hogy mi határozza meg a társadalmi rend jellegét, mi mozgatja a társadalom fejlődését, mitől függ az egyik társadalmi rendről a másikra, például a kapitalizmusról a szocializmusra való áttérés.

A történelmi materializmus a történelmi folyamat általános törvényeit kutatja, s ebben tér el feladata a társadalmi szaktudományok feladataitól, valamint a történetírás feladataitól. A történetírásnak szintén az a hivatása, hogy a társadalom történetének valamennyi oldalát vizsgálja, de teljes konkrétságában, időrendi sorrendben, egyes országok és korok szerint.

A történelmi materializmus adja az egyetlen helyes, tudományos választ a társadalomtudomány legáltalánosabb, leg-

lényegesebb elméleti és módszertani kérdéseire, amelyeknek a tisztázása nélkül nem lehet helyesen megmagyarázni sem a társadalmi élet egészének, sem egyes oldalainak fejlődését.

A társadalmi életben látunk gazdasági, politikai, ideológiai jelenségeket. Van-e összefüggés ezek között a jelenségek között, és ha van, milyen jellegű ez az összefüggés? Van-e a történelmi események tarka, sokrétű, bonyolult és ellentmondásos váltakozásában, a társadalmi fejlődés egész menetében szükségszerű belső összefüggés, törvényszerűség, vagypedig a társadalmi életben — a természettől eltérően — a véletlen, a káosz és az önkény uralkodik? Ez a társadalomtudomány egyik sarkalatos kérdése.

Az emberiség a fejlődés során hosszú és bonyolult utat tett meg az ősközösségi rendtől — a rabszolgaságon, a feudalizmuson és a kapitalizmuson keresztül — a szocializmusig, mely a földgolyó egyhatodán, a Szovjetunióban már győzelmet aratott, és épülőben van a népi demokratikus országokban is. Melyek ennek az előrehaladó fejlődésnek a legfőbb hajtóerői?

Mindezekre a kérdésekre a történelmi materializmus adott először tudományos választ. Ez az elmélet megmutatta az utat, amelyen haladva megismerhetjük a társadalom történetét mint a maga sokoldalú és ellentmondásos voltában egységes és törvényszerű folyamatot, ez az elmélet lehetővé teszi, hogy helyesen értsük meg a jelent, és előrelássuk a jövőt.

A történelmi materializmus teljes, egységes és egyöntetű *tudományos elmélet*, amely megmagyarázza a társadalom fejlődését, az egyik társadalmi rendből a másikba való átmenetet. A történelmi materializmus egyszersmind az egyetlen helyes, *tudományos módszer* valamennyi társadalmi jelenségnek és az egyes országok és népek egész történelmének vizsgálatára. A történelmi materializmus a társadalomtudományok minden ágának tudományos módszere. A közgazdász, a jogtudós, a művészettörténész, a történész, ha nem támaszkodik a történelmi materializmus elméletére és módszerére, nem tud tájékozódni a társadalmi élet sokrétű jelenségei és a történelmi események között, nem képes meglátni a véletlenek mögött a történelmi törvényszerűséget, a részletek mögött az egészet, a fáktól az erdőt. A történelmi materializmus a vizsgálódás olyan vezérfonalát adja a kutató kezébe, amelynek segítségével szabadon és tudatosan mozoghat a történelmi tények bonyolult útvesztőjében.

A történelmi materializmus — a társadalom általános fejlődéstörvényeiről szóló tudomány — a marxizmus-leninizmus egyik alkotórésze, a kommunizmus történettudományi alapja, a munkásosztály, a munkásosztály élcsapata — a Kommunista Párt — politikájának, stratégiájának és taktikájának elméleti alapja. A történelmi materializmus nem séma, nem elvont tételeknek és elveknek a gyűjteménye, amelyeket csak be kell magolni; nem, a történelmi materializmus örökké élő, alkotó módon fejlődő társadalmi *elmélet*, s egyszersmind a társadalmi élet megismerésének *módszere* és a cselekvés vezérfonala.

Hogy tudatos részvevői lehessünk a békéért, a demokráciáért, a kommunizmusért folytatott nagy történelmi harcnak, ismernünk kell a történelmi események valóságos okait és hajtóerőit, ismernünk kell a társadalmi fejlődés törvényeit. A történelmi materializmus segítségével megismerjük a társadalom fejlődésének általános törvényeit, lehetőségünk nyílik arra, hogy helyesen tájékozódjunk a szemünk előtt lejátszódó történelmi eseményekben, felfogjuk értelmüket, és világosan lássuk a társadalmi fejlődés irányát, a történelmi távlatokat.

2. A történelmi materializmus megteremtése hatalmas forradalom a tudományban

A történelmi materializmust a XIX. század negyvenes éveiben nagy tudósok és gondolkodók, a munkásosztály tanítói és vezérei, Marx és Engels teremtették meg. A dialektikus és a történelmi materializmus létrejötte hatalmas forradalmat jelentett a tudományban.

A történelmi materializmus, akárcsak a marxizmus egész tanítása, nem jöhetett létre bármelyik korban, bármilyen körülmények között. A történelmi materializmus törvényszerűen jött létre, mint a társadalom anyagi életének fejlődéséből fakadó szükségletek tükröződése, és mint a tudomány — beleértve a filozófiát is — egész addigi fejlődésének eredménye. Vizsgáljuk meg mindenekelőtt azokat a történelmi feltételeket, amelyek a marxizmus keletkezésére vezettek.

Először: a XIX. század derekán a kapitalizmus ellentmondásai nagymértékben kiéleződtek. Ez nemcsak a tőkés országok iparának periodikus túltermelési válságaiban, hanem az osztályharc kiéleződésében is megnyilvánult. A tőkés társadalom termelőerői ellentmondásba kerültek a tőkés termelési viszo-

nyokkal, s a társadalom anyagi életének fejlődése egyre égetőbb követelménnyé tette a tőkés termelési viszonyok megszüntetését és szocialista termelési viszonyokkal való felváltásukat.

Másodszor: a tőkés termelési móddal együtt létrejött az új haladó osztály — a proletariátus, mely a XIX. század negyvenes éveiben hatalmas, haladó politikai erőként lépett a történelem porondjára.

A feudalizmusban az osztályviszonyokat a rendi viszonyok leple takarta, a kapitalizmus ellenben leegyszerűsítette, feltárta az osztályviszonyokat. Az osztályharc nyíltabb formát öltött. Ez lehetővé tette, hogy tudományosan felismerjék az osztályharcban a történelem hajtóerejét, és felderítsék, hogy az osztályokat és az osztályok harcát a társadalom gazdasági rendje határozza meg. Engels erről a következőket írta: „Míg azonban a történelem e mozgató okainak felkutatása minden előző korszakban csaknem lehetetlen volt — mert összefüggéseik okozataikkal bonyolultak és rejtettek voltak —, a jelenkor ezeket az összefüggéseket annyira leegyszerűsítette, hogy a rejtély megoldható lett. A nagyipar meghonosodása óta, tehát legalábbis az 1815-ös európai béke óta senki előtt Angliában nem volt többé titok, hogy az egész politikai harc ott két osztály, a földbirtokos arisztokrácia (landed aristocracy) és a burzsoázia (middle class) uralmi igényei körül forog. Franciaországban a Bourbonok visszatértével ugyanennek a ténynek ébrednek tudatára; a restauráció korának történetírói, Thierrytől Guizot-ig, Mignet-ig és Thiers-ig mindenütt nyiltan kimutatják, hogy a francia történelem megértésének a középkor óta ez a kulcsa. És 1830 óta elismerik, hogy e két országban a munkásosztály, a proletariátus a harmadik harcoló fél a hatalomért. A viszonyok annyira leegyszerűsödtek, hogy csak az, aki szándékosan behúnyja szemét a tények előtt, nem veszi észre, hogy e három nagy osztály harca és érdekeik összeütközése a modern történelem hajtóereje . . ."[1]

A kapitalizmusból a szocializmusba való társadalmi átmenet megérlelődött anyagi szükségletei, a proletariátus osztályharcának követelményei hívták életre a marxizmust. De miért éppen a XIX. század negyvenes éveinek Németországa lett a marxizmus, és így a történelmi materializmus szülőhazája? Azért, mert annak a polgári demokratikus forradalomnak, mely abban az időben Németországban érlelődött, a kapitalizmus

[1] *Marx—Engels.* Válogatott művek. 2. köt. Szikra 1949. 389. old.

kifejlettebb ellentmondásainak viszonyai között kellett lefolynia, mint a hasonló forradalmaknak Angliában és Franciaországban. Németország a XIX. század közepén fejlettebb tőkés ország volt, mint Anglia a XVII. és Franciaország a XVIII. században. Németországban már kialakult a proletariátus, s jogosan igényt tartott arra, hogy az osztályharcban és a közelgő forradalomban önálló történelmi szerepet játsszon. Németország proletariátusa előtt olyan feladatok állottak, amelyek sürgetően követelték a forradalmi elmélet és taktika kérdéseinek kidolgozását, a munkásosztály történelmi szerepének tisztázását mind a polgári, mind a szocialista forradalomban. Ezért lett éppen Németország a történelmi materializmus és az egész marxizmus szülőhazája, ezért lettek éppen a német proletariátus vezérei — Marx és Engels — a társadalomtudomány megteremtői.

Egyáltalán nem véletlen, hanem törvényszerű az, hogy a társadalomtudományt a munkásosztály ideológusai teremtették meg. A természet törvényeinek a felfedezése általában többékevésbé simán megy, mivel ezeknek a törvényeknek a feltárása nem érinti a reakciós osztályok érdekeit. Más a helyzet a társadalom fejlődéstörvényeinek feltárásánál. Ezeknek a törvényeknek nagy része a reakciós erők érdekeibe ütközik. Ezért a reakciós erők eszeveszett ellenállást fejtenek ki a társadalmi fejlődés érdekeiket sértő törvényeinek feltárásával, és még inkább alkalmazásával szemben.

A társadalom fejlődéstörvényeinek feltárását csakis a haladó osztály, a haladó osztály ideológusai kezdeményezhetik és írhatják zászlajukra, mert ennek az osztálynak nem érdeke, hogy a régi, önmagát túlélt társadalmi rend örökké tartson, s így ez az osztály bátran tekint a jövőbe. A társadalomtudományt csakis azok az ideológusok teremthették és teremtették meg, akik a proletariátust képviselték, azt az osztályt, mely következetesen és a végsőkig forradalmi osztály, melynek érdeke a kizsákmányolás minden formájának megsemmisítése. Ez a magyarázata annak, hogy a társadalom fejlődéstörvényeiről szóló igazi tudományt nem hozhatták létre a burzsoázia ideológusai, nem is beszélve a rabszolgatartók és a hűbérurak ideológusairól.

Ezt a tényt tökéletesen igazolja az a különbség, mely a marxizmus megjelenéséig a természettudomány és a társadalomról szóló ismeretek fejlődésének eredményeiben mutatkozott. Valóban, a természettudomány a XIX. század derekán óriási eredményeket ért el, s ahova a tudományos kutatás behatolt, onnan

lépésről lépésre kiszorította az idealizmust és a vallást. A XVII. és XVIII. század filozófiai materializmusa a természettudományok adataira támaszkodva, magából a természetből kiindulva, materialista magyarázatot adott a természetről.

Ami a társadalmi, történelmi jelenségeket illeti, ezen a területen Marx előtt osztatlanul az idealizmus uralkodott. Nemcsak a filozófiai idealizmus és a vallás hívei, hanem a tőkés társadalom haladó gondolkodói is — például a XVII. és a XVIII. század angol és francia materialistái, vagy Feuerbach, a XIX. század negyvenes éveinek német materialista filozófusa — a társadalmi élet, a társadalomtörténet jelenségeinek magyarázatában idealista álláspontot foglaltak el. A teológusok és az idealista filozófusok, a polgári szociológusok és történészek, a feudális arisztokrácia, a nagyburzsoázia és a kispolgárság összes ideológusai azt tartották, hogy a társadalom fejlődésének döntő, legfőbb mozgatóereje a tudat, az ész, a politikai, erkölcsi, vallási és egyéb eszmék és elvek.

A természetben, mint tudjuk, vak elemi erők működnek. A társadalomban emberek cselekszenek, akiknek eszük, tudatuk, akaratuk van. Az idealisták ebből a tényből azt a hamis következtetést vonták le, hogy a természetben törvényszerűség, szükségszerűség uralkodik, de a társadalom történetében a szabad akarat az úr, hogy a nappalok és éjszakák, az évszakok váltakozása, az időjárás és más természeti jelenségek változásai nem függnek az emberek akaratától és tudatától, de a történelmi eseményeket az emberek, a történelmi személyiségek, vezérek, hősök, hadvezérek, kormányférfiak, királyok tudatos tevékenysége és akarata szabja meg. A vélemények kormányozzák a világot, határozzák meg a történelem menetét — hajtogatták a polgári felvilágosodás képviselői.

A történészek és az idealista szociológusok az emberi társadalom történetét véletlenek láncolatának, tévedések, értelmetlen erőszakosságok és tévelygések zűrzavarának tekintették. Egész történelmi korszakokról, például a középkorról azt a felfogást vallották, hogy az a józan ész eltévelyedésének, az emberek tudatlanságának és babonáinak, vagy a durva erkölcsöknek és a rossz törvényhozásnak a következménye volt. Az idealisták nem a társadalom anyagi életfeltételeinek fejlődésével magyarázták a társadalmi eszméket, politikai nézeteket és elméleteket, a politikai és egyéb társadalmi intézményeket, hanem a társadalom egész történetének magyarázatát az emberek tudatában, a filozófiai, politikai és egyéb eszmékben és elméletekben

keresték. Az idealisták azt tartják, hogy nem a társadalmi lét, nem a társadalom anyagi élete határozza meg a társadalmi tudatot, hanem fordítva, a társadalmi tudat szüli és szabja meg a társadalom életét, a társadalmi létet.

A történelem, a társadalmi élet tudományos felfogásának megteremtése végett minden vonatkozásban kritikai vizsgálat tárgyává kellett tenni az idealizmust, és ki kellett űzni utolsó menedékéből, vagyis a történelem területéről. Ennek megvalósítása Marx és Engels érdeme.

A társadalmi életről, a történelemről vallott idealista nézetek legfőbb hibái a következőkben foglalhatók össze:

Először, az idealista történészek és szociológusok a történelem, a társadalmi élet tanulmányozása során az emberek tevékenységének csupán eszmei indítékait vizsgálják, s nem kutatják azt, hogy mi idézi elő, mi szabja meg ezeket az indítékokat. Az idealisták ennélfogva a társadalmi élet jelenségeinek csupán a felületével foglalkoznak, a történelmi folyamat felszínén mozognak, nem tudnak behatolni a jelenségek lényegébe, nem tudják felderíteni a tanulmányozott jelenségek mély anyagi okait.

Másodszor, az idealisták metafizikus módon szembeállítják a társadalmat és a természetet, szakadékot látnak közöttük. Nem veszik tekintetbe azt a tényt, hogy a társadalom, jóllehet sajátos jelenség, de mégis a természetnek része, s hogy nemcsak a természeti, hanem a társadalmi jelenségek is alá vannak vetve az emberek tudatától és akaratától független, objektív törvények hatásának.

A Marx előtti történészek és szociológusok a történelmi eseményeknek és társadalmi jelenségeknek csupán véletlen, külső összefüggéseit vették észre és írták le. Legjobb esetben is a történelmi folyamatnak csak egyes oldalait világították meg, és csak töredékesen gyűjtött tényanyagot halmoztak fel, de a társadalomról és a társadalom fejlődéstörvényeiről nem tudtak igazi tudományt teremteni.

Harmadszor, a Marx előtti szociológiai elméleteket és az akkori történetírást az jellemezte, hogy egyszerűen figyelmen kívül hagyták a néptömegek döntő szerepét a történelemben, s a társadalom történetét a nagy emberek, cárok, királyok és hadvezérek történetére szűkítették le. A tömegeket, a népet az idealisták megvetették, passzív, renyhe, tehetetlen „anyagnak" tekintették, mely csupán a „szellem", az eszmék, a kiváló egyéniségek hatására mozdul meg.

A történelmi materializmus létrejöttéig uralkodó hazug, idealista társadalom- és történelemszemlélet a szociológusok és történészek osztályhelyzetéből, osztálykorlátozottságából fakadt. A burzsoá ideológusok saját osztályuk érdekeit fejezik ki, s idealista mesterkedéseikkel félrevezetik a tömegeket. A társadalmi életről eltorzított képet festenek, az eseményekről, a nyomorról és a tőkés országok dolgozóinak egyéb bajairól hamis magyarázatot adnak. Az idealisták, amikor a társadalmi élet gazdasági és politikai feltételeinek megváltoztatásáért küzdő proletariátus osztályharca ellen lépnek fel, azt az illúziót akarják kelteni, hogy az életfeltételeket önmagunk erkölcsi tökéletesítése útján lehet megváltoztatni. Az idealizmus a kizsákmányoló osztályokat szolgálja, s a társadalom haladó erőit, a dolgozókat, a munkásosztályt passzivitásra kárhoztatja. Az idealizmus mindenoldalú, megsemmisítő bírálata elengedhetetlen feltétele volt annak a forradalmi fordulatnak, melyet Marx és Engels hajtott végre a tudományban.

A burzsoázia ideológusai nem tudták megteremteni az igazi társadalomtudományt. A történelmi események menetének nyomására, a történelmi tények hatására a legmélyebben gondolkodó és a legmesszebbre látó polgári ideológusok mégis kénytelenek voltak kritikai álláspontra helyezkedni a naiv, felszínes, szubjektív idealista nézetekkel szemben. A XVIII. és XIX. század haladó polgári gondolkodóinak, valamint az utópista szocialistáknak számos olyan tudományos tételük és megsejtésük volt, melyekre Marx és Engels támaszkodhattak és támaszkodtak is. Például Helvétius materialista filozófus, a XVIII. század francia felvilágosodásának képviselője felismerte, hogy a környezet és a körülmények nevelő hatással vannak az emberekre. Rousseau zseniálisan megsejtette a vas-szerszámok és a földművelés szerepét az emberek közötti egyenlőtlenség keletkezésében. Az utópista szocialista Saint-Simon úgy magyarázta a XVIII. század francia forradalmát, mint a harmadik rend és a feudális nemesség közötti osztályharc eredményét. A XIX. század első negyedében egyes francia és angol történészek a feudalizmus korszakának eseményeit, valamint az angol (XVII. század) és a francia (XVIII. század) forradalmat az osztályharc alapján próbálták magyarázni. Smith és Ricardo elemezték a polgári társadalom osztálymegoszlásának gazdasági alapját. Hegel német idealista filozófus az emberiség történetét szükségszerű, fejlődő, progresszív és ellentmondásos folyamatként tárgyalta, de e folyamat alapját az általa kiagyalt „világszellem"

fejlődésében látta. Hegel a történelmi jelenségek valódi összefüggését a saját filozófiája területéről átplántált kieszelt összefüggéssel helyettesítette, s ezzel misztifikálta a valóságos törvényszerűséget. Mindazonáltal Hegel bírálta a szubjektivista történetszemléletet, s nem egyes történelmi személyiségek nézetei, céljai és akarata alapján magyarázta a történelmi eseményeket, hanem igyekezett azok mélyebb okait kikutatni.

Lenin a társadalomtudomány keletkezésének bonyolult és törvényszerű folyamatával kapcsolatban a következőket írja: „*Minthogy* ezt a tudományt az értéktörvénynek és a társadalom alapvető osztálymegoszlásának felfedezésével először a klasszikus közgazdászok építették ki, *minthogy* ezt a tudományt, hozzájuk kapcsolódva, a feudalizmus és a papi szellem ellen folytatott harcban a XVIII. század felvilágosítói fejlesztették tovább, *minthogy* ezt a tudományt reakciós nézeteik ellenére a XIX. század elejének történészei és filozófusai vitték előre, akik az osztályharc kérdésének magyarázatában még messzebb jutottak el, akik kidolgozták a dialektikus módszert és alkalmazták vagy alkalmazni kezdték ezt a módszert a társadalmi életre — így a marxizmus, mely ezen az úton számos óriási lépést tett előre, az európai történeti, közgazdasági és filozófiai tudomány egész eddigi *fejlődésének legmagasabb foka*"[2].

Az a tény, hogy a XIX. század derekán Oroszország haladó gondolkodói, a forradalmi demokraták — Belinszkij, Gercen, Csernisevszkij, Dobroljubov — Marxtól és Engelstől függetlenül jelentős eredményeket értek el e szemlélet kidolgozása terén, beszédesen tanúsítja, hogy a materialista történetszemlélet megteremtése mennyire megfelelt a megérlelődött szükségleteknek. A forradalmi demokratáknak kiemelkedő szerepük volt a társadalomtudomány megteremtésének előkészítésében. Felvetették a történelmi folyamat törvényszerűségének kérdését, bírálták a szubjektivizmust és a voluntarizmust, helyesen értelmezték a néptömegek és a személyiség történelmi szerepét, materialista alapon magyarázták a társadalmi élet egyes oldalait, felismerték a filozófia, az irodalom, a művészet osztályjellegét, megpróbálták az emberek nézeteit életfeltételeikből levezetni. Hangsúlyozták, hogy a társadalmi élet ellentmondásokon, a különböző társadalmi erők harcán keresztül változik és fejlődik, s ez a változás és fejlődés forradalmak útján megy végbe. De még ezek az orosz forradalmi gondolkodók is, noha a természet magyarázatában materialisták voltak, a társadalmi

[2] *Lenin* Művei. 20. köt. 184. old. (oroszul).

élet magyarázatában általában és egészében — egyes lángeszű megsejtéseik és helyes tételeik ellenére — idealisták maradtak. Véleményük szerint a történelem menetét végső fokon az ismeretek előrehaladása, a felvilágosodásnak a nép körében való terjedése határozza meg. A forradalmi parasztság ideológusai voltak, akik a társadalom fejlődéstörvényeinek tudományát nem tudták megteremteni.

Ahhoz, hogy a történelmi materializmus létrejöhessen, szét kellett zúzni az idealizmust annak valamennyi formájában, úgyszintén le kellett küzdeni a régi, Marx előtti materializmus korlátozottságát, egyoldalúságát, következetlenségét és szemléleti jellegét, s meg kellett teremteni a materializmus magasabb, következetesen tudományos formáját, vagyis a dialektikus materializmust. Ezt Marx és Engels vitték véghez olymódon, hogy általánosították a természettudomány minden eredményét és az emberiség világtörténelmi gyakorlatát, különösen pedig a proletariátus forradalmi gyakorlatát.

Marx és Engels a dialektikus materializmus kidolgozásában a régi materializmusra, nevezetesen a XVIII. századbeli francia filozófusok és Feuerbach materializmusára támaszkodtak, s átvették ennek a materialista filozófiának legfőbb magvát, vagyis a szellem és a természet, a tudat és az anyag viszonyára vonatkozó kérdés materialista megoldását. Marx és Engels tovább fejlesztették a régi materializmus alapvető tételeit, és új filozófiai elméletet alkottak: a dialektikus materializmust, a munkásosztály marxista pártjának tudományos világnézetét. Marx és Engels megteremtették a materialista dialektikát, mely szöges ellentéte Hegel idealista dialektikájának, felhasználták azonban azt a racionális magot, amely a hegeli dialektikában misztikus burokba rejtve megvolt. A materialista dialektika, a marxizmus tudományos módszere, következetesen kritikai és forradalmi módszer.

Marx és Engels a dialektikus materializmus tételeit kiterjesztették a társadalom megismerésére, alkalmazták a társadalmi élet tanulmányozásában, a társadalom történetének magyarázatában — megalkották a történelmi materializmust. A dialektikus materializmus tételeinek a társadalom megismerésére való kiterjesztése lehetővé tette a társadalomtudomány alapkérdésének, a társadalmi lét (vagyis a társadalom anyagi élete és elsősorban a gazdasági viszonyok) és a társadalmi tudat viszonyára vonatkozó kérdésnek helyes eldöntését, úgyszintén a történelemnek szigorúan törvényszerű folyamatként való magyarázatát.

A történelmi materializmus — ellentétben az összes idealista tanításokkal, melyek a társadalmi létet a társadalmi tudattal magyarázzák — a társadalmi tudatot a társadalmi létből, a társadalom anyagi életfeltételeiből vezette le. A társadalmi lét határozza meg a társadalmi tudatot — ez a történelmi materializmus alapvető, sarkalatos tétele. A társadalom tanulmányozásának dialektikus materialista módszere módot adott arra, hogy a társadalmi jelenségeket belső összefüggésükben és kölcsönös feltételezettségükben, ellentmondásos mozgásukban és fejlődésükben fogják fel. A történelmi materializmus alapján lehetővé vált, hogy az emberiség történelmét úgy értelmezzék, mint progresszív, előrehaladó fejlődési folyamatot, mely felmerülő és feloldódó ellentmondásokon keresztül, az új, haladó társadalmi erőknek a régi, reakciós, önmagukat túlélt erők ellen vívott harcán keresztül, társadalmi forradalmakon keresztül a társadalom alacsonyabb formáitól a magasabb formák felé halad.

Marx és Engels műve — a történelmi materializmus — a tudományos gondolkodás hatalmas vívmánya, forradalmi fordulat a tudományban, a társadalom történetének felfogásában. „A politikai gazdaságtan bírálatához" című könyvének híres „Előszavában" Marx zseniálisan jellemezte a történelmi materializmus lényegét és alaptételeit. Ez a jellemzés a következőképpen szól:

„Életük társadalmi termelésében az emberek meghatározott, szükségszerű, akaratuktól független viszonyokba, termelési viszonyokba lépnek, amelyek anyagi termelőerőik meghatározott fejlődési fokának felelnek meg. E termelési viszonyok összessége alkotja a társadalom gazdasági szerkezetét, azt a reális alapot, amelyen a jogi és politikai felépítmény emelkedik, és amelynek meghatározott társadalmi tudatformák felelnek meg. Az anyagi élet termelési módja határozza meg a társadalmi, politikai és szellemi életfolyamatot általában. Nem az emberek tudata az, amely létüket, hanem ellenkezőleg, társadalmi létük az, amely tudatukat meghatározza. A társadalom anyagi termelőerői, fejlődésük bizonyos fokán, ellentmondásba jutnak a meglevő termelési viszonyokkal, vagy ami ennek csak jogi kifejezése, azokkal a tulajdonviszonyokkal, amelyek között eddig fejlődtek. Ezek a viszonyok a termelőerők fejlődési formáiból azok béklyóivá csapnak át. Ekkor a társadalmi forradalom korszaka következik be. A gazdasági alap megváltozásával lassabban vagy gyorsabban forradalmi átalakuláson megy át az egész

óriási felépítmény. Az ilyen forradalmi átalakulások vizsgálatánál mindig különbséget kell tenni a gazdasági termelési feltételekben bekövetkezett anyagi, természettudományos pontossággal megállapítható átalakulás, és a jogi, politikai, vallási, művészi vagy filozófiai, egyszóval, ideológiai formák között, amelyekben az emberek ennek az összeütközésnek tudatára jutnak és azt végigharcolják. Mint ahogy az egyént nem aszerint ítéljük meg, amit önmagáról gondol, ugyanúgy az ilyen forradalmi átalakulási korszakot sem ítélhetjük meg saját tudata alapján, hanem ellenkezőleg, ezt a tudatot kell az anyagi élet ellentmondásai, a társadalmi termelőerők és termelési viszonyok közötti összeütközés alapján megmagyarázni. Egy társadalmi alakulat nem pusztul el mindaddig, amíg nem fejlődtek ki mindazok a termelőerők, amelyek számára elég teret nyújt, és új, magasabbrendű termelési viszonyok sohasem lépnek helyébe, amíg azok anyagi létfeltételei magának a régi társadalomnak méhében ki nem fejlődtek. Ezért az emberiség mindig csak olyan feladatokat tűz maga elé, amelyeket meg is tud oldani, mert ha alaposabban megvizsgáljuk, mindig azt látjuk, hogy a feladat maga is csak ott merül fel, ahol megoldásának anyagi feltételei már megvannak, vagy legalábbis keletkezőben vannak"[3].

3. A társadalmi fejlődés törvényei, és e törvények objektív jellege

Amíg a történetírók és a szociológusok a társadalmi fejlődés fő okát az eszmék változásában és az egyes kiváló személyiségek tevékenységében látták, addig a társadalmi élet fejlődésében nem lehetett felfedezni a *törvényszerűséget*, a szükségszerű belső összefüggéseket. E szociológusok szemében a történelem számtalan egymással összefonódó és egymással összeütköző emberi törekvés és cselekvés megnyilvánulása, egyszóval számtalan véletlen megnyilvánulása volt. De a tudomány ellensége a véletleneknek: a tudománynak az a feladata, hogy a számtalan valóságos vagy látszólagos véletlen mögött felfedezze a jelenségek belső szükségszerű összefüggését, törvényszerűségét.

A XVIII. század polgári felvilágosítói történelmi tévedésnek,

[3] *Marx—Engels.* Válogatott művek. 1. köt. Szikra 1949. 339—340. old.; lásd még *Marx.* A politikai gazdaságtan bírálatához. (A marxizmus-leninizmus kis könyvtára. 88—89. sz.) Szikra 1953. 4—5. old.

visszafejlődésnek tartották a feudalizmust az ókorhoz képest, mert a feudalizmust metafizikus és nem dialektikus módon vizsgálták, vagyis nem vették tekintetbe azokat az objektív történelmi viszonyokat, melyek a feudalizmust létrehozták. A XVIII. század Franciaországának vagy a XIX. század Oroszországának viszonyai szempontjából a hűbéri-jobbágyi rend elavult, természetellenes, „ésszerűtlen" jelenséggé vált. De a középkor viszonyai között egész Európa népei, valamint a földkerekségnek a fejlődés ugyanazon a szakaszán álló más népei számára a feudalizmus szükséges, törvényszerű, haladó, tehát „ésszerű" jelenség volt.

A polgári szociológusok és politikusok véletlen és természetellenes jelenségnek minősítettek egy olyan törvényszerű és történelmileg szükségszerű eseményt, mint amilyen az oroszországi Nagy Októberi Szocialista Forradalom. Vajon milyen alapon tagadják ennek az eseménynek a törvényszerűségét? Csupán azon az alapon, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és az általa létrehozott szovjet szocialista társadalmi és államrend ellentmond a burzsoázia érdekeinek és azoknak a fogalmaknak, melyeket a burzsoázia ideológusai a „normális", „természetes" társadalmi rendről alkottak.

A tőkés országok reakciós politikusai, s köztük a jobboldali szocialisták vezérei, természetellenes, „abnormális" jelenségnek minősítenek olyan törvényszerű eseményeket, mint amilyen az imperialistaellenes és antifeudális forradalom győzelme Kínában, vagy a népi demokratikus rend létrejötte több európai országban. Miért? Csakis azért, mert ezek a nagy történelmi események újabb súlyos csapást mértek az imperializmusra, és előrevetítik a kapitalizmus világméretű összeomlásának árnyékát. Ennek a felfogásnak az okai: a burzsoázia ideológusainak osztályvaksága, rettegésük az egész kapitalista rendszer közeledő összeroppanásától és a szocializmus győzelmétől, a burzsoázia osztályérdekei, annak az osztálynak az önző szempontjai, mely uralmát mindenáron meg akarja tartani, és semmilyen eszköztől sem riad vissza, csakhogy befeketítse és lekicsinyelje mindazt, ami új, haladó és forradalmi. Bárhogy is dühöngjenek azonban az imperialista reakció ideológusai ezek miatt az események miatt, a kapitalizmus pusztulása és a szocializmus győzelme ugyanolyan elkerülhetetlen és törvényszerű, mint ahogy az éjszakára nappal, a télre tavasz és nyár következik.

A történelmi materializmus tanítása szerint minden társadalmi jelenséget azokkal a viszonyokkal összefüggésben kell meg-

vizsgálni, amelyek között ez a jelenség létrejött. Minden a viszonyoktól, a helytől és az időtől függ.

„A marxizmus egész szelleme, egész rendszere azt követeli, hogy minden tételt csak (α) történelmi szempontból; (β) csak más tételekkel összefüggésben; (γ) csak a konkrét történelmi tapasztalatokkal kapcsolatban vizsgáljunk"[4] — írta Lenin.

Csak a társadalmi jelenségek konkrét, történelmi vizsgálata teszi lehetővé a társadalmi fejlődés belső szükségszerű összefüggéseinek, törvényszerűségeinek megismerését.

A jelenségek közötti összefüggések sokfélék: vannak külső, egyes, véletlen összefüggések, s vannak belső, általános, szükségszerű, állandó, ismétlődő, lényeges összefüggések. A természetnek vagy a társadalmi fejlődésnek a tudomány által feltárt törvényei a jelenségek belső, szükségszerű, általános, ismétlődő, viszonylag állandó összefüggéseit és függőségét fejezik ki, azokat az összefüggéseket és kapcsolatokat, melyek az adott jelenségek és folyamatok lényegéből, természetéből következnek.

Így például nem véletlen jelenség, hogy a tőkés társadalomban antagonisztikus, ellenséges osztályok vannak — a proletariátus és a burzsoázia —, és hogy e két osztály harcban áll egymással, hanem szükségszerű, elkerülhetetlen, a tőkés termelési mód lényegéből, természetéből fakadó jelenség. Ez a kapitalizmus fejlődésének törvénye. Ugyanígy a szocialista termelési mód lényegéből, természetéből folyik az, hogy a szocialista társadalomban nincsenek ellenséges osztályok. A munkásosztály és a parasztság baráti viszonya a szocialista társadalom fejlődésének törvénye.

A történelem tanúsága szerint a társadalmi folyamatok keletkezését és fejlődését nem az illető jelenségek véletlen, külső összefüggései, hanem belső, szükségszerű összefüggései határozzák meg. A nemzeti szabadságmozgalmak, a társadalmi forradalmak, az osztályharc, a háborúk, a társadalmi alakulatok változása — mindezek a jelenségek korántsem véletlenek, mint ahogyan a polgári szociológusok próbálják feltüntetni őket, hanem szigorúan törvényszerű jelenségek, amelyek a társadalom anyagi életfeltételeinek fejlődéséből fakadnak.

A kapitalizmus nem véletlenül váltotta fel a feudalizmust, hanem szükségszerűen, törvényszerűen. A kapitalizmus létrejöttét meghatározott anyagi feltételek, a gazdasági fejlődés

[4] *Marx—Engels—Lenin—Sztálin.* Proletárnemzetköziség és hazafiság. Szikra 1952. 154. old.

feltételei szükségszerűen idézték elő. A szocializmus jelenleg szintén nem véletlenül, hanem törvényszerűen, szükségszerűen váltja fel a kapitalizmust.

A társadalom a polgári szociológusok felfogása szerint az egyének mechanikus összege. Ez azonban nem igaz. A *társadalom:* az emberek között érvényesülő kölcsönhatás eredménye, az emberek közötti viszonyok és elsősorban a társadalom fundamentumát, *alapját* képező termelési viszonyaik meghatározott rendszere. A társadalmi élet jelenségei szervesen összefüggnek. A társadalmi élet jelenségeinek ez a belső, szükségszerű, szilárd összefüggése és feltételezettsége a társadalmi élet törvényszerűsége, a *társadalmi fejlődés törvényszerűsége.*

A társadalmi fejlődés törvényei, a természeti törvényekhez hasonlóan, a jelenségek reális, *objektív* összefüggését fejezik ki, amely az emberek akaratától és tudatától függetlenül létezik. Ezek a törvények mindeddig, a szocializmus megjelenéséig, főképpen — a természeti törvényekhez hasonlóan — spontánul hatottak. Az értéktörvény hatása például azokban a társadalmakban, amelyekben a munkatermékek áruformát öltenek, független attól, hogy felismerik-e az emberek ezt a törvényt vagy sem, akarnak-e számolni vele vagy sem. Az értéktörvény és más gazdasági törvények a kapitalizmusban spontán, elemi erőként hatnak.

A történelmi materializmus a társadalmi fejlődést természettörténeti folyamatként fogja fel. Ez azt jelenti, hogy először: a társadalmi fejlődés szükségszerű, törvényszerű folyamat; másodszor: a társadalmi fejlődést meghatározó törvények reálisan, objektíven, az emberek akaratától és tudatától függetlenül léteznek, és meghatározzák az emberek akaratát és tudatát, úgyszintén társadalmi életüket és tevékenységüket.

Az emberek nem helyezhetik hatályon kívül, nem semmisíthetik meg, nem alakíthatják át a természet törvényeit, s ugyanígy a társadalmi fejlődés törvényeit sem. „Az emberek ezeket a törvényeket felfedezhetik, megismerhetik, tanulmányozhatják, cselekedeteikben számbavehetik, a társadalom érdekében felhasználhatják, de megváltoztatni vagy hatályon kívül helyezni nem képesek. Még kevésbé képesek a tudomány új törvényeit kialakítani vagy teremteni"[5].

Akár a tőkés társadalomról van szó, melynek gazdasága

[5] *Sztálin.* A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban. Szikra 1953. 6. old.

spontánul fejlődik, akár pedig a tervszerűen fejlődő szocialista társadalomról — a fejlődés itt is, ott is az emberek akaratától és tudatától független, objektív törvények alapján megy végbe. A tőkés társadalom gazdasági törvényeinek objektív jellege például megnyilvánul mind a tőkés termelés periodikus válságaiban, mind a kapitalizmus valamennyi ellentmondásának fokozódásában, mélyülésében és kiéleződésében. A tőkések szeretnék, ha a gazdasági élet virágozna, ha nem lennének válságok, és az ellentmondások nem éleződnének ki, de hasztalan szeretnék, mert így szabja ezt meg a tőkés társadalomnak az ő akaratuktól független, objektív gazdasági törvénye.

Amikor Oroszország munkásosztálya a Kommunista Párt vezetésével véghezvitte a szocialista forradalmat és felépítette a szocialista társadalmat, az objektív törvényekre támaszkodott: a termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti feltétlen összhang gazdasági törvényére és a gazdasági fejlődés egyéb törvényeire, valamint az osztályharc és a forradalom törvényére.

Az objektív törvények ismerete módot ad arra, hogy előrelássuk a fejlődés irányát, és gyümölcsöző, sikeres tevékenységet fejthessünk ki a társadalom érdekében.

Aki tagadja a társadalom objektív fejlődéstörvényeit, az idealista álláspontot foglal el, és lemond a társadalomtudományról. A társadalmi jelenségek objektív törvényeinek tagadásával egyszersmind lemond arról is, hogy előreláthassa az események menetét, tagadja azt is, hogy a tudományos előrelátás alapján befolyást lehet gyakorolni az események menetére, hogy a tudományos törvények ismeretében irányítani lehet az események menetét.

A társadalmi törvények mellőzése mindig megbosszulja magát. Az, aki az objektív törvények ellenére, a történelmi fejlődés objektív irányával ellentétben cselekszik, nem éri el célját, kudarcot vall. Ilyen sors érte Oroszországban az eszereket és a mensevikeket, akik nem akartak számolni a proletárforradalom és a proletárdiktatúra szükségszerűségével. Ilyen sors érte a trockistákat, akik tagadták a szocializmus győzelmének lehetőségét a Szovjetunióban. Így vallottak kudarcot az amerikai, angol, francia és egyéb imperialisták, akik 1918—1920-ban meg akarták fojtani Szovjet-Oroszországot. Ilyen sors érte a hitlerizmust, amely megpróbálta leigázni vagy megsemmisíteni a Szovjetuniót és megteremteni a fasiszta Németország világuralmát. Menthetetlenül kudarcot vall a világuralomra törekvő

amerikai imperialisták eszeveszett politikája is, melynek az a célja, hogy visszafelé forgassa a történelem kerekét.

A marxista pártok ereje abban rejlik, hogy gyakorlati tevékenységükben, a kommunizmusért folytatott harcukban a társadalmi fejlődés törvényeire, e törvények ismeretére és a nép érdekében való tudatos felhasználására támaszkodnak.

A természeti törvényekhez hasonlóan a társadalmi fejlődés törvényei is azt fejezik ki, ami a jelenségek közötti összefüggésekben viszonylag állandó, ami bizonyos objektív feltételek esetén meghatározott rendszerességgel, szükségszerű következetességgel ismétlődik. Ott, ahol megvannak a meghatározott okok, ezek elkerülhetetlenül elő is idézik a meghatározott okozatokat. Például egy meghatározott gazdasági rendből szükségszerűen meghatározott jelenségek fakadnak. A tőkés gazdasági rend elkerülhetetlen következményei a gazdasági válságok, a munkanélküliség, a tömegnyomor, a háborúk. Hogy megszüntethessük az okozatot, meg kell szüntetnünk az okozatot létrehozó okot. Hogy megszüntethessük a munkanélküliséget, a tömegnyomort, a túltermelési válságokat, az imperialista háborúkat — meg kell semmisíteni a kapitalizmust.

A XIX. század második felének és a XX. századnak polgári szociológusai és történészei — mint például Heinrich Rickert, Wilhelm Windelband, Max Weber, Eduard Meyer Németországban, Bertrand Russell, Karl Federn, George Trevelyan Angliában, John Dewey, E. Bogardus, Eduard Ross és híveik az Egyesült Államokban — végnélküli makacssággal tagadták és tagadják, hogy a történelemben objektív törvényszerűség létezik. Metafizikus és idealista módon szembeállítják a társadalmi, történelmi eseményeket a természeti jelenségekkel, és azt állítják, hogy a rendszeresen ismétlődő természeti jelenségektől eltérően, a társadalmi jelenségek csak individuális jellegűek, nem ismétlődnek. A görög-perzsa háborúk, az austerlitzi vagy poltavai ütközet — mondják ezek a szociológusok — csak egyszer fordultak elő, és soha többet nem fognak megismétlődni; itt tehát nem lehet törvényről beszélni, mivel a törvény az általánosnak, vagyis annak kifejezése, ami ismétlődik, ami mindig és mindenütt meghatározott következetességgel megy végbe[6].

A polgári szociológusok megpróbálják szembeállítani a társadalmat a természettel, hogy megvédelmezzék az idealista tör-

[6] Eduard Meyer német történész ezt írta: „Bár már régen foglalkozom történelemmel, mégsem találtam egyetlenegy történelmi törvényt sem, és nem láttam, hogy valaki más talált volna ilyet."

ténetfelfogást és „megindokolják" a társadalom objektív fejlődéstörvényeinek tagadását. Ezek velejükig tudományellenes és reakciós próbálkozások. A társadalom a legfelső láncszem az anyagi világ fejlődésének egész láncolatában. A társadalom az anyagi világnak sajátos része, amelynek megvannak a maga külön és csak reá jellemző mozgás- és fejlődéstörvényei. De, bár a társadalmi jelenségek a természeti jelenségektől minőségileg eltérnek, ők is alá vannak vetve az objektív törvényszerűségnek.

Sem a természetben, sem a társadalomban nincsenek teljesen azonos jelenségek. Egy adott fajtán belül nincs két levél vagy két állati egyed, amelyek teljesen azonosak volnának. De ez egyáltalán nem akadályozza meg a természetkutatókat abban, hogy besorolják őket valamely állat- vagy növényfajtába. Ugyanez a helyzet a társadalomban is. Természetes, hogy a kapitalizmus másképpen fejlődött az Egyesült Államokban, mint Angliában, másképpen fejlődött Japánban, mint Franciaországban; minden országnak vannak bizonyos jellegzetes vonásai, sajátosságai, melyek az adott országok fejlődésének egymástól eltérő történelmi körülményeivel magyarázhatók. De bizonyos sajátos vonásaik, egyes jellegzetességeik ellenére is az, ami a leglényegesebb, a legfőbb, az közös mindezekben az országokban, s ez indokolttá teszi, hogy egy bizonyos társadalmi-gazdasági alakulathoz, nevezetesen — a *kapitalista* alakulathoz soroljuk őket.

A tőkés társadalom a különböző országokban nem egyidejűleg jött létre. De a burzsoázia létrejöttével mindenütt, minden országban kibontakozott az osztályharc a burzsoázia és a nemesség között a politikai uralomért. Ezt az osztályharcot valamennyi főbb tőkés országban antifeudális forradalom tetőzte be. Így történt a XVII. században Angliában, a XVIII. században Franciaországban, 1848-ban Németországban. E forradalmak közül mindegyiknek voltak sajátos, meg nem ismétlődő vonásai. De mindegyik *antifeudális, polgári forradalom* volt.

Mindenütt, ahol létrejön a kapitalizmus, az egyik póluson elkerülhetetlenül növekszik a gazdagság és a másikon a nyomor, elkerülhetetlenül kifejlődik a proletariátus osztályharca a burzsoázia ellen. Ez a kapitalizmus törvénye. Mindenütt, ahol kiéleződnek az ellentétek a proletariátus és a burzsoázia között, fokozódik a marxizmus-leninizmus eszméinek befolyása, a marxista pártok befolyása a munkásosztály körében. „Önmagában véve nem arról van szó, hogy magasabb vagy alacsonyabb

fejlettségi fokot értek-e el azok a társadalmi antagonizmusok, amelyek a tőkés termelés természeti törvényeiből fakadnak. *Magukról ezekről a törvényekről* van szó, ezekről a vasszükségszerűséggel ható és érvényesülő *tendenciákról*"[7].

A marxizmus azt tanítja, hogy a gazdaságilag és politikailag fejlettebb országok a kevésbé fejlett országnak saját jövője képét mutatják.

Tehát nemcsak a természetben, hanem a társadalmi életben is van ismétlődés, amely minden törvényszerűségnek, a társadalmi, történelmi törvényszerűségnek is egyik legfontosabb vonása.

Vannak-e a társadalomban meg nem ismétlődő, individuális jelenségek? Természetesen vannak. Arisztotelész csak egy volt. A mitológián alapuló ókori görög művészet megismételhetetlen. De bármennyire sajátos és individuális is Arisztotelész filozófiája és az ókori görög művészet, mindkét jelenség alá van rendelve a társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek. Arisztotelész filozófiai és társadalmi-politikai nézetei kora viszonyaiból, az akkori társadalmi viszonyokból fakadtak. Ugyanez vonatkozik az ókori görög művészetre is, melynek eszmei alapja és tárháza az ókori görög mitológia. Ez a művészet nem jöhetett volna létre például a gőz és a villamosság korában.

Látjuk tehát, hogy — jóllehet a társadalmi, történelmi jelenségeknek a természeti jelenségekhez viszonyítva bizonyos sajátosságaik vannak — a társadalomban, a történelemben, miként a természetben is, a jelenségek objektív törvényszerűsége uralkodik.

A polgári szociológusok, történészek és publicisták azért tagadják a társadalom történetének objektív törvényeit, mert rettegnek a kérlelhetetlen történelmi szükségszerűségtől. A burzsoázia ideológusai nem ismerhetik el a kapitalizmus pusztulásának és a szocializmus diadalának történelmi elkerülhetetlenségét. A társadalmi fejlődés törvényszerűségét tagadó álbölcselkedéseik pedig azt a célt szolgálják, hogy megingassák a munkásosztálynak a szocializmus győzelmébe vetett hitét, azt a meggyőződését, hogy előre lehet látni az események menetét és tudatosan át lehet alakítani a társadalmat.

Amennyire megengedhetetlen a társadalom és a természet abszolút szembeállítása — ami a metafizikusok és az idealisták szemléletére jellemző —, ugyanannyira megengedhetetlen a

[7] *Marx.* A tőke. 1. köt. Szikra 1949. 10. old.

természeti és társadalmi jelenségek mechanikus azonosítása is. A polgári szociológia viszont vagy metafizikusan szembeállítja a társadalmat a természettel, vagy ellenkezőleg, azonosítja a társadalmi fejlődés törvényeit a természet fejlődéstörvényeivel, és a társadalmi, történelmi kérdésekre a választ az ember állítólag változatlan, örök biológiai természetében keresi. A *szubjektivista* elméletek elszakítják a társadalmat a természettől, szakadékot ásnak közöttük, a biológiai vagy más *naturalista* elméletek viszont azonosítják a társadalmi jelenségeket a természeti — biológiai, fizikai, mechanikai — jelenségekkel, átviszik a társadalomra a biológia, a fizika, a mechanika törvényeit. Ezen az úton próbálják igazolni a kapitalizmust, és a kapitalizmus minden fekélyét és hibáját — a dolgozók nyomorát, a munkanélküliséget stb. — örök természeti törvények kiküszöbölhetetlen következményének minősítik.

A mai reakciós polgári szociológiában és közgazdaságtanban elterjedt az úgynevezett *szociál-darwinizmus, a fajelmélet és az újmalthusizmus.* A „létért való küzdelem" darwini formuláját a szociál-darwinisták mechanikusan kiterjesztik a társadalomra. A tömegnyomort, az imperialista háborúkat és a gyarmati elnyomást a szociál-darwinisták és a fajelmélet hívei „létért való küzdelem"-nek nevezik, és természeti, biológiai törvénynek nyilvánítják, olyan harcnak, melyet „felsőbbrendű" fajok folytatnak „alsóbbrendű" fajok ellen. Ezek az esztelen, áltudományos, reakciós elméletek olyan távol vannak a tudománytól, mint az ég a földtől. Marx — bírálva F. Langét, „A munkáskérdésről" című könyv szerzőjét, akitől az egyik ilyen biológiai elmélet származik — gúnyosan írta: „Lange úr... nagy felfedezésre jutott. Az egész történelemben egyetlen nagy természeti törvény uralkodik. Ez a természeti törvény a «struggle for life», a «létért való küzdelem» *frázisa* (Darwin kifejezése ebben a használatában üres frázissá válik), és ennek a frázisnak a tartalma Malthus népesedési, jobban mondva túlnépesedési törvénye. Ahelyett tehát, hogy elemeznék ezt a „struggle for life"-ot, amint a különböző társadalmi formákban történelmileg megnyilvánult, nem tesznek egyebet, mint hogy minden konkrét harcot a «struggle for life» frázisává, s ezt a frázist Malthus «népesedési fantáziájává» változtatják. Meg kell adni, nagyon meggyőző módszer... a pöffeszkedő, tudományosságot mímelő, fennhéjázó tudatlanság és a lomha gondolkodás számára"[8].

[8] *Marx—Engels.* Válogatott levelek. Szikra 1950. 280. old.

A társadalom mozgása saját külön törvényeinek van alávetve, amelyek nem azonosíthatók a természet törvényeivel. Az állatok készen kapják azt, amit a természet az ő részvételük nélkül állított elő. Az ember viszont a munka segítségével megváltoztatja, hatalma alá rendeli a természetet, és előállítja azt, amit a természet maga nem hoz létre. Az állatok a környező természettel folytatott küzdelemben csak saját természetes szerveiket használják fel, míg az ember az általa alkotott munkaszerszámokat használja. Az állatok fejlődése természetes szerveik fejlődésének eredménye, míg az emberi társadalom fejlődése elsősorban a termelőerők fejlődésével függ össze.

Ezért nem lehet átvinni a természet törvényeit a társadalomra, a fizikai és biológiai fogalmakat a társadalmi élet jelenségeire, mint ahogyan ezt például Auguste Comte, Herbert Spencer és nyomukban más pozitivista, idealista és mechanista (A. A. Bogdanov és társai) filozófusok tették.

Az arra irányuló kísérleteket, hogy a természettudományos fogalmakat a társadalomtudományok területére vigyék át, a marxizmus leleplezi mint reakciós, tudományellenes, a társadalomtudomány meghamisítására szolgáló módszereket. Lenin hangsúlyozta, hogy „ezeknek a fogalmaknak a segítségével *nem lehet kutatni* a társadalmi jelenségeket, nem lehet tisztázni a társadalomtudományok *módszerét*. Mi sem könnyebb, mint «energetikai» vagy «társadalombiológiai» címkét ragasztani olyan jelenségekre, mint a válságok, a forradalmak, az osztályharc stb., de nincs is ennél meddőbb, skolasztikusabb, holtabb munka"[9].

Ezeknek a reakciós, skolasztikus fogásoknak — Spencernél és híveinél éppúgy, mint Bogdanovnál és követőinél — az volt a céljuk, hogy segítségükkel elpalástolják a társadalom fejlődésének valóságos objektív anyagi alapját: az anyagi javak termelési módját. A marxizmus-leninizmus szétzúzta ezeket az elméleteket, leleplezte tudománytalan és reakciós voltukat.

Marx, miután felfedezte, hogy az emberek életéhez szükséges anyagi javak termelésének fejlődése az az *alap*, amely a társadalmi fejlődést meghatározza, kidolgozta a *társadalmi-gazdasági alakulat* fogalmát. A társadalmi-gazdasági alakulat a társadalom fejlődésének meghatározott foka, melyet a reá jellemző termelési mód, vagyis a történelmileg meghatározott termelési viszonyok és a reájuk épülő politikai, ideológiai és egyéb viszonyok határoznak

[9] *Lenin* Művei. 14. köt. Szikra 1954. 341. old.; lásd még *Lenin*. Materializmus és empiriokriticizmus. Szikra 1949. 355. old.

meg. A termelési viszonyok nem merítik ki a sokrétű társadalmi viszonyok összességét, de a termelési viszonyok képezik a gazdasági alapot, melyen az általa meghatározott, az általa létrehozott felépítmény, vagyis a politikai, jogi, vallási, művészeti, filozófiai nézetek és az ezeknek megfelelő intézmények nyugszanak. Minden társadalmi-gazdasági alakulat jellegét, szerkezetét a termelési mód határozza meg.

A történelem a társadalmi-gazdasági alakulatok öt alaptípusát ismeri: az ősközösséget, a rabszolgaságot, a hűbéri, a tőkés és a kommunista társadalmat, melynek első szakasza — a szocializmus — a Szovjetunióban már megvalósult.

A társadalom fejlődéstörvényeinek történeti jellegük van: egyesek közülük megtalálhatók minden társadalmi alakulatban, mások csak az antagonisztikus alakulatokban, megint mások olyan sajátszerű törvények, amelyek csak egy bizonyos társadalmi-gazdasági alakulatban vannak meg.

„A különböző társadalmi alakulatok gazdasági fejlődésükben — írja I. V. Sztálin — nemcsak a maguk sajátszerű gazdasági törvényeinek vannak alárendelve, hanem azoknak a gazdasági törvényeknek is, amelyek közösek valamennyi társadalmi alakulat számára, például olyan törvényeknek, mint a termelőerők és a termelési viszonyok egységének törvénye egy egységes társadalmi termelésben, a termelőerők és a termelési viszonyok közötti viszony törvénye valamennyi társadalmi alakulat fejlődési folyamatában. A társadalmi alakulatok tehát nemcsak el vannak határolva egymástól a maguk sajátszerű törvényei által, hanem egybe is vannak kapcsolva egymással a valamennyi alakulatra nézve közös gazdasági törvények révén"[10].

A társadalmi fejlődés minden fokán érvényes, valamennyi társadalmi alakulatra nézve közös, legáltalánosabb szociológiai törvényekhez tartozik például

az a törvény, mely szerint a társadalmi lét határozza meg a társadalmi tudatot;

az a törvény, mely szerint az anyagi javak termelési módja határozza meg a társadalom struktúráját és fejlődését;

az a gazdasági törvény, mely szerint a termelési viszonyoknak feltétlenül összhangban kell lenniük a termelőerők jellegével, fejlettségi fokával;

az a törvény, mely szerint a gazdasági alap határozza meg a társadalmi felépítményt;

[10] *Sztálin.* A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban. 70—71. old.

az a törvény, mely szerint egyik társadalmi-gazdasági alakulat a másikba társadalmi forradalmak útján megy át — és számos egyéb törvény.

A legáltalánosabb szociológiai törvények a társadalmi fejlődés minden szakaszában érvényesek; a különböző társadalmi alakulatokban csupán megnyilvánulási formájuk változik az egyes alakulatokon belüli hatásuk sajátos feltételei szerint. Az általános törvények olymódon tárhatók fel, hogy tudományosan elemezzük azokat az általános feltételeket és viszonyokat, melyek valamennyi társadalmi-gazdasági alakulat létezését és fejlődését jellemzik. Éppen ezeknek a közös feltételeknek a talaján keletkeznek és hatnak a társadalmi fejlődés legáltalánosabb törvényei.

A társadalmi fejlődés egyes törvényei, például az osztályharc törvénye, csupán azokra a társadalmakra jellemző, melyekben antagonisztikus osztályok vannak. Ezek a törvények nem voltak meg az ősközösségi rend fennállásának hosszú évezredei folyamán, és hatásuk megszűnik az osztályok megszűnésével.

A termelési mód fejlődésétől és változásától függően a történelmi fejlődés különböző szakaszait futja be az osztályharc is. Korunk proletariátusának osztályharca céljaiban, formájában és eszközeiben természetesen különbözik a rabszolgák vagy a jobbágyparasztok osztályharcától. De valamennyi antagonisztikus társadalmi formában — köztük a burzsoá társadalomban —, úgyszintén a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában a fejlődés objektív törvényszerűsége és hajtóereje az osztályharc.

A sajátos, csupán egy társadalmi alakulatra jellemző törvényekhez tartozik például a kapitalizmus gazdasági alaptörvénye, a szocialista társadalom gazdasági alaptörvénye stb.

Számos polgári szociológus és közgazdász a burzsoá társadalom történelmileg korlátozott törvényeit örökkévaló, megingathatatlan törvények rangjára emeli. Ez abból a hamis felfogásból ered, amely szerint a kapitalista társadalom természetszerű, megingathatatlan, örökérvényű — az egyetlen lehetséges társadalom. Marx és Engels hatalmas érdeme, hogy bebizonyították a kapitalista társadalmi-gazdasági alakulat és a benne uralkodó törvények történelmileg múlandó jellegét.

A szocializmus győzelme a Szovjetunióban azt eredményezte, hogy az új társadalomban nemcsak a valamennyi társadalmi alakulatra nézve közös törvények hatnak, hanem létrejöttek a fejlődés új, sajátos törvényszerűségei és hajtóerői is, amelyek

csupán a szocialista társadalomra jellemzők. Ez igazolta a történelmi materializmusnak azt a fontos tételét, hogy minden társadalmi-gazdasági alakulatnak — amellett hogy alá van vetve a társadalom egész történetére érvényes, általános társadalmi fejlődéstörvényeknek — megvannak a maga sajátos keletkezési és fejlődési törvényei is, amelyek csak reá jellemzőek.

4. A történelmi törvényszerűség és az emberek tudatos tevékenysége. Szabadság és szükségszerűség

A marxizmus polgári kritikusai azt állítják, hogy az objektív törvényszerűség, történelmi szükségszerűség elismerése elkerülhetetlenul fatalizmusra, az emberek tudatos tevékenységének tagadására vezet. A polgári szociológusok következetlenségen, belső, logikai ellentmondásokon akarják „rajtakapni" a marxizmust. A marxisták elismerik a szocializmus történelmi szükségszerűségét, és ugyanakkor a szocializmus megvalósítása érdekében megszervezik a szociális forradalom pártját. Választani kell: vagy a történelmi szükségszerűséget, vagy a forradalmi tevékenységet — mondják a marxizmus ellenségei.

Karl Federn angol polgári szociológus, „Materialista történetfelfogás" című könyvében — a kantista Stammler érveit ismételgetve — ezt írja: „Ha a szocializmusnak törvényszerűen be kellene következnie, akkor nem kellene követelni. Ha a szocializmus a társadalom fejlődésének valóban elkerülhetetlen következő szakasza volna, akkor nem lenne szükség szocialista elméletre és még kevésbé szocialista pártra. Senki sem alapít pártot azért, hogy megvalósítsa a tavaszt és a nyarat."

Könnyű észrevenni, hogy a marxizmus kritikusai tudatosan kuszálják össze a kérdést, tudatosan zavarnak össze különböző folyamatokat. A tavasz és a nyár beállta nem függ az emberek tevékenységétől. Az évszakok váltakozása végbement az emberiség létezése előtt is. De történelmi események az emberek részvétele, tevékenysége nélkül nem lehetségesek. A történelmi szükségszerűség nem az emberek tevékenységének megkerülésével, hanem az emberek tevékenysége révén teljesedik be.

Egy társadalmi rend, például a kapitalizmus felváltásának szükségszerűsége azt jelenti, hogy a tömegeket maguk az életfeltételeik elkerülhetetlenül és egyre inkább arra késztetik, hogy harcoljanak az új rend megteremtéséért. A társadalmi fejlődés során változnak az emberek anyagi életfeltételei. Ezek a

változások arra vezetnek, hogy az önmagukat túlélt társadalmi rendszerek elviselhetetlenné válnak. És ekkor a haladó osztályokban kialakul az a többé-kevésbé világos tudat, hogy a régi rendet meg kell semmisíteni és új rendet kell teremteni, amely a régi társadalom méhében számára megérett anyagi feltételekre támaszkodik.

Minél szélesebb körben terjed el a tömegek között az a tudat, hogy a tőkés rendet meg kell semmisíteni, minél erélyesebben harcolnak a tömegek azért, hogy ezt a rendet egy új, magasabbfokú társadalmi rend váltsa fel, és minél egységesebben és szervezettebben lépnek fel, annál gyorsabban megy végbe ez a változás.

A történelmi szükségszerűségnek, a társadalmi fejlődés objektív törvényeinek elismerése korántsem vezet részvétlenségre, passzivitásra, mint a történelmi materializmus polgári kritikusai hamisan állítják. Ellenkezőleg, éppen a marxista társadalomelmélet, amely a társadalmi fejlődést szigorúan törvényszerű folyamatnak tekinti, ébreszti fel a munkásosztály történelmi aktivitását, a felismert törvények tudatos felhasználásával mozgósítja és szervezi a haladó erőket a tudatos történelmi alkotásra, a kapitalizmus megsemmisítéséért folytatott harcra, a kommunizmus építésére.

A történelmi materializmus éppúgy ellensége az idealista szubjektivizmusnak és voluntarizmusnak — mely a gyakorlatban, a politikában kalandorságra vezet —, mint a vulgáris materializmusnak, a spontaneitás elméletének, mely a munkásosztályt, a társadalom haladó erőit passzivitásra ítéli, várakozásra, hogy majd minden magától bekövetkezik, úgy, ahogyan a tél után beáll a tavasz. A vulgáris materializmus, mely a történelmi szükségszerűséget elvontan, a néptömegek tevékenységétől, az osztályharctól elszakítva vizsgálja, a tömegeket arra kárhoztatja, hogy rabszolgák módjára meghajoljanak az objektív törvények előtt, fetisizálják a történelem törvényeit, s mindez passzivitásba torkollik. Ez az álláspont szövetségese a fatalizmusnak, annak a fatalista elvnek, hogy „sorsát senki sem kerülheti el"; szövetségese a teológiának, a vallási felfogásnak, mely szerint „isten mindent eleve elrendelt".

A történelmi materializmus azt tanítja, hogy a társadalmi fejlődés törvényei objektívek, hogy ezeket a törvényeket az emberek nem tudják létrehozni, megszüntetni vagy megváltoztatni, de felismerhetik, feltárhatják, ismereteik birtokában felhasználhatják őket a társadalom érdekében, s ilymódon

irányt szabhatnak hatásuknak, „megnyergelhetik" őket, úrrá lehetnek rajtuk.

A történelmi materializmus kimutatta, és a történelmi gyakorlat teljes egészében igazolta, hogy az emberi társadalom — minden bonyolultsága ellenére — megismerhető, hogy a társadalmi fejlődés törvényeit meg lehet ismerni, és az ember meg is ismeri őket. A társadalom fejlődéstörvényeivel foglalkozó marxista tudomány adatai objektív igazságok jelentőségével bíró megbízható ismeretek. A társadalom fejlődéstörvényeivel, a társadalom történetével foglalkozó tudomány ugyanolyan exakt tudománnyá válhat és vált is, mint például a biológia. A kommunista pártok e tudomány birtokában a társadalom fejlődéstörvényeit felhasználhatják és sikeresen fel is használják a dolgozók érdekében a kapitalizmus elleni forradalmi harcra, a kommunista társadalom építésére.

Amikor a munkásosztályt még nem vezeti marxista párt, és ennek következtében még nem ismeri a társadalmi fejlődés törvényeit, a munkásmozgalom spontán jellegű. Ebben a szakaszban a munkásosztály gyakran szenved vereséget, a burzsoá ideológia és politika befolyása alá kerül, sötétben botorkál. Más a helyzet, amikor a munkásosztályt marxista párt vezeti, amikor ismeri a kapitalizmus elleni osztályharc törvényeit: akkor a legrövidebb úton és a legkevesebb áldozattal jut el céljához, a szocializmushoz. Ezt bebizonyította az orosz munkásosztály győzelmes harca, a szocializmus győzelme a Szovjetunióban.

A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenettel ugrás történik a vak szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába. Ezt nem abban az értelemben kell felfogni, hogy a szocializmusban „megszűnik" a törvényszerűség, a történelmi szükségszerűség. Nem, azt nem lehet megszüntetni. A törvényszerűség, a történelmi szükségszerűség mindig érvényesül és meghatározza a fejlődést. De a szocializmus győzelme előtt a társadalmi törvények főként vakon, ösztönösen és gyakran romboló erővel hatottak. A szocializmusban a társadalom fejlődéstörvényeit az emberek tudatosan felhasználják.

A szükségszerűség vak, amíg fel nem ismerik. A szabadság azt jelenti, hogy a szükségszerűséget felismertük és hatását alá tudjuk vetni az ember céljainak. „A szabadság nem a természeti törvényektől való képzelt függetlenségben áll — írja Engels —, hanem e törvények felismerésében és az ezáltal megadott lehetőségben, hogy a természeti törvényeket tervszerűen

meghatározott célok szolgálatába állítsuk"[11]. Ez éppen úgy vonatkozik a természet törvényeire, mint a társadalmi fejlődés törvényeire.

„A társadalom hatóerői — írja Engels — mindaddig, amíg fel nem ismerjük őket, és nem számolunk velük, ugyanúgy hatnak, mint a természeti erők: vakon, erőszakosan, pusztítóan. Mihelyt azonban megismertük őket, megértettük működésüket, irányukat, hatásaikat, már csak tőlünk függ, hogy akaratunknak mindinkább alávessük őket, hogy segítségükkel elérjük céljainkat. És különösen érvényes ez a mai hatalmas termelőerőkre... mihelyt megértettük természetüket, a szövetkezett termelők kezében démoni uralkodókból engedelmes szolgákká változtathatók. A különbség ugyanaz, mint a vihar villámában levő elektromosság romboló hatása s a távíró és az ívlámpa megfékezett elektromossága, vagy a tűzvész és az ember szolgálatában működő tűz közötti különbség"[12].

A szocializmusban a termelés fejlődése és az egész társadalom fejlődése már nem spontán jellegű. A társadalmi termelés és az egész szocialista társadalom fejlődését állami terv s a Kommunista Párt és a szocialista állam tudományosan megalapozott politikája irányítja. A szocialista állam népgazdasági tervei és a Kommunista Párt politikája a társadalmi fejlődés felismert objektív törvényeire és elsősorban a gazdasági törvényekre támaszkodik.

Tehát a szocialista társadalom is alá van vetve az objektív törvényeknek. A szocializmusban is érvényes az, hogy az új nemzedék, amikor belép az életbe, már kész, mások által létrehozott termelőerőket és termelési viszonyokat talál. Ahhoz, hogy ezeket a termelőerőket tovább fejleszthesse, minden új nemzedéknek abból kell kiindulnia, amit elődei már megteremtettek. A szocialista társadalom fejlődésében minden új lépést a szocialista termelésnek és a munka termelékenységének elért színvonala határoz meg. Nem ugorhat át a szocialista társadalom önkényesen vagy az emberek kívánsága szerint a kommunizmus első szakaszából a második szakaszba. Fejlődése, a kommunizmusba való fokozatos átmenet végső fokon a termelőerők növekedésétől és a szocialista termelési viszonyoknak ezen az alapon végbemenő fejlődésétől függ. De a szocialista termelés már nem spontánul fejlődik, hanem fejlődését a felismert objek-

[11] *Engels.* Anti-Dühring. Szikra 1950. 118. old.
[12] Ugyanott, 288. old.

tív gazdasági törvények alapján a társadalom tudatos tevékenysége szabályozza.

Az emberek tudatos tevékenységének, a haladó eszméknek és politikai intézményeknek a társadalom történetében még sohasem volt olyan jelentős és döntő, mozgósító, szervező és átalakító szerepük, mint a szocialista társadalomban. A szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenetet biztosítja a néptömegek alkotó munkája, a szocialista állam és a Kommunista Párt vezető, irányító és szervező tevékenysége, politikája, amely a társadalmi fejlődés objektív törvényeinek, a kommunista építés törvényeinek tudományos ismeretére, e törvények tudatos és hozzáértő felhasználására támaszkodik.

Az elmélet helyességének egyedül megbízható ismérve a gyakorlat. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme és a szocializmus felépítése a Szovjetunióban, a népi demokratikus rendszer létrejötte és megszilárdulása több közép- és délkelet-európai, illetve ázsiai országban — a történelmi materializmusnak és a marxizmus egész tanításának nagyszerű diadala és gyakorlati igazolása. Ugyanakkor a társadalom jelenkori fejlődése alapul szolgál a történelmi materializmus és az egész marxista elmélet alkotó továbbfejlesztéséhez.

5. A történelmi materializmus pártossága és alkotó jellege

A polgári szociológusok buzgón kardoskodnak az úgynevezett objektivizmus mellett, a tudománynak „osztályoktól független", „pártok felett álló" jellege mellett. Nyíltan nem ismerhetik el „tudományuk" pártos burzsoá jellegét, mert akkor nyíltan elismernék azt, hogy elméletük a társadalom kizsákmányoló kisebbségét szolgálja a dolgozó többséggel szemben. De a szocializmus győzelme a Szovjetunióban, a szocializmus építésének sikerei az európai népi demokratikus országokban, a népi forradalom győzelme Kínában, a proletariátus és a burzsoázia közti osztályellentétek kiéleződése a tőkés országokban, a szocialista és az imperialista tábor ellentéteinek fokozódása rákényszeríti a polgári szociológusokat és a jobboldali szocialista vezéreket, hogy nyíltan fellépjenek a kapitalizmus mellett, a szocializmus ellen. A burzsoázia ideológusai, köztük a jobboldali szocialisták vezérei, ezzel félreérthetetlenül leleplezik „objektivizmusukat", és bebizonyítják, hogy ténylegesen egyetlen

lépést sem tehetnek a burzsoázia és a kapitalizmus érdekeinek figyelembevétele nélkül.

Marx, Engels, Lenin és Sztálin soha és senki elől nem titkolták a marxizmus-leninizmus pártosságát. A történelmi materializmust is kezdettől fogva mint mélyen pártos tudományt teremtették meg és fejlesztették, mint olyan tudományt, mely a kommunizmus elméleti alapja, a munkásosztálynak és Kommunista Pártjának elméleti fegyvere. A munkásmozgalom nagy vezetői, Marx, Engels, Lenin, és Lenin ügyének nagy folytatója, Sztálin —, a Szovjetunió Kommunista Pártja mindig kérlelhetetlenül, engesztelhetetlenül harcoltak a marxizmus minden ellensége ellen, minden olyan nézet ellen, mely a történelmi materializmust a legcsekélyebb mértékben is idealista vagy vulgármaterialista útra akarta terelni. A marxizmus ellenségeinek filologizáló köntörfalazása, szofisztikája és skolasztikája mögött mindig világosan felismerték a pártoknak a filozófia terén folytatott harcát, mely végeredményben a társadalom ellenséges osztályainak tendenciáját, ideológiáját és érdekeit fejezi ki. Lenin ezt írta: „A legújabb filozófia éppoly pártos, mint a kétezer évvel ezelőtti. A két harcoló párt a dolog lényegét tekintve — melyet tudálékos, szemfényvesztő új elnevezésekkel vagy hígvelejű pártonkívüliséggel lepleznek — a materializmus és az idealizmus"[13].

A történelmi fejlődés menete ellentmond a modern burzsoázia létérdekeinek. A burzsoázia és ideológusai egyre jobban felismerik ezt, és ezért önző érdekeiktől vezérelve, csak hogy megszilárdítsák a pusztuló kapitalizmust, szemérmetlenül eltorzítják a valóságot, meghamisítják a tényeket. A burzsoá pártosság szubjektivizmusra, önkényre vezet a történettudományban, a szociológiában; a tények elferdítését és a tudományról való lemondást eredményezi.

A proletár pártosság, a kommunista eszmeiség éppen ellenkezőleg, biztosítja a valóságnak, a társadalmi élet törvényeinek legalaposabb, legobjektívebb, elfogulatlan és sokoldalú megismerését. Csak a munkásosztálynak — amelynek érdekei egybeesnek a történelmi fejlődés objektív menetével, és amely következetesen forradalmi osztály — érdeke az objektív, vagyis az igazsághű megismerés. Ezért fedi egymást az igazi tudományosság és a kommunista pártosság.

---

[13] *Lenin* Művei. 14. köt. 372. old.; lásd még *Lenin*. Materializmus és empiriokriticizmus. 366. old.

Marx, Engels, Lenin és Sztálin mindig megvédte a következetes materializmust, mert egyedül ez ad lehetőséget mind a természetnek, mind a társadalom életének, a társadalom történetének igaz, pontos és alapos megismerésére. Lenin, a marxista materializmust Sztruve burzsoá objektivizmusával szembeállítva, ezt írta:

„Az objektivista a mindenkori történelmi folyamat szükségszerűségéről beszél; a materialista pontosan megállapítja, hogy milyen társadalmi-gazdasági alakulatról van szó, és milyen ellentmondásos viszonyok következnek belőle. Az objektivista, amikor azt bizonyítja, hogy a tények valamely adott sorrendje szükségszerű, mindig annak a kockázatnak teszi ki magát, hogy e tények védelmezőjének álláspontjára csúszik le; a materialista feltárja az osztályellentéteket és ezzel leszegezi álláspontját. Az objektivista «leküzdhetetlen történelmi tendenciákról» beszél; a materialista arról az osztályról beszél, amely az adott gazdasági rendszert «vezeti» és amely a többi osztály ellenállásának bizonyos formáit létrehozza. A materialista tehát egyrészt következetesebb az objektivistánál, és mélyebben, teljesebben érvényesíti objektivizmusát. Nem szorítkozik arra, hogy rámutat a folyamat szükségszerűségére, hanem megmagyarázza, hogy melyik társadalmi-gazdasági alakulat képezi ennek a folyamatnak a tartalmát, *melyik az az osztály*, amely ezt a szükségszerűséget meghatározza ... Másrészt a materializmus, hogy úgy mondjuk, magában foglalja a pártosságot, amely arra kötelez, hogy az események minden megítélésénél közvetlenül és nyíltan egy bizonyos meghatározott társadalmi csoport álláspontjára helyezkedjünk"[14].

Ma, amikor a világ két táborra szakadt — egyik a béke, a demokrácia és a szocializmus tábora, melyet a Szovjetunió vezet, a másik az imperialista reakció, a fasizmus, a háborús gyújtogatók tábora, amelynek az Egyesült Államok áll az élén —, a proletár, kommunista pártosság és az igazi tudomány érdekei megkövetelik, hogy az, aki a társadalmi jelenségeket fanulmányozza, ezeket a jelenségeket a dolgozóknak a békéért, a demokráciáért, a kommunizmusért folytatott harca szempontjából vizsgálja.

A történelmi materializmus lehetővé teszi a marxista pártok számára, hogy lerántsák a munkásosztály ellenségeinek, a béke, a demokrácia és a szocializmus ellenségeinek bármilyen álarcát,

[14] *Lenin* Művei. 1. köt. Szikra 1951. 423—424. old.

hogy megmutassák a szép szavak, az áltudományos „szociológiai" skolasztika mögött a burzsoázia önző érdekeit és céljait.

A tudomány és a gyakorlati tevékenység egysége, az elmélet és a gyakorlat kapcsolata a marxista pártok vezércsillaga. Ebben rejlik nagy fölényük ellenségeikkel szemben. A társadalom fejlődéstörvényeinek marxista-leninista tudománya — a történelmi materializmus — lehetőséget ad arra, hogy ne csak azt lássuk, ami ma van, hanem azt is, ami holnap lesz, hogy tudományosan előrelássuk az események menetét, a fejlődés irányát, s ezen az alapon termékeny és sikeres tevékenységet fejthessünk ki.

A kommunista pártok a marxista-leninista társadalomtudományból merítik azt a biztos meggyőződést, hogy a munka győzelmet arat a tőke fölött, e tudomány segítségével látják meg világosan a távlatokat, ebben a tudományban találják meg annak a harcnak elméleti fegyverét, mely a dolgozókat felszabadítja a kizsákmányolás és elnyomás minden formája alól, s melynek célja: a kommunizmus diadala.

Marx, Engels, Lenin és Sztálin tudományos felfedezéseinek nagysága és a történelmi materializmusra támaszkodó marxista párt nagysága abban fogalmazható meg, hogy ezek a felfedezések felébresztették, felvilágosították, megszervezték és mozgásba hozták az új, óriási történelmi erőt: az összes dolgozók és elnyomottak élcsapatát — a munkásosztályt, amely arra hivatott, hogy vezesse azt a harcot, melynek célja a kapitalizmus megdöntése és a kommunizmus felépítése az egész világon. A forradalmi proletariátus a dolgozó parasztsággal szövetségben, a marxizmus elméletével felvértezett kommunista pártok vezetésével győzelmet aratott a Szovjetunióban és a népi demokratikus országokban.

A történelmi materializmus — éppúgy, mint a marxizmus egész tanítása — a tudományos megismerés és a forradalmi cselekvés *tudományos elmélete és módszere.* A tudományos elmélet és módszer nem maradhat változatlan, hanem fejlődik, és a társadalom szakadatlan fejlődési folyamatában elkerülhetetlenül előálló új körülmények, új társadalmi viszonyok alapján új felfedezésekkel, általánosításokkal és következtetésekkel gazdagodik. A marxista tudomány folytonosan fejlődik. Éppen ebben a fejlődésben és gyarapodásban rejlik a marxizmusnak, így a történelmi materializmusnak is alkotó jellege.

Hasonlóan a filozófiai materializmushoz, amely minden egyes természettudományi (nem is beszélve az emberiség története

terén tett) korszakalkotó felfedezéssel új formát ölt, a történelmi materializmus sem marad változatlan, hanem — az osztályharcnak és a kommunizmus építésének új tapasztalataival gazdagodva — tovább fejlődik. Korszakunk nagy világtörténelmi eseményeit, a társadalmi fejlődés új törvényszerűségeit tudományosan tükrözik és általánosítják a Szovjetunió Kommunista Pártjának határozatai, Lenin és Sztálin zseniális munkái. Ezek az általánosítások új, magasabb szakaszt jelentenek a marxizmus, s benne a történelmi materializmus fejlődésében.

Ahhoz, hogy teljes mértékben értékelni tudjuk Leninnek a történelmi materializmus fejlesztésében betöltött nagy szerepét, figyelembe kell vennünk, hogy Marx—Engels kora és Lenin kora között a II. Internacionálé, tehát a revizionizmus és az opportunizmus uralkodott a munkásmozgalomban.

A XIX. század kilencvenes éveiben a marxizmus döntő győzelmet aratott a munkásmozgalomban a különböző Marx előtti szocialista elméletek fölött, valamint az idealista filozófiai, szociológiai és történettudományi irányzatok tarka sokasága fölött. Ezután még a munkásosztály ellenségei is kacérkodni kezdtek a marxizmussal, marxista terminológiával dobálóztak és takaróztak, kiirtották azonban a marxizmusból a legfőbbet — a szocialista forradalomról és a proletariátus diktatúrájáról szóló tanítást. A burzsoá értelmiség e divatos áramlatának megnyilvánulása volt az úgynevezett *katedra-szocializmus* (Sombart és mások Németországban, Sztruve, Bulgakov és más „legális marxisták" Oroszországban). Ez a burzsoá irányzat, amely szavakban elismerte Marx gazdasági tanítását és társadalomtörténeti nézeteit, gyökerében meghamisította ezeket a nézeteket, a marxizmust a burzsoázia ízléséhez és szükségleteihez idomította. A katedra-szocialisták szerint a társadalmi fejlődés a politikai formák váltakozásának sima, evolúciós, spontán folyamata. Az osztályharcot, a tömegek történelmi forradalmi kezdeményezését, mint „abnormális", „beteges", „törvényszerűtlen" jelenséget, kizárták a történelmi folyamatból. A fatalizmus, az objektivizmus szelleme hatja át keresztülkasul a katedra-szocialisták nézeteit.

A burzsoá befolyás visszatükröződése volt a munkásmozgalomban a németországi bernsteinizmus, az oroszországi „ökonomizmus" és mensevizmus; ezek a marxizmussal szemben ellenséges áramlatok „revideálták" a marxizmust. A revizionisták Németországban, Oroszországban és más országokban támadták a marxizmus tudományos filozófiai alapját: a dialektikus materia-

lizmust, valamint a marxizmus történettudományi alapját: a történelmi materializmust. A marxizmusnak ezek az ellenségei a marxi dialektikát mint hegelizmust tálalták, és a marxi társadalomelméletet elszakították filozófiai alapjától, a dialektikus materializmustól. A revizionisták harca a materialista dialektika ellen egyben Marx társadalmi elméletének forradalmi lényege ellen is irányult.

Követve Bernsteint és gyászosemlékű jelszavát: „A mozgalom minden, a végcél semmi", a marxizmus német és orosz revizionistái a munkásmozgalom *spontaneitásának elméletét* kezdték hirdetni. Az opportunisták propagandája — ahelyett, hogy fejlesztette volna a proletártömegek forradalmi, tudatos tevékenységét, mellyel élcsapatuk, a marxista párt vezetésével aktívan alakítják a történelmet — lemondott a forradalmi elméletről, a párt forradalmi szerepéről, nem tartotta szükségesnek a munkásmozgalom tudatos vezetését a végcél felé, lemondott a proletárdiktatúráért, a szocializmusért való harcról. A marxizmusnak ez a meghamisítása azt a célt szolgálta, hogy lefegyverezze, megtévessze a proletariátust és pártját éppen abban az időszakban, amikor a kapitalizmus imperializmusba nőtt át, fejlődésének hanyatló szakaszába lépett, amikor a proletárforradalom napirendre került, s amikor a proletariátus szocialista tudatosságától, szervezettségétől, egybeforrottságától és forradalmi aktivitásától kezdett függni a kapitalizmus megdöntése, a szocializmus győzelme.

A XIX. század végén és a XX. század elején a legforradalmibb feladatok Oroszország munkásosztálya előtt állottak. Ezért hárult főleg az orosz marxistákra, Leninnel az élükön, az a feladat, hogy tovább fejlesszék a forradalmi elméletet, többek között a történelmi materializmust. Ezért született meg éppen Oroszországban a leninizmus — az imperializmus és a proletárforradalmak marxizmusa.

A munkásosztály forradalmi elméletéért, stratégiájáért és taktikájáért az orosz marxistáknak, akiknek élén Lenin állt, éles elméleti harcot kellett folytatniuk a marxizmussal szembenálló eszmei áramlatok ellen. Két fronton kellett küzdeni: egyrészt a narodnyikok, eszerek, anarchisták, trockisták, otzovisták szubjektivizmusa ellen, mely az elmélet terén voluntarizmusban, a politika területén pedig kalandorságban nyilvánult meg; másrészt a munkásmozgalom spontaneitásának opportunista elmélete ellen, a kapitalizmusnak a szocializmusba való békés belenövését hirdető hazug eszme ellen, a spontaneitás

elmélete ellen, amely lebecsülte a Kommunista Párt és a munkástömegek forradalmi átalakító, alkotó, tudatos tevékenységét.

A polgári és kispolgári szubjektivista és voluntarista elméletek elleni harcban Lenin — az újabb eredmények, korának új történelmi tényei és eseményei alapján — megvédelmezte és tovább fejlesztette a történelmi materializmus alaptételeit, amelyek leszögezik, hogy a társadalmi fejlődés törvényeinek objektív jellegük van, hogy az osztályharc minden fejlődési szakaszán józanul számításba kell venni az objektív feltételeket és az osztályerőviszonyokat, hogy számításba kell venni a társadalom fejlődését meghatározó reális anyagi életfeltételeket. Lenin az „ökonomisták", mensevikek és más opportunisták ösztönösségi elmélete elleni harcban megvédelmezte Marx társadalmi elméletének dialektikus materialista filozófiai alapjait, majd a történelmi materializmus kérdéseinek további kidolgozása során minden oldalról megvilágította a néptömegek forradalmi tevékenységének és történelmi kezdeményezésének jelentőségét, tisztázta a szubjektív tényező történelmi szerepének kérdését, a proletariátus szocialista tudatosságának és szervezettségének szerepét, a haladó eszméknek és különösen a marxista elméletnek a szerepét, a haladó politikai és egyéb társadalmi intézményeknek a társadalmi fejlődésben betöltött szerepét, s mindenekelőtt a marxista proletárpárt és a proletárállam hatalmas szerepét. A történelmi materializmus fölényét, gyakorlati fontosságát és erejét jellemezve Lenin „A bojkott ellen" című cikkében a következő sorokat írta:

„A marxizmus abban különbözik minden más szocialista elmélettől, hogy kiválóan egyesíti egyrészt a teljes tudományos józanságot az objektív helyzetnek és a fejlődés objektív menetének elemzésében, másrészt pedig a tömegek forradalmi energiája, forradalmi alkotóereje, forradalmi kezdeményezése jelentőségének leghatározottabb elismerését — és természetesen egyes személyekét, csoportokét, szervezetekét, pártokét, amelyek képesek kitapogatni és realizálni az egyik vagy másik osztályhoz fűződő kapcsolatokat"[15].

Lenin általánosította az újabb történelmi tapasztalatokat, az imperialista korszak nemzetközi munkásmozgalmának tapasztalatait, elsősorban az orosz munkásosztály és a Szovjetunió Kommunista Pártja páratlanul gazdag és nemzetközi történelmi

[15] *Lenin* Művei. 13. köt. Szikra 1954. 24. old.; lásd még *Lenin.* Marx, Engels, marxizmus. Szikra 1949. 193. old.

szempontból rendkívül nagy jelentőségű tapasztalatait, s mindezzel alkotó módon gazdagította, tovább fejlesztette, új, magasabb fokra emelte a történelmi materializmust. Lenin felfedezte a kapitalizmus imperialista szakaszának új fejlődési törvényszerűségeit, s ezen az alapon megteremtette és minden vonatkozásban megindokolta a szocialista forradalom új elméletét: a polgári demokratikus forradalomnak szocialista forradalomba való átnövéséről, a proletariátusnak a forradalomban betöltendő vezető szerepéről, a proletariátus szövetségeseiről, a szocializmusnak először egy, egymagában vett országban elérhető győzelméről szóló tanítást. A történelmi materializmust Lenin, és Sztálin — Lenin tanítványa és ügyének nagy folytatója — minden vonatkozásban tovább fejlesztette, a legszorosabb kapcsolatban azokkal a feladatokkal, melyek a munkásosztály előtt az imperializmus és a proletárforradalmak korszakában felmerültek, abban a korszakban, amikor a szocializmus a föld egyhatodán győzelmet aratott. Műveikben kidolgozták a szovjet szocialista társadalom fejlődésének elméletét, feltárták a szocialista társadalom fejlődésének törvényeit és hajtóerőit, valamint a szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet törvényeit és feltételeit. Nincs a történelmi materializmusnak egyetlen olyan problémája sem, amelynek további kidolgozása és kifejtése Lenin, Sztálin és harcostársaik műveiből hiányozna.

A történelmi materializmus több mint százéves. Nagy osztályütközetek tüzében, a dolgozóknak a békéért, a demokráciáért és a szocializmusért vívott harca tüzében tette le a próbát, és helyesnek bizonyult. A történelmi materializmus biztos elméleti fegyvere volt és marad a marxista pártoknak, melyek a dolgozó, elnyomott és kizsákmányolt tömegek imperializmus elleni harcát vezetik. A Szovjetunió Kommunista Pártja és az élén álló Központi Bizottság a történelmi materializmus elmélete alapján sikeresen irányítja azoknak a nagy feladatoknak a megoldását, melyeknek megvalósításával a szovjet nép a kommunizmust építi. A történelmi materializmus tudományosan bebizonyítja, hogy napjainkban az emberiség minden útja a kommunizmushoz vezet.

6. A polgári szociológia csődje

Mihelyt a proletariátus osztályharca a kapitalizmust és a burzsoáziát fenyegető formákat öltött, írja Marx, „ez halál-

harangja volt a tudományos polgári gazdaságtannak. Nem arról volt ezentúl már szó, hogy ez vagy az az elméleti megállapítás igaz-e, hanem arról, hogy a tőkének hasznos-e vagy káros, kellemes-e vagy kellemetlen, rendőrileg tilos-e vagy sem. Az önzetlen kutatás helyére megfizetett áltudomány lépett, az elfogulatlan tudományos vizsgálat helyére a rossz lelkiismeret és az apologetika gonosz szándéka"[16].

Ez a jellemzés teljes mértékben áll az egész modern polgári szociológiára is. A mai polgári szociológusok, köztük a jobboldali szocialista szociológusok, szánalmas szofisták, besúgók, a tőkés osztály kiszolgálói, a munkásosztály legádázabb ellenségei, a szocializmus ellenségei.

A modern polgári szociológiai elméletek fő célja és tartalma a kapitalizmus védelme, a burzsoázia imperialista politikájának védelme, a forradalmi munkásosztály és a jelenkor többi haladó erői elleni harc, a szocializmus országa és a népi demokratikus országok elleni harc. A burzsoá „tudósok" minden „szociológiai" értekezésének politikai és elméleti gondolata közös alapra vezethető vissza. Ezek a „tudósok" tagadják, hogy a társadalom haladó fejlődése a történelem törvénye, be akarják bizonyítani a kapitalizmus megingathatatlanságát és örök voltát, igazolni próbálják a kapitalizmus legsúlyosabb bűneit: az imperialista háborúkat és a gyarmati elnyomást. Embergyűlöletet, nemzeti és faji megkülönböztetést hirdetnek, misztikát, szellemi sötétséget terjesztenek, védelmezik a fasiszta barbárságot és az imperialista reakció más gaztetteit.

Az imperializmus gaztetteinek legcinikusabb igazolására példa lehet az a számos *fajelméleti* és *újmalthusista* tan, amelyek „elméletileg" igazolják és „megindokolják" a nemzeti és gyarmati elnyomást.

Az egész tőkés rend, különösen a monopolkapitalizmus, az imperializmus rendszere a nemzeti egyenlőtlenségen és más országok népeinek leigázásán alapul. A tőkés társadalomban uralkodó burzsoá ideológiát a faji és nemzeti megkülönböztetés eszméi hatják át. A fajelméleti alapon álló reakciós polgári szociológusok — Lapouge, Gobineau, Letourneau, H. Chamberlain, Ammon, Woltmann, Gumplowicz —, akik a XIX. század második felében tevékenykedtek, valamint ma élő amerikai, angol, német, francia és japán követőik egész hada azt igyekezett és igyekszik bebizonyítani, hogy a világ népei

[16] *Marx*. A tőke. 1. köt. Szikra 1949. 17. old.

„felsőbbrendű" és „alsóbbrendű" fajokra oszlanak. A fajelmélet hívei azt állítják, hogy a kulcsot a népek történelmi sorsának megértéséhez a népek és nemzetek sajátos „faji" tulajdonságaiban kell keresni.

Miért alacsonyabb sok ázsiai és afrikai nép technikai és gazdasági fejlettségének színvonala Európa és Észak-Amerika népeinek színvonalánál? A „fajvédők" ezt az egyes népek faji sajátosságaival magyarázzák. Szerintük egyes népek nem képesek önálló gazdasági, politikai és kulturális fejlődésre, és ennélfogva maga a természet kárhoztatta őket a gyarmati rabszolgák sorsára. Más népek viszont állítólagos faji sajátosságaik következtében uralkodásra hivatottak. A német fasiszták azt tartották, hogy a német nemzetet, a német burzsoáziát maga a természet rendelte hatalmi, világuralmi szerepre. Az angolszász országok (az Egyesült Államok és Anglia) fajvédői a maguk részéről viszont az angol nyelvet beszélő nemzetek burzsoáziáját tartják hivatottnak arra, hogy uralkodjék minden nép fölött.

A fajelmélet szerint az osztálytársadalom történelmének hajtóereje nem az osztályharc, hanem a „fajok harca". A különböző fajok egymás elleni „küzdelme a létért", életre-halálra menő háborújuk — ez az örökérvényű törvény, mondják a fajelmélet hirdetői.

A marxizmus-leninizmus már régen megcáfolta a reakciós polgári szociológusoknak ezeket a zagyvaságait. A történelem azt mutatja, hogy azok a népek (például Kína, India népei), amelyeket a fajelmélet hívei az „alsóbbrendű" fajok közé sorolnak, már akkor fejlett kultúrát teremtettek, amikor az angolok, amerikaiak, németek, franciák, japánok ősei még a barbárság állapotában éltek.

A gyarmati népek mai elmaradottsága nem biológiai okokban, nem az imperialisták által koholt „faji alsóbbrendűségben", hanem az imperialista elnyomásban, valamint a feudális és tőkés viszonyok uralmában leli magyarázatát. A nagy kínai nép, mióta felszabadult a hűbérurak és a külföldi imperialisták igája alól és megteremtette a népköztársaságot, gyors ütemben fejleszti haladó gazdaságát és kultúráját. A kínai nép történelemformáló tevékenysége manapság csodákat művel a társadalmi élet új formáinak kialakítása terén. Oroszország számos népe — a jakutok, a burjátok, a kazahok, a baskírok, a tadzsikok, a kis északi népek a cárizmus idején nemcsak elnyomatásban éltek, hanem kihalásra is voltak ítélve. A szocializmus korszakában viszont olyan virágzást élnek át, mely történelmükben

példátlan. Mindez a gyakorlatban is tökéletesen megcáfolja a reakciós fajelméleteket.

A faji és nemzeti megkülönböztetés elméletei tudományellenes és ősreakciós elméletek. Az ókori rabszolgatartó társadalom ideológusainak fegyvertárából vették át és arra használják fel őket, hogy igazolják a tőkés országokon belüli osztályelnyomást, úgyszintén a katonai hódítások, a nemzeti és gyarmati leigázás imperialista politikáját, mint ahogy ezek az elméletek a rabszolgatartó társadalomban is a rabszolgaság igazolására szolgáltak.

A burzsoázia körében széltében-hosszában elterjedt az ultrareakciós *újmalthusista* elmélet. Ezt az elméletet egy reakciós közgazdász, Malthus angol pap dolgozta ki. Malthus azt állította, hogy a munkanélküliség és a tömegnyomor forrása nem a társadalom tőkés rendjében, hanem a népesség túl gyors növekedésében rejlik. Az általa kinyilatkoztatott „törvény" szerint a népesség mértani haladvány arányában szaporodik, míg a létfenntartási eszközök csak számtani haladvány szerint növekednek. Malthus ezt a „törvényt", melyet a kapitalizmus igazolására agyalt ki, természeti törvénynek minősítette.

Marx a „Tőké"-ben bírálta Malthus aljas elméletét, és kimutatta, hogy: először, nincs olyan biológiai törvény, mely a népesség szaporodását megszabná; másodszor, a termelőerők és a létfenntartási eszközök növekedése gyorsabban megy végbe, mint a népesség szaporodása, de a tőkés termelési mód antagonisztikus jellegénél fogva a termelt javakat azok sajátítják el, akik semmit sem termelnek, akik nem dolgoznak, azok viszont, akik dolgoznak és az élet összes javait termelik, nyomorra és ínségre vannak kárhoztatva.

A Marx által leleplezett malthusista elméletet a reakciós közgazdászok és szociológusok most újra divatba hozták, s felhasználják a kapitalizmus ellentmondásainak és fekélyeinek igazolására. Az Egyesült Államokban Pendell, Cook és más újmalthusisták azt bizonygatják, hogy az egész földgolyó népességét jelentősen csökkenteni kell. Az amerikai újmalthusisták javasolják, hogy meg kell kezdeni az ázsiai és afrikai, úgyszintén az európai országok népességének „csökkentését", vagyis irtását.

Amerikai elvbarátaikhoz hasonlóan, az angol újmalthusisták — B. Russell és mások — a kapitalizmus válságának, a munkanélküliségnek és a tömegnyomornak a forrását szintén a népesség „túlságos" növekedésében látják. Russell „Változó világ és

új remények" című könyvében „veszélyt" lát a Szovjetunió, a népi demokratikus országok és az ázsiai országok népességének szaporodásában. Pusztító háborút hirdetett ezek ellen az országok ellen, továbbá kényszerítő módszerek bevezetését a népesség, a születések csökkentésére*.

Az újmalthusizmusnak nincs semmiféle tudományos alapja. Ez a minden ízében zagyva elmélet összefonódik a fajelmélettel, és a burzsoázia kezében imperialista célokat, a rabló atom- és baktériumháború igazolását szolgálja. Az újmalthusizmus a burzsoázia teljes politikai és erkölcsi csődjének tanújele. Amikor az újmalthusisták a gyarmatok és más országok népeinek kiirtását követelik, maguk leplezik le imperialista ideológiájuk kannibál jellegét.

Az újmalthusista elméletnek csattanós cáfolata az a tény, hogy bár a Szovjetunióban a népszaporodás évi átlaga meghaladja a hárommilliót, a szocializmus országában ez nem vezet sem munkanélküliségre, sem ínségre, sem háborúkra, sem pedig a kapitalizmusra jellemző egyéb bajokra.

A dolgozók nyomorának forrása nem a népesség szaporodása, hanem a tőkés rend. A burzsoázia és a burzsoá ideológusok el akarják hárítani a kapitalizmusról a felelősséget a munkanélküliségért, a tömegnyomorért és a háborúkért, s kiagyalt természeti „törvényekre" akarják ezt a felelősséget áthárítani.

Ugyanilyen zagyva, kitalált és tudományellenes az idealizmus naturalista elméleteinek harmadik válfaja: a szociológia úgynevezett *földrajzi* irányzata.

Az imperializmus korában az agresszív tőkés országok politikusai, ideológusai és uralkodó körei felkapták a társadalmi fejlődés földrajzi elméletét. Ezt az áltudományt a hitleri Németországban „geopolitika" elnevezéssel állami elmélet rangjára emelték, és a fasizmus hódító imperialista politikájának szolgálatába állították. A geopolitikusok — Haushofer és mások — a „felsőbbrendű" német faj számára szükséges „élettér" követelésével próbálták „tudományosan" alátámasztani az imperialista hódító szándékokat, az eszeveszett „világuralmi" terveket és a hitleristák által kirobbantott háborút. Hasonló propagandát fejtettek ki a japán imperialisták, hogy igazolják Ázsiában és a Csendes-óceán térségében folytatott hódító politikájukat.

* Megjegyzendő, hogy az utóbbi időben B. Russell az atombomba betiltása mellett foglalt állást. Úgy látszik, megértette, hogy milyen veszélyes az atombomba Anglia számára. — *F. K.*

Manapság a „geopolitika" örökségét az Egyesült Államok imperialistái vették át. Az amerikai imperializmus ideológusai mind a fajelmélet, mindpedig a földrajzi irányzat érveivel megpróbálják „megindokolni" az Egyesült Államok uralkodó köreinek esztelen világuralmi törekvéseit.

Az amerikai geopolitikusok az Egyesült Államok vezérkarával karöltve a világ térképének átfestésére szőnek terveket. Szerintük az Egyesült Államok határai az Elbánál, Törökországban, Iránban, Tajvan szigetén, Pakisztánban, Japánban vannak, szóval mindenütt, ahol az amerikai hódítók katonai támaszpontokat létesítettek vagy létesíteni igyekeznek — s mindehhez nézeteik szerint az Egyesült Államoknak létérdeke fűződik.

Az imperialista politika alátámasztását szolgálja a polgári szociológiának az az idealista irányzata is, amely a társadalmi fejlődés és a politika fő, döntő tényezőjét a *technikában* és a technika kihasználásán alapuló imperialista erőszakban látja. Ezt az irányzatot „atomszociológiának" is nevezik. Nemcsak a fajelméletnek, az újmalthusizmusnak és a geopolitikának, hanem az „atomszociológiának" a hívei is az Egyesült Államok és Anglia befolyásos imperialista köreiből toborzódnak. A technika, különösen a haditechnika, az atombomba és az ezen alapuló fegyveres erő fetisizálása, a gazdasági rend meghatározó szerepének és a néptömegek döntő történelmi szerepének semmibevevése jellemző vonása ennek a reakciós burzsoá szociológiai elméletnek.

A technikának óriási szerepe van a társadalmi életben, de csakis az emberekkel egyesítve. A technika emberek nélkül, a dolgozó tömegek nélkül — halott. Az atombomba, bármekkora pusztító ereje van is, először, már nem az Egyesült Államok monopóliuma, s másodszor, a nép erősebb, mint valamennyi atombomba együttvéve.

Mint azelőtt, most is el vannak terjedve a polgári szociológusok és történészek körében azok a *szubjektív idealista* pszichológiai, voluntarista stb. irányzatok, amelyek tagadják, hogy a társadalom fejlődésének egyáltalában vannak törvényszerűségei, s a társadalom történetét kimagasló egyéniségek, tőkemágnások stb. cselekedeteire szűkítik le. Ez a lényege a pozitivizmus, a pragmatizmus, a szemantika, a perszonalizmus és számos más burzsoá filozófiai áramlat szociológiai eszméinek. Ezek a szociológiai iskolák a társadalmi fejlődés fő mozgatórúgóját a kiváló emberek, kormányférfiak, hadvezérek tevékenységének, a

„szabad akarat"-nak, vagy egyes politikai eszméknek és elveknek, az emberek lelkivilágának tulajdonítják, sokan pedig nyíltan szövetkeznek a vallási ködösítéssel, s a társadalmi jelenségek magyarázatát az isteni akaratban keresik.

Az egész mai polgári szociológiát messzemenő eklekticizmus, belső ellentmondásosság jellemzi. A polgári szociológiában tömkelegével vannak különféle irányzatok, de mindegyikre jellemző a társadalom történetének *idealista* felfogása, a társadalmi fejlődés valóságos, objektív törvényeinek tagadása, az a nézet, hogy a történelemben, a társadalmi életben a tudat, a kormányok politikája és akarata, a politikusok személye képviseli a fő, meghatározó erőt. Bár a polgári szociológia számos irányzata (a fajelmélet, a geopolitika, az újmalthusizmus, az erő és a technika történelmi szerepét felmagasztaló elmélet stb.) a tudományos látszat kedvéért naturalista köntösbe bújik, nem szabad megfeledkezni arról, hogy mindezek az elméletek az idealizmus válfajai. Az idealizmus, melyet a marxizmus kétségbevonhatatlanul megcáfolt, új formákat próbál ölteni, de lényege ma is ugyanaz. A polgári szociológia valamennyi válfaja olyan messze van a tudománytól, mint az ég a földtől.

A mai polgári szociológusokat és az egész polgári szociológiát a szélsőséges reakció, az eklekticizmus, az elvtelenség és a tudatlanság jellemzi. A polgári szociológusok feladatukat nem a társadalmi fejlődés valódi törvényszerűségeinek és hajtóerőinek feltárásában látják, hanem abban, hogy tagadják a társadalmi törvényszerűségek megismerhetőségét vagypedig magát e törvényszerűségek létét.

Az egyik tekintélyes angol történész, Trevelyan, azon kesereg, hogy az ember élete nem elegendő a társadalom történetére vonatkozó valamennyi tény megismeréséhez, mivel pedig nem tanulmányozhatunk minden tényt, a történelmet nem lehet tudománynak tekinteni. Ugyanilyen gondolatokat hirdet egy másik „tiszteletreméltó" angol történész: Toynbee. Itt megmutatkozik a számtalan történelmi tény között tévelygő idealista történészek erőtlensége és visszariadása az események belső összefüggésének tanulmányozásától. A jelenkori burzsoázia ideológusai idegenkednek az objektív törvényszerűségtől, mert ez osztályukat elkerülhetetlen pusztulásra ítéli.

Ugyanez a félelem hatja át az angol agnosztikus és újkantista Karl Federnnek, a marxizmus ellenségének már említett „Materialista történetfelfogás" (1939) című könyvét. Ezt írja: „Ha át tudnánk fogni minden létező tényt, és meg tudnánk érteni a

jelen és a múlt minden oksági összefüggését — amihez isteni ész kellene —, akkor meg tudnánk magyarázni minden múlt eseményt, és meg tudnánk jósolni a jövőt. Értelmünk túlságosan fejletlen, eszünkkel csak korlátolt számú tényt tudunk befogadni, és képtelenek vagyunk még a múlt megmagyarázására is." Federn olyan tudományos fogalmakat, mint „feudalizmus", „kapitalizmus", „szocializmus", „forradalom", „törvényszerűség" stb. fikcióknak, üres szavaknak minősít, a szociológia feladatát pedig a tények puszta leírására korlátozza, s ezzel a legsekélyesebb szubjektivizmusba süllyed.

Hasonló szubjektivista álláspontra helyezkedik az amerikai szociológusok jelentős része is: J. Dewey, E. Ross, E. Bogardus, H. Becker, az úgynevezett szemantikus iskola valamennyi képviselője és vezetőjük, Chase, úgyszintén még sokan mások.

A polgári szociológia és történetírás lezüllése már olyan fokot ért el, hogy a szubjektív idealizmus legbuzgóbb hívei (B. Croce, R. Aaron, R. Collingwood és mások) már nemcsak a történelem törvényeinek objektív jellegét, hanem a történelmi folyamatnak és a történelmi tényeknek az objektív valóságát is tagadják. A történelmi múlt objektív jellegét tagadva azt állítják, hogy a történelmi folyamatot a történész tudata alakítja, hogy minden történelmi tény a „történelmi gondolkodás" szüleménye.

A modern polgári szociológia reakciós és szubjektív volta a történelmi folyamat progresszív, előrehaladó jellegének tagadásában fejeződik ki. A haladás nem törvénye a társadalmi fejlődésnek — állítják a reakciós polgári szociológusok és történészek. Ebben megmutatkozik a reakciós burzsoázia rettegése attól, hogy a kapitalizmust elkerülhetetlenül felváltja egy fejlettebb társadalmi rend: a szocializmus.

A polgári szociológia megpróbálja eltitkolni a néptömegek elől a kapitalizmus fekélyeit és ellentmondásait. A kapitalizmus válságának és roskatagságának forrását a polgári szociológusok nem a tőkés termelési módban, hanem a technika fejlődésében, a marxizmus terjedésében, a népesség szaporodásában, és — mint Angell amerikai szociológus mondja — a „szellemi értékek általános érvényének" megszűnésében látják.

A polgári szociológia elsekélyesedése és hanyatlása már a polgári szociológusok számos művének címéből is látszik. Íme, néhány szociológiai mű, amelyek az utóbbi években jelentek meg az Egyesült Államokban: W. Wallace „A messiások és szerepük a civilizációban", M. Bowen „Az egyház és a társadalmi haladás", J. V. Casserly „A gondviselés és a történelem" stb.

A polgári szociológia minden vonalon teljes kudarcot vallott, csődöt mondott, velejéig reakciós áltudománynak bizonyult. A polgári szociológia csődjét maguk a polgári szociológia vezéralakjai is kénytelenek elismerni. A nemrégiben elhúnyt J. Dewey „Az ember problémái" című könyvében ezt írja: „Még a legmesszebbre látó emberek sem tudták előrelátni akár csak ötven évvel ezelőtt is az események menetét. Széles látókörű emberek, akik reményekkel kecsegtették magukat, rádöbbentek arra, hogy az események tényleges menete éppen az ellenkező irányba tart."

Igen, a burzsoáziának nem adatott meg, hogy előrelássa az események menetét. A nagy Lenin írta a burzsoázia ideológusairól: „... Nem tud helyesen számítani az, aki a pusztulás felé közeledik"[17].

Lenin már 1914-ben, amikor leleplezte a marxizmus ellen fellépő P. Sztruve pozitivista fecsegését, zseniálisan felismerte a polgári szociológia hanyatlásának és végelgyengülésének fő vonásait: a jelen tudományos megmagyarázhatóságának kétségbevonása, lemondás a tudományról és mindennemű általánosításról, menekülés a történelmi fejlődés törvényei elől, a tudomány törvényeinek száműzése és a vallás törvényeinek becsempészése, a divatos polgári szkepticizmus halott és dermesztő skolasztikája — mindez abból fakadt, hogy a burzsoázia retteg a kapitalizmus elkerülhetetlen pusztulásától, és szeretné bebizonyítani a szocializmus megvalósíthatatlanságát[18].

Az egész kapitalista rendszer válságának fokozódását és a kommunista mozgalom feltartóztathatatlan növekedését a burzsoázia ideológusai „Európa alkonyának", a „kultúra alkonyának" tüntetik fel. A polgári szociológusok az önmagát túlélt tőkés rend pusztulását úgy akarják beállítani, mint az egész kultúra pusztulását, és „a közelgő szürkületről", „a remények szertefoszlásáról" írnak. Mivel a jelen megértésére és megmagyarázására képtelenek, egyre gyakrabban folyamodnak analógiákért a távoli múlthoz. Tekintetük előtt az elpusztult ókori Róma árnyai és kísértetei lebegnek. Az angol munkáspárt teoretikusa, Harold Laski, „Hit, értelem és civilizáció" című, 1944-ben megjelent könyvében — O. Spengler reakciós filozófus eszméit felmelegítve — azt írta, hogy a mostani világ alapjaiban rendült meg: „Majdnem ugyanúgy, mint a római birodalom

[17] *Lenin* Művei. 33. köt. Szikra 1953. 141. old.
[18] Lásd *Lenin* Művei. 20. köt. 179, 182, 185. old. (oroszul).

alkonyán, rombadőlnek értékeink. A tudományos vívmányok, az anyagi haladás, a látókör óriási arányú kitágulása az ismeretek gyarapodásával kapcsolatban — mindez együttvéve sem tudta megőrizni bennünk a bizalom érzését a jövővel szemben."

Laski és társai, mint a burzsoázia hű kiszolgálói, igyekeznek elvonni a dolgozó tömegeket az időszerűvé vált történelmi feladatok forradalmi úton való megoldásától. Céljuk — mint az egész polgári szociológiának — az, hogy megmentsék a kapitalizmust a pusztulástól, félrevezessék a dolgozó tömegeket, és elvonják őket a rothadt kapitalizmus elleni forradalmi harctól.

A történelmi materializmus, a polgári szociológiával ellentétben, feltárja a társadalom fejlődésének törvényeit, és megmutatja a dolgozó tömegeknek az időszerű történelmi feladatok megoldásának egyetlen helyes, forradalmi útját. Valamennyi szociológiai elmélet közül csakis a történelmi materializmus állta ki az idő próbáját, a világtörténelmi gyakorlat vizsgáját. A marxizmus létrejötte óta eltelt több mint száz év alatt a történelem menete teljesen alátámasztotta a történelmi materializmus igazát. A történelmi materializmus alkalmazása korunk új tényeinek, új társadalmi jelenségeinek kutatásában és a dolgozók forradalmi harcának vezetésében ragyogó sikerekkel járt.

A szocializmus győzelme a Szovjetunióban, a kapitalizmus általános válságának elmélyülése és kiéleződése, a polgári ideológia csődje, az elnyomott és kizsákmányolt tömegek felszabadító mozgalmának fellendülése, a marxista pártok taglétszámának növekedése és a marxista ideológia tömegbefolyásának fokozódása, a népi demokratikus rendszernek több európai és ázsiai országban aratott győzelme — mindez kétségbevonhatatlanul igazolta a marxizmus-leninizmus megalapítóinak zseniális előrelátását. Jövőbelátásuk a történelmi materializmus törvényein alapult.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

A történelmi materializmus a társadalomról, a társadalmi fejlődés általános törvényeiről szóló tudomány, a társadalmi jelenségek megismerésének egyetlen helyes elmélete és módszere, s a forradalmi gyakorlat vezérfonala. Marx és Engels a történelmi materializmus megteremtésével forradalmi fordulatot idéztek elő a történelemfelfogásban, s a társadalom

tanulmányozását tudománnyá tették. A társadalmi fejlődés törvényszerűségei teljesen megismerhetők, és a társadalom érdekében felhasználhatók. A történelmi materializmus — ellentétben az idealizmussal, mely tagadja a társadalmi fejlődés törvényszerűségét — feltárja azokat az objektív törvényeket, melyeknek a társadalom fejlődése alá van vetve.

A történelmi materializmus a marxizmus történettudományi alapja, s általa a szocializmusról szóló tanítás utópiából tudománnyá vált. A Kommunista Párt programjának, stratégiájának és taktikájának kidolgozásában, egész tevékenységében a társadalmi fejlődés objektív törvényeire támaszkodik.

A történelmi materializmus alkotó elmélet, mely a gyakorlat, az egész társadalmi élet általánosítása alapján fejlődik. Az elmélet és gyakorlat megbonthatatlan kapcsolata a történelmi materializmus igazságának, erejének és legyőzhetetlenségének forrása.

MÁSODIK FEJEZET

A TÁRSADALOM ANYAGI ÉLETFELTÉTELEI

A társadalom anyagi élete, a társadalmi lét — elsődleges, a társadalom szellemi élete, a társadalmi tudat pedig másodlagos, leszármazott. A társadalom anyagi élete objektív valóság, tehát az emberek tudatától és akaratától függetlenül létezik. A társadalom szellemi élete ennek az objektív valóságnak, a létnek a tükröződése.

A szellemi élet kialakulásának forrását, a társadalmi eszmék, elméletek, politikai, jogi, vallási, művészeti, filozófiai nézetek, valamint az ezen nézeteknek megfelelő intézmények keletkezésének forrását nem az emberek tudatában, nem az eszmékben, elméletekben, nézetekben és intézményekben, hanem a társadalmi létben, a társadalom anyagi életfeltételeiben kell keresnünk.

Melyek tehát a társadalom anyagi életfeltételei, amelyek végső soron meghatározzák a társadalmi eszméket, a társadalom politikai és egyéb intézményeit?

1. A földrajzi környezet

A „társadalom anyagi életfeltételeinek" fogalmába tartozik elsősorban a társadalmat körülvevő természet, *a földrajzi környezet*. A földrajzi környezet a társadalom anyagi életének egyik szükséges és állandó *feltétele*, amely kétségtelenül kihat a társadalom fejlődésére. A munka, Marx meghatározása szerint, „az ember és a természet között végbemenő folyamat". A társadalmat körülvevő földrajzi környezet az anyagi javak termelési folyamatának természeti alapja.

A földrajzi környezet, különösen a társadalom fejlődésének korai lépcsőfokain, rányomja bélyegét a termelés formáira és ágazataira. Ott, ahol nem voltak megszelídíthető állatok,

természetesen nem jöhetett létre az állattenyésztés. Az a körülmény, hogy valamely helyen ilyen vagy amolyan ásványok vannak, lehetővé teszi a kitermelőipar megfelelő ágainak létrejöttét. Természetesen ahhoz, hogy ez a lehetőség valósággá váljék, a természeti feltételeken kívül szükség van megfelelő társadalmi feltételekre is, szükség van a termelőerők fejlettségének meghatározott színvonalára is.

A társadalom életének külső, természeti feltételei — a társadalom anyagi életében a társadalmi fejlődés különböző fokain betöltött szerepüktől függően — a következő két csoportra oszlanak:

1. A létfenntartási eszközök természeti gazdagsága: a talaj természetes termékenysége, halbőség a vizekben, vadbőség az erdőkben stb.

2. A munkaeszközök forrásainak természeti gazdagsága: vízesések, hajózható folyók, fa, fémek, szén, kőolaj stb.

A társadalom fejlődésének alsóbb fokozatain a természeti kincsek első fajtájának, a felsőbb fokozatain pedig a természeti kincsek második fajtájának van a legnagyobb jelentősége a társadalom anyagi életében.

A kezdetleges munkaszerszámokkal dolgozó ősközösségi társadalom számára a vízeséseknek, a hajózható folyóknak, a szén-, kőolaj-, mangánérc- vagy krómérctelepeknek nem volt jelentőségük, nem hatottak ki az anyagi termelésre. A társadalom fejlődésének jelenlegi fokán viszont ezek a természeti kincsek igen nagy jelentőségre tettek szert, s óriási befolyásuk van a társadalom anyagi életére. A Dnyeper, a Volga és az Angara vízienergiája hosszú évezredek óta létezett, de csupán a társadalom fejlődésének jelenlegi fokán vált a társadalmi termelőerők fejlődésének hatalmas természeti alapjává. A kedvező földrajzi feltételek gyorsítják a társadalom fejlődését, a kedvezőtlenek lassítják.

Melyek a legkedvezőbb földrajzi feltételek a társadalmi fejlődés szempontjából? Első tekintetre úgy tűnhet, hogy a társadalmi fejlődés szempontjából legkedvezőbbek a tropikus éghajlatú országok, ahol a természet rendkívül bőkezű, s az ember csekély munka árán megkapja azt, ami létfenntartásához szükséges. A túlságosan bőkezű természet azonban — írja Marx — az embert úgy vezeti kezénél fogva, mint gyermeket a járószalagon. Az ilyen természet az ember fejlődését nem teszi természeti szükségszerűséggé.

Az emberi társadalom története arról tanúskodik, hogy

a társadalmi fejlődés szempontjából a lehető legváltozatosabb földrajzi környezet a legkedvezőbb. „Nem a talaj abszolút termékenysége, hanem tagoltsága, természetes termékeinek változatossága az, amely a munka társadalmi megosztásának természeti alapját alkotja — írja Marx —, és az embert a természeti körülmények váltakozásával, amelyek között lakik, saját szükségletei, képességei, munkaeszközei és munkamódjai megsokszorozására ösztönzi"[1].

A földrajzi környezet nemcsak azáltal hat a társadalom fejlődésére, hogy többé-kevésbé kedvező természeti lehetőséget nyújt a társadalmi termelés fejlődéséhez. A földrajzi viszonyok (például szomszédos országokat elválasztó hegygerincek, vagy az a körülmény, hogy valamely ország szigeten fekszik stb.) megnehezítették vagy megkönnyítették a különböző népek kapcsolatát, többé-kevésbé védték az egyes országokat a külső katonai támadásoktól, ami természetesen kihatott fejlődésükre.

Vajon nem a természeti feltételek, a földrajzi környezet ebben az esetben az a meghatározó erő, amelytől végső fokon a társadalom fejlődése, szerkezete, arculata függ?

A szociológia és a történetírás *földrajzi irányzatának* hívei tévesen azt tartják, hogy éppen a földrajzi környezet (az éghajlat, a talaj, a domborzat, az állat- és növényvilág jellege) hat ki közvetlenül, vagypedig a táplálékon vagy a foglalkozások fajtáján keresztül az emberek testi és lelki alkatára, a földrajzi környezet határozza meg hajlamaikat, vérmérsékletüket, szívósságukat, kitartásukat, és e jellemvonások révén meghatározza az egész társadalmi rendet.

Montesquieu, a XVIII. századbeli francia felvilágosodás képviselője azt tartotta, hogy az emberek erkölcseit és vallásos hiedelmeit, a népek társadalmi és politikai rendjét elsősorban az éghajlat sajátosságai határozzák meg. „A törvények szelleméről" című művében ezt írja: „A túlságos forróság csökkenti az erőt és az élénkséget . . . A hideg éghajlat az emberek elméjének és testének bizonyos erőt ad, amely képessé teszi őket tartós, nehéz, nagy és merész cselekedetekre." „Az északi országokban a szervezet egészséges, erős alkatú, de nehézkes; örömet talál bármilyen tevékenységben." Ezeknek az országoknak a népeiben „kevés a fogyatékosság, nem kevés az erény, sok az őszinteség és nyíltszívűség". „A forró éghajlat népeinek kishitűsége e népeket majdnem mindig rabszolgasorsra juttatta, míg a hideg

[1] *Marx*. A tőke. 1. köt. Szikra 1949. 555. old.

éghajlat népeinek bátorsága megőrizte számukra a szabadságot" — így érvel Montesquieu.

De mi a magyarázata annak, hogy ugyanazon éghajlati viszonyok között, ugyanabban az országban, de különböző időben különböző társadalmi és politikai rend állt fenn? Itália éghajlata a Gracchusok, Brutus és Julius Caesar ideje óta napjainkig majdnem semmit sem változott, és mégis, milyen bonyolult gazdasági és politikai fejlődésen ment azóta keresztül Róma és Itália! Montesquieu felismerte, hogy az éghajlattal ezt nem lehet megmagyarázni, mire a szokásos idealista felfogáshoz menekült: a politikai és más társadalmi változásokat a törvényhozás befolyásával, a törvényhozók „szabad tevékenységével" kezdte magyarázni.

Buckle angol szociológus „Az angliai civilizáció története" című könyvében — Montesquieutől eltérően — azt tartotta, hogy nemcsak az éghajlat, hanem a talaj, a táplálék sajátosságai, valamint a táj (a környező természet általános képe) is meghatározó befolyással van a népek jellemére, lelki alkatára, gondolkozásuk alakulására s a társadalmi és politikai rendre. A trópusi országokban a lenyűgözően félelmetes természet a gyakori földrengésekkel, vulkáni kitörésekkel, viharokkal, zivatarokkal és záporokkal kihat az emberek képzeletére — hangsúlyozta Buckle —, félelmet, babonát szül, és ez okozza a „babonás rend" (a papság) nagy befolyását a társadalom életére. Ezzel szemben olyan országokban, mint Görögország és Anglia, a természet — Buckle szerint — elősegíti a logikus gondolkodás, a tudományos megismerés fejlődését. Buckle a papság jelentős befolyását és a babonák elterjedtségét Spanyolországban és Itáliában a földrengésekkel és a vulkáni kitörésekkel magyarázza.

De hiszen ugyanazok között a természeti viszonyok között élt az ókori Itáliában a materialista Lucretius, a renaissance korában a lángeszű Leonardo da Vinci, a gúnyos antiklerikális Boccaccio, vagy Giordano Bruno, aki bátran harcolt a tudományért a katolikus obskurantizmus ellen. Anglia számos nagy materialista tudós: Bacon, Hobbes, Toland, Faraday és Darwin szülőhazája volt, ma pedig az obskurantizmus, a babona, a legsötétebb idealista filozófiai áramlatok melegágya. Kínában valaha feudális ideológia uralkodott, mely a tömegeket alázatosságra és béketűrésre tanította. A mai Kínában pedig gyökeret vert és uralkodó szerepet tölt be a marxizmus-leninizmus forradalmi ideológiája. Mivel magyarázható az ugyanazon

földrajzi viszonyok között élő emberek nézeteiben, világszemléletében megfigyelhető különbség? Erre a kérdésre a szociológia földrajzi irányzatából kiindulva nem lehet választ kapni.

A szociológia földrajzi irányzatának álláspontja alapján azt sem lehet megmagyarázni, hogy ugyanabban az országban, ugyanabban az időben miért vannak különböző lelki alkatú, különböző eszményeket és világnézetet valló ellentétes osztályok. Mindezekre a kérdésekre csak a történelmi materializmus adott tudományos választ.

A földrajzi környezet a társadalom anyagi életének egyik elengedhetetlen és folytonosan ható feltétele, de viszonylag változatlan, állandó; valamennyire is jelentős mértékű természetes változásaihoz évezredek, évmilliók kellenek, a társadalmi rend gyökeres változása viszont jóval gyorsabban, évezredek, sőt évszázadok alatt is végbemegy. Ezért egy olyan, viszonylag változatlan tényező, mint a földrajzi környezet, nem lehet meghatározó oka a társadalom változásának és fejlődésének.

„Háromezer év leforgása alatt Európában — írja Sztálin — három különböző társadalmi rend adta át a helyét új, más rendnek: az ősközösségi rend, a rabszolgatartó rend és a feudális rend, sőt Európa keleti részében, a Szovjetunióban, négy társadalmi rend tűnt le. Ugyanezen időszak folyamán Európa földrajzi viszonyai vagy egyáltalán nem változtak, vagy olyan jelentéktelen mértékben változtak meg, hogy a földrajz ezt még csak megemlíteni sem tartja érdemesnek . . .

Ebből azonban az következik, hogy a földrajzi környezet nem lehet a társadalmi fejlődés fő, *meghatározó* oka, mert az, ami tíz- meg tízezer éven át csaknem teljesen változatlan marad, nem lehet fő oka olyasmi fejlődésének, ami néhányszáz év alatt gyökeres változásokon megy át"[2].

A szociológia földrajzi irányzatának hívei az emberi társadalmat passzív valaminek tekintik, amely csak a földrajzi környezet hatásának van kitéve. De ez gyökeresen hamis felfogás a társadalom és a természet kölcsönös viszonyáról. A társadalom és a természet közötti viszony történelmileg, a társadalmi termelőerők fejlődésével párhuzamosan változik.

Az ember mint társadalmi lény, az állattól eltérően, nem csupán alkalmazkodik a természethez, a földrajzi környezethez, hanem a termelés révén a természetet is alkalmazza magához,

[2] Az SZK(b)P története. Rövid tanfolyam. Szikra 1954. 140. old.

szükségleteihez, s a természeti erőket saját céljai szolgálatába kényszeríti.

Az emberek a társadalmi termelés fejlesztése során megváltoztatják a talaj természetes termelékenységét, csatornák segítségével összekötik a folyókat, tengereket és óceánokat, növény- és állatfajokat telepítenek át egyik szárazföldről a másikra, megváltoztatják a földgolyó növény- és állatvilágát. Az emberiség az egyik energiafajta felhasználásáról áttér a másikra, a természet újabb meg újabb erőit kényszeríti hatalmába. A társadalom a megszelídített állatok energiájának felhasználásától felemelkedett a szél, a víz, a gőz, a villamosság energiájának felhasználásáig. Ma pedig küszöbön áll az emberiség új, minden eddiginél hatalmasabb technikai forradalma: az atomenergia felhasználása a termelésben.

A termelőerők, a közlekedési eszközök, a társadalmi munkamegosztás fejlődésével és a világpiac létrejöttével egyes népek számára kitágultak a földrajzi környezet határai, az egyes országok ipara ma már kevésbé függ közvetlenül a helyi nyersanyagforrásoktól, viszont függ az importált nyersanyagoktól. Így például Anglia pamutipara az importált indiai és egyiptomi gyapot alapján fejlődött; a spanyolországi és a malájföldi vasércet Anglia gyáraiban dolgozzák fel; Indonézia, Irak és Irán olaját amerikai, angol és holland imperialisták ragadták magukhoz, s kiviszik más, távoli országokba.

A technikai haladás, mely lehetővé tette a műgumi, a műanyagok gyártását és a benzinnek kőolajból való előállítását, hozzájárult a nyersanyagforrások kibővüléséhez, és csökkentette a termelés korábbi függését olyan természeti feltételektől, mint a kőolajtelepek, kaucsuktermő növények stb.

A társadalomnak a földrajzi környezetre gyakorolt befolyása mind méretében, mind jellegében változik a termelőerők fejlettségi fokától, a társadalmi fejlődés fokától, a gazdasági rend jellegétől függően. A kapitalizmus kora óriási haladást jelentett a termelőerők fejlődése, a természet elemi erőinek a társadalom szolgálatába állítása terén. A tőkés termelés célja és mozgatórúgója azonban a tőkefelhalmozás, a profithajhászás. Ezért a kapitalizmust a természeti kincsekkel való rablógazdálkodás jellemzi, ami arra vezet, hogy egykor virágzó területek termőketlen pusztasággá válnak. Marx így írt erről:

„A tőkés mezőgazdaság minden haladása nemcsak abban a művészetben haladás, hogyan kell a munkást, hanem egyszersmind abban is, hogyan kell a talajt megrabolni. Minden

egyes lépés előre abban az irányban, hogy termékenységét egy adott időszakban növeljék, egyszersmind lépés e termékenység tartós forrásainak szétrombolása felé. Mennél inkább támaszkodik valamely ország, mint például az Északamerikai Egyesült Államok, fejlődésében a nagyiparra mint alapra, annál gyorsabb ez a rombolási folyamat"[3].

A természeti kincsekkel való kapitalista rablógazdálkodás, a tőkéseknek az a törekvése, hogy mennél több hasznot érjenek el pillanatnyilag vagy a közeli években, tekintet nélkül arra, hogyan hat ez vissza a föld termékenységére a jövőben — szörnyű következményekkel járt az Egyesült Államokban és más tőkés országokban. Bennett amerikai tudós adatai szerint az Egyesült Államokban a talaj eróziója és a szántóréteg elporladása következtében 282 millió acre szántóföld vált úgyszólván teljesen terméketlenné.

Csupán a kapitalizmus megsemmisítésével és a szocializmusra való áttéréssel szűnik meg a természeti kincsek rabló pazarlása, s következik be az az állapot, hogy ezeket a kincseket ésszerűen és tervszerűen, a dolgozók szükségletei érdekében használják fel.

A szocializmusban megvalósul a földrajzi környezet célszerű megváltoztatása a társadalom érdekében: tervszerűen megváltoztatják a növény- és állatvilágot, az éghajlatot, a talaj termékenységét, még a folyók irányát és a domborzatot is. Az emberek, akik társadalmi viszonyaik gazdáivá lettek, a szocializmusban a természet roppant erőinek uraivá válnak. A legkülönbözőbb földrajzi viszonyok között élő tizenhat szovjet szocialista szövetségi köztársaság gazdasági, politikai és kulturális virágzása szemléltető gyakorlati cáfolata azoknak a képtelen, tudománytalan, reakciós burzsoá elméleteknek, melyek a társadalom felépítését és fejlődését a földrajzi környezet sajátságaival akarják magyarázni.

A Szovjetunió természeti kincseinek változatossága és bősége kétségtelenül kedvező befolyással volt és van az ország termelőerőinek fejlődésére. A Szovjetunió valóban nem alakulhatott volna át olyan gyorsan agrárországból ipari országgá, ha területe nem lett volna oly gazdag természeti kincsekben: vasércben, szénben, ásványolajban stb. Helytelen volna azonban, ha a Szovjetunió termelőerői által megtett fejlődés gyors ütemét csupán (vagy főleg) a kedvező természeti feltételekkel

[3] *Marx*. A tőke. 1. köt. 547. old.

magyaráznánk. Ugyanezek a természeti kincsek megvoltak a régi, forradalom előtti Oroszországban is. De nem használták ki, sőt nem is nagyon tudtak róluk, nem kutatták fel őket. Csak a szovjet rendszerben szervezték meg, hogy széleskörű és tervszerű tudományos kutatómunkával feltárják az ország hatalmas területén a föld méhének kincseit. A Szovjetunió népei csak a szovjet korszakban tudták meg, milyen mérhetetlen kincsek rejlenek az általuk lakott föld méhében. Oroszország természeti kincsei a gyors gazdasági fejlődésnek csak a lehetőségét rejtették magukban. De ez a lehetőség a cári Oroszország viszonyai között, a földesurak és a tőkések uralma alatt nem válhatott valósággá. Ebből a lehetőségből csak a szovjet szocialista rend viszonyai között lett valóság.

A szociológia és a történetírás földrajzi irányzatát — bár a tudomány és a gyakorlat már régen megcáfolta — a burzsoá sajtó ma is széltében-hosszában népszerűsíti. Az imperializmus korában a szociológia és a történetírás földrajzi irányzatát a reakciós burzsoázia ideológusai a hódító politika igazolására használják fel.

A reakciós földrajzi elméletek hívei a kelet-ázsiai, afrikai és dél-amerikai országok egész sorának gazdasági és kulturális elmaradottságát a földrajzi környezet sajátságaival akarják magyarázni. De ez hazugság. Törökország, Pakisztán, India, Indonézia, Polinézia, Irán, Egyiptom, Tunisz, Algír és más országok elmaradottságának és lakosságuk nyomorának valódi oka az, hogy ezek az országok gyarmati és félgyarmati elnyomatásban élnek, s hogy az angol, amerikai és más imperialisták kirabolják őket.

„India jelenlegi helyzetében — írja Palme Dutt — két tény domborodik ki. Az egyik: India gazdagsága — természeti kincsek, bőséges nyersanyagforrások, virágzó jólét lehetősége az egész népesség, sőt, a jelenleginél nagyobb népesség számára is. A másik: India szegénysége — a nép túlnyomó többségének minden képzeletet felülmúló nyomora"[4].

A tőkés országok gazdasági és kulturális haladása a gyarmatok és függő országok népeinek leigázása, kegyetlen kizsákmányolása és természeti kincseinek rabló pazarlása árán ment végbe. A gyarmatok kizsákmányolása ma is egyik forrása az imperialista országok gazdagodásának. A gyarmati és függő országokban az imperialisták mesterségesen akadályozzák, fékezik az ipar

[4] *Palme Dutt.* Merre tart India? Szikra 1951. 29. old.

és különösen a gépgyártás fejlődését. Ez az oka annak, hogy ezeknek az országoknak az ipari termelése a tőkés világ egész ipari termelésének csupán 5%-a, noha lakosságuk a tőkés világhoz tartozó országok összlakosságának 70%-át alkotja. Az imperialista hatalmak a gyarmatokat és a függő országokat saját országuk agrárfüggvényévé és nyersanyagforrásává teszik; konzerválják a gyarmatokon az elmaradott gazdasági viszonyokat és a reakciós politikai intézményeket.

Ha majd India, Indonézia, Egyiptom és más függő országok népei véglegesen lerázzák az imperialista jármot, s gazdaságilag teljesen szabaddá válnak, megmutatják, milyen nagyszerű fejlődést érhetnek el független országok ugyanazon földrajzi viszonyok között. Példa erre a hatalmas erőit kibontakoztató felszabadult Kína. A felszabadult demokratikus Kínában már megkezdődött a szocialista ipar óriási arányú kiépítése, s nagyszabású intézkedések történnek a természet átalakítása terén: hatalmas folyami gátakat, öntözőrendszereket, mesterséges vízgyűjtőket létesítenek.

A szociológia és a történetírás földrajzi irányzatának képviselői arra próbálják rávenni a gyarmati népeket, hogy békéljenek meg rabszolgasorsukkal; passzivitásra szeretnék kárhoztatni ezeket a népeket. Igyekeznek igazolni a gyarmati rabságot, azt akarják elhitetni, hogy nem az imperialista hatalmak, hanem a természet, a földrajzi környezet a bűnös az imperialisták által kifosztott és tönkretett gyarmatok elmaradottságában.

A történelmi materializmus tudományosan bebizonyította a szociológia és a történetírás földrajzi irányzatának tarthatatlanságát, s helyesen tisztázta a földrajzi környezet valódi szerepét a társadalmi fejlődésben. A földrajzi környezet a társadalom anyagi életének egyik elengedhetetlen és állandóan ható feltétele. Gyorsítja vagy lassítja a társadalmi fejlődés menetét. De a földrajzi környezet nem meghatározó ereje a társadalmi fejlődésnek, és nem is lehet az.

2. A népesség növekedése

A társadalom anyagi életfeltételeinek rendszerében a földrajzi környezet mellett helyet foglal a népesség növekedése, kisebb vagy nagyobb sűrűsége is. Az emberek a társadalom anyagi életfeltételeinek elengedhetetlen elemét alkotják. Az emberek bizonyos minimális száma nélkül nem lehetséges társadalmi élet.

A népesség növekedése kétségtelenül hatással van a társadalom fejlődésére. A konkrét történelmi viszonyoktól függően a népesség növekedése, a nagyobb vagy kisebb népsűrűség gyorsíthatja vagy lassíthatja a gazdasági fejlődést. A népsűrűségtől és a népszaporodás gyorsaságától függ bizonyos mértékben — *egyébként egyenlő viszonyok között* — új földek birtokbavételének lehetősége, sőt a termelőerők fejlődésének üteme is. Ahhoz, hogy teljesen birtokunkba vegyük például Szibéria és a Távol-Kelet természeti kincseit, ezeken a területeken a népesség jelentős növekedésére, a népsűrűség fokozódására van szükség. A szocialista rend viszonyai között ez még jobban gyorsítja a termelőerők fejlődésének ütemét, gyarapítja az ország népének gazdagságát.

Vajon nem a népesség növekedése-e az a fő erő, amely meghatározza a társadalmi rend jellegét és a társadalom fejlődését? A történelmi materializmus erre a kérdésre tagadó választ ad. A népesség növekedése megkönnyíti vagy hátráltatja a társadalmi fejlődést, de nem lehet a társadalom fejlődésének fő, meghatározó ereje.

A népesség növekedése önmagában véve nem magyarázhatja meg sem a társadalom felépítését, sem azt, hogy, mondjuk, a hűbéri társadalmat miért éppen tőkés társadalom, nem pedig valamilyen más társadalom váltotta fel, hogy a kapitalizmust miért éppen a szocializmus váltja fel, s nem valamilyen más társadalmi rend.

„Ha a népesség növekedése volna az az erő, mely a társadalmi fejlődést meghatározza, akkor a nagyobb népsűrűségnek okvetlenül magasabb típusú társadalmi rendet kellene létrehoznia. A valóságban azonban nem ezt látjuk"[5]. India népsűrűsége például meghaladja az Egyesült Államok népsűrűségét, de az Egyesült Államok mégis a fejlődés magasabb fokán áll, mint India: India félfeudális ország, míg az Egyesült Államok a kapitalizmus utolsó szakaszát éli. Belgium népsűrűsége 19-szer akkora, mint az Egyesült Államoké, és 26-szor akkora, mint a Szovjetunióé, de Belgium a társadalmi fejlődés szempontjából mégis alacsonyabb fokon áll, mint az Egyesült Államok, ugyanakkor az Egyesült Államokkal együtt egy egész történelmi korszakkal maradt el a Szovjetunió mögött, mert Belgiumban és az Egyesült Államokban még a kapitalista rend uralkodik, míg a Szovjetunió már végzett a kapitalizmussal, és megteremtette a szocialista rendet.

[5] Az SZK(b)P története. Rövid tanfolyam. 141. old.

Ebből az következik, hogy a népesség növekedése a társadalom fejlődésének nem az a fő ereje és nem is lehet az a fő ereje, amely a társadalmi rend jellegét, a társadalom arculatát meghatározza.

A társadalmi rend jellegétől függően a népesség növekedése különbözőképpen befolyásolhatja a társadalom fejlődését. A Szovjetunióban, ahol nincsenek kizsákmányolók, a népesség növekedése — a dolgozók számának szaporodását, a társadalom fő termelőerejének szaporodását jelenti. Ezért a népesség szaporodása a Szovjetunióban gyorsítja a társadalom fejlődését. A kapitalizmusban, ahol állandó a munkanélküliség, a népesség növekedése önmagában véve még nem jelenti a termelőerők növekedését.

A polgári demográfia és közgazdaságtan képviselőinek a véleményével ellentétben a marxizmus bebizonyította, hogy a népesség növekedése korántsem a társadalmi viszonyoktól független biológiai tényező: maga is gyorsul vagy lassúbbodik a társadalmi rend jellegétől és a társadalom fejlettségétől függően. Marx a „Tőké"-ben megállapította, hogy minden történelmileg meghatározott termelési módnak megvannak a maga sajátos népesedési törvényei. A tőkés termelési mód a velejáró kizsákmányolással és tömegnyomorral, válságokkal és munkanélküliséggel — különösen a jelenkori kapitalizmus viszonyai között — fékezi a népesség növekedését, csökkentőleg hat rá.

A kapitalizmus már azzal, hogy akadályokat emel a népesség növekedése elé, leleplezi magát mint az emberiség fejlődésének fékjévé vált reakciós rendszert. „Az emberiség — írta Engels — gyorsabban szaporodhatna, mint ahogy azt a modern polgári társadalom el bírja viselni. A mi szemünkben ez még egy ok, hogy ezt a modern polgári társadalmat a fejlődés olyan korlátjának nyilvánítsuk, amelynek meg kell dőlnie"[6].

A szocializmusban viszont, ahol a termelőerők szüntelenül fejlődnek és a dolgozó tömegek anyagi jóléte szakadatlanul növekedik, éppen ellenkező a helyzet: a körülmények minden módon ösztönzik a népesség növekedését. A háború előtti adatok szerint a 170 millió lakost számláló Szovjetunióban a természetes szaporulat nagyobb volt, mint az egész kapitalista Európában, amelynek 399 millió lakosa volt.

A dolgozók anyagi jólétének szüntelen növekedése és az

[6] *Marx—Engels*. Válogatott levelek. Szikra 1950. 198. old.

egészségvédelem terén elért eredmények következtében a Szovjetunióban 1953-ban a halálozás 1913-hoz képest egy harmadára csökkent. Még nagyobb mértékben csökkent a gyermekhalandóság. Ezért a Szovjetunióban a népesség szaporulatának évi átlaga magasabb, mint a háború előtt. Ez a szocialista társadalmi rendnek köszönhető, amely megszabadította a dolgozókat a válságoktól, a munkanélküliségtől és a nyomortól.

Egyes polgári szociológusok és közgazdászok — a biológiai irányzat hívei — a népesség növekedésében próbálják megtalálni a kulcsot a társadalmi élet törvényeinek és hajtóerőinek megértéséhez. Akadnak közöttük olyanok is (például *H. Spencer*), akik a népesség növekedésében látják azt a fő okot, amely fejlődésre készteti, előrehajtja a társadalmat.

Vannak a polgári szociológia biológiai irányzatának olyan képviselői is, akik szerint a népesség növekedése gátolja a társadalmi fejlődést, s akik a népesség „túlgyors" növekedésével próbálják magyarázni a háborúkat, a munkanélküliséget, a nyomor fokozódását és a kapitalizmus egyéb bűneit.

Mint már fentebb említettük, *Malthus* angol közgazdász, aki a XVIII. század végén és a XIX. század elején élt, a tőkés rend igazolására olyan „törvényt" eszelt ki, amely szerint a népesség szaporodása meghaladja a létfenntartási eszközök növekedését. A népesség és a létfenntartási eszközök növekedésének ebben a kiagyalt „aránytalanságában" látta Malthus az éhség, a nyomor, a munkanélküliség okát, általában azoknak a bajoknak az okát, melyek a dolgozókat a kapitalizmusban sújtják. Valójában azonban a tőkés országok fejlődése a XIX. és a XX. században arról tanúskodik, hogy a termelőerők és a társadalmi gazdagság Malthus úgynevezett „törvénye" ellenére jóval gyorsabban növekszik, mint a népesség. De a munka fokozódó termelőerejének gyümölcseit nem a dolgozók, hanem a burzsoázia és a többi kizsákmányolók sajátítják ki.

Marx bebizonyította, hogy a kapitalizmusban a technika haladását a burzsoázia kihasználja a munkások ellen, hogy a termelőerők fejlődésének velejárója egyre újabb munkáscsoportok kiszorulása a termelés folyamatából. Ennek következtében kialakul a viszonylagos túlnépesedés, nő a munka tartalékserege, a munkanélküliek serege. A malthusisták a tőkés rendből fakadó viszonylagos túlnépesedést abszolút túlnépesedésnek tüntetik fel, amely szerintük minden társadalmi rend jellemzője és „a természet törvénye". A marxizmus kimutatta, hogy a munkanélküliségnek, a tömegnyomornak és

az éhínségnek az okai nem a természet törvényeiben, hanem a kapitalizmus rendszerében rejlenek.

Bár a tudomány és maga a társadalmi élet már régen teljesen megcáfolta Malthus reakciós elméletét, az imperialista burzsoázia ideológusai továbbra is hirdetik és népszerűsítik ezt az elméletet, s a kapitalizmus ellentmondásainak és fekélyeinek igazolására, valamint az imperialista hódító politika indokolására használják fel.

Winston Churchill 1951 októberi beszédében a kapitalista Anglia nehézségeit és az angol nép rossz anyagi helyzetét az ország túlnépesedésével próbálta magyarázni. „Szigetünkön, mely 30 millió embert tud táplálni — jelentette ki Churchill —, 50 millió ember él." Az angol burzsoázia XX. századbeli politikai vezetője tehát a kapitalizmus ellentmondásait azokkal az érvekkel akarja magyarázni, melyeknek szellemi szülőatyja a pap Malthus volt a XVIII. században.

Az újmalthusista elméletek Amerikában még cinikusabb és visszataszítóbb formákat öltöttek, mint Angliában. 1948-ban jelent meg az Egyesült Államokban a fasiszta William Vogtnak „A menekvés útja" című könyve. Vogt ezt írja: „Az emberiség súlyos helyzetben van. Be kell látnunk ezt, és nem kell már annyit panaszkodnunk a gazdasági rendszerekre, az időjárásra, a balszerencsére és a szívtelen szentekre. Ez lesz a bölcsesség kezdete és az első lépés hosszú utunkon. Második lépés legyen: a születések korlátozása és az anyagi források helyreállítása." Vogt kijelenti, hogy a természeti források korlátozottak, a születések pedig mértéktelenek. Könyve egyik fejezetének ez a címe: „Túlságosan sok az amerikai." 45 millió amerikai felesleges — írja Vogt. A gyarmati és függő országok népnyomorának forrását W. Vogt és akik vele egy nótát fújnak, nem az imperialista gyarmati elnyomásban, hanem a „túlnépesedésben" látják.

Az újmalthusisták kényszerítő intézkedéseket követelnek a születések csökkentésére és a sterilizálásra. A népességcsökkentés legkívánatosabb eszközének azonban a háborút és a járványokat tartják. Ezek a szörnyetegek a rossz termést, az éhínséget, a járványokat nem szerencsétlenségnek, hanem áldásnak tartják. Az orvostudományt és az egészségvédelmet az újmalthusisták rossz szemmel nézik, minthogy ezek csökkentik a halálozást, elősegítik a népesség növekedését. „Nem túlságosan sok-e a gyermek?" — ezt a címet adta könyvének P. Reboux francia malthusista (Párizs 1951).

Az imperialista burzsoázia az újmalthusizmus áltudományos eszméit és a „geopolitikai" elmeszüleményeket külpolitikájában gyarmati uralmának igazolására, a gyarmati dolgozók szörnyű elmaradottságának és nyomorának magyarázatára használja fel. V. Anstey angol burzsoá közgazdász ezt írja: „Hol van az indiai Malthus, aki fellépne az indiai gyermekek országpusztító tömeges születése ellen?" Az újmalthusisták valamennyi írásában, akárcsak Malthus műveiben, a népesség és a létfenntartási eszközök növekedésére vonatkozó adatok hamisak.

Palme Dutt „Merre tart India?" című könyvében rengeteg megcáfolhatatlan adat alapján szétzúzza ezeket az újmalthusista fantazmagóriákat, melyeket az angol, amerikai és más imperialisták ázsiai, afrikai és dél-amerikai uralmuk igazolására terjesztenek. Az újmalthusisták állításaival szemben az élelmiszertermelés növekedése Indiában éppúgy, mint az egész világon, meghaladja a népesség növekedését; minden bajnak az a forrása, hogy az élelmiszerek és a többi javak a tőkés országokban nem a népnek, hanem a kizsákmányolóknak jutnak. A szörnyű halálozási arányszám következtében Indiában jóval alacsonyabb a népszaporulat, mint Angliában és Európában. Indiának 389 millió lakosa van, míg a XVI. század végén 100 millió volt. Több mint három évszázad alatt tehát csak 3,8-szeresére növekedett. Angliának és Walesnek viszont 1700-ban 5,1 millió lakosa volt, jelenleg pedig 40,4 millió[7], vagyis két és fél évszázad alatt megnyolcszorozódott. Így foszlik szerte az indiai népesség „túl gyors" szaporulatáról szóló legenda. Szertefoszlik a reakciós újmalthusista elmélet is, amely a népesség növekedésével magyarázza a tömegek nyomorát, az éhínséget, a munkanélküliséget — a kapitalizmus szülötteit.

A népesség növekedését és a népesség növekedésének a társadalmi fejlődésben betöltött szerepét tudományosan csakis a történelmi materializmus magyarázta meg. A népesség növekedése a társadalom anyagi életének egyik feltétele, amely kihat a társadalom fejlődésére, de nem határozhatja meg sem az adott társadalom felépítését, sem az egyik társadalmi alakulatból a másikba való átmenetet.

[7] Anglia lakosainak száma Churchill fentebb idézett kijelentése szerint már elérte az 50 milliót.

3. A termelési mód — a társadalmi fejlődés meghatározó ereje

Mi tehát a társadalom fejlődésének meghatározó ereje, az a legfőbb ok, amely meghatározza a társadalom felépítését és az egyik társadalmi rendből a másikba való átmenetet? A történelmi materializmus azt tanítja, hogy a társadalom fejlődésének fő, meghatározó ereje a társadalom életéhez és fejlődéséhez elengedhetetlen anyagi javak — az élelem, a ruha, a lábbeli, a lakás, a tüzelő, a munkaszerszámok — termelési módja.

Az embereknek ahhoz, hogy élhessenek, élelem, ruházat, lábbeli, lakás, tüzelő stb. kell. Hogy mindezek az élethez szükséges javak meglegyenek, elő kell őket állítani. Az anyagi javak termeléséhez viszont munkaszerszámok kellenek, érteni kell a munkaszerszámok termeléséhez, és érteni kell felhasználásukhoz a természet ellen folytatott harcban. Az anyagi javak termelése a társadalom állandó, elengedhetetlen létalapja. Ha a termelés megszűnne, a társadalom elpusztulna.

Az ember a termelés folytán vált ki az állatvilágból, és vált emberré. Ebben az értelemben mondja Engels, hogy a munka teremtette magát az embert. Az állatok passzívan alkalmazkodnak a külső természethez. Létük és fejlődésük teljes mértékben attól függ, amit a környező természet nyújt nekik. Az emberi társadalom, az állatoktól eltérően, aktív harcot folytat a természettel, a munkaszerszámok segítségével saját szükségleteihez alakítja a természetet. A társadalom, a külső természet erőit és anyagait felhasználva, előállítja a létfenntartásához szükséges termékeket, anyagi javakat, amelyek a természetben nem állnak kész formában rendelkezésére.

Amikor az emberek előállítják létfenntartási eszközeiket, közvetve saját anyagi életüket termelik. Az emberi társadalom léte és fejlődése ezért teljes egészében az anyagi javak termelésétől, a termelés fejlődésétől függ. A termelés állandó létfeltétele az emberi létnek, örök természeti szükségszerűség; termelés nélkül nem volna lehetséges az ember és a természet közötti anyagcsere, tehát nem volna lehetséges az emberi élet.

A termelési folyamatot a társadalom minden fejlődési fokára érvényes általános formájában Marx úgy határozza meg, mint az emberek célszerű tevékenységét a használati értékek megteremtésére, mint olyan folyamatot, amelyben az ember az anyagcserét önmaga és a természet között saját tevékenységével közvetíti, szabályozza és ellenőrzi. „A testi mivoltához tartozó természeti erőket, karját és lábát, fejét és kezét mozgásba hozza

(az ember — *F. K.*), hogy a természeti anyagot saját élete szempontjából használható alakban elsajátítsa. Miközben e mozgása által hat a rajta kívül álló természetre és megváltoztatja azt, egyúttal megváltoztatja saját természetét. Kifejleszti a benne szunnyadó képességeket, és saját uralma alá hajtja erői játékát"[8].

Az állatok ösztönös tevékenységétől eltérően az emberi munka céltudatos tevékenység. A munka mint célszerű tevékenység csak az embernek sajátja. A pók, írja Marx, a takács műveleteihez hasonló műveleteket végez, a méh pedig viaszsejtjei építésével nem egy építőmestert megszégyenít. „De a legrosszabb építőmestert már eleve a legjobb méh fölé helyezi az, hogy a sejtet a fejében már felépítette, mielőtt viaszból megépítené. A munkafolyamat végén olyan eredmény jön létre, amely megkezdésekor a *munkás elképzelésében*, tehát *eszmeileg* már megvolt. A munkás nemcsak *létrehozza* a természeti dolog formaváltozását, hanem egyúttal a természeti dologban *megvalósítja saját célját*, amelynek *tudatában van*, amely törvényként meghatározza cselekvésének útját-módját, s amelynek alá kell rendelnie akaratát"[9].

Az emberi munka mint célszerű tevékenység, mint a természetre való aktív ráhatás folyamata, szükséges feltételként megköveteli a munkaszerszámok megteremtését és használatát.

Minden munkafolyamat, minden termelési folyamat a következő három mozzanatot foglalja magában: 1. az ember célszerű tevékenységét, vagyis a munkát; 2. a tárgyat, amelyre a munka hat; 3. a munkaszerszámokat, amelyek segítségével az ember a tárgyra hat.

A termelési folyamat akkor kezdődött, amikor az emberek munkaszerszámokat kezdtek termelni. Amíg meg nem teremtették a munkaszerszámokat — mégha azok a legkezdetlegesebbek voltak is, mint például a pattintott kőkaparó, vagy a husáng, amelyet vadállatok megtámadására és gyümölcs leverésére használtak —, az ember majomszabású őse még nem vált ki az állatvilágból. A majomszabású ősnek az állatvilágból való kiválása és emberré válása a munkaszerszámok megteremtésének eredményeképpen ment végbe. Az ember a munkaszerszámok — e mesterséges szervek — segítségével mintegy meghosszabbította teste természetes méreteit, hatalma alá kezdte

[8] *Marx.* A tőke. 1. köt. 191—192. old.
[9] Ugyanott, 192. old.

vetni a természetet. Munkaszerszámok termelése és használata „... a *specifikusan emberi munkafolyamat* jellemzője ..."[10]

A követ és a husángot néha az emberszabású majmok is felhasználják védekezésre vagy támadásra. De soha egyetlen majom, egyetlen állat sem készített egyetlenegy munkaszerszámot sem, legyen az akár a legdurvább. Az állatok, még a legmagasabbrendű állatok is, csak azt használják fel, amit a természet nyújt. Csakis az ember készít munkaszerszámokat.

Munkaszerszámok készítése és felhasználása, a termelés létrejötte a fejlődés új típusának kezdetét jelentette: átmenetet az állatvilágból az emberi társadalomba. A társadalmat a fejlődésnek a biológiai törvényszerűségektől gyökeresen különböző új, sajátos törvényszerűségei és formái jellemzik.

A munkafolyamatban nemcsak a természet, hanem maga az ember is megváltozott: tökéletesedtek természetes szervei, élesedett elméje, gyakorlottságra, természetes észre tett szert. A munka, a termelés eredményeképpen sok-sok évezred folyamán, nemzedékről nemzedékre fokozatosan megváltozott az ember két legfontosabb természetes szerve: a kéz és az agy. Éppen a munka révén ért el az emberi kéz olyan tökéletességet, hogy meg tudta teremteni a festészet halhatatlan alkotásait — Raffael, Tizian, Szurikov, Repin, Siskin és Levitan képeit —, az építészet olyan alkotásait, amilyenek a moszkvai Kreml hatalmas, komor, arányosan épített bástyái. A munka volt a nyelv, a tagolt beszéd létrejöttének és fejlődésének döntő feltétele. Az emberi elme csak a munka révén érhetett el olyan fejlődést, hogy képesnek bizonyult a dolgok számtalan sajátosságának felismerésére, képesnek bizonyult arra, hogy megismerje a természet jelenségeinek belső összefüggését, megértse törvényeit, és e törvényekre támaszkodva uralkodjék a természet fölött, kényszerítse a természet erőit, hogy a társadalom céljainak, szükségleteinek és feladatainak megfelelően hassanak egymásra.

„A kézzel együtt fokról fokra fejlődött a fej is, kialakult előbb egyes gyakorlati hasznosságú hatások feltételeinek tudata, majd ebből következően a kedvezőbb helyzetű népeknél az azokat előidéző természeti törvények felismerése. És a természeti törvények gyorsan növekvő ismeretével növekedtek a természetre való visszahatás eszközei; a kéz magában sohasem

[10] *Marx.* A tőke. 1. köt. 194. old.

hozta volna létre a gőzgépet, ha nem fejlődik vele és mellette és részben általa kölcsönhatásban az ember agya is"[11].

A munkafolyamatban felhalmozódott tapasztalatot, gyakorlottságot, természetes észt az ember a munkaszerszámokban rögzítette.

A *munkaszerszám* olyan tárgy vagy tárgykomplexum, amelyet a munkás önmaga és a munkatárgy közé iktat, és amellyel hatást gyakorol a munkatárgyra. Az ember a munkafolyamatban kihasználja a testek mechanikai, fizikai és vegyi sajátságait arra, hogy céljának megfelelően egyes testeket más testekre hatni késztessen. A munkaszerszámok közé Marx elsősorban a mechanikai munkaeszközöket sorolja, amelyeknek összességét a „termelés csont- és izomrendszerének" nevezi. A feudalizmus korszakában ilyen munkaszerszámok voltak a vaseke, a szélmalom, a kéziszerszámok, többek között a kézi szövőszék stb. A kapitalizmus korszakában óriási mértékben elterjedtek a legkülönfélébb gépek és géprendszerek.

A munkaszerszámok megváltozásától függően megváltozik a *munkaerő*, megváltoznak *az emberek* is, akik ezeket a szerszámokat mozgásba hozzák. Ezért a történelmileg kialakult munkaszerszámok az emberi munkaerő fejlettségének fokmérői. A modern gépi termelés feltételezi, hogy az emberek, a dolgozók, az anyagi javak termelői olyan fejlettségi fokon állnak, hogy termelési tapasztalatuk és a munkában való gyakorlottságuk révén képesek ezeket a gépeket előállítani, mozgásba hozni, irányítani, kezelni. Új munkaszerszámok megjelenésével megváltozik a munkaerő jellege, fejlettségi foka is. Először a munkaszerszámok változnak meg, majd azután az emberek, a dolgozók, akik a munkaszerszámokat mozgásba hozzák. Amíg nem volt mozdony, mozdonyvezetők sem voltak. Amíg nem voltak traktorok és kombájnok, nem lehettek traktorosok és kombájnvezetők sem.

A munkaszerszám nemcsak az emberi munkaerő fejlettségének fokmérője, hanem mutatója a társadalom által elért gazdasági fejlődés fokának is. „A *munkaeszközök* maradványai ugyanolyan fontosak letűnt gazdasági társadalomalakulatok megítélése szempontjából, mint a csontmaradványok felépítése kihalt állatfajok szervezetének megismerése szempontjából. Nem az különbözteti meg a gazdasági korszakokat, hogy *mit*

[11] *Engels.* A természet dialektikája. Szikra 1952. 46. old.

termelnek, hanem hogy *hogyan*, milyen munkaeszközökkel termelnek"[12].

De bármilyen nagy jelentőségük is van a munkaszerszámoknak az anyagi javak termelési folyamatában és a társadalom fejlődésében, önmagukban, az emberektől elszakítva még nem alkotják a társadalom termelőerőit.

„Egy gép, amely nem vesz részt a munkafolyamatban, haszontalan. Ezenkívül áldozatul esik a természeti anyagcsere romboló hatalmának is. A vas megrozsdásodik, a fa elkorhad... Az eleven munkának kell ezeket a dolgokat megragadnia, halottaikból feltámasztania, csak lehetséges használati értékekből tényleges és ténykedő használati értékekké változtatnia"[13]. A munkaszerszámokat az emberek, az anyagi javak termelői hozzák létre és hozzák mozgásba. Ezért a társadalom termelőerőit nemcsak a munkaszerszámok alkotják, hanem elsősorban az emberek, akik a munkaszerszámokat a termelési folyamatban alkalmazzák. A dolgozó ember a legfontosabb termelőerő. „*Az egész emberiség első termelőereje a munkás, a dolgozó*"[14] — írta Lenin.

A társadalom *termelőerői* tehát: a munkaszerszámok, amelyeknek segítségével az anyagi javakat előállítják, és az emberek, akik bizonyos termelési tapasztalataik és a munkában való jártasságuk segítségével a munkaszerszámokat mozgásba hozzák és az anyagi javakat termelik. Ezek az elemek együttvéve, egységben alkotják a társadalom termelőerőit.

A termelőerők azonban a termelési módnak csak egyik oldalát képezik; kifejezik a társadalom aktív viszonyát a természethez, a természeti tárgyakhoz és erőkhöz, amelyeket a társadalom felhasznál az anyagi javak termelésére.

Minden termelési mód másik elengedhetetlen oldalát az emberek közötti *termelési viszonyok* alkotják. Az emberek, amikor termeléssel foglalkoznak, nemcsak a természettel kerülnek meghatározott viszonyokba, hanem egymással is.

„A termelésben — mondja Marx — az emberek nemcsak a természetre hatnak, hanem egymásra is. Csak úgy termelhetnek, ha meghatározott módon együttműködnek, és tevékenységeiket kicserélik egymással. Hogy termelhessenek, meghatározott vonatkozásokba és viszonyokba lépnek egymással, és beha-

[12] *Marx*. A tőke. 1. köt. 194. old.
[13] Ugyanott, 197. old.
[14] *Lenin* Művei. 29. köt. Szikra 1953. 369. old.

tásuk a természetre, termelésük, csak ezek között a társadalmi vonatkozások és viszonyok között folyik le"[15].

Az anyagi javak termelése mindig, az emberiség fejlődésének minden fokán társadalmi termelés. Az ember társadalmi lény. Nem élhet a társadalmon kívül, más emberekhez fűződő termelési kapcsolatok nélkül. Az emberek nem foglalkozhatnak a termeléssel elkülönülten, egyedül, egymástól függetlenül. Robinson és a „robinzonádák" csak az irodalmárok vagy burzsoá közgazdászok fantáziájának termékei. Az emberek valójában nem egyedül, hanem mindig együttesen, csoportosan, társadalmakban foglalkoztak a termeléssel, harcoltak a természettel. Az emberek ezért a termelésben mindig meghatározott, akaratuktól független viszonyokba, termelési viszonyokba kerülnek egymással. Még a parasztok és a kézművesek is, akiknek a munkája a termelési eszközök magántulajdonán alapul, és akik a termékeket a saját kockázatukra és veszélyükre egyedül termelik, valójában be vannak kapcsolva a társadalmi termelésbe. Termelésük társadalmi, mert a társadalmi munkamegosztás révén össze vannak kapcsolva az egész társadalommal, az anyagi javak többi termelőivel. Például a munkaszerszámokat, melyeket használnak, nem ők készítették, hanem más emberek, azok, akik a vasércet kitermelték, vasat és acélt gyártottak belőle, a vasból és acélból pedig ekét, sarlót és kaszát, kalapácsot, szeget stb. készítettek.

A termelési viszonyok minden társadalomban a termelésben résztvevő emberek kapcsolatainak és viszonyainak szerfölött bonyolult hálózatát alkotják. Vegyük szemügyre például a tőkés társadalmat. Itt van elsősorban a termelési eszközök tőkés tulajdona és a munkásoknak ezen alapuló tőkés kizsákmányoltsága. A termelési viszonyokhoz tartoznak a termelés különböző ágaiban foglalkoztatott emberek közötti viszonyok is. A város és a falu közötti munkamegosztás, a falu kizsákmányolása a kapitalista város által — ezek a viszonyok szintén a termelési viszonyok köréhez tartoznak. A piaci kapcsolatok, az adás-vételi viszonyok, a konkurrencia — ez az egész bonyolult hálózat ugyancsak a gazdasági, termelési viszonyok területe. A termelési viszonyoknak mindezek között a fajtái között összefüggés, kölcsönös függőség van.

Hogy megérthessük a társadalmi életet, a termelési viszonyok bonyolult rendszerében meg kell keresnünk az alapot, amely

[15] *Marx — Engels.* Válogatott művek. 1. köt. Szikra 1949. 66. old.

meghatározza a termelési mód jellegét és az egész társadalom arculatát. Ez az alap az embereknek a termelési eszközökhöz való viszonya, vagyis a termelési eszközök tulajdonformája.

„Míg a termelőerők állapota arra a kérdésre ad választ, hogy milyen munkaszerszámokkal termelik az emberek a nekik szükséges anyagi javakat, addig a termelési viszonyok állapota már arra a másik kérdésre ad választ, hogy kinek a birtokában vannak a *termelési eszközök* (a föld, az erdők, a vizek, a föld méhének kincsei, a nyersanyagok, a munkaszerszámok, az üzemi épületek, a közlekedési és a híradási eszközök stb.), hogy ki rendelkezik azokkal: az egész társadalom-e, vagypedig egyes személyek, csoportok, osztályok, akik azokat más személyek, csoportok, osztályok kizsákmányolására használják fel"[16].

A termelési eszközök tulajdonformái határozzák meg az adott társadalom összes többi viszonyait: a különböző társadalmi csoportok helyzetét a termelésben, ezeknek a csoportoknak kölcsönös viszonyát, a termékek elosztásának formáit. Mindezek a viszonyok teljes egészükben a termelési eszközök tulajdonának a jellegétől függnek.

A termelési eszközök tulajdona nem csupán az embereknek a dolgokhoz való viszonya; ez az emberek között fennálló társadalmi viszony, amely a dolgok, a termelési eszközökhöz való viszony révén fejeződik ki: a termelési eszközök tulajdonosainak osztálya (tőkések, földbirtokosok) uralkodik a termelési eszközöktől teljesen vagy részben megfosztott emberek (proletárok, parasztok) fölött. Például a kapitalista gyárában a tőkés és a munkás közötti viszonyok: a kizsákmányolás, az uralom és az alárendeltség viszonyai.

A polgári közgazdászok és szociológusok, amikor az emberek közötti gazdasági viszonyokat jellemzik, azt állítják előtérbe, ami a felületen van: a termékek elosztásának a viszonyait. Elködösítik a legfőbbet, az alapvetőt: a tulajdonformát, a termelési eszközökhöz való viszonyt, ami meghatározza az emberek helyzetét és helyét a termelésben.

Marx, amikor az emberek közötti gazdasági viszonyokra vonatkozó felületes polgári nézeteket bírálta, a következőket írta: „Az elosztás, mielőtt a termékek elosztása volna, előbb: 1. a termelési szerszámok elosztása, és 2. — ami ugyane viszony további meghatározása — a társadalom tagjainak elosztása a termelés különböző fajtái között. (Az egyének alárendelése

[16] Az SZK(b)P története. Rövid tanfolyam. 145. old.

meghatározott termelési viszonyoknak.) A termékek elosztása nyilvánvalóan csak eredménye ennek az elosztásnak, amely magában a termelési folyamatban bennefoglaltatik, és amely meghatározza a termelés tagozódását"[17].

A termelési eszközök tulajdonformája tehát az a legfőbb, alapvető tényező, amely meghatározza az adott társadalomban uralkodó termelési viszonyok természetét, jellegét.

Az emberek termelési viszonyai *anyagi* viszonyok, amelyek az ideológiai viszonyoktól eltérően az emberek tudatán kívül, és akaratuktól függetlenül léteznek.

A marxizmus meghamisítói, a Max Adler- és Bogdanov-féle idealisták vagy E. Boese (Nyugat-Németország) típusú folytatóik azonosítják a termelési viszonyokat a pszichikai, szellemi viszonyokkal, azonosítják a társadalmi létet a társadalmi tudattal. Ezt azzal indokolják, hogy az emberek a termelésben mint tudatos lények vesznek részt, hogy a termelőtevékenység tudatos tevékenység; tehát — vonják le a következtetést — a termelésben fennálló viszonyok is a tudat közvetítésével jönnek létre, vagyis pszichikai, szellemi viszonyok.

Abból a tényből azonban, hogy az emberek mint tudatos lények lépnek érintkezésbe egymással, korántsem következik az, hogy a termelési viszonyok azonosak a társadalmi tudattal. „Az emberek, mikor érintkezésbe lépnek egymással, egyetlen valamelyest is bonyolult társadalmi alakulatban *sincsenek tudatában* — és különösen a kapitalista társadalomban *nincsenek tudatában* — *annak*, hogy milyen társadalmi viszonyok alakulnak ki ebből az érintkezésből, hogy milyen törvények szerint fejlődnek ezek a viszonyok stb."[18] — írja Lenin.

A kanadai farmer, amikor eladja a gabonát, bizonyos termelési viszonyokba lép a világpiacon a gabonatermelőkkel: az argentin farmerekkel, az amerikai, dán farmerekkel és másokkal, de ezt nem ismeri fel, nincs tudatában annak, milyen társadalmi termelési viszonyok alakulnak ki ekkor.

A revizionisták, akik azt állítják, hogy a termelési viszonyok nem anyagi jellegűek, Marxnak arra a tételére hivatkoznak, hogy az értékviszonyok — termelési viszonyok, de az érték nem tartalmazza egy atomját sem annak az anyagnak, amelyből az áruk állnak. Valóban, az áru értéke különbözik az áru ter-

[17] *Marx*. Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához. (A marxizmus-leninizmus kis könyvtára. 78. sz.) Szikra 1951. 21. old.

[18] *Lenin* Művei. 14. köt. Szikra 1954. 335. old.; lásd még *Lenin*, Materializmus és empiriokriticizmus. Szikra 1949. 330. old.

mészeti formájától. De az érték objektív, a tudattól függetlenül létező, anyagi társadalmi termelési viszony. Az „anyagi viszony" fogalma nem redukálható csupán a dolgok közötti viszonyokra. Azok a viszonyok, melyek az emberek között a termelési folyamatban fennállnak, szintén anyagi viszonyok: a tudattól függetlenül léteznek. Alapjuk a termelési eszközök — gyárak, üzemek, a föld —, tehát olyan dolgok tulajdonára vonatkozó viszonyok, melyeknek anyagiságában csak gyengeelméjűek kételkedhetnek vagy olyan emberek, akik az idealista polgári filozófia rabjai.

A kizsákmányolás viszonyai ugyancsak objektív, anyagi viszonyok: a tőkés országok munkásosztálya napról napra, óráról órára érzi a hátán ennek a kizsákmányolásnak a súlyát. Látja és érzi a gyökeres különbséget a reálisan létező kizsákmányolás és azok között az illuzórikus javak között, amelyeket a burzsoázia ideológusainak — a keresztény, muzulmán, szociáldemokrata és egyéb papoknak — ígérete szerint majd a „túlvilágon" kap meg.

Az emberek között a történelem folyamán fennállott és fennálló termelési viszonyok kétféle formáját ismerjük: lehetnek a kizsákmányolástól mentes emberek együttműködésének és kölcsönös segítségének viszonyai, vagypedig az uralmon és alárendeltségen alapuló viszonyok. Például a rabszolgaságban, a feudalizmusban és a kapitalizmusban a termelési viszonyok az uralom és az alárendeltség viszonyainak, a kizsákmányolók és a kizsákmányoltak viszonyainak formájában jelentkeznek. Azok a termelési viszonyok, amelyek az egyik osztálynak a másik osztály felett gyakorolt uralmában jutnak kifejezésre, a termelési eszközök magántulajdonán és a termelési eszközöknek a közvetlen termelőktől való elválasztásán alapulnak.

A szocialista társadalomban viszont, amelyben már megszűnt a termelési eszközök magántulajdona és a kizsákmányolás, az emberek közötti termelési viszonyok az elvtársi együttműködés és a szocialista kölcsönös segítség viszonyai.

Hogy a termelési viszonyok az egyik vagy a másik formát öltik-e, az attól függ, hogy kinek a birtokában vannak a termelési eszközök, s ennélfogva milyen módon egyesülnek a termelési eszközök a közvetlen termelőkkel.

„Bármilyen is a termelés társadalmi formája — írja Marx —, a termelés tényezői mindig a munkások és a termelési eszközök. De egymástól elválasztva egyik is, másik is csak lehetőség szerint az. Ahhoz, hogy egyáltalában termelni lehessen, egye-

sülniük kell. A társadalmi szerkezet különböző gazdasági korszakait éppen az a sajátos mód különbözteti meg egymástól, ahogyan ez az egyesülés megvalósul"[19].

A tőkés termelési mód a közvetlen termelőket, a munkásokat elválasztja a termelési eszközöktől, a dolgozókat proletárokká változtatja. A munkások, hogy létezhessenek, hogy ne pusztuljanak éhen, kénytelenek eladni munkaerejüket a tőkésnek: a termelési eszközök tulajdonosának. A tőkés termelési mód viszonyai között tehát a munkások a termelési eszközökkel olymódon egyesülnek, hogy munkaerejüket eladják a tőkésnek.

A szocialista társadalomban a dolgozók közvetlenül egyesülnek a termelési eszközökkel. Itt a termelési eszközök a dolgozók tulajdonában vannak, ezért itt nem találkozhatunk sem az uralom és az alárendeltség viszonyaival, sem a kizsákmányolás viszonyaival.

A történelem ismer *átmeneti* viszonyokat is, amelyek akkor jelennek meg, amikor a társadalom a termelési viszonyok egyik formájáról áttér a termelési viszonyok másik formájára. A termelési viszonyok átmeneti formái voltak például azok a viszonyok, amelyek az ősközösségi rend felbomlása idején alakultak ki. Így az ősközösségi rend méhében megfogant rabszolgatársadalomba való átmeneti fokozathoz sorolhatók a Homéroszkorabeli Görögország gazdasági viszonyai, amelyeket az „Odisszea" ábrázol. Az osztálytársadalom kialakulásának korszakában átmenetiek voltak azok a viszonyok, amelyek a régi, nemzetségi közösséget felváltó faluközösségben (a német törzseknél mark, a szlávoknál verv) alakultak ki. A faluközösség jellemző vonása az volt, hogy itt a magántulajdon mellett a közösségi tulajdon is fennállt. Marx szerint a faluközösség átmeneti szakasz volt a második alakulathoz, vagyis átmenet volt a közös tulajdonon alapuló társadalomból a magántulajdonon alapuló társadalomba.

Vannak átmeneti termelési viszonyok a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet idején is, vagyis abban az időszakban, amikor a társadalom az uralom és az alávetettség viszonyairól áttér a kizsákmányolástól mentes emberek együttműködésének és kölcsönös segítségének viszonyaira.

A szocialista termelési viszonyok nem jöttek létre egy csapásra kész formában. Az emberek közötti gazdasági viszonyoknak ezek az új formái a kapitalizmusból a szocializmusba való

[19] *Marx*. A tőke. 2. köt. Szikra 1953, 43. old.

átmenet egész szakasza folyamán alakultak ki, fejlődtek és szilárdultak meg. A kapitalizmusból a szocializmusba való átmeneti időszak gazdasága Lenin meghatározása szerint egyesíti magában a legyőzött, de meg nem semmisített kapitalista és a megszületett, fejlődésben levő szocialista gazdasági forma vonásait[20].

Bármilyen jellegűek legyenek is a termelési viszonyok, mindig, a társadalom fejlődésének minden fokán ugyanolyan elengedhetetlen elemei a termelésnek, mint a termelőerők. A *termelési mód* a termelőerők és a termelési viszonyok egysége az anyagi javak termelési folyamatában.

Az anyagi javak termelési módja határozza meg a társadalom szerkezetét. Amilyen az adott társadalomban uralkodó termelési mód, olyan a társadalmi rend is. A termelési mód határozza meg, hogy valamely társadalomban milyen társadalmi osztályok vannak vagy nincsenek, a termelési mód határozza meg az osztályok közötti kölcsönös viszonyok, az uralkodó ideológia, a politikai és jogi intézmények jellegét.

Például, a termelési eszközök magántulajdonán alapuló tőkés termelési mód határozza meg a társadalomnak antagonisztikus osztályokra — proletariátusra és burzsoáziára — való tagozódását. A tőkés társadalom összes társadalmi viszonyait, úgyszintén a politikai, jogi, vallási, művészeti nézeteket, valamint a politikai, jogi és egyéb társadalmi intézményeket is a tőkés termelési mód határozza meg.

„Az anyagi élet termelési módja határozza meg általában az élet társadalmi, politikai és szellemi folyamatát"[21]. Nem az emberek kívánságaitól és szándékaitól, nem az eszméktől és az elméletektől, s nem az állam és a jog formáitól függ a társadalom felépítése. Minden társadalom jellegét és szerkezetét az uralkodó termelési mód szabja meg. Ha a termelési mód megváltozik, megváltozik az egész társadalmi rend is, megváltoznak a politikai, jogi, vallási, művészeti, filozófiai eszmék, a politikai, jogi és egyéb társadalmi intézmények.

Nem eszmék és elméletek, nem a földrajzi környezet, nem a népesség növekedése, hanem az anyagi javak termelési módjának változása magyarázza a társadalmi rend, a társadalmi eszmék és intézmények jellegét. A termelési mód változása alapján érthetjük meg, miért váltja fel az egyik társadalmi rendet egy

[20] Lásd *Lenin* Művei. 30. köt. Szikra 1953. 93. old.
[21] *Marx—Engels*. Válogatott művek. 1. köt. 340. old.

másik, s miért éppen ilyen, nem pedig másmilyen társadalmi rend, példának okáért miért váltja fel a tőkés társadalmi rendet éppen a szocialista társadalmi rend. A társadalmi fejlődés tudományos, materialista magyarázata lehetővé tette annak a meghatározott, objektív, az emberek akaratától független törvényszerűségnek a megállapítását, amelynek alapján az egyik társadalmi alakulatot felváltja a másik társadalmi alakulat, az alacsonyabbrendű alakulat átadja helyét a magasabbrendű alakulatnak.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

A társadalmi eszmék, a társadalmi nézetek, a politikai elméletek és intézmények alakulásának forrását tehát a társadalom anyagi életfeltételeiben kell keresnünk. A társadalom anyagi életfeltételeinek rendszerében az anyagi javak termelési módja a társadalom felépítésének és fejlődésének meghatározó ereje. Amilyen az adott társadalomban uralkodó termelési mód, olyan maga a társadalom, olyan a társadalom szerkezete, olyanok az adott társadalomban létező osztályok, eszmék, nézetek és intézmények is.

A proletariátus pártjának, hogy a politikában ne tévedjen, tevékenységében nem az emberi ész elvont elveiből kell kiindulnia, hanem a társadalom konkrét anyagi életfeltételeiből, elsősorban a termelési módnak, a társadalmi fejlődés meghatározó erejének fejlődéséből. Azok a politikai pártok, melyek figyelmen kívül hagyják az anyagi életfeltételeknek a társadalom fejlődésében betöltött meghatározó szerepét, múlhatatlanul vereséget szenvednek. Az utópista szocialisták, narodnyikok, eszerek, anarchisták vereségének az a magyarázata, hogy nem vették figyelembe a társadalom anyagi életfeltételeinek elsődleges szerepét, az idealizmus lejtőjére kerültek, s tevékenységüket nem a társadalom anyagi életének fejlődési szükségleteire építették, hanem elvont, az élettől elszakadt, kalandorjellegű tervekből és elképzelésekből indultak ki.

A marxista-leninista párt nagy életereje abban rejlik, hogy tevékenységében mindig a társadalmi fejlődés anyagi életszükségleteinek tudományos megértésére támaszkodik, sohasem szakad el a reális élettől, a munkásosztály érdekeitől, a néptömegek érdekeitől.

HARMADIK FEJEZET

A TERMELŐERŐK ÉS A TERMELÉSI VISZONYOK FEJLŐDÉSE

Az előző fejezetben tisztáztuk, hogy az anyagi javak termelési módja az az erő, amely meghatározza a társadalom fejlődését. Most pedig a következőket kell tisztázni: 1. Mi az oka annak, hogy a termelési módok változása és fejlődése határozza meg az egész társadalmi rend megváltozását, az átmenetet a társadalmi fejlődés alacsonyabb fokairól a magasabb fokokra? 2. Mely okok idézik elő magának a társadalmi termelésnek a változását, fejlődését és az alacsonyabbrendű termelési módoknak magasabbrendűekkel való felváltását? 3. Melyek a termelőerők és a termelési viszonyok fejlődésének törvényei?

1. A termelési mód meghatározó szerepének törvénye a társadalom fejlődésében

A társadalmi termelés egyik sajátossága az, hogy sohasem reked meg hosszú időre egy ponton, hanem állandóan változik és fejlődik, a termelési módban beállott változás pedig elkerülhetetlenül előidézi az egész társadalmi rend megváltozását. A termelés állandó változékonysága magának a termelésnek a természetéből fakad, minthogy a termelés a társadalom anyagi élete újratermelésének elengedhetetlen reális életfolyamata. Az embereknek, hogy élhessenek, dolgozniuk kell; a termelési folyamatnak sohasem szabad megszakadnia. A reális élet termelésének és újratermelésének ez a szakadatlan, állandóan megújuló folyamata változó folyamat.

Azok az ösztönző tényezők és indítóokok, melyek az embereket a termelés megváltoztatására és fejlesztésére serkentik, különböző korszakokban különbözők. Ezek az ösztönző tényezők, amint később látni fogjuk, a termelési mód változásával együtt változnak. A termelés azonban mindenkor, a történelem

minden fejlődési fokán a változás és a fejlődés állapotában van. E változások üteme a különféle korszakokban ugyancsak különböző. A társadalom fejlődésének kezdeti fokain a termelés változása rendkívül lassan, alig észrevehetően ment végbe. A gépi termelés korában ezek a változások gyorsan követik egymást. De mindig, a társadalom fejlődésének valamennyi fokán érvényes az, hogy a termelés soha nem vesztegel hosszú ideig egy helyben, hanem lassabban vagy gyorsabban változik. Ez a változás — jóllehet nem egyidejűleg — kiterjed a társadalmi termelés minden oldalára.

Az ember, amikor a munka folyamatában a külső természetre hat, egyszersmind saját természetét is megváltoztatja. A munkafolyamatban felhalmozódnak az emberek termelési tapasztalatai, tökéletesedik az a képességük, amellyel a munkaszerszámokat előállítják és megváltoztatják. Az emberek termelési tapasztalata és a munkában való gyakorlottsága elősegíti a munka termelékenységének emelkedését, és új, tökéletesebb termelési eszközökben rögzítődik.

Az emberiség hajnalán az emberek kőből készült szerszámokat használtak, a mi korunkban viszont a fő munkaszerszám a gép. A munkaszerszámokkal együtt változtak és változnak maguk az emberek, ezeknek a szerszámoknak és az anyagi javaknak a termelői is. A történelmi fejlődés során változnak az emberek között fennálló termelési viszonyok is, az egyik termelési módot másik termelési mód váltja fel.

A társadalom fejlődésének különböző fokozatait mindenekelőtt az anyagi javak különféle termelési módja jellemzi. A társadalom fejlődésének legkoraibb szakaszára az ősközösségi termelési mód volt jellemző. Ezt a rabszolgatartó termelési mód váltotta fel, melynek helyébe a feudális termelési mód. ennek helyébe pedig a kapitalista termelési mód lépett, mely utóbbit korunkban egyik országban a másik után a szocialista termelési mód váltja fel.

A termelési mód megváltozásának megfelelően és e változás eredményeként szükségképpen átalakult a társadalom egész szerkezete is, a társadalmat alkotó osztályok, az osztályok egymáshoz való viszonya, a társadalom szellemi élete, politikai, jogi s egyéb eszméi és intézményei.

Amikor a feudális társadalom méhében megszületett és kifejlődött a tőkés termelési mód, akkor ezzel egyidejűleg új osztályok léptek a történelem színterére: a burzsoázia és a proletariátus. A tőkés termelési mód megszületése és fejlődése

a társadalom egész szerkezetének gyökeres megváltozását eredményezte: a feudális társadalmat felváltotta a tőkés társadalom. A termelési módban végbement fordulat, az új osztályok és az új, antifeudális eszmék megjelenése forradalomra, a feudális politikai és jogi intézményeknek burzsoá intézményekkel való felváltására, új társadalmi eszmék uralomrajutására vezetett.

Amikor a tőkés termelési módot a Szovjetunióban felváltotta a szocialista termelési mód, ez a változás egyben meghatározta a társadalom gyökeres megváltozását: a kizsákmányoló osztályok felszámolását, a munkásosztály és a parasztság helyzetének és helyének gyökeres megváltozását a termelésben és a társadalomban, a munkás- és a paraszti osztály természetének megváltozását, a nemzetek jellegének megváltozását, és a nemzetek közötti új viszonyt. A szocialista termelési mód győzelme maga után vonta a szocialista tudat győzelmét a burzsoá és kispolgári tudat fölött.

Mind e tények arról tanúskodnak, hogy a társadalom szerkezetének a történelem során végbement változásai, továbbá a különböző országokban évszázadok folyamán lezajlott társadalmi forradalmak nem a véletlen játékai voltak, és nem egyes személyek és pártok akaratából vagy óhajából jöttek létre. Mélyenszántó gazdasági okok idézték elő létrejöttüket: a termelési módok változása, az a körülmény, hogy az egyik termelési módot a másik termelési mód, az alacsonyabbrendű termelési módot a magasabbrendű váltotta fel.

A gyökeres társadalmi változások, a társadalmi forradalmak legfőbb okát tehát nem az eszmék területén, nem az egyes kormányok politikájában kell keresni, hanem az anyagi javak termelési módjában beálló fordulatokban. A társadalmi rendnek, a társadalmi eszméknek, a politikai és jogi intézményeknek a termelési mód megváltozása következtében történő változása a társadalom fejlődésének törvénye.

A történelmi materializmus az idealizmussal ellentétben azt tanítja, hogy *az emberiség történetét* nem lehet az eszmék, a politikai és jogi intézmények történetére leszűkíteni. Az emberiség története elsősorban a termelés fejlődésének, az anyagi javak egymást felváltó termelési módjainak, a termelőerők és a termelési viszonyok fejlődésének története. Miután pedig a legfőbb termelőerő az ember, a dolgozó, az anyagi javak termelője, ezért az emberiség története mindenekelőtt a dolgozók, a néptömegek története. Az igazi történettudomány tehát nem tekintheti a társadalom történetét királyok, hadvezérek,

államfők történetének, az igazi történettudománynak a népek, a dolgozó tömegek, a termelőerők és a termelési viszonyok fejlődésének történetével kell foglalkoznia.

A társadalom fejlődéstörvényeinek tanulmányozásához a kulcsot nem az emberek fejében, nem tudatukban, hanem az anyagi javak termelési módjában, a társadalom gazdasági életében kell keresni. Tehát a történettudomány fő feladata a gazdasági fejlődés törvényeinek, a termelés fejlődéstörvényeinek, a termelőerők és a termelési viszonyok fejlődéstörvényeinek megismerése.

2. A termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti feltétlen összhang törvénye

A termelés fontos sajátossága az, hogy állandóan változik. Tehát felmerülnek a következő kérdések: milyen okok következtében és mily módon megy végbe a termelés, a termelési mód változása, milyen következetességet, szükségszerű belső összefüggést rejt magában ez a változás? Melyek a termelőerők és a termelési viszonyok változásának és fejlődésének törvényei? Ezekre a kérdésekre ad választ az a törvény, mely szerint a termelési viszonyoknak feltétlenül összhangban kell lenniük a termelőerők jellegével és színvonalával.

A termelés változása és fejlődése mindig a termelőerők változásával és fejlődésével, elsősorban a munkaszerszámok változásával és fejlődésével kezdődik. A termelőerők a termelés legmozgékonyabb és legforradalmibb elemei. A termelőerők belső természetüknél fogva nem képesek soha hosszabb ideig egy helyben vesztegelni, mindig a többé vagy kevésbé gyors változás és fejlődés állapotában vannak. A termelőerők fejlődése az egész társadalmi fejlődés elsődleges forrása. A termelőerők működése tehát azonos a termelési folyamattal, azzal a folyamattal, melynek során az emberek az anyagi javak létrehozása céljából a természetre hatnak.

A működésben lévő termelőerők a termelési folyamat *tartalmát* jellemzik, a termelési viszonyok pedig e folyamat *gazdasági* és *társadalmi formáját* alkotják. A tartalom mindig és mindenütt a forma meghatározója: először a tartalom változik meg, és azután a forma; a forma mindig és mindenütt a tartalmat követi, s a tartalom változásának megfelelően változik. Ugyan-

akkor azonban a forma nem passzív szerepet tölt be, hanem hatással van a tartalom fejlődésére. A dialektikus materializmus e tételei a termelőerők és a termelési viszonyok közötti kölcsönös viszonyra is vonatkoznak. A társadalom fejlődése során először változnak a termelőerők, azután e változásoktól függően és ezeknek megfelelően változnak az emberek gazdasági, termelési viszonyai.

Az ősközösségi rendben a termelőerők és a munka termelékenysége rendkívül alacsony színvonalon állottak. Itt rendszerint még nem volt sem „többlet"-munka, sem olyan termékfölösleg, ami a termelők, a közösség tagjai szükségleteinek kielégítésén túl megmaradt volna. Következésképpen a termelés fejlődésének ezen a fokán még nem zsákmányolhatta ki ember az embert. Amikor azonban bekövetkezett az az átmenet, amelynek során a kőből készült szerszámokat a fémből készült szerszámok, a vadászatot az állatok szelídítése, az állattenyésztés és a földművelés váltotta fel, emelkedett a munka termelékenysége, és megjelent a többlettermék, megszületett és elterjedt a csere, valamint a termelési eszközök magántulajdona. E feltételek között vált lehetségessé és jött létre a rabszolgaság — a kizsákmányolás első formája. Így változtak a termelési viszonyok a termelőerők változásának megfelelően.

A termelési viszonyok változásának a termelőerők fejlődésétől való függősége fennáll a társadalom fejlődésének minden fokán. Ez általános érvényű gazdasági törvény. Nem az uralkodó osztályok politikája és látszólagos humanitása vezetett arra, hogy a feudális-jobbágyi termelési viszonyokat a tőkés termelési viszonyok váltották fel. Ezt a termelőerőknek a feudális társadalom méhében végbement fejlődése idézte elő. A tőkés társadalomban kifejlődött termelőerők ugyanígy szükségszerűvé teszik, hogy a tőkés termelési viszonyokat szocialista termelési viszonyok váltsák fel.

„Új termelőerők megszerzésével — írta Marx — az emberek megváltoztatják termelési módjukat, és a termelési módnak, létfenntartásuk módjának megváltoztatásával megváltoztatják valamennyi társadalmi viszonyukat is. A kézimalom a hűbérurak társadalmát, a gőzmalom az ipari tőkések társadalmát eredményezi"[1].

A társadalmi termelőerők nem csupán a legmozgékonyabb

[1] *Marx.* A filozófia nyomora. Szikra 1952. 112. old.

és legforradalmibb, de egyben meghatározó elemei is a termelésnek. Amilyenek a társadalom termelőerői, olyanoknak kell lenniük az emberek közti termelési viszonyoknak is. A társadalmi termelés a termelőerők és a termelési viszonyok történelmileg meghatározott egységét alkotja. A termelési viszonyokat az emberek nem kényük-kedvük szerint hozzák létre. Nem. Ahhoz, hogy anyagi javakat termelhessenek, szükségszerű, akaratuktól független viszonyokba, termelési viszonyokba lépnek egymással, amelyek anyagi termelőerőik meghatározott fejlődési fokának felelnek meg.

A termelési viszonyoknak a termelőerők jellegével és színvonalával való feltétlen összhangja a társadalom haladó fejlődésének objektív gazdasági törvénye. Csak ha a termelési viszonyok teljesen megfelelnek a termelőerőknek — csakis ebben az esetben nyitnak tág teret a termelés fejlődésének, csakis ebben az esetben teszik lehetővé, hogy a termelőerők akadálytalanul és teljes mértékben fejlődjenek.

A termelőerők azonban nem állnak egy helyben. Mint a termelés legmozgékonyabb és legforradalmibb elemei megelőzik a termelési viszonyokat, míg végül túlnőnek azokon. Valamennyi társadalmi-gazdasági alakulat termelési viszonyainak sajátossága az a tendencia, hogy elmaradjanak — és valóban el is maradnak — a termelőerők fejlődése mögött. Ennek folytán a kifejlődött termelőerők és a régi termelési viszonyok között ellentmondás lép fel. Bizonyos történelmi feltételek között ez az ellentmondás összeütközéssé nőhet és nő is, vagyis az ellentmondás olyan állapotba megy át, amelyben a termelési viszonyok a termelés fejlődésének béklyóivá válnak. Az új termelőerők és az új termelőerőknek már meg nem felelő, elavult termelési viszonyok közötti összeütközés megoldási módja az, hogy a termelési viszonyokat meg kell változtatni és összhangba kell hozni a termelőerők jellegével. Ezt megköveteli a termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti feltétlen összhang törvénye. E törvény követelményeinek megsértése a társadalmi termelés egységének megsértésére, termelési válságra, a termelőerők fejlődésének lefékezésére, a termelőerők pangására és pusztulására vezet.

Kiáltó példája ennek a tőkés termelési mód, fejlődésének jelenkori szakaszában, amikor a termelőerők színvonala és jellege nemcsak hogy nincs összhangban a termelési viszonyokkal, hanem az ellentét közöttük már konfliktussá vált. Az összhangnak ez a hiánya és az ebből származó konfliktus még a

monopolkapitalizmus előtti szakaszban keletkezett. A kapitalizmus elkerülhetetlen pusztulásához vezető konfliktust mélyrehatóan és minden vonatkozásban elemzi Marx a „Tőké"-ben. A modern termelőerők és a tőkés termelési viszonyok közötti összeütközés az imperializmus korszakában különösen kiéleződött és elmélyült.

Ennek az összeütközésnek a lényege és alapja az, hogy a termelési folyamat jellegét tekintve társadalmivá lett, a termelési eszközök és a termelés során előállított termékek elsajátítása — a tulajdonforma — pedig megőrizte egyéni, tőkés jellegét. A termelési folyamat társadalmi jellege a kapitalizmusban abban jut kifejezésre, hogy (szemben a piactól független, naturális parasztgazdasággal, vagy a középkori kézműves céhmesterekkel, akik egyénileg, kézi szerszámokkal hozták létre az egész terméket) a tőkés üzemekben nagy munkástömegeket összpontosítanak, s ezek a munkástömegek sokezer ember munkájával teremtett óriásgépek segítségével közösen állítják elő azokat a termékeket — árukat, melyek aztán a piacra kerülnek. Az egyes termelési ágak közötti munkamegosztás és az ezen az alapon kifejlődött árucsere révén a tőkés gazdaság valamennyi láncszeme szorosan összefonódik. A szétforgácsolt feudális gazdasággal szemben, amelynek egyes láncszemei elkülönültek és nem függtek egymástól, a tőkés piac a kapitalista világ valamennyi országát átfogja. Ezért van a kapitalizmusban a munka, a termelési folyamat hatalmas méretekben társadalmasítva. Éppen ebben jut kifejezésre a modern termelőerők társadalmi jellege. A termelési eszközök és a termékek viszont továbbra is a tőkés magántulajdonában maradnak. A termelés során előállított termékeket, melyek a proletárok ezrei és milliói társadalmi munkájának a gyümölcsei, a termelési eszközök magántulajdonosai — a tőkések — sajátítják el.

A termelés társadalmi jellege és az elsajátítás magántulajdonosi formája közötti ellentmondás jellegzetessége a tőkés termelési mód korábbi szakaszának is. Ez az ellentmondás azonban csak a kapitalizmus fejlődésével nőtt a termelőerők egyre nagyobb mérvű pusztulására vezető összeütközéssé.

A tőkés termelési viszonyok és a modern termelőerők jellege közötti összhang hiánya, a közöttük jelentkező összeütközés az egyre rombolóbb jellegű termelési válságokban, a munkanélküliség növekedésében, nyomorban és éhínségben, a kapitalizmus egész rendszerének általános válságában, a pusztító imperialista háborúkban nyilvánul meg. A tőkés termelési apparátus

krónikus kihasználatlansága[2], a 45 millió teljes és részleges munkanélküli (az utóbbiak hetenként csak két-három napig vannak foglalkoztatva) azt mutatja, hogy a tőkés termelési viszonyok a modern termelőerőkkel többé nem egyeztethetők össze. A termelés társadalmi jellege a munka termékeinek társadalmi kisajátítását, a termelési eszközök társadalmi tulajdonát követeli meg.

A burzsoázia a modern termelőerők és a tőkés termelési viszonyok közötti ellentmondásból és összeütközésből a kizsákmányolás fokozásában, továbbá a gazdasági élet militarizálásában, a katonai felszerelést gyártó hadiiparágak fejlesztésében, végül pedig az imperialista háborúkban keresi a kivezető utat. A tőkés társadalom haladó erői, élükön a proletariátussal, a kapitalizmus megsemmisítésében, a tőkés termelési viszonyoknak szocialista termelési viszonyokkal való felváltásában keresik a kivezető utat a modern termelőerők és a tőkés termelési viszonyok összeütközéséből.

Az emberi társadalom története arról tanúskodik, hogy a termelőerők, fejlődésük bizonyos fokán, összeütközésbe kerültek az önmagukat túlélt termelési viszonyokkal. Az új termelőerők és az idejétmúlt termelési viszonyok között keletkező összeütközés a *társadalmi forradalmak gazdasági alapja*. Ez az összeütközés csakis olyan társadalmi forradalom útján oldható meg, amely arra hivatott, hogy a termelési viszonyokat összhangba hozza a termelőerők jellegével. Az orosz munkásosztály, miután 1917-ben szövetségben a szegényparasztsággal, a Kommunista Párt vezetésével véghezvitte a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat, végrehajtotta ezt a megoldásra megérett feladatot. A munkásosztály, miután meghódította a hatalmat, a termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti feltétlen összhang gazdasági törvényére támaszkodva társadalmasította a termelési eszközöket, és szocialista tulajdonná változtatta őket. Így kerültek összhangba a termelési viszonyok a termelőerők jellegével. A tőkés termelési mód helyébe a szocialista termelési mód lépett, és megszűnt a kizsákmányolás minden formája.

---

[2] A két világháború közötti 20 év során a nagy tőkés országok ipara termelési kapacitásának mindössze 50—75 százalékát használta ki. A háború utáni időszakban is az jellemzi a tőkés országokat, hogy a közszükségleti cikkeket előállító, békés célokat szolgáló iparágak túlnyomó részének termelési apparátusa nincs kihasználva.

Korunkban a tőkés termelési mód kirívó példája a termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti összhang hiányának, példája azon követelmények megsértésének, melyeket a termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti feltétlen összhang törvénye támaszt; ezzel szemben a szocialista termelési mód, mely a Szovjetunióban győzedelmeskedett és gyökeret vert a népi demokratikus országokban, a termelési viszonyok és a modern termelőerők közötti teljes összhang példáját szolgáltatja. A szocializmusban a termelési folyamat társadalmi jellegének megfelelően a termelési eszközök társadalmi tulajdonban vannak. Hála ennek az összhangnak, a szocialista társadalom nem ismeri sem a gazdasági válságokat, sem a munkanélküliséget, sem a termelőerők pusztulását. A szocializmusban tág tere nyílt a termelőerők fejlődésének.

Az a gazdasági törvény, mely szerint a termelési viszonyoknak feltétlen összhangban kell lenniük a termelőerők jellegével, a szocializmusban teljesen szabadon érvényesül. Ez a törvény már régóta igyekszik utat törni magának a kapitalista országokban, de érvényesülése a reakciós osztályok dühödt ellenállásába ütközik. A burzsoáziának és a többi kizsákmányoló osztálynak érdeke, hogy az önmagukat túlélt kapitalista viszonyokat megőrizze és örökké fenntartsa. A reakciós erők ellenállásának leküzdéséhez és annak a gazdasági törvénynek érvényesüléséhez, amely szerint a termelési viszonyoknak feltétlenül összhangban kell lenniük a termelőerők jellegével, szükség van egy olyan hatalmas haladó társadalmi erőre, amely képes a kizsákmányolók ellenállásának leküzdésére. A Szovjetunióban és a népi demokratikus országokban ilyen erőnek bizonyult a munkások és parasztok szövetsége. A tőkés országokban egyelőre még nincs ilyen erő, noha már ott is kialakulóban van, s ha majd kialakult és győzedelmeskedik, akkor összhangba hozza a termelési viszonyokat a termelőerők jellegével.

A termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti feltétlen összhang törvényén alapul az a változás, melynek eredményeképpen az egyik társadalmi-gazdasági alakulatot egy másik fejlettebb társadalmi-gazdasági alakulat váltja fel. Ez a törvény határozza meg az önmagukat túlélt termelési viszonyoknak olyan új termelési viszonyokkal való felváltását, amelyek újabb, fejlettebb társadalmi-gazdasági alakulatok kibontakozásának gazdasági alapját képezik.

3. A termelőerők és a termelési viszonyok fejlődésének dialektikája a kapitalizmus előtti társadalmi-gazdasági alakulatokban

A termelőerők és a termelési viszonyok fejlődésének története képet ad arról, miként váltják fel a termelési viszonyok alacsonyabb formáit a magasabbak. Ez a változás a termelőerők megváltozása következtében és ezek változásának megfelelően megy végbe.

A társadalom történelmi fejlődésének folyamata, egyes országokban és egyes időszakokban tapasztalható cikcakkok és visszaesések ellenére, egészében a termelőerők fejlődésének *progresszív*, előrehaladó folyamata. Ez az út vezetett a kőbaltától és a vadász íjától a gőzzel és villamoserővel hajtott modern óriásgépekig. Sztálin „A dialektikus és a történelmi materializmusról" című művében a következő vázlatos képet adja a termelőerők fejlődéséről a legrégibb időktől napjainkig:

„Amikor a durva kőszerszámokról áttértek az íjra és a nyílra, ezzel kapcsolatban a vadász életmódról áttértek az állatok megszelídítésére és a kezdetleges állattenyésztésre; amikor a kőszerszámokról áttértek a vasszerszámokra (vasfejszére, vascsoroszlyára stb.), ennek megfelelően áttértek a növénytermesztésre és a földművelésre; amikor az anyagok megmunkálására szolgáló fémszerszámokat tovább tökéletesítették, áttértek a kovácsfujtatóra, áttértek a fazekasságra — ennek megfelelően fejlődött a kézművesség, a kézművesség elvált a földműveléstől, kifejlődött az önálló kézművesipar, majd a manufaktúra-ipar; amikor a kézművesipari szerszámokról áttértek a gépre — a kézműves- és manufaktúra-termelés átalakult gépi iparrá; amikor áttértek a gépek rendszerére, megjelent a modern, gépesített nagyipar — ez az általános, korántsem teljes képe annak a fejlődésnek, amelyen a társadalom termelőerői az emberiség történelme folyamán keresztülmentek"[3].

A termelőerők megváltozásának megfelelően az emberek közötti termelési viszonyok is szükségszerűen megváltoztak. Ebben nyilvánul meg annak a törvénynek a hatása, hogy a termelési viszonyoknak feltétlenül összhangban kell lenniük a termelőerők jellegével.

---

[3] Az SZK(b)P története. Rövid tanfolyam. Szikra 1954. 145—146. old.

Az *ősközösségi rend* termelési viszonyainak alapja a termelési eszközök társadalmi tulajdona volt, ami alapjában megfelelt ebben az időszakban a termelőerők jellegének. A fő munkaszerszámok: kőbalta, kőkés, lándzsa, íj, nyílvessző és a primitív földművelő szerszámok nem tették lehetővé, hogy az ember egymagában harcoljon a természeti erők ellen. A vadászat, a halászat, a lakásépítés, az erdőirtás és a földnek kezdetleges szerszámokkal való megművelése — mindez megkövetelte az ősemberek közös munkáját, együttműködését és kölcsönös segítségét.

A szomszédos ellenséges közösségek elleni védekezés (akkor pedig mindenki ellenségnek számított, aki nem az illető nemzetséghez vagy törzshöz tartozott) szintén megkövetelte, hogy a nemzetségi vagy törzsi közösségekben élő ősemberek közösen cselekedjenek. Az egyes ember erejének elégtelenségét pótolta az egyesülés ereje, a horda, a nemzetség, a törzs közös cselekvése.

A közös munkának megfelelt a termelési eszközök társadalmi tulajdona: társadalmi tulajdonban volt a föld és az erdő, ahol táplálékot gyűjtöttek és vadásztak; közösek voltak a legelők, a munkaeszközök, valamint a munka termékei. A fejlődésnek ezen a fokán a termelési eszközök nem voltak magántulajdonban; a magántulajdonnak még a fogalmát sem ismerték. Csupán egyes munkaszerszámok voltak személyi tulajdonban, s ezek egyúttal személyi fegyverként, a ragadozók elleni védekezés eszközéül szolgáltak. De ezeket a primitív szerszámokat mindenki elkészíthette, megszerezhette magának; nem válhattak a kizsákmányolás eszközeivé, annál kevésbé, mert a munka rendkívül alacsony termelékenysége miatt nem volt meg az ember kizsákmányolásának gazdasági lehetősége. Amit kollektív munkával megszereztek, azt egyenlően osztották el. Az elosztásnak nem is lehetett más formája, hiszen a fölötte szerény mennyiségben megszerezhető táplálék alig-alig volt elegendő még létfenntartásukhoz is. Az ősközösségi társadalomban nem voltak gazdagok és szegények, nem voltak társadalmi osztályok. Ősi, primitív egyenlőség uralkodott itt.

Helytelen volna az ősközösségi rendet idealizálni. Ez a társadalom a termelőerők fejlettségének rendkívül alacsony fokán állott; az emberek léte igen nagymértékben függött a természettől: állandóan nélkülöztek, nem volt elég táplálékuk, ruházatuk, szenvedtek a forróságtól vagy a hidegtől, kultúrájuk nagyon alacsony színvonalon állt.

Az ősközösségi szervezet alapsejtje az anyajogú nemzetség, majd pedig az apajogú nemzetség volt. Az anyajogú nemzetség korában a társadalmi életben a nő vitte a vezető szerepet. Anyai ágon tartották számon a rokonságot, és anyai ágon öröklődött a személyi vagyon. A nő nagy társadalmi szerepe abból következett, hogy a termelésben — a háztartásban és az ősi földművelésben — vezető szerepet töltött be. A termelőerők fejlődésével, az állattenyésztésre és a fejlettebb földművelésre való áttéréssel változás állott be a társadalmi viszonyokban, és a nő helyzete is megváltozott, a férfi vette át a vezető szerepet a termelésben, bekövetkezett az apajogú nemzetség kora.

Az ősközösségi kollektivitás nem fejlett termelési eszközök történelmileg kialakult társadalmasításának eredményeképpen jött létre, hanem az egyes ember gyengesége, erejének korlátozottsága következtében. És ez az ősközösségi kollektivitás csak addig állhatott fenn, amíg a termelőerők rendkívül gyengék voltak.

Az ősközösségi és köztük a nemzetségi intézmények pusztulásának oka a termelőerők fejlődése, a munka termelékenységének növekedése és az anyagi javaknak ezzel kapcsolatos szaporodása volt. A szerszámoknak és a létfenntartási eszközök megszerzési módjának fokozatos tökéletesedése végül is gyökeresen megváltoztatta a termelési módot. A vasfejsze lehetővé tette, hogy nagy földterületeket termőföldé alakítsanak át, a földművelő szerszámok fejlődése pedig a földművelést egyik legfontosabb munkaággá változtatta. Az állatok — az ökör, a ló, a teve — megszelídítése lehetővé tette igavonó erejük felhasználását. Önálló munkaágként elkülönült az állattenyésztés, és egyszersmind megtörtént az első nagy társadalmi munkamegosztás: az állattenyésztés elvált a földműveléstől. Külön munkaággá vált a munkaszerszámok, a fegyverek, a háztartási és egyéb eszközök, a ruha, a lábbelik termelése, amely egyre inkább meghatározott személyek, a kézművesek foglalkozása lett. A közösségek közti termékcsere, amely eleinte alkalomszerű volt, a munka termelékenységének és a társadalmi munkamegosztásnak a fejlődésével rendszeressé vált.

Az új munkaszerszámok lehetővé tették, hogy a termelést (a földművelést, az állattenyésztést és a kézművességet) már ne az egész közösség erejével végezzék, hanem egyenként vagy néhány ember együttes erejével termeljenek. Ennek kapcsán a nemzetségi közösség *családokra* bomlik. Kezdetben ezek patriarchális nagycsaládok voltak, amelyek a közeli rokonok néhány nemzedékéből álltak. A patriarchális nagycsalád később kisebb, monogám családokra bomlott, amelyek a férjből, a feleségből és a gyermekekből állottak.

Miután a család létrejött, a pásztorkodó törzsek felhalmozott vagyona már nem volt többé a közösség vagy a nemzetség tulajdona, hanem egyes családok tulajdona lett. A *magántulajdon* alapján pedig kialakult a gazdasági egyenlőtlenség.

Az elkülönült, társadalmilag megosztott munka elkerülhetetlenül a termelési eszközök és az előállított termékek magántulajdonára vezetett, éppoly elkerülhetetlenül, mint ahogy azelőtt az ősközösségi emberek közös, együttes munkája magával hozta a termelési eszközök és a munkatermékek társadalmi tulajdonát. Lenin rámutatott arra, hogy „amíg ... az indiánok ősközösségének valamennyi tagja közösen dolgozott fel minden terméket, amire szükségük volt, addig magántulajdon sem lehetett. Amikor azonban a munkamegosztás behatolt a közösségbe, s ennek tagjai egyenként, külön-külön kezdtek foglalkozni bizonyos cikkek termelésével, amelyeket azután eladtak a piacon, akkor az

árutermelőknek ez az anyagi elkülönültsége a magántulajdon intézményében jutott kifejezésre"[4].

A munka termelékenységének fejlődése a mezőgazdaságban, az állattenyésztésben, majd pedig a kézművességben is, a többletmunka és a többlettermék növekedésére vezetett. Gazdaságilag lehetővé vált az ember kizsákmányolása, beállott a rabszolgaság lehetősége és a rabszolgatartás gazdasági szükséglete. Ez különösen értékessé tette a munkaerőt, és növelte a munkaerőkeresletet. Lehetővé és előnyössé vált, hogy a hadifoglyokat, akik más nemzetségek tagjai voltak, rabszolgákká tegyék. Ezt nyomon követte, hogy a gazdagok rabszolgákká tették azokat is, akik saját közösségükhöz tartoztak, de elszegényedtek, eladósodtak, velük szemben gazdaságilag függő helyzetbe kerültek. A társadalom a rabszolgatartók és a rabszolgák *osztályára* bomlott.

Így tehát a rabszolgaság a termelési viszonyok uralkodó formájává lett, az ősközösségi rend pedig rabszolgatartó renddé alakult át.

A *rabszolgatartó társadalom* termelési viszonyainak az az alapja, hogy a termelési eszközök, úgyszintén a termelők, vagyis a rabszolgák a rabszolgatartók magántulajdonában vannak. A rabszolgatartó megvásárolhatta és el is adhatta, sőt meg is ölhette a rabszolgát, akárcsak a barmot.

A rabszolgatartó társadalomban már nem kőszerszámokat használtak, hanem fémszerszámokat, melyek eleinte bronzból, később pedig vasból készültek. A primitív, alacsony termelékenységű gazdaságot fejlettebb állattenyésztés, földművelés és kézművesség váltotta fel. E termelési ágak közötti munkamegosztás a termékcsere fokozódására vezetett. Ilyen viszonyok között és ennek alapján halmozódtak fel a termelési eszközök a kisebbség kezében, míg a többség alárendelt helyzetbe került a kisebbséggel szemben, s rabszolgasorsra jutott.

A rabszolgaság a kizsákmányolás történelmileg első, legdurvább és legleplezetlenebb formája. A termelés a rabszolgatartók által kizsákmányolt rabszolgák kényszermunkája révén folyt. A rabszolgaság a termelési viszonyoknak olyan formája, mely jóformán igavonó baromnná süllyesztette a termelőt, valósággal „beszélő szerszámmá" változtatta. A rabszolgaság nem tehette érdekeltté a dolgozókat a munkaszerszámok fejlesztésében. A rabszolgák jogfosztott helyzetük elleni tiltakozásukat gyakran azzal fejezték ki, hogy összetörték a szerszámokat, kínozták, megnyomorították a jószágot. Ezért volt a rabszolgatartók gazdasági elve a durva, súlyos munkaszerszámok használata, amelyeket a rabszolgák nem törhettek össze.

Bár a rabszolgaság nem nyújtott ösztönzést a szerszámok tökéletesítésére, az ősközösségi rendhez képest mégis további lépést jelentett a termelőerők fejlődésében. A rabszolgatartó termelési viszonyokat a termelőerők fejlődése hozta létre. E termelési viszonyok egy bizonyos időszakban valóban meg is feleltek a termelőerőknek, és elősegítették

[4] *Lenin* Művei. 1. köt. Szikra 1951. 152. old.

további fejlődésüket. Erről tanúskodik a földművelés, a kézművesség, a fémöntés fejlődése, az építkezési technika eredményei az antik világban. A nagyszerű építmények: a paloták, színházak, cirkuszok, templomok, a római vízvezetékrendszer, a tengeri és folyami hajóhadak, valamint a bonyolult mezőgazdasági öntözőrendszerek, s általában a fejlettebb földművelés csírái — mind-mind a rabszolgák tömegmunkájával vagy a rabszolgamunka alapján, a rabszolgák legkegyetlenebb, legembertelenebb kizsákmányolása révén jöttek létre.

Óriási rabszolgatömegek egy-egy helyen való összpontosítása tette lehetővé első ízben a termelésben az egyszerű kooperáció nagymérvű alkalmazását. A kooperáció pedig a termelékenység emelésének forrása. Ahogy az óceán mélyéből felemelkednek a hatalmas korallzátonyok, és — bár minden egyes egyedi elemük kicsi és gyenge — szigeteket, szárazföldeket alkotnak, éppígy tette lehetővé a rabszolgatömegek munkájának összessége az ókor hatalmas építményeinek megteremtését.

Engels így értékelte a rabszolgaság haladó szerepét az emberi társadalom fejlődésében: „Csak a rabszolgaság tette a földművelés és ipar közti munkamegosztást nagyobb mértékben lehetővé, s ezzel megteremtette az ókori világ felvirágzásának és a görög kultúrának a feltételeit. Rabszolgaság nélkül nem lett volna görög állam, nem lett volna görög művészet és tudomány; rabszolgaság nélkül nem lett volna római birodalom. A görögség és a római birodalom adta alap nélkül pedig nem lett volna modern Európa sem"[5].

A rabszolgatartó termelési viszonyok, melyek a maguk idején a termelőerők fejlődésének szükségszerű formájaként keletkeztek, a későbbiekben a termelés fejlődésének béklyóivá váltak, és a rabszolgatartó rend pusztulását okozták. A mértéktelen, embertelen kizsákmányolás a rabszolgák szellemi és fizikai elsatnyulására vezetett, és valójában lassú meggyilkolásukat jelentette. A legfontosabb termelőerőt, az embert, a dolgozót pusztították. Az a körülmény, hogy a dolgozókat igavonó barmokká, a munkát pedig a rabszolgák kötelezettségévé változtatták, a fizikai munka megvetését eredményezte; lenézték nemcsak a rabszolgák, hanem a szabadok munkáját is. Arisztotelész például arról panaszkodott, hogy a rabszolgákkal való érintkezés demoralizálja a polgárokat.

A rabszolgatartó társadalom termelési módja élősdiséget szült és fejlesztett, bomlasztó hatással volt az egész társadalomra, mivel kiszorította a szabad parasztok és kézművesek munkáját, és pusztulásra kárhoztatta őket. A rabszolgatartó termelési viszonyok végül is a termelőerők fejlődésének egyenesen fékjévé váltak, elzárták a társadalom további fejlődésének útját.

„A *rabszolgaság* ott, ahol a termelés fő formája, a munkát szolgai tevékenységgé, tehát szabadok számára megbecstelenítővé teszi.

---

[5] *Engels.* Anti-Dühring. Szikra 1950. 185. old.

Ezáltal elzáródik a kivezető út az ilyen termelési módból, míg másfelől a fejlettebb termelés a rabszolgaságban korlátba ütközik, s a rabszolgaság megszüntetése szükségessé válik. Ezen az ellentmondáson pusztul el minden rabszolgaságra alapított termelés és minden reá alapított közösség . . ."[6] A rabszolgatartó termelési mód és a rabszolgatartó társadalom nem azért pusztult el, mert Rómát meghódították a germán barbárok, hanem elsősorban és főleg azért, mert a rabszolgaság túlélte önmagát, nem volt többé összhangban a termelőerők jellegével, fékjévé, akadályává vált a társadalom termelőerői fejlődésének. Fennállásának utolsó két-három évszázada folyamán az ókori rabszolgatartó társadalom hanyatlásnak indult, mert a termelőerők összeütközésbe kerültek a rabszolgatartó termelési viszonyokkal, és pusztulni kezdtek.

„A rabszolgaság azért halt el, mert már nem fizetődött ki. De a haldokló rabszolgarendszer mérges tövisként hagyta örökül a szabadoknak azt a meggyőződést, hogy a termelőmunka szégyenletes. Ezért jutott a római világ reménytelen zsákutcába: a rabszolgaság gazdaságilag lehetetlenné vált, a szabadok munkája erkölcsileg megvetett volt. Az első *már* nem lehetett, a második *még* nem lehetett a társadalmi termelés alapformája. Már csak a teljes forradalom segíthetett"[7].

A rabszolgatartó társadalom egész története — elkeseredett osztályharc története, a rabszolgák és a rabszolgatartók, a szegények és a gazdagok, a kizsákmányoltak és a kizsákmányolók, a jogfosztottak és a teljesjogúak harcának története.

A rabszolgatartó termelési módról a feudális termelési módra való átmenet hosszú, néhány évszázadra kiterjedő folyamat volt, melyet rabszolgalázadások és háborúk sora jellemez. A rabszolgatartó társadalom romjain fokozatosan kialakult az új, *feudális társadalom.*

Az új termelőerők új, velük összhangban álló termelési viszonyokat követeltek, amelyek tágabb teret biztosítottak a termelőerők fejlődésének. „Az új termelőerők megkövetelik, hogy a dolgozó bizonyos kezdeményezést és munkakészséget tanúsítson a termelésben, hogy érdekelve legyen a munkában. Ezért a hűbérúr lemond a rabszolgáról, aki nincs érdekelve a munkában, akiből hiányzik mindennemű kezdeményezés; a hűbérúr szívesebben tart jobbágyot, akinek saját gazdasága van, saját termelési szerszámai vannak, s aki valamelyest érdekelve van abban a munkában, amely szükséges a föld megműveléséhez és ahhoz, hogy termése egy részéből a feudális földesurat természetben kifizethesse"[8].

A feudális termelési mód Nyugat-Európában két egymással találkozó folyamat kereszteződésének és összeolvadásának eredményeképpen jött létre. Először: a rabszolgatartó termelési mód hanyatlott, s egyre gyakoribbá vált, hogy a kisajátított és a földtől régebben elsza-

[6] *Engels.* Anti-Dühring. 365. old.
[7] *Marx—Engels.* Válogatott művek. 2. köt. Szikra 1949. 296. old.
[8] Az SZK(b)P története. Rövid tanfolyam. 147. old.

kított plebs (a volt parasztok), valamint a rabszolgák függő helyzetben levő bérlőkként (mint kolónusok, telepesek) visszatértek a földhöz, a mezőgazdasághoz. Másodszor: az ősközösségi rend a germán és más törzseknél felbomlott, kifejlődött náluk a földművelés, előbb a föld közösségi, majd később magántulajdona alapján.

A rabszolgatartók által korábban kisajátított és a termeléstől elszakított lakosság visszatérése a földhöz progresszív folyamat volt, amellyel megkezdődött az áttérés az új, fejlettebb termelési módra, a feudalizmusra.

Oroszországban a feudalizmus (a jobbágyrendszer) az ősközösségi rend és a patriarchális rabszolgaság felbomlása következtében jött létre. Az erdőktől megtisztított, szántásra alkalmassá tett föld eredetileg a paraszti közösségek tulajdona volt. De a későbbiekben a magántulajdon és a csere fejlődésével a parasztoknak egyre inkább fokozódott gazdasági, majd pedig (az osztályok és az állam keletkeztével) politikai függőségük is a hercegektől, bojároktól, földesuraktól, akik hatalmas birtokokat, állatállományt és más gazdagságot összpontosítottak a kezükben.

A történelmi fejlődés általános folyamatában a feudális termelési viszonyok haladóbbak voltak, mint a rabszolgatartó termelési viszonyok. A feudális termelési mód a rabszolgatartó termelési módhoz képest a gazdasági fejlődés magasabb foka volt, mert először: nagyobb fejlődési lehetőségeket nyújtott a termelőerők és elsősorban a termelők, a dolgozók számára, mint a rabszolgatartó rend; másodszor: a feudális termelési mód és az egész feudális társadalom tágabb lehetőséget nyújtott a kizsákmányoltak és a kizsákmányolók osztályharca számára.

A feudális termelési mód a közvetlen termelőknek a termelési eszközöktől való nem teljes elválasztására és a dolgozók kizsákmányolására épült. A feudális termelési mód, akárcsak a rabszolgatartó termelési mód, gazdasági okok folytán jött létre. Az erőszak — a gazdaságon kívüli tényező — csak gyorsította a feudalizmus létrejöttét, de nem az teremtette meg. A feudalizmus a rabszolgaságnál gazdaságilag előnyösebb, haladóbb termelési mód volt.

A feudális termelési viszonyok alapja, hogy a hűbérúr tulajdonában vannak a termelési eszközök, elsősorban a föld, de a dolgozók, a jobbágyok nincsenek egészen az ő tulajdonában. A parasztnak a hűbérúrtól való személyi függősége a különböző országokban és a feudalizmus fejlődésének különböző szakaszaiban különböző fokú volt. Rendszerint a földbirtokos hűbérúr megvehette, eladhatta, elkártyázhatta a jobbágyot, megverhette, de formális joga arra nem volt, hogy megölje, bár valójában nem mentek ritkaságszámba azok az esetek, amikor a földesurak a jobbágyparasztokat büntetlenül megölték. A hűbérúr tulajdonán kívül a feudalizmus korszakában a parasztnak és a kézművesnek is van egyéni tulajdona: saját termelési eszközei (ló, felszerelés, szerszámok) és gazdasága, amely a termelők személyes munkáján alapult, és amelyben a termelők érdekelve voltak. Ez volt a feudalizmus egyik

olyan sajátossága, amely a rabszolgatartó rendhez képest jóval nagyobb lehetőségeket nyújtott a termelőerők fejlődése számára. A jobbágyok, akik kénytelenek voltak a többletmunkát robot vagy természetbeni, illetve pénzbeni járadék formájában (úrbér) a hűbérúrnak adni, fennmaradó idejükben saját gazdaságukban dolgozhattak. A hűbérúrnak nem kellett gondoskodnia a munkaerő eltartásáról. A parasztnak és a kézművesnek magának kellett gondoskodnia a számára szükséges létfenntartási eszközökről, és ennek következtében némileg érdekelve volt a munkában.

A feudális termelési viszonyok a maguk idejében lényegében megfeleltek a termelőerők állapotának, és elősegítették ezek fejlődését. Eredményeket értek el a feudalizmus korszakában a vas öntésének és megmunkálásának terén. A vaseke és a vasfejsze használata elterjedt. Néhány technikai újítást vezettek be: a szőlőprést, a szélmalmot stb. Fokozódott az állati igaerő kihasználásának hatásfoka a mezőgazdaságban, kiszélesedett és egyre nagyobb jelentőségre tett szert a gabonatermesztés, a konyhakertészet, a gyümölcstermesztés, a szőlőművelés és az olajütés. Újabb gabonaneműek, ipari növények és gyümölcsfák termesztését honosították meg. Nagyobb területeken irtottak erdőt a szántóföldek gyarapítása érdekében, mint az előző korszakban. A földeket alaposabban művelték meg, és a háromszakaszos vetésforgó is elterjedt.

A kézművesmunka a feudális korszak elején nem különült el a mezőgazdasági munkától. A hűbérurak gazdaságában voltak kiváló mesteremberek, akik ruhát, lábbelit készítettek a földesuraknak és háznépüknek, hintók, lószerszámok stb. készítésével foglalkoztak. A kézműves technikának és a kézművesek mesterségbeli ügyességének fejlődése a munka termelékenységének emelkedésére, ennek következtében pedig ismét a kézművesmunkának a földműveléstől való elkülönülésére vezetett.

Az a körülmény, hogy a kézművesség, majd pedig a kereskedelem is a gazdasági tevékenység önálló területévé vált, óriási hatással volt a feudális társadalom termelőerőinek fejlődésére. Nyugat-Európában a XI. századtól kezdve fokozatosan új életre keltek a kihalt vagy agrárjelleget öltött városok, amelyek hellyel-közzel megmaradtak az ókori római birodalomból; ezeken kívül új városok jöttek létre, nagyobbak mint a rabszolgaság korában; ezek a kézművesség és a kereskedelem központjaivá lettek. Míg a rabszolgatartó társadalom csak néhány nagy várost ismert, mint például Athént, Rómát stb., addig a középkorban, a hűbériség idején Európában létrejött Génua, Velence, Firenze, London, Párizs, Köln, Lübeck, Lyon, Marseille, Kiev, Moszkva, Novgorod, Pszkov és más nagy városok — a kézművesség és a kereskedelem központjai. Új, nagy városok keletkeztek Kínában, Indiában, Japánban és más országokban.

A kézművesség technikája a feudalizmusban a rabszolgatartó társadalomhoz viszonyítva tovább fejlődött. A fonásban az ókori, kézzel

forgatott orsót felváltotta a fonókerék, később pedig a lábhajtásos rokka, amely lehetővé tette egyidejűleg két művelet — a fonás és a csévézés — elvégzését. Tökéletesítették a szövőszéket, a vertikális szövőszék helyett megjelent a horizontális, pedálos szövőszék. A gyapjúiparban bevezették a posztóványológépet, a selyemiparban a cérnázógépet.

Fokozódott a kézművesmunka differenciálódása és specializálódása. Így például a textilipar több mint húsz kézműiparágra tagolódott, s ezek között munkamegosztás volt az anyag megmunkálási műveleteinek sorrendje szerint. Ugyanakkor specializálódott a textilipar a különböző fajtájú kelmék készítése szerint is (gyapjú-, selyem-, lenkelmék).

Tovább fejlődött az ércbányászat, áttértek a primitív, úgynevezett frisstüzi ércolvasztásról a korszerű olvasztókemencék alkalmazására.

Jóllehet számos termelési ágban — különösen a bányászatban — alkalmaztak különböző, a víz vagy a szél erejével hajtott mechanizmusokat, mégis a feudalizmus korszakában egészében véve a munkaeszközök, szerszámok kezdetleges, nehézkes, korlátozott, egyéni használatra szánt kis kéziszerszámok maradtak.

A városi kézművesek céhekben egyesültek. A céhek szabályozták, mennyi árut termelhetnek az egyes kézművesek, a céhek szabták meg, hány tanonca és segédje lehet az egyes mestereknek (tulajdonosoknak). A céh-rendszabályoknak az volt a céljuk, hogy korlátozzák a kézművesek közötti konkurrenciát. A céhszervezetek a kézművesek nyersanyagellátásáról is gondoskodtak, és egyben segítséget nyújtottak az áruk értékesítésében. A céhek a kézművesek érdekvédelmi szervei is voltak, amelyek megvédték őket a jövevények — a földesúri elnyomás elől a városba menekült, tanulatlan jobbágyparaszt kézművesek versenyétől. A céhek a kereskedőszervezetekkel — a gildekkel — együtt később annak a harcnak lettek a szervei, amelyet a városiak a hűbérurak és a feudális szolgáltatások ellen, a városok és a városi polgárok szabadságáért és függetlenségéért folytattak.

Amikor a kézművesség mellett megjelent a manufaktúra, ez a feudális korszak termelőerői fejlődésének magasabb fokát és egyszersmind az új, tőkés termelési viszonyok megszületését is jelentette.

A jobbágyparasztok és a kézművesek feudális kizsákmányolása a feudalizmus fejlődése során megváltoztatta formáját: a robotról, vagyis a *munkajáradékról* áttértek a *természetbeni járadékra* (természetbeni úrbérre) és végül a *pénzjáradékra* (pénzbeni úrbérre). A járadék gyakran vegyes jellegű volt. A járadék formáinak, vagyis azoknak a módoknak a változása, ahogyan a hűbérurak elsajátították a jobbágyok többlettermékét, a feudális társadalom termelőerőinek fejlődését tükrözte.

A munkajáradék esetében a jobbágy szükséges munkája, amelyet a maga és családja részére szükséges létfenntartási eszközök újratermé-

lésére fordít, és a hűbérúrnak végzett többletmunka mind időben, mind térben elkülönül egymástól. A jobbágy a hűbérúrnak a hűbérúr gazdaságában (robotban) dolgozik meghatározott napokon, a hűbérúr, a hűbérúr intézője vagy ispánja felügyelete alatt.

Amikor áttérnek a természetbeni járadékra, a jobbágy már saját gazdaságában dolgozik, a hűbérúr közvetlen felügyelete nélkül; nagyobb lehetősége van arra, hogy rendelkezzék idejével és munkájával, de a többlettermékét a hűbérúr, a föld tulajdonosa továbbra is ingyen sajátítja el. „A termékjáradék — írja Marx — a közvetlen termelő magasabb kultúrfokát, tehát munkájának és általában a társadalomnak magasabb fejlődési fokát tételezi fel, és abban különbözik a földjáradék megelőző formájától, hogy a többletmunkát már nem természetbeni alakjában, tehát nem a földesúr vagy képviselői közvetlen felügyelete és kényszere alatt kell végezni; ellenkezőleg, a közvetlen termelőnek nem egyenes kényszer, hanem a viszonyok nyomása, nem korbács, hanem törvényes rendelkezés által hajtva, saját felelősségére kell teljesítenie a többletmunkát"[9]. A fejlődésnek ebben a szakaszában, mint az előző szakaszban is, a feudális társadalom gazdasága túlnyomórészt naturális jellegű volt, és a kizsákmányolás fokát, Marx kifejezésével élve, a hűbérúr és házanépe gyomrának méretei szabták meg.

A helyzet merőben megváltozott, amikor a csere és a pénz döntő jelentőségre tett szert a gazdaságban. A természetbeni járadékról a pénzjáradékra való áttérés újabb szakasz volt a termelés fejlődésében, a munkamegosztásban, s ugyanakkor a kizsákmányolás fokozására vezetett, telhetetlen kapzsiságot ébresztett a hűbérurakban a parasztok és kézművesek többletmunkájának elsajátítására.

A pénzjáradékra való áttérés mégis progresszív tény volt. Azt jelentette, hogy a jobbágyparaszt mind nagyobb gazdasági önállóságra tett szert, hogy az egymástól elkülönült termelők termelése a piac révén egyre inkább összekapcsolódott, hogy a közvetlen termelő egyre növekvő mértékben lépett kapcsolatba a társadalommal. A pénzjáradékra való áttérés már tulajdonképpen a feudális termelési mód felbomlásának folyamata volt. A csere, valamint a pénzviszonyok fejlődése belülről fokozatosan mardosta, bomlasztotta a feudális gazdaságot, és előkészítette a kapitalista viszonyok megjelenését.

A különböző országok konkrét történelmi viszonyaitól függően a feudális termelési módnak különböző változatait figyelhetjük meg. De a feudális termelési mód minden változatának döntő, alapvető jellegzetessége az, hogy a hűbérurak kizsákmányolják a jobbágyparasztokat és a kézműveseket. Ez a feudális termelési mód fő ellentmondása, amely antagonisztikus jellegű, és előidézi a jobbágyok elkeseredett osztályharcát a hűbérurak, a földbirtokosok ellen. Ez a harc tölti be a feudális társadalom egész történetét, ez a feudális társadalom történetének fő tartalma.

[9] *Marx.* A tőke. 3. köt. Szikra 1951. 861. old.

4. A termelőerők és a termelési viszonyok fejlődésének dialektikája a tőkés társadalomban

A termelőerők fejlődése határozta meg az áttérést a feudális termelési viszonyokról a *tőkés termelési viszonyokra.* Ez az átmenet áttérés volt a lábhajtásos rokkáról a fonógépre, a kézi szövőszékről a szövőgépre, a kézi kovácskalapácsról a gépkalapácsra, a szélmalomról a gőzmalomra. Áttérés volt a kézműves műhelyekről a nagyüzemű gépi termelésre, az óriási gyárakra, amelyekben száz, ezer meg tízezer munkás dolgozott.

Marx így jellemezte a tőkés nagyüzemek gépi technikájának rendszerét: „A gépi üzem legfejlettebb formája a munkagépek tagozott rendszere, amelyek mozgásukat átviteli gépezet közvetítésével egy *központi automatától* kapják. Az egyes gép helyébe itt egy mechanikai szörnyeteg lép, melynek teste egész gyárépületeket tölt meg, és amelynek démoni ereje eleinte óriási tagjainak szinte ünnepélyesen kimért mozgása mögé rejtőzik, majd számtalan tulajdonképpeni munkaszervének őrjöngő körtáncában tör ki”[10].

A kézműves egyéni tudásán, tapasztalatán, gyakorlatán és természetes eszén alapuló kézművestermeléstől eltérően, a gépesített tőkés nagyüzemek a természettudomány (a mechanika, a fizika, a kémia) eredményeinek a termelésben való alkalmazásán alapulnak.

A manufaktúrában készült első gépek nehézkesek és drágák voltak, s ennek következtében nem terjedhettek el szélesebb körben. A gépi nagyipar ellentmondásba került a kézművességen és a manufaktúrán alapuló szűk technikai bázissal, meg kellett teremtenie saját, vele egyenértékű technikai bázisát, át kellett térnie arra, hogy gépekkel termelje a gépeket.

A mezőgazdaságban a kapitalizmus fejlődésével áttértek a primitív paraszti földművelő szerszámokat alkalmazó nemesi birtokokról a nagyüzemi gazdaságokra, amelyek a mezőgazdasági gépek és az agrártudomány alkalmazásán alapultak.

Az új szerszámok és gépek az iparban és a mezőgazdaságban a munkának új, másfajta megszervezését követelték, megkövetelték a dolgozótól a kultúra bizonyos színvonalát, megkövetelték tőle, hogy értsen a gép üzembehelyezéséhez és kezeléséhez. A tőkés ezért szívesebben alkalmazza a jobbágyi béklyóktól megszabadult tanult bérmunkást, aki bánni tud a gépekkel, mint az elgyötört, tanulatlan jobbágyparasztot.

A tőkés termelési viszonyok létrejöttének és fejlődésének

[10] *Marx.* A tőke. 1. köt. Szikra 1949. 410—411. old.

folyamata egyszersmind a közvetlen termelőknek — a parasztoknak és a kézműveseknek — a termelési eszközöktől való elválasztásának folyamata volt. E folyamat során a közvetlen termelők proletárokká, olyan osztállyá váltak, mely meg van fosztva a munka- és termelési eszközök bármiféle tulajdonától. „... *Az egyéni és szétforgácsolt termelési eszközöknek társadalmilag koncentrált termelési eszközökké*, tehát sokak törpe tulajdonának kevesek tömegméretű tulajdonává való átváltoztatása, tehát *a nép nagy tömegének megfosztása a földtől, a létfenntartási eszközöktől és a munkaszerszámoktól, a néptömegeknek* ez a szörnyű és kínos *kisajátítása* — ez a tőke előtörténete. Egy sor erőszakos módszert ölel fel... A közvetlen termelők kisajátítását a legkíméletlenebb vandalizmussal és a leggyalázatosabb, legpiszkosabb, legkicsinyesebben gyűlölködő szenvedélyek ösztönzésére hajtják végre"[11].

A kapitalista termelési viszonyokra való áttérés, bár visszataszító kegyetlenség kísérte, mégis haladó folyamat volt. A feudális termelési viszonyok a termelőerők fejlődésének béklyóivá váltak, nem feleltek meg többé a termelőerőknek. A társadalom haladó erői, dacára a hűbérurak ellenszegülésének, utat törtek a termelési viszonyok és a termelőerők jellege közti feltétlen összhang gazdasági törvényének, megszüntették az önmagukat túlélt feudális termelési viszonyokat, és új, tőkés viszonyokat hoztak létre, melyek annak a kornak a szempontjából haladást jelentettek.

A tőkés termelési viszonyok alapja az, hogy a termelési eszközök a tőkés magántulajdonában vannak, de nincsenek tulajdonában a termelésben dolgozók — a bérmunkások.

A bérmunkás, a rabszolgától és a jobbágytól eltérően, mentes a személyi függéstől, de csak formálisan. A munkás a munkapiacon mint árutulajdonos, mint saját munkaerejének tulajdonosa jelentkezik. De bár *jogilag* szabad, a tőkéstől független, *gazdaságilag* függ tőle. A munkás, megfosztva a termelési és a létfenntartási eszközöktől, kénytelen eladni munkaerejét a tőkésnek, kénytelen nyakába venni a kizsákmányolás jármát. A munkás és a termelési eszközök között, amelyeket neki kell mozgásba hoznia, ott áll a tőkés, a termelési eszközök tulajdonosa. A kapitalizmus viszonyai között csak a munkaerő bérbevétele útján valósul meg a termelés személyi és dologi tényezőinek egyesülése. A tőkés termelés folyamata egyúttal

[11] *Marx*. A tőke. 1. köt. 823. old.

a bérmunka kizsákmányolásának és a tőke felhalmozódásának folyamata is.

A kizsákmányolás tőkés formáját, a bérmunkások többletmunkájának tőkés elsajátítását — a rabszolgák és a jobbágyok gazdaságon kívüli kényszerrel párosult nyílt kizsákmányolásától eltérően — álcázzák a szabad elszegődés, a munkaerő adás-vételének viszonyai, a „megvásárolt munka" teljes megfizetésének látszata. A tőkés valójában nem a munkát vásárolja meg, mint a polgári közgazdászok feltüntetik, hanem a munkaerőt. A tőkés a munkabérrel nem a munkás munkáját téríti meg, hanem csak munkaereje értékét. A munkás viszont a munkafolyamatban nemcsak a munkaerejének újratermeléséhez szükséges termékek értékét termeli, hanem értéktöbbletet is termel, amelyet a tőkés elsajátít.

A kapitalizmusban a szükséges munka, mely a munkaerő értékét termeli újra, és a többletmunka, amelyet a tőkés sajátít el, nincs elkülönítve egymástól, mint a robotnál, hanem mintegy egybeolvad. Marx lángelméjére volt szükség, hogy felfedezze a tőkés kizsákmányolásnak, az értéktöbblet termelésének és a tőke önértékesítésének titkát.

A tőkés termelés mozgatórugója nem a társadalom szükségleteinek kielégítése, hanem a profit, az értéktöbblet termelése; a monopolkapitalizmus viszonyai között pedig nem egyszerűen a profit, hanem a maximális profit.

A jelenkori kapitalizmus gazdasági alaptörvénye: a maximális tőkés profit biztosítása az adott ország lakossága többségének kizsákmányolása, tönkretétele és nyomorbadöntése útján, más országok, különösen az elmaradott országok népeinek leigázása és rendszeres kifosztása útján, végül a legmagasabb profit biztosítása háborúk és a nemzetgazdaság militarizálása útján[12].

A tőkésnek közömbös, hogy mit termel, ágyút vagy traktort, rágógumit vagy szappant. Őt a maximális profit érdekli. Mivel pedig a tőkés társadalomban ágyúk, tankok, atombombák, mérgesgázok előállítása a legjobb üzlet, és ez biztosítja leginkább a maximális profitot, ezért a tőkések szívesebben gyártják az emberek kiirtását szolgáló ilyen és más eszközöket, mint az emberek létfenntartásához szükséges élelmiszereket és egyéb közszükségleti cikkeket. Éppen mert a tőkés termelés célja az értéktöbblet termelése, a tőkés kizsákmányolást rendkívüli

[12] Lásd *Sztálin*. A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban. Szikra 1953. 40. old.

könyörtelenség jellemzi. A profitéhség, a tőkefelhalmozás vágya nem ismer határt. Ennek az undorító szenvedélynek, kapzsiságnak áldozzák fel a felnőttek és gyermekek, a férfiak és nők millióinak életét.

„Vak ösztönétől, a többletmunkára irányuló farkaséhségtől hajtva . . . a tőke a *munkanapnak nemcsak erkölcsi, hanem tisztán fizikai határait is áthágja.* Hatalmába veszi a test növekedéséhez, fejlődéséhez és egészségének fenntartásához szükséges időt. Elrabolja a friss levegő és a napfény fogyasztásának idejét... Kizárólag az érdekli, hogy egy munkanap során mekkora az elérhető legnagyobb munkaerő-kifejtés. E célját *a munkaerő élettartamának megrövidítésével éri el*"[13].

A termelési eszközök tőkés tulajdona, a tőkés termelési viszonyok, a jobbágy munkájának a bérmunkás munkájával való felváltása annak idején mérhetetlenül nagyobb lehetőségeket nyújtott a termelőerők fejlődése számára, mint a feudalizmus. A kapitalizmus előtt egyetlen korszakban sem fejlődtek olyan rohamos ütemben a termelőerők, mint a kapitalizmusban: a tőkés társadalom fennállásának egy-két évszázada alatt hatalmasabb termelőerők jöttek létre, mint az emberiség egész előző története folyamán.

„Természeti erők leigázása, gépek, a vegyészet alkalmazása az iparban és földművelésben, gőzhajózás, vasutak, villamos távírók, egész világrészek művelés alá vétele, folyók hajózhatóvá tétele, a föld alól előteremtett néptömegek — mely korábbi század sejthette, hogy a társadalmi munka méhében ilyen termelőerők szunnyadnak?"[14]

Az a tény, hogy a kapitalizmus felfelé ívelő fejlődésének időszakában a termelőerők rohamosan fejlődtek, arról tanúskodik, hogy a tőkés termelési viszonyok abban az időben teljes összhangban voltak a termelőerők színvonalával, s előmozdították azok fejlődését. De a tőkés termelési mód már létrejöttének első pillanatától kezdve antagonisztikus, s kibékíthetetlen belső *ellentmondásokat* rejt magában. Ellentmondás áll fenn: a termelés társadalmi jellege és az elsajátítás egyéni, tőkés formája között; a termelőerők határtalan növelésére irányuló tendencia és a termelés korlátozott célja között, amely állandóan határt szab a termelés fejlődésének; a termelés, és a dolgozó tömegek nyomorúságos életfeltételei által korlátozott fogyasztás

[13] *Marx.* A tőke. 1. köt. 284—285. old.

[14] *Marx—Engels.* A Kommunista Párt kiáltványa. (A marxizmus-leninizmus kis könyvtára. 7—8. sz.) Szikra 1953. 35. old.

között; az egyes üzemek termelésének szervezettsége és a társadalomban uralkodó termelési anarchia között; a munkás, és a gép mint a tőke eszköze között; a szellemi és a fizikai munka, a tudomány és a munkás, a város és a falu, a tőkés anyaország és a gyarmatok között. A termelés társadalmi jellege és az elsajátítás egyéni formája közötti ellentmondás a proletariátus és a burzsoázia, a munka és a tőke közötti antagonizmusban fejeződik ki.

Ezeknek az antagonisztikus ellentmondásoknak a keretei között ment és megy végbe a tőkés társadalom termelőerőinek fejlődése. A kapitalizmusban a termelőerők fejlődése útján minden egyes lépést a munkások elnyomása és leigázása árán, a munkások kizsákmányolásának fokozásával tettek meg. A termelési eszközök a kapitalizmusban a kizsákmányolás eszközei. A gép, amely hatalmas eszköz a munka termelékenységének emelésére, tehát a munkás munkájának megkönnyítésére, a kapitalizmusban a munkás leigázásának, a kizsákmányolás fokozásának, a munkanap meghosszabbításának és a munkaintenzitás fokozásának eszköze. A gép segítette elő a női és a gyermekmunka bevonását a termelésbe, a nőket és a gyermekeket pedig a kapitalizmusban még fokozottabb mértékben zsákmányolják ki, mint a férfiakat.

A kapitalizmus a munkást automatává, a gép tartozékává változtatja, a gép pedig az embert fizikailag és értelmileg kimeríti, elnyomja az izmok sokoldalú játékát, megfosztja a munkást a szabad testi és szellemi tevékenység minden lehetőségétől.

„Minden tőkés termelésnek, amennyiben nemcsak *munkafolyamat*, hanem egyszersmind a tőke *értékesítési folyamata* is, közös vonása, hogy nem a munkás használja fel a munka feltételeit, hanem fordítva: a munkafeltétel a munkást, de ez a megfordítás csak a gépi berendezéssel lesz *technikailag kézzelfogható* valósággá. Miután a munkaeszköz automatává alakult, a munkafolyamatban *mint tőke* kerül szembe a munkással, mint holt munka, amely uralma alá hajtja és kiszipolyozza az eleven munkaerőt. A termelőfolyamat *szellemi tényezőinek* elválasztása a fizikai munkától és e tényezőknek átalakulása *a tőkének a munka feletti hatalmává*... a gépi berendezésen nyugvó nagyiparban teljessé válik"[15].

A gépek alkalmazása és fejlődése a kapitalizmusban a munká-

[15] *Marx*. A tőke. 1. köt. 456—457. old.

sok egy részét kiszorítja a termelésből, és az ipari tartaléksereg soraiba kényszeríti őket. A munkásosztály egyik részének túlhajtott munkája együttjár a másik részének munkanélküliségével.

A tőkés termelési mód fejlődése során kiszorulnak az önálló termelők — a kézművesek és a parasztok —, azután a nagytőkések kiszorítják a kistőkéseket is. „Ezzel a centralizációval, vagyis *sok tőkésnek kevesek által történő kisajátításával* karöltve kifejlődik a munkafolyamat mind nagyobb méretű kooperatív formája, a tudomány tudatos technikai alkalmazása, a föld tervszerű kiaknázása, a munkaeszközök átváltoztatása csak közösen alkalmazható munkaeszközökké, az összes termelési eszközök gazdaságosabbá tétele azáltal, hogy kombinált társadalmi munka termelési eszközeiként használják őket, valamennyi nép bekapcsolása a világpiac hálózatába és ezzel a tőkés rendszer nemzetközi jellege. Ugyanakkor, amidőn folytonosan csökken azoknak a tőkemágnásoknak a száma, akik ennek az átalakulási folyamatnak összes előnyeit bitorolják és monopolizálják, nő a nyomor, az elnyomás, a szolgaság, a lesüllyedés, a kizsákmányolás, de ezzel együtt nő az egyre terebélyesedő és a tőkés termelőfolyamat szerkezete által iskolázott, egyesített és szervezett munkásosztály felháborodása is"[16].

A kapitalizmusnak a múlt század végén kezdődött új időszakában az ipari kapitalizmus monopolkapitalizmussá, imperializmussá változott. Az imperializmus a kapitalizmus fejlődésének legfelső és utolsó szakasza. Ezt a szakaszt a termelés és a tőke további koncentrációjának és centralizációjának olyan folyamata jellemzi, amely a monopóliumok uralmára vezetett. A monopóliumok uralmát még fokozta az ipari tőke és a banktőke összeolvadása, ami a finánctőke kialakulását és a finánc-oligarchia uralmát idézte elő.

A XIX. század végén és a XX. század első felében a termelés koncentrációja és következésképpen a munka társadalmasítása a főbb tőkés országokban — az Egyesült Államokban, Angliában, Németországban, Japánban, Franciaországban és Olaszországban — rohamosan fokozódott, és óriási méreteket öltött. Lenin 1912-ben a következőket írta az Egyesült Államokról: „Amerikában az egész nemzeti vagyon jelenleg 120 billió (billió = ezer millió) dollár, vagyis mintegy 240 billió rubel. Ennek *közel egyharmada*, azaz mintegy 80 billió rubel *két*

[16] *Marx*. A tőke. 1. köt. 824. old.

tröszt, a Rockefeller- és a Morgan-tröszt birtokában van, vagy ennek a két trösztnek van alárendelve! Nem több mint 40 000 család, amely e két tröszt kebelébe tartozik, uralkodik 80 millió bérrabszolga felett"[17].

A második világháború előtt az Egyesült Államokban 250 óriási tőkés társulat tartotta kezében az egész feldolgozóipar kapacitásának 65 százalékát. A háború alatt és után e társulatok tulajdonában lévő vállalatok kapacitása jelentősen megnövekedett. Jelenleg már nem tízezrek, hanem mindössze néhány tucat milliárdos család uralkodik az Egyesült Államokban a bérrabszolgák milliói felett.

Olyan hatalmas finánccoligarchák, mint Morgan, Rockefeller, Mellon, du Pont, Kuhn, Loeb és Társai, a chicagói, clevelandi és bostoni tőkés csoportok óriási vagyonokat összpontosítottak kezükben, ők az Egyesült Államok igazi kormányzói és diktátorai. Ők ellenőrzik és irányítják a sok milliárd dollárral rendelkező legnagyobb bankvállalatokat és ipari részvénytársaságokat. 1947-ben az Egyesült Államokban az 500-nál több munkást foglalkoztató nagyvállalatok a feldolgozóipar összes vállalatainak 1,9 százalékát tették ki, s a feldolgozóipar összes munkásainak 45,8 százaléka ezekben az üzemekben dolgozott.

Hasonló folyamat megy végbe Angliában, Nyugat-Németországban, Japánban, Franciaországban és Olaszországban, ahol a termelés koncentrációja és centralizációja ugyancsak rohamosan fokozódik, s hatalmas tőkés monopóliumok kezében összpontosul az ország egész vagyona.

Egyfelől a termelés társadalmi jellege az egész tőkés társadalom viszonylatában, másfelől a termelési eszközök magántulajdonának fenntartása — ez a kapitalizmus alapvető ellentmondása. Ebből fakad a tőkés rend valamennyi többi antagonisztikus ellentmondása, melyek elkerülhetetlenül a kapitalizmus pusztulásához vezetnek. A modern termelőerők és a tőkés termelési viszonyok közötti összeütközés elmélyülése és kiéleződése abban mutatkozik meg, hogy a gazdasági túltermelési válságok egyre gyakrabban ismétlődnek, és mind rombolóbb, katasztrofálisabb jelleget öltenek. Ez az összeütközés különösen nagy erővel jelentkezik az imperializmus korszakában, amikor a kapitalizmus fejlődésének felfelé ívelő vonalát a hanyatlás vonala váltotta fel. Különösen világosan mutatkozik meg ez az összeütközés a *kapitalizmus általános válságának* időszakában.

A jelenkori kapitalizmus rothadó rendszerré lett, belső ellentmondásai soha nem látott mértékben elmélyültek és kiéleződtek. A fejlődés katasztrofális, pusztító jelleget öltött, ami nemcsak a túltermelési válságokban, hanem az imperialista háborúkban is megnyilvánul.

A tőkés termelési rendszer ellentmondásainak antagonisztikus

[17] *Lenin* Művei. 18. köt. 375. old. (oroszul).

jellege abban jut kifejezésre, hogy a tőkés társadalom alapvető osztályainak, a proletariátusnak és a burzsoáziának az érdekei kibékíthetetlenek, s hogy az egyik póluson, a burzsoázia oldalán nő a gazdagság, a másik póluson, a proletariátus oldalán pedig fokozódik az elnyomorodás, nő az ínség. A tőkések profitja és vagyona a munkásosztály kizsákmányolásának fokozása és a gyarmati népek kirablása árán gyarapodik.

A tekintélyes haladó amerikai közgazdász, Victor Perlo adatai szerint az Egyesült Államokban a részvénytársaságok évi átlagos profitja 1936-tól 1953-ig a 7-szeresére növekedett. 1936—1940-ben ez összegszerűen 6,2 milliárd dollárt, 1941—1945-ben 21,5 milliárd, 1950—1953-ban (a Korea elleni háború éveiben) 42,3 milliárd dollárt ért el. Az amerikai monopóliumok profitja az 1948-as 33,8 milliárd dollárról 1953-ban 45,5 milliárd dollárra emelkedett. E profitok növelése a munkásosztály kizsákmányolásának és a munka intenzitásának fokozása, az árak emelése és a dolgozók életszínvonalának csökkentése, a dolgozók adóterheinek növelése, a termelés militarizálása és háborúk révén történik, vagyis úgy, hogy a dolgozók százezreinek vére válik a milliárdosok zsebébe folyó aranyá és dollárrá. Az utóbbi években erősen megnövekedett a munkások kizsákmányolásának foka az Egyesült Államokban. A „Business Bulletin" adatai szerint 10 vezető iparágban az egy főre és egy munkaórára eső termelés 1946 óta 30 százalékkal emelkedett. Ezzel egyidejűleg a munkásosztály elnyomorodási folyamata megy végbe a tőkés országokban. Az Egyesült Államokban a munkások helyzetének kutatásával foglalkozó tudományos egyesület hivatalos adatai szerint a munkások munkabérének az általuk termelt értékhez viszonyított részaránya 1939-től 1953-ig egyharmadával esett vissza. Az Egyesült Államokban sok millió munkásnak a munkabére a hivatalosan megállapított nyomorúságos létminimum — óránként 75 cent — alatt marad. 1947-től 1953-ig a létfenntartási költségek Angliában 40 százalékkal, Franciaországban 138 százalékkal növekedtek.

A kapitalizmus fejlődését nyomon kíséri a falu, a parasztok anyagi romlása, vásárlóképességük csökkenése. 1947-től 1953-ig az amerikai farmerek vásárlóképessége 35 százalékkal visszaesett. Tíz év alatt — 1942-től 1952-ig — az Egyesült Államokban 700 000 farmer ment tönkre.

A monopolkapitalizmus viszonyai teljes mértékben igazolják azt a Marx által felfedezett törvényt, mely szerint a kapitalizmusban a munkásosztály és a parasztság abszolút és viszonylagos

elnyomorodása, valamint a munkások és a tőkések közötti antagonizmus fokozódása szükségszerű jelenség.

A kapitalizmusban fennálló társadalmi antagonizmusok növekedése, elmélyülése és kiéleződése kifejezésre jut az osztályharc kiéleződésében, ami minden tőkés országban elkerülhetetlenül proletárforradalomra, a proletariátus diktatúrájára, a tőkés termelési viszonyok megsemmisítésére, és helyükbe a korszerű termelőerők jellegével összhangban álló szocialista termelési viszonyok megteremtésére vezet.

5. A szocialista társadalom termelőerői és termelési viszonyai

A szocialista termelési viszonyok alapja a termelési eszközök szocialista, társadalmi tulajdona. Az emberek közti kölcsönös viszonyok a szocialista termelési folyamatban — a kizsákmányolástól mentes munkások, dolgozók elvtársi együttműködésének és kölcsönös szocialista segítségének viszonyai.

A szocialista társadalmi tulajdonnak a Szovjetunióban két formája van: az egyik az állami tulajdon (az egész nép tulajdona), a másik a szövetkezeti-kolhoz-, vagyis csoporttulajdon.

A szocialista tulajdon össznépi, állami formája kiterjed a földre és a föld méhének kincseire, az erdőkre és vizekre, a gyárakra, a bányákra, az érctelepekre, a szovhozokra, a gép- és traktorállomásokra, a közlekedésre, a híradási eszközökre, a bankokra, valamint a városok lakóházainak zömére. Az összes felsorolt termelési, közlekedési és híradási eszközök az egész nép, az egész szocialista társadalom tulajdonát alkotják.

Szövetkezeti-kolhoztulajdonban vannak a kolhozok és szövetkezeti szervezetek gazdasági épületei, felszerelési tárgyai, a birtokukban levő mezőgazdasági eszközök, igásállatok, állattenyésztő telepek, magkészletek, biztosítási alapok és a kolhoztermelés összes termékei.

A szocialista tulajdon két formájának, az össznépi (állami) és a szövetkezeti-kolhoztulajdonnak a léte azokat a sajátosságokat tükrözi, melyek a munkásosztálynak és a dolgozó parasztságnak a szocializmusra való áttérését jellemzik. A szocialista tulajdon két formájában tükröződik továbbá az a tény is, hogy a termelőerők fejlődési foka különböző volt az iparban és a mezőgazdaságban, amivel a gazdaság szocialista átalakításának megvalósítása során okvetlenül számolni kellett.

A szocialista állami, össznépi tulajdon a szocialista tulajdon

legmagasabb formája; a burzsoázia és a földbirtokosok kisajátításának eredményeként jött létre, és az iparban, a közlekedésben, a szovhozokban, a gép- és traktorállomásokon dolgozók munkájának, az egész nép munkájának eredményeképpen fejlődik és gyarapodik tovább. A szovjet állami vállalatok az egész nép tulajdonát képező, következetesen szocialista típusú vállalatok. A szocialista állami tulajdon kifejezésre juttatja a termelési eszközöknek és a munkaeszközöknek legmagasabb fokú, országos méretű társadalmasítását.

A mezőgazdaságban a szocialista tulajdon szövetkezeti-kolhozformája a kolhozokban tömörült parasztok fő termelési eszközeinek önkéntes társadalmasítása folytán jött létre. A kulákság felszámolása során a kulákok termelési eszközei ugyancsak a kolhozok tulajdonába kerültek. A kolhozok szocialista vállalatok, mivel a döntő termelési és munkaeszközök társadalmasításán alapulnak. Az állami szocialista vállalatokhoz képest azonban a kolhoz a szocialista munka társadalmasításának alacsonyabb fokát jelenti.

A kolhoz lehetővé teszi a kolhozparasztok egyéni és társadalmi érdekeinek egybehangolását, lehetővé teszi, hogy az egyéni érdekek az egész társadalom és minden kolhozparaszt jólétének fokozása céljából helyesen alkalmazkodjanak a társadalmi érdekhez; az egyéni érdekeket aláveti a társadalmi érdekeknek. A kolhozparasztok jólétének növekedése a kolhozban végzett munka mennyiségétől és minőségétől, a kolhoz erősödésétől, a kolhoztulajdon és az össznépi szocialista tulajdon gyarapodásától függ. A kolhozforma megengedi, hogy a kolhozparasztoknak háztáji, személyi gazdaságuk legyen; a kolhozparasztok személyi tulajdonukban tarthatnak tehenet, aprójószágot, szárnyasokat és kisebb felszerelést. Ez megkönnyíti számukra egyéni életszükségleteik kielégítését. A kolhozparaszt személyi, háztáji gazdasága a közérdek és az egyéni érdek helyes egybekapcsolása esetén a kolhozok erősítésének és fejlesztésének ügyét szolgálja.

A szocialista termelési viszonyok a termelőerők fejlődése nyomán fejlődnek. Így például a kolhoztulajdon fejlődése a kolhozok összevonásában jutott kifejezésre. A kis kolhozok, melyek 1929—1932-ben az akkori termelőerőknek megfelelően jöttek létre, idővel a termelőerők további fejlődése számára szűkeknek bizonyultak: akadályozták a mezőgazdasági tudomány és a korszerű technika vívmányainak — a traktoroknak, arató-cséplő- és más gépeknek — a kihasználását. A kolhozok összevonása, továbbá a gép- és traktorállomásoknak a kolhoz-

termelés fejlődésében betöltött új, döntő szerepe a szocialista termelési viszonyoknak a mezőgazdaságban végbemenő további fejlődését jelzi. A termelési viszonyok e fejlődését a termelőerők fejlődésének követelményei, a kolhozok erősítésének és fejlesztésének feladatai hívják életre — a közszükségleti cikkek kellő mennyiségének, majd pedig bőségének megteremtése céljából.

Az állami tulajdon a Szovjetunióban a szocialista tulajdon vezető formája. Ez először is azzal magyarázható, hogy az állami tulajdon a termelési eszközök társadalmasításának legmagasabb formája, amely kifejezésre juttatja, hogy a termelési eszközök az egész társadalom tulajdonát képezik; másodszor, hogy állami tulajdonban vannak a legdöntőbb és legfontosabb termelési eszközök, főként pedig a szocialista ipar — az egész népgazdaság vezető ereje; harmadszor, hogy az állami tulajdonnak túlnyomó részaránya van a népgazdaságban. Már 1937-ben állami tulajdonban volt az ipar termelési állóalapjának 97,35 százaléka, és a mezőgazdaság állóalapjának 76 százaléka.

A szocialista termelési mód jellemző vonása a termelőknek a termelési eszközökkel való közvetlen egyesítése. Itt a társult, egyesült termelők kollektív módon dolgoznak a társadalmi (össznépi és kolhoz-szövetkezeti) tulajdonban levő termelési eszközök segítségével. A munka tárgyi feltételei a szocializmusban már nem állnak idegen, ellenséges, antagonisztikus erőként a termelőkkel szemben. A dolgozók és a termelési eszközök között nem áll a tőkés, mint a kapitalizmusban, ahol tőle függ, hogy a termelés e tárgyi és személyi tényezői a munkafolyamatban egyesülnek-e. A szocializmus viszonyai között a munkaerő már nem áru.

A szocializmusban megszűnt az embernek ember általi kizsákmányolása, az előállított termék az államnak, a társadalomnak, a kolhoznak a tulajdona, vagyis maguké a termelőké. Itt már nincsenek sem kizsákmányolók, sem kizsákmányoltak. Az előállított termékek a végzett munka szerint, annak az elvnek megfelelően kerülnek elosztásra, hogy „aki nem dolgozik, ne is egyék". A szocialista termelés fejlődése nem a tőkés profit biztosítását szolgálja, hanem az egész társadalom anyagi és kulturális szükségleteinek maximális kielégítését.

A szocializmus gazdasági alaptörvénye: az egész társadalom állandóan növekvő anyagi és kulturális szükségletei maximális kielégítésének biztosítása a szocialista termelésnek a legfejlettebb technika alapján történő szakadatlan növekedése és tökéletesedése útján. A szocializmus gazdasági alaptörvénye

meghatározza a szocialista termelési mód fejlődésének valamennyi fő oldalát[18].

A szocialista termelés közvetlenül társadalmi jellegű. Itt a termelők közötti kapcsolat már a termelési eszközök társadalmi tulajdonának tényében adva van. A magántulajdon elválasztja, a társadalmi tulajdon egyesíti az embereket.

A szocializmus viszonyai között a termelési folyamat társadalmi jellegét alátámasztja a termelési eszközök társadalmi tulajdona. Ebben rejlik a szocialista termelési viszonyok teljes összhangja a korszerű termelőerők állapotával és jellegével.

A szocialista termelési viszonyok és a korszerű termelőerők közötti teljes összhangot nem tekinthetjük abszolútnak, valami merev, sohasem változó állapotnak. A termelőerők a szocializmusban is a társadalmi termelés legmozgékonyabb és legforradalmibb elemei. A termelési viszonyok vagy a termelési viszonyok néhány eleme viszont elmaradhat és el is marad a termelőerők fejlődése mögött. Ennek következtében a szocializmusban is ellentmondás keletkezik a termelőerők és a szocialista termelési viszonyok között; az utóbbiak itt is csak a termelőerők változása nyomán változnak. Azok az ellentmondások azonban, amelyek a szocialista termelési módban a növekvő termelőerők és a termelési viszonyoknak a termelőerők mögött elmaradó elemei, oldalai között fellépnek, annak az általános összhangnak a keretein belül keletkeznek, mely a társadalmi termelőerők és a társadalmi, szocialista tulajdon között fennáll. Ezek az ellentmondások nem fejlődnek okvetlenül ellentétekké és összeütközésekké. Az előbbi termelési módokban a termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti teljes összhangot elkerülhetetlenül az új termelőerők és a régi, önmagukat túlélt termelési viszonyok összeütközése váltotta fel; ebből az összeütközésből az osztályharc és a forradalom volt a kivezető út. Ilyen összeütközésre a szocialista termelési mód viszonyai között nem kerül sor. A szocialista termelésben keletkező ellentmondásokat a szocialista társadalom a Kommunista Párt és a szocialista állam politikája útján idejekorán megoldja. Ez a politika a termelési viszonyok és a termelőerők jellege és fejlődése közötti feltétlen összhang gazdasági törvényének ismeretére és felhasználására támaszkodik.

A szocializmusban nincsenek antagonisztikus osztályok.

[18] Lásd *Sztálin*. A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban. 41. old.

Nincsenek olyan társadalmi csoportok, amelyek ellenállást tanúsíthatnának a szocialista állam politikájával szemben. A szocialista állam politikája arra irányul, hogy leküzdje a növekvő termelőerők és e növekedés mögött elmaradó termelési viszonyok között keletkező ellentmondásokat. S ha renyhe és maradi elemek ezen a téren bizonyos ellenállást fejtenek ki, ezt a szovjet állam a nép támogatásával sikeresen le tudja küzdeni, és le is küzdi. Ebben rejlik a termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti feltétlen összhangról szóló törvény érvényesülésének sajátossága a szocializmusban. A termelőerők és a tőkés termelési viszonyok közötti antagonisztikus ellentmondások feltétlenül osztályösszecsapásokhoz vezetnek. A szocializmusban a növekvő termelőerők és a mögöttük elmaradó termelési viszonyok között keletkező ellentmondások nem-antagonisztikus jellegét az határozza meg, hogy ezek az ellentmondások az osztályok közötti összeütközések és összecsapások nélkül, az erkölcsi-politikai egységbe forrott egész szocialista társadalom erőivel oldódnak meg.

Így érvényesül a társadalom történetében az a gazdasági törvény, hogy a termelési viszonyoknak feltétlenül összhangban kell lenniük a termelőerők jellegével. A termelési viszonyoknak a termelőerők jellegével való összhangja a társadalmi termelés akadálytalan fejlődésének feltétele. Amikor ez az összhang fennáll, akkor tág tere nyílik a termelőerők fejlődésének. De ezt az összhangot megzavarják azok az ellentmondások, melyek éppen a termelőerők fejlődése és a termelési viszonyok elmaradása folytán merülnek fel. A termelési viszonyok azonban a termelőerők színvonalában és jellegében bekövetkezett változás folytán és e változásnak megfelelően ugyancsak megváltoznak. Ez a termelőerők és a termelési viszonyok ellentmondásos fejlődésének a dialektikája.

A termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti feltétlen összhang gazdasági törvényének érvényesülése az antagonisztikus osztálytársadalomban társadalmi forradalmakra vezet. A forradalom nyomán megsemmisülnek a régi, elavult termelési viszonyok, és helyükbe új, a termelőerők elért színvonalának és jellegének megfelelő termelési viszonyok lépnek.

Valahányszor megsemmisültek a régi, elavult termelési viszonyok, a termelési viszonyoknak és a termelőerők jellegének összhangja olyan magasabb színvonalon jött létre, amely egyre nagyobb lehetőségeket nyitott a termelőerők fejlődése számára. Az a teljes összhang, mely a termelési viszonyok és a korszerű

termelőerők között a szocialista társadalomban a termelési eszközök szocialista tulajdona alapján létrejött, a történelemben eddig soha nem látott lehetőségeket nyitott meg a termelőerők gyors és szakadatlan fejlődése számára.

A termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti feltétlen összhang gazdasági törvénye, valamint a jelenkori kapitalizmus gazdasági alaptörvénye és a szocializmus gazdasági alaptörvénye alapján megérthetjük a mai világ gazdasági fejlődésének két ellentétes vonalát: a termelőerők pangását és pusztulását a tőkés országokban, és rohamos, feltartóztathatatlan fejlődésüket a szocialista tábor országaiban.

A termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti feltétlen összhang gazdasági törvénye alapján felismerhetjük az új termelési viszonyok szerepét, megérthetjük, hogy az új termelési viszonyok a termelőerők fejlődésének fő és döntő hajtóerői.

6. A termelés fejlődésének hajtóerői

A társadalomtudomány egyik legfontosabb kérdése a termelés fejlődésének hajtóerőire vonatkozó probléma. A társadalom szociális, politikai és szellemi életének változásai a gazdasági viszonyok változásaiból fakadnak, ez utóbbiakat viszont a termelőerők változása, a termelőerők fejlődése határozza meg. Mitől függ azonban és mi határozza meg maguknak a termelőerőknek a fejlődését? Mi a termelőerők fejlődésének fő hajtóereje?

G. V. Plehanov számos munkájában igyekezett e kérdésre válaszolni, eközben azonban durva hibát követett el. „A marxizmus alapvető kérdései" című könyvében a következőket írta: „A gazdasági fejlődés egész problémája tehát arra vezethető vissza, hogy milyen okoktól függ a társadalom rendelkezésére álló termelőerők fejlődése. Ebben az utolsó formájában a kérdés *mindenekelőtt a földrajzi környezet sajátosságaira való utalással* oldható meg . . . A földrajzi környezet sajátosságai határozzák meg a termelőerők fejlődését, a termelőerők fejlődése viszont meghatározza a gazdasági viszonyok, és a gazdasági viszonyokat nyomon követő összes többi társadalmi viszonyok fejlődését"[19].

Plehanov, amikor a termelőerők fejlődésének forrására vonat-

[19] *G. V. Plehanov* Művei. 18. köt. 1928. 204. 205. old. (oroszul).

kozó kérdésre válaszolt, nyilvánvalóan a földrajzi irányzat hatása alá került. Természetesen nem lehet tagadni, hogy a földrajzi környezetnek van bizonyos szerepe a termelőerők fejlődésében. Amint már fentebb megállapítottuk, a kedvező földrajzi környezet gyorsítja, a kedvezőtlen lassítja a termelőerők fejlődését. A földrajzi környezet azonban viszonylag változatlan, állandó, és nem lehet a termelőerők fejlődésének fő hajtóereje. Hiszen egy és ugyanazon földrajzi környezetben a termelőerők fejlődhetnek lassan is, és gyorsabban is. A plehanovi álláspont nem tudja megmagyarázni, hogy a kapitalizmus alatt miért hevertek parlagon Oroszország, nevezetesen az Urál, Szibéria és Közép-Ázsia beláthatatlan természeti kincsei, míg ma, a szocializmus viszonyai között felhasználják őket a társadalom javára.

Az az elmélet, amely a termelőerők, következésképpen az egész társadalom fejlődését a földrajzi környezet sajátosságaival magyarázza, gátolja a valódi okok megismerését, amelyek nem a termelési módon kívül, hanem magában a termelési módban rejlenek. Ez az elmélet egyszersmind fatalista következtetésekre, az elemi erők előtti meghódolásra, az emberek passzivitására és tétlenségére vezet. Plehanov nem marxista álláspontja a munkásosztály eszmei lefegyverzését jelenti, eltéríti a munkásosztályt attól, hogy a termelőerők fejlődésének fékjévé vált kapitalista termelési viszonyok megszüntetéséért harcoljon.

Az idealista A. Bogdanov „A politikai gazdaságtan tanfolyama" című munkájában a népszaporodással próbálta a termelőerők fejlődését megmagyarázni. Ez a magyarázat ugyancsak helytelen, amint az előző fejezetben már kifejtettük.

A marxizmus renegátja, Kautsky „Materialista történetfelfogás" című könyvében a termelőerők fejlődését a megismerés növekedésével, a tudomány fejlődésével magyarázza: a termelőerők a technika fejlődése következtében fejlődnek, a technika a tudományos haladástól, a természeti erők megismerésének fejlődésétől függően fejlődik. Ez a felfogás, mely a termelőerők és az egész társadalom fejlődését a tudomány haladásával magyarázza, erősen elterjedt az Egyesült Államokban és más tőkés országokban. Az úgynevezett „atomszociológia" ennek az idealista és reakciós nézetnek válfaja. E hibás nézet védelmezőjeként lépett fel Franciaországban Jules Moch „Szembeállítás" című könyvében.

A tudomány, különösen a természettudomány fejlődése kétségtelenül óriási mértékben befolyásolja a termelőerők, különö-

sen a technika fejlődését. A modern nagyipar — a kohó-, gép-, elektrotechnikai, vegyi- stb. ipar — lehetetlen a modern természettudomány — a mechanika, fizika, kémia — alkalmazása nélkül. A modern nagyüzemi mezőgazdaság az agrobiológia és a vegyészet felhasználására épül. A termelőerők fejlődésének üteme a gépi nagyipar korszakában, a természettudománynak a technikára való alkalmazása nyomán, erősen meggyorsult. „A gépi berendezés, a vegyi folyamatok és más módszerek segítségével (a nagyipar — *F. K.*) állandóan átalakítja a termelés technikai bázisát, és ezzel együtt a munkások tevékenységét és a munkafolyamat társadalmi kombinációját is"[20]. Ez különösen jellemző a szocializmus korszakára, amely korlátlan lehetőségeket nyitott a tudomány fejlődése és a tudományos felfedezések alkalmazása számára. A szocializmusban a tudomány vívmányai általánosan, sokoldalúan és minden korlátozás nélkül felhasználhatók a termelésben. A szocialista társadalom fejlődésének menete azt bizonyítja, hogy a tudomány egyre nagyobb mértékben hatol be a termelés minden területére, és egyre nagyobb szerepet fog betölteni a termelőerők fejlődésében.

De ennek ellenére sem helyes a társadalom termelőerői fejlődésének fő és meghatározó okát a tudomány, a megismerés fejlődésében keresni. Mielőtt arról beszélnénk, hogy a tudománynak milyen hatása van a termelőerők fejlődésére, figyelembe kell vennünk, hogy maga a tudomány elsősorban a termelés fejlődésének, vagyis végső fokon a termelőerők fejlődésének köszönheti létét és fejlődését. A termelés fejlődése határozza meg mind a természettudomány feladatait, mind e feladatok megoldásának eszközeit. Éppen a termelés szükségletei, igényei a tudomány fejlődésének legfontosabb és meghatározó ösztönzői. Engels ezt írta Starkenburgnak:

„Ha, mint Ön állítja, a technika nagyobbrészt a tudomány állásától függ, úgy a tudomány még sokkal inkább függ a technika *állásától* és *szükségleteitől*. Ha a társadalomnak valamilyen technikai szükséglete van, úgy ez jobban fejleszti a tudományt, mint tíz egyetem. Az egész hidrosztatikát (Torricelli stb.) az idézte elő, hogy Olaszországban a XVI. és XVII. században szükségessé vált a hegyi folyók szabályozása. A villamosságról csak azóta tudunk valami ésszerűt, mióta technikai alkalmazhatóságát felfedezték"[21].

[20] *Marx.* A tőke. 1. köt. 527. old.
[21] *Marx—Engels.* Válogatott levelek. Szikra 1950. 545—546. old.

Nemcsak az egyes felfedezések, találmányok megjelenése, hanem felhasználásuk lehetősége is a termelés társadalmi, gazdasági körülményeitől függ. Tudjuk például, hogy már az ókori Görögországban, az úgynevezett alexandriai időszakban, felfedezték a gőznek azt a tulajdonságát, hogy hajtóerő, energiaforrás lehet. De ennek a felfedezésnek felhasználása akkor, a rabszolgatartó termelési mód viszonyai között, lehetetlen volt.

Hogy a tudományos felfedezéseket fel lehet-e használni a társadalom termelőerőinek fejlesztésére, az nemcsak a termelési mód jellegétől függ, hanem a termelési mód fejlettségi *fokától* is. Így a tőkés termelési mód annak idején felfedezte, hogy a természettudományt tudatosan lehet alkalmazni az iparra és a mezőgazdaságra; a tőkés konkurrencia törvénye arra kényszerítette a kapitalistákat, hogy csökkentsék a termelési költségeket, és e célból tökéletesítsék a technikát, alkalmazzanak új találmányokat, olyanokat, melyek elősegítik a munka termelékenységének fokozását. Más a helyzet azonban, amikor létrejön a monopóliumok és a piaci monopolárak uralma: a tőkés monopóliumok gyakran félnek a tudományos, technikai felfedezésektől. A rothadó monopolkapitalizmus fékezi a modern tudomány és technika nagy felfedezéseinek alkalmazását a termelésben, mivel ez ellentmond a tőkés monopóliumok érdekeinek: az új találmányok elértéktelenítik a működő állótőkét, és megkövetelik a berendezés kicserélését.

A legtöbb tőkés ország termelési apparátusának nagymértékű és egyben krónikus kihasználatlansága, a krónikus munkanélküliség, ami a kapitalizmus általános válságának korszakára jellemző, akadályozza sok tudományos, technikai felfedezés alkalmazását és felhasználását.

1929—1933-ban, a világgazdasági válság idején, mindenki tanúja volt annak a hadjáratnak, amelyet a tőkés reakció folytatott a tudomány és a tudományos találmányok ellen. Ehhez a hadjárathoz, a burzsoá politikusokon kívül, a burzsoá tudomány képviselői is csatlakoztak. A túltermelési válságok s az ebből származó bajok és megrázkódtatások okát a tudomány fejlődésében és a tudományos találmányok „mértéktelen" megnövekedésében látták. E hadjárat hevében a reakció még ezt a jelszót is kiadta: „Vissza a csákányhoz és az ásóhoz."

A tőkés monopóliumok százával és ezrével vásárolják fel a találmányi szabadalmakat, hogy ezek a találmányok ne kerülhessenek versenytársaik kezébe. Az így felvásárolt szabadal-

maknak csak jelentéktelen részét hasznosítják. A többit hosszú évekre eltemetik a páncélszekrények mélyére. A tőkés monopóliumok dühödt ellenállást tanúsítanak az atomenergia békés és csakis békés célokra való felhasználásával szemben.

A tudományos felfedezések és a technikai találmányok felhasználásának lehetőségeit a jelenkori kapitalizmus viszonyai között a jelenkori kapitalizmus gazdasági alaptörvényének a hatása, a maximális profitra való törekvés határozza meg. Ha a felfedezés vagy találmány elősegíti a tőkés profit növelését, akkor alkalmazzák. Ha azonban a felfedezés vagy találmány veszélyezteti a maximális profitot, ha elértéktelenîti a meglevő berendezéseket és a monopolárak csökkenéséhez vezet, akkor a monopolisták parlagon hevertetik, páncélszekrényükbe zárják.

Az elmondottakból láthatjuk, hogy a természettudományok és a műszaki tudományok fejlődése önmagában véve még nem magyarázza meg a termelőerők fejlődését. A tudományos felfedezések a technika fejlődésének csak a lehetőségét teremtik meg. De e lehetőség valóraválása, a tudományos felfedezések felhasználása a termelésben, továbbá a tudományok fejlődésének iránya teljes egészében a termelési módtól, az adott társadalom gazdasági alaptörvényétől, a társadalmi rend jellegétől függ.

Ha a termelőerők fejlődését nem lehet megmagyarázni önmagában véve a földrajzi környezettel, sem a népesedés növekedésével, sem a tudomány fejlődésével, akkor talán az emberek szükségleteinek növekedésében kell keresni a termelőerők fejlődésének gyökerét, legmélyebb okait? Vajon a termelés nem arra szolgál-e — közvetlenül vagy végső soron — minden társadalmi alakulatban, hogy kielégítse az emberek létfenntartási szükségleteit élelemben, ruházatban, lábbeliben, lakásban, valamint a termeléshez szükséges munkaeszközökben?

Kétségtelen, hogy az emberek szükségleteinek növekedése óriási hatással van a termelőerők fejlődésére. De e szükségletek jellege és növekedése maga is a termelés fejlődésétől, a termelési módtól, a termelési viszonyoktól függ. Mások voltak az ősközösségben élt emberek és a rabszolgák szükségletei, mások a tőkés országok munkásaié, és megint mások a szocialista társadalom munkásainak szükségletei.

A termelés növekedése függ a szükségletek és a fogyasztás növekedésétől. De először: maga a termelés szolgáltatja a

fogyasztásnak az anyagot, a tárgyat, a terméket. A termelés ebből a szempontból megteremti a fogyasztás lehetőségét, előidézi a fogyasztást. Másodszor: a termelés határozza meg nemcsak a fogyasztás tárgyait, hanem a fogyasztás módjait is. A termelés teremti meg a fogyasztókat. A világítási szükségletet kielégítheti a világítófáklya, a gyertya és a petróleumlámpa egyaránt. A villanylámpák használata csak termelésük létrejöttével vált lehetségessé. Amíg az ipar nem termelt rádiókészülékeket, villanyhűtőket vagy televíziós vevőkészülékeket, addig nem is voltak szükséglet tárgyai.

„Amikor a fogyasztás — írja Marx — első természetes nyerseségéből és közvetlenségéből kilép — az ezen a fokon való veszteglés pedig maga is csak egy, a természetes nyerseség fokán levő termelés eredménye volna —, akkor maga is a tárgy által közvetített ösztön ... Meghatározott termelés tehát meghatározott fogyasztást, elosztást, cserét határoz meg s e *különböző mozzanatok egymáshoz való meghatározott viszonyát*"[22]. Tehát a termelés és a fogyasztás dialektikus egységében és kölcsönhatásában a fejlődés kiinduló és meghatározó mozzanata a termelés.

A kapitalizmus viszonyai között nincs és nem is lehet összhang a termelés és a fogyasztás között: a tömegek fogyasztását vásárlóképességük korlátozza. A fogyasztás ennek következtében állandóan a termelés fejlődése mögött marad. A tőkés termelés közvetlen célja: a tőke felhalmozása. A tőkefelhalmozás következménye az anyagi javak termelőinek nyomorúságos életszínvonala, a munkásosztály és valamennyi dolgozó anyagi ellátottságának *csökkenése*, abszolút és viszonylagos elnyomorodásuk, fogyasztásuk színvonalának progresszív csökkenése.

A szocialista gazdasági rendben a tömegek szükségleteinek (vásárlóképességének) növekedése állandóan felülmúlja a termelés növekedését, és ezzel hajtja azt előre. A szocialista termelés törvényszerűsége: a dolgozók fogyasztásának szakadatlan fokozódása, anyagi helyzetük fellendülése és javulása. Ez az új viszony a termelés és a fogyasztás között a szocialista termelési viszonyokból, vagyis abból következik, hogy a szocializmusban megszűnt az embernek ember általi kizsákmányolása.

A szükségletek növekedése tehát kihat a termelőerők fejlő-

[22] *Marx.* Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához. Szikra 1951. 17. és 25. old.

désére, de nem az oka annak. A szükségletek növekedése maga is a termeléstől függ, és azt a hatást, amelyet a termelőerők fejlődésére gyakorol, csakis az adott termelési mód, az adott termelési viszonyok sajátosságainak figyelembevételével érthetjük meg.

Miben rejlik tehát a termelőerők fejlődésének fő hajtóereje? A termelőerők fejlődésének fő és döntő hajtóerői a termelőerők jellegével összhangban álló *új termelési viszonyok*. A termelőerők fejlődésének fő akadályai pedig azok a régi, elavult termelési viszonyok, amelyek már nincsenek összhangban a termelőerők jellegével.

Marx a „Tőké"-ben elemezte és minden oldalról megvilágította a tőkés termelési mód monopólium előtti időszakának fejlődéstörvényeit. Kimutatta, hogy a tőkés társadalom termelési viszonyai, a termelési eszközök tőkés tulajdona, a tőkefelhalmozás utáni olthatatlan sóvárgás, a profithajhászás és végül a konkurrencia — a kapitalizmus fejlődésének első időszakában hatalmas hajtóerői voltak a termelőerők fejlődésének.

A tőkés termelés célja és mozgatórugója a profitszerzés, az értéktöbblet termelése, a munkások kizsákmányolása útján történő tőkefelhalmozás. Az az eszköz, amelynek segítségével a burzsoázia ezt a célt a kapitalizmus fejlődésének felfelé ívelő időszakában elérte, a termelőerők fejlődése volt. A termelésnek ez a korlátozott célkitűzése, mely a tőkés termelési viszonyokból ered, ellentmondásba került a termelőerők növekedésével. A tőkés termelési mód fejlődése folyamán ez az ellentmondás egyre mélyült, és fokozatosan a termelőerők és a tőkés termelési viszonyok éles összeütközésébe nőtt át.

Lenin „Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka" című zseniális munkájában kimutatta, hogy az a változás, melynek során a monopólium előtti kapitalizmus monopolkapitalizmussá vált, a kapitalizmus rothadására vezetett. A kapitalizmus fejlődése, amely a tőke hatalmas koncentrációja folytán elkerülhetetlenül a monopóliumok uralmára vezetett, szülte a termelőerők fejlődésének feltartóztatására és pusztulására irányuló tendenciát.

Az önmagukat túlélt tőkés termelési viszonyok képezik a fő és döntő akadályt, amely ma a termelőerők fejlődésének útját állja. Ahhoz, hogy a termelőerők fejlődésének szabad teret nyissunk, meg kell semmisíteni a tőkés termelési viszonyokat, és szocialista termelési viszonyokkal kell őket felváltani. A marxizmus ezzel a tanításával eszmei fegyvert ad a munkás-

osztály és a marxista pártok kezébe a szocialista forradalom megvalósításához.

A Kommunista Párt és annak Központi Bizottsága, Leninnel az élen, 1917-ben, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom küszöbén rámutatott arra — a mensevikekkel és eszerekkel ellentétben —, hogy Oroszország termelőerőinek felvirágzásához csak egyetlen út vezet, a tőkés termelési viszonyok megsemmisítésének az útja.

A jelenkori kapitalizmus mindenütt akadályozza a társadalom termelőerőinek fejlődését. Az Egyesült Államokban 1929-től 1939-ig az ipari termelés egy helyben vesztegelt, majd a második világháború időszakában ugrásszerűen megnövekedett, de ez a hadiipar termelésének volt köszönhető. A második világháború után az Egyesült Államok termelése jelentősen csökkent, és csupán az Egyesült Államok által kirobbantott agresszív koreai háború következtében és az új világháborúra való készülődéssel kapcsolatban, azaz a gazdaság militarizálása folytán sikerült újra, mégpedig egyoldalúan, növelni az ipari termelést. De még emellett is, és annak ellenére, hogy a fasiszta Németország és Japán szétverése folytán az Egyesült Államok megszabadult legfőbb európai és ázsiai versenytársaitól, ipari termelése 1929-től 1951-ig mindössze a kétszeresére emelkedett. Ha azonban olyan európai tőkés országok termelését vizsgáljuk meg, mint például Franciaország, Belgium, Ausztria, Dánia, Görögország, Luxemburg, akkor megállapíthatjuk, hogy az ipari termelés ezekben az országokban 1937-től 1953-ig csupán 31 százalékkal emelkedett, ami összesen 2 százalékos évi növekedést jelent. Ez nem más, mint egy helyben topogás, tengődés. A termelőerők a tőkés országokban a mezőgazdaság területén is veszteglésre vannak kárhoztatva.

Ezzel szemben a szocialista tábor országaiban a termelőerők szakadatlan és rohamos fejlődése tapasztalható. A Szovjetunióban például 1929-től 1951-ig az ipari termelés majdnem a 13-szorosára emelkedett. Az ipari termelés valamennyi európai népi demokratikus országban állandóan növekszik, jóllehet a hitlerista betörés és az amerikai-angol bombázások következtében ezek az országok a második világháború alatt hatalmas károkat szenvedtek. Lengyelországban, Csehszlovákiában, Magyarországon, Romániában, Bulgáriában és Albániában az ipari termelés 1937-től 1953-ig átlagosan 207 százalékkal növekedett.

Hogy a szocialista tábor országaiban a termelőerők szakadat-

lanul és gyors ütemben fejlődnek, annak fő és döntő oka az új, szocialista termelési viszonyokban rejlik. A szocialista termelési viszonyok tág teret nyitottak a termelőerők fejlődése számára, s életre hívták a termelés fejlődésének, a technika tökéletesítésének, az emberek, a dolgozók, a néptömegek fejlődésének új és hatalmas ösztönzőit.

A burzsoázia ideológusai azon mesterkedtek, hogy elijesszék a tömegeket a szocializmustól. Azt állították, hogy a szocializmus a magántulajdon megszüntetésével kiküszöböli a termelés és a kultúra fejlesztésének legfőbb ösztönzőjét, legfőbb hajtóerejét. Valójában azonban — mint az életben be is igazolódott — korunkban éppen a tőkés tulajdon öli meg a termelőerők fejlődésének ösztönzőit, míg a szocialista tulajdon a fejlődés hatalmas mozgatóerejének bizonyul.

Csakis a szocialista termelési viszonyok alapján lehetett a Szovjetunió szocialista iparosításának gigászi tervét történelmileg rövid idő alatt megvalósítani. A szovjet rendszer fennállásának 35 éve alatt a Szovjetunió ipari termelése 39-szeresére nőtt meg. A tőkés Angliának 162 évre volt szüksége (1790-től 1951-ig) ahhoz, hogy ipari termelését a 39-szeresére növelje; Franciaország az elmúlt 90 év alatt mindössze 5,5-szeresére, az Egyesült Államok pedig az utolsó 35 év alatt összesen csak 2,6-szeresére emelte ipari termelését.

Ilyen fölényben van a termelési eszközök társadalmi tulajdonára épülő szocialista termelési mód.

A termelési viszonyoknak minden új típusa, mely az előző, idejétmúlt típus helyére lépett, új, tágabb lehetőségeket nyitott, hatalmasabb ösztönző- és mozgatóerőket vonultatott fel a termelés fejlesztésére. Ez az alapja annak, hogy az új termelési mód győzelmet arat a régi felett. Különösen szembetűnő ez a szocialista termelési viszonyok esetében.

A szocialista termelési viszonyok azért nyitottak a termelőerők fejlődése számára olyan szabad teret és olyan nagy lehetőségeket, amilyeneket a termelési viszonyok egyetlen előző típusa sem nyújthatott, mert: először, a kizsákmányolás és a kizsákmányoló osztályok megszüntetését eredményezték; másodszor, biztosították és biztosítják a legfontosabb termelőerőnek, a dolgozó embernek a fejlődését, a dolgozók tehetségének, mindazon képességeinek és adottságainak kibontakozását, melyeket a kapitalizmus elfojtott és elfojt; harmadszor, a legnagyobb mértékben teszik érdekeltté a dolgozókat a munka eredményeiben és a termelőerők fejlesztésében.

Az anyagi érdekek mindenkor óriási embertömegeket, társadalmi osztályokat, egész társadalmakat hoztak mozgásba. A dolgozó osztályokhoz tartozó egyének anyagi érdekei és a társadalom érdekei azonban a szocializmust megelőzően antagonisztikusan szembenálltak egymással. A szocialista termelési viszonyok létrehozták az egészséges, harmonikus fejlődés lehetőségét, olyan feltételeket teremtettek, amelyek mellett a dolgozók személyes anyagi érdekeltsége összhangba hozható a társadalmi érdekekkel, a társadalom anyagi termelőerőinek fejlődésével.

A szocialista termelési viszonyok tehát hatalmas hajtóerői a termelőerők fejlődésének, mert megfelelnek a termelőerők állapotának, szabad teret nyitnak fejlődésük számára, e fejlődés hatalmas ösztönzőerőit hozzák létre, az egész társadalmat és minden egyes embert érdekeltté tesznek a termelőerők fejlesztésében.

A szocializmusban a termelés fejlesztésére fordítható mindaz, amit azelőtt a tőkések, a földbirtokosok és kiszolgálóik elsajátítottak és eltékozoltak. A szocializmusban a dolgozó tömegek az ország gazdáivá lettek, s nem a kizsákmányolóknak, hanem maguknak, saját társadalmuknak dolgoznak. Ezek a körülmények és a dolgozóknak ezen az alapon kibontakozó nagy alkotó aktivitása a termelőerők óriási fejlődési ütemének éltető forrása, amely a dolgozók elvtársi együttműködésének és kölcsönös segítségének szocialista termelési viszonyaiból fakad.

Ha a munka kooperációja még az elnyomáson alapuló társadalmakban is új termelőerőket hozott létre, annál nagyobb jelentősége van a szocialista munka kooperációjának, amely meghatványozza az egyesült munka erejét, életre hívja a termékeny munkaversenyt, új termelőerőt hoz létre, amely messze felülmúlja az egymástól elkülönült egyének erejének összegét.

A szocialista tulajdon, a termelőerők fejlődésének ez a hatalmas hajtóereje a technikai haladás terén is nagy szerepet tölt be. A szocialista termelési mód kiküszöbölte mindazokat az akadályokat, amelyeket a tőkés termelési viszonyok gördítenek a technika fejlődésének útjába. A munkások és a gép közötti antagonizmus a szocializmus viszonyai között egyszersmindenkorra megszűnt. Míg a kapitalizmusban a munkás a gép függvénye, addig a szocializmusban gazdája a gépnek. A kapitalizmusban a munkás nincs érdekelve a szerszámok és gépek tökéletesítésében, mivel a tökéletesebb gépek kitaszítják őt

a termelési folyamatból, a munka fokozódó termelőerejének gyümölcseit pedig a tőkés szakítja le. A munka termelékenységének növekedése a kapitalizmusban a munkások kizsákmányolásának fokozását jelenti.

A szocializmusban a gép nemcsak munkát takarít meg, hanem meg is könnyíti a munkát. Ezért vált a szocializmusban a technikai újító tevékenység tömegjelenséggé. A Szovjetunióban csupán 1950-től 1953-ig több mint 2 950 000 műszaki találmányt és ésszerűsítési javaslatot használtak fel a termelésben. Egyedül 1953-ban mintegy 700 igen fontos újtípusú és újmárkájú gépet és gépszerkezetet gyártottak.

A szocialista termelési viszonyok a termelés fejlődésének eddig soha nem látott ösztönzőerőit teremtették meg. Ezek közül is kiemelkedik a dolgozók szocialista versenye.

A kapitalizmus elfojtja, gúzsba köti a dolgozók alkotóerejét, elnyomja az egyéniséget, megöli a népben rejlő tehetséget és képességeket. A szocialista termelési viszonyok szabad teret nyitottak minden egyes ember, az egész nép kezdeményezőkészségének, tehetségének és képességeinek kibontakozásához. A szocializmusban a termelés az embert és az ember képességeinek fejlődését szolgálja, s célja a dolgozók egyre növekvő anyagi és kulturális igényeinek kielégítése. A szocialista rend lehetővé tette a dolgozók fizikai és szellemi képességeinek sokoldalú fejlődését, a dolgozók pedig a társadalom legfontosabb termelőerejét képviselik — ők viszik előre a termelést. A szocializmus termelési viszonyai biztosítják annak a nagy célnak a megvalósítását, amelyet egykor Marx a „Gothai program kritikájá"-ban így fogalmazott meg: „Csak akkor, ha már az egyének mindenirányú fejlettségével a termelőerők is növekedtek, és a kollektív gazdagság minden forrása bővebben buzog . . . csak akkor írhatja zászlajára a társadalom: Mindenki képességei szerint, mindenkinek szükségletei szerint!"

A szocialista társadalom — hogy a termelőerők olyan fejlődését biztosíthassa, amely nélkülözhetetlen a kommunizmus nagy elvének megvalósításához — a szocializmus elvét alkalmazza: *mindenki képességei szerint — mindenkinek munkája szerint.* Ez az elv a kizsákmányolás felszámolását tükrözi, a társadalom minden tagjától képessége szerinti munkát követel, és egyenlő munkáért egyenlő bért biztosít, vagyis megszünteti a különböző nemzetiségekhez és fajokhoz tartozó emberek, a férfiak és nők, a felnőttek és fiatalok bérezésének egyenlőtlenségét. Az elosztás szocialista elve biztosítja a dolgozók maxi-

mális érdekeltségét munkájuk eredményeiben, kiküszöböli a kispolgári egyenlősdit, elősegíti a szocialista öntudat, a munkához való szocialista viszony fejlődését, a szocialista verseny kibontakozását és a munka termelékenységének emelkedését.

Mindebben megnyilvánul a szocialista termelési viszonyok szerepe, az a törvényszerűség, mely szerint a szocialista társadalom termelőerői fejlődésének fő és döntő hajtóerejét a szocialista termelési viszonyok alkotják. Sztálin, általánosítva a termelőerők fejlődési törvényszerűségeit a különböző társadalmi alakulatokban, többek között a szocialista társadalomban, a következőket írta: „... Az új termelési viszonyok azt a *fő* és döntő erőt alkotják, amely tulajdonképpen meg is határozza a termelőerők további, mégpedig erőteljes fejlődését, és amely nélkül a termelőerők tengődésre vannak kárhoztatva, mint ma a kapitalista országokban"[23].

A termelési viszonyok változását és fejlődését tehát a társadalom termelőerőinek változása és fejlődése, mindenekelőtt a szerszámok és gépek fejlődése idézi elő és határozza meg. A termelőerők változása és fejlődése előbb-utóbb arra vezet, hogy az önmagukat túlélt termelési viszonyok helyébe új, haladó termelési viszonyok lépnek, amelyek összhangban állnak a társadalom új termelőerőinek színvonalával és jellegével, s az új termelőerők további fejlődésének legfőbb hajtóerői.

Miként megy végbe az a folyamat, melynek során az elavult termelési viszonyokat új termelési viszonyok váltják fel?

7. A termelési mód változásának törvényszerűségei

Az új termelőerők és a nekik megfelelő termelési viszonyok nem a régi rend bukása, eltűnése után jönnek létre, hanem a régi rend méhében. Az emberek nem választhatják meg szabadon a termelőerőket és a termelési viszonyokat. Minden új nemzedék, mikor az élet küszöbét átlépi, készen találja az előző nemzedékek által létrehozott termelőerőket és termelési viszonyokat. Hogy anyagi javakat termelhessen, minden nemzedéknek kezdetben alkalmazkodnia kell ezekhez a termelőerőkhöz és termelési viszonyokhoz. Az adott nemzedék által örökölt termelési mód határozza meg az emberek helyzetét

[23] *Sztálin.* A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban. 61. old.

a termelési folyamatban, ez határozza meg a termelőerők és a termelési viszonyok továbbfejlesztésének lehetőségeit és irányát.

Az új termelőerők és termelési viszonyok spontánul és nem előre elhatározott módon jönnek létre. Amikor az emberek tökéletesítik a régi szerszámokat és újakat találnak fel, vagyis fejlesztik a termelőerőket, nem látják előre, nem értik és nem fontolgatják azokat a *társadalmi eredményeket*, amelyekre a szerszámoknak és gépeknek ez a megváltozása vezethet és vezet. Gondolkodásuk, tudatuk nem terjed tovább annál, hogy valami közvetlenül érezhető előnyt szerezzenek maguknak.

Az ősközösségi társadalomban élő emberek, amikor kőszerszámok helyett fémszerszámokat kezdtek készíteni, csak arra törekedtek, hogy megkönnyítsék munkájukat, hatékonyabbá, termelékenyebbé tegyék a munkát. Amíg az új vasszerszámokat csak szűk körben használták, az emberek nem ismerhették meg a vasszerszámok használatának társadalmi eredményeit. De a vasszerszámokra való áttérés, amint ezt már feljebb láthattuk, a munka termelékenységének növekedésére, a többletmunka és a többlettermék keletkezésére és növekedésére vezetett, ennek következtében pedig gazdaságilag lehetségessé vált az ember kizsákmányolása és a rabszolgaság megteremtése. A vasszerszámokra való áttérés így az emberek akaratától és tudatától függetlenül pusztulásba döntötte az ősközösségi rendet, s az ősközösségi rend helyébe a rabszolgatartó rend lépett.

Egy másik példa. Európa fiatal burzsoáziáját, amely a feudális rend időszakában a kis kézműves céhműhelyek mellett megteremtette a nagy manufaktúra-üzemeket, elsősorban az a törekvés vezette, hogy minél több árut termeljen az új keleti és amerikai piacok számára, olcsóbbá tegye ezeknek az áruknak a termelését, nagyobb haszonra tegyen szert. A burzsoázia tudata nem terjedt túl ezeken a szűk önző érdekeken. A nagy manufaktúra-üzemek megszülettek, de a burzsoázia természetesen nem látta és nem is láthatta előre vállalkozói tevékenységének társadalmi következményeit: a termelőerők rohamos fejlődését (amely új, a feudális társadalomban ismeretlen osztályokat hozott létre), a társadalmi erők átcsoportosulását, a régi és új osztályok gazdasági és társadalmi szerepének megváltozását.

A burzsoázia, miközben a termelőerőket fejlesztette, nem ismerte fel, hogy emiatt végül összeütközésbe fog kerülni a feudális renddel, a feudális államhatalommal. Pedig a termelő-

erők és a termelési viszonyok spontán fejlődése éppen erre a társadalmi eredményre vezetett.

A burzsoázia és a feudális nemesség között, valamint a nemesség és a parasztság között támadt ellentmondásoknak és osztályharcnak gazdasági alapja az új termelőerők és az önmagukat túlélt feudális termelési viszonyok spontánul keletkezett összeütközése volt. Ennek az összeütközésnek eredményeképpen Hollandiában, Angliában, Franciaországban, Németországban és más országokban polgári, antifeudális forradalmak zajlottak le, amelyek lerombolták a feudális rendet, és megteremtették a kapitalizmus uralmát.

Lássunk csak még egy példát. Oroszországban a XIX. század második felében és a XX. század első évtizedében az orosz és a külföldi burzsoázia együttes erőfeszítéssel létrehozta a gépi nagyipart. Az orosz burzsoázia a cárizmus pártfogását élvezte, és nem harcolt a cári önkényuralom ellen. A burzsoázia, a termelőerőket és a tőkés termelési viszonyokat fejlesztve, nem tudta, hogy ennek milyen társadalmi következményei lesznek. Amikor a tőkések gyárakat, üzemeket, vasutakat építettek, nem voltak tudatában annak, hogy a termelőerők fejlődése Oroszországban egy forradalmi társadalmi erő — a proletariátus — keletkezését eredményezi, nem látták, hogy ez a fejlődés előkészíti a talajt a proletariátus és a tönkremenésre ítélt kizsákmányolt parasztság közötti szövetség számára, s ennek eredményeképpen győzedelmes szocialista forradalomhoz vezet. Pedig éppen ez volt a termelőerők és a tőkés termelési viszonyok fejlődésének az objektív társadalmi eredménye.

A termelőerők fejlődése és a termelési viszonyoknak ebből következő változásai csupán egy bizonyos határig mennek végbe spontán módon. Amikor a régi társadalom méhében megérett új termelőerők összeütközésbe kerülnek az elavult, régi termelési viszonyokkal, akkor a spontán fejlődést felváltja a haladó osztályok tudatos tevékenysége és harca. Az elavult termelési viszonyok nem tűnnek el maguktól. Védelmezik őket az uralkodó, elhalásra ítélt osztályok, amelyek kezükben tartják az államhatalmat, és fel vannak fegyverezve a tömegek ideológiai befolyásolásának minden eszközével. Ezeknek az elavult társadalmi erőknek érdeke, hogy a régi termelési viszonyok megmaradjanak, és ezért ellenállást fejtenek ki azokkal a haladó társadalmi erőkkel szemben, melyek a régi tulajdonforma felszámolására törekedve utat törnek annak a gazdasági törvénynek, amely szerint a termelési viszonyoknak összhangban kell

lenniük a termelőerők jellegével. Csakis osztályharc, erőszakos forradalom útján lehet felszámolni a tulajdon régi formáját, megteremteni az új tulajdonformát, és ezzel szabaddá tenni az utat a termelőerők fejlődése számára.

„Mikor . . . az új termelőerők már megértek — írja Sztálin —, a meglevő termelési viszonyok és hordozóik — az uralkodó osztályok — azzá a «leküzdhetetlen» akadállyá válnak, melyet csak az új osztályok tudatos tevékenysége, ezeknek az osztályoknak erőszakos cselekvése, a forradalom seperhet el az útból"[24].

A forradalmi átalakulások időszakában rendkívül világosan nyilvánul meg *a haladó társadalmi eszmék, a forradalmi politikai intézmények és az új politikai hatalom* óriási mozgósító, szervező és átalakító jelentősége. Az új társadalmi eszmék — melyek az új termelőerők és a régi, elavult termelési viszonyok közötti összeütközés alapján, a társadalom gazdasági szükségletei alapján keletkeztek — megszervezik és mozgósítják a tömegeket, forradalmi politikai hadseregbe tömörítik őket. A forradalmi osztályok új, forradalmi hatalmat teremtenek, s arra támaszkodva erőszakkal felszámolják a régi termelési viszonyokat, és megteremtik az újakat, melyek összhangban vannak a termelőerők elért színvonalával.

Így tehát a társadalmi fejlődés spontán folyamatát, amelyet a termelőerők fejlődésének menete készített elő, felváltja a tömegek tudatos tevékenysége, a békés fejlődést az erőszakos átalakítás, az evolúciót a forradalom.

A termelés imént elemzett sajátossága — vagyis az, hogy az új termelőerők és az ezeknek megfelelő termelési viszonyok keletkezése a régi társadalom méhében spontánul megy végbe, majd pedig a fejlődés bizonyos fokán a spontán fejlődés az elavult termelési viszonyok tudatos és erőszakos megszüntetésének folyamatába, forradalomba csap át — általános szociológiai törvény. Ez a törvény megvilágítja, hogyan megy végbe az átmenet az egyik termelési módból a másikba, az alacsonyabbrendű társadalmi-gazdasági alakulatból a magasabbrendűbe. A kapitalizmusból a szocializmusba vezető átmenet bizonyos eltérő sajátosságát ez az általános törvény egyáltalán nem zárja ki. A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet sajátossága abban rejlik, hogy míg például a tőkés termelési viszonyok a feudális társadalom méhében keletkeztek, a szocialista termelési viszonyok nem jönnek és nem is jöhetnek létre a tőkés

[24] Az SZK(b)P története. Rövid tanfolyam. 153. old.

társadalom méhében. De a szocializmusba való átmenet sem lehetséges mindaddig, amíg a szocialista társadalom anyagi feltételei a tőkés társadalom méhében spontánul meg nem érlelődnek. A kapitalizmus méhében spontánul létrejönnek a szocialista termelési viszonyok keletkezéséhez szükséges új termelőerők. A termelőerők fejlődése következtében a kapitalizmus méhében spontánul megy végbe a tőkés termelési viszonyok szerepének változása, az a folyamat, melynek során a tőkés termelési viszonyok új, a termelőerőkkel összhangban levő termelési viszonyokból átalakulnak régi, az új termelőerőknek már nem megfelelő termelési viszonyokká. De az új, szocialista termelési viszonyok, amelyek ezekkel az új termelőerőkkel összhangban vannak, csakis a szocialista forradalom győzelme nyomán, a munkásosztály politikai uralmának viszonyai között jöhetnek létre.

Az emberek, amikor megváltoztatják a termelőerőket, nincsenek tudatában annak, hogy a szerszámokon és gépeken általuk véghezvitt változtatások milyen társadalmi eredményekkel és milyen társadalmi következményekkel járnak. Vajon vonatkozik-e a termelésnek ez a sajátossága a szocialista termelési módra? Mondhatjuk-e azt, hogy a szocializmus viszonyai között az emberek, amikor megváltoztatják és fejlesztik a szerszámokat és gépeket, nincsenek e változások társadalmi eredményeinek tudatában?

A szocialista termelés fejlődése nem spontán. A társadalom a gazdasági törvényeket itt, miután már felismerte őket, tudatosan felhasználja. A szocializmus és a kommunizmus a Kommunista Párt vezette néptömegek tudatos történelmi alkotó tevékenységének az eredménye. A nép a kommunizmus építésében a marxista tudományra támaszkodik, és tudatában van munkája társadalmi eredményeinek. Például a szovjet nép, az ország szocialista iparosításának megvalósítása során tudatosan fektette le a szocializmus anyagi alapzatát, az ötödik ötéves terv megvalósítása során pedig tudatában van annak, hogy hatalmas lépést tesz előre a szocialista társadalomból a kommunizmus felé vezető úton. A szocializmus viszonyai között a termelőerők fejlődésének társadalmi eredményei már előre láthatók és nincsenek többé ellentmondásban a dolgozók érdekeivel. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a termelésnek itt tárgyalt törvényszerűsége a szocializmusban érvényét veszti. Ez a törvényszerűség a szocializmus viszonyai között is jellemzi a termelést, jóllehet itt sajátos módon nyilvánul meg. A szocia-

lizmus gazdasági törvényei ugyancsak objektív törvények: olyan gazdasági folyamatokat tükröznek, melyek az emberek akaratától függetlenül mennek végbe. Az új nemzedék a szocialista termelési mód esetén is már az előző nemzedékek által létrehozott, kész termelőerőket és termelési viszonyokat talál. A termelőerők további fejlődése itt is a már elért fejlettségi foktól függ. A termelési viszonyok változását a szocializmusban is a termelőerők fejlődése határozza meg. Az új termelőerők és az elmaradó termelési viszonyok közötti ellentmondások az emberek tudatától függetlenül keletkeznek. Igaz, hogy ezeket az ellentmondásokat a Kommunista Párt és a szocialista állam vezetésével a társadalom többé-kevésbé gyorsan felismeri és kiküszöböli, minthogy a Kommunista Párt és a szocialista állam nem engedi, hogy ezek az ellentmondások összeütközésekké fejlődjenek. De a szocialista társadalomban is magából az életből, sok millió ember termelőtevékenységéből fakadnak ezek az ellentmondások, melyeket az emberek azután felismernek. Az emberek, amikor tudatosan fejlesztik a szocialista termelést, nem láthatják előre tevékenységüknek *valamennyi* társadalmi következményét.

Semmiféle termelési terv sem tudja számításba venni mindazokat a lehetőségeket, melyek a szocialista rendszer méhében, az emberek millióinak alkotó kezdeményezésében és munkájában rejlenek. A gazdaság tervszerű vezetésénél számításba lehet venni, előre lehet látni és meg lehet határozni a társadalom gazdasági tevékenységének alapvető, fő eredményeit valamely időszakra nézve, nem lehet azonban minden részletében előre látni mindazt, ami a milliós tömegek gazdasági tevékenységének eredményeként jelentkezik. Tudvalevő, hogy a szocialista terveket megvalósításuk során állandóan pontosabbá teszik és helyesbítik. Végül pedig, és ez nagyon fontos, az egyes emberek, az anyagi javak termelői nem láthatják előre azoknak a változtatásoknak valamennyi további következményét és eredményét, melyeket az emberek milliói napról napra és óráról órára a szocialista társadalomban véghezvisznek. Ezeket az eredményeket csakis a tudomány segítségével lehet előre látni, mert a tudomány a szocialista társadalom objektív fejlődéstörvényeinek ismerete alapján lehetővé teszi, hogy a fejlődés általános irányát, az emberek tevékenységének fő eredményeit előre lássuk. A Kommunista Párt és Központi Bizottsága a marxista tudományra, a társadalom fejlődési irányának tudományos előrelátására támaszkodik, és a társadalom objektív fejlődéstörvényeinek

megfelelő politikájával szervezi és irányítja a tömegeket a kommunizmus építésének útján.

A társadalmi fejlődés tehát mind a szocializmus előtti korszakban, mind a szocializmusban természettörténeti, vagyis törvényszerű, szükségszerű folyamat.

A reakciós polgári szociológia képtelen tudományosan megmagyarázni az *ösztönös* és a *tudatos* elem viszonyát a társadalmi fejlődésben. Ez a keresztül-kasul metafizikus szociológia hol erre, hol arra tér el az igazságtól. Számos polgári szociológus azt állítja, hogy a társadalmi fejlődés mindig tudatos jellegű, s az emberek tudata és akarata határozza meg. De ennek számtalan történelmi tény mond ellent. A történelem arról tanúskodik, hogy a társadalmi eseményeknek, még azoknak is, amelyeket az uralkodó kizsákmányoló osztályok tudatos tevékenysége készít elő, gyakran számukra teljesen váratlan társadalmi következményei vannak. Például az első és a második világháború olyan következményekkel járt, melyek e háborúkat előidéző imperialisták számára váratlanok voltak.

Az ilyen váratlan eredmények hatása alatt a polgári szociológia misztikumra, fatalizmusra hajlik, s azt állítja, hogy a társadalom élete, a történelem titokzatos, megismerhetetlen erők — isten, végzet, sors, fátum — hatalmában van.

Az a felfogás, amely a történelmet teljesen spontán folyamatnak tekinti, ugyanolyan tarthatatlan, mint ellentéte, amely az emberek tudatának tulajdonítja a meghatározó szerepet a történelemben. A polgári szociológusok mindkét elméletét megcáfolta a munkásosztály harcának gyakorlata.

Csakis a történelmi materializmus magyarázta meg észszerűen és tudományosan az ösztönös (spontán) és a tudatos elem viszonyát a társadalom fejlődésében, csakis a történelmi materializmus világította meg, hogyan és mikor változik át a társadalom spontán fejlődése tudatos fejlődéssé.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

A társadalmi termelés tehát állandóan változik. A termelés fejlődése a társadalom fejlődésének az alapja, és az egész társadalmi rend megváltozására vezet. A termelés változása mindig a termelőerőknek mint a termelés legforradalmibb elemeinek változásával kezdődik. A termelőerők változása viszont a

munkaszerszámok változásával kezdődik. A termelőerők fejlődése elkerülhetetlenül a termelési viszonyok megfelelő változását idézi elő.

A termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti feltétlen összhang a társadalom gazdasági törvénye. Az új termelési viszonyok a termelőerők fejlődésének fő és döntő hajtóerői.

Az új termelőerők és az önmagukat túlélt termelési viszonyok közötti összeütközés a társadalmi forradalmak gazdasági alapja.

Az egész társadalmi fejlődés megértésének nyitja a termelőerők és a termelési viszonyok fejlődéstörvényeiben van. A társadalomtudomány legelső feladata éppen ezért a gazdasági törvények tanulmányozása.

A marxista párt programját, stratégiáját és taktikáját, egész tevékenységét nem egyes emberek jámbor óhajaira és nem elvont elvekre építi, hanem mindenekelőtt a gazdasági törvényekre, a termelőerők és a termelési viszonyok fejlődésének törvényeire. A Szovjetunió Kommunista Pártja mintaképe az ilyen marxista pártnak, amely politikáját a gazdasági törvények tanulmányozására és hozzáértő felhasználására építi.

NEGYEDIK FEJEZET

A TÁRSADALOM ALAPJA ÉS FELÉPÍTMÉNYE

1. Az alap és a felépítmény problémájának jelentősége

Az előző fejezetekben tisztáztuk a termelési mód meghatározó szerepét a társadalmi eszmék és a nekik megfelelő intézmények keletkezésében. Ebben a fejezetben konkrétabban megvizsgáljuk, hogy a termelési mód hogyan határozza meg a társadalmi eszmék és a nekik megfelelő intézmények változását. Más szóval tisztázzuk, hogy a gazdasági viszonyok — a társadalom *alapja* — milyen szerepet töltenek be az alapon nyugvó *felépítménynek*, vagyis a társadalmi nézeteknek és a nekik megfelelő politikai, jogi és egyéb intézményeknek a változásában és fejlődésében; megvilágítjuk az alap és a felépítmény kölcsönös viszonyát a társadalom fejlődési folyamatában.

Az alap és a felépítmény marxista elméletét Marx és Engels már a materialista történelemfelfogással foglalkozó első műveikben: „A német ideológiá"-ban, „A filozófia nyomorá"-ban, „A Kommunista Párt kiáltványá"-ban és másutt kidolgozták. Marx és Engels kimutatta, hogy a társadalom szellemi és politikai fejlődését a társadalom gazdasági fejlődése határozza meg, hogy a gazdasági rend, a tulajdonformák változásával megváltozik az emberek tudata is, megváltoznak társadalmi eszméi, elméletei, nézetei, társadalmi intézményei, megváltozik az államrend. „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája" című munkájában Marx a következőket írta: „A tulajdon különböző formáin, a társadalmi létfeltételeken különböző és sajátosan alakult érzések, illúziók, gondolkodásmódok és életfelfogások egész felépítménye emelkedik"[1].

„A politikai gazdaságtan bírálatához" című könyvének előszavában Marx tömören kifejtette az alap és a felépítmény,

[1] *Marx—Engels*. Válogatott művek. 1. köt. Szikra 1949. 250. old.

valamint kölcsönös viszonyuk általános tételeit, és rámutatott arra, hogy az anyagi termelőerők bizonyos fejlődési fokának megfelelő termelési viszonyok összessége alkotja „a társadalom gazdasági szerkezetét, azt a reális alapot, melyen a jogi és politikai felépítmény emelkedik, és amelynek meghatározott társadalmi tudatformák felelnek meg"[2].

Marxnak az alapról és felépítményről szóló tételei a társadalmi tudat és a társadalmi lét viszonyára vonatkozó kérdés dialektikus materialista megoldásából következnek. Ezek a tételek megvilágítják, hogy az anyagi élet termelési módja, mely a társadalmi lét alapja, hogyan határozza meg a termelési viszonyok rendszerén keresztül a politikai, jogi, filozófiai, vallási és egyéb nézetek, valamint a nekik megfelelő politikai, jogi és egyéb intézmények fejlődését. A társadalmi forradalom korszakában a társadalom gazdasági alapjának megváltozásával lassabban vagy gyorsabban átalakul az egész óriási társadalmi felépítmény. A társadalmi átalakulások vizsgálatánál különbséget kell tenni a termelés gazdasági feltételeinek anyagi átalakulása és a jogi, politikai, vallási, művészeti vagy filozófiai, egyszóval: ideológiai formák között, melyekben a termelőerők és a termelési viszonyok közötti összeütközés az emberekben tudatossá válik, s melyekben annak megoldásáért harcolnak. Az ideológiai formák a társadalom anyagi életét tükrözik, és fejlődésüket csakis a társadalom anyagi életfeltételeinek fejlődésével lehet megmagyarázni.

A történelmi materializmusnak az alapról és a felépítményről szóló tételeit magyarázva, Engels rámutat arra, hogy „a társadalom mindenkori gazdasági szerkezete az a reális alap, amelyből minden egyes történelmi korszak jogi és politikai intézményeinek, valamint vallási, filozófiai és egyéb szemléleti módjának egész felépítménye végső fokon magyarázandó"[3].

A társadalmi viszonyok értelmezésére alkalmazva, a marxista materializmus alapeszméje — amint erre Lenin rámutat — abban foglaltatik, „hogy a társadalmi jelenségek anyagi és ideológiai jelenségekre oszlanak. Ez utóbbiak csupán felépítményét jelentik az előbbieknek, amelyek az ember akaratán és tudatán kívül, az ember létfenntartásra irányuló tevékenységé-

[2] *Marx—Engels.* Válogatott művek. 1. köt. 340. old.; lásd még *Marx.* A politikai gazdaságtan bírálatához. (A marxizmus-leninizmus kis könyvtára. 88—89. sz.) Szikra 1953. 4. old.

[3] *Engels.* Anti-Dühring. Szikra 1950. 28. old.

nek formájaként (eredményeként) állnak elő"[4]. A gazdasági viszonyok anyagiak, elsődlegesek, alapvetőek, az ideológiai viszonyok — ezeknek származékai.

A polgári filozófusok, szociológusok és közgazdászok azon fáradoznak, hogy — ellentétben a tényekkel — a gazdasági viszonyokat az emberek tudatából és akaratából vezessék le; tudománytalan, idealista elméleteik szerint nem a gazdasági viszonyok határozzák meg a politikai, jogi és egyéb nézeteket, valamint az ezeknek a nézeteknek megfelelő intézményeket, hanem ellenkezőleg, az emberek nézetei és a társadalom politikai, jogi és egyéb intézményei határozzák meg a társadalom gazdasági rendszerének fejlődését. A társadalom története azonban megcáfolja az idealista elméleteket, és az alapról és felépítményről szóló marxista elmélet helyességét igazolja. A tények tanúsítják, hogy a szellemi és politikai fejlődést a gazdasági fejlődés határozza meg, nem pedig fordítva.

A gazdasági viszonyok elsődlegesek, az emberek tudatától és akaratától függetlenül léteznek és fejlődnek, s meghatározzák az emberek tudatát és akaratát. A politikai, jogi formák és az ideológiai viszonyok nem egyebek, mint a társadalom alapját alkotó termelési viszonyok tükröződései.

Az alapról és felépítményről szóló marxista elmélet vezérfonalat ad a társadalmi viszonyok összességének tanulmányozásához, s kimutatja a különféle idealista társadalomelméletek tudományos csődjét.

2. Az alap és a felépítmény meghatározása; fejlődésük és változásuk törvényei

Az alap: a társadalom gazdasági rendje, a társadalom fejlődésének adott szakaszában[5]. Minden társadalmi alakulatnak megvan a maga gazdasági alapja, megvannak a maga termelési viszonyai; idetartoznak: *a)* a termelési eszközök tulajdonformái; *b)* a különböző társadalmi csoportoknak a tulajdonformából következő helyzete a termelésben, és e csoportok kölcsönös viszonya; *c)* a termékek elosztásának teljes mértékben a tulajdonformáktól függő formái. A társadalom alapja lehet nem-antagonisztikus

[4] *Lenin* Művei. 1. köt. Szikra 1951. 149. old.

[5] Lásd *Sztálin*. A marxizmus és a nyelvtudomány kérdései. (A marxizmus-leninizmus kis könyvtára. 63. sz.) Szikra 1953. 5. old.

vagy antagonisztikus, attól függően, hogy ki rendelkezik a termelési eszközökkel — az egész társadalom-e, vagy egyes személyek, csoportok, osztályok, melyek a termelési eszközöket más személyek, csoportok, osztályok kizsákmányolására használják fel.

A rabszolgatartó, a feudális és a tőkés társadalom alapja antagonisztikus, mivel a termelési eszközök magántulajdonára, az uralkodás és az alárendeltség viszonyaira, a kizsákmányolás viszonyaira épül, arra, hogy a társadalom egyik része kizsákmányolja a társadalom másik részét. Ebből következik a rabszolgatartó, a feudális és a tőkés társadalom osztályainak antagonizmusa, amely a társadalom anyagi és szellemi életének valamennyi területén megnyilvánul.

Minden társadalmi alakulat alapjának megvan a maga története. Az alapok fejlődésének és változásának története a különböző típusú termelési viszonyok fejlődésének és változásának története. A különböző társadalmi alakulatok alapját képező különböző típusú termelési viszonyok fejlődéstörvényeit már tisztáztuk az előbbiekben, amikor a termelőerők és a termelési viszonyok fejlődésének dialektikáját tárgyaltuk.

Az alapnak az a funkciója, hogy *gazdaságilag* szolgálja a társadalmat. Az alap (vagyis a termelési viszonyok összessége) mindaddig elősegíti a társadalom termelőerőinek fejlődését, amíg el nem avul, és nem válik a fejlődés fékjévé, gátjává. A régi alapot felváltó új alap a termelési viszonyok magasabb és haladóbb típusa, mely a társadalom termelőerőinek a fejlődése számára tágabb teret nyit, mint az előző, a régi alap. Az alap létrehozza a neki megfelelő felépítményt, és meghatározza annak változásait, fejlődését.

„A felépítmény: a társadalom politikai, jogi, vallási, művészeti és filozófiai nézetei és a nekik megfelelő politikai, jogi és egyéb intézmények.

Minden alapnak megvan a saját, neki megfelelő felépítménye. A hűbéri rend alapjának megvan a maga felépítménye, megvannak a maga politikai, jogi és egyéb nézetei és az ezeknek megfelelő intézményei, megvan a maga felépítménye a kapitalista alapnak, és megvan a szocialista alapnak is. Ha megváltozik és megszűnik az alap, akkor nyomában megváltozik és megszűnik a felépítménye; ha új alap jön létre, nyomában létrejön a neki megfelelő felépítmény"[6].

[6] *Sztálin.* A marxizmus és a nyelvtudomány kérdései. (A marxizmus-leninizmus kis könyvtára. 63. sz.) 5. old.

A felépítménynek az a funkciója, hogy politikai, jogi, esztétikai és más eszmékkel és az ezeknek az eszméknek megfelelő intézményekkel szolgálja a társadalmat.

Mind az alap, mind a felépítmény történelmi szempontból átmeneti jellegű. Az alap és a neki megfelelő felépítmény csupán egy meghatározott történelmi időszakban áll fenn. Minden társadalmi felépítmény csakis abban a korszakban él és hat, melyben az őt létrehozó gazdasági rend él és működik. A felépítmény összeomlik és megszűnik az adott társadalom alapjában végbement átalakulás következtében.

Az alap és a felépítmény marxista elmélete azt tanítja, hogy az osztálytársadalomban a felépítménynek osztályjellege van. Minden osztálynak megvannak a maga politikai, jogi, erkölcsi, művészeti, filozófiai és egyéb nézetei.

Az anyagi termelés területén uralkodó osztály a szellemi élet területén is uralkodik, hiszen ezt az osztályt szolgálja ki a szellemi munkát végző emberek zöme, ez az osztály tartja kézben a propagandához, az eszmék terjesztéséhez szükséges ideológiai intézményeket és anyagi eszközöket. Az uralkodó osztály, osztályérdekeit kifejező nézeteinek megfelelően hozza létre az állami, jogi és egyéb intézményeket, hogy megvédje érdekeit, és elnyomja a vele ellenségesen szemben álló osztályokat.

A gazdasági viszonyoknak, vagyis az emberek, az osztályok társadalmi helyzetének a megváltozása elkerülhetetlenül változásokat idéz elő az emberek tudatában, s új társadalmi nézetek, eszmék és elméletek megjelenésére vezet. A felépítményben végbemenő változások lassabban vagy gyorsabban az alapban történt változások nyomán következnek be, az alap változását viszont végső fokon a társadalom termelőerőinek fejlődése határozza meg.

Amikor a feudális társadalmon belül létrejött a kapitalista alap, ennek az volt a következménye, hogy a feudális alap és a neki megfelelő felépítmény elpusztult, a feudális felépítményt a kapitalista felépítmény váltotta fel.

Az alap és a felépítmény nemcsak az egyik társadalmi alakulatból a másikba való átmenet során változik, hanem egy és ugyanazon alakulat keretein belül is. Lenin kimutatta például, hogyan hozta létre a tőkés termelés centralizációja és koncentrációja az imperializmus gazdasági lényegét alkotó monopolkapitalizmust. A tőkés társadalom termelőerőinek fejlődése nagy változásokat idézett elő a kapitalizmus gazdasági alapjá-

ban (a monopóliumok keletkezését és uralmi helyzetét a gazdasági életben). Ezeknek a változásoknak megfelelően változott a tőkés felépítmény: a reakció minden téren — a burzsoázia ideológiájában és politikájában egyaránt — fokozódott. A polgári demokrácia, a burzsoázia diktatúrájának az a formája, az a politikai felépítmény, mely a szabadverseny korszakának felelt meg, egyre jobban elfajul, és már-már csak arra szolgál, hogy a monopoltőke maroknyi mágnásának diktatúráját leplezze, vagy pedig átengedi helyét az imperialista burzsoázia nyílt terrorisztikus diktatúrájának, a fasiszta rendszernek.

A társadalom egész fejlődését, ezen belül a felépítmény fejlődését is, végső fokon, de csakis végső fokon, a termelőerők fejlődése határozza meg.

„A felépítmény nincs közvetlen kapcsolatban a termeléssel, az ember termelőtevékenységével. Csak közvetve, a gazdasági életen keresztül, az alapon keresztül van kapcsolata a termeléssel. Ezért a felépítmény a termelőerők fejlődésének színvonalában beállott változásokat nem rögtön és nem közvetlenül, hanem az alapban végbement változások után, a termelés változásainak az alap változásain át végbemenő refrakcióján keresztül tükrözi"[7].

A marxizmus azt tanítja, hogy a felépítmény egyes elemei a felépítmény többi elemeivel és a felépítmény egészével bonyolult kölcsönhatásban fejlődnek. A felépítmény minden egyes elemének fejlődésére kihat az az egész ideológiai és politikai harc, mely a társadalom reakciós és haladó erőinek és osztályainak harcát tükrözi. A filozófiai nézetek fejlődésére például hatással vannak a politikai, jogi, erkölcsi, művészeti nézetek, viszont a filozófiai nézetek is befolyásolják az ideológiának mindezeket a formáit. A materialista filozófia fejlődését közvetlenül befolyásolják a tudomány fejlődésének a vallás és az idealizmus elleni harca során elért eredményei, a materialista filozófia pedig a maga részéről aktívan befolyásolja a tudomány fejlődését, elősegíti a vallás kiszorítását és leküzdését.

Azok, akik az ideológiai kérdéseket vulgarizálják és leegyszerűsítik, nem tartják szem előtt az ideológia fejlődésének ezt a sajátosságát, és az ideológia minden változását — például bármelyik filozófiai fogalmat vagy művészeti nézetet — a gazdasági életben vagy éppen a termelésben, a technikában

[7] *Sztálin.* A marxizmus és a nyelvtudomány kérdései. (A marxizmus-leninizmus kis könyvtára. 63. sz.) 9. old.

végbemenő változásokból próbálják közvetlenül levezetni. Lenin leleplezte Suljatyikovot, aki a marxizmust vulgarizálva azon fáradozott, hogy a burzsoá filozófia valamennyi fogalmát és tételét „maradék nélkül" a tőkés manufaktúra technikájából és gazdasági szerkezetéből, a proletariátus és a burzsoázia közötti viszonyból vezesse le. Suljatyikov bizonyítani próbálta, hogy a burzsoá filozófia valamennyi fogalma csupán a társadalmi osztályok, csoportok és ezek kölcsönös viszonyának „megjelölésére" szolgál. Így például a „test" és a „szellem" fogalma — állítása szerint — a burzsoá filozófiában a „kivitelezőt" és a „szervezőt" jelöli, az „anyag" fogalma a proletariátus megjelölésére szolgál, a „mozgás", „energia", „szellem", „isten" fogalma pedig a „szervezőt", a tőkést jelenti. „Leibniz istene — írta Suljatyikov — a mintaszerűen megszervezett vállalat tulajdonosa és kiváló szervező." Lenin úgy jellemezte Suljatyikov vulgarizáló könyvét, mint „a materializmus mérhetetlen elsekélyesítésének példáját", mint „a materializmus *történelmi* alkalmazásának karikatúráját". Valójában az említett filozófiai fogalmak, melyekben mind a materialista, mind az idealista világnézet kifejezésre jut, és amelyeket több mint két évezred során dolgoztak ki a különböző társadalmi osztályok filozófusai, nem a társadalom osztályszerkezetét „jelölik", hanem a valóságnak, a tudat és az objektív világ viszonyának ilyen vagy olyan értelmezését fejezik ki. A haladó vagy a reakciós osztályok ideológusainak a filozófia kérdéseire adott magyarázatában természetesen tükröződnek az osztályok érdekei, világnézete és harca, ez azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy ezzel az „anyag", a „mozgás" és egyéb filozófiai fogalmak objektív tartalmának kérdését elintézettnek tekinthetnénk.

A felépítmény mindegyik eleme közvetlenül vagy közvetve tükrözi az alapban végbemenő változásokat, de mindegyik a maga sajátos eszközeivel tükrözi, és fejlődésének is megvannak a sajátos törvényszerűségei. A jog, az erkölcs, a filozófia, a politikai ideológia minden új rendszere, az új vallások, a művészeti nézetek, a művészet nem légüres térben, nem a „semmiből" keletkezik, hanem az előző eszmei anyaghoz kapcsolódik, elsajátítja, átdolgozza, leküzdi a régi ideológiát, miközben a felhalmozott eszmei anyagot azoknak a társadalmi erőknek és osztályoknak az érdekei szempontjából használja fel, melyeknek harci fegyverül szolgál. A felépítményben végbemenő fordulat, a régi felépítmény felszámolása és újjal való helyettesítése nem zár ki egy bizonyos folytonosságot és viszonylagos önállóságot a

felépítmény egyes elemeinek fejlődésében. A folytonosság és a viszonylagos önállóság megvan minden ideológiai forma és a felépítményhez tartozó egyes intézmények fejlődésében. A burzsoázia például a feudális rendszerben létrehozott elnyomó államgépezetet nem semmisítette meg, hanem fenntartotta, tökéletesítette, és saját igényeihez és érdekeihez idomította.

A régi felépítmény felszámolása és az új felépítmény megteremtése — ami az egyik gazdasági rendből a másikba való átmenet során megy végbe — gyökeres fordulatot jelent a felépítményben, minőségi változást idéz elő a felépítmény tartalmában és működésének jellegében. A felépítmény a gazdasági alap megváltozása nyomán lassabban vagy gyorsabban átalakul, de a régi felépítmény egyes elemei nem tűnnek el azonnal, hanem bizonyos ideig tovább élhetnek mint a régi felépítmény *csökevényei* vagy maradványai az új társadalomban. Mivel tiszta társadalmi alakulatok nem voltak, s a társadalomban rendszerint megvannak a régi alap maradványai és az új alap csírái, ezért az adott társadalomban meglevő felépítmény-jellegű jelenségek között is meg kell különböztetni azokat a nézeteket és intézményeket, melyeket *a)* a társadalomban uralkodó gazdasági rend hozott létre; *b)* melyek az előző, elhaló gazdasági rendből maradtak vissza; *c)* melyek a régi rend méhében keletkező új gazdasági viszonyokból születtek. Minden társadalomban — az alap és a felépítmény terén egyaránt — harc folyik a régi és az új jelenségek között. Ez minden társadalom fejlődésének általános törvénye.

Az antagonisztikus társadalomban az alap és a felépítmény felváltása az osztályharc folyamatában megy végbe, amely társadalmi forradalomba torkollik, amikor is az alap és a felépítmény fokozatos változása helyébe az erőszakos forradalmi rombolás, a spontán fejlődés helyébe a haladó forradalmi erők és osztályok tudatos tevékenysége és harca lép.

„Éppen ezekben az időszakokban nyilvánul meg a legnagyobb erővel a különböző osztályoknak a társadalmi életformák meghatározásában játszott közvetlen szerepe, ilyenkor rakják le a politikai «felépítmény» alapjait, amely azután hosszú ideig fennmarad a megújult termelési viszonyok alapján"[8].

Marx és Engels, amikor kidolgozták az alap és a felépítmény elméletét, természetesen elsősorban az utolsó antagonisztikus társadalmi alakulat — *a kapitalizmus alapját és felépítményét*

[8] *Lenin* Művei. 13. köt. Szikra 1954. 24. old.

tanulmányozták. Nem elégedtek meg a polgári társadalom „csontvázának" — termelési viszonyainak — bemutatásával, hanem teljes elevenségében mutatták be a tőkés társadalmi alakulatot „az életmódot és szokásokat jellemző körülményeivel, a termelési viszonyaiban rejlő osztályellentétek tényleges társadalmi megnyilatkozásaival, a tőkés osztály uralmát védő polgári politikai felépítményével, a szabadság, egyenlőség stb. polgári eszméivel és a polgári családi viszonyokkal együtt"[9].

A kapitalizmus gazdasági alapját a termelési eszközök tőkés magántulajdona jellemzi, melynek révén a burzsoázia kizsákmányolja a proletariátust. A tőkés társadalom termelési viszonyai ennélfogva két egymással kibékíthetetlenül szemben álló ellenséges osztály antagonisztikus viszonyai, a kizsákmányolás viszonyai, melyek elkerülhetetlenül a proletariátus és a burzsoázia közötti osztályharcra vezetnek.

A kapitalizmus gazdasági alapjából fejlődött ki a kapitalista alapnak megfelelő felépítmény: a tőkés társadalomban uralkodó burzsoá politikai és jogi nézetek és elméletek, a burzsoá filozófia, a burzsoá erkölcs, a burzsoá művészet. Egyidejűleg kialakultak az ezeknek megfelelő intézmények: a burzsoá állam és jog a maga csendőrségével, bíróságaival, börtöneivel, hadseregével és kémszervezeteivel, továbbá azzal a burzsoá demokráciával, mely napjainkban egyre inkább fasizmussá fajul; létrejöttek a polgári politikai pártok és az uralkodó osztály más társadalmi szervezetei, a polgári sajtó, a rádió, a film, a színház, és a mai egyház. Mindezek az intézmények és szervezetek a társadalomra, a dolgozókra rákényszerítik a burzsoá ideológiát, megvédelmezik a burzsoá rendet, a tőkések magántulajdonát, uralmát, és a dolgozó tömegek elleni erőszak, elnyomás és leigázás eszközei a tőkések kezében.

A burzsoá ideológiával szemben a munkásosztály megteremti a saját ideológusai segítségével a maga ideológiáját, a szocialista ideológiát, mely a munkásosztály helyzetét, érdekeit és céljait juttatja kifejezésre. A munkásosztály a kapitalizmus, a kapitalista alap és felépítmény elleni harc érdekében létrehozza a maga forradalmi marxista pártját és egyéb szervezeteit.

Lenin és tanítványa, Sztálin azzal, hogy az imperializmus és a proletárforradalmak korszakára alkalmazva tovább fejlesztették a marxizmust, tovább fejlesztették az alap és a felépítmény marxista elméletét is; a legkonkrétabban kimutatták, hogy

[9] *Lenin* Művei. 1. köt. 138. old.

milyen változásokon megy keresztül a kapitalista alap és felépítmény az imperializmus, és különösképpen a kapitalizmus általános válságának időszakában, miként számolja fel a proletárforradalom a burzsoá felépítményt és a kapitalista alapot, s miként teremti meg a szocialista alapot és az annak megfelelő felépítményt.

3. Az alap és a felépítmény kölcsönhatása. A felépítmény aktív szerepe

Az adott alapból kifejlődött felépítmény nem marad passzív; nem közömbös az alap iránt, a társadalomban fennálló és harcoló osztályok iránt. A felépítmény, miután létrejött, „hatalmas cselekvő erővé válik, tevékenyen hozzájárul alapjának kialakulásához és megerősödéséhez, mindent megtesz, hogy segítsen az új rendnek a régi alap és a régi osztályok végleges legyőzésében és megszüntetésében"[10].

Különösen szembeszökő az új felépítmény, az új társadalmi eszmék, az új politikai intézmények, az új, forradalmi hatalom óriási szerepe, amelyek arra hivatottak, hogy elsöpörjék a forradalom időszakában a régi termelési viszonyokat. Így például a Szovjetunióban a marxi szocialista ideológia és a szovjet szocialista állam, mely a leghaladóbb, a legforradalmibb tudományos eszmékkel és az ezeknek megfelelő intézményekkel szolgálja a társadalmat, aktívan elősegítette a szocialista gazdasági rend létrehozását, kialakítását, megerősítését és a tőkés rend felszámolását.

A marxizmus ellenségei és vulgarizálói az úgynevezett gazdasági materializmus, valamint a voluntarizmus, a szubjektív idealizmus szellemében torzították el az alap és a felépítmény marxista elméletét. A revizionisták, kezdve Bernsteinnel, ráfogták a marxizmusra, hogy tagadja a felépítmény eszméinek és intézményeinek aktív szerepét, igyekeztek elkenni a felépítmény osztályjellegét az osztálytársadalomban, s egyéb efféle állításokkal hamisították meg az alap és a felépítmény marxista értelmezését.

A materialista történetfelfogás értelmében a gazdasági élet meghatározó tényezője a fejlődésnek, azonban korántsem az

[10] *Sztálin.* A marxizmus és a nyelvtudomány kérdései. (A marxizmus-leninizmus kis könyvtára. 63. sz.) 6. old.

egyetlen aktív tényezője. Az osztályharc eredményeként létrejött politikai rendet, az államhatalom formáit és a felépítmény egyéb elemeit a gazdasági fejlődés határozza meg, de, miután létrejöttek, maguk is visszahatnak a gazdasági fejlődésre. „És miért küzdenénk a proletariátus politikai diktatúrájáért, ha a politikai hatalom gazdaságilag tehetetlen? Az erőszak (vagyis az államhatalom) ugyancsak gazdasági tényező!"[11] — hangoztatta Engels.

A politikai hatalom, amely a gazdasági fejlődés objektív törvényeire és feltételeire támaszkodik, egyes gazdasági formák fejlődését elősegítheti, másokét pedig akadályozhatja. A politikai hatalom elősegítheti a gazdaság haladó irányú fejlődését, és meggyorsíthatja ezt a fejlődést. Éppen ez a szerep hárul a proletariátus forradalmi hatalmára, amely elősegíti a szocialista gazdaság megteremtését és a tőkés gazdaság felszámolását. A reakciós politikai hatalom akadályokat gördíthet a termelőerők fejlődése elé, fékezheti fejlődésüket, és a legnagyobb kárt okozhatja az egész társadalomnak, mint ahogy ma valóban ezt teszik a tőkés országok burzsoá kormányai. Ilyen esetben a politikai hatalom előbb-utóbb összeomlik, mert a társadalom gazdasági és politikai fejlődésének haladó erői elsöprik.

A gazdaság és a politika nem két egymástól független egyenjogú tényező, amint ezt a különféle eklektikusok, idealisták, a marxizmus ellenségei képzelik. A gazdaság és a politika kölcsönhatása — két egyenlőtlen erő kölcsönhatása: végeredményben a gazdaság határozza meg a politika fejlődését. Ebből azonban egyáltalában nem következik, hogy a politika másodrendű, jelentéktelen szerepet játszik, amint ezt az opportunisták állítják.

Lenin azt tanítja, hogy a politika a gazdaság sűrített kifejezése, általánosítása és betetőzése. A politikai felépítményben jut kifejezésre a társadalom bizonyos osztályának és következésképpen bizonyos meghatározott termelési, gazdasági viszonyoknak az uralma.

Lenin az „ökonomisták" és a marxizmus egyéb vulgarizálói ellen vívott harcában azt tanította, hogy a proletariátus csak akkor tudja megvalósítani alapvető gazdasági feladatait, csak akkor tudja felépíteni a szocializmust, ha megteremti a maga politikai uralmát, s államhatalmát a kapitalizmus gazdasági alapjának megsemmisítésére és a szocializmus gazdasági alapjá-

[11] *Marx—Engels.* Válogatott levelek. Szikra 1950. 501. old.

nak létrehozására használja fel. A proletariátusnak, hogy valóra válthassa a dolgozók gazdasági felszabadítását, a parasztsággal való szövetségre támaszkodva, először is a maga politikai hatalmát kell kivívnia, megőriznie és megerősítenie, s létre kell hoznia a szocialista gazdaságot. Ezért a proletariátusnak minden gazdasági feladathoz is mindenekelőtt *politikai* szempontból, hatalmának megerősítése szempontjából kell hozzáfognia, mivel máskülönben nem oldhatja meg gazdasági feladatait sem. Ez a lényege a politikának a gazdasággal szembeni elsőbbségéről szóló lenini formulának.

A marxizmus-leninizmus klasszikusai mindig harcoltak a politika, a politikai felépítmény, a tudat, az akarat stb. szerepének idealista, voluntarista felfogása ellen. Hangsúlyozták, hogy a Kommunista Pártnak politikájában és egyéb tevékenységében a társadalmi fejlődés objektív törvényeire, a gazdaság, az osztályharc és a forradalom törvényeire kell támaszkodnia.

A szocialista alap megteremtése szükségszerűen csakis a burzsoázia hatalmának megdöntése után, és az új, forradalmi hatalom, a proletárdiktatúra létrehozásával kezdődik. Az új hatalom megteremtése a szocialista forradalomnak csak a kezdete. A munkásosztály, a forradalmat tovább fejlesztve, arra használja fel a kivívott hatalmat, hogy felszámolja a tőkés alapot, és megteremtse az új, szocialista alapot. A szocialista forradalomnak ebből a sajátosságából, mely gyökeresen megkülönbözteti a polgári forradalomtól, következik az a sajátos szerep, melyet a szocialista felépítmény, a szocialista állam a maga szocialista alapjának kialakításában, fejlesztésében és megerősítésében betölt. Minthogy a forradalom pillanatában a szocialista gazdasági rendszer még nincs meg, az új, forradalmi hatalomnak kell megkezdenie az új alap építését, és neki kell biztosítania a szocialista gazdasági rendszer győzelmét a tőkés alap felett.

A munkásosztály és a dolgozó parasztság, a szovjethatalomra támaszkodva, nem a társadalom objektív fejlődéstörvényei ellenére, hanem ezekkel a törvényekkel teljes összhangban, ezekre a törvényekre építve tudta ezt a feladatot megoldani. A szovjet nép a szocialista alap megteremtésénél és a tőkés alap felszámolásánál mindenekelőtt azt a törvényt használta fel, mely szerint a termelési viszonyoknak feltétlenül összhangban kell lenniük a termelőerők jellegével és állapotával. Arra a törvényre is támaszkodott, amely szerint a termelési módnak meghatározó szerepe van a társadalom fejlődésében és az egyik társadalmi rendből a másikba vezető átmenetben. A szovjet

nép továbbá felhasználta a nagyipar előnyeit, a nagyipar vezető szerepét az egész népgazdaság fejlődésében, felhasználta a gazdaság szocialista rendszerének fölényét a tőkés gazdasági rendszer felett.

Amikor a szovjethatalom megvalósította a földbirtokosok és a tőkések kisajátítását, vagyis államosította a nagyipart, a bankokat, a földet, a közlekedést, a külkereskedelmet stb., ezáltal egy csapásra létrehozta a maga gazdasági alapját. Az államosított nagyipar volt a szocialista alap megteremtésének fundamentuma, az ország szocialista iparosítása viszont megteremtette a gazdasági előfeltételeket és mozgatóerőket a mezőgazdaság szocialista átalakításához.

A mezőgazdaságban, ahol túlsúlyban voltak az apró, szétforgácsolt, egyéni parasztgazdaságok, a szovjethatalom nem tudta azonnal megteremteni a megfelelő gazdasági alapot: a nagyüzemi szocialista termelést. A szovjethatalom első éveiben létrehozott kevés szovhoz, artel és kommuna kicsiny szocialista szigetecskéket alkotott az apró parasztgazdaságok óceánjaiban. Ez rendkívül megnehezítette a szocialista építést a Szovjetunióban.

A szocialista társadalom építésében a munkásosztály arra az objektív törvényre is támaszkodik, hogy az alap határozza meg a felépítményt. A Kommunista Párt, amikor kitűzte a parasztgazdaságok kollektivizálását, e politikájának megindokolása során ismételten rámutatott arra, hogy a szovjethatalom és a szocialista építés nem támaszkodhat hosszú időn át két különböző gazdasági alapzatra: a szocialista nagyiparra és a szétforgácsolt, apró, egyéni parasztgazdaságokra. A mezőgazdaságot is szocialista alapra kell helyezni, össze kell kapcsolni a szocialista iparral, hogy létrejöhessen a szocializmus egységes, szilárd gazdasági fundamentuma.

A szovjethatalom a szocializmus számos belső ellensége és a tőkés környezet ellen vívott harcban nemcsak hogy harminchat évig, de egyetlenegy hónapig sem tudott volna fennmaradni, ha nem hajtotta volna azonnal végre a földbirtokosok és a tőkések kisajátítását, és ha nem teremtette volna meg az államosított ipar, föld, bankok, közlekedés, s a külkereskedelmi monopólium formájában a maga alapját. A szovjethatalom csakis azért tudott megszilárdulni, mert állandóan és következetesen szélesítette, fejlesztette és erősítette gazdasági alapját — a gazdaság szocialista rendszerét és a termelési eszközök társadalmi tulajdonát —, továbbá lépésről lépésre korlátozta, ki-

szorította és végül teljesen felszámolta a tőkés elemeket a gazdasági életben.

A Kommunista Párt vezetésével a munkásosztály a legmesszebbmenően felhasználta a szovjet államnak és az egész szocialista felépítménynek aktív, alkotó, forradalmi szerepét a szocialista alap felépítésére, s ennek során a társadalom fejlődésének objektív törvényeivel összhangban járt el. A gazdasági fejlődés, az osztályharc objektív törvényei, továbbá a forradalom törvényei határozták meg a párt és a szovjethatalom gazdaságpolitikáját.

A szovjethatalom és az egész szovjet felépítmény abban a mértékben növekedett, fejlődött és erősödött, amilyen mértékben a szocialista alap növekedett, fejlődött és erősödött. Amikor a szocializmus győzelmének eredményeképpen gyökeresen átalakult a szovjet társadalom gazdasága, ennek nyomán gyökeresen megváltozott az osztályszerkezet, az osztályok egymáshoz való viszonya, a munkásosztály, a parasztság és az értelmiség arculata is. Ezeknek a változásoknak megfelelően változás történt a szovjet politikai felépítményben is, megváltoztak a szovjet állam feladatai, funkciói és megváltozott a szovjet állam formája is, amit a Szovjetunió új Alkotmánya juttatott kifejezésre és rögzített le. Ebben nyilvánul meg annak a törvénynek a hatása, amely szerint az alap határozza meg a felépítményt.

„Az utóbbi harminc év folyamán Oroszországban megszüntettük a régi, kapitalista alapot, és új, szocialista alapot építettünk. Ennek megfelelően megszüntettük a kapitalista alapon nyugvó felépítményt, és megteremtettük a szocialista alapnak megfelelő új felépítményt. Tehát a régi politikai, jogi és egyéb intézményeket új, szocialista intézmények váltották fel"[12].

A Szovjetunióban már felépült és a népi demokratikus országokban most épülő *szocialista társadalom alapját* a szocialista termelési viszonyok alkotják. Ebből az alapból nőtt ki az új alapnak megfelelő felépítmény, amely a leghaladóbb eszmékkel és intézményekkel szolgálja a szocialista társadalmat.

A szocialista társadalomban marxista-leninista filozófiai, politikai, jogi, erkölcsi és művészeti nézetek uralkodnak, és létrejöttek az ezeknek megfelelő politikai, jogi és kulturális intézmények. Mindez együttvéve alkotja a szocialista felépítményt. Ide tartozik a szovjet állami szervek, a jogi, kulturális,

[12] *Sztálin.* A marxizmus és a nyelvtudomány kérdései. (A marxizmus-leninizmus kis könyvtára. 63. sz.) 6. old.

ismeretterjesztő és egyéb intézmények rendszere, többek között a sajtó, az iskolák, a klubok, a színházak, a film, a rádió, a könyvtárak és a múzeumok. Mindezek az intézmények a maguk sajátos eszközeivel nevelik a kommunizmus szellemében a társadalom tagjait. A szocialista felépítményt képező nézetek és intézmények a szocialista rend gazdasági alapjainak, a termelési eszközök társadalmi tulajdonának megőrzését, megvédelmezését és erősítését szolgálják.

Ezeknek az intézményeknek mindenekelőtt az a sajátosságuk, hogy a marxista-leninista pártnak, a szocialista társadalom és állam vezető és irányító erejének tudományos ideológiájával összhangban jönnek létre és fejlődnek. A Kommunista Párt és világnézete — része a szocialista társadalom felépítményének. De a Kommunista Párt a proletariátus osztályharcának fejlődése során már a kapitalizmus méhében megfogamzott és létrejött a marxi-lenini elmélet gránittalapzatán, s szervezője és vezetője lett a forradalmi munkásmozgalomnak, szervezője a proletárforradalom győzelmének, a proletariátus diktatúrájának, a szocializmus és a kommunizmus felépítésének.

A szocialista alapnak a szocializmusból a kommunizmusba vezető átmenet során végbemenő további fejlődése meghatározza a felépítmény további fejlődését is. Ez a fejlődés — miként Sztálin kimutatta — nem robbanás útján megy végbe, mint az antagonisztikus osztálytársadalomban, hanem fokozatosan. Az alap és a felépítmény marxista elmélete lehetővé tette, hogy tudományosan megindokoljuk a szocialista felépítmény erősítésének szükségességét, és feltárjuk a felépítmény aktív szerepét a szocializmus és kommunizmus felépítésében. A szocialista állam elhalása csakis a kommunizmus világméretű győzelme után következik be.

A kommunista rend győzelme és erősödése nyomán teljesen el fog halni a vallás és az egyház is, amely a kommunizmus első szakaszában, a kapitalizmus és a kapitalizmust megelőző társadalmi alakulatok csökevényeként, megvan még a Szovjetunióban.

4. Az életmód és a család. Az életmód és a család viszonya az alaphoz és a felépítményhez

A történelmi materializmus megköveteli, hogy szigorúan megkülönböztessük az elsődleges, anyagi, gazdasági viszonyokat

a leszármazott, ideológiai viszonyoktól, az alap körébe tartozó jelenségeket a felépítmény jelenségeitől. Minden társadalomban azonban számos olyan bonyolult jelenség van, mely anyagi és ideológiai, az alaphoz és a felépítményhez sorolható elemeket tartalmaz. Az ilyen társadalmi jelenségek közé tartoznak például az életmódbeli és a családi viszonyok. Milyen viszonyban állanak ezek a jelenségek a társadalom alapjával és felépítményével?

A mindennapi élet viszonyai és azok a viszonyok, amelyek az emberek között a családban kialakulnak, szerves összefüggésben vannak az emberek anyagi életfeltételeinek összességével. Az életmód aszerint változik, ahogyan az összes társadalmi viszonyok rendszerének meghatározó ereje: a termelési mód változik. Az osztálytársadalomban a lakosság életmódja és a lakosság életmódjával kapcsolatos viszonyok a termelés fejlődésének színvonalát, az adott társadalom gazdasági viszonyait és osztályviszonyait tükrözik. A jobbágyparaszt életmódja — tevékenysége, lakása, táplálkozása, mindennapi élete — élesen eltér a földbirtokos életmódjától, a proletár életmódja pedig a burzsoá életmódjától. A városi lakosság életmódja eltér a falusi lakosság életmódjától. A dolgozók életfeltételei és életmódja a szocialista társadalomban gyökeresen különbözik a kapitalizmus viszonyai között élő dolgozók életmódjától. Lenin és Sztálin, Marx és Engels tételeit tovább fejlesztve, rámutatnak az életmód nemzeti sajátosságaira is, melyek a termelési módok fejlődésének a különböző országokban és a különböző népeknél tapasztalható földrajzi és történelmi sajátosságaiból erednek.

A mindennapi élet viszonyai bonyolult jelenségek; sajátszerűségük éppen abban rejlik, hogy — amint azt alább látni fogjuk — az alap körébe tartozó viszonyok, a gazdasági viszonyok szorosan, szervesen összefonódnak bennük a kultúra anyagi és szellemi jelenségeivel s a társadalmi életfeltételek egész komplexumával. A mindennapi élet viszonyainak körébe tartoznak a családi viszonyok is.

A *család* mint a társadalom sejtje magában foglalja a férj és a feleség, valamint a szülők és a gyermekek közötti viszonyt. Ide anyagi, gazdasági, úgyszintén jogi, ideológiai és erkölcsi viszonyok is tartoznak. A család nélkülözhetetlen funkciót tölt be a társadalom egyik legfontosabb anyagi életfeltételének, a népességnek az újratermelésében. A család formáit a gazdasági viszonyok határozzák meg, és a tulajdonformák változásától függően a család formái is változnak.

A polgári család a magántulajdonra épül. A férj és feleség, a szülők és gyermekek közötti viszony fejlődését a polgári családban a polgári tulajdonviszonyok befolyásolják, s a polgári családban uralkodó viszonyokat a polgári jogi viszonyok és a nyerészkedés polgári ideológiája szabályozza. A család a rabszolgatartó és a feudális társadalomban, úgyszintén a polgári család a tőkés társadalomban a nő elnyomására, leigázására és megaláztatására épül.

Marx, feltárva a család formáinak a termelés és a gazdasági viszonyok fejlettségi fokától való függőségét, a következőket írta: „Tételezze fel a termelés, a forgalom és a fogyasztás meghatározott fejlődési fokát, és megkap egy meghatározott társadalmi rendszert, megkapja a család, a rendek vagy osztályok meghatározott szervezetét, szóval egy meghatározott polgári társadalmat"[18]. A „polgári társadalom" kifejezéssel Marx az emberek anyagi, gazdasági viszonyainak összességét jelölte.

Marx kimutatta, hogy a tőkés nagyipar a feudális gazdasági alappal egyetemben lerombolja a feudális alapon kialakult régi családi viszonyokat is, nevezetesen a kézműves és a paraszti patriarchális családot, és megteremti a proletár család gazdasági előfeltételeit. A proletár családban a nők is, a mindkét nemhez tartozó serdülőkorúak és a gyermekek is részt vesznek a háztartáson kívüli termelés társadalmi folyamatában, s ennek következtében a család egyenjogú tagjaivá válnak.

A szocialista család gyökeresen különbözik a magántulajdonon alapuló családformáktól. A szocialista család a termelési eszközök társadalmi tulajdona alapján fejlődik, amely kizárja a kizsákmányolást, az uralom és alárendeltség viszonyait, az elnyomást és a nemek társadalmi egyenlőtlenségét. A szocialista család a férj és feleség közötti elvtársi együttműködés és a gyermekek nevelésében is megnyilvánuló kölcsönös szocialista segítség viszonyaira épül.

Lenin mondotta, hogy a civilizáció és a kultúra jellegéről és színvonaláról ítéletet lehet alkotni a nőnek a társadalomban elfoglalt helyzete alapján. A magántulajdonra és kizsákmányolásra épülő társadalomban a nő el van nyomva és nem egyenjogú a férfival, a szocialista társadalomban viszont a társadalmi tevékenység minden területén szabaddá és egyenjogúvá lett. A szocializmusban a családalapítás fő ösztönzőiként a természe-

[18] *Marx—Engels*. Válogatott levelek. 29. old.

tes vonzódás és az egyéni szerelem, a gyermekek iránti szeretet és ragaszkodás, a nevelésükről való gondoskodás kerül előtérbe, vagyis igazi emberi kapcsolatok, melyeket nem torzítanak el a magántulajdonosi viszonyok.

A szocialista társadalomban a család azáltal, hogy betölti a gyermekekről és a gyermekek neveléséről való gondoskodás funkcióját, jelentős mértékben megőrzi még a családtagok mindennapi életszükségleteiről, a háztartás ellátásáról való gondoskodás funkcióját; csupán a kommunizmus felső szakaszában veszi át ezt a funkciót csaknem teljes egészében a társadalom.

A szocialista társadalomban a családi viszonyokat a szocialista jog szabályozza, mely a családtagok, az anya és a gyermek jogai felett őrködik. A szocialista rend egyenjogúvá tette a férfit és a nőt, mégpedig nemcsak a munkásnőt, hanem a parasztnőt is. A kolhozok munkaegység-rendszere a kolhozparasztasszonyt egyenjogú helyzetbe juttatta a férfival.

„A munkaegység szempontjából mindenki egyenlő — férfiak és nők egyaránt. Aki több munkaegységet teljesített, többet is keresett. Itt már sem az apa, sem a férj nem vetheti a nő szemére, hogy az ő kenyerét eszi. A nő most, ha dolgozik, és vannak munkaegységei, a maga gazdája." *(Sztálin.)*

A kommunizmus első szakaszában az életmód és a családi viszonyok terén még megtalálhatók a kapitalizmus csökevényei, a Szovjetunió keleti részének némely helyén pedig még a feudalizmus csökevényei is, különösen a nőkkel kapcsolatosan. Hogy teljesen leküzdhessük ezeket a csökevényeket, a társadalom gazdasági és kulturális átnevelésének több szakaszán kell végigmennünk, a Kommunista Párt és a szovjet kormány hatalmas kulturális-nevelőmunkájára van szükségünk. A szocialista társadalom és állam erősíti az újtípusú családot, amely olyan fontos feladat megvalósításából veszi ki részét, amilyen az új nemzedék kommunista nevelése. A szocialista társadalomban a családi viszonyok a szocialista ideológia és a kommunista erkölcs elveivel összhangban fejlődnek.

A család tehát olyan bonyolult társadalmi jelenség, melyben anyagi, gazdasági viszonyok is, valamint jogi, ideológiai, erkölcsi viszonyok is megnyilvánulnak, más szóval: tartalmaz mind az alaphoz, mind a felépítményhez tartozó jelenségeket.

5. A kultúra és a kultúra viszonya az alaphoz és a felépítményhez

Mi a kultúra? Mi a kultúra viszonya a társadalom termeléséhez, alapjához és felépítményéhez? Kultúrán a szó tágabb értelmében azoknak az anyagi és szellemi javaknak vagy értékeknek az összességét értjük, melyeket az emberi társadalom a történelem folyamán létrehozott, és amelyek kifejezésre juttatják, hogy milyen mértékben tudott úrrá lenni az emberiség a természet és a társadalom elemi erői felett. Minden társadalmi alakulat kultúrájában meg kell különböztetni annak anyagi és szellemi oldalát, vagyis az anyagi és a szellemi kultúrát. A leggyakrabban azonban a kultúra fogalmát szűkebb értelemben, a *szellemi kultúra* értelmében használjuk.

Az anyagi kultúra olyan anyagi értékekben jut kifejezésre és testesül meg, mint a technika, a közlekedési és a híradási eszközök, az épületek, a lakások stb. Ilyen értelemben beszélünk az anyagi kultúra történetéről. Az anyagi kultúrában kifejezésre jut a társadalom termelőerőinek színvonala és jellege, az anyagi termelés fejlettségi színvonala. Ilyen összefüggésben beszélünk a termelés, a munka kultúrájáról, a termelésben dolgozó ember technikai kultúrájának színvonaláról, termelési tapasztalatairól, a munkában való jártasságáról, arról a képességéről, hogy uralni és irányítani tudja a technikát. A technika jellegétől és a dolgozók technikai kultúrájának színvonalától függ a munka termelékenysége.

A szellemi kultúra tartalma magában foglalja az ismeretek fejlettségi színvonalát, az ismereteknek a néptömegek közötti elterjedtségét, a művelődés és oktatás fejlettségét, a tudomány, a művészet, az egészségügy fejlettségének színvonalát stb.

A kultúra valamennyi értékét főképpen a dolgozó tömegek hozzák létre, e javak élvezésétől azonban a kizsákmányoló társadalom megfosztja őket.

A kultúra jellegét a termelési mód határozza meg. Az osztálytársadalomban a kultúra kettős értelemben osztályjellegű: először abban az értelemben, hogy az osztálytársadalomban két különböző, egymással ellentétes és ellenségesen szemben álló kultúra van, és másodszor abban az értelemben, hogy még a kultúra olyan elemeit is, amelyek az egész nemzetre kiterjednek, a társadalom különböző osztályai különbözőképpen használják fel. Az antagonisztikus társadalom kultúrájában különbséget kell tenni a kizsákmányolók osztályának uralkodó kultúrája, és az elnyomott, kizsákmányolt osztályok kultúrájának az

elemei között. Lenin rámutat arra, hogy a burzsoá társadalom minden nemzeti kultúrájában két nemzeti kultúra van, „megvannak — ha nem is kifejletten — a demokratikus és a szocialista kultúra *elemei*, mert *minden* nemzetben van dolgozó és kizsákmányolt tömeg, amelynek az életviszonyai elkerülhetetlenül demokratikus és szocialista ideológiát szülnek. De *minden* nemzetben van burzsoá kultúra is (a legtöbben pedig még feketeszázas és klerikális kultúra is) — mégpedig nemcsak «elemek», hanem *uralkodó* kultúra formájában"[14].

A szellemi kultúra osztályjellege a legvilágosabban az adott kultúrát létrehozó vagy kialakító osztályok világnézetében jut kifejezésre.

A szellemi kultúra osztályjellegét nem szabad leegyszerűsítve, szubjektív idealista módon, az úgynevezett proletkultosok, rappisták, vagy Marr és tanítványai szellemében érteni. Ezek így okoskodtak: mivel az osztálytársadalomban a kultúra osztályjellegű, ezért a proletariátusnak, mikor megteremti a maga kultúráját, a proletárkultúrát, el kell vetnie az egész előző kultúrát, melyet az emberiség a rabszolgatartó, a feudális és a burzsoá társadalom igája alatt létrehozott, fel kell szaggatnia a régi, „burzsoá" vasutakat, és új, „proletár" vasutakat kell építenie, ki kell söpörnie a burzsoá tudományt, a „burzsoá" mértant stb., stb. Ezek vulgáris, primitív anarchista nézetek a társadalomról és a társadalom kultúrájáról. Tudjuk, hogy az anyagi és a szellemi kultúra számos eleme (a termelési szerszámok, a technika, a természettudomány vívmányai stb.) sok korszakon át szolgálhat és szolgál is különböző alapokat és osztályokat, jóllehet a kultúrának ezeket az elemeit minden társadalmi rendszer és osztály a maga módján, a maga igényeinek és céljainak megfelelően használja fel.

A burzsoázia a tudomány vívmányait, a kultúra javait arra használja fel, hogy a dolgozókat kizsákmányolja, elnyomja és leigázza, s uralmának fenntartása érdekében a burzsoá individualizmus, a magántulajdonosi ideológia, a nacionalizmus szellemében nevelje őket. A proletariátus viszont arra használja fel a kultúrát, hogy felszabadítsa a dolgozókat az elnyomás és a kizsákmányolás alól. A proletariátus létrehozza a maga kultúráját, a szocialista kultúrát, melynek az a célja, hogy

[14] *Marx—Engels—Lenin—Sztálin.* Proletárnemzetköziség és hazafiság. Szikra 1952. 103. old. — (Lenin itt a burzsoá nemzetekről, a burzsoá nemzetek szellemi kultúrájáról és mindenekelőtt e kultúra *ideológiai* alapjairól beszél. — *Szerk.*)

a tömegeket a szocializmus, a kollektivitás, a proletár nemzetköziség szellemében nevelje, s előkészítse őket a proletárdiktatúra kivívására és megszilárdítására, a szocializmus és a kommunizmus felépítésére.

Az új, szocialista kultúra nem hirtelen keletkezik, nem a semmiből nő ki. Az új, kommunista társadalom alkotóinak és építőinek az egész előző kultúra kincseit magukévá kell tenniük, és tovább kell fejleszteniük az új társadalmi rend alapján. A Szovjetunió és a népi demokratikus országok munkásosztálya és dolgozó parasztsága úgy építheti és sikeresen építi is az új, szocialista kultúrát, hogy mindazt, ami az előző kultúrában értékes, magukévá teszik, és saját igényeiknek, a szocializmus és a kommunizmus építése érdekeinek és feladatainak megfelelően kritikailag átdolgozzák.

A társadalom fejlődésében és kultúrájában végbemenő forradalmak egyáltalában nem zárják ki, hanem ellenkezőleg, feltételezik a történelmi összefüggést és folytonosságot a kultúra fejlődésében. Ennek az összefüggésnek és folytonosságnak az anyagi alapja a társadalom termelőerőinek fejlődésében fennálló összefüggés és folytonosság.

A társadalom történetének három nagy korszakában (rabszolgatartó, feudális és kapitalista társadalom) a termelési eszközök magántulajdona és a kizsákmányolás alapján létrejöttek és kifejlődtek a társadalmi tudatnak olyan formái és a kultúrának olyan vonásai, amelyeknek a magántulajdon és a kizsákmányolás felszámolásával el kell tűnniük és el is tűnnek. Amikor a munkásosztály megvalósítja a szocialista forradalmat, és építi a kommunista társadalmat, mindent elvet, ami reakciós, és átveszi mindazt, ami pozitív és értékes a rabszolgatartó, a feudális és a burzsoá társadalomban alkotott kultúrában, tudományban és művészetben. A munkásosztály a múlt nagy kulturális örökségét új, szocialista alapon formálja át és gyarapítja, s megteremti a kultúra magasabbrendű típusát: a szocialista kultúrát. Ezzel kapcsolatosan Sztálin kifejtette annak a szükségességét, hogy valamennyi nemzet népei „olyan formákban váljanak részeseivé a proletariátus magasabb szellemi és anyagi kultúrájának, amelyek életmódjuknak és nemzeti arculatuknak megfelelnek"[15], vagyis: nemzeti formában.

A szocialista kultúra eszmei kifejezése és elméleti alapja a marxizmus-leninizmus — a munkásosztály tudományos világ-

[15] *Sztálin* Művei. 4. köt. Szikra 1950. 383. old.

nézete, amely a Szovjetunióban a társadalom minden rétegének, az egész népnek ideológiájává lett. A marxizmus-leninizmus a filozófia, a tudomány és a kultúra egész megelőző fejlődésének az eredménye, a kultúra legmagasabb fokú vívmánya.

A szocialista kultúra valódi népi kultúra, mert a nép hozza létre és a népet szolgálja. Igazi humanizmus hatja át. Ez a kultúra elősegíti, hogy a társadalom minden tagjának képességei sokoldalúan kibontakozhassanak. A szocialista társadalomban a legnagyobb érték az ember — a káderek, akik a technikát és a tudományokat elsajátították. Ennek a humanizmusnak az alapját a szocialista termelési viszonyok, az elvtársi együttműködés és a kölcsönös szocialista segítségnyújtás viszonyai alkotják. A szocialista kultúrának — éppúgy, mint a szocialista termelésnek és az egész szocialista rendszernek — célja, hogy az embert, az ember szükségleteinek kielégítését szolgálja. A szocialista kultúra humanizmusa ellentétben áll korunk embergyűlölő burzsoá ideológiájával és kultúrájával, mely éppen azért bomlik és süllyed egyre mélyebbre, mert a rothadt burzsoá rendet szolgálja.

A fentiekből levezethetjük a kultúra egyes elemeinek a termeléshez, az alaphoz és a felépítményhez való viszonyát. Az anyagi kultúra az anyagi élet feltételeihez, a társadalom termelőerőihez tartozik. A szellemi kultúra olyan elemei és eszközei, mint a film, a színház, a rádió, a társadalmi eszmék, az irodalom és a művészet — a felépítmény körébe tartoznak. A régi alap és felépítmény felszámolása során, valamint az új alap és a neki megfelelő felépítmény létrehozása folyamán gyökeresen megváltozik valamennyi kulturális intézmény működésének eszmei tartalma. A szellemi kultúrának olyan elemei, mint a termelést közvetlenül szolgáló természettudomány és a műszaki tudományok, kiszolgálhatnak és valóban ki is szolgálnak különböző alapokat és osztályokat, a régieket és az újakat is. A természettudományok a természet fejlődési törvényszerűségeit tükrözik. Ugyanakkor elősegítik a tudományos világnézet kialakulását, és egy meghatározott világnézet alapján fejlődnek. Ebből következik, hogy a természettudományok fejlődésükben közvetlenül összefüggnek a termeléssel, az alappal és a felépítménnyel egyaránt. A társadalomtudományok a társadalom fejlődéstörvényeit tükrözik, a társadalmi nézeteket alakítják ki, s fejlődésük ennélfogva közvetlenül összefügg a gazdasági alap, a felépítmény és a társadalmi viszonyok egész komplexumának változásaival, a termelési tevékenységgel pedig csupán

közvetve függ össze. A természet- és társadalomtudományok e sajátosságai mellett mindezek a tudományok a megismerés általános fejlődéstörvényei szerint fejlődnek.

Az az új és magasabb kultúra, amelyet az új és haladóbb gazdasági rendszer hozott létre, a maga egészében aktívan elősegíti az új rend megszilárdulását és végleges győzelmét. Lenin ismételten hangsúlyozta, hogy a szocializmus győzelme érdekében kritikusan el kell sajátítani a múlt egész kultúráját, és az új társadalmi rend alapján meg kell teremteni az új, szocialista kultúrát. A parasztgazdaságok teljes szövetkezeti rendszerét nem lehet megvalósítani kultúrforradalom nélkül[16]. A gazdasági és állami apparátus megjavítása, a bürokratizmus leküzdése, a tömegeknek az ország igazgatásában való aktív és döntő részvétele ugyancsak megköveteli a lakosság kultúrájának növelését, ehhez pedig szükség van arra az anyagi alapra, amelyet a szovjethatalom a szocializmus győzelmével megteremtett. Lenin rámutatott arra, hogy a kultúra terén csak azt lehet elért eredménynek tekinteni, ami *gyökeret vert a mindennapi életben*, ami az emberek szokásává vált. El kell érni, hogy a tudomány ne maradjon élettelen könyvhalmaz, hogy „a tudás valóban a vérünkbe menjen át, hogy teljes mértékben és igazán mindennapi életünk alkotórészévé váljon"[17].

A Szovjetunióban a politikai és gazdasági forradalom alapján olyan kultúrforradalom ment végbe, amely a milliós dolgozó tömegek számára hozzáférhetővé tette a tudást, a tudományt, a kultúrát, amely megalapozta a kötelező általános elemi oktatás, a közép- és felsőoktatás fejlődését, létrehozta az új, szocialista értelmiséget, az új, formájában nemzeti és tartalmában szocialista kultúrát, s megszüntette a fizikai és szellemi munka közötti ellentétet.

6. A nyelv mint a társadalmi élet jelensége

Vannak olyan társadalmi jelenségek, amelyek nem tartoznak sem az alaphoz, sem a felépítményhez, de hatást gyakorolnak az emberi tevékenység minden, vagy legalábbis majdnem minden területére. Ez utóbbiakhoz tartozik többek között a nyelv.

[16] Lásd *Lenin* Művei. 33. köt. Szikra 1953. 470. old.
[17] *Lenin* Művei. 33. köt. 490. old.

„A nyelv — tanítja Sztálin — szerszám, eszköz, melynek segítségével az emberek egymással érintkeznek, kicserélik gondolataikat, és kölcsönösen megértik egymást. A nyelv, minthogy közvetlen kapcsolatban áll a gondolkodással, regisztrálja és szavakban, szavakból fűzött mondatokban rögzíti a gondolkodás munkájának eredményeit, az ember megismerő tevékenységének vívmányait, és így lehetővé teszi a gondolatcserét az emberi társadalomban.

A gondolatok kicserélése állandó és létfontosságú szükséglet, minthogy nélküle lehetetlenség az emberek együttes tevékenységét megszervezni a természet erői elleni harcban, a szükséges anyagi javak termeléséért vívott küzdelemben, lehetetlen sikereket elérni a társadalom termelőtevékenységében — következésképpen lehetetlen magának a társadalmi termelésnek a létezése. Ebből következik, hogy olyan nyelv nélkül, mely érthető a társadalom számára és közös annak tagjai számára, a társadalom megszünteti a termelést, felbomlik, és megszűnik mint társadalom létezni. Ebben az értelemben a nyelv, az érintkezés eszköze, egyúttal a társadalom harcának és fejlődésének is eszköze"[18].

A nyelvet az a szükséglet hozta létre, hogy az emberek a munka folyamatában érintkezhessenek egymással. A nyelv a munka alapján fejlődik; de nemcsak az anyagi termelést szolgálja, hanem lehetővé teszi az embereknek, „hogy megértsék egymást, és megszervezzék a közös munkát az emberi tevékenység minden területén, a termelés területén éppúgy, mint a gazdasági viszonyok területén, a politika területén éppúgy, mint a kultúra területén, a társadalmi életben éppúgy, mint a mindennapi életben. Ezek a sajátosságok csakis a nyelvre jellemzők, és mert csakis a nyelvre jellemzők, éppen azért a nyelv önálló tudomány — a nyelvtudomány — tanulmányának tárgya"[19].

A nyelv — lényegét, funkcióit és fejlődéstörvényeit tekintve — gyökeresen különbözik a felépítménytől. A nyelvet nem valamelyik alap hozza létre, mint a felépítményt. A nyelv a társadalom, a nép egész történetének terméke. A nyelv nem egy alapot szolgál, hanem szolgálja az illető nyelvet létrehozó társadalomnak, népnek egész története során az egész társadal-

[18] *Sztálin.* A marxizmus és a nyelvtudomány kérdései. (A marxizmus-leninizmus kis könyvtára. 63. sz.) 19. old.
[19] Ugyanott, 30. old.

mat. A nyelv nem alakul át és nem szűnik meg minden alkalommal, valahányszor a régi alap megszűnik és új alap keletkezik.

A nyelvet nem valamelyik osztály, hanem az egész nép hozza létre az egész társadalom és valamennyi társadalmi osztály szükségleteinek kielégítésére, mint a társadalom minden tagja számára érthető, egységes, közös, az egész nép által használt érintkezési eszközt. Mihelyt a nyelv letér erről az álláspontról, mihelyt az egyik osztályt előnyben részesíti a többi rovására s zsargonná válik, legott elveszti lényegbeli tulajdonságát — nem érintkezési eszköze többé a társadalom összes tagjainak, osztályhelyzetüktől függetlenül. A nyelv egyaránt kiszolgálhatja a régi, halódó rendet és az új, felemelkedőben lévő rendet; mind a régi, mind az új alapot, mind a kizsákmányolókat, mind pedig a kizsákmányoltakat.

Puskin kora óta Oroszországban két gazdasági alap szűnt meg a hozzájuk tartozó felépítménnyel együtt: a feudális és a tőkés alap, s egy harmadik alap keletkezett — a szocialista alap. Az orosz nyelvben azonban ez alatt az idő alatt semmiféle törés vagy robbanásszerű változás, semmiféle Marr és tanítványai által emlegetett váratlan nyelvi forradalom nem ment végbe. A mai orosz nyelv, szerkezetét tekintve, alig különbözik Puskin nyelvétől.

Az orosz nyelv szókincse ez idő alatt természetesen jelentékenyen kibővült. Rengeteg elavult szó eltűnt, sok szó jelentése megváltozott, s tökéletesedett a nyelv nyelvtani rendszere. Különösen sok új szó és kifejezés jelent meg a szovjet állam, a szocialista termelés, a szocialista kultúra keletkezésével, a technika és a tudomány fejlődésével. Az orosz nyelv alapszókincse és nyelvtani rendszere azonban lényegében nem változott, és ez maradt a mai orosz nyelv alapja. Nincs és nem is volt szükség a régi alap és felépítmény felszámolásával kapcsolatban semmiféle törésre a nyelvben. Az orosz nyelv éppen olyan jól szolgálta az orosz feudális és tőkés rendet, az orosz földesúri és burzsoá kultúrát, mint ahogyan most a szocialista társadalmi rendet és a szocialista kultúrát szolgálja. Ugyanez áll a Szovjetunió és a népi demokratikus országok népeinek valamennyi nemzeti nyelvére.

A nyelv, a felépítménytől eltérően, egyformán szolgálja a társadalom valamennyi osztályát, és közömbös az osztályokkal szemben. Az egyes társadalmi csoportok és osztályok azonban korántsem közömbösek a nyelvvel szemben. Igyekeznek a nyelvet a saját érdekükben felhasználni, rákényszeríteni saját

szótárukat, saját különleges műszavaikat, különleges kifejezéseiket. Különösen kitűnnek e tekintetben a vagyonos, kizsákmányoló osztályok felső rétegei, amelyek elszakadtak a néptől, s gyűlölik a népet, gyűlölik nyelvét és kultúráját. A nemesi arisztokrácia és a burzsoázia felső rétegei létrehozzák saját „osztály"-dialektusukat, zsargonjukat, szalon-„nyelvüket". A dialektusok és zsargonok azonban szókészletüket és nyelvtani rendszerüket az egész nép nyelvéből kölcsönzik, s így csupán kiágazásai az egész nép által használt nyelvnek, de nem szoríthatják ki azt. Az osztályok tehát hatással vannak a nyelv fejlődésére, ez azonban nem szüntetheti meg a nyelvnek, mint érintkezési eszköznek, egységes nemzeti jellegét.

A nyelv azok közé a társadalmi jelenségek közé tartozik, amelyek a társadalom fennállásának egész időtartama alatt hatnak; a nyelv a társadalom keletkezésével és fejlődésével együtt keletkezik és fejlődik. „A társadalmon kívül nincs nyelv. Ezért a nyelvet és fejlődési törvényeit csak abban az esetben érthetjük meg, ha elválaszthatatlan kapcsolatban tanulmányozzuk a társadalom történetével, annak a népnek a történetével, amelyé a tanulmányozott nyelv, és amely ennek a nyelvnek alkotója és hordozója"[20].

A marxista nyelvtudomány ezen tételei feltárják az idealista és metafizikus elméletek csődjét. Így például a Marr és tanítványai által hirdetett elméletek — a nyelv „szakaszos" fejlődésének elmélete, az idealista „négyelemes analízis" és a nyelvek kereszteződésének elmélete — a nyelv történetét elszakítják az adott nyelvet létrehozó nép történetétől, elszakítják a gondolkodást a nyelvtől. Ezen az alapon Marr és tanítványai olyan tudománytalan és idealista következtetésekre jutottak, melyek szerint az emberek érintkezése nyelv nélkül is lehetséges a „tiszta" gondolkodás, a nyelv „természeti anyagától" mentes, „a természet szabályaitól" mentes gondolkodásnak a segítségével. A marristák tehát megtagadták azt a marxista tételt, mely szerint a nyelv „a gondolat közvetlen valósága".

A gondolkodás a nyelvi anyag alapján, a nyelvi kifejezések és mondatok alapján fejlődik; a nyelvi anyagtól mentes csupasz gondolatok nem léteznek. A nyelv rögzíti a gondolkodás megismerő munkájának — ezen belül elvonatkoztató munkájának

[20] *Sztálin.* A marxizmus és a nyelvtudomány kérdései. (A marxizmus-leninizmus kis könyvtára. 63. sz.) 19. old.

is — az eredményeit; a nyelv fejlődése — a gondolkodás eredményeinek a fokmérője.

Az emberi nyelv kezdettől fogva hangnyelv volt, és nem „kéz"-nyelv, „lineáris" nyelv, vagy a „gesztusok nyelve", miként ezt Marr és tanítványai néhány burzsoá nyelvész nyomán hirdették. A társadalom története bizonyítja, hogy már az ősi népek hangnyelvet használtak, hogy a hangnyelv azoknak az erőknek egyike, amelyek az embereket segítették, hogy az állatvilágból kiemelkedjenek, s megszervezzék a társadalmi termelést. Csakis a hangnyelv lehetett és lett a társadalomban élő emberek teljes értékű érintkezési eszköze.

A mai nyelv elemei még az őskorban, a rabszolgaság előtt jöttek létre. Ennek a nyelvnek még nagyon szegényes volt a szókincse és nagyon kezdetleges a nyelvtani rendszere. A nyelv fejlődése a nemzetiségi nyelvektől a törzsi nyelvekhez, a törzsi nyelvektől a népek nyelvéhez, a népek nyelvétől a nemzeti nyelvekhez vezetett. A jövőben, a kommunizmus világméretű győzelme után, az emberiség el fog jutni az egységes nemzetközi nyelvhez.

„A termelés... fejlődése, az osztályok megjelenése, az írás megjelenése, az állam létrejötte, amelynek az igazgatáshoz szüksége volt a többé-kevésbé rendezett írásbeliségre, a kereskedelem fejlődése, amelynek még inkább szüksége volt rendezett írásbeliségre, a sajtó megjelenése, az irodalom fejlődése, mindez hatalmas változásokat idézett elő a nyelv fejlődésében. Ezalatt a törzsek és népek felaprózódtak és szétváltak, keveredtek és kereszteződtek, később pedig megjelentek a nemzeti nyelvek és államok, forradalmi változások mentek végbe, a régi társadalmi rendeket újak váltották fel. Mindez még több változást idézett elő a nyelvben és fejlődésében"[21].

A nyelv tehát tükrözi fejlődésében azokat a változásokat, amelyek a termelésben, a gazdasági rendben és a társadalmi élet, a kultúra és az életmód minden területén végbementek. A nyelv fejlődése szorosan összefügg a társadalmi élet egész fejlődésével, egyszersmind azonban a maga külön belső törvényei szerint fejlődik.

A nyelv fejlődése nem a létező nyelv megsemmisítése és egy új nyelv felépítése útján megy végbe, hanem a létező nyelv alapelemeinek kifejlesztése és tökéletesítése útján. Az átmenet

[21] *Sztálin.* A marxizmus és a nyelvtudomány kérdései. (A marxizmus-leninizmus kis könyvtára. 63. sz.) 22. old.

a nyelv egyik minőségéből egy másik minőségbe nem robbanás útján, nem a régi egy csapásra történő megsemmisítése és az új felépítése útján ment végbe, hanem az új minőség, az új nyelvszerkezet elemeinek fokozatos, hosszas felhalmozódása, és a régi minőség elemeinek fokozatos elhalása útján. A marxizmus nem ismer el hirtelen robbanásokat a nyelv fejlődésében, nem ismeri el a meglevő nyelv hirtelen halálát és egy új nyelv hirtelen felépülését. A nyelv története nem ismer ilyen hirtelen forradalmakat és robbanásokat. A nyelvek kereszteződését sem lehet úgy tekinteni, mint valamely döntő csapás egyszeri aktusát, amely néhány év leforgása alatt meghozza eredményeit. A nyelvek kereszteződése hosszas folyamat, amely olykor évszázadokon át tart. A nemzeti elnyomás körülményei között például két nyelv kereszteződéséből nem keletkezik egy új, harmadik nyelv, amely egyik keresztezett nyelvre sem hasonlít; az egyik nyelv rendszerint győztesként kerül ki, megőrzi nyelvtani rendszerét, megőrzi alapszókincsét, s bár a másik nyelvből gazdagítja szókincsét, saját fejlődésének belső törvényei szerint fejlődik tovább, a másik nyelv pedig fokozatosan elhal. A nemzeti nyelvek szilárdságát a népnek, a nyelv hordozójának az asszimilációval szemben tanúsított ellenállásán kívül nyelvtani rendszerük és alapszókincsük szilárdsága magyarázza.

A nemzeti nyelv, amely a nemzetté konszolidálódó és alakuló nép nyelvéből fejlődött, a nemzet egyik elengedhetetlen ismérve, a nemzeti kultúra *formája.*

A nyelv elválaszthatatlanul összefügg a kultúrával, a nyelv a kultúra fejlődésének formája és eszköze. A kultúrának és a kultúra egyes elemeinek fejlődését azonban nem szabad összekeverni vagy azonosítani a nyelv fejlődésével. A kultúra, társadalmi tartalmát tekintve, változik a társadalom fejlődésének minden új szakaszával, minden új alakulatával, míg a nyelv megmarad, és egyformán szolgálja a régi és az új kultúrát. A kultúra az osztálytársadalomban osztálykultúra, a nyelv viszont mindig az egész népé volt és az is marad.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

Az alap és a felépítmény marxista elmélete tehát lehetővé teszi, hogy megértsük a gazdasági és az ideológiai társadalmi viszonyok között fennálló kölcsönös viszonyt, hogy megértsük

a politikai, jogi, vallási, filozófiai nézeteknek és a nekik megfelelő intézményeknek nemcsak keletkezését és fejlődését, hanem aktív szerepüket is a társadalmi életben, a társadalom fejlődésében. Az alapról és a felépítményről szóló marxista elmélet vezérfonalat ad a társadalmi forradalom, az állam, a jog, a társadalmi tudatformák fejlődéstörvényeinek tanulmányozásához és megértéséhez.

A történelmi materializmus azonban nem szűkíti le a társadalmi élet jelenségeinek egész sokféleségét az alap és a felépítmény kategóriáira. Vannak olyan jelenségek, amelyek a társadalmi élet valamennyi területén hatnak, és különböző oldalaik a társadalmi élet különböző területeivel függnek össze. Így például az osztályok, az osztályharc, a nemzetek, a kultúra sajátos jellegű kategóriák, és nem korlátozhatók sem az alapra, sem a felépítményre, bár fejlődésüket a társadalom termelésének, gazdasági alapjának és felépítményének a fejlődése határozza meg.

Az alapról és felépítményről szóló marxista elmélet azt tanítja, hogy minden társadalom alapjának és felépítményének történelmi jellege van. A tőkés alap és a tőkés felépítmény reakcióssá vált, és megsemmisül a proletárforradalom során. Helyükbe az objektív társadalmi törvények értelmében létrejön a szocialista alap és a szocialista felépítmény.

A Kommunista Párt vezette szocialista társadalom létrehozza a szocialista felépítményt, és ezt felhasználja a szocialista alap fejlesztésére, a szocializmusból a kommunizmusba való átmenethez szükséges feltételek megteremtésére. Ezt a kérdést részletesebben a következő fejezetekben tárgyaljuk.

ÖTÖDIK FEJEZET

AZ OSZTÁLYOK ÉS AZ OSZTÁLYHARC

1. A társadalom osztálytagozódásának okai. Az osztályok meghatározása

Az emberi társadalomnak az ősközösségi rend felbomlását követő egész története osztályharcok története. Változtak a termelési módok és ennek megfelelően változott a társadalom osztályszerkezete, de a társadalom továbbra is változatlanul uralkodókra és alárendeltekre, kizsákmányolókra és kizsákmányoltakra oszlott. Csak a szocializmus győzelme vet véget a társadalom antagonisztikus osztálytagozódásának, és ezzel új korszakot nyit az emberiség történetében.

Az osztályok létezése és a közöttük folyó harc ismeretes volt már a marxizmus keletkezése előtt is. A XVIII. század végén és a XIX. század elején angol közgazdászok (Adam Smith, David Ricardo és mások) kísérletet tettek arra, hogy feltárják a társadalom osztálytagozódásának gazdasági alapjait, a XIX. század elején pedig francia történészek (Thierry, Mignet, Guizot és mások) kimutatták az osztályharc megnyilvánulásait a XVII. és XVIII. század angol és francia forradalmaiban. Ezek a közgazdászok és történészek azonban polgári korlátozottságuk miatt nem tudták megérteni a társadalom osztálytagozódásának igazi alapját, s ezért nem vonhatták le az osztályharc elismeréséből folyó elméleti és gyakorlati következtetéseket. Csakis Marx és Engels, akik a forradalmi proletariátus szemszögéből általánosították az emberi társadalom történetét, tárták fel a társadalom osztálytagozódásának okait. Marx és Engels megteremtette az osztályok és az osztályharc egységes, teljes és következetesen tudományos elméletét, s megmutatta az osztályok megszüntetésének útját.

„... Ami mármost engem illet — írta Marx 1852 március 5-én Weydemeyernek —, nem az én érdemem sem a modern

társadalomban levő osztályok létezésének, sem ezek egymás között folyó harcának a felfedezése . . . Ami újat én cselekedtem, az az volt, hogy bebizonyítottam: 1. hogy az *osztályok létezése* csak *a termelés fejlődésének meghatározott történelmi szakaszaihoz* van kötve; 2. hogy az osztályharc szükségszerűen a *proletariátus diktatúrájához* vezet; 3. hogy maga ez a diktatúra csak átmenet *valamennyi osztály megszüntetéséhez* és az *osztály nélküli társadalomhoz*"[1].

A marxizmus, miután bebizonyította, hogy az osztályok létezése csak a termelés fejlődésének meghatározott történelmi szakaszaihoz van kötve, tudományosan meg tudta magyarázni az osztályok eredetét és lényegét.

Az első osztálytársadalom az ősközösségi rend felbomlásának eredményeként jött létre. Az ősközösségi társadalomban a termelőerők fejletlenek, a munka termelékenysége alacsony volt, nem ismerték sem a termelési eszközök magántulajdonát, sem az embernek ember általi kizsákmányolását. Mindaddig, amíg a munka termelékenysége nem ért el egy bizonyos színvonalat, nem lehetett többletmunka, nem volt lehetséges az emberek kizsákmányolása, és nem jöhetett létre a társadalom osztálytagozódása sem.

A társadalmi osztályok csak akkor születhettek meg, és egyik osztály kizsákmányolása a másik által csak akkor vált lehetségessé, amikor a munka termelékenységének növekedése nyomán megjelent a többlettermék, s a nemzetségi közösségek családokra hullottak szét, amikor a munkamegosztás a csere keletkezésére és fejlődésére vezetett, a termelési eszközök közösségi tulajdonát pedig felváltotta a magántulajdon. A magántulajdon elkerülhetetlenül vagyoni egyenlőtlenséget idézett elő a közösségen belül: egyes nemzetségek és családok meggazdagodtak, mások elszegényedtek, és gazdasági függőségbe jutottak.

A nemzetség tagjainak tömegéből kiemelkedtek a nemzetség előkelői, mint például Görögországban az eupatridák, a régi germánoknál a nemesek stb. A nemzetségek fejei, a hadvezérek, a papok és egyéb olyan személyek, akik társadalmi tisztségeket töltöttek be a nemzetségi közösségben, helyzetüket egyéni meggazdagodásukra, a közösségi tulajdon egy részének eltulajdonítására használták fel.

A közösség osztályrétegeződését meggyorsították az egyes közösségek közt egyre gyakoribbá váló háborús összeütközések.

[1] *Marx—Engels.* Válogatott levelek. Szikra 1950. 76. old.

A munka termelékenységének növekedése következtében lehetővé vált a kizsákmányolás, és újabb munkáskezekre lett szükség. Most már előnyösebb volt a foglyokat rabszolgákká tenni, mint megölni. A hadizsákmány is elősegítette a nemzetség előkelőinek egyre gyorsabb meggazdagodását.

A rabszolgaság első formája a patriarchális nemzetségi közösségen belül alakult ki. Ez volt a házi vagy patriarchális rabszolgaság, amelyben a rabszolgát a házi munkára és segéderőnek használták fel, a fő termelőmunkát azonban változatlanul a nemzetség szabad tagjai végezték.

A termelőerők, a magántulajdon és a csere további fejlődése nyomán a patriarchális rabszolgaságot, amely még megfért a nemzetségi viszonyokkal, a rabszolgaság új formája váltotta fel. A legfontosabb munkákat most már rabszolgák végezték, s rájuk hárították a termelőmunka egész terhét. Jelentékeny mértékben kifejlődött a rabszolgakereskedelem. A rabszolgával úgy bántak, mint az igavonó barommal.

Így rombolta szét a termelés fejlődése, a magántulajdon létrejötte, a munkamegosztás, továbbá a kereskedelem megnövekedése és a lakosság gyarapodása a nemzetségi közösségi rendet. A munkamegosztás és a kézművesség elkülönülése következtében városok keletkeztek, amelyek a kézművesség és a kereskedelem központjai lettek. Az ősközösségi nemzetségi rend romjain létrejött a rabszolgatartó osztálytársadalom, és ezzel együtt a rabszolgatartók és a rabszolgák közötti osztályantagonizmus is. A termelési eszközök magántulajdonából következett, hogy a társadalom egyes tagjai kizsákmányolták a társadalom más tagjait; ebből fakadtak az uralomra és alávetettségre épülő gazdasági viszonyok.

A magántulajdon, az osztályok és az osztálykizsákmányolás keletkezését gazdasági okok magyarázzák. Ezt nem lehet olyan gazdaságon kívüli tényezők hatásából levezetni, amilyen a politikai erőszak, a háborús rablás és más népek leigázása, mint ahogyan ezt az általudományos erőszak-elmélet hívei hirdették[2]. Engels kifejtette az „Anti-Dühring"-ben, hogy ahhoz, hogy a rabló idegen javakat tulajdoníthasson el, már

[2] Az erőszak-elméletet a XIX. században Dühring hirdette, aki szerint az erőszak a történelemben „az abszolút gonosz". Az erőszak-elmélet más hívei, mint például Gumplowicz, az erőszaknak áldásos történelmi szerepet tulajdonítottak. Az imperializmus ideológusai ma ezt az elméletet arra használják fel, hogy alátámasszák vele a háborús hódításokra és a függő országok népeinek elnyomására való „jogukat".

előbb fenn kell állnia a magántulajdon intézményének, hogy „... az erőszak megváltoztathatja ugyan a birtokállományt, de nem hozhatja létre a magántulajdont mint ilyent"[3]. Az erőszak sohasem határozza meg az idegen vagyon eltulajdonításának jellegét. Az uralkodó termelési viszonyoktól, nem pedig magától az erőszak tényétől függ, hogy a háborúban szerzett vagyont hogyan használják fel, és hogy ez a vagyon kinek a tulajdonába kerül. M. Kovalevszkij orosz történész és etnográfus megállapítása szerint az oszétoknál a hadizsákmány — a barom és rabszolga egyaránt — eredetileg a közösség tulajdonába ment át. A hadifogoly az egész közösség rabszolgája lett, munkájának termékei pedig a közös vagyont gyarapították[4]. A magántulajdon kialakulásával a hadizsákmány az egyéni meggazdagodás eszközévé válik, és meggyorsítja a vagyoni egyenlőtlenség fokozódását. Ebből látható, hogy az erőszak nem lehetett a magántulajdon, a társadalmi osztálytagozódás és az osztálykizsákmányolás létrejöttének az oka, noha kétségtelenül elősegítette megerősödésüket és megszilárdulásukat.

A társadalom osztálytagozódását mindenekelőtt az jellemzi, hogy milyen az osztályok közötti viszony az anyagi javak termelése terén. Az osztálykülönbségek abból a körülményből fakadnak, hogy *az osztályok különböző helyet foglalnak el a társadalmi termelés történelmileg meghatározott rendszerében.* Ez azt jelenti, hogy minden osztály bizonyos történelmileg meghatározott termelési móddal függ össze, s minden antagonisztikus termelési módra jellemző a maga sajátos társadalmi osztálytagozódása: a rabszolgatartó termelési módban rabszolgatartókra és rabszolgákra, a feudális termelési módban hűbérurakra és jobbágyokra, a kapitalista termelési módban tőkésekre és proletárokra oszlik a társadalom. Az antagonisztikus osztálytársadalomban a termelési viszonyok az uralom és alávetettség formájában jelentkeznek. A társadalmi termelés ilyen rendszerében az osztályok homlokegyenest ellentétes helyzetet foglalnak el: az egyik osztály az uralkodó, a másik az alárendelt.

A társadalmi termelés rendszerében elfoglalt hely különbözősége abból ered, hogy az *osztályoknak* különböző a viszonyuk a *termelési eszközökhöz.* Az uralkodó osztály rendelkezik a termelési eszközök monopóliumával, vagyis ennek az osztálynak

[3] *Engels.* Anti-Dühring. Szikra 1950. 166. old.

[4] Lásd *M. Kovalevszkij.* Jelenkori szokás és ősi törvény. 1. köt. Moszkva 1886. 127. old. (oroszul).

a tulajdonában vannak az összes vagy legalábbis a legfontosabb termelési eszközök, míg az elnyomott osztály meg van fosztva ezeknek a termelési eszközöknek a tulajdonától, és gazdaságilag függő helyzetben van. Ez teszi lehetővé az uralkodó osztályoknak, hogy elsajátítsák az elnyomott osztályok munkáját, hogy kizsákmányolják őket. Mindenütt, ahol a társadalom egyik része a termelési eszközök monopóliumával rendelkezik, a dolgozóknak a saját létfenntartásukhoz szükséges munkaidőn kívül még többletmunkaidőt kell a termelési eszközök tulajdonosának eltartására fordítaniuk.

A termelési eszközökhöz való viszony különbözősége alapvető, döntő ismérv, s ebből erednek az osztályok összes többi ismérvei is, köztük a különböző *osztályok szerepe a munka társadalmi szervezetében.* Az uralkodó kizsákmányoló osztályok, amelyek a lakosság kisebbségét alkotják, kezükben tartják a termelés irányítását és az állami ügyek vezetését, a szellemi munkát saját kiváltságukká teszik, míg a lakosság hatalmas többsége, amely az elnyomott, kizsákmányolt osztályokhoz tartozik, kimerítő, nehéz fizikai munkára van kárhoztatva.

Rendszerint az az osztály irányítja a termelést, amelynek tulajdonában vannak a termelési eszközök. Marx a „Tőké"-ben a következőket állapította meg: „A tőkés nem azért tőkés, mert irányítja az ipart, hanem azért ipari parancsnok, mert tőkés. Az iparban a parancsnoklás a tőke velejárója lesz, mint ahogy a hűbériség idején a háború és a bíráskodás vezetése a földbirtok velejárója volt"[5].

Amikor a fennálló termelési viszonyok, amelyeknek hordozója az uralkodó osztály, túlélték önmagukat, és jelentékenyen akadályozzák a termelőerők fejlődését, akkor megváltozik az uralkodó osztály szerepe is a munka társadalmi szervezetében. Ekkor az uralkodó osztály, bár a termelési eszközök továbbra is az ő tulajdonában maradnak, elveszíti a termelésben vitt szervező szerepét, és élősdi kinövéssé fajul a társadalom testén. Ez történt annak idején a földbirtokos arisztokráciával, és ez történik ma a burzsoáziával, melynek körében kialakul az értékpapírjaik jövedelméből, „szelvényvagdosásból" élő tőkepénzesek széles rétege. A burzsoázia fokozódó élősdisége arról tanúskodik, hogy ez az osztály már túlélte önmagát, és nemcsak szükségtelen a termelésben, de egyenesen gátolja annak fejlődését. Ezt az osztályt tehát erőszakkal meg kell szüntetni.

A termelési eszközökhöz való viszony különbözősége határozza

[5] *Marx.* A tőke. 1. köt. Szikra 1949. 359. old.

meg azt a különbséget is, amely az egyes osztályok közt *a társadalmi javakból való részesedésük megszerzési módjai és nagysága* tekintetében fennáll. Így például a tőkés jövedelmét a vállalkozásba fektetett tőke után *haszon* formájában kapja, a bérmunkás által termelt értéktöbblet elsajátítása útján. Ezzel szemben a bérmunkás, a proletár, jövedelmét *munkabér* formájában kapja, és ez a munkabér alig fedezi a bérmunkás munkaerejének értékét. A kizsákmányoló osztályok, amelyek a lakosság elenyésző kisebbségét alkotják, rendszerint a nemzeti jövedelem nagyobbik részét sajátítják el.

Mindezeket a vonásokat és ismérveket, melyek a társadalom osztálytagozódásának lényegét jellemzik, Lenin zseniálisan összefoglalta a következő meghatározásban: „Osztályoknak az emberek olyan nagy csoportjait nevezik, amelyek a társadalmi termelés történelmileg meghatározott rendszerében elfoglalt helyük, a termelési eszközökhöz való (nagyrészt törvényekben szabályozott és rögzített) viszonyuk, a munka társadalmi szervezetében játszott szerepük, következésképpen a társadalmi javak rendelkezésükre álló részének megszerzési módjai és nagysága tekintetében különböznek egymástól. Az osztályok az emberek olyan csoportjai, amelyek közül az egyik eltulajdoníthatja a másik munkáját, annak következtében, hogy a társadalmi gazdaság adott rendszerében különböző a helyzetük"[6]. Valamennyi antagonisztikus osztálytársadalmi alakulatnak közös vonása: a termelési eszközök magántulajdonának uralma, emellett minden alakulatra jellemző a magántulajdonnak egy sajátos formája, tehát az osztálykizsákmányolásnak egy sajátos módja is. A rabszolgaság, a jobbágyság és a bérmunka a kizsákmányolásnak egymást felváltó három módja, az antagonisztikus osztálytársadalom fejlődésének három lépcsőfoka.

A rabszolgatartó és a feudális társadalomban az anyagi javak közvetlen termelői — a rabszolgák és a jobbágyparasztok — törvény szerint nem voltak teljesjogúak, és személyileg függtek a termelési eszközök tulajdonosától. Ezek a társadalmak az osztálykülönbséget az államhatalom segítségével a lakosság *rendi* megoszlásában rögzítették. Minden egyes rend számára *jogilag* külön helyet jelöltek ki az államban; az egyes rendeknek különböző jogaik és kötelezettségeik voltak. A rabszolgatartó és a feudális-jobbágytartó társadalomban az osztályok ezért

[6] *Lenin.* Válogatott művek. 2. köt. Szikra 1954. 572. old.

külön rendek is voltak[7]. A tőkés termelési mód a társadalom osztálytagozódását egyszerűsítette, megszabadította a rendi buroktól. A kapitalizmusban a közvetlen termelők — a munkások és a parasztok — jogilag szabadok, de gazdaságilag függnek a termelési eszközök tulajdonosaitól.

Az antagonisztikus termelési módok mindegyike két alapvető osztályt hoz létre. Rabszolgatartók és rabszolgák, hűbérurak és jobbágyok, burzsoák és proletárok — ezek az egyes antagonisztikus társadalmak alapvető osztályai. Létük közvetlenül abból a termelési módból ered, amelyre az adott társadalmi-gazdasági alakulat felépül. Ezeknek az osztályoknak kölcsönös viszonyában és harcában az illető termelési mód alapvető ellentmondása jut kifejezésre. Az osztályalakulatokban azonban az uralkodó termelési mód mellett még megtalálhatók a korábbi termelési módok maradványai, melyek a gazdaság sajátos formáiban élnek tovább. Ennek következtében az alapvető osztályok mellett léteznek *nem alapvető, átmeneti* osztályok. Azokban a tőkés országokban például, ahol megmaradtak a feudalizmus jelentős csökevényei, ott megmarad — mint nem alapvető osztály — a földbirtokosok osztálya. A legtöbb tőkés országban megtaláljuk a kispolgárságnak (kisbirtokos parasztok, kisiparosok) a feudalizmusból megmaradt jelentős rétegét. A burzsoázia nemcsak a proletárokat, hanem az összes dolgozókat, köztük a parasztokat is kizsákmányolja. A kapitalizmus növeli a kisebbség gazdagságát és a többség nyomorát. Mindez elkerülhetetlenül az osztályellentétek kiéleződésére vezet.

A társadalmi osztálytagozódás anyagi alapjainak tisztázása feltárja az antagonisztikus osztályok alapvető érdekellentéteit és azok kibékíthetetlenségét. Érthető, hogy a burzsoá szociológusok, amikor az igazság meghazudtolásával el akarják kenni az osztályellentéteket, mindenáron össze akarják zavarni a társadalom osztálytagozódásának eredetére és lényegére vonatkozó kérdést. A reakciós burzsoá szociológia képviselőinek zöme még az osztályok létezését is tagadja. Ezt a felfogást terjesztik többek között azok az amerikai burzsoá politikusok, szociológusok és ujságírók, akik az „amerikai életformát" magasztalják.

[7] Az uralkodó osztályok alkották a felsőbb rendeket (például a nemesség és a papság a feudális társadalomban), amelyek, az alsóbb rendektől eltérően, meghatározott jogi kiváltságokkal rendelkeztek (a nemeseket nem lehetett megadóztatni, nem lehetett testi fenyítésben részesíteni, csak különleges nemesi bíróság ítélkezhetett fölöttük, joguk volt földtulajdonra és jobbágytartásra stb.).

Az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsának 1948-ban tartott ülésszakán Thorp, az Egyesült Államok képviselője azt állította, hogy az Egyesült Államokban a munkások tulajdonképpen vállalkozók, a vállalkozók pedig — munkások. Ezeket a meséket, amelyek csak a hiszékeny emberek félrevezetését szolgálják, lépten-nyomon megcáfolja a kapitalista valóság. Hogy lehet arról fecsegni, hogy az Egyesült Államokban nincsenek osztályok, mikor az Egyesült Államok lakosságának 1%-a — a kapitalisták felső rétege — tartja kezében az ország egész vagyonának 59%-át, a lakosság 12%-a pedig a nemzeti vagyon 33%-át, míg a lakosság fennmaradó 87%-ára — a munkásokra és a farmerekre — a nemzeti vagyonnak csupán 8%-a jut!

Tekintettel arra, hogy nyilvánvaló tények bizonyítják a társadalom osztálytagozódását, számos burzsoá szociológus nem meri az osztályok létezését nyiltan tagadni, hanem a társadalom osztálytagozódásának anyagi és gazdasági alapját igyekszik elködösíteni. A szociológia *pszichológiai* irányzatának amerikai képviselői (Ross, Bogardus, Bernard és mások) az egyes osztályokat mint olyan emberek csoportjait határozzák meg, akiknek lelki alkata és érzelemvilága egyforma, akik a külső környezetet egyformán fogják fel stb. A szociológia *biológiai* irányzatának hívei (Brown, Helleberg és mások) azt állítják, hogy a társadalom osztálytagozódásának az alapja az emberek biológiai különbözősége, a „faji egyenlőtlenség". A vallási ködösítés képviselői, a neotomisták (Harrington, Kennedy és mások) azt tartják, hogy az osztályok fennállása istentől származik. A reakciós Warner, Lunt és mások pedig azt állítják, hogy az osztálykülönbségek nem az embereknek a társadalom gazdasági rendszerében elfoglalt helyzetén, hanem a társadalmi rangon alapulnak, melyet az emberek társadalmi összeköttetései, műveltsége stb. határoz meg. Mindezek az „elméletek", melyek nem veszik figyelembe a társadalom osztálytagozódásának anyagi alapjait — vagy azon igyekeznek, hogy elmossák, elkenjék az osztálykülönbségeket, vagypedig azt hirdetik, hogy ezek örökérvényű, természetszerű és megszüntethetetlen különbségek. A proletariátus osztályharcát mindkét esetben értelmetlennek, céltalannak tüntetik fel.

A burzsoázia előtt hajbókoló jobboldali szocialista vezérek is a proletariátus osztályharcának értelmetlenségét és az osztály-„együttműködés" szükségességét hirdetik. E célra gyakran az osztályok úgynevezett „szervezési" és „elosztási" elméletét használják fel. A „szervezési" elmélet szerint, amely elsősorban

A. Bogdanovtól származik, az osztályok annak eredményeként keletkeztek, hogy az emberek „szervezőkre" és „kivitelezőkre" oszlanak. Ez az elmélet mellőzi az osztályok alapvető ismérvét: a termelési eszközökhöz való viszonyt, holott teljes egészében ettől függ az osztályok szerepe a társadalmi munka szervezetében. Ennek az elméletnek a hívei azt állítják, hogy az osztályok, melyek különböző funkciókat töltenek be a termelési folyamatban, kiegészítik egymást. A „szervezési" elmélet alapján K. Renner, a szocializmusnak ez a megátalkodott árulója, „Az új világ és a szocializmus" című brosúrájában (1946) be akarta bizonyítani, hogy a tőkés tulajdonképpen már „eltűnt a legtöbb ember tudatából", mivel a termelés folyamatában betöltött szervezői funkcióit az adminisztratív és a műszaki értelmiség vette át. Renner — abbeli törekvésében, hogy a tőkéseket megmentse a forradalomtól — azt akarta a munkásokkal elhitetni, hogy nekik már nincs is ki ellen harcolniuk.

A kapitalizmus megmentésének a célját szolgálja az úgynevezett „elosztási" elmélet is, amely az osztálykülönbségeket a jövedelem forrásaira és nagyságára szűkíti le, és elkeni azt az alapvető ellentétet, amely a termelési eszközökhöz való viszony különbözőségéből fakad. Ezt az elméletet annak idején Kautsky és Bernstein hirdette, ma pedig néhány jobboldali szocialista vezér és szakszervezeti bürokrata, mint például D. Dubinsky az Egyesült Államokban.

Az „elosztási" elmélet azt sugalmazza a munkásoknak, hogy a proletariátus osztályharcát nem a termelési mód megváltoztatásáért, hanem csupán az elosztási mód megváltoztatásáért, vagyis nem a társadalom forradalmi átalakításáért, hanem egyes reformokért kell folytatni. Ilymódon támasztja alá azt a hazug eszmét, hogy a kapitalizmusban, a jövedelmek „igazságosabb" elosztása alapján, lehetséges az osztály-„béke", így igazolja a burzsoázia számára előnyös reformista politikát.

Ezzel ellentétben a marxi-lenini osztályelmélet, amely szigorúan tudományos elmélet, arra a következtetésre vezet, hogy az osztályharc a termelési mód megváltoztatásáért, az idejétmúlt termelési mód megdöntéséért és az új termelési mód létrehozásáért, vagyis az egész társadalmi rend gyökeres forradalmi átalakításáért folyik. Ezért kibékíthetetlen az a harc, amelyet az antagonisztikus osztályok egymás ellen vívnak. Élethalálharc ez. Az a politika tehát, mely a proletariátusnak a kizsákmányolók ellen folyó engesztelhetetlen osztályharca alapján áll, a marxi-lenini osztályelméletre támaszkodik. Ez az elmélet

mutatja meg a proletariátusnak a felszabadulás és a szocializmusért folyó harc reális útjait és eszközeit. „A tudományos szocializmus *taktikai* alapja — írta Sztálin — a kibékíthetetlen osztályharcról szóló tanítás, mert ez a *legjobb* fegyver a proletariátus kezében. A proletariátus osztályharca — ez az a fegyver, amelynek segítségével a proletariátus kivívja a politikai hatalmat, és azután kisajátítja a burzsoáziát a szocializmus megteremtése érdekében"[8].

2. Az osztályharc — az antagonisztikus társadalmak történetének hajtóereje

Az osztályharc marxista elmélete véget vetett annak a tudományellenes szemléletnek, amely szerint a történelem az események olyan káosza, ahol minden egyén a többiektől függetlenül cselekszik. Az osztályharc elméletével a marxizmus vezérfonalat adott annak a törvényszerűségnek feltárására, amely az osztálytársadalom történelmi eseményeinek bonyolult szövevényében érvényesül. Marx és Engels kimutatta, hogy az osztályharc történelmi törvény, amely minden antagonisztikus osztályokból álló társadalomban hat. Az osztályok harca, mely végigvonul az osztálytársadalom egész történetén, az osztálytársadalom fejlődésének hajtóereje.

E törvénynek megfelelően valamennyi antagonisztikus osztályokra tagolt társadalom fejlődését két tényező változásai határozzák meg. Az egyik tényező az osztályok egymáshoz való viszonya az anyagi javak termelésében, a másik az osztályok harca, mely az anyagi javak termelésében és elosztásában betöltött szerepért és helyért, valamint a társadalom gyökeres átalakításáért folyik.

A társadalmi élet minden területén folyik az osztályharc. Az osztályok az anyagi javak termelése és elosztása terén betöltendő szerepükért és helyükért *gazdasági harcot* vívnak egymással, az államhatalomért, az államforma, a politikai rendszer megváltoztatásáért pedig *politikai harcot*. A politika nem egyéb, mint az osztályok közötti viszony; a politikában a legsűrítettebb és legáltalánosabb formában jut kifejezésre az osztálytársadalom gazdasági élete, az egyes osztályok érdekei és az osztályharc. Az osztályharc *ideológiai téren* is folyik: a forra-

[8] *Sztálin* Művei. 1. köt. Szikra 1950. 370. old.

dalmi osztályok érdekeit szolgáló haladó társadalmi eszmék és elméletek harcban állnak a halódó osztályok érdekeit szolgáló reakciós eszmékkel és elméletekkel.

Az elnyomott néptől és a forradalomtól való félelmükben a reakciós osztályok ideológusai tagadják az osztályharcot, vagypedig azt állítják, hogy az osztályharc pusztulásba dönti a társadalmat. Kijelentik, hogy az osztályharc a társadalmat visszaveti, felbomlással fenyegeti. Valójában azonban a forradalmi osztályharc előreviszi a társadalmat. Az osztályharc minden önmagát túlélt, rothadt elem megsemmisítésének eszköze, a társadalom további fejlődését akadályozó régi rend felszámolásának az egyetlen eszköze.

Az egyik társadalmi rendet azért váltja fel egy másik, magasabbfokú társadalmi rend, mert — mint a harmadik fejezetben kifejtettük — az új termelőerők összeütközésbe kerülnek az idejétmúlt termelési viszonyokkal. Az antagonisztikus társadalomban ez az összeütközés az osztályharcban nyilvánul meg, és az osztályok összeütközésének legélesebb formájában, a forradalomban oldódik meg.

Az osztályok harcának minden társadalmi-gazdasági alakulatban megvannak a maga sajátosságai.

A rabszolgatartó társadalom egész történetét az a harc jellemzi, melyet a rabszolgák vívtak elnyomóik, a rabszolgatartók ellen. A szegények és a rabszolgák nagy felkelései zajlottak le a rabszolgatartó Egyiptomban. Az egyik ilyen felkelés során, amint ezt az „Ipuver intelmé"-t tartalmazó papirusz (kb. i. e. XVIII. sz.) hírül adja, „a szegények elűzik a királyt". Az ókori Görögországban rabszolgafelkelések voltak Argoszban, Spártában stb. A fellázadt rabszolgák némelykor egyesültek a szabad szegény néppel, és együtt harcoltak elnyomóik ellen. Az ókori Róma történetéből ugyancsak számos rabszolgalázadást ismerünk. Ezek közül kiemelkedik az a rabszolgafelkelés, amely Eunus és Cleon vezetésével az i. e. 138. évtől a 132. évig tartott Szicíliában, továbbá a rabszolgáknak és a szabadoknak Arisztonikosz vezetésével Kis-Ázsiában lezajlott felkelése, végül pedig az ókor leghatalmasabb rabszolgalázadása, a Spartacusfelkelés, amely Spartacus vezetésével körülbelül három évig tartott (i. e. 74-től 71-ig), és amelyben több mint százezer rabszolga vett részt.

A rabszolgák forradalmi mozgalmai aláásták a rabszolgatartó rendet. A rabszolgák felkelései azonban, amelyeknek nagy történelmi szerepük volt a rabszolgatartó rend felszámolásában,

mégsem végződtek és nem is végződhettek a rabszolgák győzelmével. Ez azzal magyarázható, hogy a rabszolgák osztálya nem képviselt új, haladóbb termelési módot. A rabszolgákat az a vágy hajtotta, hogy megszabaduljanak a rabszolgaságtól, de képtelenek voltak arra, hogy új társadalmat teremtsenek.

A kizsákmányolók és kizsákmányoltak közötti osztályharc magasabb fokra emelkedett a rabszolgatartó társadalmat felváltó *feudális* társadalomban. A rabszolgáktól eltérően, akik rendszerint különböző törzsekből származó és különféle nyelven beszélő emberek tarka tömegét alkották, a jobbágyparasztság minden országban néprajzilag sokkal egyneműbb tömeg volt, s ez megkönnyítette egységes fellépésüket. A középkori paraszt a faluközösségben élt, amely szívós — hol passzív, hol aktív — ellenállást tanúsított a földbirtokosokkal szemben.

A feudalizmus korszakában az elnyomott parasztok minden országban harcoltak a földért, amely a hűbérurak tulajdonában volt, és harcoltak a jobbágyi függőség megszűnéséért. Harcuk számos felkelésben robbant ki, melyek közül a legnagyobbak voltak: Angliában a Wat Tyler vezetésével 1381-ben kitört felkelés, Franciaországban a „jacquerie" (1358), Olaszországban a Dolcino-felkelés (1303—1307), Németországban az 1524—1525-ös parasztháború. Oroszországban hatalmas méreteket öltöttek azok a parasztfelkelések, amelyeket Ivan Bolotnyikov (1606—1607), Sztyepan Razin (1666—1671), Kondratyij Bulavin (1707—1708) és Jemeljan Pugacsov (1773—1775) vezettek. Ezek a felkelések azt a spontán lázongást fejezték ki, mellyel az elnyomott parasztság a feudális elnyomás ellen fordult. A Bolotnyikov-felkelésről a krónikás így emlékezik meg: „A cárt és a bojárokat akarták megverni ezek a rablók." Kínában, ahol a feudális rend közel 3 000 évig állt fenn, több mint 300 nagy parasztfelkelés volt. „A kínai feudális társadalomban csak a parasztságnak ez az osztályharca, csak ezek a parasztfelkelések és parasztháborúk voltak a történelmi fejlődés igazi hajtóerői"[9] — mondja Mao Ce-tung. Kiemelkedik ezek közül a felkelések közül az 1628—1644-es parasztháború (melynek során a forradalmi paraszthadsereg elfoglalta Pekinget), és az 1851—1864-es parasztháború (az úgynevezett tajping-mozgalom).

Egyes parasztfelkelések átmeneti sikerei ellenére, a hűbérurak végül is valamennyit elfojtották. A parasztmozgalmak gyengesége spontaneitásukban és szervezetlenségükben rejlett,

[9] *Mao Ce-tung* Válogatott művei. 3. köt. Szikra 1954. 153. old.

ami a parasztság gazdasági elszigeteltségével magyarázható. A parasztság csak a város egységbe tömörült forradalmi osztályának vezetésével győzhette volna le a hűbérurakat. Ez a forradalmi osztály a feudális társadalomban az új, tőkés termelési mód fejlődésével párhuzamosan fokozatosan kialakult. A kézműipar, a manufaktúra és a kereskedelem fejlődésével megnövekedett a polgárság és a proletár-mesterlegények száma. Az elnyomott parasztság legerősebb antifeudális megmozdulásai kapcsolatban voltak a plebejusoknak, a városi lakosság legalacsonyabb rétegének, a városi szegénynépnek a felkeléseivel. Csakhogy a városi szegények rétege túlságosan gyenge, szervezetlen és tudatlan volt ahhoz, hogy a parasztság vezetője lehessen. A burzsoázia volt az az osztály, mely a XVII—XVIII. század nyugati polgári forradalmaiban a parasztok antifeudális harcának élére állt. Mihelyt azonban a proletariátus kialakult és önálló harcát megindította, a burzsoázia ellenforradalmi osztállyá vált. A XX. században Oroszországban, majd pedig más országokban is a forradalmi proletariátus lett a parasztság vezetője.

A burzsoá forradalmak győzelmének eredményeként a feudális rend helyébe a *tőkés* rend lépett, amely a proletariátus és a burzsoázia közötti rendkívül éles osztályharc színterévé vált.

A proletariátus harca a burzsoázia ellen a gépi nagyipar fejlődésével kezdődött meg. A proletariátus első önálló fellépései a politikai harc színterén már a XIX. század 30—40-es éveire esnek: a lyoni takácsok felkelése 1831 és 1834-ben Franciaországban, a chartista mozgalom az 1836—1848-as években Angliában és a sziléziai takácsok felkelése 1844-ben Németországban. Az osztállyá alakult proletariátus hatalmas forradalmi erővé vált. A proletariátus a burzsoázia ellen döntő győzelmet aratott Oroszországban, ahol 1917-ben a Kommunista Párt vezetésével megvívta a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat, amely az emberiség történetében új korszakot nyitott — a kommunizmus korszakát.

Az előbbi kizsákmányolt osztályoktól eltérően a proletariátus az új termelési mód hordozójaként lép fel, az új, szocialista termelési módért harcol, amelynek minden országban fel kell váltania az önmagát túlélő tőkés termelési módot. A proletariátus osztályharca ezért nem azt eredményezi, hogy a kizsákmányolás egyik formáját annak valamilyen másik formája váltja fel, hanem azt, hogy megsemmisíti az emberek kizsákmányolásának mindenféle formáját. A proletariátus osztály-

harca szükségszerűen a kommunizmushoz vezet, így tehát ez a harc a jelenkori társadalom történelmi fejlődésének hajtóereje.

3. A proletariátus történelmi szerepe. A proletariátus mint a dolgozók és kizsákmányoltak vezetője

Marx és Engels munkásságának köszönhetjük azt a nagy felfedezést, hogy a proletariátus világtörténelmi szerepet tölt be, hogy a proletariátus az a forradalmi osztály, amely arra hivatott, hogy a kapitalizmust megdöntse és a társadalmat elvezesse a kommunizmushoz.

A proletariátus nem azért a legforradalmibb, mert a legszegényebb és a legszenvedőbb osztály. A kapitalizmus nemcsak a proletárokat ítéli nyomorra és szenvedésre, hanem a kisparasztok és a városi szegénység millióit, a sok ezer „lumpenproletárt" (a társadalom mélyére süllyedt, deklasszált embereket) stb., de a lakosságnak ezek a rétegei és csoportjai mégsem a legforradalmibbak. A proletariátus következetes forradalmiságát a tőkés termelés rendszerében elfoglalt helye határozza meg. A proletariátus a társadalom életéhez szükséges anyagi javak termelésének fő ereje. Eltérően a parasztságtól, amely a gazdaság legelmaradottabb formájával, a kisárutermeléssel áll kapcsolatban és mint osztály a kapitalizmus fejlődésével párhuzamosan egyre inkább rétegeződik, a proletariátus a kapitalizmus fejlődésével állandóan növekszik. A proletariátus a gépi nagyiparral függ össze, és a leghaladóbb termelési módnak, a szocialista termelési módnak a hordozója.

A proletariátus: minthogy kizsákmányolt osztály, nem rendelkezik termelési eszközökkel. Amint Marx és Engels „A Kommunista Párt kiáltványá"-ban kijelentették, a proletárok a forradalomban csak láncaikat veszíthetik, s cserébe egy egész világot nyerhetnek.

A proletariátus csak úgy szabadulhat meg a kizsákmányolástól, ha megszünteti a termelési eszközök magántulajdonát, tehát ha véget vet az ember mindennemű kizsákmányolásának. Ezért a proletariátus saját felszabadításával az összes dolgozókat felszabadítja az osztályelnyomás alól. A proletariátust a nagyipari termelésben fennálló munkafeltételei egyesítik, hozzászoktatják a fegyelemhez és szervezettséghez, és ezért a proletariátus bármelyik dolgozó osztálynál inkább képes az egységes, tudatos és szervezett cselekvésre.

A proletariátus nem egyedül vívja meg a kapitalizmus elleni harcát. Vannak szövetségesei, akiket meg kell nyernie. Minthogy a proletariátus a tőkés társadalom egyetlen következetesen forradalmi osztálya, a proletariátus hivatott arra, hogy az összes dolgozók és kizsákmányoltak forradalmi mozgalmának hegemónja (vagyis vezetője, vezére) legyen. Lenin, tovább fejlesztve Marx és Engels eszméit a proletariátus történelmi szerepéről, minden oldalról megvilágította a proletariátus hegemóniájának kérdését, részleteiben is kidolgozta azt a tételt, amely szerint a proletariátus hivatása a forradalmi mozgalom vezetése, a kizsákmányolt és elnyomott dolgozó tömegek forradalmi vezetése. A hegemónia eszméjének tudatosításában és valóraváltásában látta Lenin a proletariátus forradalmiságának egyik legfontosabb feltételét[10].

A kapitalista társadalomban nagy létszámban vannak olyan nem proletár dolgozó tömegek — az úgynevezett középrétegek (parasztok, kisiparosok stb.) —, amelyek a kisárutermeléssel függnek össze, s helyzetüket tekintve a proletariátus és a burzsoázia között állnak. A proletariátussal összeköti őket az a tény, hogy maguk is a földesurak és a tőkések által elnyomott dolgozók; a burzsoáziával viszont az köti őket össze, hogy magántulajdonosok és árutermelők. A kapitalizmus fejlődése során ezek a középrétegek felbomlanak, tovább rétegeződnek, széthullanak. A kisparasztok és a kisiparosok túlnyomó többsége tönkremegy, elszegényedik, elveszti tulajdonát, és a proletariátus soraiba kerül; egy jelentéktelen kisebbség meggazdagszik, és feltör a burzsoázia soraiba.

A parasztságnak ez a rétegeződési folyamata azonban, Anglia kivételével, egyetlen tőkés országban sem vezetett a parasztságnak mint osztálynak az eltűnéséhez. A parasztság a kapitalizmusban továbbra is fennáll mint az egész országban szétszórt kisárutermelők osztálya. A parasztok és a kisiparosok, akik elmaradott technikával apró gazdaságaikban egymagukban dolgoznak, valójában a magántulajdon rabszolgái. Földbirtokosok, kereskedők és uzsorások zsákmányolják ki őket. A középrétegek, amelyekhez elsősorban a kisparasztság tartozik, a tőkés országok többségében a lakosság 30—45%-át alkotják, a tőkés szempontból kevésbé fejlett országokban pedig számarányuk 60—70%-ot is elér. Ezek a rétegek a proletárforra-

[10] Lásd *Lenin*. Marx, Engels, marxizmus. Szikra 1949. 246. old.

dalom jelentős tartalékai, és megnyerésükért harc folyik a proletariátus és a burzsoázia között.

A proletariátusnak a tőke feletti győzelme attól függ, hogy a középrétegek és mindenekelőtt a parasztság megnyeréséért folytatott harcát milyen eredményesen vívja meg. A proletariátus nem tudja megszerezni a hatalmat, ha a középrétegek nincsenek legalább semlegesítve, ha még nincsenek elszakítva a burzsoáziától, ha zömükben még mindig a tőke hadseregét alkotják.

A proletariátus 1848-as és 1871-es forradalmi megmozdulásai Franciaországban azért szenvedtek vereséget, mert a munkásosztály nem tudta megnyerni a parasztság támogatását, sőt a parasztság ellenállásába ütközött. Az 1917-es februári és októberi forradalom Oroszországban azért győzött, mert az orosz proletariátusnak sikerült a maga oldalára állítania, és magával ragadnia a parasztság többségét. Az orosz proletariátus forradalmi harcának tapasztalata gyakorlatilag bebizonyította, hogy a parasztságot, a parasztság kizsákmányolt többségét a burzsoázia tartalékából — a nyugati forradalmak során ugyanis annak bizonyult — át lehet változtatni a proletariátus tartalékává, a proletariátus szövetségesévé.

Az orosz munkásosztály példája nyomán ma már minden tőkés ország proletariátusa harcot folytat e reális lehetőség valóraváltásáért, küzd azért, hogy a dolgozó parasztságot a maga oldalára állítsa. Az utóbbi években Franciaországban és Olaszországban jelentékenyen megnövekedett a kommunista pártok befolyása a parasztokra. Az agrárválság kibontakozása és a monopoltőkés kizsákmányolás fokozódása a falun mind szemléltetőbb módon megmutatja a kis- és középparasztságnak, hogy a kapitalizmus csak tönkremenést és pusztulást hozhat számára. Franciaország, Olaszország és más tőkés országok kommunistái megmagyarázzák a parasztoknak, hogy a munkásosztály forradalmi feladatának tekinti a föld nélküli és kevés földdel rendelkező parasztok és mezőgazdasági munkások földhözjuttatását és felszabadítását minden elnyomás alól. A munkásosztály következetes harca, melyet a békéért, a demokráciáért és a nemzeti függetlenségért az imperialista reakció ellen folytat, szintén maga mellé sorakoztatja a dolgozó parasztságot és a többi dolgozó réteget.

Azokhoz a középrétegekhez, amelyeket a proletariátus maga mellé igyekszik állítani, szorosan kapcsolódik az *értelmiség*. Az értelmiség társadalmi réteg, mely sohasem volt és nem is lehet

külön osztály, de osztályokon kívül állónak sem tekinthető. Az értelmiség valamely osztály szolgálatában álló szellemi dolgozók rétege: van polgári, kispolgári és proletár értelmiség.

A tőkés társadalomban az értelmiség zöme az uralmon levő kizsákmányoló burzsoá osztály érdekeit szolgálja. Minthogy a kapitalista társadalomban rendkívül megnehezítik a dolgozók gyermekeinek a tanulást, az értelmiség soraiba elsősorban a vagyonos rétegek: polgárok, nemesek, tisztviselők és részben a gazdag parasztok sarjai kerülnek, s csak elenyésző számban a munkások gyermekei.

Az értelmiség nem képes önálló politikára; tevékenységét az határozza meg, hogy melyik osztály szolgálatában áll. Az értelmiség csak a munkásosztállyal egyesülve válhat társadalmi erővé.

Minthogy a proletariátus a tőkés rendben kizsákmányolt osztály, amely nem juthat hozzá a művelődéshez és a kultúrához, ezért nincs lehetősége arra, hogy saját értelmiségét kialakítsa. Tömegméretekben csak a politikai hatalom meghódítása után tudja saját értelmiségét létrehozni. A proletár értelmiség kialakulása azonban már a tőkés rendszerben megkezdődik: a proletariátus soraiból a forradalmi harc folyamán mind nagyobb számban emelkednek ki a hivatásos forradalmárok káderei. A proletariátus oldalára áll a polgári értelmiség legbátrabb és legbecsületesebb része is. „A proletariátus — éppúgy, mint a mai társadalom minden más osztálya — nemcsak hogy saját értelmiségét neveli ki, hanem emellett híveket is szerez magának a minden rendű és rangú művelt emberek sorából"[11] — állapította meg Lenin.

A múltban az értelmiség soraiból csak kevesen, csak a legbátrabb és legforradalmibb elemek álltak a munkásosztály oldalára. A jelen korszakban, amikor a tőkés rend a társadalmat zsákutcába juttatta, s a dolgozókat a háború, a munkanélküliség és a nyomor ostorával sújtja, amikor az imperializmus a kultúra összes vívmányait pusztulással fenyegeti, s mind nyilvánvalóbbá válik a burzsoázia szellemi elerőtlenedése, az értelmiség soraiból a haladó, becsületes és gondolkodó emberek ezrei állnak a kommunizmus oldalára. Az a harc, melyet a munkásosztály a békéért, az imperialista háborús gyújtogatók és a fasiszta imperialista reakció ellen folytat, a tőkés országok értelmiségének mind jelentősebb rétegeit állítja a szocializmus oldalára.

[11] *Lenin* Művei. 6. köt. Szikra 1953. 197. old.

4. A proletariátus osztályharcának alapformái

A proletariátus osztályharcának három formája van: a gazdasági, a politikai és az ideológiai harc.

A proletariátus *gazdasági* harcának főképpen az a feladata, hogy védelmezze a munkások szakmai érdekeit, vagyis küzdjön a munkabér emeléséért, a munkanap csökkentéséért, a munkaviszonyok megjavításáért stb. A proletariátus gazdasági harcának legfőbb eszköze a részleges és az általános sztrájk.

A gazdasági harc a proletariátus osztályharcának történelmileg első formája. A munkások harca minden országban gazdasági érdekeik védelmezésével kezdődött. Ebben a harcban születtek meg a proletariátus első szervezetei: a szakszervezetek, melyek a proletár osztályharc iskolái lettek.

A munkások mindennapi szükségleteiért, a munkabér felemeléséért és a munkaviszonyok megjavításáért folytatott gazdasági harcnak a jelenkori kapitalizmus körülményei között is nagy jelentősége van a munkásosztály számára. Ez a harc azonban egymagában nem elegendő ahhoz, hogy a munkásosztály a nyomortól megszabadulhasson.

A kapitalizmusban elkerülhetetlen a munkásosztály és minden dolgozó viszonylagos és abszolút elnyomorodása. A munkásosztály viszonylagos elnyomorodása abban jut kifejezésre, hogy csökken a munkások részesedése a nemzeti jövedelemből, a tőkések részesedése viszont emelkedik. A viszonylagos elnyomorodással párhuzamosan megy végbe a munkásosztály abszolút elnyomorodása. Lenin azt írta, hogy a kapitalizmusban „. . . a munkás *abszolúte* elnyomorodik, vagyis a szó közvetlen értelmében szegényebbé válik, mint korábban volt, kénytelen rosszabbul élni, szűkösebben táplálkozni, gyakrabban éhezni, pincékben és padlásokon meghúzódni"[12].

Az imperializmus korszakában fokozódik a munkásosztály és valamennyi dolgozó viszonylagos és abszolút elnyomorodása, ami a jelenkori kapitalizmus gazdasági alaptörvényének érvényesüléséből következik. A monopolkapitalizmus nem elégszik meg az átlagprofittal, hanem maximális profitra tart igényt.

A kapitalizmus általános válságának korszakában a tömeges munkanélküliség krónikussá vált, ami lehetővé teszi a monopóliumok számára, hogy csökkentsék a foglalkoztatott munkások munkabérét. A tőkések az „izzasztó rendszer" alkalmazásá-

[12] *Lenin—Sztálin.* A munkáról. Szikra 1950. 60. old.

val fokozzák a munka intenzitását és „tudományos szabályok szerint préselik ki az izzadságot" a munkásokból. Ennek következtében a munka kizsákmányolási foka óriási mértékben emelkedett. Közgazdászok számításai szerint 1950-ben az amerikai munkás munkanapjának alig több mint 20%-át fordította a maga fenntartására; munkanapjának csaknem 15%-át a tőkések által foglalkoztatott alkalmazottak eltartására fordította; a munkanap fennmaradó 60%-ában a munkás a tőkés zsebére dolgozott[13]. A monopóliumok uralma módot ad a tőkéseknek arra, hogy magas árakat állapítsanak meg, és a dolgozókat ne csak mint az áruk termelőit, hanem mint ezeknek az áruknak a vásárlóit is kirabolják. Az inflációt és az adókat a tőkések szintén a dolgozók kirablására használják fel. Azokat a részleges engedményeket, amelyeket a proletariátus a gazdasági fellendülés vagy megélénkülés időszakában kivív magának, a tőkések a konjunktúra változásával rendszerint visszavonják, s az adók felemelése és az infláció révén a semmivel teszik egyenlővé.

Abból, hogy a kapitalizmusban elkerülhetetlen a dolgozók viszonylagos és abszolút elnyomorodása, egyáltalában nem következik, hogy a proletariátus gazdasági harca hiábavaló. Amikor a munkások a tőke rabló merényletei ellen védekeznek, nemcsak létüket védelmezik, hanem a társadalom haladó fejlődését is elősegítik. Az a harc, amelyet a proletariátus a rövidebb munkanapért és a magasabb munkabérért vív, akadályozza a tőkéseket abban, hogy profitjukat az abszolút értéktöbblet termelésének növelése (vagyis a munkanap meghosszabbítása) útján gyarapítsák, és arra kényszeríti őket, hogy a relatív értéktöbblet termelésének fokozásához folyamodjanak. Ezt pedig úgy érik el, hogy a munka termelékenységének növelésével és a tökéletesebb technika alkalmazásával csökkentik a szükséges munkaidőt. A munkásosztály harca tehát tökéletesebb technikai berendezések beállítására készteti a tőkéseket. A gazdasági harc egyszersmind megszervezi a munkásosztályt történelmi forradalmi feladatai megoldására. A munkások, ha nem harcolnának a tőke rabló törekvései ellen, akkor — Marx kifejezése szerint — elgyötört, pusztulásra kárhoztatott éhenkórászok közömbös tömegévé válnának. „Ha a munkások a tőkével vívott mindennapos összetűzésben gyáván meghátrálnának,

[13] Lásd *M. Szmit.* A munkásosztály helyzete az Egyesült Államokban, Angliában és Franciaországban a második világháború után. Goszpolitizdat 1953. 148. old.

saját maguk fosztanák meg magukat annak a lehetőségétől, hogy valamely nagyobb mozgalmat megindíthassanak"[14].

A szakszervezetekben szervezkedett proletariátus a tőke elleni gazdasági csatáiban helyes, osztálytudatos vezetés esetén visszaverheti a vállalkozók támadását életszínvonala ellen, és elérheti, hogy valamivel jobb feltételek mellett adja el munkaerejét a tőkésnek. De ahhoz, hogy a kizsákmányolástól megszabadulhasson, feltétlenül harcolnia kell azoknak a gazdasági viszonyoknak a megsemmisítéséért, amelyek arra kényszerítik, hogy áruba bocsássa munkaerejét.

A gazdasági harc a proletariátus harcának nem a legfőbb és nem a döntő formája.

A történelmi tapasztalat azt bizonyítja, hogy csakis a tőkés gazdasági rendszer felszámolása útján érheti el a proletariátus gazdasági helyzetének gyökeres megjavulását. Az angol proletariátus több mint másfél évszázada harcol munkabéremeléséért, munkaviszonyainak megjavításáért. De vajon gyökeresen megjavult-e az angol munkásosztály helyzete? Nem. Mivel a reformista szakszervezeti vezetőket követi, és csupán a gazdasági harcra szorítkozik, kénytelen a tőkés kizsákmányolás jármát viselni.

Oroszországban, ahol a proletariátus a Kommunista Párt vezetésével a gazdasági harc mellett következetes politikai harcot is folytatott a burzsoázia uralmának megdöntéséért és megteremtette a maga politikai uralmát, ott megvalósult a munkásosztály és valamennyi dolgozó teljes gazdasági felszabadulása. A szocializmus országának a tőkés kizsákmányolástól megszabadult dolgozói évről évre szakadatlanul javítják anyagi helyzetüket, és emelik kulturális színvonalukat.

Csupán gazdasági harc útján tehát nem lehet a tőkés kizsákmányolást megszüntetni. Ehhez a proletariátus *politikai* harcára van szükség. A proletariátus politikai harcának az a célja, hogy meghódítsa az államhatalmat, és miután meghódította, megtartsa és megszilárdítsa. Ez a harc a proletariátus alapvető osztályérdekeit juttatja kifejezésre. Ezért a politikai harc az osztályharc legmagasabb formája.

A gazdasági harc, ha a politikai harctól elszakítva folyik, a munkásokban trade-unionista tudatot fejleszt ki, vagyis olyan szemléletet, melynek alapján csupán szakmai érdekeiket ismerik fel. A marxista párt vezette politikai harc során a munkás-

[14] *Marx—Engels.* Válogatott művek. 1. köt. Szikra 1949. 426. old.

osztályban kifejlődik a valóban proletár *osztály*tudat, vagyis a munkások alapvető, közös osztályérdekeinek felismerése. Ezért helyezkedett Lenin — és a kommunisták általában — olyan határozottan szembe az opportunisták azon kísérletével, hogy a proletárpárt tevékenységét leszűkítsék a munkások és a vállalkozók közötti gazdasági viszony területére. Lenin arra tanította a proletárpártot, hogy a társadalom minden rétegébe hatoljon be, hogy az önkény és elnyomás, erőszak és visszaélés mindennemű és mindenfajta megnyilvánulására reagáljon, hogy felkeltse nemcsak a munkások, de az összes elnyomottak politikai öntudatát. Lenin hangsúlyozta, hogy a proletárpárt aktív funkcionáriusának eszményképe nem az a szakszervezeti titkár, aki csupán a munkások szakmai érdekvédelmére szorítkozik, hanem az a néptribun, aki fel tudja emelni a munkásokat annak a világtörténelmi szerepnek a tudatosításáig, amelyet a proletariátus mint az összes dolgozók és kizsákmányoltak vezére betölt.

A proletariátus osztályharca csak akkor válik igazi, következetes és fejlett osztályharccá, ha a politika területére is kiterjed, és a politikai harcot nem korlátozza a kapitalizmus keretein belüli reformokra. Lenin feltárta azt az alapvető különbséget, amely az osztályharc marxista és liberális értelmezése között fennáll, mely utóbbi arra törekszik, hogy megnyirbálja, gyökértelenné tegye, egyes reformokra korlátozza az osztályharcot: „A marxizmus *csak* akkor ismeri el az osztályharcot teljesen fejlettnek, «össznemzetinek», ha nemcsak kiterjed a politikára, hanem a politikában is a leglényegesebbet ragadja meg: az államhatalom szerkezetét"[15]. Marxistának csak az tekinthető, aki az osztályharc elismerését kiterjeszti a proletárdiktatúra elismerésére.

A proletárdiktatúrát nem lehet kivívni *ideológiai* harc nélkül. A tőkés társadalomban az uralkodó osztály igyekszik ráerőszakolni a munkásokra a burzsoá ideológiát. Az uralkodó burzsoá ideológiát terjeszti az iskola, a templom, a sajtó és a művészet, ezt az ideológiát szívják be a munkások minden leheletükkel a tőkés társadalom életkörülményei között. A proletariátus pártjának harcolnia kell azért, hogy a munkások megszabaduljanak a burzsoá eszméktől és előítéletektől, s be kell vinnie a proletár tömegekbe a szocialista ideológiát.

A *spontán* osztályharc csak akkor változhat át *tudatos* harccá,

[15] *Lenin* Művei. 19. köt. 97—98. old. (oroszul).

ha a marxista párt beviszi a szocialista ideológiát a munkásmozgalomba, ha a munkásosztály felismeri saját történelmi szerepét, nevezetesen, hogy ő a kapitalizmus sírásója és a kommunizmus alkotója. A tőkés nagyipar fejlődése szükségszerűen a munkásosztály koncentrálódására vezet, s elősegíti tömörülését és szervezkedését. Ahhoz azonban, hogy a proletariátus megdönthesse a kapitalizmust, nem elég, hogy objektíve kialakuljon mint osztály, de *fel is kell ismernie* a maga alapvető osztályérdekeit. Marx és Engels kifejezése szerint „magában-való" osztályból „magáért való" osztállyá kell válnia. Ez csakis úgy válik lehetővé, hogy a tudományos szocializmus elmélete egyesül a munkásmozgalommal.

Forradalmi elmélet nélkül nem lehet forradalmi mozgalom. A marxi szocialista elmélet a munkásmozgalom forradalmi vezérfonala. Ha a munkásmozgalmat nem a forradalmi elmélet irányítja, ha a proletariátus nagyobbik része még a polgári és a kispolgári ideológia befolyása alatt áll, akkor nem képes lerázni a tőkés igát.

Az amerikai munkásmozgalom fő gyengesége például az, hogy az amerikai munkások többsége nem szabadult ki a burzsoázia ideológiai és politikai befolyása alól. Foster, az Egyesült Államok Kommunista Pártjának elnöke a következőket állapította meg: „A baj csak az, hogy az amerikai munkások még nem vontak le osztályharcukból ideológiai következtetést. Az a tény, hogy a munkások még nem ismerik fel osztályhelyzetüket az amerikai tőkés társadalomban, egyike a munkaadók legkomolyabb ütőkártyáinak"[16].

A kizsákmányoló osztályok és munkásmozgalmi ügynökeik, a jobboldali szocialista vezérek érdekeltek abban, hogy elködösítsék a proletariátus osztálytudatát, hogy káros ideológiájukkal megmételyezzék a proletariátust, és aláássák saját erejébe és a szocializmus világméretű győzelmének lehetőségébe vetett hitét. Napjainkban, amikor a kapitalizmus már túlélte önmagát és összeomlásának korszakába lépett, amikor a tőkés országok proletariátusának forradalmi harca nő és a gyarmatok nemzeti felszabadító mozgalma fokozódik, a reakciós burzsoázia a jobboldali szocialista vezérek és a reformista szakszervezetek reakciós vezetői segítségével minden eszközt latbavet, hogy megfertőzze a munkásosztály lelkét a kételkedés és a saját ereje iránti bizalmatlanság mérgével; ugyanakkor dühös rágal-

[16] *W. Z. Foster.* A kapitalizmus alkonya. Szikra 1950. 76. old.

makat szór a kommunistákra, a szocialista tábor országaira, és magasztalja a kapitalizmust. Ilyen körülmények között rendkívüli jelentőségre tesz szert a proletariátus forradalmi pártjának küzdelme a burzsoá ideológia ellen. Csakis a marxizmus-leninizmus forradalmi ideológiája alapján lehet leküzdeni a munkások sorainak eszmei zűrzavarát, és lehet biztosítani a *munkásosztály egységét.* A munkásosztály forradalmi egysége a kizsákmányolók feletti győzelmének döntő feltétele.

A proletariátus osztályharcának ereje a harc összes formáinak, a gazdasági, politikai és ideológiai harcnak helyes összekapcsolásában rejlik.

5. Osztályok és pártok

Az osztályharc kikristályosodott formája a politikai pártok harca. A politikai pártok bizonyos osztályok érdekeit fejezik ki, és irányítják ezeknek az osztályoknak a harcát. Összetételét tekintve a párt az osztálynak egy része, mégpedig politikailag legaktívabb része.

Nem minden politikai párt vallja azonban magát nyíltan valamelyik osztály érdekei védelmezőjének. A proletariátus forradalmi pártja nyíltan lép fel — hiszen nincs szüksége, hogy titkolja, melyik osztály érdekeit védelmezi —, a kizsákmányoló osztályokat szolgáló reakciós pártok azonban gondosan álcázzák, elrejtik osztályjellegüket. Lépten-nyomon előfordul, hogy a szocializmus ellenségei a szocializmus mezébe öltöznek, a tőke megvásárolható bérencei a munka önzetlen védelmezőinek tüntetik fel magukat, a nemzeti érdekek árulói pedig nemzeti pártoknak nevezik magukat.

Lenin arra tanította a dolgozókat, hogy ne engedjék megtéveszteni magukat az ilyenfajta hamis nyilatkozatoktól; arra tanította őket, hogy fel tudják fedni a burzsoá és kispolgári pártok valódi osztályjellegét, és a pártokat ne cégérük, kijelentéseik, jelszavaik és határozataik, hanem tetteik alapján ítéljék meg.

„Az emberek — írta Lenin — a politikában mindig az ámítás együgyű áldozatai voltak és lesznek, amíg meg nem tanulják azt, hogy akármelyik erkölcsi, vallási, politikai és szociális frázis, nyilatkozat, ígéret mögött felismerjék az egyik vagy a másik osztály *érdekeit*"[17].

[17] *Lenin.* Válogatott művek. 1. köt. Szikra 1954. 67. old.

A burzsoázia arra használja fel a tőkés társadalom politikai csoportosulásainak tarkaságát, hogy megzavarja a dolgozókat, és elpalástolja a kizsákmányolók és kizsákmányoltak közti osztályantagonizmust. Ugyanezt a célt szolgálja a burzsoá pártok közötti látszatharc is, mint amilyen például az Egyesült Államokban a Demokrata Párt és a Köztársasági Párt között folyik. Mindkét párt az Egyesült Államok monopoltőkéjének érdekeit szolgálja. A különbség közöttük elenyésző. Tizedrangú kérdésekért, mindenekelőtt pedig az államapparátus zsíros állásainak elosztásáért folyik a harc. Ez a két burzsoá párt nagyhangú, de tartalmatlan szócsatáival félrevezeti a dolgozókat, és eltereli figyelmüket a saját létérdekeik védelméhez szükséges osztályharcról.

A kizsákmányoló osztályok uralmukat nem csupán erőszak útján valósítják meg. Messzemenően alkalmazzák a dolgozók megtévesztésének módszerét is. A nyíltan reakciós fasiszta pártok mellett, amelyek a dolgozók elnyomásának terrorista módszereit alkalmazzák, vannak a tőkés országokban liberális pártok is, amelyek kis reformok és engedmények ígérgetésével elvonják a dolgozókat a forradalmi harctól. A munkásosztály szemfényvesztőinek szerepét napjainkban a jobboldali szocialista vezérek töltik be. Az imperializmusnak ezek az ügyvivői a tőke érdekében használják fel a munkások elmaradottságát, burzsoá ideológiát oltanak beléjük, megbontják a munkásosztályt, és elvonják a forradalmi harctól. Az opportunista jobboldali szocialista pártok az imperializmus fő társadalmi támaszai a munkásmozgalmon belül.

Az imperialista burzsoázia a gyarmatok és a gazdaságilag függő helyzetben lévő országok kirablása, a magas monopolárak megállapítása útján stb. hatalmas profitra tesz szert, s ebből megvásárolja és korrumpálja a proletariátus felső rétegét, megteremti az úgynevezett munkásarisztokráciát, amely az opportunizmus táptalaja a munkásmozgalomban. „Az elpolgáriasodott munkásoknak — írta Lenin — vagy a «munkás-arisztokráciának» ez a rétege, amely életmódja, keresetének nagysága, egész világnézete szerint teljesen kispolgári, a II. Internacionálé fő támasza, napjainkban pedig a *burzsoázia* legfőbb *szociális* (nem katonai) *támasza*. Mert ezek az elemek igazi *burzsoá ügynökök a munkásmozgalmon belül*, a tőkés osztály munkás ügyvivői . . ."[18]

[18] *Lenin* Művei. 22. köt. Szikra 1951. 200. old.

A XIX. század közepétől kezdve különösen az angol burzsoázia vesztegette meg a munkásosztály felső rétegét, felhasználva erre a célra az akkori világpiaci monopolhelyzetét és beláthatatlan gyarmatait. Manapság a legnagyobb mértékben az Egyesült Államok tőkései alkalmazzák ezt a módszert. A munkásosztály felső rétegét abból a maximális profitból vesztegetik meg, melyet saját országuk proletariátusának és a második világháborúban tönkrement országok népeinek kirablásával szereztek.

A burzsoázia által nyújtott kedvezményekkel és alamizsnákkal megvesztegetett opportunisták a kapitalizmus közvetlen védelmezői. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után a szociáldemokrata pártok segítették országaik burzsoáziáját a Szovjetország elleni fegyveres intervenció végrehajtásában; megmentették a kapitalizmust a proletárforradalomtól, megszervezték a munkások ellenállásának véres elfojtását, és egyengették az utat a fasizmus felé. Napjainkban majdnem minden jobboldali szocialista vezér támogatja az amerikai imperializmus kalandor világuralmi törekvését, annak a rablóháborúnak az előkészítését, melyet az amerikai imperialisták a Szovjetunió és a népi demokratikus országok ellen terveznek. Áruló politikájukban ezek a jobboldali szocialista vezérek összehasonlíthatatlanul tovább mentek, mint a II. Internacionáléban hangadó elődeik: Scheidemann, Kautsky és Hilferding, MacDonald és Renaudel. A mai jobboldali szociáldemokrácia már nemcsak a nemzeti burzsoázia kiszolgálójának a szerepét tölti be, hanem ráadásul a külföldi, amerikai imperializmus ügynökségévé is vált, és végrehajtja annak legszennyesebb megbízásait a háború előkészítésében és a saját népe elleni harcban.

A jobboldali szocialista vezetők az Egyesült Államok imperialista külpolitikájának támogatását összekötik azzal a propagandával, melyet a saját országukban az *osztályegyüttműködés* érdekében fejtenek ki. Ezek a vezetők, akik teljesen megtagadták a marxizmust, kinyilatkoztatják, hogy a szocializmus valamennyi osztály „közös ügye". Léon Blum, a munkásosztály árulója megpróbálta a francia munkásokat meggyőzni arról, hogy a szocializmus nem az osztályharc, hanem az emberek „erkölcsi tökéletesedése", önmaguk tökéletesítése útján valósul meg. A proletariátus osztálytudata és osztályharca Blum szerint a fő akadály a szocializmus felé vezető úton! A kapitalisták szolgálatában az angol labourista vezérek is az „osztályegyüttműködés" politikáját folytatják. Az angol labouristák pártjának

főtitkára, Morgan Phillips a következő kijelentést tette: „Az angol szocialisták teljes egészében elvetik a marxizmust, és az osztályharcra vonatkozó doktrinát annak minden formájában és minden megnyilvánulásában. Mind belpolitikájukat, mindpedig külpolitikájukat kizárólag a demokrácia és a kereszténység elveire építik, melyeket a mi nagy vallásreformátoraink már jóval Marx születése előtt örökbe hagytak ránk."

Morgan Phillips és a hozzá hasonló jobboldali szocialisták elvetik ugyan az osztályharc tudományos, marxista elméletét, valójában azonban nem mondanak le az osztályharcban való részvételről. De az osztályharcot a burzsoázia oldalán, a proletariátus ellen folytatják, és árulásukat „a demokrácia és a kereszténység elveiről" szóló frázisokkal leplezik. A jobboldali szocialista vezérek valódi szerepe kitűnik azokból a különböző tőkés országokban előfordult esetekből, amikor „szocialista" miniszterek parancsára rendőrség, csendőrség és katonaság vonult fel a sztrájkoló munkások ellen, s vérbefojtotta a sztrájkot. Az imperialista burzsoázia a jobboldali szocialisták felső rétegét a munkásosztály ellen használja fel. Nem kevésbé reakciós szerepet töltenek be a munkásmozgalomban az AFL (American Federation of Labor — Amerikai Munkásszövetség) és a CIO (Congress of Industrial Organizations — Ipari Szervezetek Kongresszusa) vezérei, akik azt akarják elhitetni a munkásokkal, hogy a proletárok és az üzletemberek érdekei közösek. Green, az AFL volt elnöke, tevékenységével annyi hasznot hajtott a tőkéseknek, hogy aranyéremmel tüntették ki, melyen a következő felirat díszelgett: „A gyárosokkal való eredményes együttműködésért".

Az „osztályharmónia" elkoptatott reformista elméletét ma olyan hazug okoskodásokkal frissítik fel, amelyek szerint az „osztályok eltűnnek", az osztályhatárok elmosódnak a kapitalizmus keretein belül is. A burzsoá szociológusok és közgazdászok nyomán a jobboldali szocialista vezérek azt állítják, hogy a részvénytársaságok térhódítása a „tőke demokratizálódását" jelenti. Emellett elkenik azt a tényt, hogy a részvénytársaságok fölött valójában a legnagyobb részvényesek maroknyi csoportja rendelkezik, mely a kis részvények kibocsátását a lakosság további kirablására használja fel.

A múltban a reformisták abbeli törekvésükben, hogy a proletariátust elvonják a hatalom megszerzéséért folyó harctól, a proletariátus osztályharcát olymódon nyirbálták meg és korlátozták, hogy a munkafeltételek jelentéktelen javításáért

folyó harcra szűkítették le. A mai jobboldali szocialista árulók és a szakszervezetek reakciós vezetői még az ilyen harcról is lemondtak. „Az osztályok együttműködése" zászlaja alatt sztrájkokat buktatnak el, megszervezik a sztrájktörést, megbontják a szakszervezeteket, hogy így gyengítsék a munkásosztályt[19].

A jobboldali szocialista pártok, jóllehet munkások a tagjai, mégsem proletárpártok. Ezek burzsoá pártok a munkásosztályon belül. Befolyásra tesznek szert a munkásosztály elmaradott rétegei között, megbontják a munkásosztály egységét, hogy gyöngítsék és képtelenné tegyék a kapitalizmus megdöntésére. Ezért ezeken a pártokon belül elkerülhetetlen a harc az egyszerű munkások — akik osztályhelyzetüknél fogva a forradalmi harc felé vonzódnak — és a kapitalizmust védelmező jobboldali szocialista vezérek között.

Valóban proletárpártok, melyek a munkásosztály igazi érdekeit juttatják kifejezésre, a marxizmus-leninizmus eszmei alapján létrejött kommunista pártok. Ezek a pártok következetesen és elszántan szállnak síkra a proletariátus és az összes dolgozók érdekeiért, egyesítik és harcba viszik a dolgozókat mindennemű elnyomás ellen, a kommunizmus kivívásáért.

A marxizmus-leninizmus azt tanítja, hogy a párt a proletariátus osztályszervezetének *legmagasabb formája*. Mivel a proletariátus osztályharcának fő formája a politikai harc, ezért osztályszervezetének legmagasabb formája a proletariátus politikai pártja. A proletariátus összes többi szervezetei (szakszervezetek, szövetkezetek, kulturális és ismeretterjesztő egyesületek stb.) fontos támaszpontjai az osztályharcban, de csak a politikai párt képes egyesíteni, közös mederbe terelni s úgy irányítani valamennyi proletárszervezet tevékenységét, hogy harcukat közös cél lelkesítse: a teljes felszabadulás az elnyomás

[19] 1950 májusában Reuther, a gépkocsiipari munkások szakszervezetének elnöke, megalkudott a General Motors igazgatóságával. Ez a megállapodás képet ad arról, milyen fokot ért el a reakciós szakszervezeti vezetők árulása. A szakszervezeti vezetők, akik a General Motorstól némi koncot kaptak, ebben a megállapodásban kötelezték magukat arra, hogy a vállalat üzemeiben dolgozó munkások öt éven át nem sztrájkolnak és nem követelnek munkabéremelést. A megállapodás megkötése után a General Motors 25—50 százalékkal fokozta a munka intenzitását, ami lehetővé tette, hogy sok munkást elbocsásson. A megállapodás annyira előnyösnek bizonyult a tőkések számára, hogy a Ford- és a Chrysler-cégek is csatlakozni kívántak hozzá. Walter Reuther jelenleg a CIO elnöke.

minden formája alól. Tapasztalt és hozzáértő marxista forradalmi párt nélkül a proletariátus nem győzheti le osztályellenségeit, nem döntheti meg hatalmukat, és nem tudja megteremteni saját politikai uralmát. A párt vezetése nélkül nem tudná a forradalom győzelme után megtartani és megszilárdítani a meghódított államhatalmat, nem tudná felépíteni a szocializmust.

A proletariátus pártja csakis akkor töltheti be a proletár osztályharc vezetőjének és irányítójának szerepét, ha: *a)* a proletariátus *élenjáró, öntudatos marxista* csapata, amely fel van fegyverezve a társadalmi fejlődés és az osztályharc törvényeinek ismeretével; *b)* a proletariátus *szervezett* csapata, amelyet egységes program, stratégia és taktika, valamint a cselekvés és a fegyelem egysége forraszt össze; *c)* megőrzi a *párt egységét* mint életképességének és erejének fő feltételét; *d)* erősíti soraiban a *vasfegyelmet*; *e) engesztelhetetlen harcot folytat az opportunizmus ellen*, megtisztítja sorait az opportunista elemektől, s nem feledkezik meg arról, hogy nem lehet sikeres csatát vívni az imperializmus ellen, ha ügynökei bent vannak a munkásosztály vezérkarában; *f)* a *bírálat és önbírálat* segítségével bátran feltárja fogyatékosságait és hibáit, és ki is javítja őket; *g)* megerősíti *kapcsolatát a tömegekkel*, mert a tömegekkel való kapcsolat a párt erejének a forrása; *h)* a párt minden láncszemében, a legalsótól a legfelsőig, megvalósítja a kollektív vezetés lenini elvét.

A cári Oroszország rendkívül nehéz körülményei közt, kivédve a cárizmus megszámlálhatatlan csapásait, abban a harcban, melyet a burzsoázia és a munkásmozgalmon belüli áruló burzsoá ügynökségek — az ökonomisták, a mensevikek, a trockisták, az anarchisták, az eszerek, a nacionalisták stb. — ellen vívott, teremtette meg Lenin harcostársaival együtt lépésről lépésre a Kommunista Pártot. A Szovjetunió Kommunista Pártjának megteremtésében rendkívül fontos szerepet játszottak Lenin történelmi jelentőségű munkái. „Mi a teendő?", „Egy lépés előre, két lépés hátra", „A szociáldemokrácia két taktikája a demokratikus forradalomban", „Materializmus és empiriokriticizmus" — ezek a művek rakták le az újtípusú párt ideológiai, szervezeti, taktikai és elméleti alapjait. „25 éven át nevelte Lenin elvtárs pártunkat, és a világ legerősebb és legedzettebb munkáspártjává nevelte fel azt" — mondta Sztálin Lenin halálakor.

Az újtípusú proletárpárt, a Szovjetunió Kommunista Pártja

mintájára alakultak ki a kommunista testvérpártok a többi országokban. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom után, amely a tőkés és földesúri elnyomás megszüntetésére vezetett, a testvérpártok képviselői a Szovjetunió Kommunista Pártját — bátorságán és sikerein fellelkesülve — a világ forradalmi és munkásmozgalma „rohambrigádjának" nevezték el. A világ kommunista pártjainak képviselői azokban a felszólalásokban és üdvözletekben, amelyeket 1952-ben az SZKP XIX. kongresszusához intéztek, hangsúlyozták az SZKP tapasztalatainak hatalmas jelentőségét a világ forradalmi mozgalma szempontjából. „A Szovjetunió Kommunista Pártja minden kommunista és munkáspárt mintaképe" — állapítja meg a Kínai Kommunista Párt Központi Bizottságának a XIX. kongresszushoz intézett üdvözlete. Maurice Thorez, a Francia Kommunista Párt Központi Bizottságának főtitkára, a XIX. kongresszuson tartott beszédében a francia munkásosztály nevében kifejezte mély háláját és elismerését a Szovjetunió Kommunista Pártjának a forradalmi elmélet fejlesztése és gazdagítása terén szerzett örök érdemeiért. A Szovjetunió Kommunista Pártja segítette minden ország kommunista pártját ideológiai és politikai kialakulásában — jelentette ki Dolores Ibarruri, a Spanyol Kommunista Párt főtitkára.

A tőkés országokban a reakció semmiféle pártot sem üldözött és üldöz olyan kegyetlenül, mint a kommunista pártokat. Nem véletlen, hogy Franciaország fasiszta megszállása idején a Francia Kommunista Párt, melynek sok tízezer fia áldozta életét a hazáért, a „mártírok pártja" megtisztelő elnevezést érdemelte ki. A kommunisták befolyása azonban az üldöztetések ellenére is növekszik a tőkés országokban. A második világháború előtt alig ötmillió kommunista volt az egész világon, 1952-ben azonban számuk már a 25 milliót is meghaladta. A külföldi kommunista pártok között vannak olyan hatalmas tömegpártok, mint az olasz párt, amelynek a háború előtt 58 000 tagja volt, 1953-ban pedig több mint kétmillió; továbbá a francia párt, amelynek taglétszáma 340 000-ről 506 000-re emelkedett, és így tovább. A dolgozók érdekeiért folytatott hősi harcával az Olasz Kommunista Párt és a Francia Kommunista Párt meghódította az ország munkásosztályának többségét. A kommunisták befolyásának növekedése teljesen törvényszerű jelenség. A kommunista pártok egyre nagyobb tekintélyre tesznek szert a tömegek előtt, mert bátran és önfeláldozóan védelmezik a dolgozók érdekeit. Azokban az években, amikor

Európában a fasizmus volt uralmon, bebizonyosodott, hogy a fasiszta iga ellen, a népek szabadságáért és nemzeti függetlenségéért folyó küzdelem legmegbízhatóbb, legbátrabb, legáldozatkészebb harcosai a kommunisták voltak. Napjainkban pedig a kommunisták ugyanilyen bátorsággal védelmezik a dolgozók érdekeit, valamint népeik függetlenségét és szabadságát a világuralom új igénylőjével, az amerikai imperializmussal szemben.

Nikosz Beloiannisz, a Görög Kommunista Párt Központi Bizottságának tagja, akit az amerikai imperialisták parancsára 1952-ben agyonlőttek, a bíróság előtt az utolsó szó jogán a következőket mondotta: „A Görög Kommunista Pártnak nincs szüksége arra, hogy bárkitől is tanúsítványt kérjen hazafiságáról. Ezt a tanúsítványt a párt a néptől kapta, és vérével érdemelte ki . . . A Görög Kommunista Pártnak hazafiak vérével öntözött gyökerei mélyen belenyúlnak a nép sűrűjébe, és ezeket a gyökereket haditörvényszékkel és kivégzésekkel sem lehet megsemmisíteni."

A nép érdekeiért síkraszálló kommunista pártok kimeríthetetlen erejének és életképességének forrása a néppel való összeforrottságuk.

6. Az osztályharc kiéleződése a kapitalizmus jelenlegi szakaszában

A második világháború utáni időszakban minden jelentősebb tőkés országban erősen kiéleződtek az osztályellentétek, és fokozódott a proletariátus osztályharca a burzsoázia ellen. Ez a harc újból megerősíti azt a marxizmus-leninizmus által felfedezett törvényt, hogy a tőkés társadalomban elkerülhetetlen az osztályharc kiéleződése, elkerülhetetlen a szocialista forradalom. Egyre szembetűnőbb az osztályok „kibékítéséről" és „együttműködéséről" szóló burzsoá tanok tarthatatlansága.

Minden változás, mely az osztályok erőviszonyaiban akár nemzetközi színtéren, akár a tőkés országokon belül bekövetkezik, elkerülhetetlenül a tőkés társadalomban folyó osztályharc kiéleződésére vezet.

A hitleri tömb szétzúzása és a Szovjetunió győzelme a második világháború befejezésével a szocializmus javára változtatta meg a két rendszer, a szocialista és a kapitalista rendszer közötti erőviszonyokat. Meghiúsult az Egyesült Államok és Anglia imperialista köreinek az a számítása, hogy a háború meg-

gyengíti a Szovjetuniót és megerősíti a tőkés rendszert. A Szovjetunió még jobban megerősödött, a kapitalizmus rendszeréről pedig levált több európai és ázsiai ország, melyekben népi demokratikus rendszer jött létre. A kínai népi demokratikus forradalom nagy történelmi győzelme hatalmas csapást mért az imperializmus rendszerére. Létrejött a Szovjetunió és a népi demokratikus országok egységes és hatalmas tábora, mely szemben áll a kapitalizmus táborával.

A két ellentétes tábor létezésének közgazdasági szempontból legfontosabb eredménye, hogy az egységes, mindent átfogó világpiac két párhuzamos világpiacra esett szét: a demokratikus, szocialista tábor országainak és az imperialista tábor országainak a piacára. A kapitalista világpiac szűkülésével a tőkés országokban csökken az üzemek kapacitásának kihasználása, fokozódik a krónikus munkanélküliség, kiéleződik a kapitalizmus általános válsága és valamennyi ellentmondása. A tőkések a kivezető utat a dolgozók kizsákmányolásának fokozásában, egy új világháború előkészítésében és a gazdaság militarizálásában keresik. De a gazdaság militarizálása, a fegyverkezési hajsza fokozása nem oldhatja fel a kapitalizmus ellentmondásait, ellenkezőleg, még jobban kiélezi és elmélyíti őket. A gazdaságnak hadi vágányra való átállítása súlyosbítja a gazdasági nehézségeket, és rontja a dolgozók anyagi helyzetét. Az Egyesült Államokban a katonai kiadások az állami költségvetésnek háromnegyed részét nyelik el, Angliában 42 százalékát, Franciaországban 33 százalékát. Ezeket a kiadásokat a dolgozók kirablása útján fedezik, aminek eszközei: az adók növelése, az infláció stb. Az Egyesült Államokban a lakosság egyenesadói 1952-ben, még a valuta értékcsökkenésének figyelembevételével is, az 1937—1938-asnak 12-szeresére emelkedtek. Emellett az adóteher egész súlya a dolgozókra nehezedik. 1952 elején egy amerikai munkás minden megkeresett dollár után 32 cent adót fizetett.

A gazdaság militarizálása együttjár a békés célokra termelő iparágak szűkítésével, ami növeli a már enélkül is krónikussá vált munkanélküliséget. 1953-ban az Egyesült Államokban, Japánban, Angliában, Olaszországban és Nyugat-Németországban már összesen 32 millió teljes és részleges munkanélküli volt.

A fegyverkezési hajszával kapcsolatosan fokozódó infláció, az árak emelkedése és az adók növekedése a reálbérek következetes csökkenésére, a dolgozók kirablására vezet, aminek megint a burzsoázia látja hasznát. A villamosipari dolgozók szakszervezetének adatai szerint az Egyesült Államokban a lét-

fenntartási költségek 1952-ben majdnem háromszor olyan magasak voltak, mint 1939-ben. A burzsoá sajtó által nagydobra vert „amerikai életforma" tehát úgy fest, hogy az amerikai családok kétharmadának nincs meg a létfenntartási minimuma. Még nehezebb a munkásosztály helyzete az Egyesült Államoktól függő tőkés országokban, mert az amerikai imperialisták háborús készülődéseik fő terhét ezekre az országokra igyekeznek hárítani.

Mindez az osztályharc kiéleződésével jár. Az összes tőkés országokban nő a sztrájkmozgalom. A sztrájkolók száma 16 tőkés országban, beleértve az Egyesült Államokat, Angliát, Franciaországot, Japánt és Olaszországot is, 1946-tól 1950-ig 50 millió, vagyis háromszor annyi volt, mint 1935-től 1939-ig. Az Egyesült Államokban, a második világháborút megelőző öt év alatt összesen 5,6 millió munkás sztrájkolt, a háború utáni első öt évben pedig már több mint 14 millió. Azóta a sztrájkolók száma tovább növekedett. Az Egyesült Államok Munkaügyi Minisztériumának adatai szerint 1950-ben 2,4 millió, 1951-ben 2,2 millió, 1952-ben 3,5 millió munkás sztrájkolt az országban.

A sztrájkharc az amerikai imperializmus által leigázott országokban ölt legélesebb formákat, ott, ahol a dolgozók életszínvonala különösen alacsony. A francia bányászsztrájk során (1948 szeptember—október) valóságos csaták zajlottak le; a rendőrség és a katonaság fegyveres harcot folytatott a tárnák és a munkástelepek elfoglalásáért. A sztrájkolók ellen könnyfakasztó bombákat használtak, tankokat és tüzérséget vonultattak fel. Franciaországban 1950-ben több mint 1,5 millió ember sztrájkolt. Az 1953 augusztusi hatalmas sztrájkokban 4 millió ember vett részt.

Az amerikai imperializmus más tőkés országok nemzeti iparának számos ágát fojtogatja és pusztulásra ítéli. Ez a proletariátus osztályharcának új formáit hívta életre. Olaszországban a munkások erős ellenállást fejtenek ki, valahányszor a tőkések be akarják zárni az üzemeket. 1950-ben az olasz munkások megtagadták a leállított üzemek elhagyását, és 80—90 napot dolgoztak vállalkozók nélkül. Reggio Emiliában a Reggiane Gyárban az igazgatóság elrendelte, hogy haditermelésre való átállítás végett átmenetileg be kell zárni a gyárat. Erre a munkások elfoglalták a műhelyeket, és több mint egy évig, 1951 októberig, folytatták a békés célokra szolgáló árucikkek gyártását. Az igazgatóság hol erőszakkal, hol pedig csellel próbálta eltávolítani a munkásokat a műhelyekből. Minden ilyen alkalommal azonban az egész város és az egész

környék dolgozói a Reggiane Gyár munkásainak védelmére keltek.

A jelenlegi viszonyok között a proletariátus gazdasági harca még fokozottabban összefügg politikai harcával.

A dolgozók gazdasági érdekeinek megvédése elsősorban az új világháború ellen, a fegyverkezési hajsza ellen folytatott harcuk sikereitől függ. Amikor a munkások sztrájkokat szerveznek, akkor nemcsak béremelésért és a munkaviszonyok megjavításáért, hanem az új imperialista háború előkészületei ellen is harcolnak. A sztrájkmozgalom növekedése bizonyítja, hogy mennyire ingatag talajon áll az imperialista háborús gyújtogatók hátországa.

Az új imperialista háborúra való készülődés együttjár a burzsoá államok fasizálódásával. Erre vall az, hogy a régi alkotmányok és választási rendszerek felülvizsgálása során megnyirbálják a dolgozók jogait, hogy burkoltan vagy nyílt terror alkalmazásával üldözik a haladó közéleti személyiségeket, különösen a kommunistákat, hogy munkás- és szakszervezetellenes törvényeket hoznak stb. A fasiszta Taft—Hartley-törvény, amelyet 1947-ben hoztak az Egyesült Államokban, korlátozza a munkások sztrájkjogát, feljogosítja a hatóságokat arra, hogy a sztrájkokat betiltsák, leszűkíti a szakszervezetek tevékenységét, s megkönnyíti a vállalkozóknak a sztrájktörők toborzását. Még nyíltabban fasiszta jellegű az 1950-ben hozott McCarran-féle törvény, amely lehetővé teszi, hogy a hatóságok „rendkívüli helyzet" esetén haladó elemeket letartóztassanak, és bírósági eljárás nélkül koncentrációs táborba zárjanak.

A tőkés országok államrendszerének fasizálódása és az elemi demokratikus jogok megsemmisítése a munkásosztály vezette dolgozó tömegek ellenállásába ütközik. Gyakori eset, hogy a burzsoá kormányok reakciós intézkedései ellen, a rendőri erőszak ellen, a munkásszolidaritás jegyében stb. sztrájkokat szerveznek.

A világuralomra törő amerikai imperializmus már nemcsak agresszori minőségben, hanem mint a világ csendőrje is igyekszik minden országban elfojtani a szabadságot és meghonosítani a fasizmust. Az amerikai imperialisták példájára és nyomására számolják fel sok tőkés országban a burzsoá demokratikus szabadságjogokat. Sztálin a XIX. pártkongresszuson mondott beszédében megállapította, hogy a burzsoázia régi szabadelvűségének már nyoma sem maradt. A reakciós burzsoázia sárbatiporta a „személyes szabadságnak", az emberek és nemzetek

egyenjogúságának elvét, eldobta a burzsoá demokratikus szabadságjogok és a nemzeti érdekek védelmének zászlaját.

Az a tény, hogy a burzsoázia elveti a burzsoá demokratikus szabadságjogokat és lemondott a nemzeti érdekek megvédéséről, gyengülését tanúsítja. Az egyre reakciósabbá váló burzsoázia — a szabadságmozgalom fő ellensége — elvesztette kapcsolatát a néppel, és ezzel meggyengítette önmagát.

Napjainkban a proletariátus az egyetlen osztály, amely maga köré tudja tömöríteni az összes demokratikus és hazafias erőket, és ki tudja bontani a demokrácia megvédésének és a nemzeti szuverenitásnak a zászlaját. Ez előmozdítja a proletariátus erősödését és a burzsoázia gyengülését, kedvez a kommunista és a demokratikus pártoknak abbeli törekvésükben, hogy maguk köré gyűjtsék a nép többségét, hogy a nemzet vezető erejévé váljanak, és győzelmet arassanak valamennyi tőkés országban.

A mai helyzetben a proletariátus osztályérdekeiért folytatott harc elszakíthatatlanul egybekapcsolódik azzal a harccal, mely az általános demokratikus és általános nemzeti érdekekért, vagyis a demokráciáért, az amerikai imperializmus által rabságba döntött országok nemzeti függetlenségéért folyik.

Általános demokratikus jellegű az új háború veszélye ellen irányuló békeharc is. A békemozgalom sem összetételénél, sem célkitűzéseinél fogva nem tisztán proletármozgalom. Nem az a célja, hogy megdöntse a kapitalizmust és megvalósítsa a szocializmust, hanem a béke megőrzéséért és az új háború elhárításáért vívott harc demokratikus célkitűzéseire szorítkozik. De a demokratikus feladatokra korlátozott békemozgalom csakis a proletariátus vezetésével válhatott hatalmas erővé. A szilárd és tartós béke elérése, a béke erőinek megszervezése és tömörítése a háború erőivel szemben — ez a kommunista és munkáspártok központi feladata a mai körülmények között.

A néptömegek növekvő ellenállást fejtenek ki az új világháborút előkészítő amerikai imperializmussal szemben. Franciaország, Olaszország és sok más európai ország kommunistái a tömegek nevében ünnepélyesen kijelentették, hogy népeik soha, semmi körülmények között sem fognak a Szovjetunió ellen háborút viselni. A Szovjetunió békeszerető külpolitikája minden országban a néptömegek hatalmas támogatásában részesül. Ez a politika a nemzetközi feszültség enyhítésére, az atom- és más tömegpusztító fegyverek betiltására, a fegyverkezés csökkentésére és ezzel kapcsolatban az adóteher könnyítésére irányul. A Béke-Világtanács tevékenysége és a népek

kongresszusai, melyeket a Béke-Világtanács a béke megvédésére egybehív, felbecsülhetetlen jelentőségűek a béke megőrzése szempontjából. A békeharc számos országban a háborús gyújtogatók ellen irányuló közvetlen gyakorlati akcióban nyilvánul meg: a munkások megtagadják amerikai hadianyagok szállítását és kirakását, megtagadják agresszív országok hadirendeléseinek végrehajtását stb.

A marxizmus-leninizmus megalapítói arra tanítják a proletárokat, hogy támogassanak minden olyan demokratikus mozgalmat, amely a reakció ellen irányul, s tömörítsék maguk köré a néptömegeket. A proletariátus csak azzal a feltétellel tudja osztályérdekeit megvédelmezni és a szocializmus győzelmét biztosítani, ha nem elszigetelten cselekszik, hanem az egész demokratikus harc vezetőjeként, irányítójaként lép fel. A proletariátus hivatott arra, hogy a népek biztonságát és nemzeti függetlenségét fenyegető imperialista reakció elleni általános demokratikus harc vezetője legyen.

A proletariátus vezető szerepének eszméjére épülnek azok a programok, amelyeket az angol, az indiai és a japán kommunista párt a háború után kidolgozott. A kommunista pártok, országaik fejlődésének sajátos viszonyaira alkalmazva, alkotó módon tovább fejlesztik a marxizmust, s programjaikat a nagy népi tömegek összefogásának, a proletariátus köré tömörítésének eszméje hatja át.

Az Angol Kommunista Párt programja kijelöli Angliának a szocializmushoz vezető útját, kitűzi a népi hatalom megteremtésének feladatát. Ennek egyik legfontosabb feltétele — amint a program hangsúlyozza — a dolgozók valamennyi rétegét felölelő, széles népi koalíció létrehozása. „Csakis egységes munkásosztály alapján hozható létre ez az angol nép minden rétegét átfogó széleskörű szövetség, amely erélyesen véget vet a gazdagok zsarnoki uralmának Anglia jövője fölött. E szövetségnek fő és vezető ereje a munkásosztály, mely leginkább érdekelt az új társadalomért vívott harcban."

Míg az Angol Kommunista Párt programja a szocialista forradalmi átalakítások programja, addig a Japán Kommunista Párt programja legközelebbi feladatként a demokratikus — antifeudális és antiimperialista — átalakítások megvalósítását tűzi ki. A Japán Kommunista Párt ezeknek az átalakításoknak döntő feltételeként egy olyan nemzeti felszabadító, demokratikus egységfront megteremtését jelöli meg, amelynek alapja a munkás-paraszt szövetség. Ebbe az egységfrontba be kell vonni a

lakosságnak azokat a széles rétegeit (a nemzeti burzsoázia jelentős részét is), amelyek érdekeltek abban, hogy az ország felszabaduljon az amerikai megszállás alól.

Hogy a proletariátus a nép nagy tömegeit megnyerhesse, és mind a demokratikus, mind a szocialista forradalomért folytatott harcban a maga oldalára állíthassa, mindenekelőtt saját sorainak forradalmi egyesítését, forradalmi egységét kell biztosítania. A történelmi tapasztalat azt mutatja, hogy az imperialista reakciónak mindig éppen ott sikerült csapást mérnie a proletariátusra, ahol a jobboldali szocialista vezérek áruló politikája folytán a proletariátus sorai meg voltak bontva.

A munkásmozgalom megbontásának politikája az imperialisták egyik leghatékonyabb eszköze a demokrácia és a szocializmus erőinek elnyomására, a dolgozók életszínvonalának csökkentésére, háború kirobbantására. A burzsoá befolyást a jobboldali szocialista vezérek terjesztik a munkásmozgalomban, ők bontják meg a munkásmozgalom sorait, ezért a munkásosztály egységét csakis a jobboldali szocialista vezérek szakadárpolitikája elleni harcban lehet megvalósítani. A munkásmozgalom egységéért folyó harc egyik legfontosabb eszköze az egységfront-taktika. Ennek a taktikának az a célja, hogy a jobboldali szocialisták felülről gyakorolt nyomásával szemben a munkásokat olyan konkrét gazdasági és politikai követelésekért mozgósítsa, amelyek megvalósítása minden munkásnak érdekében áll, s ezen az alapon alulról megteremtse a munkások akcióegységét.

A munkásosztály egysége a kapitalizmus feletti döntő győzelem kivívásának kulcsa. Ha a munkásosztály egységesen cselekszik, akkor mindent el tud érni, és nincs olyan társadalmi erő, amelyet el ne tudna söpörni. Ezért tűzik feladatul maguk elé a kommunista pártok, hogy meg kell teremteni a munkásosztály cselekvési egységét, hogy a proletariátus oldalára kell állítani a dolgozó parasztság széles rétegeit, hogy meg kell szervezni a proletariátus és a parasztság szilárd szövetségét, hogy a munkásokat és a parasztokat egy olyan egységes és hatalmas hadseregben kell egyesíteni, amely vissza tudja verni a reakciót, és meg tudja dönteni a kapitalizmust. Ez a hadsereg a tőkés országokban elháríthatatlanul növekvő osztályharcban kovácsolódik ki.

A különböző tőkés országokban az osztályharc egyenlőtlenül fejlődik. A munkásmozgalom viszonylagos gyengesége olyan országokban, mint az Egyesült Államok és Anglia, többek között azzal magyarázható, hogy ezeknek az országoknak a burzsoá-

ziája a gyarmati és függő országok népeinek kizsákmányolása árán szerzett profitból meg tudja vesztegetni a munkásosztály felső rétegét. A kapitalizmus általános válságának elmélyülése, továbbá a gyarmatok és a függő országok nemzeti felszabadító mozgalmának növekedése azonban csökkenti ezt a lehetőséget, aláássa az imperializmus hátországát, előmozdítja a munkásosztály forradalmasodását az imperializmus fellegváraiban is, s megkönnyíti valamennyi forradalmi erő egyesülését és győzelmét.

7. A proletárdiktatúra mint az osztályharc folytatása új formákban. Osztályok és osztályharc a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában

A Szovjetunió és a népi demokratikus országok tapasztalata megerősíti a marxizmus-leninizmus klasszikusainak azt a tételét, mely szerint a munkásosztály politikai hatalmának kivívása és a proletárdiktatúra megteremtése a kizsákmányoló osztályok megsemmisítésének, majd pedig az osztályok megszüntetésének is döntő feltétele.

Az osztályok megszüntetése mindenekelőtt megköveteli a termelési eszközök magántulajdonának felszámolását és a termelési eszközök társadalmi tulajdonának megteremtését. Az első nagy fontosságú lépés e feladat megoldásában a kizsákmányoló osztályok — a földesurak és tőkések — birtokában lévő termelési eszközök kisajátítása.

Oroszországban a szocialista forradalomra hárult, hogy fő feladatainak teljesítése során teljesen megoldja a polgári demokratikus forradalom megoldatlan feladatait is. A szovjethatalom legelső napján megszületett a földről szóló dekrétum, amelynek értelmében örökre megszűnt a föld magántulajdona; a földbirtokosok, a cári család és a kolostorok földjeit minden megváltás nélkül elvették, s ingyenes használatra átadták a dolgozóknak. A parasztság ennek a dekrétumnak alapján több mint 150 millió gyeszjatyina földesúri földet kapott, a földesúri földtulajdon pedig megszűnt. Így aztán nemcsak a jobbágyság legsúlyosabb csökevényeit tépték ki gyökerestül, hanem ugyanakkor sikerült a proletariátus oldalára, a szocialista forradalom oldalára állítani a földesúri elnyomás alól felszabadított parasztság nagy tömegeit.

A tőkés gazdaság alapjainak lerombolása és a szocialista

gazdaság alapjainak megteremtése céljából a győzelmes proletariátus néhány hónap alatt — 1917 végétől 1918 közepéig — államosította a nagyipart, a bankokat, a vasutakat, a kereskedelmi flottát, a külkereskedelmet stb.

Az ipari üzemek és a bankok államosítása, vagyis a gyárak, bankok és egyéb vállalatok magántulajdonának megszüntetése és köztulajdonba vétele azzal a következménnyel járt, hogy: *a)* kisajátítottuk a nagyburzsoáziát, később pedig a középburzsoáziát is, a nagyburzsoáziát mint osztályt erőszak útján felszámoltuk; *b)* megszabadítottuk az országot a nemzetközi tőkétől való pénzügyi és más természetű függéstől; *c)* felszabadítottuk a munkásosztály nagy részét (az államosított vállalatoknál dolgozó valamennyi munkást) a kizsákmányolás alól, s ennek folytán a munkásosztály a termelési eszközöktől megfosztott, kizsákmányolt osztályból a kizsákmányolástól mentes osztállyá vált, amely az egész néppel együtt a gyárak, üzemek stb. gazdája, ura lett; *d)* megteremtettük a szocialista gazdasági szektort, amely magában foglalta a népgazdaság parancsnoki magaslatait, és fokozatosan vezető szerepre tett szert az egész gazdaság fejlődésében.

A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában több gazdasági forma áll fenn egyidejűleg egymás mellett. Szovjet-Oroszországban a forradalom első éveiben ötféle gazdasági forma elemei voltak meg, amelyek közül a három alapvető gazdasági formának, illetve rendszernek — a szocialista, a magánkapitalista és a kisárutermelő gazdasági szektornak volt a legnagyobb jelentősége. E három gazdasági formának három osztály felelt meg: a munkásosztály, a dolgozó parasztság — vagyis a parasztságnak az a része, mely nem zsákmányol ki idegen munkát — és a tőkés elemek (a városi burzsoázia maradványai és a falusi kulákok), akik másodrendű pozíciókba szorultak vissza, s már nem képeztek alapvető osztályt.

Ugyanezek a gazdasági formák, tehát ugyanezek az osztályok is állnak fenn jelenleg a közép- és délkelet-európai népi demokratikus országokban, amelyek a Szovjetunió tapasztalataira és segítségére támaszkodva a kapitalizmusból a szocializmusba vezető átmenetet valósítják meg. Ezek az országok, miután felszabadultak a fasiszta iga alól, az első időszakban a polgári demokratikus forradalom feladatait oldották meg, többek között 1945—1946-ban a Szovjetunió példája nyomán forradalmi földreformot hajtottak végre. Szovjet-Oroszországtól eltérően azonban ezekben az országokban a földet nem naciona-

lizálták, hanem magántulajdonba adták a parasztoknak. A kommunista és munkáspártok számításba vették, hogy a legtöbb tőkés országban a kis magántulajdon sok évtizede létezik, s így az ilyen országokban az új hatalom nem törölheti el a régi rend megdöntése után azonnal a földmagántulajdont, mert a parasztság ezt úgy fogná fel, mint a falu kisajátítására irányuló kísérletet. A népi demokratikus hatalom, amikor a feudális nagybirtokokat felosztotta és a parasztok tulajdonába adta, felszámolta a földbirtokos osztályt, és a proletariátus oldalára vonta a dolgozó parasztságot. A népi demokratikus országokban már a forradalom első szakaszában, a forradalmi demokratikus átalakulásokkal egyidejűleg megoldották a szocialista forradalom bizonyos feladatait is. Amikor áttértek a forradalom második szakaszára, a szocialista átalakulások szakaszára, befejezték a tőkés nagyipar, a bankok, a közlekedés stb. államosítását. E feladatok megoldása, ami a legtöbb népi demokratikus országban 1947—1948-ban történt, biztosította a nagyburzsoázia felszámolását.

A kapitalizmusból a szocializmusba vezető átmenet időszakában elkerülhetetlen a különböző gazdasági formák létezése, mivel a szocialista átalakulás előfeltételei a gazdaság különböző ágaiban különböző időpontokban érnek meg. Oroszországban (miként a többi tőkés ország többségében is) a kapitalizmus a termelési eszközök koncentrációját az iparban olyan fokra emelte, amely lehetővé tette, hogy ezeket a termelési eszközöket rögtön a proletárforradalom után kisajátítsuk, és az egész társadalom tulajdonába vegyük. A mezőgazdaságban, a kapitalizmus növekedése ellenére is, a termelési eszközök szét voltak szórva sok millió kistulajdonos között. Ez elkerülhetetlenné tette, hogy a szocialista forradalom győzelme után is fennmaradjon a kisárutermelés. A földesúri földek felosztása Szovjet-Oroszországban növelte a kis parasztgazdaságok számát, amikor pedig a szegényparaszt bizottságok 1918 második felében végrehajtották a kulákság részleges kisajátítását, ez megnövelte a középparasztság részarányát az egész parasztságon belül. Az átmeneti időszakban a középparaszt lett a mezőgazdaság központi alakjává.

Az osztályok megszüntetése során az első lépés a kizsákmányoló osztályok magántulajdonának eltörlése, a következő lépés pedig a kisárutermelők termelési eszközeinek társadalmasítása. A kisárutermelés a kapitalizmus legmélyebb gazdasági gyökere. A kisárutermelés, miként ezt Lenin megállapította, a szocializ-

musból a kapitalizmusba vezető átmenet időszakában is állandóan, napról napra, óráról órára, spontánul és tömegméretekben szüli a kapitalizmust.

De a dolgozók kis magántulajdonát ugyanolyan úton megszüntetni, mint a kizsákmányolók nagy magántulajdonát — vagyis kisajátítás útján — lehetetlen. Ez az út, amelyre a leninizmus ellenségei, a trockisták próbálták rávinni a pártot, végzetes lett volna a proletárdiktatúra számára, mert a proletariátus csakis a dolgozó parasztság támogatása mellett, csakis a dolgozó parasztsággal való szövetségben tarthatja meg a hatalmat.

A szocialista proletariátusnak a kizsákmányolókat illetően az a feladata, hogy kérlelhetetlenül elnyomja ellenállásukat, és kisajátítsa termelési eszközeiket. Egész más feladata van a proletariátus diktatúrájának a parasztság tömegét és általában a dolgozókat illetően. Ezeket a tömegeket a proletárdiktatúra nem nyomhatja el, ellenkezőleg, az a feladata, hogy minden segítséget megadjon nekik, és bevonja őket a szocializmus építésébe.

A proletariátusnak a dolgozó parasztsággal, mindenekelőtt pedig a középparasztsággal kötött szövetségétől és e szövetség megszilárdulásától függ — amint ezt a Szovjetunió tapasztalatai bizonyítják — a szocializmus sorsa. A polgárháború éveiben a Szovjetunióban a munkás-paraszt szövetség katonai-politikai jellegű volt, s a munkásosztálynak és a dolgozó parasztságnak az a közös érdeke támasztotta alá, hogy megsemmisítsék az intervenciósokat és a fehérgárdistákat. A békés építés éveiben a Kommunista Párt új alapon, gazdasági alapon erősítette meg a munkásosztály és a dolgozó parasztság szövetségét. A munkásosztály és a dolgozó parasztság egyaránt érdekelve volt a háború által lerombolt gazdaság helyreállításában, és abban, hogy a mezőgazdaság fejlődése szocialista úton haladjon. A fejlődés kapitalista útja a parasztság többsége számára egyet jelentett volna a tönkremenéssel. Ebből fakadt a dolgozó parasztság és a munkásosztály létérdekeinek közössége.

Ugyanakkor a munkás-paraszt szövetségen belül elkerülhetetlenül voltak ellentétek is bizonyos időszerű részletkérdésekben. A munkásosztály és a magántulajdonos parasztság nemcsak gazdasági helyzetüknél fogva alkotnak két különböző osztályt, de gazdasági tendenciáikat illetően is különböznek egymástól. A proletariátusra a szocialista tendencia jellemző, a parasztságra pedig — mint magántulajdonos osztályra — az árutermelő-kapitalista tendencia. A parasztság azonban, jól-

lehet helyzeténél fogva nem szocialista osztály, mégis dolgozó osztály, ezért lehetett és kellett őt bevonni a szocialista építésbe.

Amikor a marxizmus-leninizmus hangsúlyozza a munkás-paraszt szövetség szükségességét, azt tanítja, hogy a szocializmus győzelméhez nem akármilyen szövetségre, hanem olyan szövetségre van szükség, amelyben a munkásosztályé a vezető szerep, s amely a proletárdiktatúra megszilárdítását és a szocializmus építését tűzi ki céljául.

Hogy milyen úton-módon kell a dolgozó parasztságot a szocializmus építésébe bevonni, azt Lenin tudományosan meghatározta az új gazdasági politikáról szóló cikkeiben és beszédeiben, különösen pedig az 1923 január-márciusban megjelent utolsó cikkeiben („A szövetkezetekről", „Hogyan szervezzük át a Munkás-Paraszt Felügyeletet?", „Inkább kevesebbet, de jobban"). Lenin rámutatott arra, hogy miután a proletariátus kivívta a hatalmat és kisajátította a földbirtokosokat és a tőkéseket, olyan szocialista ipart kell minden eszközzel kiépítenie, amely új felszereléssel tudja ellátni, és új technikai alapra tudja helyezni a mezőgazdaságot; fokozatosan termelőszövetkezetekbe kell tömöríteni a kis- és középparasztokat; meg kell teremteni az áruforgalmon keresztül a gazdasági összefogást a város és a falu, az ipar és a mezőgazdaság között; a lehető legnagyobb mértékben fejleszteni kell az állami és szövetkezeti kereskedelmet, a tőkés elemeket pedig ki kell szorítani az áruforgalomból. Lenin e programtételei alapján alakult ki az ország iparosításának és a parasztgazdaságok kollektívizálásának politikája, melynek további részletes kidolgozása és tudományos indokolása I. V. Sztálin műveiben és a Kommunista Párt és a szovjet kormány határozataiban van lefektetve.

A szocialista iparosítás eredményeképpen megnőtt a szocialista szektor súlya és aránya a népgazdaságban, a magántőkés elemek kiszorultak az iparból és a kereskedelemből. A szocialista ipar fejlődése a munkásosztály erejének és befolyásának növekedését jelentette. Az ország szocialista iparosítása megteremtette a mezőgazdaság szocialista átalakításának előfeltételeit, az a segítség pedig, amelyet a munkásosztály a termelés terén a dolgozó parasztságnak nyújtott, megerősítette a munkás-paraszt szövetséget. Ezzel létrejöttek azok a feltételek, amelyek mellett a parasztok tömegesen beléphettek a kolhozokba, s a teljes kollektivizálás alapján lehetővé vált az utolsó legnagyobbszámú kizsákmányoló osztálynak — a kulákságnak a felszámolása.

Ezt a kizsákmányoló osztályt, amelynek hosszú időn át fontos

szerepe volt a mezőgazdasági termelésben, szintén csak erőszakos kisajátítás útján lehetett felszámolni. Lenin előrelátta és az OK(b)P XI. kongresszusán 1922-ben kifejtette, hogy a munkásosztálynak és a dolgozó parasztságnak még egy utolsó és döntő csatát kell megvívnia az ellen a kapitalizmus ellen, amely a kis parasztgazdaságból nő ki. A Kommunista Párt és a szovjethatalom a szegény- és középparasztság tömegeit mozgósította erre a harcra, és 1929 végén meg is valósította azt a történelmi fordulatot, amelynek eredményeképpen a tőkés elemek korlátozásának és kiszorításának politikájáról áttért a kulákság mint osztály felszámolásának a politikájára. A parasztgazdaságok teljes kollektivizálásának és a kulákság kisajátításának eredményeként: *a)* megszűnt a legnagyobb létszámú kizsákmányoló osztály — a kulákság; *b)* a szocializmus útjára tért a legnagyobb létszámú dolgozó osztály — a parasztok osztálya; *c)* létrejött a szocialista alap a népgazdaság legkiterjedtebb és életbevágóan fontos, de egyúttal a múltban legelmaradottabb ágában — a mezőgazdaságban.

Lenin, az osztályok felszámolásának útjait elemezve, kidolgozta az osztályharc új formáinak a kérdését a proletárdiktatúra korszakára. A proletariátus diktatúrájának megteremtése után az osztályharc nem szűnik meg, csupán megváltoztatja formáit; sok tekintetben élesebb és keményebb lesz, mint azelőtt. A szocialista forradalom után az osztályharc feltételeiben a legfőbb változás az, hogy a munkásosztály ezt a harcot most már mint uralkodó osztály vívja, és az államhatalom minden eszközét felhasználja ellenségei ellen. Ezzel kapcsolatban a proletariátus osztályharcának számos régebbi formája megszűnik. A sztrájk, a bojkott, a felkelés és a harcnak ehhez hasonló formái nem szolgálják többé a munkásosztály érdekeit, ellenkezőleg, osztályellenségének fegyvereivé válnak. A hatalom megszerzése után a munkásosztály harcának új, állami formái kerülnek előtérbe. Lenin „A proletariátus diktatúrájáról" című brosúra vázlatában rámutatott arra, hogy a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában a proletariátus osztályharcának a következő öt új formája és feladata van:

Először, a proletariátus osztályharcának új formája a *kizsákmányolók ellenállásának elnyomása.* A kizsákmányolók ellenállása igen nagy mértékben fokozódik bukásuk után, amikor tízszeres energiával és dühvel küzdenek elvesztett hatalmuk és vagyonuk visszaszerzéséért.

Másodszor, ha a proletárdiktatúra *egy* országban arat győzel-

met, melyet kapitalista államok vesznek körül, akkor a kizsákmányolók ellenállása elkerülhetetlenül *polgárháborúra* vezet. Ez a proletariátus osztályharcának legélesebb formája. A tőkések sokrétű nemzetközi kapcsolatai folytán a Szovjetunió munkásai és parasztjai 1918—1920-ban nemcsak a forradalom által megdöntött földbirtokosokkal és tőkésekkel álltak szemben, hanem a külföldi katonai intervenciósok betörésével is.

Harmadszor, az osztályharc új formája, hogy a proletariátus a *kispolgárságot, kiváltképpen a parasztságot* államilag vezeti. A dolgozók kispolgári elemei kettős helyzetüknél fogva, mivel nemcsak dolgozók, hanem kisebb termelési eszközök tulajdonosai is, a proletariátus és a burzsoázia között ingadoznak. Az államhatalom az a nagyfontosságú eszköz, amelynek segítségével a munkásosztály ezeket az állhatatlan és ingadozó szövetségeseket a maga oldalára állítja. Lenin azt tanította, hogy a proletárdiktatúrában egy osztály, a proletariátus vezeti az összes dolgozókat.

Negyedszer, az osztályharc új formája az a befolyás is, melyet a munkásosztály a polgári értelmiség minden rétegére gyakorol, abból a célból, hogy a *polgári szakembereket felhasználhassa* az új társadalom építésénél. Amikor a proletariátus megragadja a hatalmat, nem rendelkezik még a gazdasági vezetéshez és kormányzáshoz szükséges elegendő tapasztalattal és tudással. Ebből következik, hogy kénytelen szolgálatába állítani a polgári szakembereket, felhasználni tapasztalatukat és tudásukat, ugyanakkor azonban át is kell nevelnie őket. A burzsoá szakemberek felhasználásának osztályharc jellege van, mert a győztes proletariátusnak le kell küzdenie ellenállásukat, erőszak alkalmazásával letörni szabotázs, kártevő stb. kísérleteiket.

Ötödször, a proletariátus osztályharcának új formája: *az egész dolgozó lakosságnak újtípusú fegyelemre*, — munkafegyelemre, társadalmi és állami fegyelemre való nevelése. A proletariátusnak nemcsak az osztályellenség ellenállását kell leküzdenie, hanem az elmaradott, a kapitalizmus szokásai és hagyományai által megfertőzött dolgozó rétegek és csoportok ellenállását is. „Hát nem abban áll-e a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet korszakában az osztályharc, hogy megvédjük a munkás*osztály* érdekeit a munkásoknak azokkal a csapataival, csoportjaival, rétegeivel szemben, amelyek makacsul ragaszkodnak a kapitalizmus hagyományaihoz (szokásaihoz), és továbbra is a régi szemmel nézik a szovjet államot: mennél kevesebb és

mennél rosszabb munkát adni «neki», — mennél több pénzt kipréselni «belőle»"[20].

Az új fegyelemre való nevelés főleg a meggyőzés módszerével történik, de megköveteli a kényszerítés módszereinek alkalmazását is a naplopók, ingyenélők, harácsolók, szélhámosok stb. ellen. A proletár államhatalom a kényszerítés módszerét törvényeinek, jogszabályainak és intézményeinek segítségével érvényesíti.

Az államhatalom tehát nemcsak politikai és gazdasági téren, hanem eszmei-nevelési téren is a proletariátus legfőbb harci eszköze a kapitalizmus erői és hagyományai ellen. Ezért jellemzi Lenin a „«Baloldaliság» — a kommunizmus gyermekbetegsége" című munkájában a proletariátus diktatúráját úgy, mint a régi társadalom erői és hagyományai ellen vívott szívós harcot, mely lehet véres és vértelen, erőszakos és békés, katonai és gazdasági, pedagógiai és közigazgatási harc egyaránt.

A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában az osztályharc nem csitul el, hanem kiéleződik. A leninizmus leleplezte az osztályharc kialvásáról szóló burzsoá-restaurációs „elméletet", amelyet a buharinisták, a kulákság védelmezői hirdettek. „Még nem fordult elő a történelemben — mondotta Sztálin —, hogy a halódó osztályok önként távoztak volna a színről. Még nem fordult elő a történelemben, hogy a halódó burzsoázia, létének védelmére, ne vetette volna latba minden csepp maradék erejét"[21]. A talajukat vesztett kapitalista elemek, melyeket kiszorít a szocializmus növekedése, nem csökkentik ellenállásukat, hanem ellenkezőleg, az ellenállás mind élesebb eszközeihez és formáihoz folyamodnak.

A szovjethatalommal ellenségesen szembenálló kapitalista környezet minden erejével támogatta a kizsákmányoló osztályok belföldi maradványait. A két szovjetellenes erő — egyfelől a külföldi: angol, francia, amerikai és japán imperialisták, másfelől az oroszországi burzsoá-földbirtokos ellenforradalom — egyesült, s ennek következtében 1918—1920-ban katonai intervenció indult meg a szovjethatalom ellen. Miután a katonai intervenció kudarcba fulladt, és a Szovjetországban a munkások és a parasztok nekiláttak a békés építésnek, a szovjethatalom ellenségei kártevések szervezésével próbálták őket ebben a munkájukban akadályozni. A kártevés a gazdasági inter-

[20] *Lenin* Művei. 28. köt. Szikra 1952. 89—90. old.
[21] *Sztálin* Művei. 12. köt. Szikra 1950. 41—42. old.

venció formája volt, és a katonai intervencióhoz hasonlóan két szovjetellenes erő — a nemzetközi tőke és a szovjethatalommal ellenségesen szembenálló burzsoá szakemberekből álló csoportok egyesülése folytán következett be.

Azok között az ellenséges erők között, amelyeket a nemzetközi burzsoázia a szocializmus országának aláaknázására használt fel, külön helyet foglaltak el a Kommunista Párt által szétzúzott antileninista pártok és irányzatok maradványai: a mensevikek, eszerek, trockisták, zinovjevisták, buharinisták, nacionalista elhajlók stb. csoportjai, melyeknek egész tevékenysége a szétvert kizsákmányoló osztályok ellenállását tükrözte. Ezek a csoportok, miután politikailag és ideológiailag vereséget szenvedtek és a dolgozók elfordultak tőlük, kémek, kártevők és gyilkosok bandáivá váltak, nem riadva vissza semmilyen eszköztől sem, mellyel a népnek árthattak. A trockista-buharinista kémek, kártevők és gyilkosok bírósági tárgyalásai, amelyek az 1935—1937-es években folytak le, bebizonyították, hogy e bandák vezérei, akiket a külföldi kémszolgálatok beszerveztek, már az Októberi Szocialista Forradalom első napjaitól fogva összeesküdtek a Kommunista Párt és a szovjethatalom ellen, és fizetett ügynökökként a külföldi imperialisták utasításait hajtották végre.

„Nem szabad szem elől tévesztenünk — mondotta Sztálin 1937-ben —, hogy a szétzúzott osztályok maradványai a Szovjetunióban nincsenek egyedül. Közvetlen támogatást kapnak a Szovjetunió határain túl élő ellenségeinktől. Hiba volna azt gondolni, hogy az osztályharc küzdőtere a Szovjetunió határainál végetér. Míg az osztályharc egyik vége a Szovjetunió határain belül fejti ki hatását, addig a másik vége a bennünket körülvevő polgári államok területére húzódik át. Ezt feltétlenül tudják a szétzúzott osztályok maradványai is. És éppen azért, mert tudják, a jövőben is folytatni fogják elkeseredett kirohanásaikat.

Erre tanít minket a történelem. Erre tanít minket a leninizmus"[22].

Ezért neveli a Kommunista Párt a dolgozókat a forradalmi éberség szellemében.

A népi demokratikus országok tapasztalatai is amellett tanúskodnak, hogy a kapitalizmusból a szocializmusba való

[22] *Lenin—Sztálin.* Párt és pártépítés. Szikra 1950. 716—717. old.

átmenet időszakában elkerülhetetlen az osztályharc kiéleződése. Ezekben az országokban az osztályharc formáit a Szovjetunió létezése folytán bizonyos sajátszerűség jellemzi. Míg Szovjet-Oroszországban a győztes munkásoknak és parasztoknak 1918 és 1920 között polgárháborút kellett vívniuk a belső ellenforradalom ellen, és meg kellett védeniük országukat a külföldi katonai intervencióval szemben, addig a Szovjetunió segítségére támaszkodó közép- és délkelet-európai népi demokratikus országokban az ellenséges erőknek nem sikerült polgárháborút kirobbantaniuk. Az imperialisták ugyanebből az okból nem tudtak ezek ellen az országok ellen katonai intervenciót szervezni, mint ahogyan például ezt Görögország ellen megszervezték.

Ez nem jelenti azonban azt, hogy a népi demokratikus országok békés úton, osztályharc nélkül, az osztályharc kiéleződése nélkül haladhatnak a szocializmus felé, miként ezt azok a jobboldali opportunista és nacionalista árulók állították, akik befurakodtak a kommunista és munkáspártok soraiba. Ellenkezőleg, a szocializmus sikeres építése a népi demokratikus országokban törvényszerűen kiváltja az osztályellenség erőinek fokozott ellenállását ezeken az országokon belül és határaikon túl. Az imperialista tábor, élén az Egyesült Államok vezető köreivel, egyáltalában nem akar belenyugodni abba, hogy Közép- és Délkelet-Európa népei lerázták magukról az imperializmus láncait. Az imperialista reakció, hogy ezekben az országokban visszaállítsa a tőkés rendet, és meghiúsítsa a szocializmus építését, továbbá, hogy ezeket az országokat a Szovjetunió ellen fordítsa, a legaljasabb és legalattomosabb eszközökhöz nyúl: provokációkat, kémkedést, összeesküvést, diverziót, gyújtogatást, gyilkosságokat szervez, és intervenciót készít elő.

Valamennyi ellenforradalmi összeesküvést a népi demokratikus országokban (Lengyelországban a Mikołajczyk-, Bulgáriában a Petkov-, Magyarországon a Nagy Ferenc-, Romániában a Maniu-féle összeesküvést, Csehszlovákiában az 1948-as februári puccsot stb.), akárcsak az 1953 június 17-i berlini provokációt mindenekelőtt az amerikai imperialisták — de az angol imperialisták is — szították és irányították. Az imperialista kémszervezetek, abbeli törekvésükben, hogy belülről aknázzák alá a kommunista és munkáspártokat, semmiféle eszköztől sem riadnak vissza, becsempészik ezekbe a pártokba fizetett ügynökeiket, provokátoraikat, s árulókat toboroznak. Ez bizonyítja, milyen elkeseredett dühvel harcolnak az imperialista reakció erői a demokrácia és a szocializmus ellen, milyen alattomos

eszközöket alkalmaznak a kizsákmányoló osztályok és ügynökségeik a dolgozó nép elleni harcban.

Az osztályharc tapasztalatai forradalmi éberségre és a nép ellenségeivel szembeni kérlelhetetlenségre intik a világ dolgozóit.

8. A szocializmus győzelme a Szovjetunióban, és a szovjet társadalom osztályszerkezetének megváltozása

A szocializmusnak a Szovjetunióban aratott győzelme nyomán alapvetően megváltozott a szovjet társadalom gazdasági rendszere, és ennek megfelelően osztályszerkezete is. A Szovjetunió dolgozói a népgazdaság minden területén megteremtették a termelési eszközök szocialista tulajdonát, s ezzel megszüntették a kizsákmányolást és felszámolták a kizsákmányoló osztályokat. Eltűntek a tőkések az iparból, a földbirtokosok és kulákok a mezőgazdaságból, nincsenek kereskedők és spekulánsok az áruforgalom terén.

A Szovjetunió lakosságának szociális összetétele az 1939. évi összeírás adatai szerint a következő volt: városi és falusi munkások kereken 34%, alkalmazottak 17%, kolhozparasztok és szövetkezetekbe tömörült kisiparosok 46 és fél %, egyénileg gazdálkodó parasztok és szövetkezeteken kívüli kisiparosok 2 és fél %, nem dolgozók 0,04%.

A szovjet szocialista társadalom tehát két osztályból áll: a munkásosztályból és a parasztok osztályából, továbbá az értelmiségiek társadalmi rétegéből. Mindezek a társadalmi csoportok a szocializmus építése során gyökeresen megváltoztak.

Megváltozott a Szovjetunió munkásosztálya. Soraiban nincs többé olyan munkás, aki kapitalista vállalatnál dolgozna, mivel a Szovjetunióban ilyen vállalatok már nem léteznek; nincsenek mezőgazdasági proletárok — zsellérek, akiket a kulákok kizsákmányolnának. A szovjet munkások kivétel nélkül szocialista vállalatoknál dolgoznak, a munkásosztály teljesen megszabadult a kizsákmányolástól. A szovjet munkásosztályt már nem lehet proletariátusnak nevezni, új osztállyá lett, amely megszilárdította a termelési szerszámok és a termelési eszközök szocialista tulajdonát, s a szovjet társadalmat a kommunizmus útján vezeti.

Megváltozott a Szovjetunió parasztsága is. A szovjet parasztság nemcsak a földesúri, hanem a kulák kizsákmányolástól

is megszabadult. Már nem a kis magántulajdonosok osztálya-hanem túlnyomó többségében kolhozparasztokból áll. A kolhozparasztok együttesen dolgoznak nagy kollektív gazdaságokban, amelyekben a fő termelési eszközök társadalmasítva vannak, és ahol a legkorszerűbb mezőgazdasági technikát alkalmazzák.

Az értelmiség is jelentősen megváltozott a Szovjetunióban. Megváltozott mindenekelőtt az értelmiség összetétele: a forradalom előtt túlnyomó többségében a nemesség, a burzsoázia, a papság stb. köréből származott, 1936-ig pedig már úgy megváltozott az összetétele, hogy 80—90 százaléka a munkásosztály, a parasztság és más dolgozó rétegek soraiból került ki. Megváltozott az értelmiség tevékenységének jellege is: a forradalom előtti értelmiség a vagyonos osztályokat szolgálta, a szovjet értelmiség pedig a népet szolgálja. A Szovjetunióban a szocialista építés során tehát kialakult az új, szovjet értelmiség, mely a népben gyökerezik, melyet minden szál a munkásosztályhoz és a parasztsághoz fűz.

A szovjet társadalom osztályszerkezetében végbement változások eredménye: a szovjet társadalom erkölcsi és politikai egysége. A szocialista társadalomban nincsenek antagonisztikus, ellenséges osztályok: a kizsákmányoló osztályokat felszámoltuk, a munkások, a parasztok és az értelmiségi dolgozók pedig a baráti együttműködés alapján élnek és dolgoznak. A szocializmusban már nincsenek olyan társadalmi csoportok, amelyek közül az egyik — a termelési rendszerben elfoglalt helyénél fogva — kisajátíthatná a másiknak a munkáját.

Ez azonban még nem jelenti az összes osztálykülönbségek eltűnését. Az *osztályok teljes megszüntetéséhez* nemcsak a kizsákmányoló osztályokat kell felszámolni, nemcsak a termelési eszközök magántulajdonát kell eltörölni, hanem a város és a falu, a fizikai és a szellemi munkát végző emberek közötti lényeges különbséget is meg kell szüntetni. A szocializmusban, amely a kommunizmus első fázisa, az ellentét már megszűnt a város és a falu, a szellemi és a fizikai munka között (mert megszűnt a kizsákmányolás), de a lényeges különbség közöttük még megmaradt. Ez a magyarázata annak, hogy a szovjet társadalomban még fennáll a munkásosztály és a parasztság, valamint e két osztály és az értelmiség közötti különbség.

A szocializmusban a város és a falu közötti leglényegesebb különbség a szocialista tulajdon két formájának, az állami és a szövetkezeti-kolhoztulajdonnak fennállásában rejlik. Az állami tulajdon — amely a munkásosztály létalapja — a termelési

eszközök társadalmasításának magasabb foka: az egész nép tulajdona; a kolhoztulajdon egyes kolhozok tulajdonát képezi és bár szocialista, társadalmi tulajdon, de nem össznépi, hanem csoporttulajdon. A szocialista tulajdon e két formájának különbségéből következik a munkások és a parasztok gazdasági helyzetének különbsége a szocialista termelési rendszerben. A munkások és a parasztok közt még egyéb különbség is van: különböző a termelési eszközökhöz való viszonyuk, különböző a szerepük a munka társadalmi szervezetében, különböző módon szerzik meg jövedelmüket, s ezért még két külön osztályt alkotnak.

A szocialista társadalom osztályszerkezete tehát — ugyanúgy, mint az előző társadalmaké — attól függ, hogy a termelési eszközöknek milyen tulajdonformái állnak fenn.

A munkásosztály és a parasztság közötti különbségben kifejezésre jut azoknak az utaknak a sajátossága, amelyeken ezek az osztályok a kommunizmus felé haladnak. Az átmeneti időszaktól eltérően azonban, amikor a munkásosztály és a parasztság különböző gazdasági formákra támaszkodott (a szocialista formára az iparban, és a kisárutermelésre a mezőgazdaságban), ma ezeknek az osztályoknak közös a gazdasági alapjuk — a szocialista gazdasági rendszer, mely mind a városban, mind a falun megszilárdult. A parasztgazdaságok kollektivizálása nyomán a parasztság közelebb került a munkásosztályhoz, érdekeik közösek: a szocializmus erősítése és a kommunizmus felépítése.

A munkásosztály és a kolhozparasztság szövetsége a szovjet társadalom erkölcsi-politikai egységének az alapja, a magva. E szövetség célkitűzése: a kommunizmus felépítése. A kommunizmusban minden osztálykülönbség végleg eltűnik, elmosódik; nem lesz különbség a munkásosztály és a parasztság között, s nem fog különbözni e két osztály az értelmiségtől sem. Ezt a célt csakis a munkás-paraszt szövetség további erősítésével lehet elérni.

A munkás-paraszt szövetség további erősödésének elengedhetetlen feltétele az ipar és a mezőgazdaság fejlődési ütemének megfelelő aránya. Már a XII. pártkongresszus hangsúlyozta: „Az a kölcsönös viszony, mely nálunk a munkásosztály és a parasztság között fennáll, végeredményben az ipar és a mezőgazdaság kölcsönös viszonyára támaszkodik." Az SZKP Központi Bizottságának szeptemberi (1953) és február-márciusi (1954) teljes ülései azt a feladatot tűzték ki, hogy a nehézipar

további messzemenő fejlesztése mellett biztosítani kell a mezőgazdaság nagyarányú fellendítését, ami lehetővé teszi az ipar és a mezőgazdaság fejlődési üteme közt kialakult aránytalanság leküzdését. E feladat megvalósítása biztosítja a kolhozparasztság és az egész szovjet nép anyagi jólétének gyorsabb emelkedését, és elősegíti a munkás-paraszt szövetség további erősödését.

A munkásosztály és a kolhozparasztság szövetsége a szocialista termelési viszonyok további fejlődése alapján erősödik. Erősödik a termelési összefogás a város és a falu közt: a város óriási termelési segítséget nyújt a falunak, a gép- és traktorállomásokon keresztül elsőrendű gépekkel látja el a kolhozokat; a gép- és traktorállomások fejlődése fokozza a kolhozok állami irányítását; a Kommunista Párt és a szocialista állam a szovjet kereskedelmet úgy tekinti, mint az állami ipar és a kolhoz-mezőgazdaság közötti termelési-gazdasági kapcsolatok egész rendszerének rendkívül fontos, nélkülözhetetlen láncszemét, s a lehető legnagyobb mértékben fejleszti a város és a falu összefogásának árukapcsolati formáját. A munkás-paraszt szövetség további erősítését szolgálja a termékek elosztási formáinak tökéletesítése, továbbá azok az intézkedések, amelyeket a párt és a kormány annak érdekében tett, hogy fokozza a kolhozok és a kolhoztagok érdekeltségét a mezőgazdasági termelés növelésében.

A Kommunista Párt és a szocialista állam nemcsak a gazdasági, hanem a politikai és a kulturális kapcsolatokat is erősíti a munkásosztály és a kolhozparasztság között. A szocializmus viszonyai között is a munkásosztály a leghaladóbb osztály, mely kezében tartja a társadalom állami irányítását, s a parasztság körében mutatkozó magántulajdonosi lelkület maradványait leküzdve vezeti a parasztokat. Az az óriási kulturális segítség, amelyet a város a parasztságnak nyújt, elősegíti, hogy a falu fokozatosan elérje a város kulturális színvonalát.

A város és a falu gazdasági, politikai és kulturális kapcsolatainak erősítése alapján megy végbe az osztályok közötti határok elmosódása a Szovjetunióban.

A munkásosztály, a parasztság és az értelmiség közötti határok elmosódása fokozatosan, a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet folyamatában megy végbe, és nem jár együtt semmiféle osztályösszeütközéssel. Az antagonisztikus társadalmi alakulatokban a történelmi fejlődés hajtóereje változatlanul az osztályharc. A szocialista társadalom ezzel szemben valamennyi társadalmi csoport baráti együttműködése alapján fejlődik.

A szovjet társadalomban nincsenek osztályösszeütközések. A szovjet társadalmat alkotó osztályok között a baráti együttműködés viszonya áll fenn. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a Szovjetunióban már egyáltalán nincs talaja az osztályharcnak. Az osztályharc törvénye továbbra is hat a Szovjetunió és a tőkés világ egymáshoz való viszonyában, úgyszintén abban a viszonylatban, amely az országon belül a szocialista életforma és a kapitalizmus csökevényei között fennáll.

A szocialista építés évei során a szovjet társadalom minden rétegében gyökeresen megváltoztak az emberek nézetei, erkölcsei, szokásai. megerősödött a szocialista tudat. De a kapitalizmus csökevényei még tovább élnek a szovjet emberek tudatában. Ezek a csökevények megmaradtak, először is azért, mert az emberek tudata elmarad létük változásai mögött, másodszor pedig azért, mert fennáll a kapitalista környezet, amely ezeket a csökevényeket életre és fenntartani igyekszik.

Miután a Szovjetunióban szétzúzták és felszámolták a kizsákmányoló osztályok maradványait, a nemzetközi burzsoázia elvesztette az országon belül minden osztálytámaszát. Annál szívósabban próbálkozik azzal, hogy felhasználja a szovjet emberek tudatában még meglevő kapitalista csökevényeket: a magántulajdonos gondolkodásmódjának maradványait, a polgári erkölcs csökevényeit, egyes elmaradott emberek hajbókolását a Nyugat burzsoá kultúrája előtt, a kozmopolitizmus, a nacionalizmus stb. megnyilvánulásait. Az imperialista kémszolgálatok nemcsak kívülről küldik be a szocializmus országába ügynökeiket, hanem az országon belül is igyekeznek kémszolgálatukba beszervezni kispolgári szokásoktól, nacionalista előítéletektől megfertőzött embereket, karrieristákat és más elfajult elemeket. Mint a Központi Bizottság beszámolója a XIX. kongresszuson kifejti, nincs biztosíték arra, hogy a szovjet társadalomba ne hatoljanak be idegen nézetek és eszmék egyrészt kívülről, a tőkés államokból, másrészt belülről, a szovjethatalommal szemben ellenséges csoportok maradványai felől, amelyeket a párt még nem semmisített meg teljesen. A kizsákmányoló osztályok felszámolása után is maradtak még a Szovjetunióban olyan emberek, akik burzsoá nézeteket képviselnek, akik a burzsoá erkölcs hordozói és a nép leplezett ellenségei. Ezt bizonyítja Berijának, a nép ellenségének leleplezése. Ezek a titkos ellenségek, akiket az imperialista világ támogat, próbálják a szovjet társadalmat a kommunizmus felé haladó útján feltartóztatni. Ezért tanítja a Kommunista Párt

a szovjet embereket a legnagyobb politikai éberségre, ezért harcol a közömbösség és a szájtátiság ellen, amely kedvező talaja az árulásnak.

Annak az osztályharcnak az éle, amelyet a Szovjetunió dolgozói, a kommunizmus építői folytatnak, kifelé, az ellenséges imperialista erők ellen irányul. A szovjet nép az országon belül sikerrel döntötte el a szocializmus javára a „ki kit győz le" kérdést; annál élesebben vetődik fel azonban ez a kérdés a Szovjetunió és az imperialista államok közti viszonyban. „Mivel a Szovjetunión belül felszámoltuk az antagonisztikus osztályokat, és kivívtuk a szovjet társadalom erkölcsi és politikai egységét, a Szovjetunió számára az osztályharc egész éle áttolódott a nemzetközi küzdőtérre"[23].

A két rendszer, a szocialista és a kapitalista rendszer harca lényegében véve az osztályharc sajátos formája. A szocializmus táborának harca ez az imperialista reakció tábora ellen. A szocializmus tábora és az imperialista reakció tábora közötti harc határozza meg napjainkban a világtörténelem menetét, ez az a tengely, amely körül a jelenkori osztályharc forog.

A kapitalista tábor gyengesége megoldhatatlan belső ellentmondásaiban rejlik, amelyek az elkerülhetetlen pusztulásba viszik. Az imperialisták arra irányuló kísérletei, hogy háborús kalandok szervezésével és egy új világháború kirobbantásával odázzák el e pusztulást, csupán közelebb hozzák az egész tőkés rendszer összeomlását. A szocialista tábor ereje belső egységében és az imperializmus igája alól felszabadult népek összefogásában rejlik. A Szovjetunió a világ első szocialista országa, az első olyan ország, ahol megszűntek a kizsákmányoló osztályok, ahol nincsenek többé osztályantagonizmusok, ahol az egész társadalom megbonthatatlan egységbe forrt össze. Ez egyik legfőbb forrása a szocialista társadalom fölényének a tőkés társadalom felett.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

Az osztályok és az osztályharc marxi-lenini elmélete abból indul ki, hogy a társadalom osztálytagozódását az anyagi javak termelési módja határozza meg. Az osztályharc az

[23] *G. M. Malenkov.* Beszámoló az SZK(b)P Központi Bizottságának munkájáról, néhány kommunista párt képviselőjének 1947 szeptember végén Lengyelországban tartott tanácskozásán. Goszpolityizdat 1948. 154. old. (oroszul).

antagonisztikus társadalmak történetének legfontosabb törvényszerűsége és hajtóereje.

A marxizmus-leninizmus bebizonyította, hogy a társadalom osztálytagozódása történelmi jelenség, hogy ugyanazzal a szükségszerűséggel, mellyel a társadalmi fejlődés egyik lépcsőfokán az osztályok létrejöttek, a társadalmi fejlődés egy másik lépcsőfokán meg kell szűnniük. Az osztályok megszűnése a társadalom további haladásának egyik legfontosabb feltétele. A proletariátus osztályharca szükségszerűen a proletárdiktatúra megteremtésére vezet, a proletárdiktatúra pedig a társadalmi osztálytagozódás megszüntetésének és az osztály nélküli kommunista társadalom felépítésének fegyvere, nélkülözhetetlen eszköze.

Az osztályokról és az osztályharcról szóló marxi-lenini elmélet birtokában a kommunista pártok és a világ dolgozói megértik a proletariátus osztályharcának történelmi szükségszerűségét és törvényszerűségét. Ez az elmélet megalapozza a forradalmi proletár politikát, és kérlelhetetlenül leleplezi a proletariátus és a burzsoázia „érdekeinek összhangját" hirdető áruló reformista politikát. Az osztályok és az osztályharc marxi-lenini elmélete arra tanítja a proletariátus pártját, hogy nem elfojtani kell az osztályharcot, hanem végig kell vinni egészen a kapitalizmus megdöntéséig és a kommunizmus győzelméig.

HATODIK FEJEZET

AZ ÁLLAM ÉS A JOG

„A társadalom alapja és felépítménye" és „Az osztályok és az osztályharc" című fejezetekben általános formában tárgyaltuk a politikai és a jogi intézmények kérdését, érintettük ezen intézmények és a gazdasági alap között fennálló összefüggések jellegét, úgyszintén a politikai és jogi intézményeknek a társadalmi életben, a társadalom fejlődésében és az osztályharcban betöltött szerepét. Ebben a fejezetben külön is megvizsgáljuk az állam és a jog lényegét, keletkezését és azt a szerepet, amelyet az állam és a jog a társadalmi életben, az osztályharcban tölt be.

1. Az állam és a jog mint politikai és jogi felépítmény a gazdasági alapon

Lenin azt mondotta, hogy kevés olyan kérdés akad, amelyet a kizsákmányoló osztályok ideológusai, a burzsoá filozófia, szociológia és jogtudomány képviselői annyira összekuszáltak volna, mint az állam kérdését. Ennek az a magyarázata, hogy az állam lényegének és funkcióinak kérdése az osztályok létérdekeit érinti. A burzsoá szociológia és jogtudomány képviselőitől várni az állam valódi lényegének feltárását, éppen olyan képtelenség lenne, mint a teológusoktól és az egyház szolgáitól elvárni, hogy az egyház valódi lényegét felfedjék. Az osztályérdekek, az osztálytudat és az osztályösztön azt sugalmazza a burzsoá „tudomány" és publicisztika képviselőinek, hogy nem kell eloszlatni azt a misztikus ködöt, amely a kizsákmányoló osztályok sokévszázados vallási és egyéb propagandája nyomán a burzsoá államot övezi.

A burzsoá szociológusok és jogászok a kapitalista államot az osztályok felettinek és az osztályokon kívülinek, mintegy a társadalmon felül állónak tüntetik fel. Egyesek közülük azt

állítják, hogy az állam a „rendfenntartás" szervezete, amely — akárcsak az éjjeli őr — őrködik valamennyi állampolgár nyugalma felett; mások egy abroncscsal hasonlítják össze az államot, amely a társadalmat összetartja és megóvja a széteséstől; ismét mások kijelentik, hogy az állam feladata az osztályellentétek mérséklése, az ellenséges osztályok kibékítése stb., stb. Mindezeknek az „elméleteknek" közös vonása az, hogy tagadják az állam osztályjellegét. Ugyanezt az álláspontot képviselik az egész világon a jobboldali szocialista vezérek, a burzsoázia kiszolgálói is. Karl Renner, a marxizmus egyik legmegrögzöttebb meghamisítója „Az új világ és a szocializmus" (1946) című brosúrájában a parlamentáris burzsoá államot osztályok felett állónak tünteti fel, és azt bizonygatja, hogy a proletariátus az általános választójog révén elnyomott osztályból „az államba belenövő" osztállyá válik. Ezt a felfogást hirdetik világszerte a jobboldali szocialista vezérek.

Valamely államnak a lényegét nem aszerint kell megítélni, amit róla a burzsoázia és más kizsákmányoló osztályok politikusai és ideológusai, köztük a jobboldali szocialisták írnak, hanem aszerint, hogy milyen politikát folytat az illető állam, és hogy ez a politika melyik osztály szolgálatában áll. Az osztályokon kívül álló államról szóló hazug okoskodásokat megcáfolja a burzsoá államok egész gyakorlata, különösen pedig a proletariátus és a burzsoázia osztályösszeütközései során tanúsított magatartásuk. Ilyenkor a burzsoá államok az államhatalom valamennyi eszközét — a rendőrséget, a hadsereget, a bíróságot — nyíltan a munkások elnyomására használják fel.

Valójában az állam a gazdaságilag uralkodó osztály politikai szervezete, az a szervezet, amely az uralkodó osztály kezében eszközül szolgál más osztályok elnyomására. Engels „A család, a magántulajdon és az állam eredete" című munkájában az állam keletkezésének feltételeit és okait alaposan és mélyrehatóan elemezve az alábbi következtetésre jut:

„Minthogy az állam abból a szükségből keletkezett, hogy az osztályellentéteket fékentartsa, de minthogy ugyanakkor ez osztályok összeütközése közepette keletkezett, ezért az állam rendszerint a leghatalmasabb, a gazdaságilag uralkodó osztály állama, amely osztály általa politikailag is uralkodó osztállyá válik, és eképpen az elnyomott osztály fékentartásának és kizsákmányolásának új eszközeire tesz szert. Az ókori állam elsősorban a rabszolgatartók állama volt a rabszolgák fékentartására, a hűbéri állam a nemesség szerve a jobbágy és fél-

jobbágy parasztok fékentartására, a modern képviseleti állam pedig a tőke eszköze a bérmunka kizsákmányolására"[1].

A szocialista forradalom győzelme nyomán keletkező szocialista állam a munkásosztály politikai eszköze, a megdöntött burzsoázia és földbirtokosok elnyomásának, az új, kommunista társadalom felépítésének az eszköze.

Az állam történelmi kategória: nem mindig létezett, hanem a fejlődés meghatározott fokán jött létre, amikor a társadalom kibékíthetetlenül ellenséges osztályokra bomlott. Az állam nem az osztályellentétek kibékítésének az eszköze, ahogyan a burzsoá szociológusok és jogászok állítják, hanem az egyik osztály elnyomásának eszköze a másik osztály kezében. Az állam keletkezése az osztályellentétek kibékíthetetlenségének bizonyítéka.

Az állam: politikai felépítmény meghatározott gazdasági alapon. Minden egyes történelmileg meghatározott alap, amely az osztályok antagonizmusára épül, megteremti, létrehozza a maga politikai és jogi felépítményét, a maga államát és jogrendszerét. Az állam mint politikai felépítmény mindig az uralkodó osztály érdekeit szolgálja. Az az osztály, amely gazdasági téren uralkodik, mindenkor uralkodó erő politikai téren is. Az állam sohasem tanúsíthat pártatlan, egyforma magatartást az antagonisztikus társadalmat alkotó valamennyi osztállyal szemben.

A kizsákmányoló államok valamennyi típusára és formájára jellemző, hogy politikai eszköz a kizsákmányoló kisebbség kezében a lakosság kizsákmányolt többségének, a dolgozóknak az elnyomására. Az elnyomás olyan szerve nélkül, amilyen az állam, lehetetlen olyan társadalom létezése, amely azon alapszik, hogy a lakosság elenyésző kisebbsége kizsákmányolja a lakosság dolgozó többségét.

A kizsákmányoló állam fő ismérve, hogy olyan közhatalommal rendelkezik, amely elkülönült a néptömegektől, s a felfegyverzett emberek külön osztagai (hadsereg, rendőrség stb.) révén érvényesül. A rabszolgatartó, a hűbéri és a tőkés társadalomban a hadsereg a kizsákmányolók eszköze, mely egyrészt az országon belül a dolgozók elnyomására, másrészt hódító vagy védekező háborúk céljaira szolgál. A dolgozók elnyomására a kizsákmányoló osztályok valamennyi állama rendelkezik

[1] *Marx—Engels*. Válogatott művek. 2. köt. Szikra 1949. 316. old.

még a hadseregen kívül a felfegyverzett emberek különleges, külön kiválogatott csapataival — rendőrséggel és csendőrséggel, valamint bírósággal, börtönökkel és ehhez hasonló intézményekkel is. A rendőrség és a csendőrség a fegyveres hóhéroknak a nép szemében leggyűlöletesebb csapata. Különleges rendeltetésük, hogy megtorló intézkedéseket alkalmazzanak a dolgozókkal, a forradalmi munkásokkal és a parasztokkal szemben.

Az államoknak, különösen a jelenkori államoknak a gépezetében igen fontos szerepet tölt be a felderítés. A burzsoá államokban a felderítőszervek a kémkedés, diverzió és aknamunka szervei, melyeknek tevékenysége egyrészt kifelé, más államok ellen, másrészt befelé, a dolgozók ellen irányul. Jelenleg a burzsoá államok kémszervezeteinek tevékenysége mindenekelőtt a Szovjetunió és a népi demokratikus országok ellen irányul. Felderítő szerveik útján az imperialista államok adatokat igyekeznek megtudni a szocialista táborhoz tartozó országok hadseregéről, fegyverzetéről, a gazdaság és a tudomány állapotáról, arra törekednek, hogy aláássák a szocialista tábor országainak gazdasági, politikai és katonai hatalmát, rombolásokat, kártevést, szabotázst, provokációkat, terrort stb. szerveznek. Az imperialista államok, ügynökeikre támaszkodva, azon fáradoznak, hogy államcsínyt hajtsanak végre a népi demokratikus országokban, és visszaállítsák a tőkés rendet. A szocialista tábor országai ellen irányuló kémkedési és diverziós tevékenységet az Amerikai Egyesült Államok imperialista körei szervezik és sugalmazzák.

A tőkés országokon belül a burzsoá államok kémszervezetei mindenekelőtt a munkásosztály és annak szervezetei ellen irányulnak. Abbeli törekvésükben, hogy gyengítsék, bomlasszák a proletárszervezeteket, kémeket és provokátorokat csempésznek be ezekbe a szervezetekbe. A burzsoá államok kémszervezetei, kihasználva az emberek hiúságát, önzését, gyávaságát és egyéb rossz tulajdonságait, zsarolással, megfélemlítéssel és megvesztegetéssel befonnak gerinctelen embereket kémhálózatukba, hogy segítségükkel aláaknázzák a proletárszervezeteket, mindenekelőtt a kommunista pártokat, befurakodjanak vezetőségükbe, s megfosszák őket vezetőiktől. Az orosz munkásmozgalom történetéből ismerjük a provokátor Gapont és V. R. Malinovszkijt, valamint a cári titkosrendőrség más ügynökeit is. Trockijt, Zinovjevet, Kamenyevet, Buharint, Rikovot, Rakovszkijt, Jagodát, Beriját és másokat mint kémeket, diverzánsokat és külföldi kémszervezetek ügynökeit leplezte le a Kommunista Párt.

A kizsákmányoló állam legfontosabb hatalmi szervei tehát: *a hadsereg, a rendőrség, a csendőrség, a felderítő szolgálat, a bíróság, a börtönök*; *a hivatalnokok* seregével és a *képviseleti intézményekkel* együtt a *kizsákmányoló államnak ezek a szervei* alkotják a nép felett álló politikai hatalmat. A politikai hatalomnak ez a gépezete olyan mértékben terebélyesedik, amilyen mértékben az osztályellentétek az országon belül és az ellentétek az államok között kiéleződnek.

A katonai, bürokratikus és rendőri államgépezet hatalmas növekedésének példájaként napjainkban az Egyesült Államok szolgálhat, ahol bármely más tőkés országnál nagyobb mértékben elhatalmasodott a katonai, rendőri és hivatalnok-uralom. Az Egyesült Államok óriási fegyveres erőinek fenntartása súlyos teherként nehezedik a dolgozókra. Mi több: az Egyesült Államok Európa és Amerika, Ázsia és Ausztrália valamennyi burzsoá államának a fegyvertárává vált. Az amerikai imperialisták, az Északatlanti Szerződésre támaszkodva, fokozott fegyverkezésre kényszerítik a tőlük függő tőkés országokat. A tőkés országok néptömegeire még sohasem nehezedett a militarizmusnak akkora terhe, mint jelenleg. Az Amerikai Egyesült Államok imperialista állama ma a tőkés világ csendőrének legreakciósabb szerepét tölti be.

Az államhatalmi szervek fenntartásához anyagi eszközök szükségesek. Ezeknek az anyagi eszközöknek a forrásai az *adók*. A lakosság megadóztatása szintén egyik ismérve az államnak. A kizsákmányoló államokban az adó a kizsákmányolók javát, a dolgozók további kirablását szolgálja.

Az állam keletkezése előtti nemzetségi szervezettől eltérően, az államot az jellemzi, hogy a lakosságot nem közös származás szerint, hanem *területi* ismérv: járások, körzetek, megyék, kerületek, kormányzóságok stb. szerint osztja be. A területi felosztás fordulatot jelentett a társadalmi viszonyokban: a termelési eszközök közös tulajdonán, a rokoni és közös leszármazási kapcsolatokon alapuló ősközösségi társadalmi szervezetek szétbomlását és pusztulását jelentette.

A fennálló gazdasági rend védelmére irányuló tevékenysége során az állam létrehozza a *jogot*, vagyis az uralkodó osztály érdekeit és akaratát kifejező jogi normák (törvények és szabályok) meghatározott rendszerét. Ezeknek a szabályoknak kényszerítő, kötelező erejük van. Minthogy a jog meghatározott gazdasági, termelési viszonyokat, meghatározott tulajdonviszonyokat tükröz és fejez ki, jogilag, törvényekben rögzíti, értel-

mezi és védi ezeket a viszonyokat, úgyszintén elősegíti további fejlődésüket.

A jog: az uralkodó osztály törvényerőre emelt akarata. A jog feltételezi az állam létezését. „... A jog olyan apparátus nélkül, mely *kényszeríteni* tud a jogszabályok betartására — semmi"[2]. Ez az apparátus az állam. Az állam viszont funkcióinak teljesítése során az általa felállított jogszabályokra támaszkodik. Az állam és a jog együttesen az osztálytársadalom felépítményének legfontosabb elemét, nevezetesen politikai-jogi részét alkotja.

A kizsákmányoló társadalmakban a jogszabályok a kizsákmányolt osztályok elnyomását és fékentartását szolgálják. A jog minden antagonisztikus társadalomban az uralkodás és alárendeltség viszonyát, egy meghatározott osztály diktatúráját, a társadalomban betöltött vezető szerepét fejezi ki és rögzíti.

A gazdaságilag és politikailag uralkodó kizsákmányoló osztály (rabszolgatartók, földesurak vagy tőkések) törvénybe foglalt akaratát erőszakkal, az állam szervein — a hadseregen, a rendőrségen, a bíróságokon, a börtönökön — keresztül rákényszerítik az egész társadalomra, mindenekelőtt pedig a dolgozókra, akik ellen és akiknek a megfékezésére irányulnak ezek a törvények és jogszabályok. A jogszabályokat az állam reális ereje védi és őrzi egész kényszerítő apparátusával.

A burzsoá szociológusok és jogtudósok kiforgatják a jog lényegét és rendeltetését. Egyesek úgy akarják feltüntetni a jogot, mint valami természetfölötti, „felülről" jött kinyilatkoztatást, mint a mózesi tízparancsolatot, melyet a bibliai legenda szerint isten diktált a Szinaj-hegyen. Mások a jogszabályokat a törvényhozók „szabad", semmitől sem függő alkotásából származtatják, megint mások a jog forrását és lényegét erkölcsi vagy lelki élményekben, emóciókban látják. A burzsoá szociológusok és jogászok negyedik csoportja a jog forrását és lényegét az „emberi természetben" látja, és a jog történelmileg meghatározott, burzsoá formáit természeti, a történelmen felül álló, örökkévaló és osztályok feletti formáknak tünteti fel.

Valamennyi burzsoá szociológus és jogtudós, akár így, akár amúgy, de kiforgatja, elleplezi, és elhomályosítja a jog valóságos társadalmi természetét, anyagi, gazdasági gyökereit, osztálylényegét. A burzsoá szociológusoknak és jogászoknak a jogról szóló ilyen elferdített, kiforgatott tanítása olyan hamisítás

[2] *Lenin.* Válogatott művek. 2. köt. Szikra 1954. 234. old.

eredménye, melynek határozott politikai célja az, hogy a tőkéseknek a burzsoá jogban kifejezett osztályérdekeit általános érdekekként tüntesse fel.

Abban, hogy a burzsoá szociológusok és jogászok a jog lényegét hamisan értelmezték, bizonyos szerepet játszik az a körülmény is, hogy maga a kizsákmányoló társadalom valósága, társadalmi viszonyai eltorzult formában jelennek meg. A burzsoá jogászok és jogtudósok hivatásbeli munkájuk során megszokták, hogy a jogszabályokat önálló dolgoknak tekintsék, amelyek mintegy önmaguktól fejlődnek ki, és nem függnek a gazdasági viszonyoktól, sőt, maguk határozzák meg ezeket a viszonyokat. A burzsoá tudósoknak és jogászoknak ez a hamis, eltorzult elképzelése a jogról teljesen egybevág a burzsoázia osztályérdekeivel.

A burzsoá szociológusok és jogászok a jogot, az állam akaratát önálló valaminek, az idealisták által kiagyalt „osztályokon kívül álló" „jogeszme" kifejezésének tekintik. A valóságban az állam akaratának a tartalmát, akárcsak a jogi eszmék jellegét, az uralkodó gazdasági viszonyok, a gazdaságilag és politikailag uralkodó osztály osztályérdekei szabják meg.

A jog, akárcsak az állam, sohasem lehet a gazdasági viszonyoktól független. Amilyen a társadalom gazdasági rendje, amilyenek az adott társadalomban uralkodó termelési viszonyok, olyan az állam és a jog is, olyanok ennek a társadalomnak a politikai és jogi intézményei is.

2. Az állam és a jog eredete

Csak úgy érthetünk meg bármilyen társadalmi jelenséget, ha keletkezésének, változásának, fejlődésének folyamatában vizsgáljuk, ha tudjuk, milyen okok hozták létre. Hogy megérthessük az állam és a jog lényegét, tisztáznunk kell, hogyan, milyen viszonyok között és milyen okokból jöttek létre.

Az ősközösségi rendben még nem volt állam. A nemzetség, a törzs vagy a törzsi szövetség élén az egész lakosság által választott személyek állottak, akik meghatározott társadalmi funkciókat töltöttek be: megszervezték a közös munkát, felügyeltek a víztárolókra (ez különösen a forró éghajlatú vidékeken volt fontos), elsimították az egyes nemzetségek és az egyes törzsek közötti vitákat, ellenőrizték az ősi szokások és vallási szertartások betartását, megvédelmezték saját nemzetségük tagjait

idegen törzsek tagjaival szemben stb. A társadalmi hatalom e szervei a nemzetségi közösségtől, a törzstől független külön kényszerítő eszközökkel nem rendelkeztek. Hatalmuknak mindenekelőtt erkölcsi ereje volt.

Az állam csupán akkor keletkezett, amikor a társadalom kibékíthetetlenül ellenséges osztályokra tagozódott. Azt, hogy miként ment végbe az ősközösségi társadalom szétbomlásának a folyamata, miként jött létre az új társadalmi felépítmény, az állam, szemléltetően mutatja az athéni állam keletkezésének története.

A Homérosz-korabeli görögök még nemzetségek, frátriák és törzsek szerint egyesültek, a törzsek pedig népekké tömörültek. Önkormányzatuk a következő képet mutatta: a tanács (bulé), mely eredetileg a nemzetségfőkből, ezek számának megnövekedése után pedig a nép külön megválasztott képviselőiből állott. A legfőbb hatalom a népgyűlést (agora) illette meg. A népgyűlést a tanács hívta össze minden fontos társadalmi kérdés eldöntése végett. Az ilyen gyűléseken résztvevő férfiak valamennyien kinyilváníthatták és megvédhették véleményüket, ellentmondhattak a javaslatoknak. A határozatokat kézfelemeléssel hozták. A vezetőt, vagyis a hadvezért (basileios) a nép választotta meg, vagy legalábbis megerősítette elismert szervei — a tanács vagy a népgyűlés — útján. A nép akarata ellenére sem a tanács, sem a hadvezér nem cselekedhetett semmit, mivel a felfegyverzett népen kívül más fegyveres erejük nem volt. Minden felnőtt férfinak fegyvere volt. Ilyenformán a legfőbb hatalom a felfegyverzett népet, ahogy Engels nevezte, „a katonai demokráciát" illette meg.

Minden törzsnél és minden népnél, ilyen vagy amolyan formában ez az ősi „katonai demokrácia" állott fenn. A munka termelékenységének fejlődése, a munkamegosztás, a magántulajdon és a csere kialakulása idővel belülről aláásta az osztály nélküli nemzetségi társadalmat. A vagyoni egyenlőtlenség növekedése következtében a társadalom ellentétes osztályokra — gazdagokra és szegényekre, rabszolgatartókra és rabszolgákra tagozódott.

Amikor a társadalom ellenséges osztályokra tagozódott, szükségessé vált egy olyan intézmény, amely az ősközösségi rendben el nem ismert magántulajdont megvédje, és az újonnan kialakult rend szent és sérthetetlen alapjának nyilvánítsa. Ilyen intézményként jelent meg az állam. Az államnak az volt a rendeltetése, hogy megvédje a vagyonosok előjogait a vagyon-

talanokkal szemben, mindenekelőtt pedig a rabszolgatartók érdekeit a rabszolgákkal szemben.

Az athéni állam kialakulásának folyamata évszázadokig tartott. Ez a folyamat az új termelési viszonyok fejlődésének alapján, a kialakult osztályok: a vagyonosok és a vagyontalanok, a rabszolgatartók és a rabszolgák elkeseredett harca közepette ment végbe. Az athéni rabszolgatartó állam létrejöttének folyamatát Engels klasszikusnak nevezte, mivel belső fejlődés alapján ment végbe, hódítások formájában jelentkező külső behatások nélkül.

Más népeknél a fejlődésnek más történelmi feltételei folytán ennek a folyamatnak bizonyos sajátosságai voltak. Az állam létrejöttének a különböző népeknél megfigyelhető sajátosságai a történelmi viszonyokkal magyarázhatók, különösen azzal, hogy milyen társadalmi alakulat jön létre az illető népnél az ősközösségi rend felbomlásának eredményeként. A társadalom osztálytagozódásának eredeti, legegyszerűbb formája a rabszolgákra és rabszolgatartókra való tagozódás. A népek többsége keresztülment a fejlődésnek ezen a fokán. De nem minden népnél fejlődött a rabszolgaság külön társadalmi-gazdasági alakulattá.

Így például a germán népeknél az ősközösségi rend felbomlásának a folyamata időben egybeesett a rabszolgatartó Római Birodalom és az egész ókori rabszolgatartó társadalom felbomlásával. Itt összefonódott és egybeolvadt két társadalmi-gazdasági folyamat: egyfelől a Római Birodalom rabszolgatartó rendjének felbomlása, másfelől a hódítók, a barbár germánok ősközösségi nemzetségi rendjének felbomlása. E két folyamat összefonódása a feudalizmus és a feudális állam létrejöttét eredményezte. A barbár germán népek gazdasági fejlődésének folyamata szétbomlasztotta az ősközösségi nemzetségi életmódot és a nemzetségi intézményeket, a háború pedig, a katonai fosztogatások, fokozták ezt a folyamatot. A háborúk során a zsákmány oroszlánrésze a hadvezéreknek, alvezéreiknek és fegyveres kíséretüknek jutott. A fővezéri hatalom fokozatosan örökletessé vált. Ezek a hadvezérek a törzsek és népek akaratának végrehajtóiból bitorlókká, főparancsnokokká, egyeduralkodókká, királyokká, a kialakult feudális nemesség érdekeinek politikai kifejezőivé váltak.

Az ősközösségi rend felbomlásának sajátos és hosszadalmas folyamata a szláv népeknél is a feudális, nem pedig a rabszolgatartó rend létrejöttét eredményezte. A szlávoknál a rabszolga-

ság nem vált uralkodó termelési móddá. Az államiság első formái a novgorodi és kievi fejedelemségekben (a IX. század első felében) közelebb álltak az állam feudális típusához.

Az állam létrejöttének a keleti szlávoknál, a régi Oroszországban végbement folyamata igazolja azt a marxizmus által megállapított általános törvényszerűséget, hogy az állam az osztályellentétek kiengesztelhetetlenségének termékeként jött létre. Az osztályok antagonizmusán alapuló új gazdasági alap létrejötte, valamint az osztályharc arra vezetett, hogy egyes ősközösségi intézmények felbomlottak és letűntek, mások pedig teljesen átalakultak, olyan állami szervekké váltak, melyek a nép fölött állnak, és egyik osztálynak a többi osztály feletti uralmát tükrözik.

Kievben is, Novgorodban is és a régi Oroszország más városaiban is a fejedelem, valamint a katonai és földbirtokos nemességből álló fejedelmi tanács hatalma mellett még továbbra is fennmaradt a „vecse" (népgyűlés. — *Ford.*) mint az ősközösségi néphatalom és a katonai demokrácia rendszerének csökevénye. Ez a vecse azonban mindinkább alárendelt szerepet játszott, és végül is eszközévé vált az előjogokkal rendelkező kisebbségnek, a nemességnek, amelynek élén a fejedelem állott.

A *jog*, miként az állam is, a történelmi fejlődés terméke. Az ősközösségi rendben az emberek közötti viszonyokat a nemzedékről nemzedékre szálló hagyományok, szokások szabályozták. Az ősközösségi társadalom anyagi viszonyaiból kinőtt szokások határozták meg, mit szabad és mit nem szabad tenni, mi a jó és mi a rossz, ezek fejezték ki a társadalom tagjainak közös érdekeit. Ennélfogva a szokások megsértése ritka jelenség volt.

Amint azonban a társadalom osztályokra bomlott, amint felmerültek az ellentétes érdekek, a szokás már nem tudta szabályozni minden ember magatartását. A jó és a rossz, a hasznos és a káros, az igazságos és az igazságtalan fogalmának a különböző osztályoknál más-más tartalma lett.

Az ősközösségi társadalom nem tudta, mi az a lopás, mert nem ismerte a magántulajdont. Amikor a magántulajdon a társadalmi élet alapja lett, megjelent a magántulajdon megsértése is: a lopás.

A nemzetségi közösség szokásai szerint nem volt szabad rabszolgává tenni olyan személyt, aki ugyanabból a nemzetségből származott. A gazdasági viszonyok fejlődése, a gazdasági

függőség azonban félredobta a nemzetségi szokást, és a rabszolgaság kiszélesítésére vezetett.

A társadalom osztályokra tagozódása és az állam létrejötte életre hívta a szokás helyett a *jogot*, vagyis az emberek magatartásának azokat a kényszerítő, kötelező szabályait, amelyeket az állam állapít meg, és amelyek nem a nép, hanem a gazdaságilag és politikailag uralkodó osztály akaratát juttatják kifejezésre. A rabszolgatartó társadalomban a jog nyíltan védelmezte és szentesítette az arisztokrácia és a vagyonosok uralmát és előjogait, az állami tisztségek általuk való betöltését, a rabszolgáknak és a szabad lakosság vagyontalan részének kizsákmányolását, valamint a rabszolgáknak, vagyis a nép túlnyomó többségének jogfosztottságát. Görögországban és Rómában az emberölés büntetéséről szóló törvény nem vonatkozott a rabszolgák megölésére, csupán a rabszolgatartókat védte.

Minthogy a jognak, miként az államnak is, fő rendeltetése az volt, hogy megvédje a magántulajdont azoktól, akik azzal nem rendelkeznek, ezért az ókor legkegyetlenebb törvényei éppen a magántulajdon védelmével voltak kapcsolatosak. Ilyenek a Drakónnak tulajdonított athéni törvények, és ilyenek a régi római törvények.

3. Az állam funkciói

Az állam lényege és osztályjellege azokban a funkciókban, abban a szerepben jut kifejezésre, amelyet az osztálytársadalomban betölt.

Két alapvető funkció jellemzi minden állam tevékenységét: a *belső*, fő funkció, amely az országon belüli osztályviszonyokat fejezi ki, és a *külső*, nem fő funkció, amely az adott államnak a többi államhoz való viszonyát juttatja kifejezésre. A kizsákmányoló államok belső funkciója az, hogy kordában tartsák a kizsákmányolt többséget, külső funkciója pedig az, hogy területét az uralkodó osztály érdekében kiterjessze más államok területének rovására, vagy megvédje saját államának területét más államok támadásával szemben. Így volt ez a rabszolgatartó rendben és a feudalizmusban, így van ez a kapitalizmusban.

A dolgozók gazdasági alárendeltségét, elnyomását, kizsákmányolását mindenekelőtt és főként az biztosítja, hogy az uralkodó osztály monopoltulajdonában vannak az összes vagy a döntő termelési eszközök. A dolgozók gazdasági függősége

azonban egymagában még nem elég ahhoz, hogy huzamosabb ideig kizsákmányoláson alapulhasson a termelési folyamat. A kizsákmányolt osztályok mindig a lakosság többségét, a kizsákmányolók pedig mindig jelentéktelen kisebbségét alkotják. Ahhoz, hogy a rabszolgák százezreit vagy a jobbágyparasztok millióit munkára lehessen kényszeríteni a rabszolgatartó vagy a feudális földesúr gazdaságában, a gazdasági függőségen kívül szükség volt még az államra, az uralkodó osztálynak arra az eszközére, arra a kényszerítő apparátusra, amely afelett őrködik, hogy a kisebbség kizsákmányolhassa a többséget.

A rabszolgatartó és a hűbéri társadalom történetén végighúzódnak a rabszolgáknak és a jobbágyparasztoknak a rabszolgatartók és a földesurak elleni lázadásai. A rabszolgatartók és a hűbérurak állama ezeket a felkeléseket erőszakkal elfojtotta, és a népet arra kényszerítette, hogy a kizsákmányolóknak dolgozzon. A rabszolgatartó állam hódító háborúk útján biztosította a rabszolgatartók részére a rabszolga-utánpótlást. A hűbéri állam a parasztokat a földesurakhoz kötötte (jobbágyság). Az elviselhetetlen kizsákmányolás elől menekülő jobbágyparasztokat a feudális államhatalom elfogta, visszavitte a földesúrhoz, törvényt ült felettük, és szigorúan megtorolta szökésüket.

A tőkés termelés az úgynevezett szabad bérmunkán alapszik. Nem a munkafelügyelő korbácsa kényszeríti a proletárt arra, hogy a tőkésnek dolgozzék, hanem az éhhaláltól való félelem. De a kapitalizmusban is az állam a kényszernek az az eszköze, amely biztosítja a dolgozók kizsákmányolását.

Az eredeti tőkefelhalmozás időszakában a parasztok és a kézművesek százezreit és millióit fosztották meg erőszakkal a földtől és egyéb termelési eszközeiktől, űzték el megszokott lakóhelyükről, és nincstelenekké, koldusokká, csavargókká tették őket. Csak véres törvényekkel, az állam megtorló intézkedéseivel tudták a kizsákmányolók ezeket az embereket arra kényszeríteni, hogy a tőkés vállalatoknál bérmunkásokként dolgozzanak. Az uralkodó osztályok és az őket szolgáló állam szörnyű kegyetlen terrorista törvények segítségével szoktatták e kisajátított lakosságot a bérmunka fegyelmére. Működésbe lépett a korbács, a megbélyegzés és a kínzás. A feltörekvő burzsoáziának arra kellett az államhatalom és arra használta fel, „hogy a munkabért «szabályozza», azaz a többletcsinálásnak megfelelő korlátok közé szorítsa, hogy a munkanapot meg-

hosszabbítsa, magát a munkást pedig a normális fokú függőségben tartsa"[3].

Csak a tőkés termelés fejlődése során kényszeríti a gazdasági viszonyok nyomása a munkásokat arra, hogy alávessék magukat a bérmunka fegyelmének. A gazdaságon kívüli munkakényszert gazdasági kényszer váltja fel. A burzsoá állam azonban továbbra is őrködik a tőkés uralom felett mint olyan erő, amely védi a kapitalizmus pilléreit: a magántulajdont és a bérmunkások kizsákmányolását. A burzsoá állam, akár köztársaság, akár monarchia, mindig és mindenütt úgy jelenik meg, mint dorong a tőkések osztályának kezében, és így teljesíti fő funkcióját: a dolgozók elnyomását.

Az imperializmus korszakában a burzsoá állam állandóan alkalmazza a gazdaságon kívüli kényszerítés eszközeit: a törvény erejével betiltja vagy korlátozza a munkássztrájkokat (mint például az Egyesült Államokban a Taft—Hartley-féle törvény), vagypedig, ha az alkotmány, illetve a törvény formailag nem is tiltja a sztrájkokat, az állam mégis erőszakkal elnyomja a sztrájkmozgalmat. Éppen ezáltal leplezi le magát a burzsoá állam a kapitalisták politikai eszközeként. A sztrájkoló munkások ellen rendőrosztagokat, csendőrséget, fegyveres bérencek bandáit, sőt, géppuskákkal, tankokkal, páncélgépkocsikkal felszerelt sorkatonaságot is felvonultatnak. Így például Angliában nemcsak a konzervatív kormány, hanem a labourista kormány is több ízben küldött csapatokat a sztrájkoló munkások ellen. Olaszországban a belügyminiszter — az önmagát keresztény-demokratának nevező párt képviselője — adott utasítást arra, hogy a katonaság a munkásokra, zsellérekre és szegényparasztokra lőjön.

A kizsákmányoló osztályok államai fő funkciójukat — a dolgozók elnyomását — nemcsak a nyílt erőszak útján töltik be, hanem a *szellemi, ideológiai* befolyásolás révén is. E cél érdekében mindenekelőtt az egyházat és az iskolát használják fel. A modern burzsoá államban az egyház és az iskola mellett a dolgozók szellemi elnyomásának eszközéül szolgál a propaganda bonyolult, szerteágazó gépezete is: a burzsoá sajtó, a rádió, a film, a televízió, a színház, az irodalom.

Az állam belső funkciója — a döntő, a fő funkció. Az állam lényege, osztályjellege mindenekelőtt belső funkciójában jut kifejezésre. A rabszolgatartó, a feudális és a burzsoá államot

[3] *Marx.* A tőke. 1. köt. Szikra 1949. 797. old.

éppen az a szükséglet hozta létre, hogy a kizsákmányolók elnyomhassák a dolgozókat, a kizsákmányoltakat.

A kizsákmányoló állam külső funkciója — az a harc, melyet területének kiterjesztéséért vagy saját területének védelméért folytat más államok támadásaival szemben — a legszorosabban kapcsolódik belső funkciójához. Minden állam külpolitikáját az adott társadalom gazdasági rendje határozza meg, és az állam külpolitikája mindenkor belpolitikájának folytatása. A kizsákmányoló államok külpolitikája mindenekelőtt területük kiterjesztésére irányul, s célja: más népek kirablása és leigázása, a kizsákmányolás terének kiszélesítése, a meghódított területeken lakó népek bekapcsolása a kizsákmányolás szférájába. Még akkor is, amikor a rabszolgatartó, feudális vagy burzsoá államok fegyveresen védelmezik országukat, mindenekelőtt a kizsákmányoló kisebbség vagyonát és előjogait védik, azokat a feltételeket védelmezik, amelyek e kisebbségnek osztatlan uralmat biztosítanak országuk dolgozói felett.

A jelenkori burzsoá államok reakciós belpolitikáját — országuk dolgozóinak rabságbadöntését, a nemzeti elnyomást, a nemzeti és faji megkülönböztetést — reakciós, agresszív külpolitika egészíti ki, amely más országok népeinek rabságbadöntésére irányul. Az Egyesült Államok külpolitikájának Európában, Ázsiában és Afrikában, Dél- és Közép-Amerikában az a célja, hogy megfossza a népeket nemzeti szuverenitásuktól. Ez a politika az erőszak, a leigázás, a kizsákmányolás politikája, mely reakciós fasiszta vagy félfasiszta rendőruralmi rendszerek felállítására törekszik.

A kizsákmányoló osztályok államai mind belső, mindpedig külső funkciójuk teljesítésekor a fegyveres erőkre és a felderítő szolgálatra támaszkodnak. A kizsákmányoló államok külpolitikájának fő módszerei: a háború és a háborús fenyegetőzés. A külső funkciók teljesítésében fontos helyet foglal el a diplomácia. A kizsákmányoló államokban a diplomácia az állam agresszív politikájának van alárendelve, és azt palástolja.

4. Az állam típusai és formái

Az államok mindenekelőtt osztálytartalmuk szerint különböznek egymástól. Az állam típusát az a gazdasági alap határozza meg, amelynek politikai felépítménye az illető állam. A történelem során egymást felváltó államtípusok — a rab-

szolgatartó, a feudális, a burzsoá állam — a történelmileg egymást felváltó kizsákmányoló osztályok: a rabszolgatartók, a hűbérurak és a tőkések uralmát fejezik ki. Új, sajátos típusú állam a szocialista állam.

Valamennyi állam*típus* keretein belül különféle *kormányzati formák* vannak. A rabszolgatartó társadalomban az államformák a különböző országokban, sőt, egy országon belül is különböző időpontokban eltérőek voltak, az államok típusa azonban azonos volt: rabszolgatartó államok voltak.

Így például az ókori Görögországban és Rómában már egymástól eltérő államformákat találunk: a monarchiát és a köztársaságot, a rabszolgatartó arisztokrácia és a rabszolgatartó demokrácia hatalmát. „A monarchia — mint egyeduralom, a köztársaság — mint minden olyan hatalom tagadása, amely nem választás útján jön létre; az arisztokrácia — mint egy aránylag törpe kisebbség uralma, a demokrácia — mint a nép uralma (demokrácia görög szó, szó szerint azt jelenti: népuralom). Mindezek a különbségek a rabszolgaság korszakában keletkeztek. E különbségek ellenére a rabszolgaság korának állama rabszolgatartó állam volt, akár monarchia volt, akár arisztokratikus vagy demokratikus köztársaság"[4].

Míg az állam típusa a társadalomnak történelmileg meghatározott gazdasági rendjétől függ, attól, hogy mely osztály van hatalmon, addig a kormányzati formák az illető ország fejlődésének konkrét történelmi feltételeitől függnek, attól, hogy a társadalom az adott alakulat milyen fejlődési fokán áll, hogy milyen mélyek és milyen élesek az osztályellentétek, hogy milyenek a kialakult osztályerőviszonyok stb.

A burzsoá szociológia és jogtudomány képviselői az állam osztálylényegének a kérdését felcserélik az állam formáinak a kérdésével, és ezzel összekuszálják a problémát, elkenik az állam osztálylényegét. A valóságban azonban a döntő, a fő kérdés az állam osztálylényegének a kérdése. Hogy az egyes államok lényegét megértsük, hogy helyes álláspontot foglalhassunk el valamely állammal szemben, mindenekelőtt az illető állam osztályjellegét kell tisztázni, azt kell megvizsgálni, hogy melyik osztály szolgálatában áll.

A különböző kormányzati formák vizsgálatánál nem szabad szem elől téveszteni az állam osztálytípusát. Az antik világban a pártok küzdelme — az arisztokrácia és a demokrácia híveinek

[4] *Lenin* Művei. 29. köt. Szikra 1953. 491. old.

küzdelme Athénban, a köztársaságiak és a császárpártiak küzdelme Rómában — frakciók harca volt a rabszolgatartók osztályán belül. Az ókori Görögországban és Rómában a demokraták és az arisztokraták, a köztársaság védelmezői és a monarchia hívei egyaránt nem vették emberszámba a rabszolgákat, és az államot a rabszolgák elnyomására szolgáló erőként használták fel.

A rabszolgatartó termelési mód pusztulása a feudális termelési mód létrejöttére és a *rabszolgatartó államnak* a feudális, hűbéri állammal való felváltására vezetett.

A feudális-jobbágytartó államok formái szintén különbözőek voltak. A feudális államok formája rendszerint a monarchia volt, de előfordult a köztársasági forma is (a kereskedő-városokban); lényegük azonban egy és ugyanaz volt: minden feudális országban az állam mint a gazdaságon kívüli kényszer eszköze arra szolgált, hogy a parasztokat a földesúr javára dolgoztassa, hogy a parasztokat és a kézműveseket igába hajtsa és elnyomja.

A feudális társadalmat fejlődésének első szakaszában a gazdasági élet teljes szétforgácsoltsága, a tartós gazdasági kapcsolatok hiánya jellemzi. A feudális állam mint politikai felépítmény szükségszerűen tükrözi ezt a gazdasági szétdaraboltságot, és ebben a szakaszban jellemző vonása a politikai partikularizmus, a központi hatalom gyöngesége. Minden nagy hűbérúr nemcsak kizsákmányolta a parasztokat, hanem bíráskodott is, törvényt ült felettük, valóságos kiskirály volt. Saját fegyveres csapatai, saját hóhérai, ítéletvégrehajtói voltak. „... Ki védte volna meg (a parasztot — *Szerk.)*? A törvényben bárók, papok, patríciusok ültek vagy jogászok, akik jól tudták, miért fizetik őket. Hiszen a birodalom valamennyi elismert rendje a parasztok kiszipolyozásából élt"[5].

A feudális társadalom és a feudális állam egyik jellemző vonása a hierarchia, az alá- és fölérendeltség bonyolult lépcsőzete. A hierarchia létrájának tetején az államfő, a király (Oroszországban a nagyherceg, később a cár) áll, lejjebb pedig az ő vazallusai: a hercegek, hűbéres fejedelmek, bojárok, bárók, grófok stb. Ezen a hierarchikus lépcsőzeten belül is megvoltak a hűbérurak és a hűbéresek. Egy-egy feudális főúr a lejjebbállóknak hűbérura, a feljebbállóknak pedig vazallusa, hűbérese volt. A király, a nagyherceg vagy a cár volt a legfőbb hűbérúr, az első a hűbérurak között.

[5] *Engels.* A német paraszthábor. (A marxizmus-leninizmus kis könyvtára. 49—51. sz.) Szikra 1949. 21—22. old.

A feudális jog szokásjog, vagy írott jog formájában rögzítette és szentesítette a hűbéri viszonyokat. A feudális társadalom vagyoni, *osztály*egyenlőtlensége jogilag a *rendek* egyenlőtlenségében jutott kifejezésre. A feudális jog Franciaországban nyíltan védelmezte az első két rend — a nemesség és a papság — előjogait, és jogfosztottságra kárhoztatta a harmadik rendet, amelyhez a kialakuló burzsoázia is tartozott. A feudális állam és jog osztályjellege megmutatkozott abban is, hogy a nemesség és a papság mentes volt mindennemű adótól és köztehertől.

A hűbéri társadalom méhében kifejlődött a kereskedelem, a kézműipar, és kialakultak a városok. Ezzel kapcsolatban felmerült a feudális szétforgácsoltság megszüntetésének a szüksége, ezt viszont csakis a királyi hatalom megerősítése útján lehetett elérni. Egyes európai országokban korábban, másokban később, a XIV. századtól kezdve létrejön eleinte az erős központi feudális hatalom monarchikus rendi-képviseleti formája, később pedig a feudális abszolút monarchia. A központi feudális monarchikus hatalom, miután megerősödött, egyszer a burzsoáziára támaszkodott a hűbérurak ellen, másszor a hűbérurakra a fejlődő burzsoázia ellen. A fejedelmek, hercegek, bojárok elvesztik függetlenségüket. Ez a feudális arisztokrácia fokozatosan az abszolút uralkodó udvari nemességévé alakul át.

A központosított abszolút monarchia, mely a feudális szétforgácsoltság ellensúlyozására jött létre, a történelmi fejlődés bizonyos szakaszán minden országban haladó jelenség volt. „A világ egyetlen országa sem számíthat — írta Sztálin Moszkva fennállásának 800. évfordulója alkalmából — függetlenségének megőrzésére, komoly gazdasági és kulturális fejlődésre, ha nem tudott megszabadulni a feudális széttagoltságtól és a fejedelmek zűrzavaros uralmától... Moszkva történelmi érdeme abban áll, hogy Oroszföldön egy központosított állam megteremtésének alapja és kezdeményezője volt és az is marad"[6].

A feudális abszolút monarchia, amikor a feudális szétforgácsoltság elleni harc fegyvereként lépett fel, ugyanakkor továbbra is védelmezte a hűbérurakat, a hűbérurak földbirtokait és előjogait. Amikor a burzsoázia gazdasági hatalma és politikai befolyása Angliában és Franciaországban a XVII. és XVIII. században fenyegetni kezdte a hűbérurak uralmát, a királyi hatalom a nemesség védelmére kelt.

A tőkés termelési viszonyok kifejlődésével a burzsoázia

[6] *Sztálin.* A békéért. Szikra 1952. 66. old.

gazdaságilag uralkodó osztállyá vált, s ennek elkerülhetetlenül a burzsoázia politikai uralmához kellett vezetnie. Ezt a burzsoázia vagy többé-kevésbé következetes polgári forradalmak útján érte el (Angliában a XVII., Franciaországban a XVIII. században), vagypedig a feudális osztállyal kötött politikai kompromisszum útján (Németországban 1848 és 1870 között).

Az államhatalom meghódításáért folytatott harc során a burzsoázia a XVII—XVIII. században síkraszállt a feudális rendi előjogok ellen, a demokratikus szabadságjogokért, a törvény előtti „egyenlőségért". A burzsoázia saját osztályérdekeit úgy tüntette fel, mint az egész nép, az egész nemzet érdekeit. Ennek az illúziónak az volt az alapja, hogy nem csupán a burzsoázia, hanem a kizsákmányolt néptömegek is érdekelve voltak az önmagát túlélt feudális rend megszüntetésében. A polgári forradalmak győzelmének eredményeként a hűbérurak, a nemesség politikai uralmát a burzsoázia politikai uralma váltja fel. A feudális állam helyébe a *burzsoá állam* lép.

A burzsoázia azonban, amikor a polgári forradalmak során a feudális felépítményt megsemmisítette, a nemesség által megteremtett központosított államgépezetet nem zúzta szét, hanem csupán módosította, saját szükségleteihez, a tőkés társadalom alapjának megszilárdításával járó feladatokhoz idomította. A régi államgépezetet a burzsoázia azért tudta felhasználni, mert a polgári forradalom a meglevő antagonisztikus társadalmi-gazdasági alakulatot egy ugyancsak antagonisztikus alakulattal váltja fel. Ennek folytán csak a kizsákmányolás formája változik, a dolgozók kizsákmányolása azonban fennmarad.

A hűbérúri hatalom megdöntésének eredményeként keletkezett *burzsoá állam* valamennyi formájában — a demokratikus köztársaságtól a parlamentáris monarchiáig — a burzsoáziának a proletariátus és a többi dolgozók elnyomására szolgáló szervezete, a tőkés osztály diktatúrája. Éppen úgy, ahogy a hűbérúri állam politikai felépítmény volt a feudális gazdasági alapon, a burzsoá állam politikai felépítmény a kapitalista gazdasági alapon. A burzsoá államnak és a burzsoá alkotmánynak az a rendeltetése, hogy megszilárdítsa és megvédje a kapitalizmus pilléreit: a termelési eszközök magántulajdonát, a proletariátus kizsákmányolását, a burzsoázia uralmát. Bármilyen burzsoá vagy kispolgári pártok jutnak is hatalomra — köztársasági vagy demokrata pártiak, konzervatívok vagy labouristák, kereszténydemokraták, jobboldali szocialisták vagy

fasiszták —, minden ilyen változás esetén a burzsoá társadalom irányítása (a diktatúra) változatlanul a burzsoázia kezében marad. Ez az uralkodó tőkés gazdasági viszonyokból következik, s a burzsoá alkotmányok és a dolgozók jogait korlátozó egyéb törvények (vagyoni, egyhelybenlakási, életkori és műveltségi cenzus, a nők megfosztása a választójogtól számtalan tőkés országban, választási adó stb.) biztosítják. A burzsoá államok kirekesztik a dolgozókat a politikai életben való döntő részvételből. A burzsoázia uralmát, a tőke mindenhatóságát biztosítja az államapparátusnak külön e célra összeválogatott állománya, mely erőszakot, csalást, megvesztegetést alkalmaz, felhasználja a hazug propaganda és a burzsoá törvényhozás egész rendszerének eszközeit.

Minden burzsoá állam az osztályelnyomás eszköze, és egyszersmind a leigázott nemzetek elnyomásának eszköze az uralkodó nemzet burzsoáziájának kezében. A burzsoá alkotmányok mind, nyíltan vagy hallgatólagosan, a nemzetek és fajok jogegyenlőtlenségéből indulnak ki, ezt a jogegyenlőtlenséget rögzítik. Az Amerikai Egyesült Államok imperialista állama jogfosztottságra kárhoztatja a négerek, valamint a szláv és olasz származású amerikaiak millióit. Az angol és a francia imperialista állam leigázza és elnyomja Afrika és Ázsia népeit.

A burzsoázia ideológusai, köztük a jobboldali szocialisták, a burzsoá demokráciát úgy tüntetik fel, mint „tiszta", „osztályokon felül álló", „általános nemzeti" hatalmat. Emellett hivatkoznak a burzsoá alkotmányokban foglalt demokratikus szabadságjogokra: a szólás-, a sajtó-, a gyülekezési stb. szabadságra, a törvény előtti egyenlőségre. De ez a szabadság és egyenlőség csupán papíron létezik, valójában ezeket a jogokat csak a gazdagok élvezhetik. Milyen egyenlőség is lehet a munkás és a tőkés, a szegény és a gazdag, a jóllakott és az éhező között?

A marxisták már régen leleplezték a burzsoá demokrácia hazug voltát. Kimutatták, hogy a burzsoá demokrácia valójában csak a gazdagok számára demokrácia, hogy az egyenlőségről szóló fecsegés a kapitalizmusban — amikor a milliomosok maroknyi csoportjáé a hatalmas vagyon, a munkásosztály pedig éhezésre és nyomorra, erejét felülmúló munkára vagy munkanélküliségre van kárhoztatva — csak hazugság és csalás. „Elenyésző kisebbség demokráciája, a gazdagok demokráciája — ez a kapitalista társadalom demokratizmusa"[7] — írta Lenin.

[7] *Lenin.* Válogatott művek. 2. köt. 224. old.

Az antagonisztikus osztályokra tagolt társadalomban nincs és nem is lehet társadalmi és politikai egyenlőség.

A szabadság és a jog a burzsoá államokban teljességgel formális, hamis, képmutató jellegű. A gyülekezési szabadság még a legdemokratikusabb burzsoá köztársaságokban is üres frázis marad a valóságban, mivel a gyűlések céljaira alkalmas helyiségek mind a burzsoázia tulajdonában vannak, a proletariátusnak nincsenek saját épületei, nincs szabadideje, és ezért gyakorlatilag meg van fosztva attól a lehetőségtől, hogy éljen a gyülekezési szabadság jogával, mégha ezt a burzsoá alkotmányok le is szögezik.

Az a pogromtevékenység, melyet a fasiszta és fasisztabarát banditák, a Ku Klux Klan és más reakciós szervezetek tagjai az Egyesült Államokban, a francóisták Spanyolországban és más efféle söpredék egyéb országokban folytat, megfosztja a munkásokat attól a lehetőségtől, hogy szabadon összegyűljenek, és megvitassák a politikai kérdéseket. A Kommunista Párt vagy más haladó szervezetek gyűléseinek látogatása miatt, a békéért és az atomfegyver eltiltása érdekében folytatott propaganda és agitáció miatt munkásokat, tisztviselőket, tudósokat, írókat, művészeket az Egyesült Államokban a megbízhatatlanok listájára („feketelisták"-ra) veszik, elbocsátják munkahelyükről, börtönbe, koncentrációs táborba vetik, vagy száműzik őket az országból. Lenin ezt írta: „Amíg így áll a dolog, addig az «egyenlőség», vagyis a «tiszta demokrácia» csalás. Ahhoz, hogy a valódi egyenlőséget kivívhassuk, hogy valóban megvalósíthassuk a demokráciát a dolgozók számára, előbb el kell venni a kizsákmányolóktól valamennyi középületet és fényes magánpalotát, előbb biztosítani kell a dolgozók szabadidejét, és az kell, hogy gyülekezési szabadságukat felfegyverzett munkások védjék, nem pedig nemesi vagy kapitalista származású tisztek megfélemlített katonáikkal"[8].

A sajtószabadság a kapitalizmusban szintén csalás. A sajtószabadság valójában a burzsoáziának biztosít szabadkezet a munkásosztály öntudatának megfertőzésére, mivel a nyomdák, a papírraktárak, a hírügynökségek a burzsoázia tulajdonában vannak.

A sajtó a burzsoá társadalomban a tőkés ipar egyik ága, a dolgozók szellemi elnyomására szolgáló iparág. A morganok, rockefellerek, lamontok, howardok, hearstök az amerikai sajtó

[8] *Lenin* Művei. 28. köt. Szikra 1952. 484. old.

igazi gazdái. A sajtó a többi tőkés országban is a burzsoázia kezében van. Csupán az a kevés újság, amit a kommunista pártok, valamint néhány más demokratikus szervezet ad ki, szólaltatják meg a hamisítatlan igazságot.

Az általános, egyenlő és közvetlen választójog, amellyel annyit kérkednek a burzsoázia politikusai és ideológusai, valamennyi tőkés országban valójában a proletariátus feletti uralom biztosításának egyik eszköze a burzsoázia kezében. A kapitalizmusban a dolgozó tömegeknek nincs és nem is lehet valóságos részük az ország, az állam irányításában.

Valamennyi tőkés országban, bármilyen „demokratikusaknak" is nevezik azokat, a kormányokat nem a nép, hanem a tőkés monopóliumok, a tőke mágnásai nevezik ki vagy váltják le. A burzsoá társadalomban a demokrácia tőkés demokrácia, mely a nép ellen, a néptömegek elnyomására irányul.

A tőke mágnásai óriási összegeket, dollármilliókat költenek a választási hadjáratokra. A burzsoá sajtó, rádió, film egész hatalmas apparátusát bevetik, hogy a választókat megszédítsék, összezavarják, félrevezessék. Csalás és vesztegetés, zsarolás és a választók megfélemlítése, nyílt erőszak, terror a dolgozók ellen, például a négerek ellen az Egyesült Államokban — mindezeket igénybeveszik, hogy biztosítsák a burzsoá elnök vagy képviselőjelölt győzelmét. Az amerikai milliomosok egyidejűleg mindkét burzsoá párt (a Demokrata Párt és a Köztársasági Párt) választási hadjáratát pénzelik. Mitsem változtat a dolgokon az, hogy a két párt közül melyik arat győzelmet vagy szenved vereséget; a tőkés monopóliumok mindkét esetben nyernek, akár a szamárra (a Demokrata Párt jelvénye), akár az elefántra (a Köztársasági Párt jelvénye) teszik fel tétjüket.

A burzsoá demokrácia kizsákmányoló osztályjellege egyaránt kifejezésre jut a kormányok bel- és külpolitikájában, valamint a képviseleti intézmények (parlamentek, kongresszusok) összetételében. Egy olyan ipari országban, mint az Egyesült Államok, ahol a munkások a lakosság túlnyomó többségét teszik ki, a munkásosztálynak évtizedek során egyáltalán nem volt képviselete a Kongresszusban, 1948—1952-ben pedig mindössze egy képviselője volt. A Kongresszusban az egész hatalom a nagytőkéseké, akik pedig az ország lakosságának csupán elenyésző kisebbségét alkotják.

„... Sehol nem nyilvánul meg oly durván, oly nyílt megvesztegetés formájában a tőke uralma, maroknyi milliárdos uralma az egész társadalom fölött, mint Amerikában. A tőke,

ha már létezik, az egész társadalmon uralkodik, és semmiféle demokratikus köztársaság, semmiféle választójog sem változtat a dolog lényegén"[9].

James Breese professzor mondja:

„Az amerikai szenátusban igen sok gazdag ember ül; egyesek közülük azért kerültek a szenátusba, mert gazdagok, mások azért gazdagodtak meg, mert a szenátusba kerültek."

Franciaországban a Kommunista Párt az 1946. évi parlamenti választásokon viszonylagos többségre tett szert, és a parlamentben a kommunista frakció lett a legnagyobb létszámú pártfrakció. Minden szabály szerint a kommunistákat illette meg a kormányalakítás elsődleges joga. A valóságban azonban — a burzsoázia gazdasági és politikai uralma folytán, a Wall Street és Franciaország pénzarisztokratáinak, a kétszáz családnak az utasítására — a kommunistákat kiszorították a kormányból. A francia burzsoá kormány, a francia burzsoázia nyíltan, arcátlanul, cinikus módon lábbal tiporja a francia munkásosztály többségének akaratát. Demokrácia szavakban, és burzsoá diktatúra tettekben — ezt jelenti a tőkés országokban a demokrácia.

A népakarat még fokozottabb meghamisítására és elnyomására a burzsoá kormányok az úgynevezett majoritásos választási rendszert vezetik be. Mindenféle szélhámos kombinációk segítségével — mint például a reakciós pártok egyezményei útján — ez a rendszer tág lehetőségeket nyújt a munkásosztály, a kommunista pártok képviseletének megnyirbálására.

A polgári demokrácia csalása még abban is kifejezésre jut, hogy a burzsoá parlamentek fecsegő gyülekezetek, a fontos politikai kérdéseket pedig a parlamenten kívül döntik el: a milliomosok, a bankárok, tőzsdések titkos megbeszéléseken döntenek a kormány összetételéről, kineveznek és leváltanak minisztereket, megszabják a kormány kül- és belpolitikáját, határoznak az alkotmány megváltoztatásáról, valamely törvény elfogadásáról.

„A tőke ereje — mindenható, a tőzsde — mindenható, ezzel szemben a parlament, a választások — bábuk, játékszerek..."[10] — írta Lenin.

A burzsoá államnak tehát, bármily sokféle formája van is, a lényege mindig ugyanaz: a burzsoázia diktatúrája.

Mindamellett ez nem jelenti azt, hogy a munkásosztály

---

[9] *Lenin* Művei. 29. köt. 498. old.

[10] Ugyanott, 500. old.

közömbös lehet a burzsoá állam formájával szemben. A feudális monarchiához képest a burzsoá demokrácia progresszív jelenség volt, és nagy lépést jelentett előre a társadalom politikai fejlődésében. „Burzsoá köztársaság, parlament, általános választójog, mindez a társadalom általános fejlődése szempontjából óriási haladást jelent. Az emberiség a kapitalizmus felé haladt, és csakis a kapitalizmus tette lehetővé a városi kultúra folytán, hogy a proletárok elnyomott osztálya öntudatra ébredjen és megteremtse világszerte azt a munkásmozgalmat, létrehozza a munkásoknak azokat a millióit, akik az egész világon pártokba vannak szervezve — létrehozza azokat a szocialista (ma pedig kommunista — *F. K.)* pártokat, amelyek tudatosan vezetik a tömegek harcát. Parlamentarizmus nélkül, választójog nélkül a munkásosztálynak ez a fejlődése lehetetlen lett volna"[11].

Ezért a munkásosztálynak nem mindegy, hogy a tőkés állam milyen formában gyakorolja a burzsoázia diktatúráját: burzsoá demokratikus, vagy nyílt, terrorista, fasiszta diktatúra formájában. A fasiszta diktatúra elnyomja a munkásosztály és a többi dolgozók valamennyi szervezetét. A burzsoá demokratikus parlamenti köztársaságot a munkásosztály felhasználhatja és fel is használja arra, hogy erőit megszervezze a forradalmi harcra a szocialista demokráciáért, a proletárdiktatúráért. A burzsoá parlamentet és a választásokat a munkásosztály és pártja mindenekelőtt szószéknek tekinti, és a propagandának ezt a lehetőségét arra használja fel, hogy a tömegeket a parlamenten kívüli nyílt, forradalmi osztályharcra mozgósítsa.

Az imperializmus korszaka a kapitalista társadalom összes ellentmondásainak a kiéleződését, a kapitalizmus rothadását és a burzsoáziának a demokráciától a reakció felé tett fordulatát mutatja. A gazdasági téren bekövetkezett változások (a monopóliumok uralma) elkerülhetetlenül maguk után vonták a politikai téren bekövetkezett változásokat.

„Az új gazdasági rendszer, a monopolkapitalizmus (az imperializmus — monopolkapitalizmus) politikai felépítménye a fordulat a demokrácia*tól* a politikai reakció *felé*. A szabadversenynek a demokrácia felel meg. A monopóliumnak — a politikai reakció ... Az imperializmus a külpolitikában és a belpolitikában egyaránt a demokrácia megsértésére, reakcióra törekszik. Ebben az értelemben vitathatatlan, hogy az imperializmus *általában a demokrácia, az egész demokrácia* «tagadása» ..."[12]

[11] *Lenin* Művei. 29. köt. 499. old.
[12] *Lenin* Művei. 23. köt. Szikra 1951. 35. old.

Miután a nemzeti vagyon néhány tőkés monopólium kezében összpontosult, és a finánctőke minden hatalmat magához ragadott, kialakult a finánccoligarchia. Ebben a helyzetben az államapparátus fölött az acél, a vas, az ásványolaj, a szén, a vasutak, a vegyi, a villamossági és más iparágak koronázatlan királyainak maroknyi csoportja rendelkezik.

A legfontosabb állami tisztségeket, a miniszteri székeket egyre gyakrabban maguk a burzsoá üzletemberek, bankárok és iparmágnások foglalják el. Az a körülmény, hogy az államgépezetet a pénzmágnások közvetlenül (és nemcsak bábjaik útján) irányítják, jellemző vonása a fasizálódó imperialista államgépezetnek.

A mai burzsoá államapparátus roppant méretekre duzzad fel, miközben kiszívja a dolgozó nép életerejét. A burzsoá államapparátus megerősödése elsősorban a hadsereg és a hadiflotta, a hírszerzés és a kémszolgálat, a hivatalnoksereg, a rendőrség és a csendőrség, vagyis az elnyomó- és az erőszakszervek növekedését jelenti. Lenin 1917-ben ezt írta: „De különösen az imperializmus, a banktőke kora, az óriási kapitalista monopóliumok kora, az a kor, amelyben a monopolkapitalizmus átnő az állammonopolista kapitalizmusba, mutatja az «államgépezet» rendkívüli megerősödését, hivatalnoki és katonai apparátusának hallatlan megnövekedését és ezzel együtt a proletariátus elleni megtorlások fokozódását mind a monarchiákban, mind a legszabadabb, a köztársasági országokban"[18].

A burzsoázia az osztályellentétek elmélyülésével, az imperialista háborúk előkészítésével és kirobbantásával kapcsolatban elveti már a korlátozott, hamis és megnyirbált burzsoá demokráciát is, és áttér a fasizmusra. *A fasiszta diktatúra*: az imperialista burzsoázia legreakciósabb, legsovinisztább, legmilitaristább csoportjainak terrorista diktatúrája, minden demokratikus szabadságjognak eltiprása.

Nem véletlen, hogy a fasizmus a kapitalizmus általános válságának korszakában jelenik meg, amidőn a tőkés rendszer alapjaiban rendül meg, amidőn a burzsoázia már nem képes a burzsoá demokrácia módszereinek segítségével fenntartani uralmát. A burzsoá demokráciáról a nyílt, terrorista diktatúrára, a fasizmusra való áttérés a kapitalizmus gyöngeségét, ingatagságát és rothadtságát fejezi ki, és bizonyítéka annak, hogy a

[18] *Lenin*. Válogatott művek. 2. köt. 178—179. old.

burzsoázia már nem tud a régi módszerekkel kormányozni. Az osztályellentétek kiéleződésének viszonyai közepette a burzsoázia ledobja diktatúrájának demokratikus leplét, megsemmisíti a legelemibb demokratikus jogokat, és a nyílt terrorra, a munkásosztállyal, a munkásosztály pártjával és a haladó erőkkel való leszámolás útjára tér át.

A burzsoázia mindenekelőtt azokban a tőkés országokban tér át a fasiszta diktatúrára, ahol a legélesebbek és legmélyebbek az osztályellentétek, és ahol az imperialista burzsoázia a legagresszívebb külpolitikát folytatja abbeli törekvésében, hogy az imperialista háború kirobbantása útján oldja meg vagy fojtsa el ezeket az ellentéteket. Így volt ez 1922-ben Olaszországban, 1933-ban Németországban, 1937-ben Spanyolországban, azután pedig több más tőkés országban is.

Az állam fokozódó fasizálódása, mely manapság az Egyesült Államokban és más imperialista országokban végbemegy, elsősorban azzal függ össze, hogy a monopoltőke ezekben az országokban egy harmadik világháborúra, a Szovjetunió és a népi demokratikus országok elleni háborúra készülődik. Mennél többet lármázik a megvásárolható kapitalista sajtó a demokrácia védelméről, a „totális államrendszer" elleni harcról, valójában annál jobban sodródnak az imperialista államok a fasizmus felé, és alakulnak át rendőrállamokká.

A burzsoázia az Egyesült Államokban egyre fokozódó mértékben használja fel az államot a munkásosztály jogainak korlátozására, a Kommunista Párt és más haladó szervezetek üldözésére. Az Egyesült Államokban a kémkedés szerteágazó hálózatát hozták létre, hallatlanul elterjedt a provokáció és a besúgás, bevezették a haladó gondolkodású emberek regisztrálását, és ujjlenyomatot készítenek róluk, ugyanúgy, mint a közönséges bűnözőkről. Az Egyesült Államok államapparátusából eltávolítottak minden haladó gondolkodású embert. A Ku Klux Klan fegyveres terrorosztagai és más efféle bandák szétverik a dolgozók gyűléseit, erőszakkal elnyomják a munkások sztrájkjait, lerombolják a Kommunista Párt helyiségeit, és üldözik a becsületes, haladó gondolkodású embereket, akiket nem szédített meg a reakciós sajtó.

A nemzeti és faji elnyomás és terror rendszerét, melyet a hitlerista Németországban a zsidókkal szemben alkalmaztak, az Egyesült Államokban bevezették a négerekkel, az indiánokkal és más népekkel szemben. Az országban virágzik az antiszemitizmus, a nemzeti és faji megkülönböztetés ideológiája. Az

amerikai burzsoá demokratikus állam fokozott ütemben alakul át terrorista, fasiszta diktatúrává, „demokratikus" külszínnel.

Az Egyesült Államok vezető körei állnak ma a világ imperialista reakciójának élén, és nemcsak támogatják valamennyi tőkés országban a legreakciósabb fasiszta és félfasiszta rendszereket, hanem uralomra is segítenek ilyen rendszereket azzal a céllal, hogy elfojtsák a forradalmi munkásmozgalmat és az elnyomott népek nemzeti felszabadító harcát.

A történelmi tapasztalat arról tanuskodik, hogy a burzsoáziának csak ott sikerül megsemmisítenie a demokratikus jogokat és megteremtenie a fasiszta diktatúrát, ahol a munkásosztály nem egységes, ahol a munkások egy része a munkásosztály árulóit, a jobboldali szocialistákat követi. Ha azonban a munkásosztály egybeforrott és szervezett, akkor forradalmi harcával meg tudja akadályozni a burzsoázia fasiszta diktatúrájának hatalomrajutását.

A munkásosztálynak és marxista pártjainak a tőkés országokban az a legfontosabb feladatuk, hogy minden erőt az imperializmus, a fasizmus elleni forradalmi harcra tömörítsenek és mozgósítsanak. A munkásosztályt ebben a harcban a jobboldali szocialisták akadályozzák. A jobboldali szocialista vezérek, megbontva a munkásosztály egységét, gyöngítik a munkásság erőit, és ezáltal a fasizmus útját egyengetik. Mihelyt pedig a jobboldali szocialisták hatalomra jutnak, a fasisztákhoz hasonlóan vérbefojtják a munkások forradalmi megmozdulásait. Erről tanúskodik az a tény, hogy nem egy kapitalista országban „szocialista" miniszterek parancsára lőttek munkásokat halomra.

A jobboldali szocialista vezérek elődei, a II. Internacionálé vezérei szavakban elfogadták a marxista államelméletet, valójában azonban meghamisították és elsekélyesítették, kivetették belőle a legfontosabbat: annak elismerését, hogy a burzsoá államgépezetet le kell rombolni, és meg kell teremteni a proletárdiktatúrát. Jelenleg a jobboldali szocialista vezérek teljesen és nyíltan szakítottak a marxizmus tanításaival általában, és a marxista államelmélettel különösen. Cinikus módon elavultnak nyilvánítják Marx és Engels tanításait az államról, a proletárdiktatúráról, a legreakciósabb burzsoá sületlenségeket hirdetik az állam „osztályok feletti" jellegéről, s a munkásosztályt nem arra hívják fel, hogy rombolja le, semmisítse meg a burzsoá államgépezetet, hanem arra, hogy az általános választójog segítségével „békésen" „hódítsa meg".

A munkásosztály azonban egyre jobban felismeri azt a tényt,

hogy a tőkések gazdasági uralma szervesen, elválaszthatatlanul összefügg a burzsoá állammal, a burzsoáziának a dolgozók elnyomására irányuló politikai eszközével.

A kapitalizmus mint gazdasági és társadalmi rendszer reakcióssá vált, régen lejárt az ideje, túlélte önmagát. De még mindig létezik, a földkerekség jelentős részén továbbra is fennáll, s ezt elsősorban annak köszönheti, hogy a burzsoázia az állam segítségével politikai erőszakot alkalmaz, szellemi elnyomatásban tartja a proletariátust, és minden eszközzel, főként pedig a munkásmozgalomban működő ügynöksége révén tévútra viszi a munkások tömegeit.

A burzsoá állam az az erő, amely az idejétmúlt kapitalista rend felett őrködik. Amikor a dolgozók gazdasági érdekeikért vagy elemi demokratikus jogaikért — a sztrájkjog, a gyülekezési és felvonulási jog stb. védelmében — síkraszállnak, és küzdenek a háborús gyújtogatók ellen, akkor elkerülhetetlenül összeütköznek a burzsoá államgépezettel, melyben a burzsoá reakció koncentrált politikai hatalma testesül meg. Ezért a marxista párt vezette munkásosztály harca elkerülhetetlenül a burzsoázia politikai hatalmának megdöntéséért, a burzsoá államgépezet megsemmisítéséért és a proletariátus diktatúrájának megteremtéséért folyó harcra vezet.

A munkásosztály csak akkor egyenesedhet fel, csak akkor emelkedhet fel és vívhatja ki szabadságát, ha lerombolja az egész kapitalista felépítményt és mindenekelőtt az egész burzsoá államot. Az egész burzsoá államgépezet tetőtől talpig arra van berendezve, hogy a lakosság kizsákmányoló kisebbsége leigázza és elnyomja a lakosság kizsákmányolt többségét. Ezért nem használhatja a munkásosztály ezt a gépezetet. Szét kell zúznia, meg kell semmisítenie a burzsoá államot, és helyébe létre kell hoznia saját államát, a proletárállamot — az újtípusú államot.

5. A proletariátus diktatúrája — az állam új típusa

A szocialista forradalom felszámolja a burzsoázia politikai uralmát, és a proletariátus politikai uralmát hozza létre. A szocialista forradalom lerakja egy olyan újtípusú államnak az alapját, amely gyökeresen különbözik az összes megelőző államoktól. Ez az állam szocialista állam, mert a szocializmus felépítésének eszköze és a szocialista alap politikai felépítménye. Osztálytartalmára nézve ez az állam a munkásosztály diktatú-

rája, ebben az államban a társadalom állami vezetése a munkásosztály kezében van.

A szocialista forradalom, továbbá a proletárállam létrejötte rendkívül mélyreható világtörténelmi fordulatot jelent. A proletariátus hatalomrajutásával a történelem során először emelkedik politikai uralomra a kizsákmányoltak osztálya. Első eset, hogy az állam nem a kizsákmányolás biztosítását, hanem annak megszüntetését szolgálja.

A proletariátus diktatúrája a proletárforradalom eszköze, legfontosabb támasza. A proletariátus nem töltheti be történelmi hivatását — a kapitalizmus megdöntését és a szocializmus felépítését —, ha nem teremti meg a maga forradalmi diktatúráját. Csakis ez a diktatúra teszi lehetővé a burzsoázia ellenállásának elnyomását, a szocialista forradalom győzelmének megszilárdítását, és a forradalom végigvitelét egészen a kommunizmus végleges győzelméig.

A proletariátus diktatúrája nem a régi, burzsoá rend békés, evolúciós fejlődése folytán, hanem a tőkés rendszer forradalmi szétzúzása alapján jön létre. A proletariátus diktatúrájának megteremtése korántsem egyszerű személycsere a kormányban, nem „kabinet"-változás. A marxizmus-leninizmus leleplezi a jobboldali szocialista vezérek árulását, akik a proletárdiktatúrától való félelmükben a proletariátus hatalomrajutását „kabinet"-változásra szűkítik le. A történelmi tapasztalat megmutatja, hogy az úgynevezett „szocialista" kormányok (mint Angliában a „munkáspárti" kormány, vagy Finnországban a szociáldemokrata kormány) hatalomrajutása semmiféle lényeges változást nem von maga után a burzsoá államban és politikájában. Az ilyen kormányok továbbra is kiszolgáló apparátusok a burzsoázia kezében. Csakis a burzsoá hatalom megdöntése, a burzsoázia kisajátítása, a régi államgépezet szétzúzása és az új, proletárállam megteremtése biztosíthatja a proletariátus politikai uralmát.

A proletariátus diktatúrája az állam új típusa, amely osztálytartalmára, államszervezeti formájára, történelmi rendeltetésére és a társadalom fejlődésében betöltött szerepére nézve, tehát funkciói tekintetében is különbözik a régebbi államoktól.

A megelőző államoktól eltérően a proletárdiktatúra rendeltetése nem merül ki az erőszak gyakorlásában. A proletariátus diktatúrájának három kölcsönösen összefüggő oldala van, amelyek meghatározzák osztálytartalmát és történelmi rendel-

tetését. Sztálin a proletárdiktatúra három fő oldalát a következőképpen határozza meg:

„1. A proletariátus hatalmának felhasználása a kizsákmányolók elnyomására, az ország védelmére, a más országok proletárjaihoz fűződő kapcsolatok megerősítésére, a forradalom minden országban való fejlesztésére és győzelmére.

2. A proletariátus hatalmának felhasználása arra, hogy a dolgozó és kizsákmányolt tömegeket végleg elszakítsuk a burzsoáziától, hogy a proletariátus és e tömegek szövetségét megerősítsük, hogy e tömegeket a szocialista építésbe bevonjuk, hogy e tömegeket a proletariátus államilag vezesse.

3. A proletariátus hatalmának felhasználása a szocializmus megszervezésére, az osztályok felszámolására, az osztály nélküli társadalomba... való átmenetre"[14].

A proletariátus diktatúrája e három oldal megbonthatatlan egysége. A kapitalista környezet viszonyai között élő országban elképzelhetetlen a proletariátus diktatúrája, ha csak egy is hiányzik e három ismérv közül. Csak mind a három vonás együtt adja a proletárdiktatúra teljes fogalmát.

A proletárdiktatúra e három oldalának egymáshoz való viszonya azonban nem marad változatlan. A proletariátus diktatúrája egész történelmi korszakot ölel fel, és fejlődésének különböző szakaszaiban hol az egyik, hol pedig a másik oldala kerül előtérbe.

A proletariátus diktatúrájának első oldala meghatározza a proletárdiktatúra történelmi rendeltetését a kizsákmányoló osztályok és államaik elleni harcban; főként a proletárdiktatúra erőszak-jellegét juttatja kifejezésre, amely abból folyik, hogy a kizsákmányolók ellenállását el kell nyomnia. A proletariátus diktatúrája abban az elkeseredett osztályharcban születik és szilárdul meg, amely a megdöntött belföldi kizsákmányoló osztályok és az őket külföldről támogató kapitalista államok ellen folyik.

Az összes előző államok a kizsákmányoló kisebbségnek a kizsákmányolt többség felett gyakorolt diktatúráját fejezték ki. A proletariátus diktatúrája ellenben a kizsákmányolt többség diktatúrája a kizsákmányoló kisebbség felett. Ez az egyik elvi különbség a proletariátus diktatúrája és valamennyi régebbi és jelenlegi kizsákmányoló állam között.

A proletariátus diktatúrájának első oldala tehát kifejezésre

[14] *Sztálin* Művei. 8. köt. Szikra 1952. 32—33. old.

juttatja a proletárállam feladatait a kizsákmányoló osztályok és államaik elleni harcban, és magában foglalja azt a feladatot is, hogy a munkásosztály a maga államhatalma segítségével erősítse a más országok dolgozóihoz fűződő kapcsolatait, s támogassa őket abban, hogy a kapitalizmus járma alól felszabadulhassanak. Ennek a feladatnak a megvalósítása megszilárdítja a világ dolgozóinak pozícióit a világimperializmus elleni harcban.

Az erőszak nélkülözhetetlen vonása a proletárdiktatúrának. Az erőszak azonban nem tekinthető a proletárdiktatúra egyetlen, sőt legfőbb ismérvének sem. A proletárdiktatúra nemcsak erőszak a kizsákmányolókkal szemben, hanem azt is jelenti, hogy a proletariátus vezeti a nem proletár dolgozó tömegeket. A munkásosztály e vezető szerepét juttatja kifejezésre a proletárdiktatúra második oldala, amely meghatározza a proletárdiktatúra rendeltetését a nemproletár dolgozó tömegek, mindenekelőtt a parasztság irányában.

Lenin a proletariátus diktatúrájáról szóló marxi és engelsi eszmék továbbfejlesztése során felbontotta a proletárdiktatúra képletében a proletariátus szövetségeseinek problémájára vonatkozó zárójelet. „A proletariátus diktatúrája — tanítja Lenin — a proletariátus, a dolgozók élcsapata és a dolgozók nagyszámú nem proletár rétegei (a kispolgárság, kistulajdonosok, a parasztság, az értelmiség stb.) vagy azok többsége között létrejött osztályszövetség, a tőke ellen létrejött szövetség, a tőke teljes megdöntése, a burzsoázia ellenállásának és restaurációs kísérleteinek teljes elnyomása céljából létesített szövetség, a szocializmus végleges megteremtése és megszilárdítása céljából létesített szövetség sajátos formája"[15].

Lenin szavai szerint a proletariátus diktatúrájának legfőbb elve: a proletariátus és a dolgozó parasztság szövetségének megvalósítása, olyan szövetség megvalósítása, amelyben a proletariátus meg tudja tartani vezető szerepét és az államhatalmat, és a társadalom fejlődését a szocializmus felé tudja irányítani.

A társadalom túlnyomó többségét alkotó munkásosztály és parasztság szövetsége volt az az erő, amely lehetővé tette a Szovjetunióban a kizsákmányoló osztályok ellenállásának leküzdését, az idejétmúlt tőkés rendszer megdöntését és az új, szovjet szocialista rend megszilárdítását.

A proletariátus a kizsákmányolás ellen harcolva az összes dolgozók és kizsákmányoltak alapvető, közös érdekeit képviseli.

[15] *Lenin.* Az agrárkérdésről. 2. köt. Szikra 1950. 539. old.

Ezért megvan a lehetősége arra, hogy elszakítsa a kispolgári dolgozó rétegeket a burzsoáziától, tartós szövetségre lépjen velük, és biztosítsa fokozatos bevonásukat a szocialista építésbe. Abban a támogatásban, amelyet a dolgozók legszélesebb rétegei nyújtanak a proletárállamnak, kifejezésre jut az egyik elvi különbség, mely a proletárállamot a kizsákmányoló államoktól elválasztja.

A harmadik oldal meghatározza a proletariátus diktatúrájának szerepét az egész társadalom átalakításában. Ez az oldal a proletariátus diktatúráját úgy jellemzi, mint azt a történelmileg szükséges erőt, melynek révén az ország gazdaságának, társadalmi viszonyainak és kultúrájának szocialista átalakítása végbemegy, mint azt az eszközt, melynek segítségével a tömegek szocialista átnevelése, az osztályok megszüntetése és az osztály nélküli kommunista társadalom felépítése megvalósul.

Az előző államoktól eltérően a szocialista állam nemcsak elősegíti saját alapjának kialakulását és megszilárdulását, hanem ennek az alapnak a megteremtésében is jelentős szerepe van. A szocialista állam különleges szerepét, melyet a társadalom gazdasági rendjének átalakításában betölt, két körülmény határozza meg: először az, hogy a proletárforradalom — melynek eszköze a proletárdiktatúra — mindennemű emberi kizsákmányolás megszüntetését tűzi ki célul, míg a korábbi forradalmak csupán a kizsákmányolás formáját változtatták meg; másodszor az, hogy a proletárforradalom kezdetén nincsenek vagy alig vannak meg a szocialista gazdasági rend kész formái. A szocialista forradalom azzal kezdődik, hogy a proletariátus meghódítja az államhatalmat, s azt lendítőerőként használja fel az új, szocialista gazdaság felépítésére. A proletárállam tehát nagy teremtő és alkotó szerep betöltésére hivatott a szocialista gazdaság felépítésében. A szocialista államnak ezt a szerepét a párt határozatai a következőképpen jellemzik: „A Szovjetállam a munkásszervezet legsokoldalúbb, legátfogóbb formája, amely a parasztság egyre nagyobb tömegeinek bevonásával gyakorlatilag megvalósítja a kommunizmus építését. Másrészt a Szovjetállam olyan munkásszervezet, amelynek rendelkezésére áll a kényszerítés minden anyagi eszköze. A proletárdiktatúrát megtestesítő Szovjetállam a gazdasági forradalom lendítőereje"[16].

[16] A Szovjetunió Kommunista Pártja kongresszusainak, konferenciáinak és központi bizottsági plénumainak határozatai. I. rész. 1898—1924. Szikra 1954. 570—571. old.

A proletárállam azért tudja sikeresen betölteni gazdasági szerepét, mert arra a törvényre támaszkodik, mely szerint a termelési viszonyoknak feltétlenül összhangban kell lenniük a termelőerők jellegével. Ez a törvény megköveteli a régi, tőkés termelési viszonyok felszámolását, és új, szocialista termelési viszonyok létrehozását.

A szocialista állam mint politikai felépítmény akkor keletkezik, amikor még nincs kész szocialista alap. A szocialista állam azonban a szocializmusba való átmenet gazdasági szükségszerűségének kifejezőjeként keletkezik, ez a szükségszerűség pedig a termelési viszonyok és a termelőerők jellege közti feltétlen összhang objektív törvényéből következik, s a szocialista állam az az eszköz, melynek révén ez az összhang megvalósul. A szocialista állam kezdetben arra a szocialista gazdasági szektorra támaszkodik, amely a tőkés iparnak, a bankoknak és a közlekedésnek az államosítása útján jön létre. Az átmeneti időszakban fejlődik és erősödik a szocialista gazdasági szektor, amely az új politikai hatalom gazdasági alapja. A többszektorú átmeneti gazdaságról az egységes szocialista gazdaságra való áttérés az új, szocialista alap teljes kialakulását és győzelmét jelenti. E győzelem eredményeként fejlődik tovább a szocialista állam: megváltoznak a funkciói és formái, kifejlődik teljes egészében az új, szocialista demokrácia.

A szocialista állam mint újtípusú állam tehát sajátos szerepet tölt be a társadalom gazdasági rendjének átalakításában, és ugyanakkor a gazdasági rend változásai alapján fejlődik, a gazdasági rend jellemző vonásait tükrözi.

A társadalom új gazdasági rendjét tükrözi a szocialista demokrácia is, amely a proletárállamnak mint újtípusú államnak a sajátosságait testesíti meg.

A proletárállamot maguk a dolgozó tömegek építik. Lenin rámutatott arra, hogy a feudális államtól eltérően, amelyet a vagyonosok maroknyi csoportja épített, és a burzsoá államtól eltérően, amelynek kialakításában a vagyonosok ezrei és tízezrei működtek közre, a szocialista társadalmat csak akkor lehet létrehozni, ha az államigazgatásban a dolgozók milliós tömegei közvetlenül és aktívan részt vesznek.

Az osztálytársadalomban a proletariátus diktatúrája a demokrácia legmagasabb típusa: szocialista demokrácia, amely a néptömegek érdekeinek kifejezője, ellentétben a tőkés demokráciával, amely egy maroknyi kizsákmányoló érdekeit juttatja kifejezésre.

A proletárdiktatúra új módon diktatórikus és új módon demokratikus állam. A munkásosztály elnyomja a lakosság jelentéktelen kisebbségét alkotó kizsákmányoló osztályokat, és demokráciát biztosít a lakosság óriási többsége, a dolgozók számára.

Ezért a proletariátus diktatúrájának megteremtése a demokrácia hatalmas méretű kiszélesítését jelenti: a képmutató, korlátozott burzsoá demokráciát felváltja a proletár demokrácia, amely a legszélesebbkörű demokratikus jogokat biztosítja a dolgozók, vagyis kezdetben a többség, majd pedig (a kizsákmányoló osztályok felszámolása után) mindenki számára. „Éppen itt — írta Lenin — figyelhetünk meg egy olyan esetet, amikor «a mennyiség minőségbe csap át»: a demokrácia, amelyet az elképzelhető legnagyobb tökéletességgel és következetességgel hajtanak végre, burzsoá demokráciából proletár demokráciává változik át..."[17]

A proletár, szocialista demokrácia azért is új, magasabb típusú demokrácia, mert megszünteti a szakadást a demokratikus szabadságjogok meghirdetése és gyakorlati megvalósítása között. Az Oroszországi Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság 1918. évi Alkotmánya nemcsak meghirdette a demokratikus szabadságjogokat, hanem rámutatott megvalósításuk anyagi biztosítékaira is. A szocialista demokráciának ezt a jellemző vonását tovább fejlesztette a Szovjetunió 1936. évi Alkotmánya, amely nemcsak egyszerűen kinyilatkoztatja az állampolgárok egyenjogúságát, hanem biztosítja is, törvény formájában szögezi le az állampolgárok minden kizsákmányolás alóli felszabadításának tényét; ez az Alkotmány nemcsak egyszerűen kinyilatkoztatja a munkára való jogot, hanem biztosítja is, törvény formájában szögezve le azt a tényt, hogy a szovjet társadalomban nincsenek válságok és megszűnt a munkanélküliség. Ezért szocialista demokratizmus a Szovjetunió Alkotmányának demokratizmusa.

A szocialista demokrácia megszabadítja a népet a kizsákmányolástól, a gazdasági válságoktól, a munkanélküliségtől, az ínségtől. Ezt a burzsoá demokrácia nem nyújtja és nem is nyújthatja a népnek, és éppen az a szabadság, amit a szocialista demokrácia ilymódon nyújt, ez alkotja az összes többi szabadságjogok alapját. A szocialista demokrácia a szocialista társadalom gazdasági rendjét tükrözi, azt a rendszert, amelyben ember az

[17] *Lenin.* Válogatott művek. 2. köt. 186. old.

embert többé nem zsákmányolhatja ki, s így a szocialista demokrácia — a demokrácia legmagasabb típusa.

A szocialista állammal mint újtípusú állammal együtt keletkezett a szocialista jog is, amely a jognak a burzsoá jogtól elvileg különböző, új, magasabb típusa.

A szovjet állam ellenségei azt állították, hogy a munkásosztály diktatúrája tagadja a jogot, és nyers erőszakkal váltja fel. Ez a közismert rágalom csak arról tanúskodik, hogy ezek az ellenségek osztályvakságuk, dühük és korlátoltságuk következtében mindennemű jogot a burzsoá joggal azonosítanak. Valóban, a győztes munkásosztály, miután kezébe vette a hatalmat, lerombolja a régi burzsoá jogot, és hatályon kívül helyezi a régi törvényességet, de helyettük új, szocialista jogot, új forradalmi törvényességet hoz létre.

A kizsákmányoló kisebbség akaratát kifejező burzsoá joggal ellentétben, a szovjet szocialista jog szabályaiban a hatalmon levő munkásosztálynak — valamennyi dolgozó vezetőjének és képviselőjének — az akarata jut kifejezésre, azaz kezdetben a többség érdekei és akarata, a szocializmus győzelme után pedig az egész szovjet nép érdekei és akarata. A szovjet jog hatalmas fegyver a szocializmus és a kommunizmus győzelméért vívott harcban.

Az az alapvető különbség, amely a proletárállam mint újtípusú állam és az államok valamennyi előző típusa között, úgyszintén a szocialista jog és a jog valamennyi többi típusa között fennáll, ugyanez a különbség tükröződik történelmi sorsukban is. Minden előző állam, amely keletkezésének idején a társadalom haladó fejlődését segítette elő, később akadályozta a fejlődést; ezek az államok megszilárdították a kizsákmányoló osztályok uralmát, amelyek idővel elkerülhetetlenül önmagukat túlélt osztályokká váltak. Ezek az államok forradalmi robbanás következtében erőszak útján semmisültek meg. A szocialista állam és a szocialista jog ezzel szemben nem válik a társadalmi fejlődés akadályává, és így erőszakos megsemmisítésnek sincsen kitéve. A szocialista állam és jog a társadalom fejlődését elősegítő hatalmas haladó erő, amely biztosítja a kommunizmus teljes diadalát. Amikor már mindkettő betöltötte történelmi rendeltetését, amikor a társadalom osztálytagozódása és az osztályharc már a múlté lesz, amikor a kapitalizmus már megszűnt, a kommunizmus pedig minden országban gyökeret vert, akkor majd a szocialista állam és jog fokozatosan elhal.

6. A proletariátus diktatúrájának államformái

A proletárállam új osztálytartalmának a társadalom új politikai szervezeti formái felelnek meg.

1871-ben, amikor Párizs hősies munkásosztálya első ízben megkísérelte a proletárdiktatúra megteremtését, a forradalmi proletártömegek alkotó kezdeményezése létrehozta a politikai hatalom szervezetének új, a burzsoá parlamentarizmusnál magasabbrendű formáját. A Párizsi Kommün megszüntette a régi hadsereget, és helyébe a felfegyverzett népet állította, felszámolta a régi hivatalnokseregét, és helyébe választott, leváltható, a népnek felelős tisztviselőket állított. A parlamentet, amely a burzsoá államokban az üres szófecsérlés színhelye, a Párizsi Kommün dolgozó képviseleti intézményekkel váltotta fel. Marx ezeknek az átalakításoknak az értékelésénél arra a következtetésre jutott, hogy az 1871-es Párizsi Kommün újtípusú államszervezet volt.

De Marx azt a következtetést, amelyet a Kommünnel kapcsolatban levont — tudniillik, hogy a Kommün az államszervezetnek olyan új formája, amelyben a szocializmusba való átmenet megvalósulhat —, nem fejlesztette tovább műveiben, és ez a gondolat feledésbe merült. Engels a XIX. század kilencvenes éveiben a Németországi Szociáldemokrata Párt erfurti programmjának tervezetéről írt kritikájában annak a véleményének adott kifejezést, hogy a demokratikus köztársaság „a proletariátus diktatúrájának sajátos formája". Természetesen Engels nem a burzsoá parlamentáris köztársaságra, hanem új osztálytartalommal megtöltött parlamentáris köztársaságra gondolt. „A köztársaság — írta 1894-ben — a proletariátushoz való viszonyában csak abban különbözik a monarchiától, hogy az előbbi *kész* politikai forma a proletariátus jövendő uralma számára . . . De a köztársaságot, mint a kormányzás minden más formáját, az határozza meg, hogy mi a tartalma; amíg a burzsoá demokrácia formája, addig ugyanolyan ellenséges velünk szemben, mint bármely monarchia (az ellenséges magatartás *formáit* nem számítva)"[18].

A demokratikus köztársaságra mint a proletárdiktatúra formájára vonatkozó engelsi tétel a marxisták általánosan elfogadott tétele volt mindaddig, amíg Lenin arra az új következtetésre nem jutott, hogy a kapitalizmusból a szocializmusba való

[18] *Marx—Engels*. Válogatott levelek. Szikra 1950. 553. old.

átmenet időszakában a társadalom politikai szervezetének nem a demokratikus köztársaság a legcélszerűbb formája. Lenin az 1905-ös forradalom és az 1917-es februári forradalom tapasztalatainak általánosítása alapján az orosz munkások alkotó kezdeményezésével létrehozott szovjetekben fedezte fel a proletariátus diktatúrájának államformáját. A marxizmus alkotó továbbfejlesztése során arra a következtetésre jutott, hogy nem a parlamentáris köztársaság, hanem a Szovjetek Köztársasága lesz a proletárdiktatúra legjobb államformája. A Szovjetek Köztársasága az a keresett és végre megtalált politikai forma, amelynek kereteiben végbement a proletariátus gazdasági felszabadítása és bekövetkezett a szocializmus teljes győzelme a Szovjetunióban. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmének egyik legfontosabb feltétele volt az, hogy a munkásosztály létrehozta a Munkásküldöttek Szovjetjeit, hogy a Kommunista Párt felismerte az orosz munkások ezen alkotó kezdeményezésének jelentőségét, és harcot indított azért, hogy minden hatalom a szovjetek kezébe kerüljön. Kétségtelen, hogy a proletariátus a nép elnyomására berendezett régi államapparátussal nem tudta volna a hatalmat megtartani, az új apparátust viszont azonnal megteremteni nem lehetett.

A szovjetek sajátossága mindenekelőtt az, hogy az osztálytársadalomban lehetséges minden államszervezet közül ez a legnagyobb tömegeket átfogó és legdemokratikusabb államszervezet. A szovjetek, mielőtt államszervezetté váltak volna, már a forradalmi harc szervei voltak, melyek a proletariátus vezetésével a dolgozók nagy tömegeit egyesítették. A szovjetek ereje abban rejlik, hogy 1. a legátfogóbb tömegszervezetek, amelyek az egész proletariátust felölelik; 2. az egyedüli tömegszervezetek, melyek a proletariátus vezetésével az összes elnyomottakat és kizsákmányoltakat egyesítik; 3. a tömegek forradalmi harcának leghatalmasabb szervei; 4. maguknak a tömegeknek közvetlen szervezetei, vagyis a legdemokratikusabb szervezetek.

A szovjetek, miután megragadták a hatalmat és államszervezetté váltak, nem veszítették el, sőt még jobban kifejlesztették mindezeket a vonásokat, amelyek rájuk mint a dolgozók tömegszervezeteire jellemzőek. A szovjethatalom lényege az, hogy maguknak a dolgozóknak a legnagyobb tömegeket átfogó és legforradalmibb szervezetei — a szovjetek — az államhatalom állandó és egyetlen politikai alapjává válnak. A dolgozó tömegek — amelyek a burzsoá parlamentarizmus viszonyai között

ki vannak rekesztve az állam igazgatásából, a politikai életben való döntő részvételből és a demokratikus szabadságjogok gyakorlásából — a proletárdiktatúra viszonyai között a szovjetek útján állandóan, korlátlanul és döntő módon részt vesznek az állam igazgatásában.

A szovjetrendszer a nép képviselőinek személyében egyesíti a törvényhozó és végrehajtó hatalmat. A burzsoá parlamentarizmussal ellentétben a szovjetrendszer az államszervezet olyan típusa, amelyben a képviseleti szervek nem a fecsegők gyülekezetei, hanem dolgozó és hatékony szervek.

A szovjet államapparátus „lehetővé teszi, hogy egyesítsük a parlamentarizmus előnyeit a közvetlen és egyenes demokrácia előnyeivel, vagyis hogy a nép választott képviselőinek személyében egyesítsük a törvényhozói funkciót a *törvények végrehajtásával*. A polgári parlamentarizmushoz képest ez olyan nagy lépés előre a demokrácia fejlődése terén, hogy világtörténelmi jelentősége van"[19].

A burzsoá államhatalom még a legdemokratikusabb burzsoá köztársaságokban is mindig olyan csúcsszervezet csupán, amelynek nincs politikai tömegbázisa. A tőkés államokban a helyi demokratikus képviseleti szervek helyett olyan városi és községi hatóságok működnek, amelyeknek nincsenek politikai funkcióik, és alá vannak rendelve a végrehajtó hatalom képviselőinek: a belügyminisztériumoknak, a kormányzóknak, a rendőrfőnököknek stb. Hatáskörük a községi gazdálkodás, a közjótékonyság stb. kérdéseire korlátozódik; Lenin kifejezése szerint a burzsoá államra nézve ártalmatlan „mosdó-ónozással" foglalkoznak.

A szovjet rend, a burzsoá parlamentáris rendtől eltérően, felülről lefelé a népképviselet egységes rendszerét hozta létre. A szovjetrendszer egységes és teljes egészet alkotó államszervezet, amelyben a hatalom felső és helyi szervei egységes demokratikus alapon épülnek fel. A helyi szovjetek az államhatalom teljesjogú szervei, és a szovjet állam egész épületének alapzatául szolgálnak. A szovjethatalomban a dolgozók küldötteinek szovjetjei, a helyi alsó szervektől egészen a legfelső szervekig, egyetlen általános államszervezetté egyesülnek és formálódnak — a Szovjetek Köztársaságává.

A szovjethatalom, mint a legnagyobb tömegeket átfogó és legdemokratikusabb államszervezet, minden államszervezet

[19] *Lenin* Művei. 26. köt. Szikra 1952. 90. old.

közül a legnemzetközibb is. A szovjethatalom nem csupán teljesen lerombolta a nemzeti elnyomás egész rendszerét, hanem egyben biztosította is az összes nemzetek dolgozóinak tényleges részvételét az új élet építésében.

A szovjet rend teremtette meg az államszervezetnek olyan, a burzsoá világban ismeretlen formáit, mint amilyen a *szovjet föderáció és autonómia* alapján egyesült köztársaságok testvéri szövetsége.

A szovjet föderációt, mint a soknemzetiségű szocialista állam állami berendezésének legcélszerűbb formáját, Lenin fedezte fel. „A dolgozó és kizsákmányolt nép jogainak kinyilatkoztatása", amelynek szövegét Lenin írta és a III. Összoroszországi Szovjetkongresszus 1918 januárjában hagyta jóvá, kihirdette, hogy az Oroszországi Szovjet Köztársaság, szabad nemzetek szabad szövetségének alapján, mint a nemzeti szovjet köztársaságok föderációja alakul meg.

A szovjet föderációnak és autonómiának a Szovjetunióban alkalmazott formáit nagy rugalmasság és változatosság jellemzi, ami az ország lakossága nemzeti összetételének sokféleségét tükrözi. Föderatív viszony kapcsolja össze mindenekelőtt az állami szuverenitással rendelkező szövetségi szovjet köztársaságokat. A szövetségi köztársaságok az államhatalmat önállóan gyakorolják, azoknak az ügyeknek a kivételével, amelyeket önként az államhatalom össz-szövetségi szerveinek hatáskörébe adtak át. Néhány szövetségi köztársaságon belül vannak autonóm köztársaságok, autonóm nemzeti területek és autonóm nemzeti körzetek. A soknemzetiségű szocialista állam ilyen felépítése a legnagyobb lehetőségeket nyújtja az ország valamennyi nemzetének politikai, gazdasági és kulturális fejlődése számára, s megkönnyíti együttműködésüket a kommunizmus építésében.

Szovjet föderáció kapcsolja egybe olyan meghatározott területek lakosságát, amelyek lakosságuk sajátos nemzeti összetétele és sajátos életmódja tekintetében elütnek más területektől, és bizonyos mértékben gazdasági egészet alkotnak. A szovjet államban ezek a területek autonómiát, vagyis politikai önkormányzatot élveznek. A szovjet autonómia osztálylényege az, hogy az egész hatalom a dolgozók kezében van.

A szovjet föderáció mint különféle nemzetek és népek egyesülési formája mindenekelőtt abban tér el alapvetően a burzsoá föderációktól, hogy a népek önkéntes egyesülésén és egyenjogúságán alapszik. Az egyesülés önkéntességét hangoztatja a

Szovjetunió Alkotmányának 17. cikkelye, mely elismeri valamennyi szövetségi köztársaságnak azt a jogát, hogy kiválhasson a Szovjetunióból. A szovjet köztársaságok egyenjogúsága abban jut kifejezésre, hogy a Szovjetunió kötelékéhez tartozó — akár nagy, akár kis — szovjet szocialista köztársaságok egyenlő jogokat élveznek. A népek egyenjogúságának elve tükröződik a Szovjetunió legfőbb államhatalmi szervének kétkamarás rendszerében. Sztálin, amikor megmagyarázta, hogy miért van szükség a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetjének két kamarájára, a következőket mondotta: „Az egykamarás rendszer jobb lenne a kétkamarásnál, ha a Szovjetunió egységes nemzeti állam lenne. A Szovjetunió azonban nem egységes nemzeti állam. A Szovjetunió, mint ismeretes, soknemzetiségű állam. Van legfelsőbb szervünk, ahol a Szovjetunió valamennyi dolgozójának *közös* érdekei vannak képviselve, nemzetiségüktől függetlenül. Ez a Szövetség Szovjetje. De a Szovjetunió nemzetiségeinek ezeken a közös érdekeken kívül megvannak a *saját külön, különleges* érdekei, amelyek nemzeti sajátosságaikkal kapcsolatosak. Elhanyagolhatjuk-e mi ezeket a különleges érdekeket? Nem, nem hanyagolhatjuk el. Van-e szükség külön legfelsőbb szervre, amely éppen ezeket a különleges érdekeket tükrözi? Feltétlenül szükség van. Kétség nem fér hozzá, hogy ilyen szerv nélkül olyan soknemzetiségű államot, mint a Szovjetunió, igazgatni lehetetlenség volna. Ilyen szerv a mi második kamaránk, a Szovjetunió Nemzetiségeinek Szovjetje"[20].

A történelem arra tanít, hogy nem lehetnek szilárdak azok a soknemzetiségű államok, amelyek a népek elnyomásának alapján jöttek létre, s ahol a népeket erőszakkal tartják vissza egy egységes állam keretében. Tartós csak a népek önkéntes szövetsége lehet. A szovjet rend a történelem során első ízben találta meg a szilárd, tartós, hatalmas soknemzetiségű állam megteremtésének nyitját. Más országoknak az imperializmus igája alól felszabadult népei a konkrét történelmi helyzet figyelembevételével felhasználják a szovjet szocialista állam tapasztalatait.

A Szovjetek Köztársasága a proletárdiktatúra klasszikus politikai formája, a burzsoá parlamentarizmust felváltó új demokrácia magasabb formája. A szovjetek nem jelentik azonban a proletariátus diktatúrájának egyedül lehetséges politikai formáját. Lenin még a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmét megelőzően előre látta, hogy a kapitalizmusból a

[20] *Sztálin.* A leninizmus kérdései. Szikra 1953. 634. old.

szocializmusba való átmenet az egyes országokban néhány sajátosságban különbözni fog egymástól, ami majd a társadalom politikai szervezetének formáiban is tükröződik. „A polgári államformák — írta Lenin — rendkívül változatosak, de lényegük egy: mindezek az államok így vagy amúgy, de végeredményben feltétlenül *burzsoá diktatúrák*. Az átmenet a kapitalizmusból a kommunizmusba természetesen okvetlenül létrehozza a politikai formák óriási gazdagságát és változatosságát, de a lényege emellett elkerülhetetlenül ugyanegy lesz: a *proletariátus diktatúrája*"[21].

Ezt a lenini gondolatot igazolja a *népi demokratikus* rendszer. Több európai és ázsiai országban, melyeket a Szovjetunió szabadított fel az imperialista fasiszta uralom alól, létrejött a népi demokratikus rendszer, mely a tapasztalatok szerint sikerrel tudja betölteni a proletárdiktatúra funkcióit, vagyis megvalósítja a tőkés elemek felszámolását és a szocialista gazdaság megszervezését, elnyomja a kizsákmányoló osztályok ellenállását, a munkásosztály köré tömöríti és megszervezi a dolgozó tömegeket a szocializmus építésére. Lényegét tekintve a népi demokratikus rendszer, éppúgy mint a szovjetrendszer, a város és a falu dolgozóival szövetséges munkásosztály hatalmát testesíti meg. A szovjethatalom és a népi demokrácia a proletárdiktatúra különböző formái.

A szovjetrendszer és a népi demokratikus rendszer különbözősége abban leli magyarázatát, hogy a szocialista állam e formái különböző történelmi feltételek mellett keletkeztek. Oroszország volt a proletárdiktatúra első országa, és a tőkés államok ellenséges gyűrűje vette körül. Oroszországban a polgári demokratikus forradalom szocialista forradalomba nőtt át, s a proletariátus fegyveres felkelés útján döntötte meg a szocialista forradalom előtti hatalmat. A rendkívül éles osztályharc körülményei között a nem proletár pártok még az Októberi Forradalom előtt az ellenforradalom oldalára álltak. Ezért nem épült a szovjethatalom különféle pártok koalíciójára (hacsak nem számítjuk a kommunisták rövidtartamú blokkját a „baloldali" eszerekkel, akik már félévvel a szovjethatalom létrejötte után lázadást szerveztek e hatalom ellen, és átmentek az ellenforradalom táborába). Miután az osztályharc rendkívül éles volt, a szovjetrendszer első időszakában meg kellett fosztani a kizsákmányolókat a választójogtól.

[21] *Lenin.* Válogatott művek. 2. köt. 181. old.

A népi demokratikus országokban más történelmi viszonyok között született meg a proletárdiktatúra. Ezek az országok a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenetet nem magukra hagyva hajtják végre, hanem a szomszédságukban levő hatalmas Szovjetuniónak, a győzelmes szocializmus országának közvetlen támogatásával.

Amikor ezek az országok a fasiszta uralom alól felszabadultak, a hatalmat népfront-kormányok vették át, amelyek akkoriban még nem a proletariátus hatalmát képviselték. A népi demokratikus hatalom — mint „A forradalom marxi-lenini elmélete" című hetedik fejezetben részleteiben is kifejtjük — az első szakaszban a polgári demokratikus forradalom feladatait hajtotta végre.

A népi demokratikus rendszer Közép- és Délkelet-Európa országaiban a nemzeti felszabadító harc folyamán létrejött népfrontok bázisán alakult ki. A Népfrontban a német fasiszta hódítók ellen vívott nemzeti felszabadító harc közös platformja alapján a proletariátus és a proletárpárt vezetésével különböző pártok, többek között egyes burzsoá és kispolgári pártok képviselői is egyesültek. Ennek következtében a népi demokratikus országokban lehetségesnek bizonyult a többpárt-rendszer, amely Szovjet-Oroszországban nem volt meg. Az osztályharc fejlődése folyamán azonban a dolgozók elleni harc útjára tért burzsoá és megalkuvó pártok csődbe jutottak, és letűntek a színről. Még jobban megszilárdult viszont a munkásosztály pártjának vezető szerepe. A munkásosztály maga köré tömörítette a nép túlnyomó többségét, s ez lehetővé tette a proletárdiktatúra megteremtését.

A proletariátus diktatúrája ezekben az országokban úgy jött létre, hogy a demokratikus, antifeudális, antifasiszta forradalom szocialista forradalomba nőtt át anélkül, hogy erőszakkal kellett volna megdönteni a felszabadulás után hatalomra került kormányokat. Amint már az ötödik fejezetben tárgyaltuk, a reakciós erők a népi demokratikus országokban nem tudtak polgárháborút kirobbantani. Ebben a helyzetben nem kellett a kizsákmányoló osztályokat a választójogtól megfosztani. A Szovjetunió fennállása és támogatása Közép- és Délkelet-Európa országai számára megteremtette azt a lehetőséget, hogy az átmenetet a kapitalizmusból a szocializmusba a proletárdiktatúra népi demokratikus formájában valósítsák meg.

A proletárdiktatúrának, amely nélkül a tőkés társadalomnak szocialista társadalommá való forradalmi átalakítása nem lehet-

séges, más országokban is meglesznek a maga sajátosságai. Az Angol Kommunista Párt programja és a Kanadai Haladó Munkáspárt programja például egy széles népi koalíció, vagy a dolgozók minden rétegéből alakuló szövetség megteremtését tűzi ki feladatul, hogy így véget lehessen vetni a tőkések uralmának, és a hatalom egy valóban népi, a szocializmus építésének vezetésére hivatott kormány kezébe kerüljön. „... Anglia népe — hangzik az Angol Kommunista Párt programja — a tőkés demokráciát valóban népi demokráciává változtathatja olymódon, hogy a parlamentet, amely Angliának a demokráciáért vívott történelmi harca eredményeként született meg, a demokrácia eszközévé, az angol nép óriási többsége akaratának eszközévé alakítja át." Az az út, melyet az angol kommunisták programja jelöl ki Anglia számára, és amely a parlament átalakítása alapján létesített népi hatalmon keresztül vezet a szocializmushoz, nem a burzsoá parlamentarizmus útja. Az angol kommunisták abból indulnak ki, hogy nemcsak a többséget kell meghódítani a parlamentben, hanem magát a parlamentet is át kell alakítani, mégpedig olyan parlamentté, mely valóban a nép akaratát fejezi ki. Ehhez vereséget kell mérni Anglia mai uraira, és ki kell ragadni a tényleges hatalmat a kizsákmányolók kezéből. Csakis így biztosítható a hatalom új, proletár osztálytartalma, és ez a tartalom, miként Lenin tanította, olyan nagy erő, „hogy átalakíthatja, legyőzheti, alárendelheti magának ... valamennyi formát, nemcsak az újakat, hanem a régieket is ..."[22]

7. A Kommunista Párt — a proletárdiktatúra rendszerének irányító ereje

A proletariátus diktatúrája a marxista-leninista párt vezetésével valósul meg. Egy párt, a kommunista párt vezetése nélkül a proletárdiktatúra nem lehet sem teljes, sem tartós. A Párizsi Kommün vereségének egyik oka az volt, hogy a munkásosztálynak nem volt marxista pártja; a Párizsi Kommün vezetése két párt (a blanquisták és proudhonisták) között oszlott meg, s e pártok közül egyik sem volt marxista. Oroszországban a proletárdiktatúra győzelmének és megszilárdulásának egyik legfontosabb tényezője az volt, hogy a vezetést osztatlanul egy olyan harcedzett forradalmi párt tartotta kezében, mint amilyen a Kommunista Párt.

[22] *Lenin* Művei. 31. köt. Szikra 1951. 95. old.

A népi demokratikus országokban a proletárdiktatúrát szintén csak marxista pártok vezetésével lehetett megvalósítani. A kommunista és munkáspártok ezekben az országokban megnyerték a dolgozók többségét, és az államapparátus minden fontos láncszemében biztosították a párt vezetését. A szociáldemokrata pártok balszárnya a marxista-leninista ideológia alapján egyesült a kommunista pártokkal, az egyesülés eredményeképpen létrejöttek a munkásosztály egységes pártjai, s ez megerősítette a munkásosztály vezető szerepét a népi demokratikus országok egész társadalmi és állami életében. A népi demokratikus országok többségében a munkásosztály pártja mellett jelenleg csak olyan pártok maradtak meg (például a parasztpárt Lengyelországban, a népi földműves szövetség Bulgáriában stb.), amelyek elismerik a munkásosztály pártjának vezető szerepét, és mellette állnak a szocializmus építését szolgáló politikájának keresztülvitelében. Georgi Dimitrov 1948 februárjában, amikor a népi demokrácia fejlődésének távlatait értékelte, azt mondotta, hogy a progresszív társadalmi fejlődés „nem visszafelé, a pártok és csoportocskák sokasága felé, hanem a kizsákmányoló, tőkés rendszer összes maradványainak megsemmisítése felé halad, ami egységes politikai párt megteremtését eredményezi az állam és társadalom vezetése céljából"[28].

A Kommunista Párt az állam és a társadalom vezetését azokon a társadalmi tömegszervezeteken keresztül valósítja meg, amelyek a *proletárdiktatúra rendszerét* alkotják. A dolgozóknak ezek a szervezetei azok a „hajtószíjak" és „emelők", amelyeken keresztül a Kommunista Párt mint irányító erő a proletárdiktatúra egész „mechanizmusát" mozgásba hozza. A párt irányító ereje nélkül, a pártot a dolgozók nagy tömegeivel összefűző „hajtószíjak" nélkül nem lehetséges a proletariátusnak valamennyire is tartós és szilárd diktatúrája.

A Szovjetunióban a proletárdiktatúra rendszerének legfontosabb emelői közé tartoznak mindenekelőtt a *szovjetek*, amelyek az ország állami szervezetének az alapját alkotják, továbbá olyan társadalmi tömegszervezetek, mint a *szakszervezetek*, a *szövetkezet*, az *ifjúsági szövetség*. Ezeknek a szervezeteknek az útján vonják be a dolgozók nagy tömegeit az államigazgatásba és a kommunizmus építésébe. A Kommunista Párt az a vezető erő, amely irányítja és összefogja a dolgozók összes tömegszer-

[28] Tartós békéért, népi demokráciáért! 1948 április 1.

vezeteinek tevékenységét. A tömegszervezetek tevékenységének és a Kommunista Párt vezetésének eredményeképpen a dolgozók politikai aktivitása és szervezettsége a Szovjetunióban olyan magas színvonalon áll, mint egyetlen más országban sem. A dolgozók legszélesebb rétegei tevékenyen részt vesznek az állam irányításában, ami megsokszorozza a szocialista állam erejét. A Kommunista Párt irányító munkája az állam egyik legfőbb erőforrása.

A Kommunista Párt vezetése mindenekelőtt abban nyilvánul meg, hogy a párt kidolgozza a politikai vonalat, s meghatározza valamennyi hatalmi szerv és társadalmi szervezet feladatait és gyakorlati tevékenységének módszereit politikai, gazdasági és kulturális téren egyaránt. A párt összefogja és irányítja az összes társadalmi és állami szervezetek munkáját, közös célt tűz ki eléjük. A párt gondoskodik arról is, hogy a főbb állami tisztségeket a nép ügyét becsületesen szolgáló legjobb dolgozók — kommunisták és pártonkívüliek — töltsék be. A párt ellenőrzi az állami szervek munkáját, s ezzel segítséget nyújt nekik a hibák kijavításában és a kormány határozatainak végrehajtásában. A szovjet állami szervek egyetlen fontos határozatot sem hoznak a párt iránymutatása nélkül.

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a Kommunista Párt helyettesítheti vagy hogy neki kell helyettesítenie a szovjeteket, a szakszervezeteket és a dolgozók egyéb tömegszervezeteit. A trockisták, zinovjevisták, buharinisták megpróbálták azonosítani a munkásosztály diktatúráját a „párt diktatúrájával", de az ilyen felfogásnak semmi köze sincs a marxizmus-leninizmushoz, s a Kommunista Párt és az élén álló Központi Bizottság megsemmisítő csapást mért ezekre a kísérletekre. A szovjeteket, vagyis az államhatalmat nem lehet a párttal helyettesíteni. A párt a munkásosztály diktatúráját nem közvetlenül valósítja meg, hanem a szovjetek — a dolgozók nagylétszámú tömegszervezetei útján. A Kommunista Párt a hatalom magva, de nem azonosítható az államhatalommal. Az ilyen azonosítás már csak azért is megengedhetetlen, mert az állam — eltérően a párttól, a dolgozók élcsapatának önkéntes szervezetétől — felöleli a lakosság egész tömegét, és az ország valamennyi polgárát kötelezően alárendeli az államhatalomnak.

A szovjet rend külföldi „kritikusai" azt erősítgetik, hogy a szovjet rend nem demokratikus, mivel a Kommunista Párton kívül más pártok létezését kizárja. A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy a többpárt-rendszer, az egymás ellen hadakozó

pártok létezése egyáltalán nem fokmérője a demokráciának. A demokratizmus fokát nem az országban létező pártok száma szabja meg, hanem az, hogy melyik osztály van hatalmon, *milyen politikát* folytat az államhatalom, milyen helyet foglalnak el a néptömegek az államban.

A Szovjetországban nincs talaj több párt számára, mivel nincsenek antagonisztikus osztályok a maguk kibékíthetetlen érdekellentéteikkel. Egy pártnak, a kommunisták pártjának kizárólagos vezető szerepe a szovjet államrend igazi demokratizmusát tanúsítja, mert ez a párt az egész nép tényleges képviselője, és olyan politikát folytat, amely megfelel a nép létérdekeinek, vágyainak és törekvéseinek. „A legutóbbi ötven év alatt a Szovjetunió népei a gyakorlatban kitapasztaltak minden Oroszországban működő vezető pártot: a földbirtokosok (a feketeszázak) pártját, a tőkések (kadetok) pártját, a mensevikek (jobboldali szocialisták) pártját, a szociálforradalmárok (a kulákok védői) pártját, és a kommunisták pártját. A Szovjetunióban a forradalmi események kibontakozása során országunk népei elvetettek minden burzsoá pártot, és a Kommunista Pártot választották, tudva, hogy ez a párt az egyetlen földbirtokosellenes és antikapitalista párt... Érthető, hogy a Szovjetunió népei teljes mértékben támogatják a harcokban kipróbált Kommunista Pártot"[24].

A párt és a nép mélyen gyökerező egységét bizonyítja az, hogy amikor a dolgozók megválasztják küldötteiket a szovjetekbe, a Szovjetunió Kommunista Pártjának jelöltjei a pártonkívüliekkel közös blokkban lépnek fel a választásokon. Ilyen blokk csakis a szocializmus országában lehetséges, ahol nincsenek ellenséges, antagonisztikus osztályok, ahol az egész nép érdekei egyek s a Kommunista Párt az egész nép közös érdekeit fejezi ki.

8. A szocialista állam fejlődési szakaszai és funkciói

A szovjet szocialista állam a szocialista alap fejlődésének megfelelően változik és fejlődik. Fejlődésének két fő szakasza van. Az első szakasz az Októberi Forradalomtól a kizsákmányoló osztályok felszámolásáig terjedő időszakot öleli fel. A második

[24] A *Pravda* válaszai Morrison úr nyilatkozata alkalmából. Lásd Szabad Nép 1951 augusztus 2.

szakasz a város és a falu tőkés elemeinek felszámolásával kezdődik, és ma is tart.

Minthogy a szocialista állam politikai felépítmény, fejlődését azok a változások határozzák meg, melyek a gazdasági rendben és következésképpen a társadalom osztályszerkezetében végbemennek. A szovjet állam a társadalom átalakításának egyik legfontosabb eszköze, melynek segítségével a Szovjetunió dolgozói felszámolták a régi, tőkés alapot, és felépítették az új, szocialista alapot. De amilyen mértékben a szovjet állam betöltötte átalakító szerepét, olyan mértékben változtak saját fejlődésének feltételei is, és ennek megfelelően feladatai, funkciói és formái is.

A szovjet szocialista államnak fejlődése *első szakaszában* fő feladatai a következők voltak: a megdöntött kizsákmányoló osztályok ellenállásának elnyomása, az ország védelmének megszervezése az intervenciósok támadásai ellen, az ipar és a mezőgazdaság helyreállítása, s az összes tőkés elemek felszámolásához szükséges feltételek előkészítése. Ennek megfelelően az állam ebben az időszakban két fő funkciót töltött be: a megdöntött osztályok elnyomását az országon belül, és az ország védelmét a kívülről jövő támadással szemben.

Mint ismeretes, az államok tevékenységét a múltban is két funkció jellemezte: a belső és a külső funkció. A szocialista államban tehát megmaradtak a régi állam egyes funkciói, de a proletárállam szükségleteinek megfelelően ezek is megváltoztak. A szocialista államban ezeknek a funkcióknak elvileg más a tartalmuk. Míg valamennyi kizsákmányoló állam a társadalom dolgozó többségét nyomja el a kizsákmányoló kisebbség érdekében, addig a szocialista állam a társadalom kizsákmányoló kisebbségét nyomja el a dolgozó többség érdekében.

Az első funkciót, vagyis *a megdöntött osztályok ellenállásának elnyomását* a szovjet állam különféle eszközökkel valósította meg: politikai (a választójogtól való megfosztás), katonai (a kizsákmányolók lázadásainak és összeesküvéseinek leverése stb.), és gazdasági (a kizsákmányolók termelési eszközeinek és vagyonának elkobzása, adóterheik fokozása stb.) eszközökkel. A katonai elnyomás funkciójának megvalósítását szolgáló legfontosabb szervek a hadsereg, a felderítő- és a büntetőszervek voltak.

A szovjet állam nem ismételte meg a Párizsi Kommünnek azt a végzetes hibáját, hogy rendkívül enyhén bánt a forradalom

ellenségeivel. Már az Októberi Forradalom első napjaiban megalakult a VCSK, az ellenforradalom, spekuláció és szabotázs elleni harc Összoroszországi Rendkívüli Bizottsága. Ez a szerv a forradalom éber őre lett, amelytől rettegett a burzsoázia.

A Szovjetország belső ellenségeit — a tőkéseket és a földesurakat — ezernyi szál fűzte más országok kapitalistáihoz. A külföldi kapitalisták erejük és anyagi eszközeik latbavetésével támogatták őket, ők pedig a külföldi imperialisták ügynökségévé szegődtek. Éppen ezért a belső és külső funkció — a megdöntött kizsákmányoló osztályok elnyomásának funkciója az országon belül, és az ország védelmének funkciója a kívülről jövő támadással szemben — a szovjet állam fejlődésének első szakaszában elválaszthatatlanok voltak egymástól.

A szovjet állam külső funkciója, vagyis az ország védelme a külső támadással szemben, szintén elvileg különbözik a kizsákmányoló államok hasonló funkcióitól, mivel a szocialista állam a dolgozó többség vívmányait védelmezi a külső támadással szemben, míg a kizsákmányoló államok a kizsákmányoló kisebbség vagyonát és kiváltságait védelmezik.

Az országvédelem funkciójának ez az elvileg új tartalma megmutatkozott már a külföldi katonai intervenció és a polgárháború éveiben (1918—1920), amikor a szovjet államnak a külföldi intervenciósok és a belső ellenforradalom egyesült erőinek támadását kellett visszavernie. Az intervenciósok fegyverzet, lőszer és tapasztalt katonai káderek tekintetében roppant túlsúlyban voltak, de a fiatal Szovjet Hadsereg mégis győzelmet aratott. Ezt elsősorban az magyarázza, hogy a dolgozó többség vívmányait védelmezte, s ezért a néptömegek támogatását élvezte.

Azoknak a konkrét történelmi viszonyoknak megfelelően, amelyek közepette a szocializmus épül, a Szovjetunió Kommunista Pártja új módon dolgozta ki az országot külső támadás ellen védelmező szervek kérdését. A marxisták többsége, mindaddig míg nem győzött a szocialista forradalom a Szovjetunióban, azon a véleményen volt, hogy az állandó hadsereget a nép felfegyverzésével kell felváltani. Amikor a szocializmust *egy* országban kellett felépíteni, s ezt az országot kapitalista államok gyűrűje vette körül, a gyakorlat szükségessé tette e nézet felülvizsgálatát. A győztes proletariátus, miután feloszlatta a Szovjetek Köztársaságának védelmére képtelen régi hadsereget, a Kommunista Párt vezetésével létrehozta az új, *Szovjet Hadsereget*. Állandó hadsereget kellett létesíteni, mivel korunkban,

amikor a haditechnika óriási mértékben kifejlődött, csakis állandó hadsereg képes az imperialista hadseregek támadásával szemben helytállni.

A fent említett két fő funkció mellett a szovjet állam már fejlődésének első szakaszában betöltött egy harmadik funkciót is: a gazdasági-szervező és kulturális-nevelő funkciót. E funkció célja az volt, hogy kifejlessze az új, szocialista gazdaság csíráit, és a szocializmus szellemében átnevelje az embereket. Ez a funkció azonban ebben az időszakban még nem bontakozott ki teljesen.

A szovjet állami szervek gazdasági-szervező és kulturális-nevelő funkciója, az előbbi kettőtől eltérően, újfajta funkció, mivel az előző államtípusoknak ilyen funkciójuk nincs. Ez a funkció csak a szocialista állam sajátossága.

Egyetlen régebbi állam, köztük a burzsoá állam sem tudta megvalósítani a népgazdaság megszervezésének feladatait, nem tudta irányítani a társadalom gazdasági fejlődését. A konkurrenciának és a termelés anarchiájának a kapitalizmusban érvényesülő törvénye kizárja a gazdasági élet tudatos irányításának lehetőségét. A termelési eszközök magántulajdonának uralma maga után vonja a gazdasági folyamatok spontán jellegét, és korlátozza a lehetőséget, hogy az állam e folyamatok menetét befolyásolhassa. A gazdasághoz tulajdonképpen kevés köze van a tőkés államnak, mivel nincs a tőkés állam kezében. Ellenkezőleg, az állam van a tőkés gazdaság, a termelési eszközök tőkés tulajdonosainak a kezében.

A népgazdaság irányítására csak az újtípusú állam, a szocialista proletárállam képes, amely saját kezében összpontosította az egész nép tulajdonába vett legfontosabb termelési eszközöket. A termelési eszközök társadalmasítása alapján érvényesül a népgazdaság tervszerű (arányos) fejlődésének a törvénye. A szocialista népgazdaságot csakis a népgazdaság tervszerű fejlődésének gazdasági törvénye alapján lehet irányítani. E törvény objektív lehetőséget ad a szocialista állam szerveinek a társadalmi termelés tervezésére.

A szovjet állam a forradalom győzelme után azonnal birtokába vette a gazdasági fejlődés fő emelőit, a népgazdaság kulcspozícióit: a nagyipart, a közlekedést, a bankokat, a külkereskedelmet stb., hogy az ország gazdasági fejlődését a szocializmus útjára irányíthassa. A szocialista építés első éveiben azonban, amikor a szocialista gazdasági forma még nem jutott túlsúlyra az egész népgazdaságban, a népgazdaság tervezésének csak

korlátozott lehetőségei voltak, és a szocialista állam gazdaságiszervező tevékenysége még nem bontakozhatott ki teljesen.

A kulturális-nevelő tevékenység szintén a szocialista állam különleges sajátossága. A kizsákmányoló államok a tömegek szellemi befolyásolásának az eszközeit (az egyházat, az iskolát, a sajtót stb.) mindenekelőtt arra használják fel, hogy betöltsék fő funkciójukat — elnyomják a kizsákmányolt többséget. Éppen ezért nem a tömegek oktatására és kultúrájuk emelésére van gondjuk, hanem ellenkezőleg, a tömegek elbutításával és kulturális fejlődésük elfojtásával foglalkoznak. Ezzel ellentétben a szocialista állam legfőbb érdeke a néptömegek műveltségének és politikai öntudatának állandó növelése, mert ez életszükséglete a szovjet rendnek. A szovjet állam kulturális-nevelő munkája a dolgozók kommunista nevelését, a tudatukban meglévő kapitalista csökevények leküzdését, a tömegek kulturális és technikai színvonalának emelését szolgálja. Az állam kulturális-nevelő tevékenysége elválaszthatatlanul egybekapcsolódik gazdasági-szervező munkájával, mert egyrészt a szocialista gazdaság nem fejlődhet a dolgozók kulturáltságának és kommunista öntudatának állandó növekedése nélkül, másrészt a szocialista kultúra fejlődésének anyagi alapja a gazdaság szocialista rendszere.

Fejlődésének első szakaszában a szovjet állam előkészítette a város és a falu tőkés elemeinek felszámolását, megteremtette ennek a folyamatnak a feltételeit. Az ország szocialista iparosításának és a mezőgazdaság kollektivizálásának politikája azt eredményezte, hogy felépültek a szocialista gazdaság alapjai, és így eldőlt a „ki kit győz le" kérdése a szocializmus javára, a kapitalizmus rovására. Ennek folytán a szovjet állam fejlődésének *második szakaszába* lépett. Ebben a szakaszban az államra a következő feladatok vártak: a szocialista gazdaság megszervezése az egész országban és a tőkés elemek utolsó maradványainak felszámolása, a kulturális forradalom megvalósítása, teljesen korszerű hadsereg szervezése az ország védelme érdekében, majd a kommunista társadalom felépítése. E feladatoknak megfelelően megváltoztak a szocialista állam funkciói is.

Az országon belüli katonai elnyomás funkciója, amely az első szakaszban a szovjet állam egyik fő funkciója volt, a második szakaszban megszűnt, elhalt, minthogy a kizsákmányoló osztályok megszűntek. A szovjet állam, miután az országban valamennyi kizsákmányoló osztályt felszámolta, megoldotta egyik

fő feladatát, ezirányú tevékenysége tehát befejeződött, nem volt többé szükség az országon belül a katonai elnyomás funkciójára. A szocialista államnak a második szakaszban is meg kell akadályoznia a szovjet rendszerrel ellenségesen szemben álló elemek tevékenységét. Az országon belül azonban már nincsenek olyan *osztályok*, amelyeket el kellene nyomni. Ennélfogva a hadsereg, a büntetőszervek és a felderítő szolgálat tevékenységének éle most már nem befelé, hanem a külső ellenség ellen irányul.

A szovjet állam fejlődésének második szakaszában a katonai elnyomás funkciója helyett megjelent a *szocialista tulajdon védelmének funkciója*. Meg kell védeni a szocialista tulajdont a tolvajokkal és a népvagyon harácsolóival szemben. A társadalmi tulajdon védelme akkor lett a szovjet állam egyik fő funkciójává, amikor a társadalmi tulajdon a népgazdaság valamennyi ágában megszilárdult. Sztálin 1933 januárjában az első ötéves terv eredményeiről tartott beszámolójában ezeket mondotta: „Rendszerünk alapja a társadalmi tulajdon, éppen úgy, mint ahogy a kapitalizmusnak a magántulajdon az alapja. Ha a kapitalisták szentnek és sérthetetlennek nyilvánították a magántulajdont, s ezzel annak idején elérték a kapitalista rendszer megszilárdulását, akkor nekünk, kommunistáknak, annál inkább szentnek és sérthetetlennek kell nyilvánítanunk a társadalmi tulajdont, hogy ezzel a gazdaság új, szocialista formáit a termelés és a kereskedelem minden ágában megszilárdítsuk"[25]. A szocialista államnak ez a funkciója elengedhetetlenül szükséges mindaddig, amíg a munka a társadalom minden tagja számára elsődleges életszükségletté, a társadalmi tulajdon pedig a társadalom létének elidegeníthetetlen és sérthetetlen alapjává nem válik.

Az ország katonai védelmének funkciója a szocialista állam fejlődésének második szakaszában is teljesen megmaradt, és további fejlődésen ment keresztül. Ez abból folyik, hogy a „ki kit győz le" kérdése — miután a Szovjetunióban a kizsákmányoló osztályok megszűntek, és ez a kérdés az országon belül sikeresen eldőlt a szocializmus javára — egészen áthelyeződött a nemzetközi küzdőtérre. A Kommunista Párt és az élén álló Központi Bizottság figyelmeztette a szovjet népet, hogy milyen veszélyt jelent a kapitalista környezet a Szovjetunió számára, és szívósan, fáradhatatlanul, a lehető legnagyobb mértékben erősítette a szovjet állam katonai, felderítő- és büntetőszerveit.

[25] *Sztálin.* A leninizmus kérdései. 484. old.

A katonai védelem funkciójának szükségessége csak akkor szűnik meg, amikor már megszűnik a kapitalista környezet, és eltűnik a külső katonai támadás veszélye. Addig azonban a szocialista ország létének egyik legfontosabb feltétele a szocialista állam katonai, felderítő- és büntetőszerveinek lehető legnagyobb fokú erősítése. A kapitalista környezet viszonyai között a legnagyobb éberségre és lankadatlan harcra van szükség az imperialista államok olyan kísérletei ellen, amelyeknek célja, hogy kémeket és diverzánsokat csempésszenek be a szocialista tábor országaiba.

A szocialista állam katonai erejének növelése nemcsak azért szükséges, hogy visszaverjük az imperialista rablókat a Szovjetunió ellen intézett katonai támadásuk esetén, hanem azért is, hogy kitoljuk a támadás időpontját, teljesen kihasználjuk a békés lélegzetvétel idejét, és megvédelmezzük a béke ügyét. A történelmi tapasztalat azt mutatja, hogy a szovjet népek nem élvezhették volna békés munkájuk eredményeit az alatt a két évtized alatt, mely az imperialistáknak a Szovjetunió ellen intézett első katonai támadása (1918—1920) és második agressziója (1941—1945) közt eltelt, ha nem erősítették volna meg hadseregüket és felderítőszerveiket.

A Szovjetunió állami érdekeinek védelme szempontjából a hadsereg és a felderítőszervek mellett fontos tényező a *szovjet diplomácia.* A szovjet kormánynak és diplomáciai szerveinek helyes külpolitikája lehetővé teszi a béke ügyének védelmét és az imperialista államok közötti ellentétek kihasználását a Szovjetunió és a világ dolgozói érdekében.

A gazdasági-szervező és kulturális-nevelő funkció a szocialista állam fejlődésének második szakaszában teljes mértékben kibontakozott, és az állam belső fő funkciójává vált. A gazdaság szocialista átalakulása eredményeként a szovjet állam a termelési eszközök túlnyomó többségét összpontosította kezében. A parasztgazdaságok kollektivizálása következtében falun is létrejött a szovjethatalom szocialista gazdasági alapja. Mint a párt XVI. kongresszusa megállapította: „Ez növelte a proletárállam szabályozó szerepét az ország egész népgazdasági életén belül. Ez növelte a tervszerű irányítás jelentőségét olymódon, hogy a tervszerű irányítást kiterjesztette az egész népgazdaságra"[26].

[26] A Szovjetunió Kommunista Pártja kongresszusainak, konferenciáinak és központi bizottsági plénumainak határozatai. III. rész. 1930—1954. Szikra 1954. 68. old.

A szocialista állam a népgazdaság irányítását a szocialista gazdaság objektív törvényeinek tudatos felhasználása alapján látja el. Az állam, amikor a népgazdaság összes ágainak fejlesztését megtervezi, a szocializmus gazdasági alaptörvényének és a szocialista gazdaság tervszerű, arányos fejlődése törvényének követelményeire támaszkodik. A társadalmi termelés tervezésének lehetőségét azonban nem szabad összekeverni a valósággal. Hogy ezt a lehetőséget valósággá változtassuk, meg kell tanulnunk a helyes tervezést: a terveket úgy kell összeállítani, hogy a legteljesebben tükrözzék az objektív törvények követelményeit: a népgazdaság tervszerű, arányos fejlődése törvényének és a szocializmus gazdasági alaptörvényének követelményeit.

A szovjet állam a szocializmus gazdasági törvényeivel összhangban tervezi a bővített szocialista újratermelést, többek között a szakképzett munkaerő újratermelését. Az állami szervek gazdasági-szervező munkája nemcsak abban nyilvánul meg, hogy kidolgozzák és életbeléptetik a népgazdasági terveket, hanem abban is, hogy megszervezik végrehajtásukat: elosztják az anyag- és munkaerőtartalékokat, finanszírozzák a népgazdaságot, megszervezik az üzemek építését és gondoskodnak azok irányításáról, a végrehajtás és a tervteljesítés ellenőrzéséről stb.

A szocializmus győzelme után jelentékenyen megnőnek az állami szervek *kulturális-nevelő* munkájának méretei is. A szovjet állam az ország *kultúrforradalmának* szervezője. A szovjet állam gondoskodik a munkás- és paraszttömegek művelődéséről, a szocialista értelmiség megteremtéséről, a szocialista kultúra fejlődéséről, a tudomány és művészet felvirágzásáról. A szocializmus, minthogy magasabb társadalmi rend, a szellemi kultúra olyan gazdagságát tudja megteremteni — és meg is teremti —, amely felülmúlja mindazt, amit a megelőző társadalmak létrehoztak. Ezeket a feladatokat a szovjet állam a tudományos intézetek, kulturális-ismeretterjesztő intézmények hálózatának fejlesztése, iskolák, technikumok, főiskolák, színházak, múzeumok, könyvtárak, kiadóvállalatok, filmgyárak, rádióstúdiók stb. megszervezése és munkájuk irányítása útján teljesíti.

A szovjet állami szervek kulturális-nevelő munkája a szovjet emberek kommunista nevelését szolgálja; az a célja, hogy a munkához és a társadalmi vagyonhoz való kommunista viszonyt, a tudatos fegyelmet és a közösségi érzést, a szovjet hazafiságot és az internacionalizmus szellemét, az összes nem-

zetek dolgozói iránti barátságot és tiszteletet fejlessze az emberekben.

Gazdasági-szervező és kulturális-nevelő tevékenységükkel a szocialista állam szervei elősegítik a szocializmus gazdasági alaptörvénye követelményeinek — az egész társadalom állandóan növekvő anyagi és kulturális szükségletei maximális kielégítésének — a megvalósítását.

A gazdasági-szervező és kulturális-nevelő tevékenységre a társadalomnak szüksége lesz még akkor is, amikor az egész világon végleg győzelmet arat a kommunizmus, s amikor elhal az állam. De akkor ez a tevékenység nem az állam funkciója lesz, és elveszti politikai jellegét, mivel nem lesznek osztálykülönbségek. A szocializmus viszonyai között azonban — amikor még fennállnak az osztálykülönbségek, és megvannak a kapitalizmus csökevényei mind a gazdaságban, mind az emberek tudatában — az állam gazdasági-szervező és kulturális-nevelő tevékenységének, akárcsak egyéb funkcióinak, politikai jellege van. Gazdasági-szervező és kulturális-nevelő munkájával az állam a párt politikáját, a kommunizmus építésének politikáját valósítja meg, harcol a gazdasági életben jelentkező tervellenes, államellenes irányzatok ellen, a magántulajdonosi tendenciák maradványai ellen, s gondoskodik a burzsoá ideológia bomlasztó befolyásának és a régi erkölcs csökevényeinek leküzdéséről.

Az első szakaszról a másodikra való áttéréssel a szovjet szocialista államnak nem csupán funkciói, hanem *formái* is megváltoztak. A forma mindig azután változik meg, miután kifejlődött az új tartalom. Magától értetődik, hogy a szovjet állam formájának megváltozása feladatainak és funkcióinak megváltozása nyomán ment végbe. A szocializmus gazdasági alapjának megteremtése után szükségszerűen változások mentek végbe a szovjet felépítmény terén is. Ezeket a változásokat határozta meg a Szovjetuniónak 1936 decemberében elfogadott új Alkotmánya — a győzelmes szocializmus és a szocialista demokrácia Alkotmánya. A Szovjetunió új Alkotmányának életbelépése folytán a szovjet társadalom politikai és jogi felépítménye összhangba került a gazdasági alappal.

Az 1936-ban elfogadott új Alkotmány fordulatot jelentett az ország politikai életében. Amikor a Szovjetunióban győzött a szocializmus és megszűntek a kizsákmányoló osztályok, új osztályerőviszonyok alakultak ki, s ezeknek a viszonyoknak megfelelően a munkások, parasztok és vöröskatonák küldötteí-

nek szovjetjei, amelyek az első szakaszban működtek, átalakultak a *dolgozók küldötteinek szovjetjeivé.*

A szovjet demokrácia teljesen kifejlődött: tökéletesen kibontakozott szocialista demokráciává vált. Fejlődésének első szakaszában a szovjet demokrácia — demokrácia volt a többség, vagyis a dolgozók számára, a társadalom kizsákmányoló kisebbségét pedig megfosztotta a politikai jogoktól. Az 1936. évi Alkotmány új választási rendszert vezetett be, amely az általános választójogon alapszik.

A szovjet állam fejlődésének első szakaszában még elkerülhetetlen volt a munkásosztály és parasztság választójogának bizonyos egyenlőtlensége. A rendkívül éles osztályharc körülményei között, amikor még nem dőlt el a „ki kit győz le" kérdése, amikor a dolgozó parasztság még nem lépett a fejlődés szocialista útjára, szükség volt arra, hogy a munkások a parasztokhoz képest bizonyos előnyöket élvezzenek a választójog terén, mert csak így lehetett biztosítani a munkásosztály politikai vezető szerepét. Enélkül nem maradhatott volna fenn a munkásosztály diktatúrája, és nem épülhetett volna fel a szocializmus. Éppen ezt tükrözték az első szovjet alkotmányok. A Szovjetunió 1936-ban elfogadott Alkotmánya a nem teljesen egyenlő választójogot egyenlő választójoggal váltotta fel, a parasztok és a munkások választójogát egyenlővé tette. Ez azért vált lehetségessé, mert a szocializmus útjára tért parasztság közelebb került a munkásosztályhoz, ami még jobban megerősítette a munkás-paraszt szövetséget. Ennek következtében a munkásosztálynak, a társadalom élenjáró osztályának diktatúrája szélesebb társadalmi alapra tett szert, és a társadalom állami vezetésének még rugalmasabb és még hatalmasabb rendszerévé vált.

A második szakaszban a szovjet demokrácia fejlődése abban is kifejezésre jutott, hogy a többfokozatú választásokat közvetlen választások váltották fel. Ez az államhatalmi szervek rendszerének jelentékeny megváltoztatását követelte meg. A Szovjetunió 1936-os Alkotmánya értelmében a szovjetek össz-szövetségi, köztársasági, határterületi, területi és kerületi kongresszusai helyett a következő választott hatalmi szerveket intézményesítették: a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetjét, a szövetségi és autonóm köztársaságok Legfelsőbb Szovjetjeit, a dolgozók küldötteinek határterületi, területi és egyéb szovjetjeit. Mindezen szovjetek küldötteit a következő választásokig tartó időtartamra a választópolgárok közvetlen választás útján választják meg.

Pontosabban elhatárolták az államhatalom legfőbb szerveinek és az államigazgatás legfőbb szerveinek jogkörét. A Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetje az egyetlen olyan szerv, mely *törvényhozásra* jogosult. Ez biztosítja a törvények stabilitását, és emeli az egész nép akaratát kifejező szovjet törvény tekintélyét. A Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetje, mely az államhatalom legfelsőbb szerve, nemcsak törvényhozó szerv. Megválasztja a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetjének elnökségét, amely testületként működő elnök szerepét tölti be és *rendeleteket* ad ki. A Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetje alakítja meg a Szovjetunió kormányát, mely felelősséggel tartozik a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetjének, s beszámol neki működéséről. A szovjet kormány — a Szovjetunió Minisztertanácsa — az államhatalom legfelsőbb végrehajtó és rendelkező szerve, mely a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetje által elfogadott törvények alapján és e törvények végrehajtásaként *rendeleteket és rendelkezéseket* bocsát ki.

A Szovjetunió új Alkotmányának elfogadása a szocialista gazdaság győzelmét tükrözte és törvényben is rögzítette. Az Alkotmánynak azok a cikkelyei, melyek a szocializmus gazdasági sikereit rögzítik, megmutatják, hogyan segíti elő a szocialista társadalom politikai felépítménye a szocialista társadalom alapjának további kialakulását és megszilárdulását.

A szocialista viszonyokat törvények rögzítik, s ebben fontos szerepe van a Szovjetunió Alkotmányára támaszkodó szovjet jognak. Ellentétben a burzsoá joggal, amely a kizsákmányolóknak kedvező és előnyöket nyújtó társadalmi rendet (a tőkés magántulajdon uralmát, a kizsákmányolást, a nők jogegyenlőtlenségét, a nemzeti elnyomást stb.) erősíti meg, a szovjet jog a dolgozók számára kedvező és előnyös társadalmi rendet erősíti meg: a szocialista társadalmi tulajdon uralmát, a kizsákmányolás megszüntetését, a nők és a férfiak egyenjogúságát, a fajok és nemzetek egyenjogúságát stb.

A burzsoá jog, miként a jog összes előző típusai, törvényben rögzíti az emberek gazdasági egyenlőtlenségét, melynek alapvető oka a termelési eszközök magántulajdona és a kizsákmányolás. A szocialista jog, ezzel ellentétben, az állampolgároknak azt a reális egyenlőségét rögzíti, amely a termelési eszközök magántulajdonának megszüntetéséből és a kizsákmányolás megsemmisítéséből következik. A szocialista jog egyformán kötelességévé teszi mindenkinek, hogy képességei szerint dolgozzék, és egyformán jogot ad minden dolgozónak arra, hogy a munkájának mennyisége és minősége szerinti díjazásban részesüljön.

A burzsoá jogra jellemző az a mély ellentmondás, mely az általa hirdetett általános érvényű szabályok és az életben kialakult reális viszonyok között fennáll. A burzsoá jogszabályoktól eltérően, amelyek a kapitalizmus reális gazdasági viszonyait torzítva tükrözik, a szocialista jog valósághűen tükrözi a szocialista társadalom gazdasági viszonyait. A szocialista jog nem ismer szakadást az állampolgárok jogai és kötelességei között; ez a szakadás jellemző a burzsoá társadalomra, ahol valójában az uralkodó osztályok élvezik az összes jogokat, az elnyomottak pedig jogfosztottak, és viselik a kötelességek minden terhét.

A Szovjetunió Alkotmánya megállapítja, hogy a Szovjetunió polgárai a gazdasági, állami, kulturális, társadalmi és politikai élet valamennyi területén egyenlő jogokkal rendelkeznek, függetlenül szociális származásuktól, vagyoni helyzetüktől, faji és nemzeti hovatartozásuktól, nemüktől, vallásuktól stb. Ezek a jogok, melyeket a Szovjetunió Alkotmánya kinyilatkoztat, nem csupán a törvényekben vannak leszögezve, hanem olyan reális anyagi feltételekkel is alá vannak támasztva, melyek biztosítják érvényrejutásukat.

A szovjet jog tükrözi és megerősíti a szocializmus olyan pilléreit, mint a termelési eszközök szocialista tulajdona, a kizsákmányolás és a kizsákmányoló osztályok felszámolása, minden munkaképes állampolgár munkakötelezettsége „aki nem dolgozik, ne is egyék" elv alapján, a Szovjetunió polgárainak munkára, pihenésre, művelődésre stb. való joga, demokratikus szabadságjogaik stb. A szovjet jog azzal, hogy a szocialista társadalmi rendszert törvénnyel megerősíti, egyszersmind elősegíti ennek a rendszernek további fejlődését is. Idézzük ezzel kapcsolatban M. I. Kalinyin következő szavait:

„A jog, minthogy a már kialakult gazdasági kölcsönös viszonyokon alapuló felépítmény, olyan tényező, mely ezeket a kölcsönös viszonyokat előrelendíti és meghatározott irányt ad nekik. A jognak kétségkívül megvan az a sajátossága, hogy egyrészt megerősíti a már kialakult viszonyokat, másrészt serkenti, életrehívja, legalábbis elősegíti azoknak a kölcsönös viszonyoknak a létrejöttét is, amelyek felé a törvényhozó tudatosan törekszik. Ez a lényege a törvényhozás alkotó szerepének"[27].

A szocialista jog aktívan elősegíti a szocialista társadalmi viszonyok megerősödését, és harcol minden ellen, ami ezekkel a

[27] *Kalinyin.* Cikkek és beszédek. 1919—1935. Partyizdat 1936. 80. old. (oroszul).

viszonyokkal ellenségesen áll szemben. Büntéti a nép ellenségeit, a hazaárulókat, a kapitalista környezet ügynökeit, a szocialista tulajdon fosztogatóit, a szovjet polgárok jogainak megsértőit. A jogszabályok segítségével ellenőrzi az állam a munka és a fogyasztás mértékét, hogy szigorú összhangot biztosítson egyfelől a társadalmi termelésbe minden egyes dolgozó által befektetett munka mennyisége és minősége, másfelől az általa élvezett munkabér között. Ilyen jogi szabályozás nélkül nem működhetne normálisan a szocialista gazdaság, mert — mint Lenin megjegyezte — ha nem akarunk utópizmusba esni, nem hihetjük, hogy a kapitalizmus megdöntése után az emberek egy csapásra megtanulnak mindenféle jogszabály nélkül a társadalom érdekében dolgozni.

A szovjet jognak, mint magasabb típusú jognak, egyik sajátossága az, hogy szabályai teljesen megfelelnek az összes dolgozók érdekeinek, jogtudatának és erkölcsének. A szovjet szocialista jog szabályainak érvényesítését éppen ezért nemcsak az állam kényszerítő ereje, hanem az állampolgárok aktív és tudatos támogatása is biztosítja. Ezáltal a szovjet szocialista jog gyökeresen különbözik a burzsoá jogtól, amely gyűlöletes a dolgozó tömegek előtt, mert a kizsákmányolók akaratát juttatja kifejezésre, és ellenségesen áll szemben a dolgozók érdekeivel, erkölcsével és jogérzékével.

A szovjet jog a nép kommunista nevelésének hatalmas erejű eszköze. A szocialista állam törvényei, amikor védik a szocialista társadalom pilléreit, kényszert alkalmaznak a törvénysértők ellen, és serkentik a kommunizmus építőinek legjobbjait, egyben elősegítik azt is, hogy a szocialista együttélés szabályai a kommunista erkölcs tudatával együtt behatoljanak a mindennapi életbe. Ez a nemesítő hatás, amelyet a szovjet jog a tömegek tudatára gyakorol, olyan jellemző sajátosság, mely a szovjet jogot a kommunizmus teljes győzelméért vívott harc hatékony fegyverévé teszi.

9. A szocialista állam erősítése

A szocialista államot, az új társadalom építésének és a kapitalista környezet elleni védekezésnek az eszközét minden módon erősíteni kell.

A történelmi tapasztalat megmutatta, hogy a győztes proletariátusnak feltétlenül létre kell hoznia az államhatalom köz-

pontosított, erős és hatalmas gépezetét, amely alkalmas arra, hogy megvalósítsa a proletárdiktatúrát, vagyis erősíteni kell a társadalom állami vezetését a kommunizmus felépítése érdekében. A marxizmus-leninizmus bebizonyította, hogy a proletárállam szükségességét tagadó anarchista elmélet tarthatatlan, s leleplezte az anarchizmus proletárellenes, kispolgári jellegét. Proletárdiktatúra nélkül nem lehet a kommunizmust felépíteni. Ezért hangsúlyozta Lenin és Sztálin, hogy *a legfontosabb a marxizmusban — a proletárdiktatúráról szóló tanítás.*

A Kommunista Párt fáradhatatlanul harcolt és harcol a szovjet állam megerősítéséért, és leleplez minden olyan ellenséges kísérletet, amelynek célja, hogy aláássa a szovjet állam erejét. A párt megsemmisítő csapást mért a buharinistákra, akik az osztályok megsemmisítésének marxista tételét úgy értelmezték, hogy az igazolja az osztályharc elalvásáról és az államhatalom gyengüléséről szóló ellenforradalmi elméletüket. A szocialista állam majd elhal akkor, amikor a kommunizmus már minden országban vagy a legtöbb országban győzelmet aratott. A szocialista állam elhalása azonban nem az államhatalom fokozatos gyengülése, hanem csakis annak megerősödése és magasabbfokú fejlődése nyomán fog bekövetkezni, akkor, amikor a kapitalista környezet már megszűnt.

Jóllehet az állam lényegénél fogva az osztályuralom szerve, államra mégis szükség van a szocializmus országában is, ahol nincsenek többé antagonisztikus, egymással ellenségesen szembenálló osztályok. Ennek elsősorban az a magyarázata, hogy a kapitalista környezet továbbra is fennáll, és a szocializmus országának viszonya a kapitalista környezethez: osztályharc. A győztes szocializmus országának, amíg fennáll a kapitalista környezet, erős államra van szüksége, hogy megvédhesse vívmányait a kívülről jövő támadásokkal szemben. Ugyanakkor a szocialista állam szükségességét az is indokolja, hogy vannak még osztálykülönbségek az országon belül is, s maradtak még kapitalista csökevények, melyek ellen harcolni kell. A szocialista állam a kommunizmus építésének fő eszköze. A szocialista állam kifejezésre juttatja azt, hogy a társadalmat a munkásosztály vezeti, és a szocialista állam irányítja a társadalom fejlődését a kommunizmus felé.

A szocialista állam megerősítése nélkülözhetetlen feltétele volt azoknak a történelmi jelentőségű győzelmeknek, melyeket a Szovjetunió népei sorozatosan arattak. „Nem érhettük volna el békés építőmunkánkban azokat a sikereket, amelyekkel most

büszkélkedünk, ha megengedtük volna államunk gyengítését — állapítja meg a Központi Bizottság beszámolója az SZKP XIX. kongresszusán. — Fegyvertelenül álltunk volna szemben ellenségeinkkel, s katonai összeomlás fenyegetett volna bennünket, ha nem erősítettük volna államunkat, hadseregünket, büntető- és államvédelmi szerveinket. A párt a szocializmus megdönthetetlen erődjévé változtatta a szovjet országot, mert minden módon erősítette és erősíti a szocialista államot"[28].

A szovjet állam ereje és hatalma feltétlenül szükséges ahhoz, hogy a kommunizmus a Szovjetunióban felépülhessen. A Kommunista Párt fáradhatatlanul arra törekszik, hogy valóra váltsa azokat az alapvető lenini elveket, amelyeknek értelmében tovább kell tökéletesíteni a szocialista állam szerveit, és e szerveket alkalmassá kell tenni a kommunizmus építésével kapcsolatos feladatok megoldására. A párt a szovjet államapparátus és a néptömegek kapcsolatának szorosabbá tételére, az államapparátus olcsóbbítására, a bürokratizmus megszüntetésére, a vezetés aktatologató, bürokratikus módszerének kiküszöbölésére és a tömegek alkotó kezdeményezésének ösztönzésére törekszik. Nagy súlyt fektet a párt arra, hogy a dolgozók érdekében *megjavítsa az államapparátus munkáját*, hogy szakszerűbbé és operatívabbá tegye a népgazdaság és a kultúra irányítását, hogy még közelebb hozza az államapparátust a néptömegekhez.

A szocialista állam erősítése nemcsak „mechanizmusának", szerveinek további tökéletesítését követeli meg, hanem feltételezi *tömegkapcsolatainak* további kiszélesítését és megszilárdítását is. A kommunizmus építésében döntő jelentősége van a nép alkotó tevékenységének. A szocialista demokrácia biztosítja a dolgozók millióinak bevonását a társadalmi és állami ügyek eldöntésébe, és ezzel elősegíti, meggyorsítja a kommunizmus építését. A szovjet társadalom a szocialista demokrácia következetes megvalósításával, a bírálat és az önbírálat — különösképpen az alulról jövő bírálat — fejlesztésével arra neveli a dolgozókat, hogy tevékenyen és döntő módon részt vegyenek államuk igazgatásában, s az állami szervek és intézmények tevékenységének ellenőrzésében. A szovjet demokrácia, a bírálat és az önbírálat fejlődése előmozdítja a szovjet állam további megerősödését.

A bírálat és az önbírálat széleskörű kibontakozása a szovjet rend

[28] Az SZKP XIX. kongresszusának anyaga (G. M. Malenkov beszámolója). Második, bővített és javított kiadás. Szikra 1953. 89. old.

valódi demokratizmusáról tanúskodik. A nép a bírálat és az önbírálat formájában ellenőrzi az állami, szakszervezeti és más társadalmi szervezetek tevékenységét. A bírálat és az önbírálat az államapparátusban jelentkező bürokratizmus és bürokratikus torzítások ellen folytatott harc legélesebb fegyvere. Az alulról jövő bírálatban kifejezésre jut az, hogy a dolgozóknak szívügye a szovjet állam erősítése. A Kommunista Párt erélyesen harcol a bürokratizmus ellen, s megköveteli minden állami szervtől és az államapparátus minden dolgozójától, hogy szüntelenül törődjenek a dolgozók szükségleteivel, szigorúan tartsák szem előtt a szovjet törvényességet, és akadályozzák meg a szovjet polgárok jogainak mindennemű megsértését. A szovjet törvényesség következetes betartása a szovjet államhatalom erősödésének egyik nélkülözhetetlen feltétele.

A szovjet állam fennállásának több mint három évtizede folyamán az ellenség mindig közeli összeomlását jósolta, a szovjet állam „gyöngeségéről" és „ingatagságáról" fecsegett, s a Szovjetunió minden rendű és rangú ellenségei el is követtek mindent, hogy megsemmisítsék vagy legalábbis gyengítsék. De jóslataik és ellenséges kísérleteik ellenére a szovjet állam szakadatlanul erősödik.

A szocializmus győzelme a Szovjetunióban közös munkafrontba tömörítette a munkásokat, a parasztokat és az értelmiséget, szorosabbá tette a szovjet népek barátságát, megvalósította az ország politikai életének teljes demokratizálását, s ennek folytán a szovjet állam még szilárdabb lett, ereje megsokszorozódott. A szovjet társadalom erkölcsi-politikai egységének megvalósulása, a munkásosztály és a kolhozparasztság szövetségének megerősödése, a Szovjetunió népeinek barátsága, a szovjet hazafiság elmélyülése — mindez a szovjet rend további megszilárdulását bizonyítja.

A szovjet szocialista állam erőforrása a szovjet társadalmi rend, amely a munkásosztály és a kolhozparasztság megbonthatatlan szövetségére támaszkodik. A szocialista állam nemcsak a társadalom osztályai között kialakult új viszonyból, hanem abból az új viszonyból is meríti erejét, mely az országunkat benépesítő nemzetek és népek között alakult ki. A nemzetek egymáshoz való új viszonya kifejezésre jut a szovjet államrendben, amely a Szovjetunió népeinek együttműködésén és barátságán nyugszik. A szocialista államot erőssé teszi az is, hogy tevékenységét a Szovjetunió Kommunista Pártja irányítja és vezeti. Ezért válhatott a szovjet szocialista állam még erősebbé

és még szilárdabbá azoknak a súlyos megpróbáltatásoknak a során, melyeket történelme folyamán ki kellett állnia.

A második világháború a szovjet társadalmi és politikai rend szilárdságának döntő próbatétele volt. A történelem folyamán még nem volt példa arra, hogy ilyen kegyetlen háborúból egy állam megszilárdulva, politikailag és szellemileg megerősödve került volna ki. A Szovjetunió hatalma a háború eredményeként növekedett, s ez a szovjet rend óriási életerejéről tesz tanúbizonyságot.

A szocialista állam nagy történelmi szerepe nem merül ki az ország belső átalakításában. Három évtizeddel ezelőtt, a Szovjetunió megalakulásának napján Sztálin azt mondotta, hogy a szovjethatalomnak már nemcsak az a törekvése, hogy létezzék, hanem az is, hogy „komoly nemzetközi erővé fejlődjék, amely befolyásolni tudja a nemzetközi helyzetet, és azt a dolgozók érdekében meg is tudja változtatni"[29]. A második világháború megmutatta, hogy a Szovjetunió valóban ilyen erővé vált. A második világháború éveiben a Szovjetunió népei hősi harcukkal nemcsak saját hazájuk szabadságát és függetlenségét védelmezték meg, hanem megmentették Európa civilizációját is a fasiszta pogromlovagoktól. A háború következtében a Szovjetunió támogatásával Közép- és Délkelet-Európa, valamint Ázsia jónéhány országának népe szabadult fel az imperialista elnyomás alól.

A két államtípus — a szocialista és a burzsoá államtípus — példájából látható, hogy külső funkciójuk, külpolitikájuk is tükrözi az illető államok ellentétes osztályjellegét. A szovjet szocialista állam, mely a nép, a dolgozók érdekeit képviseli, következetes békepolitikát folytat. Tartós, hosszú időre szóló demokratikus béke szükséges a kommunizmus építéséhez, a népek jólétének megteremtéséhez. A népi demokratikus országok államai is együtt harcolnak a szovjet állammal a tartós, hosszú ideig tartó békéért. Az imperialista államok ellenben, az Északamerikai Egyesült Államokkal az élükön, egy új világháború előkészítésének, idegen területek meghódításának, a népek rabságbadöntésének politikáját folytatják.

A Szovjetunió áll az imperialistaellenes, demokratikus tábor élén, amely harcol az imperialista reakció ellen, küzd a tartós békéért, a demokráciáért, a szocializmusért. A szovjet szocialista

[29] *Sztálin* Művei. 5. köt. Szikra 1951. 169. old.

állam az egész világ békéjének bástyája. A szovjet állam az emberiség haladó fejlődésének vezető ereje lett.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

Az állam és a jog különböző típusai és formái tehát politikai és jogi felépítményt alkotnak a megfelelő, történelmileg meghatározott gazdasági alapon. Az állam és a jog történelmi jelenségek, nem örökéletűek, és az osztályuralom eszközei.

Valamennyi jelenkori tőkés országban az állam, ilyen vagy amolyan formájában, a burzsoázia diktatúrája, eszköz arra, hogy a kizsákmányolók a dolgozó tömegek felett uralkodhassanak. A tőkés országok munkásosztálya hivatott arra, hogy szövetségeseinek segítségével megsemmisítse ezt az államot, és a maga államával, a proletariátus diktatúrájával váltsa fel, mely a demokrácia magasabb formáját, a társadalom többségének, a dolgozóknak a demokráciáját testesíti meg.

A munkásosztály nagy tanítói, Marx, Engels, Lenin és Sztálin bebizonyították, hogy a proletariátus nem használhatja fel a maga céljaira a burzsoá államgépezetet, mert az a dolgozók elnyomására van beállítva, és gyökeréig ellenségesen áll velük szemben. A munkásosztálynak le kell rombolnia, szét kell zúznia a kapitalista államgépezetet, és meg kell teremtenie a saját, proletár államgépezetét, hogy arra támaszkodva elnyomhassa a kizsákmányolók ellenállását, megsemmisíthesse a kapitalizmust, és felépíthesse a kommunizmust. A szocialista állam az a legfőbb eszköz, melynek segítségével az új társadalom felépíti a kommunizmust, és megvédelmezi a szocialista forradalom vívmányait a kapitalista környezettel szemben.

A szocialista állam erejének minden eszközzel való fokozása volt és marad az a döntő politikai feltétel, mely a kommunizmus felé haladó szovjet társadalom számára a győzelmet biztosítja.

HETEDIK FEJEZET

A FORRADALOM MARXI-LENINI ELMÉLETE

Az előző fejezetekben tisztáztuk, hogy a történelmi fejlődés azoknak a törvényszerű változásoknak a sorozata, melyeknek eredményeként a társadalmi-gazdasági alakulatok, a termelési módok, valamint a velük összhangban álló társadalmi és politikai berendezési formák egymást felváltják. Most pedig azt kell megvizsgálnunk, *hogyan* megy végbe ez a változás, milyen úton és módon váltja fel az egyik társadalmi-gazdasági alakulat a másikat. Erre a kérdésre válaszol a forradalom marxista-leninista elmélete.

A forradalom elméletének alapját Marx és Engels fektette le. Ők tárták fel a társadalmi forradalom törvényét, s fejtették ki a proletár-, szocialista forradalom történelmi szükségszerűségét. Lenin az imperializmus korszakának általa felfedezett törvényszerűségei alapján a proletárforradalom győzelmének útjaira vonatkozó új eszmékkel gazdagította a marxizmust, megalkotta a szocialista forradalom új elméletét.

1. A társadalmi forradalom lényege és okai

Az emberi társadalom története arról tanúskodik, hogy a társadalmi alakulatok forradalmi fordulatok, társadalmi forradalmak útján váltották fel egymást. Vajon mi lehet a társadalmi forradalmak lényege és oka?

A harmadik fejezetben tárgyaltuk azt a törvényt, amely szerint a termelési viszonyoknak feltétlenül összhangban kell lenniük a termelőerők jellegével. Ez a törvény azt jelenti, hogy amikor a termelőerők fejlődése következtében a termelési viszonyok nem felelnek meg többé a termelőerőknek és ellentmondásba kerülnek velük, akkor ezt az ellentmondást előbb vagy utóbb fel kell oldani: új termelési viszonyokat kell létre-

hozni, olyanokat, amelyek összhangban vannak az új termelőerőkkel, és ezért előbbre tudják azokat vinni. Tudjuk azt is, hogy az új termelési viszonyok (kivéve a szocialista forradalom győzelme után létrejövő szocialista termelési viszonyokat) spontánul alakulnak ki a régi társadalom méhében, de az idejétmúlt termelési viszonyokat az új termelési viszonyok csakis a haladó osztályok tudatos, erőszakos cselekvése révén válthatják fel. Az antagonisztikus osztályokra szakadt társadalomban ugyanis a régi termelési viszonyok és az új termelőerők közötti ellentmondás elkerülhetetlenül konfliktussá válik, minthogy az idejétmúlt termelési viszonyokat az ilyen társadalomban védi és őrzi az uralkodó osztály, melynek léte és uralma ezeken a termelési viszonyokon alapszik.

Ezért elkerülhetetlen a harc az új termelési viszonyok meghonosításában érdekelt haladó osztály és a reakciós uralkodó osztály között, amely az elavult termelési viszonyok sérthetetlenségét védelmezi. Az önmagukat túlélt termelési viszonyok erőszakos megdöntéséért és az új termelési viszonyok létrehozásáért vívott harc szükségszerűen elsősorban politikai harc formájában, az államhatalom birtoklásáért vívott harc formájában jelentkezik, mert az uralkodó osztály, őrködve azok felett a termelési viszonyok felett, amelyekre egész léte épül, főleg az államhatalomra támaszkodik. Mindaddig, amíg a termelési viszonyok előreviszik a termelőerőket, az államhatalom, amely ezek felett a viszonyok felett őrködik, a gazdasági fejlődés irányában hat. Mikor azonban ezek a termelési viszonyok a termelőerők fejlődésének béklyóivá válnak, akkor a kizsákmányolók adott államhatalma is olyan erővé változik, amely a gazdasági fejlődést fékezi. A további gazdasági fejlődés érdekei tehát szükségessé teszik, hogy a fennálló államhatalmat új államhatalom váltsa fel. A régi termelési viszonyokat nem lehet felszámolni, ha az államhatalom annak az osztálynak a kezében marad, amely ezeket a viszonyokat védelmezi, és az új termelési viszonyok nem léphetnek életbe, ha az új osztály nem veszi a maga kezébe az államhatalmat.

Következésképpen a termelési viszonyoknak a termelőerők jellegével való feltétlen összhangjáról szóló törvény felhasználásának elengedhetetlen feltétele, hogy az államhatalom a reakciós osztály kezéből a haladó osztály kezébe menjen át. Az államhatalom kérdése éppen ezért, Lenin meghatározása szerint, minden forradalom alapvető kérdése.

Mivel azonban a hatalmon levő osztály nem mond le önként

a hatalomról, ezért elkerülhetetlen a haladó osztály erőszakos cselekvése, mert enélkül nem lehet sem az uralkodó osztály hatalmát megdönteni, sem az új osztály és az új termelési viszonyok uralmát megteremteni.

Ez a lényege minden társadalmi forradalomnak. A forradalmak legmélyebb oka pedig, amint ez fentebb tisztázódott, az a kibékíthetetlen ellentmondás, az az összeütközés, mely az új termelőerők és az idejétmúlt termelési viszonyok között fennáll.

A társadalmi forradalmak gazdasági alapját és okát Marx tárta fel, és „A politikai gazdaságtan bírálatához" című művének előszavában fogalmazta meg: „A társadalom anyagi termelőerői, fejlődésük bizonyos fokán, ellentmondásba jutnak a meglevő termelési viszonyokkal, vagy ami ennek csak jogi kifejezése, azokkal a tulajdonviszonyokkal, amelyek között eddig fejlődtek. Ezek a viszonyok a termelőerők fejlődési formáiból azok béklyóivá csapnak át. Ekkor a társadalmi forradalom korszaka következik be"[1].

Minden forradalom számos objektív és szubjektív tényező hatásának az eredménye. Az objektív tényezők, vagyis a forradalmat teljesen megérlelő objektív változások összessége alakítja ki a *forradalmi helyzetet*. Lenin azt tanítja, hogy a forradalmi helyzetre a következő ismérvek jellemzők:

„1. Az uralkodó osztályok számára lehetetlenné vált uralmuk változatlan formában való fenntartása; a «felső rétegek» valamilyen válsággal küzdenek, az uralkodó osztályok politikája válságba jutott, s ennek következtében rés támad, amelyen áttör az elnyomott osztályok elégedetlensége és forrongása. Ahhoz, hogy forradalom legyen, rendszerint nem elegendő, hogy az «alsó rétegek nem akarnak» a régi módon élni, a forradalomhoz még az is szükséges, hogy a «felső rétegek ne tudjanak» a régi módon élni; 2. az elnyomott osztályok nyomora és szenvedése a szokottnál nagyobb; 3. a tömegek aktivitása az említett okokból jelentékenyen fokozódik; a tömegek a «békés» korszakban nyugodtan engedik magukat kifosztani, de viharos időkben a válságos helyzet és *maguk* a *«felső rétegek» is* önálló történelmi fellépésre késztetik őket"[2].

Ez volt a helyzet a XVII., XVIII. és XIX. század nyugat-

[1] *Marx—Engels.* Válogatott művek. 1. köt. Szikra 1949. 340. old.; lásd még *Marx.* A politikai gazdaságtan bírálatához. Szikra. 1953. 5. old.
[2] *Lenin* Művei. 21. köt. Szikra 1951. 208. old.

európai forradalmaiban, valamint 1905-ben és 1917-ben Oroszországban.

Ám a történelem sok példáról tud, amikor adva volt a forradalmi helyzet, amikor valamennyi objektív feltétel megvolt, de mégsem került sor forradalomra. Forradalmi helyzet volt a múlt század hatvanas éveiben Németországban, 1859—1861-ben és 1879—1880-ban Oroszországban, de mégsem tört ki forradalom. Számos európai tőkés országban már az imperialista világháború első évében (1914—1915-ben) forradalmi helyzet állt elő, de a forradalom nem következett be. Az 1923-as forradalmi helyzet Németországban szintén nem vezetett forradalomra.

Ahhoz, hogy a forradalmi helyzet győzelmes forradalommá váljék, szükséges, hogy az objektív változások összességéhez szubjektív tényezők is hozzájáruljanak: „... amikor a forradalmi *osztály* forradalmi tömegakciókra képes s e tömegakciók elég *erősek*, hogy a régi kormányhatalmat széttörjék (vagy megtörjék), mert a régi kormányhatalom sohasem, még a válságok korszakában sem «dől meg», ha meg nem «döntik»"[3]. A proletárforradalomban a szubjektív tényező magában foglalja a munkásosztálynak határozott forradalmi tettekre való képességét, a munkásosztály tudatosságát, szervezettségét, olyan forradalmi munkáspárt létét, amely magával tudja ragadni a proletárok tömegét és a nem proletár dolgozó tömegeket, elsősorban a parasztságot, és e tömegeket helyes úton tudja vezetni.

A marxizmus ellenségei, a liberális burzsoázia ideológusai nem egy alkalommal megkísérelték bebizonyítani, hogy a társadalom tisztán evolúciós úton fejlődik, és a forradalmak valamiféle eltérést jelentenek a társadalmi fejlődés „normális" útjától. A forradalomban bizonyos fajta „betegséget", a „társadalmi szervezet gyulladásos folyamatát" látták. Ezekhez a nézetekhez süllyedtek le a II. Internacionálé teoretikusai és a jobboldali szocialista vezérek is, akik áruló módon azt sugalmazták a munkásosztálynak, hogy ne folytasson forradalmi harcot kizsákmányolói ellen, hogy a szocializmus felválthatja a kapitalizmust a reformizmus útján, erőszakos társadalmi forradalom nélkül, a proletárdiktatúra megteremtése nélkül.

Ellentétben mindenféle burzsoá liberális, reformista felfogással, a marxizmus-leninizmus megalapítói bebizonyították, hogy

[3] *Lenin* Művei. 21. köt. 209. old.

a társadalmi forradalmak az osztálytársadalom fejlődésében nem elhajlást, hanem a fejlődés szükségszerű, törvényszerű útját jelentik.

A forradalmak — hangoztatta Marx — a történelem mozdonyai. A forradalmi korszakokban a tudatos történelmi alkotás magaslatára emelkednek fel a dolgozók milliós tömegei, amelyeket a „közönséges" időkben a kizsákmányoló osztályok elnyomnak és távoltartanak attól, hogy döntő súllyal részt vegyenek a politikai életben. A forradalmak éppen a tömegek részvétele következtében gyorsítják meg óriási mértékben a történelmi fejlődés egész menetét. Lenin, leleplezve azt a burzsoá liberális nézetet, amely szerint a forradalmi időszakok az „őrültségnek", a „gondolat és az értelem eltűnésének" időszakai, többek között ezt írta:

„Amikor a néptömegek maguk, szűzies tapasztalatlanságukban, egyszerű, kissé durva határozottsággal kezdik csinálni a történelmet, közvetlenül és haladéktalanul megvalósítani az «elveket és elméleteket» — akkor a burzsoá megrémül és azt üvöltözi, hogy «az értelem háttérbe szorul» (nem ellenkezőleg van-e, ó, nyárspolgári hősök? nem éppen ilyenkor lép előtérbe a történelemben az egyesek értelme helyett a tömegek értelme, nem éppen ilyenkor válik a tömegek értelme a dolgozószoba-elmélet helyett eleven, hatékony erővé?)"[4]. A nyárspolgári reformista „haladás" időszakaihoz képest a forradalmi időszakokat az események nagyvonalúsága és gazdagsága, a tömegek nagyobb tudatossága, merészebb és világosabb történelemalkotó tevékenysége jellemzi. A népi tömegforradalom, amely harcba viszi az elnyomott osztályokat az elnyomó osztályok ellen, feltétlenül alkotó forradalom, mivel elpusztítja a régit, és újat alkot.

2. A forradalmak történelmi típusai

A társadalmi forradalmak jellegük és hajtóerőik, gazdasági, társadalmi és politikai eredményeik szerint különböznek egymástól.

A forradalom *jellegét*, természetét és tartalmát az határozza meg, hogy milyen termelési viszonyokat számol fel és milyeneket léptet életbe.

[4] *Lenin* Művei. 31. köt. Szikra 1951. 367. old.

A forradalom *hajtóerői* azok az osztályok, amelyek a forradalmat végrehajtják, megdöntik az idejétmúlt termelési viszonyokat és azok hordozóit, a reakciós osztályokat, és elősegítik az új termelési viszonyok győzelmét.

Jellegüktől és hajtóerőiktől függően a forradalmak különféle *típusait* ismerjük. A történelem számot ad a rabszolgatartók elleni *rabszolgafelkelésekről*, a földesurak elleni *jobbágyfelkelésekről*, a feltörő kapitalizmus és az imperializmus korszakának *antifeudális polgári* és *polgári demokratikus forradalmairól*, végül pedig *proletár-, szocialista forradalmakról*.

A rabszolgatartó társadalomban a termelőerők és a termelési viszonyok közötti összeütközés, amely a rabszolgatartó rend összeomlását okozta, abban rejlett, hogy a magántulajdon rabszolgatartó formája (s nem a magántulajdon általában) nem volt összhangban a termelőerőkkel. A termelőerők további fejlődése megkövetelte, hogy a magántulajdon e formája helyébe a magántulajdonnak egy másik formája, a feudális, földesúri forma lépjen. Ez határozta meg annak a forradalomnak a jellegét, amely a rabszolgatartó rendet a feudalizmussal váltotta fel.

És vajon melyek voltak e forradalom hajtóerői? Vajon megvolt-e a rabszolgatartó társadalmon belül az a teljesen kialakult osztály, amely az új, feudális termelési viszonyokat képviselte? Az ókori társadalmon belül már érlelődtek az új termelési viszonyok csírái, de az új termelési módnak még nem volt kialakult hordozója, vagyis olyan osztály, mely arra lett volna hivatott, hogy az új termelési viszonyok „élére álljon". Az ókori társadalomnak azok a belső erői, melyek a rabszolgatartók ellen folytatott fölkeléseikkel aláásták e társadalom pilléreit, a rabszolgák voltak, akiket a későbbiekben a kolónusok támogattak. A rabszolgák a rabszolgatartók igája elleni küzdelmükben arra törekedtek, hogy visszahozzák a patriarchális közösségi rendet. Ez a célkitűzés azonban nem felelt meg a fejlődés objektív jellegének, és így aztán a kizsákmányolt nép — a rabszolgák, kolónusok stb. — harcának elkerülhetetlenül az lett az eredménye, hogy az egyik kizsákmányolót a másik, a rabszolgatartót a hűbérúr váltotta fel.

A feudális társadalomban a termelőerők és a termelési viszonyok összeütközése, mely az *antifeudális, polgári forradalmakat* előidézte, abban rejlett, hogy a magántulajdon idejétmúlt feudális formája — s megint csak nem a magántulajdon általában — nem volt összhangban a termelőerőkkel. A termelőerők további fejlődése megkövetelte, hogy a magántulajdon feudális formáját

a magántulajdonnak egy másik formája, a feudalizmus méhében keletkezett kapitalista forma váltsa fel. Ez határozta meg a forradalom jellegét és tartalmát. A rabszolgatartó társadalomtól eltérően a feudális társadalomban kialakult egy olyan osztály, mely az új — tőkés — termelési viszonyok hordozója lett. Ez az osztály a burzsoázia, amely a feudális rend méhében fejlődött ki. A burzsoázia, mint az új termelési viszonyok hordozója, olyan erőként lépett fel, mely érdekelve volt a termelési viszonyok és a termelőerők állapota közötti feltétlen összhang törvényének érvényesülésében.

A termelőerők és a feudális termelési viszonyok közötti ellentmondás tehát abban a harcban jutott kifejezésre, melyet a hűbérurak, vagyis az idejétmúlt termelési viszonyok hordozói, és a burzsoázia, amely az új termelési viszonyokat képviselte, egymás ellen vívtak. De a burzsoázia a feudalizmus ellen irányuló forradalomnak nem az egyetlen hajtóereje volt. A polgári forradalmak hatalmas hajtóereje megint csak a dolgozó és kizsákmányolt néptömegek voltak. A dolgozó tömegek forradalmi harca itt is, miként minden forradalomban, a termelőerők és az idejétmúlt termelési viszonyok közötti ellentmondást fejezte ki. Ez azért van így, mert a termelőerők fő alkotóelemét az anyagi javak termelői, a dolgozó tömegek alkotják, az idejétmúlt termelési viszonyok védelmezői pedig az uralkodó, kizsákmányoló osztályok. A termelőerők és a termelési viszonyok közötti összeütközés nyilvánult meg abban, hogy a dolgozó tömegek a fennálló rend ellen fellázadtak, és az uralkodó, kizsákmányoló osztályok ellen irányuló forradalmi cselekvés útjára léptek.

Az antifeudális harc korai időszakában a történelem a jobbágyparasztok és a városi plebejusok számos felkelését jegyzi fel. A későbbi időszakban egyre jobban kibontakozott a dolgozók harca a feudalizmus ellen, s teljes erővel a polgári forradalmakban nyilvánult meg. Az a körülmény, hogy a dolgozó tömegek saját követeléseikkel aktívan részt vettek a polgári forradalmakban, ezeket a forradalmakat népi, *polgári demokratikus* forradalmakká avatta.

Nem minden polgári forradalom volt egyben népi jellegű. Így például a török (1908) és a portugál (1910) forradalom persze polgári forradalom volt, de nem népi forradalom, mivel a tömegek alig vettek részt ezekben a forradalmakban.

Az antifeudális forradalmakban részt vevő néptömegek arra törekedtek, hogy lerázzák vállukról leigázóikat és saját helyzetük uraivá váljanak. Ez az oka annak, hogy a jellegénél fogva

antifeudális polgári forradalmat, abban az esetben, ha hajtóerejeként a néptömegek lépnek fel, határozott forradalmi akciók és a legkövetkezetesebb demokratikus átalakulások jellemzik.

A feltörő és meggyökeresedő kapitalizmus korszakának polgári demokratikus forradalmai azzal végződtek, hogy az államhatalom kormányrúdját a burzsoázia ragadta meg. A hűbérurak helyébe új kizsákmányolók léptek. Elkerülhetetlen volt a harcnak ez a kimenetele, mivel az akkori polgári forradalmak a kapitalizmus manufakturális időszakában zajlottak le, amikor a proletariátus osztályharca még nem bontakozott ki. A még gyenge és csekélylétszámú proletariátusnak nem volt saját pártja, mely követeléseit képviselni tudta volna, a burzsoázia pedig még elég forradalmi volt ahhoz, hogy a feudális arisztokrácia elleni harcával bizalmat keltsen maga iránt a munkásokban és a parasztokban, s harcba vigye őket az arisztokrácia, a jobbágyi viszonyok, az abszolutizmus ellen, a polgári demokratikus rend megteremtéséért.

A fentebb tárgyalt összes forradalmak olyan viszonyok között zajlottak le, amikor a termelőerők, hogy fejlődhessenek, még a termelési eszközök magántulajdonát követelték meg. A tőkés tulajdon azonban a magántulajdon utolsó formája. A kapitalizmus keretei között olyan termelőerők fejlődnek ki, melyek túlnőnek a tőkés termelési viszonyokon, és további növekedésük megköveteli, hogy a magántulajdont a társadalmi, szocialista tulajdon váltsa fel. Éppen ez az alapja a forradalom új, magasabb típusának — *a proletár-, szocialista forradalomnak.*

A proletárforradalom véget vet a magántulajdon utolsó formájának, és ezzel megsemmisíti az ember ember általi kizsákmányolásának minden formáját.

A proletárforradalom anyagi feltételeinek megérlelődése összefügg azzal, hogy a kapitalizmus fejlődésének új szakaszába — az imperializmus szakaszába lépett, mely a termelőerőket rothadásra és pusztulásra kárhoztatja. Az imperializmus korszaka a proletárforradalmak korszaka. Ebben a korszakban a kapitalizmus ellentmondásai óriási mértékben elmélyülnek, és a végsőkig kiéleződnek.

A termelőerők és a tőkés termelési viszonyok közötti ellentmondás, mely a proletariátus társadalmi forradalmát előidézi, *a termelés társadalmi jellege és az elsajátítás egyéni, tőkés formája közötti ellentmondásként* jelentkezik. A kapitalizmusnak ez a fő ellentmondása számos más ellentmondást szül, és mindenekelőtt

a proletariátus és a burzsoázia közötti növekvő *antagonizmusban* jut kifejezésre.

A tőkés felhalmozás Marx által felfedezett tendenciája, mely arra vezet, hogy a társadalom egyik pólusán egyre fokozottabb mértékben összpontosul a gazdagság, a másikon pedig a nyomor — rendkívül nagy erővel nyilvánul meg az imperializmus korszakában. A jelenkori kapitalizmus gazdasági alaptörvénye a maximális profit biztosítását követeli. A tőkések a maximális profitot hajszolva töméntelen vagyont összpontosítanak kezükben. Az Egyesült Államokban például a tőkés monopóliumok profitja az 1938. évi 3,3 milliárd dollárról 1951-ben 42,9 milliárd dollárra, vagyis a 13-szorosára emelkedett. E gazdagodás forrása pedig saját országuk és a függő országok dolgozó lakosságának kizsákmányolása, a népek kirablása, tönkretétele és a dolgozók nyomorbadöntése. A munkástömegek és az összes dolgozók egyre intenzívebben érzik az imperializmus igáját, a tőkés monopóliumok — a kartellek, trösztök, szindikátusok — mindenhatóságát, a fináncoligarchia jármát és a monopolkapitalizmus élősdi jellegét.

Rendkívül fájdalmasan hat ki a tőkés országok néptömegeinek életfeltételeire a fegyverkezési hajsza, a tőkés gazdaság militarizálása, amivel együttjár az adók emelkedése, a közszükségleti cikkek árainak növekedése s a valuta értékének inflációs csökkenése. Mindez a dolgozók viszonylagos és abszolút elnyomorodásának fokozódására vezet.

Az imperializmus olyan katasztrófákat zúdít a dolgozó tömegekre, mint amilyenek az imperialista háborúk, amelyek millió és millió emberéletbe kerülnek, és az emberek százmillióinak okoznak szenvedést és nélkülözést. Az imperializmus a munkanélküliek milliós tömegeit szülte, az ideiglenes munkanélküliséget krónikussá tette, és megteremtette a munkanélküliek állandó hadseregét. A munka és a tőke közötti ellentét a végsőkig kiéleződik és elmélyül.

Az imperializmus azonban nemcsak a régebben keletkezett ellentmondásokat élezte ki. Új, rendkívül éles ellentéteket hozott létre, többek között az *imperialista hatalmak egymás közötti* ellentéteit, valamint az *imperialista gyarmattartó országok és a gyarmatok közötti* ellentétet.

Az imperializmust nemcsak a monopóliumok és a fináncтőke uralma jellemzi, hanem a tőkekivitel is, amely a gyarmatokra és a függő országokba, vagyis az olcsó nyersanyag és az olcsó

munkaerő forrásai felé irányul. Az imperializmus fokozta és a végsőkig kiélezte a maroknyi uralkodó „civilizált" nemzet és a gyarmatok és függő országok százmilliói közötti ellentéteket. Az imperializmus a gyarmati lakosság elviselhetetlen elnyomását jelenti, az anyaországok népeinek elnyomásánál még kegyetlenebb és embertelenebb elnyomást. Ennek következtében a gyarmatokon az imperializmus elleni felháborodás fokozódott és a forradalmi válság kiéleződött. A kapitalizmus egyenlőtlen fejlődése törvényének hatása az imperializmus korában, úgyszintén az a fokozódó harc, amely a különböző tőkés csoportok között a nyersanyagforrások, a tőkebefektetési területek és a felvevőpiacok monopoltulajdonáért folyik akkor, amikor a világot egy maroknyi imperialista hatalom már felosztotta egymás közt — elkerülhetetlenné tette az időszakonként megismétlődő háborúkat a már felosztott világ újrafelosztásáért. Az imperialista háborúk viszont még jobban kiélezik a régi ellentéteket, és új ellentéteket szülnek: ellentéteket a győztes és legyőzött imperialista országok között, valamint a győztes országok között is. Így volt ez az első világháború után, melynek következtében az ellentétek az imperialista táborban még jobban elmélyültek, és végül a második világháborúra vezettek.

A második világháború a tőkés országok közötti ellentétek további kiéleződésével járt. Japán például, mely uralomra tört Ázsiában és az egész világon, és sikeres imperialista hódító hadjáratokat folytatott, a háború óta maga is gyarmati helyzetbe került, s az amerikai imperializmustól függ. Ez a sors érte utól Nyugat-Németországot is, amely az amerikai imperializmus agresszív politikájának eszközévé vált. Egyre élesebb ellentétbe kerül az Egyesült Államokkal Anglia, Franciaország, Hollandia és Belgium, minthogy az Egyesült Államok ezeket az országokat saját gazdaságának függvényeivé akarja tenni, és ráteszi kezét az angol, francia, holland és belga gyarmatok nyersanyagára és felvevőpiacaira. Angliát és Franciaországot egyre inkább fenyegeti az a veszély, hogy teljesen elveszíti nemzeti függetlenségét. Az imperialista államok táborában uralkodó eme ellentétek elkerülhetetlenné teszik a további háborúkat közöttük. A kapitalizmus régi ellentmondásainak kiéleződése és az új ellentmondások megjelenése abból fakad, hogy a termelőerők és a tőkés termelési viszonyok konfliktusa az imperializmus korában még tovább fejlődött és példátlanul kiéleződött.

Az imperializmus ellentmondásainak élesedése, a proletariátus

és a burzsoázia közötti harc fokozódása, a gyarmatok és a függő országok nemzeti felszabadító mozgalmának növekedése azt jelenti, hogy a kapitalizmus túlélte önmagát és elkerülhetetlenül meg kell dönteni, azt jelenti, hogy a tőkés országokban utat tör magának a termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti feltétlen összhang törvénye.

Abból, hogy az imperializmus világrendszere a maga egészében teljesen megérett a szocialista forradalomra, helytelen lenne azonban azt a következtetést levonni, hogy valamennyi ország közvetlenül a szocialista forradalom küszöbén áll. Az imperializmus korszakára éppen az jellemző, hogy egyes országokban túlérlelődött tőkés termelési viszonyok találhatók, míg ugyanakkor más országokban még a feudalizmus jelentős csökevényei maradtak fenn, s éppen ezért ezek az országok antifeudális, polgári demokratikus forradalmakkal terhesek.

Az a körülmény, hogy a polgári forradalmak eredményeként Nyugat-Európa számos országában (Angliában, Franciaországban, Németországban) meghonosodott a tőkés termelési mód, és hogy más országokban is kifejlődött a kapitalizmus, nem járt azzal a következménnyel, hogy a feudalizmus fokozatos elhalása és a kapitalizmus térhódítása útján egyéb országokban is végképp letűnik a feudalizmus a történelem színpadáról. Míg a Nyugat már a múlt században lényegében végzett a feudalizmussal, addig a földgolyó óriási részén még csak közeledőben volt az antifeudális forradalmak szakasza. Különösen a gyarmatokon és a függő országokban élnek még elevenen a feudalizmus maradványai. Így például Kínában, a népi forradalom győzelme előtt, számos tartományban a parasztok jövedelmének 70%-a a földesurak és a dzsentrik* kezébe folyt. A földesurak gyakorolták nemcsak a gazdasági, hanem a közigazgatási és a bírói hatalmat is, s a kínai tartományokban az elnyomás alapformája a feudális forma volt. Indiában a parasztokat, vagyis a lakosság 80%-át a földesurak igázzák le, és a parasztság háromnegyed részének ténylegesen nincs saját földje. Az imperializmus korában zajlottak le az antifeudális forradalmak Oroszországban, Közép- és Délkelet-Európa számos országában és Kínában. Antifeu-

* A *dzsentrik* (kínaiul: sensik) — a hűbéri Kínában kialakult rend. A sensik a falusi gazdagoknak az a része, amely mint földdel, nem ritkán külön állami vizsgákon nyert „tudós" címekkel rendelkező és hivatali tisztséget betöltő réteg, a régi kínai falu vezető rétege volt. — *Ford.*

dális forradalmak állanak küszöbön a gyarmatokon és a függő országokban.

A proletárforradalom világméretű kibontakozásának távlataival kapcsolatban a Komintern programja (1928-ban) az összes országokat négy csoportra osztotta: 1. *a legfejlettebb tőkés országokra*, amelyek közvetlenül szocialista forradalom előtt vannak; 2. *a közepesen fejlett tőkés országokra*, ahol vagy olyan proletárforradalom van soron, melynek számos polgári demokratikus jellegű feladatot kell menetközben megoldania, vagypedig olyan polgári demokratikus forradalom, mely gyorsabban vagy lassabban szocialista forradalomba nő át; 3. *a gyarmati, félgyarmati és függő országokra*, ahol a proletariátus diktatúrájához való átmenethez egy egész időszak szükséges, melynek folyamán a polgári demokratikus forradalom átnő szocialista forradalomba; 4. *a még elmaradottabb országokra*, melyekben a győzedelmes nemzeti felkelés — ha a szocialista országok támogatják — a kapitalizmus átugrásával nyitja meg az utat a szocializmus felé.

Az országok első csoportjához tartoznak az Egyesült Államok, Anglia, Franciaország, Olaszország és a hozzájuk hasonló színvonalon álló tőkés országok. A második csoporthoz tartozott valaha Oroszország; a népi demokratikus országok létrejöttéig idetartozott Lengyelország, Románia és más országok; most ehhez a csoporthoz lehet számítani például Görögországot. Az országok harmadik csoportjához tartoznak a Fülöp-szigetek, India, Indonézia stb. A negyedik csoporthoz olyan országok tartoznak, mint az északnyugat-afrikai Francia-Marokkó, Francia-Nyugat-Afrika stb.

Ami azt a lehetőséget illeti, hogy egyes népek a kapitalizmus elkerülésével juthatnak el a szocializmushoz, a történelem során már előfordultak ilyen esetek. Például a középázsiai szovjetköztársaságokban élő jó néhány nép, a proletárforradalomnak és a szocializmusnak az ország többi részeiben aratott győzelmére támaszkodva, az ipari kapitalizmus szakaszának átugrásával tért át a szocializmusra.

Az imperializmus korszakára tehát jellemzőek egyrészt a szocialista forradalmak, másrészt azok a sajátos típusú polgári demokratikus forradalmak, amelyek szocialista forradalomba nőhetnek át.

3. A polgári demokratikus forradalom szocialista forradalomba való átnövésének lenini elmélete

Lenin, feltárva azokat a sajátosságokat, melyek a polgári demokratikus forradalmakat az imperializmusban jellemzik, kidolgozta e forradalmak szocialista forradalomba való *átnövésének* elméletét.

Marx és Engels már az 1848-as német polgári forradalom időszakában felvetette a permanens forradalom eszméjét. Ennek az eszmének a lényege az, hogy a proletariátus feladata „a forradalmat permanenssé tenni, mindaddig, míg valamennyi többékevésbé birtokos osztály ki nincs szorítva a hatalomból, míg a proletariátus meg nem hódítja az államhatalmat . . ."[5] De „a gazdasági fejlődés foka — állapította meg Engels — Európában akkor még korántsem érett meg a tőkés termelési mód megszüntetésére . . ."[6] Marx a munkásosztály harci sikerének feltételét a proletárforradalomnak a forradalmi parasztmozgalommal való egybekapcsolásában látta: „Németországban minden attól függ majd — írta Marx —, hogy lehetséges lesz-e a proletárforradalmat a paraszthábornúnak valamiféle második kiadásával támogatni"[7].

Lenin tovább fejlesztette Marxnak ezeket az eszméit, amelyeket az opportunisták a feledés homályába süllyesztettek, s megteremtette egységes és teljes elméletét a polgári demokratikus forradalom szocialista forradalomba való átmenetének feltételeiről és útjairól, az előbbinek az utóbbiba való átnövéséről. Lenin kimutatta, hogy a polgári forradalom és a proletárforradalom között nincs okvetlenül szükség a burzsoázia uralmának időszakára, mert az imperializmus korszakában tökéletesen lehetővé vált a közvetlen átmenet a polgári forradalomból a szocialista forradalomba.

Vizsgáljuk meg, hogy mi az alapja ennek az átnövésnek, és mi teszi azt lehetővé.

A felfelé ívelő kapitalizmus korszakának polgári forradalmaiban, e forradalmak győzelme után elkerülhetetlen volt a burzsoá tulajdon uralmának hosszabb vagy rövidebb időszaka. Az imperializmus korszakában a polgári demokratikus forradalom győzelme után már nincs talaja a magántulajdon, a tőkés alap ilyen hosszantartó fennmaradásának.

[5] *Marx—Engels.* Válogatott művek. 1. köt. 87. old.
[6] Ugyanott, 101. old.
[7] *Marx—Engels.* Válogatott levelek. Szikra 1950. 101. old.

A polgári demokratikus forradalom szocialista forradalomba való átnövésének szükségszerűségét az is meghatározza, hogy a jelenlegi korszakban a feudalizmus elleni harc elválaszthatatlan az imperializmus elleni harctól, mert az imperializmus támogatja és igyekszik fenntartani az idejétmúlt feudális viszonyokat. A burzsoá-földesúri Oroszországban például a földbirtokosok és a cárizmus érdekei szorosan összefonódtak az orosz és a nyugati imperializmus érdekeivel, s a nyugati imperialisták minden erejükkel támogatták a cárizmust és a feudalizmus minden pillérét. A nép harca a cárizmus ellen ezért összeolvadt az imperializmus elleni harccal, és a forradalom, mely a cárizmus és a földesurak ellen indult, szükségszerűen antiimperialista forradalomba, azaz proletárforradalomba nőtt át.

A polgári demokratikus forradalomnak szocialista forradalomba való átnövését meghatározza továbbá az a körülmény is, hogy az imperializmus viszonyai között lefolyó polgári demokratikus forradalmakban az osztályok másképpen oszlanak meg, más szerepet töltenek be a forradalomban, mint azelőtt, minthogy az osztályok egymáshoz való viszonya megváltozott, és ennek megfelelően megváltozott a forradalom hajtóerőinek összetétele is. A burzsoázia már nem lehet a forradalom vezető ereje, vezére. A polgári demokratikus forradalmakban a vezető szerep a proletariátusé lett. A proletariátusnak nemcsak a polgári demokratikus forradalomban vannak szilárd szövetségesei (a parasztság valamennyi rétege), hanem a szocialista forradalomban is (a szegényparasztság), és ez teszi számára lehetővé a közvetlen átmenetet a polgári demokratikus forradalomból a szocialista forradalomba. A burzsoázia nemcsak hogy elveszítette vezető szerepét a polgári demokratikus forradalomban, hanem számos országban ellenforradalmi erővé vált. Ezzel kapcsolatosan meg kell különböztetni az idegen elnyomástól mentes országokat a függő országoktól, illetve az olyan országoktól, amelyek az imperialista agresszió áldozataivá váltak.

A független országokban a burzsoázia ellenforradalmi szerepet tölt be a forradalomban. Mivel már hanyatló osztály, és retteg a proletariátustól, ezért a földesurakkal közös reakciós táborban egyesül. Uralmának fenntartása végett arra törekszik, hogy támaszául megőrizze a múlt összes maradványait, mindenekelőtt a feudális-jobbágyi intézményeket. Ennélfogva az ilyen országokban az antifeudális forradalmak a burzsoázia támogatása nélkül, sőt a burzsoázia ellenére mennek végbe. Az oroszországi polgári demokratikus forradalomban, 1905-ben

és 1917-ben, a burzsoázia ellenforradalmi szövetségben állott a földbirtokosokkal a proletariátus és a parasztság ellen. Ebben a forradalomban a vezető szerep a proletariátusé volt, amely 1917-ben meg is valósította a polgári demokratikus forradalom átnövését a szocialista forradalomba.

A gyarmatokon és a függő országokban a polgári demokratikus forradalom társadalmi bázisa valamivel szélesebb. A külföldi imperialisták igája főként a parasztokra, a munkásokra és a kisiparosokra nehezedik, de érinti a burzsoázia középrétegét is. Az idegen elnyomók elleni nemzeti felszabadító harc szükségszerűen nemzeti felszabadító demokratikus forradalomba torkollik.

Miért forradalom az a nemzeti felszabadító harc, mely a gyarmatokon és a függő országokban az idegen elnyomók ellen folyik? Amikor idegen hódítók törnek az országra, akkor az ellenük vívott harc nem forradalom, hanem háború. Ha azonban az idegen hódítók a leigázott országon belül társadalmi támaszra találnak az ország uralkodó osztályaiban, amelyek kezükben tartják a hatalmat, akkor az idegen elnyomás alól történő felszabadulásért folytatott harc egyúttal az országban fennálló hatalom elleni harccá, forradalmi harccá, forradalommá válik.

Az imperializmus társadalmi támasza a gyarmatokon és a függő országokban rendszerint a földesurak osztálya és az úgynevezett komprádor burzsoázia. A komprádor burzsoázia a külföldi tőke és a helyi piac között közvetítő szerepet tölt be, és részét alkotja a hazai kereskedő nagyburzsoáziának. Kínában az imperializmus ellen folytatott nemzeti felszabadító harc egyben a feudalizmus, a földbirtokos osztály és a komprádor burzsoázia elleni forradalmi harc volt. Ezeknek az osztályoknak a megdöntése elengedhetetlen feltétele volt annak, hogy megfosszák a külföldi elnyomókat belföldi támaszaiktól.

Ugyanakkor a belső reakciós erők a külföldi imperialista elnyomókban védelmezőikre és támogatóikra találnak. Az imperializmus a gyarmatokon és a függő országokban egész pénzügyi és katonai hatalmával védi a reakciós feudális intézményeket, a feudális maradványokat és azoknak egész bürokratikus-militarista felépítményét. Ennélfogva a feudális maradványok elleni harc ezekben az országokban elválaszthatatlan az imperializmus elleni harctól.

Közép- és Délkelet-Európa országait, melyeket a német fasiszta bitorlók csizmája letiport, a Szovjet Hadsereg szabadí-

totta fel, az illető országok népei által folytatott nemzeti felszabadító mozgalom támogatásával. A német fasiszta leigázók ezekben az országokban a nagyburzsoázia, a földbirtokosok, a magasrangú államhivatalnokok és a kormányhű tisztikar segítségét élvezték, s ezek a külső ellenséggel együttműködve nyomták el a népet. Az a harc, melyet ezek a népek a proletariátus vezetésével az idegen fasiszta elnyomók ellen vívtak, szorosan összefonódott az országon belüli hatalomért, a hatalmon levő kollaboráns kormányok eltávolításáért folyó harccal. Ez az oka annak, hogy ezekben az országokban a forradalom az első szakaszban antiimperialista és demokratikus forradalom volt, s a proletariátus vezetésével átnőtt szocialista forradalomba.

Így tehát a gyarmatokon és a függő országokban, vagyis a külföldi járom alatt nyögő országokban a külföldi imperialisták ellen irányuló nemzeti felszabadító forradalom elválaszthatatlan az antifeudális forradalomtól. Miért nemzeti demokratikus forradalom ez? Azért nemzeti, mert a nemzeti felszabadítás feladatát oldja meg; azért demokratikus, mert nem közvetlenül szocialista, hanem demokratikus átalakításokat valósít meg. A nemzeti demokratikus forradalom, amennyiben nem lép ki a magántulajdon kereteiből, a polgári demokratikus forradalmak típusához tartozik. A polgári demokratikus forradalomnak az elnyomott országokban tehát az a sajátossága, hogy „a feudális csökevények elleni mozgalomnak és az imperializmus elleni mozgalomnak egyesülése"[8].

A polgári demokratikus forradalomnak a függő országokban tapasztalt ilyen sajátos jellege határozza meg e forradalom társadalmi bázisának sajátosságait és hajtóerőinek összetételét is. A forradalom tábora a nemzet széles rétegeit öleli fel, és magában foglalja a nemzeti burzsoáziát is, vagyis a középburzsoáziát, amely szintén szenved a külföldi tőke, a helyi hűbérurak és militaristák (teljhatalmú tábornokok) uralma alatt. Ebből következik a leninizmusnak az az ismert tétele, hogy míg az imperialista, elnyomó országokban a burzsoázia a forradalom minden szakaszában ellenforradalmi, addig a gyarmatokon és a függő országokban a nemzeti burzsoázia bizonyos fokig és bizonyos ideig támogathatja a dolgozók forradalmi mozgalmát az imperializmus ellen.

Ennek a körülménynek óriási jelentősége van a proletárpárt

[8] *Sztálin* Művei. 9. köt. Szikra 1952. 304. old.

stratégiája és taktikája szempontjából. A Kínai Kommunista Párt a forradalmi harc során meg tudta teremteni a hazafias demokratikus forradalmi frontot, és győzelemre tudta vinni a népi forradalmat. Az összes hazafias, demokratikus erők egyesült arcvonalára támaszkodott a forradalom Közép- és Délkelet-Európa országaiban is. Bulgáriában a Hazafias Front, Romániában a Nemzeti Demokratikus Front, Magyarországon a Nemzeti Függetlenségi Front, Lengyelországban a Nemzeti Front töltötte be ezt a hivatást. Ezt a történelmi tapasztalatot szem előtt tartják és erre építik stratégiájukat a demokratikus forradalom felé haladó országok kommunista pártjai. Az Indiai Kommunista Párt programja, mely hangsúlyozza a küszöbön álló forradalom antiimperialista jellegét, feladatul tűzi ki az indiai nemzeti burzsoáziának a nemzeti egységfrontba való bevonását. A Japán Kommunista Párt programja megállapítja, hogy miután Japán a második világháború után az amerikai megszállási rendszer elnyomása alá került, a Japánban eljövendő forradalom — mint függő ország forradalma — nemzeti felszabadító, demokratikus forradalom lesz. A Japán Kommunista Párt ezért azt a feladatot tűzi ki, hogy e forradalom érdekében tömöríteni kell az összes nemzeti hazafias erőket, beleértve a nemzeti burzsoáziát, mely ebben a harcban aktív szerepre hivatott.

A burzsoázia azonban a jelenkori viszonyok között, még ha támogatja is a forradalmat, akkor sem tudja már a vezető szerepet, a hegemón szerepét betölteni a forradalomban. Ez a burzsoázia helyzetének kettősségéből következik, aminek folytán a burzsoázia óvatosan figyeli, vajon a forradalom nem megy-e túl az ő céljain. A forradalom vezetése, hegemóniája a proletariátus kezébe ment át.

A *proletariátusnak* és pártjának *vezető szerepe* egyik legfontosabb feltétele a forradalom fejlődésének és győzelmének, annak, hogy a forradalom a demokratikus szakaszból átnőhessen, közvetlenül átmehessen a szocialista szakaszba.

A proletariátus hegemóniájának eszméjét már Marx és Engels felvetette. Lenin ezt az eszmét tovább fejlesztette. Tökéletesen megalapozott elméletet dolgozott ki arra vonatkozóan, hogy a proletariátus hivatott a néptömegek vezetésére mind a demokratikus, mind a szocialista forradalomban. A mensevikek arra szólították fel a proletariátust, hogy tartózkodjék a polgári demokratikus forradalomban való aktív részvételtől, minthogy a polgári forradalom, úgymond, a burzsoázia dolga. Lenin

szembeszállt a mensevikek álláspontjával, s a legalaposabb érvekkel indokolta meg, hogy a proletariátusnak tevékenyen részt kell vennie a forradalomban, sőt vezetnie kell ezt a forradalmat. Lenin kimutatta, hogy az imperializmus viszonyai között a burzsoázia kevésbé érdekelt a polgári forradalomban, mint a proletariátus. Hogy mennyire érdekelt a proletariátus a polgári demokratikus forradalom végigvitelében, az kiviláglik abból — fejtette ki Lenin —, hogy a munkásosztály harca a tőkés osztály ellen nem tud teljes mértékben kibontakozni és győzelmet aratni mindaddig, míg nincsenek megdöntve a proletariátus régebbi, történelmi ellenségei; a proletariátusnak érdekében áll a feudális maradványok legteljesebb kiküszöbölése a gazdasági és politikai életből, érdekében áll a lehető legnagyobb szabadság kivívása, hogy olyan feltételeket érhessen el, amelyek mellett szabadabban és nagyobb méretekben szervezheti meg harcát a szocializmusért. Ha a proletariátus kivívja a vezető szerepet a polgári demokratikus forradalomban, megnyitja azt a lehetőséget, hogy irányításával ez a forradalom szocialista forradalomba nőjön át[9].

A proletariátus azért lehet a polgári demokratikus forradalom vezetője, mert a proletariátus következetesen forradalmi és szervezett osztály, melynek a politikai harcban gazdag tapasztalatai vannak, és melyet a tudományos forradalmi elmélettel felvértezett marxista-leninista párt vezet. Ennek következtében a proletariátusban megvan az a képesség, hogy a néptömegek vezetését a burzsoáziától magához ragadja, és vezetni tudja a parasztságot, melynek érdeke az agrárkérdés következetesen forradalmi megoldása, a feudális osztály és a hűbéri maradványok megsemmisítése, vagyis a demokratikus forradalom következetes és radikális megvalósítása. Minthogy a burzsoázia nem tudja a parasztság szükségleteit kielégíteni, kedvező lehetőség nyílik arra, hogy a parasztság a proletariátus mellé álljon, és elfogadja a proletár vezetést.

A történelemben első ízben az orosz proletariátus valósította meg a Kommunista Párt vezetésével a proletariátus hegemóniáját és a polgári demokratikus forradalomnak szocialista forradalomba való átnövését. A Kommunista Internacionálé VI. kongresszusa, az orosz munkásosztály nagy tapasztalataira támaszkodva, tételként szögezte le, hogy *a proletariátus vezető*

[9] Lásd *Lenin*. A szociáldemokrácia két taktikája a demokratikus forradalomban. (*Lenin* Művei. 9. köt. Szikra 1954.)

szerepe a kommunista mozgalom fő stratégiai jelszava a polgári demokratikus forradalomban.

Ez a jelszó azóta az egész világ kommunista pártjainak irányelve. A Kínai Kommunista Párt, amikor a győzelmes népi forradalmat előkészítette és szervezte, abból indult ki, hogy „a kínai antiimperialista és antifeudális polgári demokratikus forradalom feladatai csak abban az esetben valósíthatók meg, ha a vezetés, mint azt a történelem menete megszabja, nem a burzsoázia, hanem a proletariátus kezében lesz"[10].

A proletariátus vezető szerepének stratégiai jelszava megvalósult a közép- és délkelet-európai országok területén vívott forradalmi harcban is. Ezekben az országokban a munkásosztály kezdeményezte a harcot a hitlerista megszállók és belföldi cinkostársaik ellen, és a munkásosztály volt ennek a küzdelemnek a legkövetkezetesebb harcosa. A munkásosztály vezette a következetes demokratikus átalakításokért vívott harcot, kezdeményezte a földreformot, s tekintélyre és befolyásra tett szert a nép körében, kivívta a vezető szerepet a forradalomban. Így tehát a történelem menete megerősítette a proletariátusnak a demokratikus forradalomban betöltött vezető szerepéről szóló nagy lenini eszme életerejét.

Ha a demokratikus forradalom a proletariátus vezetésével megy végbe, szükség van egy olyan államhatalomra, amely biztosítani tudja e forradalom feladatainak következetes megoldását. Lenin tanítása értelmében ilyen hatalom *a proletariátus és a parasztság forradalmi demokratikus diktatúrája.* A proletariátus és a parasztság diktatúrája e két osztály szövetségére és együttműködésére épül, s e szövetségben a proletariátusé a vezető szerep. A proletariátus és a parasztság forradalmi demokratikus diktatúráját meghatározott feladatok és funkciók jellemzik, amelyek a forradalom polgári demokratikus jellegéből következnek. A proletariátus és a parasztság diktatúrája arra hivatott, hogy elnyomja az ellenforradalmi erők ellenállását, hogy a feudális tulajdont eltörölje és a földet átadja a parasztságnak, s megvalósítsa a demokratikus átalakításokat. Amint az előbbiekben már kifejtettük, a gyarmatokon és egyéb olyan országokban, amelyekben a feudalizmusnak jelentős csökevényei maradtak fenn, és amelyek az imperialista katonai agresszió áldozataivá váltak, a polgári demokratikus forradalomban egyesül az antifeudális és az antiimperialista forrada-

[10] *Mao Ce-tung.* Válogatott művei. 1. köt. Szikra 1952. 501. old.

lom. Ez pedig azzal jár, hogy a forradalom társadalmi bázisa kiszélesedik: ilyen körülmények között a forradalom az ország összes demokratikus és hazafias erőinek nemzeti egységfrontjára támaszkodik. Ennek megfelelően az ilyen országokban a proletariátus és a parasztság forradalmi demokratikus diktatúrája nem tiszta formájában jelenik meg, hanem a proletariátus és a parasztság diktatúráját támogató egyéb társadalmi rétegek részvételével. Ez volt a helyzet a közép- és délkelet-európai országokban az ott végbement forradalom első szakaszában. Kínában a győzelmes népi forradalom eredményeként létrejött a nép demokratikus diktatúráján alapuló Népköztársaság. Ez a diktatúra a munkás-paraszt szövetségen alapszik, s vezetője a munkásosztály, élén a Kommunista Párttal.

Az a körülmény, hogy a munkásosztály a proletariátus és a parasztság diktatúrájának vezetője, biztosítja a polgári demokratikus forradalom feladatainak haladéktalan és maradéktalan megoldását. A munkásosztály vezető tevékenysége egyszersmind biztosítja a kapitalizmus megdöntésének előkészítését. A forradalom új fejlődési szakaszába lép, s erre a szakaszra az erők olyan átcsoportosulása jellemző, amelynek eredményeként a polgári demokratikus forradalom végéig az erők a szocialista forradalomba való közvetlen átmenet céljából a proletariátus köré tömörülnek. A polgári demokratikus forradalom szocialista forradalomba nő át[11].

A proletariátus és a parasztság forradalmi demokratikus diktatúrájából a proletariátus diktatúrájába vezető átmenet nem valósulhat meg másként, mint osztályharcban. A konkrét történelmi feltételektől függően azonban ez a harc különböző formákban megy végbe. A forradalom fejlődhet úgy, hogy az egyik szakasz békésen átnő a másikba, de fejlődhet úgy is, hogy elkerülhetetlenné válik a forradalmi robbanás.

Az 1917-es orosz forradalomban a polgári demokratikus szakaszból a szocialista szakaszba való átmenet az októberi fegyveres felkelés eredményeként ment végbe, mely a Kommunista Pártnak és a párt Központi Bizottságának vezetésével győzelmet aratott. A forradalmi robbanás szükségessége több sajátos történelmi feltételből következett. Az 1917-es februári polgári demokratikus forradalom Oroszországban a kettős hatalom kialakulására vezetett: megalakult a burzsoá-földesúri

[11] Lásd az SZK(b)P története. Rövid tanfolyam. Szikra 1954. III. fejezet.

Ideiglenes Kormány, és létrejöttek a tulajdonképpeni hatalommal rendelkező Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetjei. A szovjetek létrejötte azt jelentette — mutatott rá Lenin —, hogy a februári forradalom eljutott a proletariátus és a parasztság demokratikus diktatúrájáig, de ez a diktatúra nem „tiszta" formájában, hanem a kettős hatalom fennállásának körülményei között jelent meg. Ha a szovjetekben akkoriban hangadó mensevikek és eszerek — akik félrevezették a tömegeket és megingatták bizalmukat a burzsoázia legyőzésének lehetőségében — nem árulták volna el a forradalmat, akkor minden hatalom a szovjetek kezébe kerülhetett volna, s azután a szovjeteken belül vívott harc útján, forradalmi robbanás, fegyveres felkelés nélkül lehetett volna megvalósítani az átmenetet a proletárdiktatúrára. Az 1917 áprilisától júliusáig terjedő időszakban a Kommunista Párt az oroszországi forradalom békés fejlődésére vett irányt, a proletárdiktatúra megvalósítását a szovjeteken keresztül tervezte, s ezért azt tűzte ki feladatul, hogy a kommunisták szerezzék meg a többséget a szovjetekben. Minthogy azonban a mensevikek és az eszerek lepaktáltak a burzsoáziával, s ennek következtében a szovjetek az egész hatalmat az ellenforradalmi Ideiglenes Kormánynak engedték át, a szocialista forradalomba való átmenetet csakis az Ideiglenes Kormány fegyveres megdöntése útján lehetett megvalósítani.

A közép- és délkelet-európai országokban az antifeudális forradalmaknak szocialista forradalmakba való átnövése más körülmények között és más formákban ment végbe. Itt a Szovjet Hadseregnek a német fasiszta bitorlók fölött aratott győzelme után népi demokratikus rendszer jött létre. Miután a népi demokratikus hatalom teljesítette az antifeudális forradalom feladatait, a proletariátus ezekben az országokban megindította a harcot a szocialista forradalomért. Ez a harc 1947—1948-ban győzelemmel végződött, aminek eredményeként a népi demokratikus rend proletárdiktatúrává — annak sajátos formájává — alakult át. A polgári demokratikus forradalom a népi demokratikus országokban békés úton, forradalmi robbanás nélkül nőtt át szocialista forradalomba, mert a reakciós erőket megbénította a Szovjet Hadseregnek a német fasiszta megszállók felett aratott győzelme. Míg 1917-ben Oroszországban a mensevikeknek és az eszereknek egy bizonyos ideig sikerült megingatni a munkásosztálynak saját erejébe vetett hitét, és elérni, hogy a munkás-paraszt szovjetek ideig-óráig lemondtak a burzsoázia javára a hatalomról, addig a proletárdiktatúra oroszországi

kivívásának hatalmas történelmi példája arra buzdította a népi demokratikus országok munkásait, hogy elszántan harcoljanak a proletárdiktatúráért. Az új történelmi viszonyok tehát — különösképpen a győzelmes szocializmus országának, a Szovjetuniónak léte és segítsége — megkönnyítették a népi demokratikus országokban az antifeudális polgári demokratikus forradalomnak szocialista forradalomba való átnövését.

4. A proletár-, szocialista forradalom

A rabszolgatartó rend és a feudalizmus ellen vívott forradalmakban a forradalmat végrehajtó dolgozó osztályok nem voltak hordozói azoknak a termelési viszonyoknak, amelyek történelmileg soron következtek és e forradalmak eredményeként gyökeret vertek. A történelemben először a proletár-, szocialista forradalomban lép fel a dolgozó és kizsákmányolt osztály, a forradalmat végrehajtó proletariátus az idejétmúlt termelési viszonyok felváltására hivatott új termelési viszonyok hordozójaként. Ezért lehet első ízben a kizsákmányolt osztály — a proletariátus — a zászlóvivője annak, hogy a termelési viszonyok és a termelőerők jellege közti feltétlen összhang törvénye az egész társadalom érdekében érvényre jusson. A proletariátus hivatott arra, hogy megdöntse az elavult burzsoá termelési viszonyokat, és a termelőerőknek megfelelő új, szocialista termelési viszonyokat hozzon létre.

A múltban a termelési viszonyoknak a termelőerők állapotával való összhangja úgy állt helyre, hogy a magántulajdon és a kizsákmányolás egyik formáját a magántulajdon és a kizsákmányolás egy másik formája váltotta fel; a szocialista forradalom ellenben felszámolja a termelési eszközök mindennemű magántulajdonát, létrehozza a társadalmi, szocialista tulajdont, s megszünteti az ember ember általi kizsákmányolásának minden formáját. Ez a proletárforradalom nagy történelmi jelentősége, s ez az, amiben gyökeresen különbözik minden más forradalomtól. Ezért a proletárforradalom gyökeres fordulatot jelent a világtörténelemben.

Az oroszországi Nagy Októberi Szocialista Forradalom teljes mértékben bebizonyította a proletárforradalom jelentőségéről szóló marxi-lenini tanítás igazát. Eltörölte a termelési eszközök magántulajdonát, felszámolta a kizsákmányoló osztályokat, megszüntette a kizsákmányolás és elnyomás minden formáját,

létrehozta a termelési eszközök társadalmi tulajdonán alapuló szocialista termelési módot.

A polgári forradalomtól eltérően, melynek küldetése kimerül a régi rend lerombolásában, a proletárforradalom nem korlátozódik arra, hogy lerombolja a régit. Hatalmas építő feladatok állnak előtte: az a rendeltetése, hogy új módon, a szocializmus elvei alapján szervezze meg az emberek millióinak életét.

A termelési eszközök szocialista tulajdona, a szocialista termelési viszonyok nem alakulhatnak ki annak a régi társadalomnak a méhében, amely a termelési eszközök magántulajdonán, a dolgozók kizsákmányolásán és elnyomásán alapszik. A tőkés társadalom méhében csak az anyagi feltételek jönnek létre ahhoz, hogy a szocializmus elkerülhetetlenül bekövetkezzen. Ezek az anyagi feltételek új termelőerők formájában, a munka társadalmasodásának formájában jelennek meg, s szükségszerűvé teszik, hogy a termelési eszközök a társadalom tulajdonába menjenek át. Ez az átmenet azonban csakis a szocialista forradalom, a proletariátus diktatúrájának kivívása után valósulhat meg. Míg a burzsoá forradalom kezdetén már megvannak a tőkés gazdaság spontánul keletkezett kész formái, és a forradalom feladata csak az, hogy lerombolja a régi rendet, addig a proletárforradalom nem talál kész szocialista gazdasági formákat, és ezért az a feladata, hogy a termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti feltétlen összhang gazdasági törvényére támaszkodva, a szocialista gazdaság megszervezésének lendítőerejeként a proletárdiktatúrát használja föl.

A burzsoázia és a munkásmozgalomban működő reformista ügynökei váltig azt állítják, hogy a munkásosztály, ha szétzúzza a régi rendet, nem tudja az államot és a gazdaságot irányítani, és hogy a nép nem lehet meg földesurak és tőkések nélkül. Ezt a rágalmat, melyet ma a jelenkori rabszolgatartók és a jobboldali szocialista vezérek, a labouristák és a szakszervezeti bürokraták felső körei szórnak a munkásosztályra, maga az élet zúzza pozdorjává, az a tény, hogy a szovjet nép a Kommunista Párt vezetésével felépítette a szocializmust, s a szocializmus él és virul. A szovjet forradalom és a népi demokratikus országokban végbement forradalmak tapasztalatai a gyakorlatban igazolták, hogy a munkások és a parasztok, ha lerázzák a tőkések és a földesurak jármát, hatalmas alkotóerőt tudnak kifejteni az új állam, gazdaság és kultúra építésében.

A szocialista forradalom, amelynek feladata minden kizsákmányolás és minden elnyomás megszüntetése, nem támaszkod-

hat a dolgozók elnyomása érdekében létrehozott régi államra. E feladatok megoldására a proletariátusnak olyan újtípusú államot kell teremtenie, amely elvileg különbözik minden régebbi államtól, és amelynek az a rendeltetése, hogy elnyomja a megdöntött kizsákmányoló osztályok ellenállását, s a kommunizmus felépítésének eszköze legyen.

Ezt kézzelfogható módon megerősíti a Nagy Októberi Szocialista Forradalom példája. Oroszország proletariátusa e forradalom során szemben találta magát a régi földesúri-burzsoá hivatalnoki és katonai apparátus dühödt ellenállásával és szabotázsával. A munkásosztály csak úgy tudta végigvinni az ország szocialista átalakítását, hogy földig lerombolta a régi államgépezetet, és megteremtette az új, proletárállamot, a szovjet államot. A népi demokratikus országok tapasztalatai újból megerősítették a marxizmus-leninizmus igazát, mely szerint a dolgozók csak a burzsoá államgépezet szétzúzása révén szabadulhatnak fel a tőkés iga alól. Hogy megtörjék a reakciós osztályok ellenállását és végrehajtsák az ország szocialista átalakítását, a dolgozóknak a kommunista és munkáspártok vezetésével ezekben az országokban is szét kellett zúzniuk a régi államgépezetet, és meg kellett teremteniük az új, népi demokratikus államot.

Azok az osztályok, amelyek az új, haladó termelési viszonyok hordozóiként léptek föl, s a termelési viszonyok és a termelőerők jellege közti feltétlen összhang törvényének felhasználásáért és érvényrejutásáért harcoltak — mindenkor a régi rend fenntartásában érdekelt, önmagukat túlélt osztályok ellenállásába ütköztek. A szocialista forradalom különösen nagy ellenállásba ütközik, mert itt az évszázadokon át szentesített magántulajdon felszámolásáról, a kizsákmányolás és az elnyomás minden pillérének megsemmisítéséről van szó. A szocialista forradalom erőivel szemben állnak a régi társadalom összes erői, s a harc életre-halálra megy. Ezért ahhoz, hogy a szocialista forradalom leküzdhesse a társadalom régi, önmagukat túlélt osztályainak ellenszegülését, mérhetetlenül nagyobb erőkre van szükség, mint a régebbi forradalmakban.

A tőkés országokban már régen megérlelődött az a szükségszerűség, hogy a tőkés termelési viszonyokat szocialista termelési viszonyok váltsák fel. A történelmi szükségszerűség realizálódását azonban a reakciós osztályok gátolják. Azok az erők viszont, melyek le tudják küzdeni ezt az akadályt, ezekben az országokban egyelőre még nincsenek meg. Hogy ilyen hatal-

mas erő akadhat, arra a történelemben az orosz munkásosztály adott példát. Az orosz munkásosztály, amely maga mellé tudta állítani és magával tudta ragadni a kizsákmányolt parasztság milliós tömegeit a cárizmus és a kapitalizmus ellen intézett támadásában, megtörte a reakciós osztályok ellenállását, és szétzúzta ezeket az osztályokat. Oroszországban és a népi demokratikus országokban az egymással szövetséges munkások és parasztok, a munkásosztály és annak marxista pártja vezetésével, közös erőfeszítéssel döntötték meg a kapitalizmust.

A szocialista forradalom legfőbb, döntő hajtóereje a proletariátus. A történelmi fejlődés objektív menete a proletariátus hivatásává teszi, hogy a kapitalizmus sírját megássa, és az új társadalmat, a kommunizmust megteremtse. A munkásosztálynak ez a világtörténelmi jelentőségű szerepe a tőkés társadalomban elfoglalt helyzetéből ered. Lenin szavai szerint a proletariátus a tőkés társadalom szocialista társadalommá való átalakulásának „szellemi és morális hajtóereje, fizikai végrehajtója . . ."[12] A proletariátus a legkövetkezetesebb és mindvégig forradalmi osztály az összes elnyomók elleni harcban.

A proletariátus azonban nem egymagában, nem a többi dolgozók és kizsákmányoltak tömegétől elszigetelten hajtja végre a szocialista forradalmat. Tekintettel arra, hogy a szocialista forradalom minden kizsákmányolást megszüntet, ezért a proletariátus érdekei egybeesnek az összes dolgozóknak, vagyis a társadalom túlnyomó többségének az érdekeivel.

A leninizmus azt tanítja, hogy a proletariátusnak a kapitalizmus ellen vívott harcában szövetségesei a félproletár kizsákmányolt tömegek, amelyek a proletariátus vezetésével ugyancsak a szocialista forradalom hajtóerejévé válnak.

Azzal, hogy a kapitalizmus imperializmussá alakult át, erősen fokozódott az a tendencia, hogy a nem proletár dolgozó lakosság, a kistulajdonosok a tőke rabságába süllyednek. A tőkés országok parasztságát egyre fokozottabban sújtja a kizsákmányolás, és gyors ütemben folyik a kis földművesek kisajátítása, a parasztságnak a földtől való megfosztása. A mezőgazdaság minden ágában növekszik a bérmunka felhasználása. Ennek következtében a dolgozó parasztság a burzsoáziával egyre ellenségesebb viszonyba kerül, és a proletariátus szövetségesévé válhat.

[12] *Lenin* Művei. 21. köt. 60. old.

Mindez pedig azt jelenti, hogy a kizsákmányolt nem proletár dolgozó lakosság a proletariátus megbízható szövetségese lehet a szocialista forradalom győzelméért vívott harcban. Ez az oka annak, hogy a leninizmus „új mozzanatot vitt be a dologba, mint a szocialista forradalom *elengedhetetlen* mozzanatát: a proletariátusnak a város és a falu félproletár elemeivel való *szövetségét*, mint a proletárforradalom győzelmének feltételét"[13].

Az Októberi Szocialista Forradalom győzelme nagy történelmi próbája és igazolása volt a proletariátus szövetségeseiről szóló lenini eszmének. Ezt a győzelmet a munkásosztály és az oroszországi parasztlakosság túlnyomó többségét alkotó szegényparasztság szövetsége alapján vívták ki.

Így tehát a munkásosztály és az általa vezetett szegényparasztság volt az Októberi Szocialista Forradalom hajtóereje. „A munkásság és a szegényparasztság szövetsége döntő kihatással volt a középparasztok magatartására is, akik sokáig ingadoztak, és csak az októberi felkelés előtt fordultak igazán a forradalom felé, és csatlakoztak a szegényparasztsághoz"[14].

A Kommunista Párt fel tudta használni az oroszországi proletárforradalom ügyének érdekében az általános demokratikus békemozgalmat, a földesúri földek elfoglalásáért folyó parasztmozgalmat, az elnyomott népek nemzeti felszabadító mozgalmát és a nemzeti egyenjogúságért vívott harcát. A szabadságmozgalomnak mindezek az áradatai a Kommunista Párt vezetésével egyesültek a proletariátus szocialista mozgalmával, amely a burzsoázia megdöntésére, a proletárdiktatúra megteremtésére irányult.

Lenin kidolgozta azt a tételt is, amelynek értelmében a proletariátus, miután hatalomra került, a város és a falu egész dolgozó tömegét, köztük a parasztságot, tovább tudja vinni, s tovább is kell vinnie, mégpedig a társadalom szocialista átalakításának útján. A leninizmusnak ez a tanítása is ragyogóan kiállta a gyakorlat próbáját. A Szovjetunióban a szocializmus éppen a munkásosztály vezetésével működő munkás-paraszt szövetség alapján győzött. A szovjet parasztság a munkásosztállyal együtt halad a kommunizmus felé. A népi demokratikus országokban a dolgozó parasztság a munkásosztály vezetésével szintén tevékeny részese a szocialista építésnek. Mindez

[13] Az SZK(b)P története. Rövid tanfolyam. 89. old.
[14] Ugyanott, 248. old.

azoknak a lenini eszméknek teljes diadaláról tanúskodik, amelyek megvilágítják a munkásosztály szövetségeseinek szerepét a szocializmusért vívott harcban.

A szocialista forradalomnak — a polgári forradalomtól eltérően — egyik legfontosabb sajátossága az, hogy a proletariátus köré tömöríti a dolgozók és kizsákmányoltak sokmilliós tömegét, és létrehozza szilárd és tartós szövetségüket az osztály nélküli kommunista társadalom felépítése érdekében.

A proletárforradalomnak, minthogy bonyolult feladatai az átalakítás mélységét tekintve össze sem hasonlíthatók az előző forradalmak feladataival, hozzáértő vezetésre, harcos és tapasztalt élcsapatra van szüksége. A proletariátus vezető szervezete: marxista forradalmi pártja. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom azért diadalmaskodhatott, mert a munkásosztály élén a kommunisták egységbe kovácsolt, harcokban megedzett pártja állott, melynek olyan fegyver volt a kezében, mint a marxizmus-leninizmus elmélete, és amelyet elszakíthatatlan szálak fűztek a proletariátushoz és az összes dolgozók tömegéhez. A Kommunista Párt tudatosította Oroszország munkásosztályában, hogy neki jutott az imperializmus elleni nemzetközi forradalmi harc első rohambrigádjának történelmi szerepe. A párt engesztelhetetlen harcot folytatott a megalkuvók és a kapitulánsok: a mensevikek, az eszerek és a trockisták ellen, s ebben a harcban nevelte a munkásosztályt forradalmi elszántságra és kezdeményezésre, felvértezte tudományosan megalapozott programmal és a győzelem biztos tudatával, kidolgozta a forradalmi harc stratégiáját és taktikáját, megtanította a munkásosztályt arra, hogy megtalálja és maga köré tömörítse szövetségeseit, megszervezte a munkásosztály sorait. Ezzel a Kommunista Párt a hős orosz proletariátusnak hatalmas harci és győzelmi fegyvert adott a kezébe. A bolsevikok történelmi jelentőségű VI. pártkongresszusa kitűzte a párt és az oroszországi munkásosztály elé a fegyveres felkelés feladatát.

A polgári demokratikus forradalomnak szocialista forradalomba való átnövésére, a szocializmusnak egy országban lehetséges győzelmére, és a szovjetekre mint a proletárdiktatúra politikai formájára vonatkozó zseniális lenini tanítások alapján a Kommunista Párt az oroszországi munkásosztályt a szocialista forradalomra, a proletárdiktatúra kivívására és a végső győzelemre vezette.

5. A leninizmus tanítása a szocializmus győzelmének lehetőségeiről

A leninizmus azt tanítja, hogy a szocializmus győzelme lehetséges először egy országban, s egyúttal felvázolja a szocializmus világméretű győzelmének útjait.

Marx és Engels úgy vélték, hogy a győzelmes szocialista forradalom az összes, vagy legalább a legfontosabb tőkés országokban egyidejűleg következik be. A szocializmus győzelmét egy országban lehetetlennek tartották.

Marx és Engels korában ez az álláspont helyes volt, mivel akkoriban a kapitalizmus még felfelé haladt. Marx egyik levelében a következőket írja Engelsnek: „A súlyos probléma számunkra ez: a kontinensen küszöbön áll a forradalom, és nyomban szocialista jelleget is fog ölteni. Vajon nem fogják-e szükségszerűen eltiporni ebben a kis zugban, mikor sokkal nagyobb területen a polgári társadalom mozgása még emelkedő irányú?"[15]

Lenin, az imperializmus sajátosságait figyelembe véve, ebben a kérdésben teljesen új álláspontot alakított ki. Kimutatta, hogy az imperializmus a kapitalizmus utolsó szakasza, amelyre a fejlődés hanyatló irányú vonala, a kapitalizmus rothadása jellemző. Lenin e szakasz tanulmányozása során felfedezte azt a törvényt, hogy az imperializmus korában a kapitalista országok gazdasági és politikai fejlődése egyenlőtlen, és e törvényből kiindulva arra a következtetésre jutott, hogy lehetetlenné vált a szocializmus egyidejű győzelme az egész világon, de lehetséges a szocializmus győzelme először egy országban. Az egyenlőtlen fejlődés törvénye a monopolkapitalizmus korszakában eleve meghatározza, hogy a különböző országokban különböző időpontokban érlelődik meg a proletárforradalom, ennélfogva a forradalom győzelme lehetséges először egy vagy néhány országban, és lehetetlen egyidejűleg valamennyi országban.

Azt a gondolatot, hogy a szocializmus győzelme lehetséges Oroszországban, megtaláljuk már a polgári demokratikus forradalomnak szocialista forradalomba való átnövéséről szóló lenini elméletben is (1905). Kifejtett formában azonban Lenin ezt a tételt először 1915-ben „Az Európai Egyesült Államok jelszaváról" című cikkben, majd ismét „A proletárforradalom katonai programja" című, 1916-ban írott cikkében fogalmazta meg.

---

[15] *Marx—Engels.* Válogatott levelek. 124. old.

„A kapitalizmus fejlődése — írta Lenin — a különböző országokban a legnagyobb mértékben egyenlőtlenül megy végbe. Az árutermelés mellett ez másképp nem is lehetséges. Ebből adódik az a vitathatatlan következtetés, hogy a szocializmus nem győzhet egyidejűleg *valamennyi* országban. Először egyetlen vagy néhány országban fog győzni, a többi pedig bizonyos ideig burzsoá vagy a burzsoá rendig még el sem jutott ország marad"[16].

Sztálin megvédelmezte a lenini elméletet, és kimutatta, hogy a fejlődés egyenlőtlensége, amely megvolt a monopólium előtti kapitalizmusban is, az imperializmus viszonyai közt új jelleget öltött, és rendkívül nagymértékben kiéleződött. Az imperializmus viszonyai között fokozódik a különböző országok egyenlőtlen gazdasági és politikai fejlődésére vonatkozó törvénynek a hatása. Az imperializmus korában már nemcsak egyes tőkések, hanem a tőkések monopolista egyesülései is versenyeznek egymással; ennek következtében a konkurrencia nagy lendületet ölt, kiéleződik, s új harci eszközöket, formákat és módszereket vet be. Az imperializmusban a „nagyhatalmak" már teljesen felosztották egymás közt a világot.

Az imperializmus korában a kapitalizmus egyenlőtlen fejlődését az jellemzi, hogy egyes országok másokhoz képest ugrásszerűen fejlődnek. Egyes, azelőtt elmaradt tőkés országok nemcsak elérik, de túl is szárnyalják, kiszorítják a régebben élenhaladó tőkés országokat. Ezért megváltoznak ezeknek az országoknak egymásközötti erőviszonyai, és napirendre kerül a már felosztott világ — a gyarmatok, piacok, nyersanyagforrások és tőkebefektetési területek — újrafelosztásának kérdése. Ez az újrafelosztás a kapitalizmusban csakis háború útján lehetséges. Az imperialista háború ezért elkerülhetetlen eszköze az imperialisták harcának. Mindez az imperialista tábor konfliktusainak elmélyüléséhez és kiéleződéséhez, a világkapitalizmus arcvonalának gyengüléséhez vezet, és lehetőséget nyújt arra, hogy egyes országok proletariátusa az imperializmus frontját a leggyengébb ponton áttörje, s a szocializmus egyes országokban győzelmet arasson.

Az imperializmus frontjának áttörése a *leggyengébb ponton* válik lehetővé. „De mi határozza meg azt, hogy az imperialista lánc valamely országban gyenge? Az, hogy megvan az adott országban az ipari fejlettségnek és kultúrának bizonyos minimuma. Az, hogy bizonyos minimális létszámú ipari proletariá-

[16] *Lenin* Művei. 23. köt. Szikra 1951. 77. old.

tus van ebben az országban. Az ország proletariátusának és proletár élcsapatának a forradalmisága. Az, hogy a proletariátusnak komoly szövetségese van ebben az országban (például a parasztság), amely képes követni a proletariátust az imperializmus elleni döntő harcban. Következésképpen azoknak a feltételeknek az egybefonódása, amelyek elkerülhetetlenné teszik az imperializmus elszigetelését és megdöntését ebben az országban"[17].

Az imperializmus gyenge láncszemét nem kell okvetlenül abban az országban keresni, ahol a kapitalizmus fejlettsége a legmagasabb színvonalon áll, és ahol legnagyobb létszámú a proletariátus. Annak a törvénynek, mely szerint a kapitalizmus egyenlőtlenül fejlődik az imperializmusban, van gazdasági és politikai oldala. Ebből a törvényből az is következik, hogy nincs egyenes arányú függő viszony a különböző országok gazdasági és politikai érettségének foka, a szocialista forradalom gazdasági és politikai feltételeinek fejlettsége között. Azokról a tőkés országokról, amelyek a gazdasági fejlődés (technikai és ipari fejlettség, a proletariátus létszáma) vonalán előrehaladtak, az imperializmus viszonyai között kiderülhet, hogy politikailag kevésbé felkészültek a szocialista forradalomra. És fordítva, egy közepes fejlettségű tőkés ország megelőzhet más országokat a proletárforradalom politikai előfeltételeinek érlelődési foka tekintetében. Ha pedig végrehajtja a forradalmat, akkor egy sokkal haladóbb politikai rendet létesít — a proletárdiktatúra rendjét, s ezen az alapon biztosítja a kapitalizmus feletti gazdasági győzelmét is.

A szocialista forradalom győzelmének nem elengedhetetlen feltétele az, hogy a proletariátus az ország lakosságának többsége legyen, mert a proletariátusnak megbízható szövetségesei a város és a falu félproletár dolgozó tömegei, melyekkel egyetemben az ország lakosságának túlnyomó többségét alkotja. A proletariátus szövetségeseivel együtt olyan hatalmas forradalmi tömeg, amely elég erős ahhoz, hogy döntő támadást indíthasson a kapitalizmus ellen, és megdönthesse a tőkés rendet.

A mensevikek, akik tagadták 1917 októberében a szocialista forradalom lehetőségét, arra hivatkoztak, hogy Oroszország még nem érte el a termelőerők fejlődésének azt a fokát, amelynél lehetségessé válik a szocializmus. Lenin leleplezte a mensevik álláspont ellenforradalmi lényegét, és bebizonyította, hogy ha a

[17] *Sztálin* Művei. 12. köt. Szikra 1950. 150—151. old.

proletariátus hatalomra jut, akkor az ország nemcsak eléri, hanem túl is szárnyalja a termelőerők tekintetében legfejlettebb tőkés országokat is. Minthogy a kapitalizmus rendszere a maga egészében megérett a proletárforradalomra, ezért az a körülmény, hogy e rendszeren belül vannak iparilag kevésbé fejlett országok, már nem akadályozhatja a győzelmes forradalmat ezekben az országokban sem.

Az imperializmus láncát tehát nem a legfejlettebb tőkés országban kell okvetlenül legelőbb áttörni. Helytelen lenne azonban azt állítani, hogy az áttörésnek ott kell megtörténnie, ahol a kapitalizmus a legfejletlenebb. A szocialista forradalomhoz szükség van a kapitalizmus bizonyos fejlettségére és olyan ipari proletariátusra, mely kijárta az osztályharc kemény iskoláját.

Oroszországban 1917 októberében átszakadt az imperialista front, győzött a proletárforradalom, mert itt az imperializmus elnyomása a legkoncentráltabb formában jutott kifejezésre s elviselhetetlenné vált, az imperializmus ellen felkelt ipari proletariátus pedig — amelyet a leninizmus nagy pártja vezetett, s amelynek szövetségesei voltak a forradalmi parasztság és a cári birodalom leigázott népei —, ha nem is a legnagyobb létszámú, de a legforradalmibb proletariátus volt az egész világon.

Az a lenini elmélet, mely szerint a szocializmus győzelme kezdetben egy országban lehetséges, vonatkozik először a proletariátus hatalomrajutásának és a tőkések kisajátításának lehetőségére, s másodszor a szocialista ipar megszervezésének és a szocialista társadalom megteremtésének lehetőségére.

Ennek az elméletnek az a nagy jelentősége, hogy forradalmi perspektívát nyújt az egyes országok proletárjainak, kirobbantja forradalmi kezdeményezésüket, és megszabadítja őket az „általános megoldásra" való passzív várakozástól; megtanítja őket arra, hogy minden kedvezően alakuló helyzetet az imperializmus elleni döntő rohamra használjanak fel. Az oroszországi munkásosztály ennek a zseniális lenini elméletnek az alapján vívta meg győzelmes szocialista forradalmát.

A Kommunista Párt síkraszállt a szocializmus egy országban lehetséges győzelmének lenini tanítása védelmében a mensevikek, a trockisták, a zinovjevisták, a buharinisták és más ellenséges elemek ellen, akik arra törekedtek, hogy elhintsék a munkásosztályban a kétkedés mételyét, s megingassák a szocializmus és a szocialista gazdaság oroszországi győzelmének lehetőségébe vetett hitét.

Sztálin konkretizálta azt a tételt, hogy a szocializmus győzelme a Szovjetunióban lehetséges, s megmutatta a kérdés két oldalát: *belső* és *külső* oldalát. A szocializmus egy országban lehetséges győzelmének kérdését két kérdésre bontotta fel. Az egyik: a teljes szocialista társadalom felépítésének lehetősége a Szovjetunióban; a másik: a szocializmus végleges győzelmének kérdése, abban az értelemben, hogy teljesen biztosítva van-e a szocializmus a kapitalizmus restaurációja ellen. A Kommunista Párt és vezetősége, Sztálinnal és Lenin más tanítványaival az élén, megvédte azt a lenini tételt, hogy a Szovjetunió munkásosztálya és parasztsága tökéletesen fel tudja számolni saját burzsoáziáját, és fel tudja építeni a teljes szocialista társadalmat. A szocializmusnak a Szovjetunióban lehetséges felépítésére vonatkozó lenini tétel megvédésében óriási szerepük volt a Szovjetunió Kommunista Pártja XIV. konferenciáján és XIV. kongresszusán hozott határozatoknak, amelyek leszögezték, hogy a Szovjetunióban a szocialista társadalom felépítése lehetséges, és ezt a tételt a párt valamennyi tagjára nézve kötelező párttörvénnyé emelték; ezzel hatalmas eszmei fegyvert adtak a párt kezébe. Amikor a Szovjetunióban valóra vált a szocializmus győzelme, minden alap megvolt arra a következtetésre, hogy a Szovjetunióban a teljes kommunizmus felépítése is lehetséges, még abban az esetben is, ha fennmarad a kapitalista környezet. Ez a belső oldala a szocializmus és a kommunizmus egy országban lehetséges győzelmére vonatkozó kérdésnek.

A leninizmus egyben azt is tanítja, hogy a szovjet nép csupán saját erejére támaszkodva nem szüntetheti meg a Szovjetunió elleni kapitalista intervenció külső veszélyét. „Nem szüntetheti meg, mert ahhoz, hogy a kapitalista intervenció veszélye megszűnjék, meg kell szüntetni a kapitalista környezetet, a kapitalista környezetet pedig csak legalább néhány ország győzelmes proletárforradalmának eredményeképpen lehet megszüntetni"[18].

A történelem már két olyan katonai intervenciót tart számon, amelyet az imperialista államok a Szovjetunió ellen a kapitalizmus visszaállítása érdekében indítottak: 1918—1920-ban és 1941-ben. Mindkettő az intervenciósok vereségével végződött. A második intervenció összehasonlíthatatlanul jobban volt előkészítve, mint az első. A Szovjet Hadsereg ennek ellenére teljesen szétzúzta az intervenciósokat, kikergette őket a Szovjetunióból, és saját területükön végzett velük. Kétségkívül ugyanerre

[18] Az SZK(b)P története. Rövid tanfolyam. 317. old.

a sorsra számíthat mindenki, aki megpróbál kezet emelni a nagy Szovjetunióra.

A második világháború után alapvetően megváltoztak a szocializmus és az imperializmus tábora közötti erőviszonyok. A Szovjetunió ma már nincs egyedül. A szocialista tábor közel 900 millió embert számlál. Hatalmas, legyőzhetetlen, felfelé törő erő ez, ugyanakkor, amikor a tőkés világ mélységes és gyógyíthatatlan válságban szenved. Az imperialista burzsoázia a szocialista tábor elleni háborúval reméli a kapitalizmust megmenteni. Teljes meggyőződéssel állíthatjuk, hogy ha az imperialisták elszánják magukat erre a tébolyra, és megpróbálják egy új világháború kirobbantását, akkor ez a kalandjuk a világkapitalizmus egész rendszerének bukására fog vezetni. Ez a megállapítás az első és a második világháború történelmi tapasztalataiból következik. Az első világháború a szocialista forradalom oroszországi győzelmével végződött. A második világháború eredményeként Európa és Ázsia országainak egész sora szakadt le a kapitalizmusról.

Minél élesebbek azonban az ellentétek, minél nagyobbak a nehézségek az imperializmus táborában, annál inkább vetemedik kalandorjellegű vállalkozásokra a burzsoázia. A kivezető utat a nehézségekből és ellentmondásokból a burzsoázia új háborúk kirobbantásában kereste, és fogja is keresni. A Szovjetunió és a népi demokráciák elleni intervenció veszélyét csak akkor lehet teljesen megszüntetni, ha megszűnik a kapitalista környezet. Csakis az imperialista államok eltűnésével tűnnek el a katonai intervenciókra és a kapitalizmus visszaállítására irányuló kísérletek. A kapitalista környezet viszont csak akkor szűnik meg, ha valamennyi főbb tőkés országban győz a szocialista forradalom.

Így tehát a tőkés országok proletárforradalmainak győzelmében nemcsak ezeknek az országoknak a dolgozói, hanem a Szovjetunió és a szocialista tábor többi országainak dolgozói is érdekeltek, s az egy országban győzelmet aratott szocializmus sorsa attól is függ, hogy a szocializmus győz-e más országokban. Másrészt viszont a többi ország forradalmi felszabadító mozgalmának sorsa a legszorosabban összefügg a kommunizmus építésének sikereivel a Szovjetunióban és a szocializmus építésének sikereivel a népi demokratikus országokban, szorosan összefügg a Szovjetunió és a népi demokratikus országok gazdasági, politikai és kulturális erejének és védelmi képességének megszilárdításával.

Lenin elmélete, mely szerint a szocializmus győzelme lehetséges először egy országban, egyszersmind a *proletár világforradalom kibontakozásának az elmélete.*

Az Októberi Szocialista Forradalom nem olyan forradalom, melynek jelentősége nemzeti keretek közé korlátozódik, hanem jellegénél fogva nemzetközi forradalom, a proletár világforradalom része. A szovjet forradalom győzelmével megkezdődött a proletár világforradalom korszaka. Az Októberi Szocialista Forradalom új korszakot nyitott meg a történelemben: az imperialista országok proletárforradalmainak és a proletár világforradalom szerves részét alkotó gyarmati imperialista-ellenes forradalmaknak a korszakát.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom a tőkés rendszer általános válságának volt a kifejezője. Ugyanakkor az a tény, hogy a Szovjetunió kiszakadt az imperialista rendszerből, a kapitalizmus általános válságának további elmélyülésére és kiéleződésére vezetett. Amióta a szocializmus a Szovjetunióban győzelmet aratott, a kapitalizmus már nem az egyetlen, mindent átfogó gazdasági rendszer, a világ két rendszerre szakadt: a kapitalista és a szocialista rendszerre. Az Októberi Forradalom hatalmas csapást mért az imperializmus rendszerére. Mély forradalmasító hatást gyakorolt valamennyi ország dolgozóira, lelkesítő mintakép és példa lett számukra. Az Októberi Forradalom a proletár világforradalom kezdete és kibontakozásának bázisa volt.

A szocializmusnak a Szovjetunióban aratott győzelme azonban nem jelentette azt, hogy utána a világforradalom egy csapásra lezajlik. A szocialista világforradalom fejlődése most is és a jövőben is úgy megy végbe, hogy forradalmi úton mindig újabb országok válnak le az imperializmus rendszeréről. A második világháború után a közép- és délkelet-európai, valamint ázsiai országok egész sora vált le a kapitalizmusról.

Az imperialista front áttörésének a második világháború után bekövetkezett kiszélesítésében óriási szerepe volt annak a győzelemnek, melyet a Szovjetunió a hitleri Németország és az imperialista Japán felett aratott. A Szovjet Hadsereg azzal, hogy szétzúzta a német fasiszta hadsereget, szabaddá tette az utat a közép- és délkelet-európai országok belső forradalmi erői számára. A Szovjetuniónak a második világháborúban aratott győzelme megszabadította Kínát a japán imperializmustól, megtisztította a nagy kínai nép számára a nemzeti függetlenség kivívásához és a belső reakciós erők szétzúzásához vezető utat,

meggyorsította a népi forradalom diadalát Kínában. A nép demokratikus diktatúrája, a Szovjetunió segítségére támaszkodva, a szocialista proletariátus köré tömöríti a kínai dolgozó tömegeket, sikeresen végrehajtja az ország szocialista iparosítását, fejleszti a népgazdaságot és a kultúrát, mélyreható társadalmi-gazdasági és demokratikus átalakításokat hajt végre. A forradalmi Kína fejlődésének abba a szakaszába lépett, amelyben megteremti a szocializmus gazdasági alapját, s ennek világtörténelmi jelentősége van.

Miután Európa és Ázsia népi demokratikus országai kiszakadtak a kapitalizmus rendszeréből, a világkapitalizmus általános válsága elmélyült és kiéleződött, a világkapitalizmus általános válsága új szakaszba lépett. A kapitalizmus általános válságának jelen szakaszát a kapitalizmus világgazdasági rendszerének egyre fokozódó bomlása jellemzi, s ezt még előmozdítja a szocialista tábor országainak növekvő gazdasági ereje. A kapitalista világrendszer általános válságának további elmélyüléséről tanúskodik az egységes, mindent átfogó világpiac szétesése, ami a második világháborúnak közgazdasági szempontból a legfontosabb eredménye volt. A Szovjetunió, Kína, a Mongol Népköztársaság, Vietnam, Észak-Korea, Lengyelország, Csehszlovákia, Románia, Magyarország, Bulgária, Albánia, a Német Demokratikus Köztársaság együttműködése folytán új, a kapitalista világpiaccal párhuzamos világpiac alakult ki.

A demokratikus, szocialista tábor országaiban a termelés állandó növekedése alapján szakadatlanul emelkedik a dolgozók anyagi jóléte és kulturális színvonala. Az ipari termelés ezekben az országokban olyan gyors ütemben fejlődik, hogy hamarosan maguk is egyre nagyobb mennyiségű árut fognak exportálni.

Az imperialista világpiac viszont, amelyet az Egyesült Államok imperialista politikája elzár a Szovjetunió és a többi népi demokratikus országok elől, szűkülni fog. A kapitalista piac szűkülését még az is elősegíti, hogy a tőkés országokban fokozódik a tömegek elnyomorodása, hogy elkerülhetetlenek a periodikus termelési válságok és a munkanélküliség növekedése. Az egységes világpiac szétesésének tényéből következik, hogy „a fő kapitalista országok (az Egyesült Államok, Anglia, Franciaország) számára nem bővülni, hanem szűkülni fog a világ erőforrásai kiaknázásának szférája, hogy a világ felvevőpiacának feltételei ez országok számára rosszabbodni fognak, az üzemek kapacitásának kihasználása pedig ezekben az országokban csökkenni fog. Tulajdonképpen ebben rejlik a kapi-

talista világrendszer általános válságának a világpiac szétesésével kapcsolatos elmélyülése"[19].

A kapitalizmus általános válságának elmélyülésében fontos szerepet játszik a nemzetgazdaságnak az imperialista országok kormányai által folytatott militarizálása. A tőkés államok költségvetéseiben állandóan emelkednek a fegyverkezésre fordított kiadások. 1937—1938-tól 1952—1953-ig a közvetlen katonai kiadások az Egyesült Államokban majdnem a 60-szorosára, Angliában pedig majdnem a 10-szeresére emelkedtek. A haditermelés felduzzasztása elmélyíti az aránytalanságot a termelési lehetőségek és a lakosság csökkenő fizetőképes keresletе között, végeredményben tehát újabb mélyrehatóbb gazdasági válság érlelődésére vezet.

A világkapitalizmus általános válsága nemcsak a gazdaságra, hanem a politikára is kiterjed. Politikailag ez a válság abban jut kifejezésre, hogy a burzsoázia elveszti erkölcsi és politikai tekintélyét a nép körében. Sztálin az SZKP XIX. kongresszusán tartott beszédében feltárta a jelenkori burzsoázia politikai gyengülésének okait. Amikor a burzsoázia még haladó osztály volt, megengedte magának a szabadelvűsködést, védelmezte a polgári demokratikus szabadságjogokat, és ezzel népszerűségre tett szert a tömegek körében. A jelenkori burzsoázia reakciós erővé, a szabadságmozgalom legádázabb ellenségévé vált. A burzsoázia szabadelvűségének most már nyoma sem maradt. A polgári demokrácia zászlaját eldobták. A burzsoáziát azelőtt a nemzet vezetőjének tekintették, a burzsoázia védelmezte a nemzet jogait és függetlenségét. Most a burzsoázia dollárokért áruba bocsátja a nemzet jogait és függetlenségét. A nemzeti függetlenség és a nemzeti szuverenitás zászlaját eldobták.

A világkapitalizmus általános válságának elmélyülése gazdaságilag és politikailag megnyilvánul abban, hogy kiéleződnek az ellentétek az imperialista országok között, úgyszintén ezeken az országokon belül egyfelől a munkásosztály, a dolgozók egész tömege, másfelől az imperialista burzsoázia között.

A jelenkori kapitalizmusra jellemző, hogy a válság tovább mélyül, és megkezdődik az imperializmus gyarmati rendszerének szétesése. A kínai népi forradalmat annakidején az Oroszországban aratott októberi győzelem példája lelkesítette, most pedig maga is a gyarmati és függő országok népei forradalmi harcának

[19] *Sztálin*. A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban. Szikra 1953. 33. old.

lelkesítő példája lett. A kínai nép győzelmének hatására Marokkóban, Indonéziában, a Malájföldön, Burmában, a Fülöpszigeteken és más, imperialista elnyomás alatt sínylődő országokban kibontakozik a forradalmi nemzeti szabadságharc. A népek nemzeti felszabadító mozgalmának nagy jelentőségű eseménye volt az a győzelem, amelyet a koreai nép az amerikai beavatkozók és ügynökeik, a liszinmanisták ellen folytatott felszabadító háborúban vívott ki. Az amerikai imperialisták és csatlósaik, akik rablóhadjáratukat az Egyesült Nemzetek Szervezetének zászlajával fedezték, vereséget szenvedtek és nem érték el hódító céljaikat. Ugyanazon a 38-as szélességi fokon voltak kénytelenek békét kötni Koreában, ahonnan megkezdték a háborút. A hős koreai nép a kínai népi önkéntesek támogatásával bebizonyította, hogy az imperialisták nem törhetnek meg egy olyan népet, amely szabadságáért és függetlenségéért harcol.

A világkapitalizmus általános válságának elmélyülése nyomán a kapitalizmus világrendszere még gyengébb és ingatagabb lett, mint valaha, s ennélfogva ma sokkal érettebbek az *objektív* és *szubjektív* előfeltételek ahhoz, hogy a szocialista forradalom a tőkés országokban győzedelmeskedjen.

Azok a sajátosságok, melyek a világkapitalizmus általános válságának jelen szakaszát jellemzik, megteremtik széleskörű népi koalíciók megalakításának a feltételeit az imperializmus elleni harcban, s ilymódon befolyásolják a forradalom hajtóerőinek összetételét is. Az osztályerők sajátos csoportosulása az imperializmus korszakában lehetővé teszi, hogy a polgári demokratikus forradalom szocialista forradalomba nőjön át. A világkapitalizmus általános válságának további elmélyülése és e válságnak a jelen szakaszban tapasztalható sajátosságai folytán az erők új megoszlása előnyösen alakul a proletariátus számára azokban az országokban is, amelyek közvetlenül a szocialista forradalom küszöbén állanak.

A burzsoázia gazdaságilag, politikailag és eszmeileg egyaránt a csőd szélén áll. Nem képes megmenteni a társadalmat a gazdasági katasztrófáktól. Nem képes arra, hogy a népek békéjét, nemzeti függetlenségét és demokráciáját biztosítsa. A fasizmus és a háború lett az imperialista burzsoázia politikai fegyvere és módszere. A jelenkori burzsoáziának már nincsenek haladó eszményei. Ideológiája velejéig reakciós, nem fűti más, mint a gyűlölet a szocializmus, a haladás, a demokrácia, a nemzeti szuverenitás és a dolgozók ellen. Ma csak egyetlen erő van,

amely képes arra, hogy a demokratikus szabadságjogok és a nemzeti függetlenség zászlaját felemelje, s magával ragadja és előrevigye a nemzetek összes szabadságszerető és hazafias erőit. Ez az erő a dolgozók egész tömegét maga köré tömörítő proletariátus és annak marxista-leninista pártja.

A tőkés országok kommunista pártjai figyelembe veszik ezeket az új körülményeket és lehetőségeket, s igyekeznek a nemzet legszélesebb rétegeit a proletariátus köré tömöríteni. Az Angol Kommunista Párt programja a következő feladatot tűzi ki: „A dolgozók összes rétegeit — a szervezett munkásosztályt, a fizikai és szellemi dolgozókat, a szabad foglalkozásúakat és a műszaki értelmiséget, a városi lakosság összes alsó- és középrétegeit és a falu farmereit — egyesíteni kell egy széleskörű népi koalícióban vagy szövetségben, azzal a céllal, hogy az erőknek ez az egysége olyan mozgalomba nőjön át, mely elég erős ahhoz, hogy leverje a gazdagokat és labour-párti cinkosaikat, s biztosítsa a békét és a dolgozók jobb jövőjét."

A proletariátus és az összes dolgozók osztályfeladatainak és a munkásosztály vezette egységes népi mozgalom nemzeti feladatainak összekapcsolása és egybefonódása kiszélesíti a szocialista forradalom társadalmi bázisát, és megkönnyíti győzelmét.

Az imperialisták csupán azért tudják fenntartani uralmukat, mert a munkásosztály ketté van szakítva, és egyik részük a jobboldali szocialista vezérek és szakszervezeti bürokraták befolyása alatt áll, akik félrevezetik a munkásokat, és elaltatják forradalmi osztálytudatukat. E munkásárulók ideológiája és politikája a tőkés rend fenntartásában és támogatásában merül ki. A burzsoáziának ezek a munkásosztályon belül működő ügynökei elárulják a munkásosztály érdekeit, elárulják saját nemzetük érdekeit, s egyszersmind támogatják a gyarmati és függő országok népeinek imperialista elnyomatását.

Az imperialista kormányok fasiszta terrorja és a jobboldali szocialista vezérek erőfeszítései ellenére egyre szélesedik és erősödik a felszabadító mozgalom a tőkés országokban. A dolgozók szabadságharcának élén a kommunista pártok haladnak. A kommunisták, a proletár internacionalizmushoz híven, beviszik a dolgozó tömegek közé a marxizmus-leninizmus tanítását: a nemzetközi szolidaritás, a proletárforradalom, a proletárdiktatúra és a szocializmus, valamint a nemzeti felszabadító harc eszméit. A kommunista pártok következetesen irányítják országaikban a munkásoknak és az összes dolgozóknak a kizsákmányolók ellen és a szocializmusért vívott osztályharcát,

vezetik a népeknek a békéért, a demokráciáért, a nemzeti szuverenitásért folytatott harcát.

Most, amikor a tőkés országok dolgozói a szocializmust már nemcsak programba vett célkitűzésként ismerik, hanem megvalósulva látják a Szovjetunióban, a legszélesebb tömegek is egyre világosabban felismerik a szocializmus előnyeit a kapitalizmussal szemben. Vitathatatlanok és önmagukért beszélnek azok a tények, melyek a világ népeinek szeme elé tárulnak. A világ minden népe látta, hogy amikor a hitlerizmus halálos veszedelme fenyegette a világot, a szocializmus országa mentette meg a népeket ettől a csapástól. A népek látják, hogy a szocializmus és a demokrácia Szovjetunió vezette táborának országai következetesen harcolnak a népek közötti békéért és az imperialista háborús gyújtogatók terveinek meghiúsításáért. Jól látják az egész világ népei, hogy csakis a Szovjetunióban és a népi demokratikus országokban nincsenek válságok és nincs munkanélküliség, hogy ott szakadatlanul emelkedik a dolgozók anyagi jóléte és kulturális színvonala, hogy csakis ezekben az országokban szolgálja az állam a dolgozók érdekeit. Mindez gyökerükig feltárja a kapitalizmus hibáit és rothadtságát, s megmutatja a tőkés országok népeinek, hogy merre és miként haladjanak. Ezért a szocializmus kétségtelenül legyőzheti a kapitalizmust a két rendszer békés versenye útján, s világméretű győzelméhez nincs szüksége sem háborúkra, sem pedig a forradalom exportjára. A tőkés rendszer ellentmondásainak kiéleződése és a szocialista rendszer sikerei forradalmasítják a kapitalista országok dolgozóit, és egyre jobban érlelik bennük azt az eszmét, hogy az imperializmus ellen meg kell indítani a döntő rohamot. A történelem menetének megfelelően a proletár világforradalom fejlődése szükségszerűen olymódon megy végbe, hogy egyre újabb országok válnak le az imperializmus rendszeréről.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

A társadalmi forradalom az egyik társadalmi alakulatból a másik társadalmi alakulatba való átmenetnek törvénye. Minden forradalom alapvető kérdése a hatalom kérdése, vagyis a forradalmi osztály alapvető feladata az államhatalom meghódítása.

A szocialista forradalomnak van néhány közös vonása minden

más társadalmi forradalommal (az előző termelési viszonyok megszüntetése és új termelési viszonyok meghonosítása, az új osztály diktatúrájának megteremtése), jellegére és eredményeire nézve azonban gyökeresen különbözik ezektől, mivel a termelési eszközök magántulajdona helyébe a társadalmi, szocialista tulajdont lépteti, és ennek alapján felszámolja az ember ember általi kizsákmányolásának és elnyomásának minden formáját.

Az imperializmus viszonyai között a proletár-, szocialista forradalom gyakorlatilag elkerülhetetlenné vált. A proletariátus szövetségesei ebben a forradalomban: a város és a falu félproletár dolgozó tömegei és az imperializmus által elnyomott nemzetek kizsákmányolt tömegei.

A minden vonatkozásban egyre reakciósabbá váló imperializmus, amely mind jobban fokozza az osztály- és nemzeti elnyomást, a felszabadító harc sokféle formáját hívja életre. A proletariátus, mely a küzdelem élére áll, az imperializmus elleni általános forradalmi áradat medrébe tereli ezt a harcot. A kapitalista országok egyenlőtlen gazdasági és politikai fejlődése az imperializmusban lehetővé tette az imperializmus láncának áttörését a leggyöngébb láncszemnél, lehetővé tette a szocializmus győzelmét először egy, egymagában vett országban. Ezt a lehetőséget váltotta valóra Oroszország munkásosztálya a Kommunista Párt vezetésével 1917 októberében. A szocializmus egy országban aratott győzelme lelkesítő példa és hatalmas forradalmasító tényező volt, mely megkönnyíti és meggyorsítja más országok dolgozóinak forradalmi előretörését saját elnyomóik ellen.

A szocialista forradalom világgyőzelme elkerülhetetlen. Ez a győzelem úgy valósul meg, hogy törvényszerűen és következetesen egyre újabb országok válnak le az imperializmus rendszeréről, és mennek át a szocializmus táborába.

NYOLCADIK FEJEZET

A NEMZETEK ÉS A NEMZETI FELSZABADÍTÓ MOZGALMAK MARXI-LENINI ELMÉLETE

Az előző fejezetben rámutattunk arra, hogy a gyarmatok és a függő országok nemzeti szabadságmozgalmai korunkban a szocialista világforradalom alkotórészei. A nemzeti-gyarmati kérdés a szocialista forradalom és a proletárdiktatúra egyik legfontosabb elméleti és gyakorlati kérdése, s megoldása szerves része azoknak a forradalmi demokratikus és szocialista átalakulásoknak, amelyek útján az egész emberiség eljut a kapitalizmusból a szocializmusba. A Kommunista Párt nemzeti-gyarmati kérdésre vonatkozó programjának elméleti alapja a társadalom fejlődéstörvényeinek tudománya — a történelmi materializmus, beleértve a marxista nemzet-elméletet is.

1. A marxista nemzet-elmélet

A társadalom fejlődése, amelyet az anyagi javak termelési módjainak fejlődése határoz meg, az emberek olyan közösségeit hozza létre, mint a nemzetség, a törzs, a nép és a nemzet. Az ősközösségi termelési mód idején a társadalmat a nemzetségi rend jellemzi. A nemzetség a vérrokonsági kötelékekkel is összekapcsolt emberek különálló társadalmi-termelő csoportja volt. A termelőerők fejlődésével párhuzamosan a nemzetségek megnőttek, kiterebélyesedtek, szétváltak egymástól és nemzetségi szövetségekben — törzsekben, a törzsek pedig törzsi szövetségekben egyesültek.

A magántulajdon és az osztályok megjelenésekor az ősközösségi rend elpusztul; vérrokonsági ismérv alapján szervezett különböző nemzetségek és törzsek tagjai mindjobban keveredtek egymással, közös területen telepednek le — létrejönnek az úgynevezett territoriális (területi) törzsek. A törzsek elvesztik különállóságukat és önállóságukat, vezetésük az államnak,

a társadalom uralkodó osztálya szervezetének kezébe megy át. Az államban az emberek már nem vérrokonsági, hanem *területi* ismérv alapján települnek. Abban az időben, amikor az ősközösségi rend fokozatosan osztálytársadalommá alakul át, a nyelvileg rokon törzsekből kezdenek kialakulni a *népcsoportok.*

A rabszolgatársadalom a törzsek és népcsoportok egyvelege volt. Az orosz nép és Oroszország egyéb népei az ősközösségi rendből a hűbéri termelési módba való átmenet folyamán, a középkor elején tűntek fel. Így jött létre sok más ország népe is[1]. A nép még nem nemzet, hanem nyelvileg és származásra nézve rokon, közös területen élő törzsek egyesülése.

Az első *nemzetek* csak a feudális széttagoltság megszűnésekor tűnnek fel, a felfelé ívelő kapitalizmus korában, a gazdasági életnek a nemzeti piac kialakulásával kapcsolatos közössége alapján.

A nemzetet nem szabad összetéveszteni a fajtával vagy a törzzsel, sem pedig a népek állami vagy vallási közösségével; ezt a fogalomzavart a burzsoá szociológia és történetírás terjeszti.

A nemzet nem faji és nem törzsi közösség. A nemzetek különböző törzsekhez és fajtákhoz tartozó emberekből alakulnak. Például a mai olasz nemzet rómaiakból, germánokból, etruszkokból, görögökből, arabokból stb. alakult ki. A francia nemzet gallokból, rómaiakból, britekből, germánokból stb. tevődött össze. Ugyanez áll az angolokra, amerikaiakra, németekre és más nemzetekre, melyek ugyancsak különböző törzsekhez és fajtákhoz tartozó emberekből alakultak nemzetté[2].

Az emberi *fajták* közötti különbségek nem egyebek, mint az olyan külső, biológiai ismérvek alapján tett különbségek, mint a bőr színe, a haj stb. Ezek a különbségek annak következtében alakultak ki, hogy az emberek hosszú ideig éltek különböző földrajzi viszonyok között; ezek a különbségek a nemzetek, sőt a törzsek és népek megjelenése előtti időből származnak.

A nemzeti közösség nem azonos az állami közösséggel sem. Nemzetség, törzs, nép és nemzet nem lehetséges nyelvi közösség nélkül, az állam számára azonban a közös nyelv nem feltétlenül szükséges. A rabszolgaság és a hűbériség korának birodalmai, például Cyrus és Macedóniai Sándor birodalma vagy Nagy

[1] Lásd *Engels.* A család, a magántulajdon és az állam eredete. VII. és VIII. fejezet. *(Marx—Engels.* Válogatott művek. 2. köt. Szikra 1949.)
[2] Lásd *Sztálin* Művei. 2. köt. Szikra 1949: 317. old.

Károly birodalma a saját nyelvükön beszélő törzsek és népcsoportok egyvelege volt. Ma is van sok burzsoá és szocialista állam is, ahol több nemzet él, melyek saját nemzeti nyelvükön beszélnek.

A nemzeti nyelv a nemzetté szilárduló nép egész történelmének a terméke. A nemzeti nyelv az illető nép nyelvéből fejlődik, a nép nyelve pedig azoknak a törzseknek a nyelvéből fejlődött, amelyekből az adott nép kialakult. Nyelvi közösség nélkül nem lehetséges az emberek közötti érintkezés, nem lehetséges nemzetségi, törzsi, népi és nemzeti közösség.

Tehát a *nyelv közössége* a nemzet elengedhetetlen ismérve. De nem egyetlen ismérve. Az angolok és az észak-amerikaiak egy nyelven beszélnek, mégis két különböző nemzetet alkotnak. Miért? Elsősorban azért, mert nincs közös területük. Nemzet csakis az emberek huzamos és állandó érintkezésének eredményeképpen jön létre, ez pedig nem lehetséges területi közösség nélkül. Ezért a *terület közössége* szintén elengedhetetlen ismérve a nemzetnek. De önmagában véve a terület közössége sem teremt még nemzetet.

Szükség van még az egy nyelven beszélő és egy területen élő emberek szilárd, történelmileg kialakult *gazdasági kapcsolatára* is. Ez a kapcsolat pedig első ízben a kapitalizmus megjelenésekor jön létre.

A Kievi Államban (IX—XII. század) a szláv törzsek egyetlen népet alkottak, de abban az időben még nem alakultak nemzetté. Az orosz nemzet csak a XVII. századtól, a Moszkvai Államban kezd nemzetté alakulni, amikor megszűnt az ország feudális széttagoltsága, amikor a kézműipar és a kereskedelem fejlődése, valamint az egységes összoroszországi piac létrejötte alapján a gazdaságilag elkülönült „földek" és a hűbéri fejedelemségek egységes gazdasági egésszé forrtak össze.

Lenin leleplezte a narodnyik Mihajlovszkij burzsoá-idealista elméletét, amely szerint a nemzeti kötelék nem egyéb, mint a nemzetségi kötelék folytatása és általánosítása; Lenin kimutatta, hogy a nemzeti kötelékek kialakulása történelmileg egyet jelentett a burzsoá kötelékek kialakulásával, mivel a nemzet és a nemzeti piac fejlődési folyamatának élén a burzsoázia haladt[3]. Sztálin ezt a folyamatot a XIX. század második felében nemzetté alakult grúzok példáján mutatta meg. Így keletkezik valamennyi burzsoá nemzet. Ilyen nemzetekre gon-

[3] Lásd *Lenin* Művei. 1. köt. Szikra 1951. 152—153. old.

dolt Lenin, amikor 1914-ben ezt írta: „A nemzet a társadalmi fejlődés burzsoá korszakának szükségszerű terméke és elkerülhetetlen formája"[4]. Ilyen nemzetekre gondolt Sztálin is, amikor azt írta, hogy a nemzetek a felfelé ívelő kapitalizmus korszakában jelennek meg.

A burzsoá nemzetek kialakulása a különböző országokban különböző időben és különböző történelmi körülmények között megy végbe. A gyarmatokon az amerikai, az angol és a többi imperialisták támogatják a feudális viszonyokat, sőt a rabszolgaság maradványait is; ez késlelteti és lefojtja a nemzetek kialakulását és megszilárdulását, de ez a folyamat mégis végbemegy, mert a gyarmatokon is kifejlődik a kapitalizmus, kialakul az ipar, a nemzeti piac, növekszik a nemzeti burzsoázia és a nemzeti proletariátus.

Azoknak a történelmi feltételeknek a sajátosságai, amelyek között az egyes nemzetek kialakulása és fejlődése végbemegy, meghatározzák az illető nemzetek *lelki alkatának* sajátszerűségét. Abban, hogy az egy nyelvet beszélő angolok, amerikaiak és írek nem egy, hanem három nemzetet alkotnak, nem kis szerepe van annak a sajátos lelki alkatnak, amely mindegyik nemzetben sajátos társadalmi életfeltételei folytán számos emberöltő folyamán kialakult.

A nemzet lelki alkata nem egyéb, mint a nép anyagi életfeltételeinek, sajátos életmódjának, történelmének és azoknak a fontosabb eseményeknek a visszatükröződése, amelyek a legmélyebb nyomot hagyták a nemzet életében és fejlődésében. A lelki alkat vagy az úgynevezett nemzeti jelleg önmagában meg nem fogható, de meghatározható annyiban, amennyiben megnyilvánul a *nemzeti kultúrában*, a kultúra jellegzetes sajátosságaiban, például az illető nép irodalmában és művészi alkotásaiban ábrázolt kedvenc hősök alakjaiban, a dallamokban és dalokban, a nemzeti táncokban, a népi hőskölteményekben, a közmondásokban és szállóigékben, a festészetben és építészetben stb. Például az orosz nép kultúrájában, a mondákban, a mesékben, a közmondásokban, az orosz irodalomban, festészetben, zenében stb. kifejeződik az orosz nemzet lelki alkata, az orosz nemzeti jelleg, melyben tükröződnek az orosz nép anyagi-társadalmi életének körülményei, életmódja, történelmének fontosabb eseményei: a mostoha természeti viszonyok között végzett munka, az idegen hódítók és a társadalmi

[4] *Lenin* Művei, 21. köt. Szikra 1951. 62. old.

elnyomás ellen folytatott harc. Az orosz nép történelmének ezek a sajátosságai hozták létre azokat a nagyszerű tulajdonságokat, melyek Sztálin szavai szerint az orosz nép jellemző vonásai: a világos elme, az állhatatosság, a bölcs türelem, az orosz forradalmi lendület.

A nemzet lelki alkata — fejlődésében szemlélve — megmutatkozik a nemzeti kultúra tartalmában és formájában egyaránt. A kultúra nemzeti formája nem létezhet külön, elválasztva a kultúra tartalmától, a kultúra tartalma viszont mindig meghatározott nemzeti formában jelentkezik. Nemzeten kívüli kultúra nincs. A nemzeti kultúrának mind a tartalma, mindpedig a formája a nemzet életét, történelmének és életkörülményeinek sajátosságait tükrözi. A kultúra nemzeti formája alatt értjük azoknak a sajátos eszközöknek és módoknak az összességét, amelyekkel egy bizonyos nemzet kifejezésre juttatja kultúráját. Ide tartozik mindenekelőtt a nemzeti nyelv, továbbá a nemzeti művészet formáinak, a kultúrának sajátosságai, melyeket a történelem és a nemzeti lét sajátosságai határoznak meg. Minden nemzet a saját kultúrájának értékeivel az egész világ közös kultúrkincseit gyarapítja. Mindegyik nemzet magva és zöme a dolgozó nép — a termelési folyamat fő ereje, a nemzeti lelki alkat legjobb vonásainak letéteményese, a nemzeti nyelv és kultúra megteremtője.

Lenin és Sztálin, amikor általánosították a nemzetek kialakulásának és fejlődésének történelmi folyamatát, megalkották a marxista nemzet-elméletet, mely szerint „a nemzet az emberek történelmileg kialakult tartós közössége, amely négy fő ismérv közössége alapján, mégpedig: a nyelv közössége, a terület közössége, a gazdasági élet közössége, és a nemzeti kultúra jellegzetes sajátosságai közösségében megnyilvánuló lelki alkat közössége alapján keletkezett"[5].

Csak ennek a négy elengedhetetlen ismérvnek az összessége adja a nemzetet. Az a kísérlet, hogy a nemzetnek ehhez a négy ismérvéhez egy ötödiket, a nemzeti állam létezését fűzzék, teljesen hibás. Ez a nemzetek kategóriájából való kizárását jelentené azoknak az imperializmus által elnyomott nemzeteknek, melyeknek nincs saját államiságuk. Ennek az ismérvnek az elismerése még ahhoz a képtelen következtetéshez is vezet, hogy például a Szovjetunió nemzetei, amelyek megegyezés

[5] *Sztálin* Művei. 11. köt. Szikra 1950. 363. old.

alapján nemzeti szovjet köztársaságaikat egyetlen szövetségi államban egyesítették, már nem nemzetek többé.

A reakciós burzsoá szociológia a nemzetet idealista és metafizikus módon időtől és tértől függetlenül létező örök és változatlan valaminek tekinti. Ilyen elméletet vallanak a fajelmélet hirdetői, a nacionalisták, a jobboldali szocialisták. Így például az osztrák jobboldali szocialista Karl Renner (Springer) elmélete szerint a nemzet az „egyformán gondolkodó és egyazon nyelven beszélő emberek közössége", vagy „modern emberek csoportjának *«röghöz» nem kötött* kultúrközössége". Renner szerint különböző országokban — azaz területileg és gazdaságilag elkülönülten — élő emberek, ha egy nyelven beszélnek, „kultúrközösséggel" rendelkeznek, és egy nemzetet alkotnak. Egy másik osztrák revizionista, Otto Bauer elmélete szerint nemcsak a terület és a gazdasági élet közössége, hanem a nyelv közössége sem elengedhetetlen ismérve a nemzetnek. Otto Bauer és Karl Renner azáltal, hogy a nemzetet elszakítják területétől és az őt létrehozó gazdasági talajtól, s a nemzetet „kultúrközösségre" vagy „nemzeti jellegre" szűkítik le, ezzel a nemzetet valami anyagtalan, láthatatlan misztikus erővé, az idealisták által kiagyalt „nemzeti szellemmé" változtatják. Ez nem a földön élő és cselekvő reális nemzet, hanem valami megfoghatatlan, misztikus, túlvilági, írta Sztálin, kigúnyolva ezt az idealista elméletet. Bauer és Renner elmélete nemcsak idealista és metafizikus, hanem nacionalista is, mert a burzsoá nemzeten belüli kibékíthetetlen osztályellentéteket elkeni, a kizsákmányolók és a kizsákmányoltak eszmei és érdekközösségét hirdeti, vagyis a kizsákmányoltak alárendelését a kizsákmányolóknak.

Nem véletlen, hogy ezt az elméletet az imperialista reakció ideológusai felkapták. Így például a Páneurópa-mozgalom ismert ideológusa, gróf Coudenhove-Kalergi, jelenleg a newyorki egyetem történelemtanára, „Az európai nemzet" című könyvében a nemzetet úgy határozza meg, hogy az „szellemi közösség, melyet egy közös próféta, vezér vagy nevelő és tanító forraszt egybe". Coudenhove-Kalergi amikor az „Európai Egyesült Államok" Lenin által már 1915-ben leleplezett jelszavát hirdeti — természetesen az Egyesült Államok imperialistáinak és ügynökeinek égisze alatt —, azokat a terveket népszerűsíti, melyeket az Egyesült Államok imperialistái és nyugat-németországi partnereik az európai népek leigázására kovácsolnak.

A fajelmélet, a nacionalizmus és a kozmopolitizmus hirdetői — E. Ross, E. Bogardus, B. Russell, H. Kohn és mások — abból a célból, hogy a burzsoá nemzeteken belüli kibékíthetetlen osztályellentéteket elkenjék, és az Amerikai Egyesült Államok imperialistáinak hódító céljait „megindokolják", a nemzetet a „nemzeti szellemből", a „nemzeti tudatból" vezetik le, ezt a tudatot pedig és vele együtt magát a nemzetet és a nemzeti szuverenitást, a nemzetek szabadságát és függetlenségét — az amerikain és az angolon kívül — elavult „előítéleteknek" nyilvánítják, amelyeknek „ideje véget vetni" és helyükbe létre kell hozni a „világkormányt", vagyis az amerikai imperialisták világuralmát. Ezek

a reakciós elméletek, amelyeknek semmi közük a tudományhoz, a világuralomra törő amerikai imperialisták kezében a világ népeinek leigázását szolgálják.

A marxista-leninista nemzet-elmélet az egyetlen tudományos nemzet-elmélet. Ez az elmélet a nemzetek keletkezését, fejlődését és a nemzetek tudatát anyagi életfeltételeikkel magyarázza, és utat mutat a nemzeteknek az imperialista elnyomás alóli felszabadulásukhoz; megmutatja, hogy a nemzet, mint minden történelmi jelenség, létrejön, fejlődik és megszűnik.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom megnyitotta az új, *szocialista nemzetek* kialakulásának és fejlődésének korszakát; ezek a nemzetek gyökeresen különböznek a burzsoá nemzetektől. A szocialista nemzetek megjelenését, baráti együttműködésük és egymáshoz való önkéntes közeledésük fejlődését Lenin már a forradalom előtt, 1916-ban előre látta[6].

A burzsoá nemzetek antagonisztikus osztályokra — kizsákmányoló kisebbségre és kizsákmányolt többségre vannak szakadva. Az osztályok antagonizmusával együttjárnak a nemzetek és a nemzeti kultúra fejlődésének antagonisztikus formái is, az osztályok antagonizmusa rányomja bélyegét a nemzetek szellemi arculatára. E nemzetek fő, vezető ereje a burzsoázia, amely állítólag a „nemzet egysége" érdekében, valójában pedig a nemzet dolgozóinak kizsákmányolása céljából a nemzeten belüli „osztálybékét" hirdeti; a burzsoázia saját nemzete területének kiterjesztésére törekszik idegen területek meghódítása útján, bizalmatlanságot és gyűlöletet szít más nemzetekkel szemben, elnyomja a nemzeti kisebbségeket. Ilyen a burzsoá nemzetek társadalmi-politikai arculata.

Szocialista nemzetek először a Szovjetunióban alakultak ki. Ezek a nemzetek a proletárdiktatúra alapján, a munkásosztály és a munkásosztály pártja — az internacionalizmus alapelveit következetesen megvalósító Kommunista Párt — vezetésével, a szocializmus építése során, a kizsákmányoló osztályoknak — a nemzeti elnyomás hordozóinak — felszámolása során, a burzsoá nacionalizmus ellen vívott kíméletlen harcban keletkeztek és fejlődtek ki. Szocialista nemzetek vannak kialakulóban a népi demokratikus országokban is.

1929-ben, amikor a kizsákmányoló osztályokat még nem számolták fel teljesen a Szovjetunióban, Sztálin elvtárs a szocialista nemzeteket a következőképpen jellemezte:

[6] Lásd *Lenin* Művei. 22. köt. Szikra 1951. 340. old.

„A munkásosztály és internacionalista pártja az az erő, amely ezeket az új nemzeteket összeforrasztja és vezeti. A nemzeten belül a munkásosztály és a dolgozó parasztság szövetsége, melynek az a célja, hogy a szocializmus győzelmes építése érdekében felszámolja a kapitalizmus maradványait; a nemzeti elnyomás maradványainak megsemmisítése a nemzetek és nemzeti kisebbségek egyenjogúsága és szabad fejlődése érdekében; a nacionalizmus maradványainak megsemmisítése a népek közötti barátság megteremtése és a nemzetköziség megvalósítása érdekében; egységfront valamennyi elnyomott és nem teljesjogú nemzettel a hódító politika és a hódító háborúk elleni harcban, az imperializmus elleni harcban — ilyen ezeknek a nemzeteknek szellemi és társadalmi-politikai arculata.

Az ilyen nemzeteket szocialista nemzeteknek kell minősíteni"[7].

A szocialista nemzetek a megfelelő régi, burzsoá nemzetek alapján, azok romjain, a kapitalizmus felszámolásának eredményeképpen — a szocializmus szellemében történt forradalmi átalakulásuk útján keletkeztek. Ezek az átalakulások megváltoztatták a Szovjetunió népeinek társadalmi-politikai és szellemi arculatát. A Szovjetunió szocialista nemzetei — az orosz, az ukrán, a belorusz, a grúz, az örmény, az azerbajdzsán, a kazah, az üzbég, a baskír, a tatár, a moldvai, a litván, az észt, a lett és más nemzetek — mind osztályösszetételükben és szellemi arculatukban, mindpedig társadalmi és politikai célkitűzéseikben gyökeresen különböznek a régi Oroszország megfelelő régi, burzsoá nemzeteitől. Ezek a nemzetek sokkal jobban egybeforrtak és életrevalóbbak, mint bármelyik burzsoá nemzet, „mert a szocialista nemzetek mentesek a burzsoá nemzeteket bomlasztó kibékíthetetlen osztályellentétektől, és sokkal inkább ölelik fel az egész népet, mint bármelyik burzsoá nemzet"[8].

A szocialista nemzetek kizsákmányolástól mentes dolgozó osztályokból állanak, s erkölcsi-politikai egységben forrnak össze, mert hiszen a szocialista társadalomban nincsenek kizsákmányoló osztályok. Ezek a nemzetek a szocialista gazdasági rendszer által létrehozott új gazdasági közösségek, új erkölcsi-politikai arculattal, amely a tartalmában szocialista, formájában nemzeti kultúra közösségében jut kifejezésre. A szocialista nemzetek szellemi arculatában az őket létrehozó szocialista rend vonásai tükröződnek. A szocialista nemzetek — újtípusú nem-

[7] *Sztálin* Művei. 11. köt. 369—370. old.
[8] Ugyanott, 371. old.

zetek, a kommunista társadalom építői; ezek a nemzetek a szovjet hazafiság szellemében, a népek barátságának szellemében, a faji egyenjogúság szellemében, más népek jogai tiszteletbentartásának szellemében nevelődtek. Ilyen nemzetek a múltban, a szocializmus előtt nem voltak és nem is lehettek.

A marxizmus-leninizmus, amikor leleplezte, hogy a nemzetek erőszakos asszimilálásának imperialista politikája reakciós, népellenes politika, megmutatta a népeknek a nemzeti elnyomás megszüntetéséhez, az egyenjogúsághoz és az önkéntes testvéri együttműködéshez vezető utat. Ez az út, melyet a Szovjetunió népei kipróbáltak, a gyakorlatban helyesnek bizonyult.

A marxizmus-leninizmus a nemzetek jövőjére vonatkozó kérdésre válaszolva azt tanítja, hogy a szocializmus világméretű győzelme után, a nemzetek barátsága és együttműködése, valamint a nemzeti kultúrák felvirágzása alapján, az emberiség végső soron eljut a nemzeteknek a kommunizmus alapján végbemenő teljes összeolvadásához. Természetesen ez nem történhet meg sem azonnal, sem rövid időn belül.

„Mint ahogyan az osztályok megszüntetéséhez csak az elnyomott osztály diktatúrájának átmeneti időszakán át juthat el az emberiség, ugyanúgy a nemzetek elkerülhetetlen egybeolvadásához is csak valamennyi elnyomott nemzet teljes felszabadulásának, vagyis különválási szabadságának átmeneti időszakán át juthat el"[9]. Lenin rámutatott arra, hogy a nemzeti különbségek „még a proletariátus diktatúrájának világméretű megvalósítása után is sokáig, nagyon sokáig meg fognak maradni..."[10] Ha rögtön a szocializmus győzelme után, rendelkezésekkel, kényszer útján kísérelnők meg a nemzeteket összeolvasztani, az ilyen politika egyértelmű lenne az erőszakos beolvasztással, s ezzel csak az imperialisták malmára hajtanánk a vizet, halálos csapást mérnénk a nemzetek felszabadulásának ügyére, a nemzetek testvéri együttműködésének megszervezésére.

A világimperializmus vereségét és a szocializmus világméretű győzelmét követő első szakaszban véglegesen megszűnik a nemzeti elnyomás és a nemzetek közötti kölcsönös bizalmatlanság; ez a nemzeti egyenjogúság megvalósításának, a nemzetközi kapcsolatok rendezésének és megszilárdításának, a nemzeti kultúrák és a nemzeti nyelvek felvirágzásának szakasza lesz.

A nemzeti különbségek és a nemzeti nyelvek csak akkor

[9] *Lenin* Művei. 22. köt. 149. old.
[10] *Lenin* Művei. 31. köt. Szikra 1951. 83. old.

kezdenek majd elhalni, csak akkor engedik át helyüket egy közös világnyelvnek, amikor a szocialista világgazdasági rendszer eléggé megerősödik, s a szocializmus a népek életformájává lesz, amikor a nemzetek a gyakorlatban meggyőződnek arról, hogy a közös és egységes nyelv előnyösebb a nemzeti nyelvek sokaságánál.

„Lehetővé kell tenni, hogy a nemzeti kultúrák fejlődjenek és kibontakozzanak, kifejtsék minden bennük szunnyadó erejüket, mert így teremtjük meg a feltételeit annak, hogy a szocializmus világgyőzelme időszakában egy közös nyelvet használó egységes közös kultúrában olvadjanak össze. A nemzeti formájú és szocialista tartalmú kultúrák felvirágoztatása *egy* ország proletárdiktatúrájának viszonyai között azért, hogy a proletariátus világméretű győzelme után, amikor a szocializmus mindennapi életformává válik, ezek a kultúrák egy közös nyelvet használó, közös (formában és tartalomban is közös) szocialista kultúrában olvadjanak össze — éppen ebben rejlik a nemzeti kultúra kérdésének, e kérdés lenini megfogalmazásának dialektikája"[11].

A szocializmusban gyökeresen megváltoznak a nemzetek fejlődésének, kultúrájuk és nyelvük fejlődésének feltételei. A szocializmusban ugyanis nem lehet szó nemzeti elnyomásról és jogegyenlőtlenségről, nem lehet szó arról, hogy egyes nemzetek más nemzeteket leigázzanak, más nemzetek kultúráját és nyelvét elnyomják, nem lehet szó egyes nyelvek vereségéről, és más nyelvek győzelméről, mint a kapitalizmusban. A szocializmus viszonyai között a nemzeti nyelveknek és kultúráknak minden lehetőségük megvan arra, hogy szabadon fejlődhessenek, hogy testvériesen együttműködve gazdagítsák egymást. A szocializmus világméretű győzelme után többszáz nemzeti nyelv közül, huzamos gazdasági, politikai és kulturális együttműködés eredményeképpen, valószínűleg ki fognak emelkedni eleinte a leggazdagabb *övezeti nyelvek* (egyes nemzetcsoportok által közösen használt nyelvek), amelyeket a világméretű proletárdiktatúra második szakaszában a nemzeti nyelvekkel párhuzamosan fognak használni, azután pedig létrejön egy közös világnyelv, amely felöleli a nemzeti és övezeti nyelvek legjobb elemeit. A marxizmus-leninizmusnak ez a tudományos jövőbetekintése a társadalom fejlődéstörvényeinek beható elemzésén alapszik.

[11] *Sztálin* Művei. 12. köt. Szikra 1950. 393. old.

2. A nemzeti mozgalmak és a nemzeti-gyarmati kérdés

A kapitalizmusban a nemzetek és népek elnyomása elkerülhetetlen jelenség. Ez az elnyomás ugyancsak elkerülhetetlenül életre hívja a nemzeti felszabadító mozgalmakat és a nemzeti kérdést.

A nemzeti elnyomás és a nemzeti mozgalmak első küzdőterei a feudális monarchiák voltak, melyeknek ölén kifejlődött a kapitalizmus és létrejöttek a burzsoá nemzetek, kibontakoztak a burzsoá nemzeti mozgalmak.

A társadalmi rend jellege és az abból fakadt nemzeti elnyomás jellege meghatározza a nemzeti mozgalom osztályjellegét és sajátosságait, céljait, követeléseit és programját. A történelmi viszonyok és a nemzeti mozgalomban részt vevő társadalmi erők megváltozásával megváltozik a nemzeti mozgalom tartalma és jellege, úgyszintén a nemzeti kérdés jellege is. Minden osztály a maga módján fogja fel és oldja meg a nemzeti kérdést.

A marxizmus-leninizmus a nemzeti mozgalmakat *konkrét történelmi* szemszögből, az adott ország társadalmi rendjével összefüggésben vizsgálja, s feltárja ezeknek a mozgalmaknak *osztály*tartalmát, a nemzeti kérdés osztálytartalmát. „A nemzeti kérdés nem önálló, egyszersmindenkorra adott valami. A nemzeti kérdés csak része a fennálló rend átalakítására vonatkozó általános kérdésnek, s ezért teljes egészében a társadalom helyzete, az országban uralkodó hatalom jellege és általában a társadalmi fejlődés egész menete határozza meg"[12]. A marxizmus-leninizmus, amely a nemzeti kérdést mint a forradalom kérdésének részkérdését vizsgálja, megköveteli, hogy különbséget tegyünk ennek a kérdésnek a polgári demokratikus forradalommal és a szocialista forradalommal való összefüggése között.

Ha a nemzeti mozgalmak fejlődését és a nemzeti kérdés megoldásának formáit világtörténelmi síkon vizsgáljuk, három időszakot kell megkülönböztetnünk:

Az első időszakban megy végbe a feudalizmus felszámolása és a kapitalizmus győzelme Nyugat-Európában, a burzsoá nemzetek és a nemzeti államok kialakulása Nyugaton, a soknemzetiségű államok kialakulása Európa keleti részén. Ebben az időszakban zajlanak le a polgári és a polgári demokratikus forradalmak, úgyszintén a velük kapcsolatos nemzeti szabadságmozgalmak,

[12] *Sztálin* Művei. 4. köt. Szikra 1950. 160. old.

melyek ezeknek a forradalmaknak szerves részei. Nyugat-Európában a polgári nemzeti mozgalmak időszaka a XVII—XIX. századra esik és körülbelül 1871-ben fejeződik be. A nemzeti elnyomás fő tényezői ebben az időszakban a feudális monarchiák, a földbirtokos osztály és az uralkodó nemzet burzsoáziája. Minthogy ebben az időszakban a proletariátus még nem vált önálló politikai erővé, az elnyomott nemzeteknek a nemzeti elnyomás elleni harcát az elnyomott népek burzsoáziája vezeti, mely ennek a harcnak korlátozott, burzsoá jelleget ad: az egyik nemzet burzsoáziája harcol más nemzetek burzsoáziájának versenye ellen, a maga számára igyekszik biztosítani „saját" nemzeti piacát. A piac az első iskola, ahol a burzsoázia megtanulja a nacionalizmust. De a kérdés nem korlátozódik a piacra, a gazdaság területére. Az uralkodó nemzet uralkodó osztályai, államhatalmukat kihasználva, a legkülönbözőbb megszorításokhoz folyamodnak, betiltják az elnyomott nemzetek nyelvét, iskoláit, korlátozzák és megnyirbálják az elnyomott nemzetek választójogát és más politikai jogait.

Ott, ahol nincsenek meg az elemi demokratikus szabadságjogok, a nemzetek elnyomásának rendszere átcsap a nemzetek egymásrauszításának, a mészárlásoknak és pogromoknak rendszerébe. A nemzeti elnyomás egész súlyával a munkásokra és a parasztokra nehezedik, ezért ezek az osztályok szintén megmozdulnak, és a mozgalom népi, tömegjelleget ölt. A burzsoázia igyekszik a munkások és a parasztok tömegeit a saját osztálycéljai érdekében kihasználni, s a nacionalizmus zászlaja alá felsorakoztatni.

A nemzeti mozgalmak történetének *második időszaka — az imperializmus időszaka.* Az imperializmus a nemzeti elnyomást új alapon, a monopoltőke uralma alapján elmélyíti és kiterjeszti. Fejlődésének felfelé ívelő szakaszában a kapitalizmus arra törekedett, hogy a nemzeteket a feudális monarchia elnyomása alól felszabadítsa; az imperializmus szakaszában a kapitalizmus a nemzeteket minden erejével elnyomja és leigázza. Az imperializmus a világot egy maroknyi uralkodó nemzetre és a függő országok és gyarmatok elnyomott nemzeteinek sokaságára osztotta fel, amely utóbbiakat a „civilizált" országok monopoltőkéje könyörtelenül kizsákmányolja. Ez az imperializmus lényege a nemzeti kapcsolatok terén — tanítja a leninizmus. Ezeket a kapcsolatokat a jelenkori kapitalizmus gazdasági alaptörvénye határozza meg, amely megköveteli a maximális tőkés profit biztosítását nemcsak az adott ország lakossága többségé-

nek kizsákmányolása útján, hanem más országok, különösen az elmaradott országok népeinek leigázása és rendszeres kifosztása útján is.

A monopoltőke nem fér meg a nemzeti államok keretein belül. Hódításra, idegen országok és nemzetek leigázására és kizsákmányolására törekszik. A hajdani nemzeti államok — Anglia, Németország, Hollandia, Franciaország, az Amerikai Egyesült Államok, Japán stb. — az ilyen hódítások folytán soknemzetiségű, gyarmattartó államokká váltak. A nemzeti-gyarmati elnyomás fokozása elkerülhetetlenül fokozza az elnyomott népek imperialistaellenes nemzeti felszabadító mozgalmait.

A nemzeti-gyarmati kérdés lényege ebben az időszakban: a gyarmatok és függő országok népeinek felszabadítása az imperializmus igája alól. Mivel pedig a gyarmatok népességének többsége a parasztság — a nemzeti-gyarmati kérdés az imperializmus időszakában lényegében parasztkérdés. De a nemzeti-gyarmati kérdés nem azonos teljesen a parasztkérdéssel, mert a parasztkérdésen, az agrárkérdésen kívül beletartozik még a nemzeti függetlenség, az államiság, a nemzeti nyelv, a kultúra stb. kérdése is.

A nemzeti mozgalmak történetében mindkét említett időszaknak közös vonása az, hogy egyes nemzeteket elnyomnak és rabságban tartanak, s a nemzeti kérdés megoldatlan marad. A különbség pedig az, hogy az első időszakban a nemzeti kérdés nem terjed túl az egyes soknemzetiségű államok keretein, és csak kevés nemzetet, főleg európai nemzeteket érint, viszont a második időszakban a nemzeti kérdés belső állami kérdésből államközi kérdéssé, a gyarmatok és függő országok felszabadításának kérdésévé válik. Az imperialista államok azért harcolnak, hogy uralmuk alatt tartsák a leigázott nemzetiségeket, hogy uralmuk alá vessenek más nemzeteket, népeket és törzseket.

A fejlődő kapitalizmus, mutat rá Lenin, két ellentétes irányzatot ismer a nemzeti kérdésben: *az első irányzat* — a nemzeti élet és a nemzeti mozgalmak ébredése, harc minden nemzeti elnyomás ellen, a feudális széttagoltság megszüntetése és a nemzeti államok megteremtése; *a második irányzat* — a nemzetek közötti különböző kapcsolatok kifejlődése és élénkülése, a nemzeti válaszfalak ledöntése, a nemzetközi kapcsolatok megteremtése a tőke, a gazdasági élet, a tudomány stb. nemzetközi egységének alapján. Az első irányzat a felfelé haladó kapita-

lizmus időszakában, a második az imperializmus korszakában van túlsúlyban. Mindkét irányzat a kapitalizmus fejlődésének törvénye[13].

Az a tendencia, mely a termelés és a csere nemzetközivé tételére, a népek gazdasági közeledésére és óriási területeknek összefüggő egésszé való fokozatos egyesítésére irányul, a termelőerők fejlődését tükrözi, és előkészíti az anyagi előfeltételeket az eljövendő szocialista világgazdaság számára. De ez az irányzat rendkívül ellentmondásosan fejlődik, olymódon, hogy egyes nemzetek uralmuk alá vetnek más nemzeteket, hogy a fejlettebb nemzetek elnyomják és kizsákmányolják a kevésbé fejletteket. „Gyarmati rablás és hódítás, nemzeti elnyomás és egyenlőtlenség, imperialista önkény és erőszak, gyarmati rabság és nemzeti jogfosztottság, végül a «civilizált» nemzetek egymás közötti harca a «civilizálatlan» népek fölötti uralomért — ezekben a formákban ment végbe a népek gazdasági közeledésének folyamata"[14]. Ezért a gazdasági közeledésnek és a területek „egyesítésének" irányzatával egyidejűleg az imperializmus korszakában erősödik az egyesülés erőszakos formáinak megszüntetésére irányuló tendencia is, fokozódik az elnyomott nemzetiségek szabadságharca az imperialista elnyomás ellen. Ez a tendencia, amely tükrözi az elnyomott tömegek lázadozását az egyesítés imperialista formái ellen — progresszív tendencia, mert előkészíti a politikai előfeltételeket ahhoz, hogy a népek az együttműködés és önkéntes szövetség elve alapján a szocialista világgazdaság keretében egyesüljenek.

Ezeknek az ellentétes tendenciáknak a harca hatja át a soknemzetiségű *burzsoá* államok történetét, s okozza összeomlásukat, mert e két tendencia ellentmondása a kapitalizmus keretei között megoldhatatlan. Ezekből az ellentmondásokból fakad a burzsoázia politikájának csődje a nemzeti-gyarmati kérdésben, ezért nem képes a burzsoázia ezt a kérdést megoldani.

A munkásosztály és Kommunista Pártja számára, a szocialista állam számára viszont ez a két tendencia nem jelent megoldhatatlan ellentmondást, hanem csupán egyazon progresszív folyamatnak két oldalát: az elnyomott nemzetek felszabadulását az imperializmus igája alól, és önkéntes egyesülésüket a szocialista gazdaság alapján, a teljes egyenjogúság, a kölcsönös bizalom, a barátság és a testvéri együttműködés alapján.

[13] Lásd *Lenin* Művei. 20. köt. (oroszul).
[14] *Sztálin* Művei. 5. köt. Szikra 1951. 196. old.

Ez a nemzeti kapcsolatok fejlődésének törvénye a proletárdiktatúra, a szocializmus körülményei között.

A marxizmus-leninizmus, amikor kidolgozza a Kommunista Párt *programját* a nemzeti kérdésben, figyelembe veszi a kapitalizmus fent említett mindkét tendenciáját a nemzeti kérdésben, és következetesen a proletár nemzetköziség elvét tartja szem előtt. A nemzeti kérdés marxista-leninista megoldásának alapvető, kiinduló pontjai a következők: 1. a nemzetek önrendelkezési jogának elismerése, beleértve a különválás jogát is (nem szabad itt összetéveszteni az önrendelkezés és a különválás *jogát* a különválás *célszerűségének* kérdésével); 2. minden faj és nemzet szuverenitásának és egyenjogúságának elismerése; 3. az országban élő valamennyi nemzetiséghez tartozó munkásoknak az internacionalizmus elve alapján történő szervezése, a dolgozóknak a proletár nemzetköziség és a népek közötti barátság szellemében való nevelése.

A marxizmus-leninizmus a nemzetek önkéntes egyesülésének elvét vallja, és éppen ezért hirdeti a nemzetek önrendelkezési jogát, beleértve a különválás jogát is. Ez ellentmondásnak, paradoxonnak tűnik: „Különválás az egyesülésért!" De ez az ellentmondás nem kitalált, hanem reális, élő ellentmondás. Nincs más út a nemzetek imperialista elnyomás alóli felszabadításához. Ez a nemzeti kérdés megoldásának egyetlen, forradalmi, proletár, szocialista, internacionalista módszere.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom a nemzeti-gyarmati kérdés éppen ilyen megoldásának fektette le az alapját, és nyitotta meg ilymódon a nemzeti felszabadító mozgalmak történetének *harmadik időszakát — a szocialista időszakot*, a kapitalizmus megsemmisítésének és a nemzeti elnyomás megszüntetésének időszakát, azt az időszakot, melyben az elnyomott népek felszabadulnak az imperialista iga alól, önkéntesen egyesülnek a szocializmus alapján, s kialakulnak és felvirágzanak a szocialista nemzetek.

Az Októberi Szocialista Forradalom kapcsán Oroszország nemzeti mozgalmain belül szakadás következett be: a burzsoá nemzeti mozgalmak a szocialista forradalom ellen irányuló reakciós és ellenforradalmi mozgalmakká váltak. A burzsoá nemzeti mozgalmakkal ellentétben kibontakozott az elnyomott nemzetek dolgozó tömegeinek forradalmi mozgalma a földbirtokosok, a hazai és idegen tőkések ellen, a külföldi intervenciósok ellen, a szovjet rend alapján megvalósuló nemzeti önrendelkezésért. Ez a mozgalom részévé lett a szocialista

forradalomnak, és csak a szocialista forradalom győzelmének eredményeképpen győzhetett. Másrészt a szocialista proletárforradalom csak ezzel a mozgalommal szövetségben győzhetett, ez a mozgalom könnyítette meg a győzelmét.

A marxizmus-leninizmus a nemzeti-gyarmati kérdés megoldásában a munkásosztály és valamennyi dolgozó érdekeit tartja szem előtt, s a dialektikus materializmus módszerét követve minden nemzeti mozgalmat konkrétan és történelmi szempontból vizsgál. Még egy és ugyanazon a korszakon belül is vannak különböző jellegű nemzeti mozgalmak. Minden nemzet életkörülményei a nemzeti kérdés sajátos megoldását követelhetik meg. Azt a megoldást, amely jó volt egy országban, nem szabad más országokra alkalmazni anélkül, hogy előzőleg gondosan és minden szempontból ne elemeznénk ezeknek az országoknak a körülményeit. Továbbá, a népek életkörülményei is változnak. Tehát a nemzeti kérdés megoldása is szükségszerűen változó.

A marxisták a nemzeti mozgalmak konkrét-történeti értékelése során különbséget tesznek a forradalmi és reakciós nemzeti mozgalmak között. Marx és Engels a XIX. század negyvenes éveiben az abszolutizmus ellen harcoló lengyelek és magyarok nemzeti mozgalma mellett foglalt állást, s ugyanakkor a csehek és a délszlávok nemzeti mozgalma ellen lépett fel, mert ezeket a mozgalmakat akkor a cárizmus és az Osztrák-Magyar Monarchia a forradalom ellen használta fel. A csehek és a délszlávok nemzeti mozgalmának a támogatása akkor a cárizmusnak, az európai forradalmi mozgalom legveszedelmesebb ellenségének közvetett támogatását jelentette. Marx és Engels leleplezte a nemzetek elnyomásának azt a politikáját, amelyet Ausztria-Magyarország és Németország folytattak, és maguknak a németeknek a feudális monarchista elnyomás alóli felszabadítása érdekében követelte az elnyomott nemzetek felszabadítását. Ámde Ausztria-Magyarország és Németország burzsoáziája folytatta más nemzetek elnyomására irányuló politikáját, és ez volt a fő oka annak, hogy Ausztria-Magyarországon és Németországban az 1848-as forradalom elbukott. A történelem igazolta Marx és Engels szavait: „Nem lehet szabad az a nép, amely más népeket elnyom"[15].

A történelem ismer más olyan nemzeti mozgalmakat is,

[15] *Marx—Engels—Lenin—Sztálin.* Proletárnemzetköziség és hazafiság. Szikra 1952. 46. old.

amelyek gátolták a társadalom progresszív fejlődését, akadályozták az elnyomott dolgozó tömegek osztálytudatának fejlődését. Reakciós mozgalom volt például a muridizmus és Sámil mozgalma a XIX. század első felében. Ezt a vallási nacionalista mozgalmat, mely a kaukázusi dolgozók leigázását szolgálta, Törökország és Anglia arra használta fel, hogy a Kaukázus népeit elszakítsa Oroszországtól és saját gyarmati rabjaivá tegye.

Ma azok a nemzeti mozgalmak szolgálják a haladást, amelyek az imperializmus ellen irányulnak. És viszont minden olyan nemzeti mozgalom, amelyet az imperialista reakció a forradalom ellen, a Szovjetunió és a népi demokráciák ellen használ fel — reakciós. A kommunista pártok támogatják a nemzeti felszabadító mozgalmakat, de nem támogathatják a reakciós nemzeti mozgalmakat.

A nemzetek önrendelkezése — nem abszolútum, hanem része annak a harcnak, melyet a dolgozók a demokráciáért és a szocializmusért vívnak. A kommunisták a nemzetek teljes önrendelkezésének elvét vallják, és síkraszállnak azért, hogy a gyarmatok és függő országok népei különválás útján felszabadulhassanak az imperialista hatalmak elnyomása alól. De a kommunisták ellenzik a nemzeti köztársaságok különválását a Szovjetuniótól, mert ebben az esetben ezek a szabad népek az imperializmus igájába kerülnének.

Azt a kérdést, hogy célszerű-e az adott nemzet különválása vagy sem — maga a nemzet dönti el. A kommunistáknak és a haladás többi híveinek mindenkor kötelességük demokratikus és szocialista szellemben befolyásolni a nemzet akaratát, nem azt kell ápolniuk, ami elválasztja a népeket, hanem azt, ami egyesíti őket: a földesurak és a kapitalisták ellen, az idegen hódítók ellen folytatott közös harcuk forradalmi hagyományait, a dolgozók nemzetközi együttműködésének hagyományait, és a békéért, a demokráciáért, a kommunizmus győzelméért vívott harcban egymásnak nyújtott segítségüket.

Lenin, azokból az alapelvekből kiindulva, amelyeket Marx és Engels fektetett le a nemzeti kérdésben, a marxizmus történetében először dolgozta ki a Kommunista Pártnak a nemzeti-gyarmati kérdésre vonatkozó elméleti programját és politikáját. Lenin kifejtette, hogy a nemzeti-gyarmati kérdés a proletárdiktatúráért vívott általános forradalmi harc alkotórésze. Lenin volt a népek közti barátság és egyenjogúság politikájának zászlóvivője, ő irányította ennek a politikának gyakorlati meg-

valósítását. A nemzeti kérdésre vonatkozó lenini útmutatásokat Sztálin művei és a párthatározatok, a Szovjetunió szocialista építésének tapasztalatait általánosítva, alkotó módon tovább fejlesztették.

A szocialista forradalomnak a Szovjetunióban kivívott győzelme szempontjából igen nagy jelentősége volt annak, hogy a Lenin vezette Kommunista Párt a munkásmozgalomban jelentkező szeparatista és nacionalista irányzatok elleni harcban a marxista párt felépítését illetően megvédte a proletár nemzetköziség elvét, s kidolgozta a nemzetek felszabadításának proletár, nemzetközi módszerét. A Szovjetunió Kommunista Pártja, a proletár nemzetköziség marxista-leninista elvéből kiindulva, hangsúlyozta valamennyi nemzet proletárjainak elengedhetetlen akcióegységét, és az orosz proletariátus köré tömörítette őket. A párt megszervezte valamennyi nemzet munkásainak akcióegységét, és ennek köszönhető, hogy Oroszország népeinek nemzeti felszabadító mozgalmát közös mederbe tudta irányítani a szocializmus győzelméért folyó proletár-, szocialista mozgalommal, a békéért folytatott általános demokratikus mozgalommal, a földért vívott parasztmozgalommal, s hogy ilymódon sikerült a földesurak és kapitalisták hatalmát Oroszországban megdönteni és a proletariátus diktatúráját megvalósítani.

A marxizmus-leninizmus egészen másképpen veti fel és oldja meg a nemzeti kérdést, mint azt a II. Internacionálé pártjai, a jobboldali szocialisták pártjai tették. Ezek a pártok magukévá tették az imperializmus álláspontját.

A II. Internacionálé pártjai megelégedtek azzal, hogy üres frázisokat pufogtattak a „nemzetek egyenlőségéről" a kapitalizmusban, a nemzeti kérdést az európai nemzetek szűk körére korlátozták, nem szánták rá magukat, hogy felvessék a kérdést az ázsiai és afrikai népeknek az európai népekkel való egyenjogúságáról, a feketék és a fehérek egyenjogúságáról. Nem akarták a nemzeti kérdést az imperializmus elleni nyílt harc forradalmi talajára helyezni, s meg sem kísérelték a nemzeti kérdést a gyarmatok felszabadításának kérdésével összekapcsolni. A II. Internacionálé teoretikusai, Otto Bauer, Karl Renner és más osztrák szociáldemokraták felvetették az úgynevezett „kulturális nemzeti autonómia" burzsoá-nacionalista programját, mely idealista és metafizikus nemzet-elméletükön alapult. A nemzeteknek a különválásra és az önálló államalakításra is kiterjedő önrendelkezési joga helyett, vagyis az önálló politikai, gazdasági és kulturális fejlődésre való jog helyett a „kulturális

nemzeti autonómia" programjában azt javasolták az elnyomott nemzeteknek, hogy érjék be az iskola, a vallás kérdésére és más „kulturális ügyekre" vonatkozó autonómiával. Ez a program az Osztrák-Magyar Monarchia területi épségének elvéből indult ki, vagyis abból, hogy az elnyomott népeket erőszakkal az imperialista „egész" kebelében tartják. Ez a program tehát időtlen időkre szentesítette egyes nemzetek uralmát más nemzetek felett, megtagadta az elnyomott szláv népektől az önrendelkezési jogot, az önálló állam alakításának jogát.

Oroszországban a bundisták, a mensevikek, a trockisták, a nacionalista elhajlók hirdették a „kulturális nemzeti autonómia" reakciós programját. A Kommunista Párt, élén Leninnel, leleplezte e program burzsoá-nacionalista lényegét, és megmentette az oroszországi munkásmozgalmat a burzsoá nacionalizmus züllesztő befolyásától.

A leninizmus kíméletlenül leleplezte, hogy az, amit az imperialisták és szekértolóik, a jobboldali szocialista vezetők hirdetnek — a kapitalista államok „civilizátori" küldetése a gyarmatokon, a „nemzetek egyenlősége" a burzsoá államokban — nem egyéb, mint hazug propaganda. A jobboldali szocialistáknak a „nemzetek egyenlőségéről" hangoztatott deklarációi szemfényvesztő hazugságok, a deklarációkat nem kíséri az elnyomott népek szabadságharcának valódi támogatása. A leninizmus összekapcsolta a nemzeti kérdést a gyarmati felszabadítás, az imperializmus elleni harc kérdésével, kibővítette a nemzeti önrendelkezés fogalmát olymódon, hogy kimondta a függő országok és a gyarmatok elnyomott népeinek jogát az őket elnyomó imperialista államoktól való különválásra, az önálló állami létre.

3. A Szovjetunió tapasztalatainak történelmi jelentősége a nemzeti kérdés megoldása terén

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom megnyitotta az új korszakot, a szocializmus korszakát a nemzetek közötti kapcsolatok terén is. Megvalósította a lenini-sztálini politikának a nemzeti kérdésre vonatkozó elveit: 1. Oroszország minden népének egyenlőségét és szuverenitását; 2. a nemzetek önrendelkezési jogát, beleértve a különválásra és az önálló állam alakítására való jogot is; 3. minden néven nevezendő nemzeti és nemzeti-vallási kiváltság és korlátozás megszüntetését; 4. a

nemzeti kisebbségek és népcsoportok szabad fejlődését. Az Októberi Forradalom megszüntette a nemzeti elnyomást, és lefektette azt a szilárd alapot, melyen a népek önkéntesen egy egységes szocialista államban, a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségében egyesültek.

A soknemzetiségű szovjet állam építése során a Kommunista Párt által vezetett néptömegek forradalmi alkotóereje megteremtette ennek az egyesülésnek a formáit is, a szovjet autonómia és föderáció formáját.

A szovjet köztársaságoknak a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségében való egyesülése szükséges volt ahhoz, hogy közös erővel fel lehessen számolni a gazdasági ziláltságot, megvalósítani az ország szocialista iparosítását, valamennyi nemzetiség dolgozóinak érdekeit figyelembevéve ésszerűen elosztani és fejleszteni a termelőerőket, az ellenséges kapitalista környezet viszonyai közepette felépíteni a szocializmust, és a Szovjetuniót olyan hatalmas erővé tenni, amely képes a nemzetközi helyzetet befolyásolni, és a dolgozók javára megváltoztatni.

A Kommunista Párt vezetésével az orosz munkásosztály, az orosz nép segítette a Szovjetunió többi népeit abban, hogy a szovjet szocialista államiságot nemzeti sajátosságaiknak megfelelő formában létrehozzák és megszilárdítsák, hogy magukat az illető nemzetiségek dolgozóit bevonják az államhatalmi szervekbe, a közigazgatásba, az igazságszolgáltatásba, a gazdasági vezetésbe.

A szovjethatalom nem elégedett meg azzal, hogy megvalósította a nemzetek jogi és politikai egyenlőségét, jóllehet már ez is nagy, világtörténelmi jelentőségű vívmány volt. A nemzeti kérdés kommunista megoldásának a lényege az, hogy nemcsak a nemzeti elnyomást, a jogi egyenlőtlenséget szünteti meg, hanem „egyes nemzeteknek azt a tényleges elmaradottságát (gazdasági, politikai, kulturális elmaradottságát) is, amely a múlt öröksége, s ezzel lehetővé teszi az elmaradott népeknek, hogy utolérjék Közép-Oroszországot állami, kulturális és gazdasági tekintetben egyaránt"[16].

A szovjet rendszer alapján az orosz munkásosztály, a nagy orosz nép, mint a Szovjetunió egyenjogú nemzetei között a legelőrehaladottabb nemzet, segítette a korábban elnyomott és elmaradott népeket abban, hogy a maguk szocialista iparát

[16] *Sztálin* Művei. 5. köt. 41. old.

kifejleszthessék, szakmunkásaikat kiképezhessék, gazdasági és állami funkcionáriusaikat, saját nemzeti értelmiségi kádereiket kinevelhessék. Az orosz nép segítséget nyújtott ezeknek a népeknek, hogy felemelkedhessenek a szocialista nemzetek színvonalára, és ezáltal lehetővé tette a nemzetek *tényleges egyenlőtlenségének felszámolását.*

Az ország északi és keleti részén, és különösen Közép-Ázsiában számos nép és népcsoport (köztük körülbelül 25 millió főnyi, főleg türk lakosság) nem ment át az ipari kapitalizmus szakaszán, emellett körülbelül 6 millió ember — kirgizek, baskírok, oszétok és más népek — a szocialista forradalom előtt még patriarchális rendszerben, nemzetségi keretek között éltek, nem ismerték a kultúrát, írni-olvasni sem tudtak[17]. Sok népnek még saját ábécéje sem volt. A szovjet rendszer, a lenini-sztálini nemzetiségi politika és a nagy orosz nép testvéri segítsége folytán mindezek a korábban elnyomott és fejlődésükben elmaradott népek óriási ugrással kijutottak a patriarchális és nomád életmódból a szocializmus útjára, elkerülve a kapitalizmus szakaszát. A kapitalizmusban kihalásra ítélt népek a szocializmus feltételei között új életre keltek, szocialista nemzetekké fejlődtek. Míg az orosz, ukrán, grúz, örmény, lett, észt stb. szocialista nemzetek a kapitalizmus felszámolásának folyamatában, Oroszország megfelelő burzsoá nemzeteinek romjain alakultak ki, addig a türkmén, a kazah, a tadzsik és néhány más szocialista nemzet a feudális rend felszámolása és az épphogy születő kapitalizmus folyamán alakult ki. Valamennyi szocialista nemzet kialakulásának közös gazdasági alapja a szocialista termelési viszonyok, a szocialista gazdasági formák létrejötte.

A nemzetek gazdasági egyenlőtlenségének megszűnése a Szovjetunióban annak köszönhető, hogy az egész szovjet ipar általános gyors fejlődési üteme mellett a gazdaságilag elmaradott nemzetiségi területek ipara még gyorsabb ütemben fejlődött.

A Szovjetunió népei nemcsak a politikai és a gazdasági élet terén hajtották végre a szocialista forradalmat, hanem a kultúra terén is.

Az 1938—1939-es tanévben például az elemi és középiskolai tanulók száma az 1914—1915-ös tanévhez képest az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaságban 3-szorosára, a Belorusz Szov-

[17] Lásd A Szovjetunió Kommunista Pártja kongresszusainak, konferenciáinak és központi bizottsági plénumainak határozatai. I. rész. Szikra 1954. 650—652. old.

jet Szocialista Köztársaságban 4-szeresére, az Örmény Szovjet Szocialista Köztársaságban több mint 8-szorosára, Kazahsztánban majdnem 11-szeresére, Turkméniában 30-szorosára, Üzbekisztánban 64-szeresére, Tadzsikisztánban 680-szorosára növekedett. 1949-ben valamennyi szovjet köztársaságban bevezették az általános kötelező hétéves oktatást, és most folyik a köztársaságok fővárosaiban, a területi és ipari központokban az általános tízéves oktatás bevezetése. Minden szovjet köztársaságban megnövekedett a főiskolai hallgatók száma, megteremtették a szovjet nemzetek értelmiségének nagyszámú kádereit. A szakemberek száma és minősége tekintetében ma a Szovjetunió a világ legelső országa. 12 szövetségi köztársaságban tudományos akadémiát létesítettek, más szövetségi és autonóm köztársaságban pedig létrehozták a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának fiókintézeteit és intézményeit.

A Szovjetunióban több mint 100 nyelven adnak ki irodalmi műveket. Számos nép írásbelisége, ábécéje a szovjethatalom fennállása óta jött létre. A korábban elnyomott népek és nemzetek köréből tehetséges tudósok, művészek, írók, állami, gazdasági és katonai vezetők nőttek ki.

Felvirágzott a Szovjetunió valamennyi népének kultúrája, amely a tömegeket a szovjet hazafiság, a nemzetköziség, a népek közötti béke és barátság szellemében neveli.

A szocialista kultúra alapvetően különbözik a kapitalizmusban uralkodó burzsoá kultúrától, amely a kizsákmányolók eszköze a dolgozók leigázására. A burzsoá kultúra a népeket a fajelmélet, a nacionalizmus és a kozmopolitizmus reakciós eszméivel mételyezi meg, elködösíti öntudatukat, hogy ilymódon a burzsoázia uralmát erősítse. A szocialista kultúra harmonikusan egybefoglalja a népek nemzeti hagyományait és az összes dolgozók közös létérdekeit.

A Szovjetunió és a népi demokratikus országok népei a szocialista kultúra fejlesztése során átveszik mindazt, ami a múlt kultúrájában pozitív és értékes volt, s elsősorban a múlt kultúrájának haladó, forradalmi, demokratikus és szocialista elemeit és hagyományait. A kultúra új, szocialista tartalma természetesen nemcsak a régi és a jelenlegi nemzeti formákat használja fel, hanem megköveteli a neki megfelelő új kifejezési formák, módok és eszközök kialakítását is. Ezek az új formák nem zárják ki a nép által kedvelt régi formákat, hanem az új, szocialista tartalom alapján tovább fejlesztik őket.

A múlt nemzeti kultúrájában van reakciós tartalom is,

vannak népellenes vonások és elavult elemek, amelyek a társadalom előrehaladását akadályozzák, mint például a vallási hiedelmek és szertartások, a kuruzslás, a vérbosszú, a többnejűség, a nők elzártsága, a fátyolviselés stb. A szocializmus elvet mindent, ami reakciós, viszont a múlt kultúrájának értékes eredményeit a dolgozó tömegek érdekében alkotó módon tovább fejleszti.

A nagy orosz nép szocialista kultúrája, mint a legfejlettebb és leggazdagabb kultúra, vezető szerepet tölt be más népek szocialista kultúrájának fejlesztésében, s mind nagyobb mértékben válik a Szovjetunió valamennyi népének és a népi demokratikus országok népeinek közkincsévé. Azok az eredmények, melyeket a Szovjetunió bármelyik népe a nemzeti kultúra terén elér, a többi nép közkincsévé is válik. A nemzetek közötti kultúrkapcsolatok szempontjából nagyon fontos szerepet tölt be a népek kiemelkedő irodalmi alkotásainak lefordítása orosz nyelvre és a Szovjetunió többi népeinek nyelvére, a nemzeti művészet alkotásainak bemutatása a Szovjetunió fővárosában, Moszkvában, úgyszintén az a kapcsolat és együttműködés, mely valamennyi szocialista nemzet kultúrájának képviselői között fennáll. Az orosz kultúra, a leggazdagabb kultúra képviselői kulturális tekintetben is önzetlen és testvéri segítséget nyújtanak a Szovjetunió többi népeinek és a népi demokratikus országok népeinek.

A szocializmus megteremtette a népek barátságát és testvéri együttműködését. A Szovjetunió népeinek barátsága a Kommunista Párt lenini-sztálini nemzetiségi politikájának legfontosabb vívmánya, a szocializmus egyik legnagyobb eredménye, a soknemzetiségű szovjet állam erejének és legyőzhetetlenségének egyik legfontosabb alapja. A népek barátsága a szovjet társadalom fejlődésének hatalmas hajtóerejévé vált. Ez a barátság annak eredményeképpen szilárdult meg, hogy felszámoltuk a kizsákmányoló osztályokat és megszüntettük a kizsákmányolást, hiszen elsősorban a kizsákmányoló osztályok szervezték a népek közötti ellenségeskedést, a kizsákmányolás táplálta a kölcsönös bizalmatlanságot és szította a nacionalista szenvedélyeket. A népek barátsága felett a munkásosztály és Kommunista Pártja őrködik, az az osztály és az a párt, mely ellensége minden elnyomásnak, s hű védelmezője és képviselője a nemzetköziség eszméjének. A Szovjetunió népeinek barátságát a gazdasági és kulturális építés valamennyi területén nyújtott kölcsönös segítség szilárdította meg. A népek barátsága felvirágoztatja a

Szovjetunió népeinek szocialista kultúráját, amely formájában nemzeti, tartalmában pedig szocialista.

A szocializmus győzelme gyökeresen megváltoztatta a Szovjetunió népeinek arculatát. Eltűnt a kölcsönös bizalmatlanság, és kifejlődött a kölcsönös barátság érzése; igazi testvéri együttműködés alakult ki a soknemzetiségű egységes szocialista állam rendszerében. Ez az állam kiállta a legnehezebb próbát a Nagy Honvédő Háború idején, amelyet a Szovjetunió a fasiszta területrablók ellen vívott, s bebizonyította, hogy a szovjet szocialista rendszer a népek együttműködésének legjobb formája.

Merőben ellentétes képet mutat a soknemzetiségű burzsoá államok fejlődése. Ezeket az államokat, amelyek a dolgozók kizsákmányolásán és a nemzetek elnyomásán alapulnak, belső osztályantagonizmusok és nemzeti antagonizmusok marcangolják. Az antagonisztikus ellentétek határozzák meg ezeknek az államoknak ingatag voltát, és viszik őket az elkerülhetetlen összeomlás felé. A burzsoázia képtelen megoldani a nemzeti kérdést, csak területrablások, erőszak és leigázás útján tudja a nemzeteket „egyesíteni". A soknemzetiségű burzsoá államok ezért omlanak össze. Széthullott az Osztrák-Magyar Monarchia, teljes vereséget szenvedett a hitleri „harmadik birodalom", szétmállott a japán militaristák birodalma, megkezdődött Franciaország, Hollandia és Nagy-Britannia gyarmatbirodalmának összeomlása is.

A szocializmus győzelme és a népek barátsága csakis a *nacionalizmus* elleni engesztelhetetlen harc útján érhető el. A nacionalizmus a népek között bizalmatlanságot és ellenségeskedést szít. Ez az ideológia és politika a kizsákmányoló osztályok ideológiája és politikája, azoké az osztályoké, amelyek a népek feletti uralmukat a római rabszolgatartók ravaszul kiagyalt elvének, az „oszd meg és uralkodj" elvének segítségével igyekeznek biztosítani. A nacionalisták, miközben a népeket egymás ellen uszítják, a kizsákmányolók és kizsákmányoltak „nemzeti egységét" hirdetik, hogy alávessék a dolgozókat a burzsoázia hatalmának, hogy elvonják őket a kapitalizmus elleni harctól.

A nacionalizmus magának a burzsoáziának a természetében gyökerezik. A magántulajdon és a tőke, a kizsákmányolás elkerülhetetlenül szétválasztja az embereket, nemzeti viszálykodást és nemzeti elnyomást szül, viszont a társadalmi szocialista tulajdon és a kollektív munka közelebb hozza egymáshoz az embereket, aláássa a nemzeti viszálykodás gyökereit, és megszünteti a nemzeti elnyomást.

A magántulajdonon alapuló társadalom viszonyai között a kommunista pártokon belül is előfordulnak nacionalista elhajlások, amelyek a nemzeti viszálykodást és ellenségeskedést szító kizsákmányoló osztályok befolyása alatt jönnek létre, s céljuk a dolgozók gyengítése. A nacionalista elhajlás nem más, mint a munkásosztály internacionalista politikájának hozzáidomítása a burzsoázia nacionalista politikájához.

A szocializmus győzelme és a kizsákmányoló osztályok felszámolása a Szovjetunióban egyszersmind a nemzeti gyűlölködés megszüntetését, mindennemű nacionalizmus társadalmi alapjának megsemmisítését, valamint a Szovjetunió Kommunista Pártján belül felmerült nacionalista elhajlás leküzdését is jelenti.

Az emberek tudatában élő nacionalista csökevények azonban nem tűnhetnek el egyszerre. A kapitalizmus csökevényei a nemzeti kérdés terén szerfölött szívósak, mivel nemzeti érdekekkel leplezhetik, álcázhatják magukat. Emellett a kapitalista környezet életeszteni igyekszik a nacionalista csökevényeket, hogy megingassa a Szovjetunió népeinek barátságát, s aláássa a soknemzetiségű szovjet állam erejét. Nacionalista csökevények jutnak kifejezésre például abban is, hogy egyes történészek és irodalmárok elkenik a burzsoá nemzeteken belüli osztályellentéteket, a nemzeti kultúrának az osztálytársadalomban végbemenő fejlődését mint valami osztályharc nélküli „egységes folyamatot" ábrázolják. Mások az egész nemzeti múltat felmagasztalják, a reakciós hűbérurakat és kánokat nemzeti hősöknek tüntetik fel. A nacionalizmus egyrészt abban nyilvánul meg, hogy szépítgetik a cárizmus és az orosz burzsoázia gyarmati politikáját, másrészt abban, hogy szépítgetik annak a nemzeti burzsoáziának vagy feudális-nagybirtokos felső rétegnek reakciós ideológiáját és politikáját, amely a cárizmussal szövetségben elnyomta a népeket, eladta a népek érdekeit a nyugati imperialistáknak. Az egész múlt idealizálása, az az irányzat, mely minden nemzeti hagyományt, a régi nemzeti kultúrában föllelhető reakciós elemeket is szépíteni igyekszik, a nacionalizmust éleszti. A nacionalizmus jelentkezik azokban a törekvésekben is, amelyek kedvező színben tüntetik fel a pánszlávizmus, a pántürkizmus, a cionizmus stb. vallásos-nacionalista zászlaja alatt fellépő reakciós mozgalmakat, vagy nem veszik figyelembe, hogy a haladó orosz kultúra, az orosz forradalmi demokraták és az orosz kommunisták eszméi milyen nagy és jótékony hatást gyakoroltak más népek felszabadító mozgalmára. A nemzetek közötti viszálykodást és ellenséges-

kedést a szocializmussal ellenségesen szemben álló elemek szítják és táplálják a lakosság legelmaradottabb rétegei között. A nacionalista csökevények szorosan összefonódnak a kapitalizmus egyéb csökevényeivel, például a másvallású emberekkel szemben bizalmatlanságot szító vallási csökevényekkel.

A kapitalizmus csökevényei a nemzeti kérdés terén a kozmopolitizmus és a nemzeti nihilizmus formájában is megnyilatkoznak. A Kommunista Párt becsben tartja minden nép nemzeti kultúráját, a nemzeti kultúra progresszív tartalmát. A párt leleplezte a kozmopoliták hazafiatlan csoportját a Szovjetunióban. Ez a csoport az „internacionalizmus" zászlajával takarózva becsmérelte a Szovjetunió népei szocialista kultúrájának, s különösen a nagy orosz nép kultúrájának vívmányait.

A Kommunista Párt, miközben a szocialista nemzeteknek a kommunizmus építésében való testvéri együttműködését szervezi, az emberek tudatában még meglevő nacionalista csökevények teljes leküzdéséért harcol, s a dolgozókat az internacionalizmus szellemében neveli.

A Szovjetunió és a népi demokratikus országok gyakorlata a nemzeti kérdés terén hatalmas csapást mért minden reakciós, nacionalista elméletre és fajelméletre; szétzúzta azokat a tudománytalan és embergyűlölő eszméket, melyek szerint az emberiség „alsóbbrendű" és „felsőbbrendű" fajokra és nemzetekre oszlik és egyes népeket már maga a természet arra rendelt, hogy más népek felett uralkodjanak és ezeket kizsákmányolják. A Szovjetunióban élő számos nép fejlődésének tapasztalatai megmutatták, hogy nincsenek nem teljesértékű népek, nincsenek olyan népek, amelyek nem képesek a kultúrát előbbre vinni. A Szovjetunió, a Kínai Népköztársaság és a többi népi demokratikus ország gyakorlata igazolta, hogy mindazok a népek, amelyek felszabadultak a nemzeti elnyomás alól, és lehetővé vált számukra, hogy szabadon és önállóan fejlődjenek, előre tudják vinni a kultúrát.

A Szovjetunió népei közötti egyenjogúság és barátság elmélete és gyakorlata, más népek jogainak tiszteletbentartása azt eredményezte, hogy a Szovjetunió összes népei egyetlen testvéri családdá egyesültek, és a többi ország valamennyi szabadságszerető népe a Szovjetunió barátjává lett. Az összes fajok és nemzetek egyenjogúságának szovjet ideológiája, a népek barátságának ideológiája teljes diadalt aratott a második világháború éveiben az állatias nacionalizmus és a faji gyűlölködés fasiszta-imperialista ideológiája felett. Mint tudjuk, a hitleris-

ták abban a reményben választották ideológiai fegyverül az embergyűlölő faji ideológiát, hogy a faji és nemzeti gyűlölködés hirdetése megteremti az ideológiai és politikai feltételeket a német imperialistáknak a népek feletti uralma számára. A hitleristák a széthúzás és a gyűlölködés magvát igyekeztek a nemzetek között elhinteni, hogy azután egyenként leigázzák őket.

Az amerikai-angol imperialisták az új világháború előkészítését szintén a fajelméletek propagálásával kezdték, azt hirdették, hogy csakis az angol nyelvet beszélő nemzetek tekinthetők teljes értékű nemzeteknek. A fajgyűlölet ideológiája és politikája valójában a fasiszta Németország belső gyengeségének és külpolitikai elszigeteltségének forrásává, a rabló hitlerista blokk széthullásának egyik tényezőjévé vált. Elkerülhetetlenül ilyen sors vár az amerikai-angol imperialisták agresszív blokkjára is, amely a faji gyűlölet ideológiájának és politikájának fegyverét forgatja.

A szocialista nemzetek a szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet megvalósítása során gazdasági, politikai és kulturális fejlődésük magasabb fokára emelkednek. A kommunizmus építése folyamán fokozatosan elmosódnak a munkások és a parasztok közötti osztálykülönbségek, a fizikai és a szellemi dolgozók közötti határok. A szocialista nemzetek még szorosabb egységbe tömörülnek, még egyöntetűbbé válnak, megszabadulnak a kapitalizmus összes csökevényeitől. Valamennyi nemzet gazdasága és kultúrája eléri teljes virágzását. A szocializmus megszüntette a Szovjetunióban a termelőerők egyoldalú fejlődését és aránytalan megoszlását, amely a kapitalizmusnak, valamint a cárizmus és az imperializmus gyarmati politikájának volt az eredménye. Valamennyi szovjet nemzeti köztársaságban létrejött a szocialista ipar. Az SZKP XIX. kongresszusának az ötödik ötéves tervre vonatkozó irányelvei előirányozták a termelőerők tervszerű elosztásának további megjavítását az egész országban, mégpedig nemcsak azzal a céllal, hogy az ipart közelebb hozzák a nyersanyag és a tüzelőanyag forrásaihoz, hogy megszüntessék az ésszerűtlen és nagy távolságokra történő szállításokat, s hogy erősítsék a Szovjetunió védelmi képességét, hanem a nemzeti köztársaságok és területek további gazdasági és kulturális felvirágoztatása céljából is. Az egész Szovjetunió általános létérdekeit és valamennyi szovjet nemzeti köztársaság sajátos érdekeit figyelembe veszik azokban a tervekben, amelyek az ipar, a közlekedés, a mezőgazdaság és a

kereskedelem minden ágának fejlesztésére irányulnak. A Szovjetunió népei, amikor ezeket a terveket baráti együttműködésben megvalósítják, megteremtik a kommunizmus anyagi alapját. Ezen a talajon fejlődik a szocialista nemzetek sokoldalú kulturális együttműködése is a technikai haladás, a tudomány, az irodalom, a művészet terén. Ebben az együttműködésben óriási szerepe van a termelés, az életmód, a kultúra tekintetében szerzett legjobb tapasztalatok kölcsönös kicserélésének. A legfejlettebb kultúrájú nagy orosz nép bőséges testvéri segítséget nyújt a többi népeknek a kommunizmus építésének minden területén. A Kommunista Párt és a szovjet kormány egyik legfontosabb feladatának tartja a Szovjetunió népei barátságának megszilárdítását, a többi országok dolgozóival való nemzetközi kapcsolataik megerősítését.

A Szovjetunió az életben bizonyította be, hogy lehetséges és célszerű a legkülönbözőbb nemzetiségű dolgozók testvéri szövetsége az önkéntesség és a teljes egyenjogúság, a népek közötti barátság alapján. A Szovjetunióban alkalmazták először az elnyomott nemzetek felszabadításának proletár internacionalista módszerét, és ez a módszer bizonyult az *egyetlen helyes* módszernek.

A Szovjetunió népeinek tapasztalatait ma a világ összes haladó, demokratikus erői tanulmányozzák. A népi demokratikus országok kommunista pártjai, a marxizmus-leninizmus irányelveit követve, a Szovjetunió tapasztalatai alapján oldják meg a nemzeti kérdést: megvalósítják a nemzetek önrendelkezési jogát és teljes egyenjogúságát, megszervezik a nemzetek testvéri együttműködését, a dolgozókat a szocializmus, az internacionalizmus és a népek közötti barátság szellemében nevelik, s harcot folytatnak a burzsoá ideológia — a nacionalizmus és a kozmopolitizmus ellen. A népi demokratikus országokban véget vetettek a nemzeti elnyomás és a népek közötti gyűlölködés burzsoá és földesúri politikájának. Európa és Ázsia valamennyi népi demokratikus országában megvalósították az ott élő nemzetek teljes egyenjogúságát, s megteremtették e nemzetek szabad fejlődésének feltételeit. A nemzeti kisebbség jogait a törvény védi. Felszámolják a nemzetek közötti tényleges gazdasági és kulturális egyenlőtlenséget. A csehek például segítenek a szlovákoknak az ipar fejlesztésében, a szlovák nemzet értelmiségi kádereinek kinevelésében stb.

A népi demokratikus országok, melyek óriási támogatást és testvéri segítséget kapnak a Szovjetuniótól, és köréje — mint

minden nép békéjének, szabadságának és függetlenségének hatalmas támasza köré — tömörülnek, kölcsönös segítséget nyújtanak egymásnak a szocializmus építésében. A szocializmus építésének folyamatában a népi demokratikus országok régi, burzsoá nemzetei szocialista nemzetekké alakulnak át.

4. A világ két rendszerre szakadása és a nemzeti felszabadító mozgalmak

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme, amely megsemmisítette a nemzeti-gyarmati elnyomást a világ egyhatod részén, megnyitotta a *proletariátus vezetésével a nemzeti-gyarmati forradalmak* korszakát. A szovjet állam megalakulása után két egymással ellentétes rendszer, két tábor jött létre: a kapitalista tábor és a szocializmus tábora. E két tábor harca — korunk történetének legfőbb tartalma.

Lenin, amikor elemezte azt az új helyzetet, mely a Szovjet Köztársaság megalakulása után a nemzeti kérdésben előállott, kifejtette, hogy ebben a helyzetben már „nem szorítkozhatunk arra, hogy valljuk és hirdetjük a különböző nemzetekhez tartozó dolgozók egymáshoz való közeledésének szükségességét, hanem olyan politikát kell folytatni, amelynek nyomán valóra válik a nemzeti és gyarmati szabadságmozgalmak legszorosabb szövetsége Szovjet-Oroszországgal, és ennek a szövetségnek a formáit aszerint kell meghatározni, hogy mennyire fejlett a kommunista mozgalom az egyes országok proletariátusán belül, illetőleg a munkások és parasztok burzsoá demokratikus szabadságmozgalma az elmaradott országokban, vagy az elmaradott nemzetiségek körében"[18].

Lenin rámutatott arra, hogy a kapitalizmus és a kommunizmus világméretű harcának kimenetelét végső fokon az határozza meg, hogy Oroszország, India, Kína és a gyarmatok a világ lakosságának óriási többségét alkotják, és hogy ez a többség az Októberi Szocialista Forradalom győzelme után rendkívül gyorsan belesodródik a felszabadulásért folytatott harcba. Sztálin ezekből a lenini útmutatásokból kiindulva, tovább folytatta a nemzeti-gyarmati forradalmak elméleti és taktikai kérdéseinek, továbbá annak a kérdésnek a kidolgozását, hogy

[18] *Lenin* Művei. 31. köt. 140—141. old.

milyen úton és módon arathatnak ezek a forradalmak győzelmet az imperializmus felett.

A leninizmus elméleti alapelveit a gyakorlat fényesen igazolta. A kínai nép győzelmével és a Kínai Népköztársaság megalakulásával az európai és ázsiai népi demokratikus országok a Szovjetunióval együtt a földkerekség lakosságának egyharmadát alkotják. A nagy kínai nép győzelme a Szovjetunió vezette béketábornak, a demokrácia és szocializmus táborának óriási megerősödését jelenti. Ez a győzelem, mely súlyos csapást mért az imperializmusra, magasabb fokra emeli a keleti népek nemzeti felszabadító mozgalmát, meggyorsítja az imperializmus egész gyarmati rendszerének válságát és összeomlását.

Még több mint egymilliárd ember sínylődik azonban a nemzeti-gyarmati imperializmus igája alatt. A nemzetközi imperialista reakció, a gyarmati elnyomás, rablás és kizsákmányolás fő ereje ma az Amerikai Egyesült Államok világuralomra törő imperializmusa. Az Egyesült Államok monopoltőkéje kíméletlenül kizsákmányolja Alaszka, a Virgin- és a Hawai-szigetek, a Fülöp-szigetek, Puerto Rico, Kuba, Latin-Amerika népeit, az Egyesült Államokban élő indiánokat és négereket, úgyszintén az ázsiai és afrikai függő országok és gyarmatok népeit. Segíti a francia, a holland és az angol imperialistákat, hogy legyűrjék a gyarmati népek nemzeti felszabadító mozgalmát.

Az Amerikai Egyesült Államokban élő négerek gyakorlatilag jogfosztottak. Amerika őslakói, az indiánok, akiket a fehér gyarmatosítók Amerika felfedezése után kíméletlenül irtottak, ma éhezésre, betegségre és kihalásra vannak ítélve az úgynevezett rezervációkban, ahová erőszakkal hajtották őket. Az arizonai papago törzshöz tartozó indiánok átlagos élettartama 17 év.

Az amerikai monopoltőke pénzügyi, katonai és egyéb „segítség" ürügyén kizsákmányolja a gyarmatok és a tőkés országok népeit. Az Egyesült Államok tőkései szépített hivatalos adatok szerint 1920-tól 1948-ig külföldi tőkebefektetéseikből 18 milliárd dollár jövedelmet zsebeltek be, ami 3-szorosa a fenti időszak elején befektetett tőkéik összegének. Az Amerikai Egyesült Államoknak a külföldi tőkebefektetésből eredő évi jövedelme 1946-tól 1951-ig 2-szerese volt az előző 25 év átlagos évi jövedelmének. Ez kifejeződik abban az éles különbségben is, amely az Amerikai Egyesült Államok nemzeti jövedelme és a többi kapitalista ország, főként a függő és gyarmati országok nemzeti jövedelme között mutatkozik. Az Amerikai Egyesült Államok-

ban az egy főre számított nemzeti jövedelem 1949-ben 1 453 dollár, Angliában 773 dollár, Hollandiában 502 dollár, Indiában 57 dollár, Pakisztánban 51 dollár, a Fülöp-szigeteken 44 dollár, Libériában 38 dollár, Thaiföldön 36 dollár, Indonéziában 25 dollár volt.

Az amerikai imperialisták nemcsak a gyarmatokon fojtják meg a nemzeti ipart, hanem Európa fejlett kapitalista országaiban is (Angliában, Franciaországban, Belgiumban, Olaszországban), ami ezekben az országokban fokozza a tömeges munkanélküliséget és a dolgozók elnyomorodását.

A gyarmati rendszer válságának kiéleződésével és a nemzeti felszabadító harc fokozódásával kapcsolatban az imperialisták nagy tökélyre tesznek szert azoknak az új, hatékonyabb formáknak a felkutatásában, amelyek a népek leigázását és kizsákmányolását szolgálják. Így például az Amerikai Egyesült Államok kimondta a Fülöp-szigetek formális „függetlenségét", de gyakorlatilag fenntartotta uralmát, és saját bábkormányát juttatta hatalomra. Ez a kormány az amerikai imperialistákra támaszkodik, és a Fülöp-szigeteket az ő utasításuk szerint kormányozza.

Az angol imperialisták világgá kürtölték, hogy Indiának függetlenséget adtak, és „kivonultak" onnan. Valójában azonban megtartották főbb vezető pozícióikat India gazdasági életében. Az imperialisták fékezik India nemzeti iparának és mezőgazdaságának fejlődését, s ennek következtében az ország gazdasága továbbra is rendkívül elmaradott. Az imperialisták ellenőrzik India olajiparának 97, gumiiparának 93, gyufaiparának 90, jutaiparának 89, teatermelésének 86, ércbányászatának 73, széniparának 62, kaucsuktermelésének 54%-át. Az Indiában elhelyezett külföldi tőkebefektetések 72,4%-a Angliára esik. Az angol gyarmatosítók indiai uralmuk ideje alatt Indiát szörnyű nyomorba taszították. A lakosság több mint 85%-a írástudatlan. A kasztszellemet és a vallásos előítéleteket az imperialisták, valamint India földesurai és komprádor burzsoáziája arra használja ki, hogy nemzeti és vallási gyűlölködést szítson az ország különböző törzsekből álló és soknemzetiségű lakossága között. Az Egyesült Államok imperialistái szintén megkísérlik leigázni India népeit, de az ország haladó hazafias erőinek ellenállásába ütköznek. Kétségtelen, hogy India népei harcolni fognak teljes felszabadulásukért, harcolni fognak mindaddig, míg ki nem űzik az imperialistákat országukból. Ebben együtt érez velük és támogatja őket a szocializmus és demokrácia egész tábora.

A 198 millió lakosú Afrikában széltében-hosszában alkalmaz-

zák a kényszermunka rabszolga- és jobbágyformáját. Kíméletlenül érvényesül a faji megkülönböztetés. Afrika őslakosságát az úgynevezett rezervációkba űzték, a legjobb földeket az idegen gyarmatosítók kaparintották meg. A nyomor, az éhség és a betegségek megtizedelik az orvosi segítség nélkül álló lakosságot. Az ENSZ-nek 1952 decemberében nyilvánosságra hozott adatai szerint az afrikaiak 57%-a a szörnyű nyomor, a kimerítő munka és az orvosi segítség hiánya következtében meghal, mielőtt még betöltené a 15. életévét.

A második világháború után Japán, Nyugat-Németország és más fejlett kapitalista országok népei az amerikai imperialisták járma alá kerültek. Az amerikai imperialisták ezeken a területeken katonai támaszpontokat létesítenek, és arra törekszenek, hogy a legyőzött országok népeit gyarmati rabszolgákká tegyék, s ágyútöltelékként, agressziós célokra használják fel a Szovjetunió és a népi demokratikus országok ellen, valamint a nemzeti felszabadító mozgalom ellen. Az amerikai imperialisták állama a népek nemzetközi zsandára és hóhéra lett.

Az amerikai imperializmus ideológusai a világuralomért folyó harcban hadjáratot folytatnak a nemzetek szuverenitása, a nemzetek önrendelkezési joga ellen. Ideológiai fegyverként az imperialisták felhasználják a kozmopolitizmus eszméit, minden úton-módon magasztalják és népszerűsítik a rothadó burzsoá „amerikai életformát". A kozmopolitizmus amerikai, angol és más országbeli hirdetői a nemzeti szuverenitás elvét sárba tiporják, „idejétmúlt előítéletnek" minősítik. Ennek a propagandának egyrészt az a célja, hogy az amerikai és az angol népet az „angolszászok felsőbbrendűségére", világuralmi „jogára" vonatkozó nacionalista és faji eszmékkel megmételyezzék, másrészt az, hogy a többi országok burzsoáziájának áruló politikáját, az amerikai kapitalizmus előtti behódolását kihasználva az illető országok népeit ideológiailag lefegyverezzék, s ilymódon megkönnyítsék az amerikai imperialistáknak e népek leigázását.

A jobboldali szocialista vezetők lépten-nyomon terjesztik a kozmopolitizmus reakciós ideológiáját. Nemcsak saját burzsoáziájuk szolgálatába szegődnek, hanem segítséget nyújtanak az Egyesült Államok imperialistáinak is a gyarmatok és a függő országok felszabadító mozgalmainak elfojtásához, s elárulják saját népeik nemzeti érdekeit is.

A nemzeti-gyarmati elnyomás a függő országok és a gyarmatok népeinek egyre fokozódó lázongását idézi elő. A gyarmatok és függő országok harca most magasabb fokra emelkedett,

számos országban fegyveres formát öltött, s e fegyveres harcok során partizáncsapatok és reguláris népi hadseregek alakulnak.

Az amerikai imperialisták elleni nemzeti felszabadító harc nemcsak az elmaradott, gyarmati országok népeit ragadja magával, hanem még az olyan fejlett kapitalista országokét is, mint Anglia, Franciaország, Nyugat-Németország, Japán, Olaszország stb. A népek nemzeti felszabadító harcában a vezető szerep mind szilárdabban a munkásosztály kezébe jut, a nemzeti függetlenség és szuverenitás zászlaját a kommunista pártok emelik magasra.

Nemzeti felszabadító mozgalmuk során a népek kihasználják a vezető kapitalista országok között szükségszerűen fennálló ellentéteket. Az Amerikai Egyesült Államoktól függő helyzetbe került Anglia, Franciaország, Olaszország, Japán, Nyugat-Németország és a többi kapitalista ország nem fogja a végtelenségig tűrni jelenlegi helyzetét, amikor az amerikai imperialisták befészkelik magukat gazdaságukba és azon igyekeznek, hogy azt az Egyesült Államok gazdaságának függvényévé tegyék, amikor az amerikai tőke magához ragadja az angol és francia gyarmatokon levő nyersanyagot és felvevőpiacokat. A legyőzött országok — Japán és Németország (Nyugat-Németország) — az amerikai kapitalizmus csizmája alatt, az amerikai megszállás bilincseiben vergődnek. De hiszen ezek az országok nemrégen még imperialista nagyhatalmak voltak, amelyek az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország uralmának alapjait Európában és Ázsiában megrendítették. Ezek az államok is elkerülhetetlenül megkísérlik, hogy megtörjék az Egyesült Államok uralmát, s kihasználva az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország imperialistái között fennálló ellentéteket, kitörjenek az önálló fejlődés útjára.

A kapitalista országok és a gyarmatok kommunista pártjai, szem előtt tartva a Szovjetunió Kommunista Pártjának nagy tapasztalatait, síkraszállnak az összes nemzetiségek önrendelkezési jogáért, beleértve az imperialista hatalmaktól való elszakadás jogát is, kinyilatkoztatják, hogy az ország minden polgárát — függetlenül felekezeti, nemi, faji vagy nemzeti hovátartozásától — egyenlő jogok illetik meg, hirdetik az anyanyelv használatának jogát valamennyi társadalmi és állami intézményben, úgyszintén az anyanyelvű oktatásra való jogot.

A kommunista pártok a nemzeti kérdésre vonatkozó programjukban azoknak a forradalmi társadalmi átalakulásoknak a jel-

legéből indulnak ki, amelyek az adott országban, az ország fejlődésének adott szakaszában objektíven szükségszerűek.

A munkásosztály vezető szerepe a felszabadító harcban, a munkásosztály és a parasztság szövetségének, és az erre épülő nemzeti egységfrontnak a létrehozása és megszilárdítása a függő országokban — ez a döntő tényezője az imperializmus ellen folytatott nemzeti felszabadító mozgalom győzelmének.

Minden ország nemzeti felszabadító mozgalma jelenleg annak az általános harcnak egy része, amelyet a béke, a demokrácia és a szocializmus tábora folytat a reakció és a háború imperialista, antidemokratikus tábora ellen. Ugyanakkor a béke, a demokrácia és a szocializmus táborának a növekedése és megerősödése a nemzeti felszabadító mozgalom sikereinek egyik legfontosabb nemzetközi tényezője. A Szovjetunió vezette demokratikus, szocialista béketábor létezése megkönnyíti az elnyomott népeknek az imperialista elnyomás alóli felszabadulásukért vívott harcát.

A szocialista és a demokratikus tábor népeinek és országainak egymás közötti kapcsolatai *szocialista* jellegűek, a teljes egyenjogúság és kölcsönös segítség elvén nyugszanak. „... Egyetlen kapitalista ország sem tudna a népi demokratikus országoknak olyan igazi és műszakilag magas színvonalú segítséget nyújtani, amilyet a Szovjetunió nyújt nekik. Nemcsak arról van szó, hogy ez a segítség a lehető legolcsóbb és műszakilag elsőrendű. Elsősorban arról van szó, hogy ennek az együttműködésnek alapja a kölcsönös segítésnek és a közös gazdasági fellendülés elérésének őszinte vágya"[19].

A Szovjetunió következetesen védelmezi és támogatja minden nemzetnek a szabad önrendelkezésre és önálló fejlődésre való jogát, önzetlen segítséget nyújt valamennyi elnyomott népnek függetlenségéért és nemzeti szuverenitásáért vívott harcában.

A Szovjetunió politikája, amely minden — akár nagy, akár kicsiny — nemzet egyenjogúságának és szuverenitásának elismerésén alapul, valamennyi nemzet dolgozóit az egységes antiimperialista béketáborba, a demokrácia és a szocializmus táborába tömöríti. A Szovjetunió a szabadság, az egyenjogúság, a függetlenség, a biztonság és a népek közötti békés együttműködés hatalmas támasza. A Szovjetunió érdekei elválaszthatatlanok a világbéke ügyétől.

---

[19] *Sztálin.* A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban. Szikra 1953. 32. old.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

A marxizmus-leninizmus arra tanít, hogy a nemzeti-gyarmati kérdés nem egy önmagában álló, elszigetelt kérdés, hanem szerves része az osztályharc általános kérdésének.

Az imperializmusban a nemzeti-gyarmati elnyomás kiterjedt és fokozódott, a kapitalista világ egy maroknyi uralkodó nemzetre és a földkerekség lakosságának túlnyomó többségét alkotó elnyomott nemzetek sokaságára szakadt. Az imperializmus korszakában a nemzeti-gyarmati kérdés az imperializmus elleni harc kérdésének, a szocialista forradalom és a proletárdiktatúra kérdésének részévé vált. A népek antiimperialista nemzeti felszabadító mozgalma a szocialista proletárforradalomnak szövetségese, és a proletariátus vezetésével jut győzelemre.

A nemzeti kérdés megoldásának példaképe a soknemzetiségű szocialista szovjet állam. A Szovjetunió tapasztalatait felhasználva valamennyi ország kommunista és demokratikus pártjai harcolnak a nemzeti elnyomás minden formája ellen, a népek szabadságáért és függetlenségéért. A nemzeti kérdés megoldásának szovjet tapasztalatait sikerrel alkalmazzák a népi demokratikus országokban.

A nemzeti-gyarmati kérdés megoldása ma összefügg a béke, a demokrácia és a szocializmus Szovjetunió vezette táborának a sikereivel. A Szovjetunió valamennyi nép szabadságának és függetlenségének védőbástyája, majdani önkéntes együttműködésük, barátságuk és a szocializmus világméretű győzelmét követő egyesülésük mintaképe.

KILENCEDIK FEJEZET

A NÉPTÖMEGEK ÉS AZ EGYÉNISÉG SZEREPE A TÖRTÉNELEMBEN

Az előző fejezetekben beszéltünk a dolgozó tömegekről, mint a legfontosabb termelőerőről, s kifejtettük, hogy az elnyomott, kizsákmányolt tömegeknek milyen szerepük van az osztályharcban, a forradalmakban és a nemzeti felszabadító mozgalmakban. Ebben a fejezetben a társadalmi fejlődés egésze szempontjából vizsgáljuk a néptömegek szerepét, és ebből a szemszögből nézve tisztázzuk az egyéniség szerepét.

1. Az egyéniség és a néptömegek történelmi szerepének idealista értelmezése és e felfogás tarthatatlansága

A néptömegek és az egyéniség történelmi szerepének kérdésében két homlokegyenest ellenkező nézet áll egymással szemben: a tudományos, materialista, és a tudományellenes, idealista felfogás.

A burzsoá szociológiában és történetírásban általánosan elterjedt az a nézet, hogy a világtörténelem a nagy emberek, a hősök, hadvezérek, hódítók tevékenységének eredménye. E felfogás hívei szerint a történelem fő mozgató erejét a törvényhozókban, az ideológusokban, a királyokban és a hadvezérekben kell keresni, akik mellett a nép nem egyéb, mint passzív, tehetetlen erő. Ez az idealista elmélet az államok, a hatalmas birodalmak keletkezését, virágzását, hanyatlását és pusztulását, a társadalmi mozgalmakat, a forradalmakat, tehát a történelem valamennyi jelentős eseményét a kiváló egyéniségek tevékenységével magyarázza. Az idealista történetírás és az idealista szociológia figyelmen kívül hagyja és kirekeszti a történelemből az egyszerű emberek millióit, pedig ők hozzák létre az anyagi javakat, a szellemi kultúra felbecsülhetetlen kincseit, ők harcolnak a tömegmozgalmakban, a forradalmakban, a felszabadító háborúkban.

Abban, hogy a Marx előtti és a jelenkori burzsoá szociológia és történetírás lebecsüli, semmibe veszi a néptömegek szerepét — a dolgozó tömegeknek az antagonisztikus osztálytársadalomban elfoglalt megalázó helyzete tükröződik. Az osztálytársadalomban a tömegeket a kizsákmányoló osztályok elnyomják, erőszakkal távoltartják a politikai életben való döntő részvételtől; a néptömegek valamennyi antagonisztikus társadalmi alakulatban jogfosztottak, szükséget szenvednek, mindennapi kenyérgondokkal küszködnek, a politikát pedig a nép fölött álló uralkodó osztályok képviselői irányítják. A szubjektív idealista elméletek azt bizonygatják, hogy a tömegek nem képesek történelemalkotásra, hogy erre csupán a „kiválasztottak" hivatottak (azaz a népesség kizsákmányoló kisebbsége); ezeknek az elméleteknek az a rendeltetésük, hogy a dolgozók lealázó helyzetét igazolják és állandósítsák.

Az egyéniség szerepére vonatkozó idealista nézeteknek a történelmi feltételektől függően különböző társadalmi értelmük és jelentőségük volt. A XVIII. század francia felvilágosítóinál például ezek a nézetek világszemléletük burzsoá korlátozottságát tükrözték, bár ez a világszemlélet akkoriban egészét tekintve haladó szerepet töltött be. A középkori teológiai történetmagyarázat ellensúlyozásául a francia felvilágosítók az események ésszerű magyarázására törekedtek. Egészen más társadalmi rendeltetésük és értelmük van a néptömegek és az egyéniség történelmi szerepéről vallott legújabb burzsoá nézeteknek: ezek a reakciós burzsoázia ideológiáját fejezik ki, s abból fakadnak, hogy a burzsoázia gyűlöli a népet, a dolgozókat, retteg a tömegek forradalmi megmozdulásaitól.

A XIX. század Németországában először az ifjúhegelisták (Bruno Bauer, Max Stirner), később az újkantisták (Max Weber, Wilhelm Windelband és mások) hangoztattak reakciós, szubjektív idealista nézeteket az egyéniség és a néptömegek történelmi szerepéről. Angliában ezt a szemléletet hirdette Thomas Carlyle történész és író, aki a német idealizmus erős befolyása alatt állt. Carlyle az úgynevezett „feudális szocializmus" képviselője volt, a múltat magasztalta, s később nyíltan a reakció oldalára állt. „Hősökről" című könyvében így ír: „Az egyetemes történelem, annak a története, amit az emberek e világon cselekedtek, felfogásom szerint alapjában nem más, mint ama nagy emberek története, akik itt, a földön tevékenykedtek ... Mindaz, amit a világon megvalósulva látunk, tulajdonképpen nem egyéb, mint külső anyagi eredménye, gyakorlati megvalósulása és

megtestesülése azoknak a gondolatoknak, amelyek a földünkre küldött nagy emberekben éltek: az ő történetük — méltán mondhatjuk — az egész világtörténelem lelke." Carlyle tehát a világtörténelmet a nagy emberek életrajzára redukálta.

Oroszországban az egyéniség történelmi szerepére vonatkozó szubjektív idealista nézeteket a narodnyikok (Lavrov, Mihajlovszkij stb. reakciós elmélete a „hősökről" és a „tömegről"), később pedig az eszerek képviselték. Azt tartották, hogy a néptömeg tehetetlen, passzív „nyáj", olyasmi, mint a zérusok végtelen sokasága; ezek a zérusok — mint Plehanov szellemesen megjegyezte — a narodnyikok elmélete szerint csak azzal a feltétellel válhatnak meghatározott mennyiséggé, ha „kritikailag gondolkodó egység" — a hős áll élükre. A hős, ihlete és kényekedve szerint, új eszméket és eszményeket teremt, ezeket elterjeszti, és mozgásba hozza velük a tömegeket. A narodnyikok és eszerek nézeteinek magva a hősök személyi kultusza.

A narodnyikok nézetei reakciósak, tudományellenesek voltak, és rendkívül káros gyakorlati következtetésekre vezettek. Az egyéni terror narodnyik taktikája abból az elméletből fakadt, hogy vannak aktív „hősök" és van passzív „tömeg", amely a „hősök" hóstetteire vár. Ez a taktika káros volt a forradalomra nézve, akadályozta a munkás- és paraszttömegek forradalmi harcának kifejlődését. A narodnyikok és az eszerek többek közt éppen azért szenvedtek vereséget, mert figyelmen kívül hagyták a néptömegek döntő történelmi szerepét. A „hősök és a tömeg" narodnyik-eszer elméletét Lenin is és Plehanov is éles bírálatban részesítette.

Az imperializmus korszakában a burzsoázia az egyéniség történelmi szerepéről kiagyalt reakciós, szubjektív idealista „elméleteket" az imperialista rablás és a fasiszta terrorista diktatúra ideológiájának megindokolására használja fel.

A fasizmus legközvetlenebb ideológiai előfutárja Nietzsche német filozófus volt. A nép megvetése, a nagyúri, rabszolgatartó-kapitalista magatartás a leggyalázatosabb módon jut kifejezésre Nietzsche műveiben. Nietzsche szerint „az emberiség bizonyára inkább eszköz, mintsem cél . . . Az emberiség pusztán kísérleti anyag, a nemsikerült példányok túltengése, korcsok tömkelege". Nietzsche megvetéssel viseltetett a dolgozó tömegek, a „túl sokak" iránt, és teljesen természetesnek, normálisnak, jogosnak tartotta a kapitalista viszonyok közti rabszolgahelyzetüket. Őrült fantáziája megrajzolta a „felsőbbrendű ember" (Übermensch), az emberállat eszményképét, aki „túl

van jón és rosszon", lábbal tiporja a többség erkölcsi elveit, és lángtengeren, vérözönön keresztül gázol önző célja — a hatalom felé. A „felsőbbrendű ember" legfőbb elve a hatalomra törő akarat, s minden amit ezért tesz, jogos. Nietzschének ezt a szörnyszülött, állati „filozófiáját", fajelméletével együtt, Hitler és hívei az állami ideológia rangjára emelték.

A fasiszta fajelmélet és a fasiszta führer-eszme szervesen összefüggnek, és kölcsönösen kiegészítik egymást. A fajelmélet a népeket minden indok nélkül „felsőbbrendű" és „alsóbbrendű" népekre osztja, és azt állítja, hogy a legtöbb nép csak arra való, hogy megtrágyázza a „civilizáció talaját", s nem képes önállóan történelmet formálni, kulturális értékeket létrehozni. A fajelmélet hirdetői egyúttal felosztják az általuk „felsőbbrendűnek" hirdetett fajt a faj „teljesértékű" és „tisztavérű" képviselőire, az „elitre", és a faj „nem teljesértékű" képviselőire — ideszámítják a néptömegeket. Az „elit" élén a führer áll, aki korlátlan hatalommal dönt a népek sorsa felől. Ez az embergyűlölő ideológia volt a hitlerizmus vezérfonala, ezzel igazolta barbár és vadállati politikáját, az emberek millióinak kiirtását, a falvak és városok ezreinek feldúlását.

Az Egyesült Államok, Anglia és más kapitalista országok reakciós, imperialista erői újból az egekig magasztalják a fajelméletet és azt az idealista elméletet, amely az egyéniségnek döntő történelmi szerepet tulajdonít. Angliában Bertrand Russell, az Egyesült Államokban John Dewey, Robinson történész, Baldwin, McCormick (mindkettő reakciós publicista) és mások hirdetik ezt az elméletet. 1953 végén a franciaországi elnökválasztások idején Baldwin kétségbeesve figyelte a francia demokratikus erők aktivizálódását, és azt írta a *New York Times*-ban, hogy Franciaországot csak egy „új Napoleon" tudná „megmenteni". Franciaország — írta Baldwin — „képtelen felemelkedni potenciális nagyságának magaslatára", ha „egy új Napoleon nem egyesíti és nem kelti új életre a francia népet".

A népekkel szembeni gyűlölet és a tőlük való félelem — ezek az imperialista korszak burzsoá ideológiájának jellemző vonásai. Az imperializmus ideológusai nem úgy ábrázolják a népet, mint hatalmas teremtőerőt, hanem mint a rombolás erőinek megtestesítőjét. Az ő szemükben a néptömeg csupán eszköz az uralkodó osztályok kiválasztott képviselőinek a kezében, csupán tárgya, nem pedig alanya a történelemnek. Minél inkább elmélyül a kapitalizmus válsága, minél jobban kiéleződnek ellentmondásai,

annál népszerűbbé válik a burzsoázia körében az erős egyéniség, a führer, a „kiválasztottak", az „elit" kultusza.

Az egyéniség és a néptömegek történelmi szerepéről vallott idealista felfogásnak semmi köze sincs a tudományhoz. Ezt a nézetet megcáfolja az egész történelem. A történelem azt tanítja, hogy még a legkiválóbb egyéniség sem változtathatja meg a történelmi fejlődés fő irányát, nem határozhatja meg a társadalmi és államrend formáját, nem mentheti meg a pusztulástól az idejétmúlt társadalmi rendet és nem hozhat létre újat. A római császároknak óriási hatalmuk volt, de mégsem voltak elég erősek ahhoz, hogy megakadályozzák a rabszolgatartó Róma bukását.

Nincs olyan történelmi nagyság, aki vissza tudná fordítani a történelem kerekét. Ezt nem csak az ókori, hanem a legújabbkori történelem is szemléltetően bizonyítja. Nem hiába vallottak szégyenletes kudarcot az imperialista reakció vezérei minden alkalommal, valahányszor megkísérelték a szovjethatalmat megdönteni és a szocializmust a Szovjetunióban megsemmisíteni.

A fasiszta agresszorok, valamint amerikai és angol imperialista sugalmazóik példátlan veresége szemléltető lecke azok számára, akik ma azzal próbálkoznak, hogy megállítsák a társadalom előrehaladó fejlődését, visszafelé forgassák a történelem kerekét. A történelmi tapasztalat arra tanít, hogy kalandorpolitika az a politika, amely egy állam világuralmának megteremtésére és egész népek, köztük nagy népek leigázására és kiirtására irányul. Az ilyen politikai célok ellentmondanak az emberiség előrehaladó objektív fejlődési folyamatának, a népek érdekeinek, és elkerülhetetlenül bukásra vannak ítélve.

Az egyéniség és a néptömegek által betöltött történelmi szerep idealista felfogásának az a fő elméleti hibája, hogy figyelmen kívül hagyja a társadalom objektív fejlődéstörvényeit. E nézet hívei a történelem magyarázásához azt veszik alapul, ami a társadalmi élet eseményeinek felszínén van, ami szembeötlik, és teljesen semmibe veszik (részben nem tudatosan, javarészt azonban tudatos történelemhamisítással) azt, ami az események felszíne alatt rejlik és a társadalmi élet történetének valódi alapját, legmélyebb és döntő mozgatóerőit képezi. Ebből következik, hogy a másodrangút, a véletlent nyilvánítják uralkodónak a történelmi fejlődésben.

A szubjektív idealista történetfelfogás hívei azt tartják, hogy aki a történelmi törvényszerűséget elismeri, annak tagadnia

kell az egyéniség történelmi szerepét, mert e kettő kölcsönösen kizárja egymást. A szubjektivista szociológus, akárcsak Scsedrin hőse, azt mondja: „Vagy a törvény, vagy én." A szubjektivista szociológusok nem tudják helyesen felfogni a történelmi szükségszerűség és a szabadság, a szükségszerűség és a véletlen kölcsönös viszonyát. Mivel metafizikusok, szembeállítják a szabadságot a szükségszerűséggel, és a véletlenek mögött nem képesek meglátni a törvényszerűséget.

Egyes burzsoá történészek, filozófusok és szociológusok az objektív idealizmus szemszögéből bírálták a történelemről és az egyéniség történelmi szerepéről vallott szubjektív idealista felfogást. Igyekeztek úgy felfogni a történelem menetét, mint szükségszerű, törvényszerű folyamatot, igyekeztek megtalálni a társadalmi jelenségek belső összefüggését; felléptek azzal a szubjektivista nézettel szemben, mely szerint az egyéniségnek döntő szerepe van a történelemben. Mindazonáltal az objektív idealizmus hívei is elferdítik a történelmet. Először is a másik végletbe esnek: teljesen tagadják az egyéniség befolyását a történelmi események menetére, a misztikához, a fatalizmushoz jutnak. Másodszor, az objektív idealizmus képviselői, akárcsak a többi idealisták, tagadják a néptömegek döntő történelmi szerepét. Elképzelésükben az egyéniség és a népek nem egyebek, mint játékszerek a természet fölötti erők, a „sors" kezében. A történelmi fejlődés fatalista szemlélete többnyire a vallási világnézettel függ össze, amely szerint „ember tervez, isten végez".

A történelmi folyamat ilyen fatalista felfogásához jutott el Hegel „Történelemfilozófia" című művében. Hegel arra törekedett, hogy feltárja a társadalmi fejlődés törvényszerűségét, bírálta az akkori idők szubjektivistáinak naiv felfogását, de a történelmi fejlődés alapját a „világszellemben" látta. A történelem nagy alakjait a „világszellem letéteményeseinek" nevezte; a „világszellem" ezeket az egyéniségeket eszközül használja, felhasználja szenvedélyeiket, hogy elérje történelmileg szükségszerű fejlődési fokát. A népek és a nagy emberek — minthogy csupán eszközei a világszellemnek, az istennek — erőtlenek ahhoz, hogy bármit is változtassanak a dolgoknak a világszellem által „eleve elrendelt" menetén. Így jutottak el Hegel és követői a fatalizmushoz, amely tétlenségre, passzivitásra kárhoztatja az embert.

Jelentős lépés volt előre az egyéniség és a néptömegek történelmi szerepére vonatkozó nézetek fejlődésében a restauráció-

korabeli francia történészek — Guizot, Thierry, Mignet és követőik (Monod és mások) — felfogása. Ezek a történetírók kutatásaik során már tekintetbe vették a néptömegek történelmi szerepét, az osztályharc szerepét (amennyiben a múltról, különösképpen a feudalizmus elleni harcról volt szó). De miközben a szubjektivistákkal szemben hangsúlyozni iparkodtak a történelmi szükségszerűség jelentőségét, egy másik végletbe estek: semmibe vették az egyéniségnek a történelmi folyamat meggyorsulásában vagy meglassulásában betöltött szerepét.

A történelmi materializmus az egyéniség és a néptömegek történelmi szerepére vonatkozó mindenfajta idealista nézettel folytatott harcban jött létre és fejlődött. Marx és Engels bírálta az ifjúhegelistáknak — Bruno Bauernek és társainak — az egyéniség történelmi szerepéről vallott szubjektivista nézeteit, bírálta az utópista szocialisták nézeteit, akik arról álmodoztak, hogy a szocialista rendet egyes magukbanálló hősök, a társadalom ideális berendezésére vonatkozó tervek feltalálói, a törvényhozók és a gazdag emberbarátok tevékenysége nyomán lehet megvalósítani. A „robinzonáda" burzsoá elméletét bírálva Engels a következőket írta:

„Az a felfogás, hogy a magas politikai színpad eseményei a történelem döntő tényezői, oly régi, mint maga a történetírás, és ez a fő oka annak, hogy a népeknek e zajos föllépések hátterében csendben lefolyó és ténylegesen előbbrehajtó fejlődéséről oly kevés maradt fenn számunkra. Ez a felfogás uralkodott az egész múlt történetíráson, és csak a restaurációkorabeli francia polgári történetírás mérte rá az első csapást"[1].

Mindenekelőtt a történelmet formáló néptömegek szerepét kellett tisztázni ahhoz, hogy helyesen lehessen értékelni az egyéniség szerepét a történelemben és a társadalmi fejlődésben. De a társadalmi fejlődés idealista elméleteinek képviselői éppen ezt nem tudták megtenni. Mi sem állt tőlük távolabb, mint a néptömegek történelemformáló szerepének megértése. Ebben tükröződik az idealista elméletek megteremtőinek osztálykorlátozottsága.

A néptömegek és az egyéniség történelmi szerepére vonatkozó kérdés megoldását Marx előtt (valamennyi tanítás közül) a XIX. század derekának orosz forradalmi demokratái — Belinszkij, Csernisevszkij, Dobroljubov és mások — vitték a legnagyobb lépéssel előre. Történelmi felfogásukat az osztályharc

[1] *Engels.* Anti-Dühring. Szikra 1950. 163. old.

szelleme hatja át. A történelmi személyiségeket a tömegek mozgalmával, a kor objektív viszonyaival összefüggésben vizsgálták. A történelmi egyéniségek, a nagy emberek — mondották — a történelmi körülmények következtében jelennek meg, s így vagy amúgy koruk társadalmának szükségleteit fejezik ki.

A történelmi egyéniség tevékenysége akkor eredményes — írta Dobroljubov —, ha céljai, törekvései megfelelnek a nép megérlelődött szükségleteinek, a kor követelményeinek. „... A nagy történelmi átalakítók a maguk korában és népük körében nagy mértékben befolyásolják a történelmi események fejlődését és menetét — írja Dobroljubov —, nem szabad azonban elfelejteni, hogy befolyásuk kezdete előtt ők maguk is ugyanazon kor és társadalom felfogásának és erkölcsének befolyása alatt vannak, amelyre azután lángelméjük erejével hatnak ... A történelem csak azért foglalkozik az egyes emberekkel, még a nagy emberekkel is, mivel nagy jelentőségűek voltak népük vagy az emberiség számára. Tehát a nagy ember életrajzának megírásánál a fő feladat az, hogy megmutassuk, miként tudott élni azokkal az eszközökkel, amelyek korában rendelkezésére álltak, miként fejeződtek ki benne a valóságos fejlődésnek azok az elemei, amelyeket népében találhatott"[2].

Csernisevszkij és Dobroljubov felfogása szerint a nép a történelem legfőbb cselekvő ereje. A nép nélkül az úgynevezett nagy emberek nem tudnak királyságokat, birodalmakat alapítani, háborúkat viselni — történelmet csinálni.

Belinszkij, Csernisevszkij és Dobroljubov — e három forradalmi demokrata — ebben a kérdésben eljutott a történelmi materializmus küszöbéig. De a történelmi körülményeknél és saját osztályhelyzetüknél fogva — a parasztság ideológusai lévén — nem tudták még következetesen keresztülvinni az osztályharc álláspontját. Oroszországban a XIX. század közepén uralkodó társadalmi viszonyok éretlensége akadályozta a forradalmi demokratákat abban, hogy a társadalmi élet területét is felölelő, következetes materialista világnézetet dolgozzanak ki. De forradalmi demokratizmusuk, közelségük a dolgozó néphez, a parasztsághoz — amelynek reményeit kifejezésre juttatták — lehetővé tette, hogy meglássák azt, amit nem láttak az akkori és nem látnak a mai burzsoá történészek:

[2] *N. A. Dobroljubov* Összes művei. 3. köt. Moszkva 1936. 120. old. (oroszul).

a néptömegeknek mint a történelmi fejlődés fő erejének szerepét[3].

A történelmi materializmus azt tanítja, hogy a történelem valóságos folyamatában a történelmi fejlődés alapvető irányát meghatározó általános, fő okok mellett jelentősek azok a sokféle konkrét körülmények is, amelyek módosítják a fejlődést, meghatározzák az egyes népek történetének ilyen vagy olyan sajátosságait. Az események menetére, úgyszintén meggyorsulására vagy meglassulására jelentős befolyással van a mozgalom élén álló emberek tevékenysége. Az emberek maguk csinálják történelmüket, jóllehet nem mindig tudatosan. Marx kifejezése szerint: az emberek egyszerre szerzői és szereplői saját drámájuknak.

Az emberiség történelmét emberek csinálják, de nem önkényesen és nem szabadon választott körülmények között, hanem

---

[3] Rendkívül érdekesek L. N. Tolsztojnak a néptömegek és az egyéniség történelmi szerepéről vallott nézetei. Sz. M. Szolovjov „Oroszország története a legrégibb időktől" című művével kapcsolatban Tolsztoj a következőket írta: „Szolovjov történelmét olvasom. E szerint a történelem szerint a Nagy Péter előtti Oroszországban minden felháborító volt: kegyetlenség, rablás, jogtiprás, durvaság, ostobaság, tehetetlenség. A kormány kezdett a dolgokon javítani. — De maga a kormány máig is éppen olyan rossz, mint volt régen. Ha az ember ezt a történelmet olvassa, akaratlanul is arra a következtetésre jut, hogy Oroszország története felháborító dolgok sorozatából áll.

Ámde hogy lehet az, hogy felháborító dolgok sorozata hozott létre egy nagy, egységes államot?

Már egyedül ez is azt bizonyítja, hogy nem a kormányok csinálták a történelmet.

De ezenkívül, amikor az ember arról olvas, hogyan raboltak, uralkodtak, harcoltak, pusztítottak (csak erről van szó a történelemben), önkéntelenül felötlik a kérdés: mit raboltak és mit pusztítottak? És ebből a kérdésből következik a másik: ki hozta létre azt, amit elpusztítottak? Ki és hogyan táplálta kenyérrel ezt az egész népet? Ki készítette a brokátot, posztót, ruhát, damasztot, amelyben a cárok és a bojárok feszítettek? Ki fogta az ezüstrókát és a cobolyt, amit a követeknek ajándékoztak, ki bányászta az aranyat és a vasat, ki tenyésztette a lovakat, a szarvasmarhát, a juhokat, ki építette a házakat, a palotákat, templomokat, ki szállította az árut? Ki szülte és nevelte ezeket az egytől metszett embereket? Ki őrizte meg a vallásos ereklyéket, a népköltészetet, kinek a műve volt az, hogy Bogdan Hmelnyickij Oroszország oldalára állt, nem pedig Törökország és Lengyelország mellé?" *(L. N. Tolsztoj* Összes művei. 48—49. köt. Goszpolityizdat 1952. 48. köt. 124. old.) (oroszul).

Tolsztoj, mint a patriarchális parasztság szóvivője, a népben látta az anyagi és a szellemi javak létrehozóját és a történelem nagy mozgatóerejét.

az objektív körülményektől függően és az emberek akaratától független törvények alapján. A történelem nem egyenletes sebességgel halad. Néha ez a mozgás rendkívül lassú, a forradalmak korszakában azonban óriási mértékben meggyorsul.

A Kommunista Párt vezette szovjet nép ma már a gyakorlatból tudja, miként lehet meggyorsítani a történelem menetét. Erről tanúskodik az ötéves tervek határidő előtti teljesítése, a Szovjetunió átváltoztatása agrárországból erős szocialista ipari és kolhozhatalommá.

A történelem meggyorsításának lehetősége attól függ, hogy a gazdasági fejlődés milyen fokát érte el a társadalom, mekkora tömegek vesznek tevékenyen részt a politikai életben, mennyire szervezettek és öntudatosak e tömegek, mennyire ismerik fel alapvető érdekeiket. A haladó osztályok vezérei és ideológusai, ha megértik koruk viszonyait, és tudják, hogyan változtassák meg ezeket a viszonyokat, elősegíthetik a tömegek szervezettségének és tudatosságának növekedését, irányíthatják a tömegek mozgalmát, és ezzel meggyorsíthatják az események menetét. Ha a vezetők nem fogják fel helyesen koruk viszonyait és feladatait, helytelen irányításukkal meglassíthatják a haladó erők győzelmét és bizonyos mértékben a társadalmi fejlődést.

2. A nép a történelem alkotója

Marxnak és Engelsnek az a felfedezése, hogy a társadalmi fejlődés meghatározó ereje az anyagi javak termelési módja, lehetővé tette, hogy feltárjuk és tudományosan megmagyarázzuk a néptömegek szerepét a történelemben és a társadalmi fejlődésben. Hogy tudományos alapon tisztázhassuk a néptömegek, az osztályok, a pártok, és a vezérek, a történelmi személyiségek kölcsönös viszonyát, úgyszintén szerepüket a társadalmi fejlődésben, abból kell kiindulnunk, hogy mit tanít a történelmi materializmus a társadalmi fejlődéstörvények objektív jellegéről, a termelési mód meghatározó szerepéről, az osztályharcról mint az osztálytársadalom történetének mozgatóerejéről. A társadalom története mindenekelőtt az egymást felváltó termelési módok története, s egyben az anyagi javak termelőinek története, a termelési folyamat fő erejét alkotó dolgozó tömegek története, a népek története.

A nép csinálja a történelmet, mégpedig elsősorban azzal, hogy anyagi javakat termel, munkájával létrehozza az anyagi

és szellemi kultúra nagyszerű értékeit, megváltoztatja a termelési szerszámokat, fejleszti a társadalom termelőerőit. Az emberiség történelmét már akkor is az anyagi javak termelői, a dolgozók vitték előre, amikor rabszolgákként és jobbágyokként kegyetlen osztályelnyomásban sínylődtek, s a kényszermunka nehéz jármát vonszolták. Azok az első tekintetre alig észrevehető változtatások, melyeket a munkaszerszámokon az emberek milliói évszázadok során eszközöltek, készítették elő és váltották ki a technika nagy fordulatait.

A technika burzsoá történetírói rendszerint az egyes tudósok és feltalálók alkotó lángelméjét helyezik előtérbe, tisztán nekik tulajdonítják a technikai haladás valamennyi vívmányát, pedig a termelés folyamata az, amely előkészíti, sőt rendszerint elő is idézi a kiváló technikai találmányokat. A technikai felfedezések felhasználásának lehetősége a termelés szükségleteitől és jellegétől függ, valamint attól, hogy van-e az új termelési eszközök előállítására és használatára alkalmas munkaerő.

A technikai találmány, a tudományos felfedezés csupán akkor befolyásolja a társadalmi fejlődés menetét, ha tömegesen alkalmazzák a termelésben. Ezért a feltalálók és a találmányok, a tudományos felfedezések kimagasló jelentőségének elismerése korántsem dönti meg a történelmi materializmusnak azt a fő tételét, amely szerint a társadalom története a termelés fejlődése által megszabott törvényszerű folyamat, s elsősorban a dolgozók története, a népek története. A nagy feltalálók tevékenysége ennek a törvényszerű folyamatnak egyik alkotórésze.

Az anyagi javak termelése az a specifikum, amely a társadalmat sajátos fejlődési törvényszerűségeivel egyetemben jellemzi. Termelés nélkül nincs társadalom: a termelés a történelem meghatározó anyagi alapja. A társadalom fejlődését, a nagy társadalmi fordulatokat végeredményben a termelőerők fejlődése határozza meg.

A termelőerők fejlődésének legfőbb hajtóerői mindenkor az új termelési viszonyok voltak és azok ma is. De hogyan viszik előre a termelőerőket az új termelési viszonyok, mennyiben függ tőlük a termelőerők fejlődése? A termelőerőket maguk az emberek fejlesztik. Az embermilliók, a dolgozók energiája pedig azoktól az ösztönző tényezőktől függ, amelyeket az új termelési viszonyok szülnek.

Tehát végeredményben a termelőerőknek a dolgozó tömegek tevékenysége folytán végbemenő fejlődése határozta és hatá-

rozza meg a társadalmi fejlődés egész menetét, a társadalmi alakulatok változásait, melyek során az alacsonyabb fokon álló társadalmi alakulatot magasabb fokú társadalmi alakulat váltja fel.

Az idealisták szerint azonban van egy tevékenységi kör, amely nem a népé, nem az egyszerű embereké, hanem a nagy lángelméké, az „isteni szikra" letéteményeseié — ez pedig a szellemi tevékenység köre: a tudomány, a filozófia, a művészet.

A zseni szerepe a művészetben és a tudományban óriási és nem vitatható. De itt is, a szellemi kultúra terén is nagy szerepe van a népnek, a népi alkotásnak. Nem szólva arról, hogy csak a nép anyagi termelőmunkája következtében rendelkezhet a tudós, az író, a költő, a művész elegendő szabadidővel az alkotáshoz — az igazi nagy művészet forrása is mindig a népben rejlik. A nép adja a költőnek, az írónak az általa évszázadok során létrehozott nyelvet. A nép a nyelv alkotója, hordozója és őrzője. A nép eposzt, énekeket, meséket, közmondásokat, példabeszédeket alkotott, amelyek kifejezik a nép bölcsességét. És a nagy írók, költők és zeneszerzők alakjaikat, zenei motívumaikat a nép költői és művészi alkotásának kiapadhatatlan kincsesházából merítik.

A nagy írók, költők, zeneszerzők, festők ihletettségének és bölcsességének forrása a nép élete és a népi alkotás. A klasszikus orosz irodalom nagysága eszmei tartalmának gazdagságában, népi gyökereiben rejlik. Ez az irodalom az élenjáró osztályok, a haladó erők gondolatait, törekvéseit juttatta kifejezésre; bizonyos mértékben a nép vágyait és reményeit fejezte ki. Az orosz, a szovjet és a világirodalom nagy klasszikusa, Gorkij így írt erről:

„A nép az az erő, amely nemcsak minden anyagi érték alkotója, hanem a szellemi értékek egyetlen és kiapadhatatlan forrása is, az első filozófus és költő, akinél szebben és zseniálisabban senki sem alkot, aki megalkotta a föld minden nagy költeményét, minden tragédiáját, és ezek közül is a legnagyobbat, a világkultúra történetét"[4].

A nép a legsúlyosabb elnyomás és szenvedések ellenére is mindig mély belső életet élt. Életét eposzban, mesékben, dalban fejezte ki, néha olyan kiváló művészi alakokat teremtett, mint Prometheus, Faust, Bölcs Vaszilisza, Ilja Muromec. „Minden ország nagy költői a nép közös alkotásának kincsesházából

[4] *Gorkij* Művei. 24. köt. 1953. 26. old. (oroszul).

merítik legjobb műveiket... A lovagi társadalmat a népmesék már Cervantes előtt is kigúnyolták, és épp oly kíméletlenül, épp oly keserűen mint ő"[5]. Az a művészet, amely elszakad ettől az éltető népi forrástól, óhatatlanul elsatnyul és elfajul.

A politikai életben a világtörténelem színpadának előterében a múltban főként az uralkodó kizsákmányoló osztályok és az ő képviselőik szerepeltek. Az elnyomott osztályok mintegy a politikán kívül álltak. A dolgozó tömegeket az antagonisztikus osztályokból álló társadalmakban kizsákmányolás, ínség, nélkülözés, politikai és szellemi elnyomás sújtja. A történelmi fordulók szakaszainak kivételével a tömegek mintha történelmi álmukat aludták volna. Lenin írta 1918-ban, hogy „száz-egynéhány évvel ezelőtt egy maroknyi nemes és néhány burzsoá intellektuel csinálta a történelmet az álmos és alvó munkás- és parasztтömegek feje fölött. Akkor a történelem, éppen ezért, csak szörnyű lassúsággal cammoghatott"[6]. Lenin arra gondolt, hogy a kizsákmányoló osztályok elzárták a népet a politikában való döntő részvételtől.

Ennek ellenére a néptömegeknek a múltban is nagy szerepük volt a politikai harcban. Mióta a társadalom osztályokra bomlott, azóta a történelem mozgatóereje minden antagonisztikus alakulatban az osztályharc volt, és az napjainkban is. Az osztályharc pedig mindenekelőtt az elnyomott, kizsákmányolt néptömegek harca a kizsákmányolók ellen. Minden osztályütközetben, nemzeti felszabadító háborúban és társadalmi forradalomban a néptömegek aktív és döntő szerepet játszottak.

A felszabadító háborúk korszakaiban a tömegek azért keltek harcra, s vettek tudatosan részt ezekben a háborúkban, mert meg kellett védelmezniük otthonukat, hazájukat az idegen leigázók támadásaival szemben. A Szovjetunió népeinek története bővelkedik az olyan példákban, amelyekből kitűnik, hogy a néptömegeknek döntő szerepük volt a hódítók szétzúzásában, a haza védelmében. A nagy orosz nép harcolt a „kutyafejű" német lovagok ellen, a tatár-mongol iga ellen, az 1812-es Honvédő Háborúban a napoleoni hordák ellen, s mindezekben a csatákban — olyan dicső hadvezérek vezetésével, mint Alekszandr Nyevszkij, Gyimitrij Donszkoj, Ivan Groznij, Alekszandr Szuvorov, Mihail Kutuzov — nemcsak saját hazáját, Oroszországot mentette meg, hanem Európa népeit, az európai civilizációt is.

[5] *Gorkij* Művei. 24. köt. 1953. 33. old. (oroszul).
[6] *Lenin* Művei. 27. köt. Szikra 1952. 151—152. old.

Az 1812-es háború példája a legjobban szemlélteti mind a néptömegek, mindpedig az egyéniségek szerepét a háború folyamatában és kimenetelében. A napoleoni seregek szétzúzása csak akkor vált lehetségessé, amikor az orosz nép aprajanagyja a haza védelmére kelt. A reguláris orosz hadsereg csak a nép támogatásával tölthette be nagyszerű felszabadító szerepét. Kutuzov, a lángeszű orosz hadvezér bölcsességével, hadművészetével meggyorsította és megkönnyítette az ellenség feletti győzelmet. A hadvezéri művészet tehát egyéb feltételek fennforgása esetén olykor nagy jelentőségűvé válik, ha a nép, a nemzet, az élenjáró osztályok érdekeinek szolgálatában áll, ha a haladás érdekeit, ha igazságos háború feladatait és céljait viszi előre.

Napoleon Oroszországban katonai lángelméje és gazdag katonai tapasztalatai ellenére is vereséget szenvedett. Azért szenvedett vereséget, mert a háború kimenetelét végeredményben sokkal mélyebb okok, mindenekelőtt azoknak a népeknek nemzeti érdekei döntötték el, amelyeket a napoleoni francia burzsoá impérium rabigába akart dönteni. A népek létérdekei sokkal hatalmasabb erőnek bizonyultak, mint Napoleon lángelméje és az általa vezetett hadsereg.

Még élesebben szembetűnik a néptömegek tudatos történelemformáló tevékenysége a forradalmi korszakokban. Lenin így jellemezte a néptömegek nagy szerepét a forradalmakban: „A forradalmak az elnyomottak és kizsákmányoltak ünnepei. Sohasem tudnak a nép tömegei az új társadalmi rend annyira aktív alkotóiként fellépni, mint forradalom idején. A nép... ilyenkor csodákra képes"[7].

Az átmenet az egyik társadalmi alakulatból a másikba mindig társadalmi forradalom útján történik. És bár a múlt forradalmaiban a győzelem gyümölcseit nem a tömegek élvezték, mindenkor ők alkották a forradalom döntő, átütő erejét.

A forradalmak lendülete, mélysége és eredménye a forradalmi tömegek nagyságától, tudatosságuk és szervezettségük fokától függ. Az Októberi Szocialista Forradalom a világtörténelem legmélyrehatóbb fordulata, mert ekkor — a legforradalmibb osztállyal, a proletariátussal és pártjával az élen — a dolgozók óriási, sokmilliós tömegei léptek a történelem porondjára; megsemmisítették a kizsákmányolás és elnyomás minden for-

[7] *Lenin* Művei. 9. köt. Szikra 1954. 104. old.

máját, megváltoztattak minden társadalmi viszonyt a gazdaság, a politika, az ideológia és az életmód terén egyaránt.

A kizsákmányoló osztályok félnek a tömegektől, a néptől. Ezért a burzsoázia még a polgári forradalmak idején is, még akkor is, amikor általában forradalmi szerepet játszott, mint például az 1789—1794-es francia forradalomban, rettegéssel és gyűlölettel tekintett a sans-culotte-okra, az egyszerű népre. Még ádázabb gyűlöletet táplál a burzsoázia a néppel szemben korunkban, amikor a forradalom a kapitalizmus alapjai ellen, az imperializmus ellen, a burzsoázia ellen irányul, amikor a proletárok és a többi elnyomottak egyre nagyobb tömegei ébrednek politikai öntudatra, s válnak a történelem tudatos alkotóivá.

A burzsoázia reakciós ideológusai és kiszolgálói, a jobboldali szocialista vezérek, megpróbálják elriasztani a dolgozókat a szocialista forradalomtól, azzal ijesztgetik a munkásosztályt, hogy milyen roppant feladatokkal jár az államvezetés, az új társadalom megteremtése. Arra hivatkoznak, hogy a tömegek tudatlanok, műveletlenek, nem értenek a vezetés művészetéhez, csupán pusztítani, rombolni képesek, nempedig építeni.

A munkásosztályt azonban nem lehet a forradalomtól a nehézségekkel elriasztani. A marxizmus-leninizmus arra neveli a néptömegeket, hogy rendíthetetlenül higgyenek saját erejükben. A munkásosztály tanítói és vezetői — Marx és Engels, Lenin és Sztálin — mindenkor változatlanul hittek a proletártömegek forradalmi ösztönében, a dolgozó tömegek értelmében. Tudták, hogy temérdek alkotóerő, tehetség rejlik a népben. Azt tanították, hogy éppen a forradalom ébreszti történelmi alkotómunkára a milliókat, a tömegeket, a népet.

A szocialista forradalom menete, a szocializmusért vívott harc igazolta Marx és Engels, Lenin és Sztálin előrelátását. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom a múlt valamennyi forradalmát felülmúlva óriási népi erőket ébresztett történelemformáló cselekvésre, és lehetővé tette a tehetségek végtelen sorának kibontakozását a gazdasági, állami, katonai, kulturális tevékenység minden területén.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom a nép alkotóerőinek felébresztésével az emberiség történetében új korszakot nyitott, melynek jellemző vonása, hogy óriási méretekben megnő benne a néptömegek szerepe. A néptömegeknek ez a megnövekedett történelmi szerepe a társadalmi fejlődésnek a szocialista forradalom és a szocializmus korszakára jellemző objektív feltételei-

ből következik. A kizsákmányolt tömegek az elmúlt történelmi korszakokban is föllázadtak elnyomóik ellen. De azokban az időkben még nem lehetett megsemmisíteni a kizsákmányolást és az elnyomást, mert még nem voltak meg a kizsákmányolás megszüntetésének anyagi alapjai. Ezek a feltételek csak a kapitalizmus korában értek meg, különösen a kapitalizmus fejlődésének imperialista szakaszában. Ezért a múlt forradalmainak idején csak a kizsákmányolás formája változott, maga a kizsákmányolás megmaradt.

A rabszolgalázadások és a jobbágyfelkelések azért szenvedtek vereséget, mert a rabszolgák és a jobbágyok el voltak szigetelve, nem voltak megszervezve, sötétségben, félelemben éltek. Ez a szervezetlenség és spontaneitás nem volt véletlen: természetszerűen következett a rabszolgatartó rend és a hűbéri társadalom termelési módjából.

A munkásosztály legyőzhetetlen ereje, összeforrottsága, szervezettsége, tudatossága, az a képessége, hogy magával tudja ragadni az elnyomott és kizsákmányolt tömegeket, abból a sajátos helyzetből fakad, melyet a kapitalista termelés rendszerében elfoglal. A munkásosztály óriási tömegekben koncentrálódik az ipari központokban, megszerveződik és fegyelmezetté válik a nagyüzemi termelés folyamatában. A proletariátust életkörülményei és az osztályharc menete előkészítették és előkészítik történelmi küldetésének teljesítésére: a kapitalizmus megdöntésére, a szocializmus megteremtésére, a kizsákmányolt és elnyomott tömegek vezetésére. Másrészt az elnyomottak legszélesebb tömegeinek részvétele nélkül nem lehet megoldani a szocialista forradalomnak, az új társadalmi életformák kialakításának példátlanul bonyolult feladatait, nem lehet megsemmisíteni mindazt, ami idejétmúlt, reakciós, és életre hívni azt, ami új, ami haladó, ami szocialista. Tehát a társadalom objektív fejlődéstörvényei, a történelmi feladatok nagysága, a forradalmi átalakulások mélysége és a munkásosztály tulajdonságai — mindez megszabta a néptömegek megnövekedett történelmi szerepét a szocialista forradalomban.

A burzsoá forradalmakban a dolgozó tömegek fő feladata negatív, romboló munka volt: meg kellett semmisíteniük a feudalizmus, a monarchia, a középkor maradványait. A szocialista forradalomban az elnyomott tömegek a proletariátus és pártja vezetésével nem csupán romboló, hanem építő, alkotó feladatot is teljesítenek: megteremtik a szocialista társadalom alapját és felépítményét. A forradalmi proletártömegek

alkotóereje hozta létre a Munkásküldöttek Szovjetjeit, amelyek a munkásosztály diktatúrájának formájává váltak.

A néptömegek tudatos történelemformáló alkotó munkája rendkívüli erővel bontakozott ki a munkásosztály diktatúrájának körülményei között. A szovjet társadalomban és a népi demokratikus országokban a kommunista és munkáspártok által vezetett tömegek tudatosan alakítják a történelmet, építik az új világot — a szocializmust, a kommunizmust. A politikai, gazdasági és szellemi elnyomás alól felszabadult néptömegek a történelemben eddig nem ismert teremtőerőről, kezdeményezésről, hősiességről tesznek tanúságot, ami lehetővé teszi, hogy az új társadalom leküzdjön minden nehézséget és ellentmondást.

A dolgozó tömegeket — akárcsak az előző történelmi korszakokban — a szocializmusban is a gazdasági szükségszerűség készteti arra, hogy előbbre vigyék az anyagi javak termelését. A tömegek tevékenységét a szocializmusban is gazdasági tényezők határozzák meg. A tömegek munkatevékenysége itt is az emberek akaratától független objektív gazdasági törvényeken alapul. A szocializmusban azonban a dolgozók nem rabjai a gazdasági, történelmi szükségszerűségnek, mert ez a szükségszerűség a szocializmusban már nem vakon, ellenségesen, spontánul hat. A szocializmusban ezt az erőt már nemcsak felismerték, hanem fel is használják az egész társadalom érdekében, a nép érdekében.

A szocializmusban a néptömegeknek létérdekük fűződik munkájuk eredményéhez: maguknak, osztályuknak, szocialista társadalmuknak dolgoznak. A szocialista termelési viszonyok, a szocializmus gazdasági alaptörvényének hatása életre hívta a milliók szocialista versenyét — a szocializmus és a kommunizmus építésének módszerét. A szocializmusban a néptömegek nemcsak az üzemek, bányák, vasutak, kolhozok és szovhozok építői, hanem államuk építői, a politikai élet aktív részvevői is. Állandó és döntő szerepük van a gazdaság és az állam igazgatásában, s ez mutatja, hogy a néptömegek a szocializmusban alapvetően új szerepet töltenek be: *tudatos* történelemformáló erővé válnak.

A szocializmus győzelme előtt a tömegek elnyomatásban éltek. Írni-olvasni sem tudtak, műveletlenségre és tudatlanságra voltak kárhoztatva. A szocialista forradalom és a szocializmus győzelme beláthatatlan lehetőséget adott arra, hogy a

tömegek alkotóan munkálkodjanak egy új, magasabbrendű, a népet, az egész társadalmat szolgáló kultúra létrehozásán és fejlesztésén. Az emberiség történetében először a szocialista társadalomban jött létre népi, szocialista értelmiség, amely a népet szolgálja és ezer szál fűzi a néphez. A szovjet nép, szocialista értelmiségével együtt, a történelemben példa nélkül álló kulturális építőmunkát végez, fejleszti a tudományt, az irodalmat, a művészetet.

A Szovjetunió és a népi demokratikus országok páratlan népgazdasági és kulturális fejlődési ütemének forrása és oka az új gazdasági és politikai rend, a nagy néptömegek állandóan növekvő történelmi alkotóereje. A Kommunista Párt vezette nagy szovjet nép megvédte hazáját az 1918—1920-as polgárháborúban, kiűzte a külföldi intervenciósokat és a fehérgárdistákat, helyreállította az üzemeket, a közlekedést, a mezőgazdaságot. Alig két évtizednyi békés helyreállító és építőmunka során a felszabadult nép, a szovjet rendszerre támaszkodva, elsőrendű ipart, gépesített nagyüzemi szocialista mezőgazdaságot, új, szocialista társadalmat teremtett, elősegítette a kultúra nagyarányú fellendülését. Mindebben a felszabadult dolgozó tömegek kiapadhatatlan alkotóereje nyilvánult meg.

A felszabadult nép roppant ereje mutatkozott meg a Nagy Honvédő Háború éveiben (1941—1945). A hitleri Németország, a leigázott Európa anyagi erőforrásaira támaszkodva, hitszegő módon rárontott a Szovjetunióra. A Szovjetország helyzete súlyos, sőt a háború első szakaszában válságos volt. 1941—1942-ben az ellenség megközelítette Moszkvát, Leningrádot, elérte a Volgát. A Szovjetunió hatalmas déli és nyugati iparvidékei, Ukrajna, Kubán, Észak-Kaukázus termékeny vidékei ellenséges megszállás alá kerültek. A szövetséges országok — az Egyesült Államok és Anglia, illetve ezeknek az országoknak uralkodó osztályai — szántszándékkal nem nyitották meg a második frontot, mert azt szerették volna, ha a Szovjetunió elvérzik. Az európai és amerikai burzsoá politikusok, köztük Marshall tábornok, az Egyesült Államok volt vezérkari főnöke, már arról vitatkoztak, hány hét alatt végeznek a németek a Szovjetunióval. De a Kommunista Párt által vezetett és lelkesített szovjet népnek elegendő ereje volt ahhoz, hogy védekezésből támadásba menjen át; a legsúlyosabb veréségeket mérte a hitleri hadseregre, szétzúzta az ellenséget, és fényes győzelmet aratott. Azok a hihetetlen nehézségek, amelyekkel a szovjet népnek ebben a háborúban meg kellett birkóznia, nem törték meg,

hanem még jobban megedzették hajlíthatatlan vasakaratát, bátor szellemét.

A szocializmusért vívott harcban és a fasiszta Németország elleni Nagy Honvédő Háborúban különösen kimagasló szerepe volt az orosz népnek, mely a Szovjetunió népeinek elismert vezető ereje. Erre a vezető szerepre az egész történelmi fejlődés, a cárizmus és a kapitalizmus elleni harc készítette elő az orosz népet. Az egész szovjet nép sokszorosan kiérdemelte a világ színe előtt a hős nép hírnevét.

A szovjet nép, a szocialista társadalom megteremtője és úttörője, hőstetteivel, vérével, munkájával és katonai tudásával nemcsak hazája becsületét, szabadságát és függetlenségét védte és mentette meg, hanem az egész európai civilizációt is. Ezzel halhatatlan érdemeket szerzett az egész emberiség szolgálatában.

A szovjet nép hatalmas erejének forrása a szocialista társadalmi és politikai rend, a lángoló szovjet hazafiság, a szovjet társadalom erkölcsi és politikai egysége, a Szovjetunió népeinek megbonthatatlan testvéri barátsága, a társadalom fejlődéstörvényeinek ismeretével felfegyverzett Kommunista Párt vezetése, a szocialista ideológia, amely megérteti a nagy tömegekkel alapvető érdekeiket, világos perspektívát nyújt és bizonyosságot a kommunizmus győzelmében.

A második világháború idején az ellenség sokszáz szovjet várost, többezer falut dúlt fel; rengeteg gyárat, bányát, kolhozt, szovhozt, gép- és traktorállomást, vasutat pusztított el. Aki látta ezt a pusztulást, első pillantásra azt gondolhatta, hogy évtizedek munkájával lehet csak felépíteni mindazt, amit az ellenség szétrombolt. De alig telt el három-négy év, s a Szovjetunió iparának és mezőgazdaságának helyreállítása teljesen befejeződött. 1951 végén pedig a Szovjetunió ipara már kétszer annyit termelt, mint 1940-ben. A romok helyén gyönyörű új városok és falvak épültek. Mindebben újra és újra megnyilvánult a népnek, a történelem igazi alkotójának nagy teremtőereje.

A szocializmust megelőző korszakokban a nép igazi szerepe nem került felszínre. A kizsákmányoláson alapuló rendben a dolgozók alkotóereje el van nyomva. A kizsákmányoló társadalmakban csak a szellemi munkát tekintik alkotó munkának, a fizikai munka szerepét lealacsonyítják. A kapitalizmus megfojtja, megöli a nép kezdeményezését, a népi tehetségeket, a dolgozók képességeit; a néptömegekből csak igen keveseknek sikerül utat törniük a kultúra magaslataira. A kapitalisták

rablógazdálkodást folytatnak a nép fizikai és szellemi erőivel.

A történelem folyamán csak a szocializmus szabadította fel az egyszerű emberek millióinak alkotóerőit, kezdeményező képességét. Csak a szocializmusban nyílt meg a nagy néptömegek előtt az út a tudás, a kultúra magaslatai felé; a néptömegek szakadatlan kulturális és technikai fejlődése csak a szocializmusban törvényszerűsége a társadalmi fejlődésnek; csak a szocializmusban dolgoznak a milliók önmaguknak és önmagukért. Ebben rejlik a szovjet szocialista ipar gigászi, példátlan fejlődési ütemének, az egész gazdaság fejlődési ütemének és a kultúra felvirágzásának a titka. A szocializmusban a nép szabadon és tudatosan formálja a történelmet, s döntő befolyást gyakorol a társadalmi élet valamennyi területére. Sztálin a következő szavakkal bírálta a néptömegek történelmi szerepének helytelen felfogását:

„Elmúltak azok az idők, amikor azt tartották, hogy a történelmet kizárólag a vezérek csinálják, a munkásokat és parasztokat pedig semmibe se vették. A népek és államok sorsát ma nem egyedül a vezérek, hanem elsősorban és főleg a dolgozók milliós tömegei döntik el. A munkások és a parasztok, akik minden hűhó és hangoskodás nélkül építik a gyárakat, a bányákat és a vasutakat, a kolhozokat és a szovhozokat, akik az élet javait létrehozzák, akik az egész világot táplálják és ruházzák — ezek az új élet igazi hősei és alkotói... «szerény» és «észrevétlen» munkájuk valójában nagy és alkotó munka, amelynek sorsdöntő hatása van a történelemre"[8].

A szocialista társadalom fejlődésének egyik legfontosabb törvényszerűsége a néptömegek aktivitásának növekedése a társadalmi élet valamennyi területén. A szocializmusból a kommunizmusba való átmenet időszakában a néptömegek tudatos történelemformáló tevékenysége új, magasabb fokra emelkedik. A kommunizmus építésének új, nagy feladatai új energiát hoznak felszínre a nép millióiban. A munkások és a kolhozparasztok fejlesztik a szocialista versenyt, mely egyre újabb formákat ölt. Növekszik a néptömegek politikai aktivitása.

A szocialista forradalom, a szocializmus győzelme és a kommunista társadalom építése a Szovjetunióban, a népi demokratikus rend győzelme jó néhány európai és ázsiai országban, köztük Kínában, megcáfolhatatlanul igazolta a marxizmus-

[8] *Sztálin* Művei. 13. köt. Szikra 1951. 272. old.

leninizmusnak azt a tanítását, hogy a nép a történelmi folyamat igazi és fő ereje, hogy a nép nemcsak az anyagi javak létrehozója, hanem az állam, az ország sorsának hivatott irányítója is.

3. Az egyéniség szerepe a történelemben

Az a felismerés, hogy a néptömegek alkotják a történelmi fejlődés döntő erejét, korántsem jelenti az egyéniség szerepének, a történelmi események menetére gyakorolt befolyásának tagadását vagy lebecsülését. Minél tevékenyebb részt vesznek a tömegek a történelmi eseményekben, annál sürgetőbben merül fel a tömegek vezetésének a kérdése, a vezérek szerepének, az osztályok, a pártok élén álló vezetők, a nagy történelmi személyiségek, az ideológusok szerepének a kérdése. Minél szervezettebbek a tömegek, minél öntudatosabbak, minél jobban megértik alapvető érdekeiket, céljaikat, annál nagyobb erőt képviselnek. A szervezettséget és az alapvető osztályérdekek felismerését pedig elsősorban a gazdasági élet feltételei szabják meg, másodszor: a politikai pártok, a pártvezetők, a vezérek és az ideológusok tevékenysége.

A történelmi materializmus elveti azt az idealista elképzelést, hogy a kiváló egyéniségek önkényesen alakíthatják a történelmet, de ugyanakkor elismeri azoknak az egyes személyiségeknek, kiváló egyéniségeknek, szervezeteknek, pártoknak óriási jelentőségét, amelyek kapcsolatot tudnak teremteni az élenjáró osztállyal, a tömegekkel, tudatosságot oltanak beléjük, megmutatják nekik a harc helyes útját, segítik őket a szervezkedésben. I. V. Sztálin Emil Ludwig német íróval folytatott beszélgetése során a következőket mondotta: „A marxizmus egyáltalán nem tagadja a kimagasló egyéniségek szerepét vagy azt, hogy emberek csinálják a történelmet. ... De persze az emberek nem úgy csinálják a történelmet, ahogy valamilyen talajtalan elképzelés diktálja nekik, nem úgy, ahogy eszükbe jut. Minden egyes új nemzedék meghatározott viszonyokat talál, amelyek abban a pillanatban, amikor ez a nemzedék a világra jött, már kész formában megvoltak. És a nagy emberek csak annyiban érnek valamit, amennyiben ezeket a viszonyokat meg tudják érteni, amennyiben meg tudják érteni, hogyan lehet azokat megváltoztatni. Ha nem értik meg ezeket a viszonyokat, és úgy akarják megváltoztatni őket, ahogy fantáziájuk diktálja, akkor ezek az emberek Don Quijote helyzetébe kerülnek. Tehát éppen Marx

szerint egyáltalán nem szabad az embereket és a viszonyokat egymással szembeállítani. Igenis, az emberek csinálják a történelmet, de csak annyiban, amennyiben helyesen értik meg a viszonyokat, amelyeket kész formában találtak, és csak amennyiben megértik, hogyan kell ezeket a viszonyokat megváltoztatni"[9].

A marxista pártok vezetőinek, a kimagasló, haladó személyiségeknek szerepe éppen azon alapul, hogy helyesen fogják fel az élenjáró osztály feladatait, az osztályok erőviszonyait, azt a helyzetet, amelyben az osztályharc folyik, helyesen fogják fel, miként kell megváltoztatni a fennálló viszonyokat. A nagy ember kezdeményező, mivel messzebbre lát másoknál, és erősebben akar másoknál.

Az új társadalmi rend győzelméért küzdő kiváló harcosok, a forradalmi tömegek vezérei elsősorban azért töltenek be jelentős szerepet, mert másoknál jobban értik meg a történelmi helyzetet, helyesebben fogják fel az események értelmét, világosabban ismerik fel a társadalmi élet időszerű szükségleteit, messzebbre látnak, jobban áttekintik a történelmi csatateret, mint más. Helyes harci jelszó kitűzésével lelkesítik a tömegeket, milliókat egybeforrasztó haladó eszmékkel vértezik fel őket, mozgósítják a tömegeket, segítenek olyan forradalmi hadsereget kovácsolni belőlük, amely meg tudja dönteni a régi rendet és képes létrehozni az újat. A forradalmi pártok vezérei és vezetői koruk létszükségleteit, az élenjáró osztályok, a haladó társadalmi erők érdekeit fejezik ki. És éppen ebben rejlik erejük.

A nagy, kimagasló történelmi egyéniségek, akárcsak a nagy haladó eszmék, rendszerint a népek történelmének sorsfordulóin tűnnek fel, amikor új, nagy társadalmi feladatok kerülnek napirendre. Engels Starkenburghoz intézett levelében így írt erről:

„Hogy ez a nagy ember és éppen ez, ebben a meghatározott időben, ebben az adott országban fellép, természetesen merő véletlen. De ha eltávolítják, fellép pótlásának szükséglete, és ez a pótlás jól vagy rosszul, előbb-utóbb adódik. Hogy éppen Napoleon, ez a korzikai volt az a katonai diktátor, akire a háborúban kimerült francia köztársaságnak szüksége volt — az véletlen; de azt, hogy ha nem lett volna Napoleon, akkor más töltötte volna be az ő szerepét, bizonyítja az a tény, hogy mindig, amikor ilyen emberre szükség volt, akadt is: Caesar,

[9] *Sztálin* Művei. 13. köt. 110—111. old.

Augustus, Cromwell stb. Ha Marx volt is az, aki a materialista történelemfelfogást felfedezte, Thierry, Mignet, Guizot és valamennyi angol történetíró munkái 1850-ig arról tanúskodnak, hogy sokan törekedtek erre, és az a tény, hogy Morgan is felfedezte ugyanezt a felfogást, azt bizonyítja, hogy az idő megérett erre, és hogy fel *kellett* fedezni"[10].

A reakciós, idealista tábor egyes szociológusai vitatják Engelsnek ezt a nézetét. Azt hangoztatják, hogy voltak az emberiség történetében olyan korszakok, amelyeknek szükségük lett volna hősökre, nagy emberekre, új eszmények hirdetőire, de nagy emberek nem akadtak, és ezért ezek a korok a pangás korszakai voltak. Ilyen nézet ered abból a teljesen hamis feltételezésből, hogy a nagy emberek csinálják a történelmet, önkényesen idézik elő az eseményeket. A valóságban éppen fordítva van: „... nem a hősök csinálják a történelmet, hanem a történelem hozza létre a hősöket, következésképpen nem a hősök teremtik a népet, hanem a nép teremti a hősöket, és viszi előre a történelmet"[11].

Az élenjáró osztályoknak a haladó osztályok ellen vívott harcában, az új feladatok megoldásáért vívott harcban szükségszerűen emelkedtek ki hősök, vezérek, ideológusok — a megérlelődött, megoldásra váró történelmi feladatok kifejezői. Így volt ez a társadalmi fejlődés valamennyi fokán. A rabszolgák mozgalma az ókori Rómában felszínre hozta a fellázadt rabszolgák vezérének, Spartacusnak fennkölt, nemes alakját. Oroszországban az antifeudális forradalmi parasztmozgalomból olyan kiváló és merész harcosok nőttek ki, mint Ivan Bolotnyikov, Sztyepan Razin, Jemeljan Pugacsov. A parasztforradalom eszméinek zseniális kifejezője volt Belinszkij, Csernisevszkij és Dobroljubov. Németországban a forradalmi parasztság hozta felszínre Münzer Tamást, Csehországban Husz Jánost.

A burzsoá forradalmak kora szintén megszülte a kimagasló forradalmárokat és ideológusokat. A XVII. század angol polgári forradalma Oliver Cromwellt adta. Az 1789. évi francia polgári forradalom előtti időszakban a felvilágosodás ideológusainak egész sora jelent meg, maga a forradalom pedig felszínre hozta Marat-t, Saint-Just-öt, Dantont, Robespierre-t. Abban az időszakban, amikor a forradalmi Franciaország haladó háborúkat viselt a támadó feudális Európa ellen, a forradalmi hadseregből számos kiváló marsall és hadvezér emelkedett ki.

[10] *Marx—Engels.* Válogatott levelek. Szikra 1950. 547. old.
[11] Az SZK(b)P története. Rövid tanfolyam. Szikra 1954. 20. old.

Az új korszakot, amikor a forradalmi munkásosztály kilépett a történelem porondjára, a nemzetközi proletariátus két legnagyobb forradalmi gondolkodójának és vezérének — Marxnak és Engelsnek a tevékenysége tette nevezetessé.

Marx és Engels halála után a munkásosztály ellenségei arra számítottak, hogy a tudományos kommunizmus megalapítóinak halála annak az ügynek is a végét jelenti, amelyért harcoltak. De ezek naív számítások voltak. A munkásosztály nagyszerű mozgalmának, a kommunizmusért vívott harcnak mélyen gyökerező gazdasági és politikai okai vannak. A proletárforradalom és a kommunizmus győzelme történelmi szükségszerűség. A XIX. és a XX. század mezsgyéjén az imperializmus és a proletárforradalmak korszaka a történelem színterére léptette a nemzetközi proletariátus lángeszű gondolkodóját és vezérét, a Szovjetunió Kommunista Pártjának megalapítóját, Lenint, később pedig nagy tanítványát és ügyének folytatóját, Sztálint.

A történelmi fejlődés új feladatokat tűz napirendre, a társadalomnak tehát szüksége van olyan erőkre, amelyek meg tudják oldani ezeket a feladatokat. Ugyanez a szükséglet idézi elő az osztályok és pártok megfelelő vezéreinek megjelenését is. Mindezeken kívül tekintetbe kell venni, hogy maguk a társadalmi feltételek határozzák meg azt a lehetőséget, hogy a tehetséges, kiváló ember megmutatkozzon, kifejlessze és kifejtse tehetségét. A nép közt mindig vannak tehetségek, de kibontakozásukhoz kedvező társadalmi feltételek szükségesek.

Ha a politikai életben vagy a társadalmi élet egyéb területein új feladatok merülnek fel, akkor ez a tény elősegíti azt, hogy kiemelkedjenek azok a kiváló személyiségek, akik részt vesznek e feladatok megoldásában. Így például, amikor a tudomány és a technika fejlődése (amelyet végső soron az anyagi termelés szükségletei, általában a társadalom fejlődésének szükségletei határoznak meg) új problémákat, új feladatokat vet fel, előbbutóbb akadnak olyan emberek, akik megoldják ezeket. Egy német történész, azokkal az idealista tanokkal kapcsolatban, melyek szerint a lángésznek a társadalom és a tudomány történetében kizárólagos és természet fölötti szerepe van, szellemesen felvetette:

— Ha Pithagorasz nem fedezte volna fel ismert tételét, vajon az emberiség mindmáig nem ismerné azt?

— Ha Kolumbus nem született volna e világra, vajon az európaiak mindmáig nem fedezték volna fel Amerikát?

— Ha Newton nem lett volna, vajon az emberiség mindmáig nem ismerné az általános tömegvonzás törvényét?

— Ha a XIX. század elején nem találták volna fel a gőzmozdonyt, vajon mindmáig postakocsin közlekednénk?

Elég néhány hasonló kérdést feltenni, hogy szembetűnjék, mennyire képtelen és alaptalan az az idealista elképzelés, amely szerint az emberiség sorsa, a társadalom története, a tudomány története teljesen attól a véletlentől függ, hogy megszületik-e egyik vagy másik nagy ember.

Felvetődik azonban a kérdés: ha a kimagasló történelmi személyiség mindannyiszor megjelenik a társadalmi színtéren, valahányszor erre a társadalomnak szüksége van, nem kell-e ebből azt a következtetést levonni, hogy ezek szerint a véletlen semminemű szerepet sem játszik a történelemben?

Nem, ez a következtetés helytelen volna. A kimagasló történelmi személyiség először is *előbb vagy utóbb* jelenik meg, másodszor ezeknek a szükségleteknek megfelelhet jobban vagy kevésbé jól, a felmerült feladatokat megoldhatja jobban is, meg rosszabbul is — ez képességeitől, tehetségétől, jellemvonásaitól függ, és mindez részben tükröződik az események menetében. Végül pedig a nagy ember egyéni sorsa, például időelőtti pusztulása is bekapcsolja a véletlen elemét az események alakulásába.

A marxizmus nem tagadja, hogy a történelmi véletlenek befolyásolják a társadalmi fejlődés menetét, főként az egyes események fejlődését. Marx ezt írta a véletlenek történelmi szerepéről:

„... a történelem nagyon misztikus valami volna, ha «véletlenek» nem játszanának benne szerepet. Ezek a véletlenek természetesen maguk is a fejlődés általános menetébe esnek, és más véletlenek ismét kiegyenlítik őket. De a gyorsulás vagy késlekedés nagyon is ilyen «véletlenektől» függ — amelyek között szerepel az a «véletlen» is, milyen a jelleme azoknak az embereknek, akik kezdetben a mozgalom élén állnak"[12].

A marxizmus, amikor elismeri a véletlenek bizonyos szerepét, hangsúlyozza, hogy a véletlen jelenségeknek nincs meghatározó jelentőségük a társadalmi fejlődés egész menete szempontjából. A történelem általános menetét szükségszerű okok és törvények határozzák meg, nempedig valamilyen véletlen tényezők.

Az, hogy 1917-ben Oroszországban a munkásosztály és a

[12] *Marx—Engels.* Válogatott levelek. 310. old.

parasztság ellenségei a nagybirtokosok, a nemesek és a burzsoázia voltak, ez a történelem egész menetéből szükségszerűen következett; de az, hogy a nemesek élén a rendkívül korlátolt II. Miklós cár állott, és hogy a burzsoáziát a dicsekvő, nagyképű fecsegő Kerenszkij vezette — nem következett szükségszerűen Oroszország fejlődésének egész menetéből. Ezek véletlenek, de a forradalmi erők szempontjából volt bizonyos kedvező jelentőségük. Ha a forradalom ellenségeinek előrelátóbb vezetői lettek volna, a munkások és a parasztok több nehézség és áldozat árán vívták volna ki a győzelmet, de természetesen ebben az esetben is győztek volna.

A társadalmi fejlődés törvényszerűsége egyebek között abban is megnyilvánul, hogy minden osztály saját társadalmi jellegének megfelelően, „saját képére és hasonlatosságára" teremti és formálja a harcát irányító vezérek, politikusok meghatározott típusát is. A vezérek, politikusok, ideológusok típusa annak az osztálynak a jellegét tükrözi, amelyet szolgálnak, tükrözi továbbá az illető osztály fejlettségének történelmi fokát, valamint azokat a körülményeket, amelyek között ezek a vezetők tevékenységüket kifejtik.

A kapitalizmus története „a kard, tűz és vér lángnyelvén" íródott be az emberiség krónikájába. A kapitalizmus lovagjai a legszennyesebb, legvisszataszítóbb eszközöket alkalmazták a burzsoá társadalmi viszonyok megszilárdítására: erőszakot, vandalizmust, vesztegetést, gyilkosságot. De bármilyen kevéssé hősies is a burzsoá társadalom, mondta Marx, e társadalom létrejöttéhez is hősiességre, önfeláldozásra, polgárháborúkra, népek csatáira volt szükség. A kapitalizmus bölcsőjénél a kiváló gondolkodók, filozófusok, politikai vezérek egész serege állt, akiknek a neve ott szerepel a világtörténelem lapjain.

Mihelyt azonban kialakult a burzsoá társadalom, a burzsoázia forradalmi vezetőit más típusú burzsoá személyiségek váltották fel: jelentéktelen emberek, akiket még csak össze sem lehet hasonlítani elődeikkel. A rothadó kapitalizmus időszaka a burzsoá ideológusok és vezérek további, még nagyobb mérvű ellaposodására vezetett. A burzsoázia hitványságával, reakciós céljaival összhangban van vezetőinek hitványsága és reakciós volta. Az imperialista burzsoázia közéleti személyiségei között a nagy államférfiak mind ritkább kivétellé válnak.

A jelenkori burzsoázia elfajulása és reakciőssága nyilvánul meg abban, hogy olyan lelkiismeretlen és becstelen vezetői és ideológusai voltak és vannak, mint Hitler, Göring, Truman,

McCarthy, Csang Kaj-sek, Li Szin Man és mások. Az imperialista burzsoázia e vezetőinek és lakájainak egyik legjellemzőbb vonása, hogy gyűlölik a dolgozókat, gyűlölik a szocializmust, gyűlölnek mindent, ami haladó. A pusztuló kapitalizmus megmentésére készek a népek kiontott vérébe fojtani a világot.

A jelenkori burzsoázia vezérei, ideológusai, akárcsak a múlt levitézlett osztályainak vezetői, arra törekszenek, hogy feltartóztassák a társadalom fejlődését, visszafelé forgassák a történelem kerekét. Meg akarják szüntetni a történelem törvényeit, rá akarják kényszeríteni akaratukat a történelemre, jóllehet a történelem törvényeit nem lehet megszüntetni. Ezért a Hitler, Mussolini, Csang Kaj-sek, Tozso, Truman típusú emberek reakciós politikája elkerülhetetlenül kudarcot vall.

Az elfajult tőkés rend megteremtette a néptől idegen, a népet gyűlölő és a nép által gyűlölt politikus típusát, aki saját önző érdekeiért kész elárulni hazáját. Quisling neve fogalommá vált — így hívják ma a kapitalista országok megvásárolható burzsoá vezéreit.

A burzsoázia a nép akaratával az „erős egyszemélyi hatalom", a reakciós, terrorista diktatúra eszméjét és politikáját állítja szembe. A történelemben, az ország sorsának eldöntésében azonban mindenkor a néptömegeké a döntő szerep.

A mai viszonyok között a dolgozó tömegek, élükön a munkásosztállyal, forradalmi harcukban újtípusú politikusokat, újtípusú vezetőket teremtenek, akik a burzsoázia politikusaitól úgy különböznek, mint ég a földtől.

4. A munkásosztály vezéreinek szerepe

A kommunizmusért vívott harc magasfokú tudatosságot és szervezettséget, forradalmi bátorságot és állhatatosságot, önfeláldozást és hősiességet követel a munkásosztálytól. A munkásosztálynak, hogy győzhessen ebben a harcban, ismernie kell a társadalmi fejlődés törvényeit, tisztán kell látnia az osztályok jellegét és az osztályharc törvényeit, szüksége van tudományosan kidolgozott programra, stratégiára és taktikára, hozzáértően fel kell használnia a forradalom összes tartalékait, s maga mellé kell állítania az összes lehetséges szövetségeseket. A munkásosztály ezeket a feladatokat a Kommunista Párt vezetésével oldja meg.

A munkásosztály legöntudatosabb tagjaiból álló marxista párt

a munkásvezetők nevelésének legjobb iskolája. Hogy a marxista párt tevékenységét siker koronázza, tapasztalt, előrelátó, éleszemű vezérekre, tekintélyes vezetőkre van szükség.

A burzsoázia nagyon jól tudja, milyen fontosak a proletárvezérek a munkásosztály forradalmi harca számára. Ezért a burzsoázia arra törekedett minden országban, különösen az osztályharc legélesebb szakaszaiban, forradalmak idején, hogy megfossza vezetőitől a munkásmozgalmat. A burzsoázia ölte meg a német munkásosztály vezéreit — Karl Liebknechtet, Rosa Luxemburgot, Ernst Thälmannt. A burzsoá ellenforradalomnak Lenin meggyilkolására tett kísérlete az 1917-es júliusi napokban, a nép ellenségeinek: Buharinnak, Trockijnak, az eszereknek összeesküvése Lenin, Sztálin, Szverdlov letartóztatására és meggyilkolására, az eszerek merénylete Lenin ellen, Kirov és Kujbisev meggyilkolása — mindez egy-egy láncszeme annak a bűnös reakciós tevékenységnek, melyet a burzsoá és kispolgári ellenforradalom, valamint a külföldi burzsoázia ügynöksége fejtett ki, hogy megfossza a munkásosztályt, a Kommunista Pártot kipróbált vezérkarától, tekintélyes, elismert és szeretett vezéreitől, irányítóitól.

1948-ban merényletet követtek el Togliatti, az Olasz Kommunista Párt vezetője és Tokuda, a Japán Kommunista Párt vezetője ellen, a monarchofasiszta görög kormány agyonlövette a görög munkásosztály vezetőit, az Egyesült Államokban bírósági komédiával elítélték az Egyesült Államok Kommunista Pártjának vezetőit, 1950-ben meggyilkolták Julien Lahaut-t, a Belga Kommunista Párt elnökét — mindez az imperialista reakció taktikájának, annak a törekvésnek a megnyilvánulása, hogy megfossza vezetőitől a munkásosztályt, és ezáltal feltartóztassa a történelem folyamatát.

Századunk huszas éveinek elején Németországban és Hollandiában a munkásmozgalom egyes „baloldali" elemei hadakoztak a „vezérek diktatúrája" ellen. Ezek a „baloldaliak", ahelyett hogy a kudarcot vallott, reakciós, megvásárolható szociáldemokrata vezérek ellen harcoltak volna, akik a munkásosztály árulóinak bizonyultak, általánosságban a vezérek ellen foglaltak állást. Lenin úgy jellemezte ezeket a nézeteket, mint a „baloldaliság"-nak, a kommunizmus gyermekbetegségének egyik megnyilvánulását.

„Már magának a kérdésnek olyan feltevése, hogy «a párt diktatúrája *vagy* az osztály diktatúrája? a vezérek diktatúrája (pártja) *vagy* a tömegek diktatúrája (pártja)?» — írta

Lenin — a leghihetetlenebb és legkilátástalanabb eszmezavarról tanúskodik. Vannak emberek, akik azon buzgólkodnak, hogy valami egészen különlegeset *agyaljanak ki*, és buzgó okoskodásukkal nevetségessé válnak. Mindenki tudja, hogy a tömegek osztályokra oszlanak; hogy a tömegeket és osztályokat egymással szembe állítani csak olyanformán lehet, ha a társadalmi termelésben elfoglalt helye szerint nem tagolt óriási többséget általában véve szembe helyezzük azokkal a kategóriákkal, amelyek a termelés társadalmi szervezetében külön helyet foglalnak el; hogy az osztályokat rendszerint és a legtöbb esetben, legalábbis a modern civilizált országokban, politikai pártok vezetik; hogy a politikai pártokat általános szabályképpen a legtekintélyesebb, legbefolyásosabb, legtapasztaltabb, a legfelelősségteljesebb tisztségekre megválasztott egyének, úgynevezett vezérek többé vagy kevésbé állandó csoportjai vezetik"[13].

A II. Internacionálé pártjainak vezérei elárulták a munkásosztályt, a burzsoázia szolgálatába szegődtek. A II. Internacionálé pártjainak vezérei és a munkástömegek közötti szakadék világosan megmutatkozott az 1914—1918-as imperialista háború időszakában és utána. Az ehhez hasonló szakadás fő okát már Marx és Engels megmagyarázta Anglia példáján. Anglia „a világ ipari műhelye" volt és a gyarmati rabszolgák százmillióit zsákmányolta ki; e monopolhelyzete révén kialakult az országban a „munkásarisztokrácia", a munkásosztály félig kispolgári, ízigvérig opportunista vezető rétege. A „munkásarisztokrácia" vezérei átálltak a burzsoázia oldalára, amely közvetlenül vagy közvetve pénzelte őket. Marx ezeket a vezetőket árulóknak bélyegezte.

Az imperializmus korszakában nemcsak Anglia, hanem több más ipari állam is kiváltságos helyzetbe került: az Egyesült Államok, Németország, Franciaország, Japán, részben Hollandia és Belgium. A kapitalista országok dolgozóinak és a gyarmati népeknek az elnyomása és kirablása révén az imperializmus megteremtette a munkásosztály szakadásának gazdasági alapját. A burzsoázia által megvásárolt és elzüllesztett „munkásarisztokrácia" szülte meg a munkásmozgalomban a munkástömegektől elszakadt opportunisták típusát, a „munkásarisztokrácia" és a burzsoázia érdekeit védelmező „vezérek" típusát. Ilyenek a macDonaldok és bevinek Angliában, a greenek és a murrayk, a meanyk és reutherek az Egyesült

[13] *Lenin* Művei. 31. köt. Szikra 1951. 27. old.

Államokban, a blumok és ramadier-k Franciaországban, a saragatok Olaszországban, a schumacherek Németországban, a rennerek Ausztriában, a tannerek Finnországban. Lenin azt írta, hogy a forradalmi proletariátus győzelme lehetetlen az opportunista vezérek megbélyegzése és elkergetése nélkül[14].

A nemzetközi munkásmozgalom története a proletárvezérek különböző típusait ismeri.

Az egyik típushoz sorolhatók a gyakorlati vezérek, akik a forradalmi mozgalom növekedésének időszakában emelkednek ki az egyes országokban. Ezek a gyakorlat emberei, bátrak és önfeláldozóak, de elméletileg gyengék. Ilyen vezér volt például Auguste Blanqui Franciaországban. A tömegek sokáig emlékezetükben tartják, és tisztelik az ilyen vezetőket. A munkásmozgalom azonban nem élhet pusztán emlékekből, hanem világos, tudományosan megalapozott harci programra, szilárd irányvonalra, tudományosan kidolgozott stratégiára és taktikára van szüksége.

A munkásmozgalom vezéreinek másik típusát a kapitalizmus viszonylag békés fejlődésének korszaka, a II. Internacionálé korszaka teremtette meg. Ezek az elmélet terén aránylag erős, de szervezési ügyekben, a gyakorlati forradalmi munkában gyenge vezetők. A forradalmi korszak beköszöntével, amikor azt követelik a vezérektől, hogy helyes forradalmi jelszavakat adjanak és gyakorlatilag vezessék a forradalmi tömegeket, kitűnik korlátozottságuk. Az ilyen vezérek sorába, a békés időszak teoretikusainak sorába tartozott például Plehanov Oroszországban, Kautsky Németországban. Mindkettőjük elméleti nézetei, még a legjobb időszakukban is, alapvető kérdésekben (elsősorban a fő kérdésben — a proletárdiktatúráról szóló tanítás kérdésében) eltértek a marxizmustól. Az osztályharc kiéleződésének pillanatában mind Kautsky, mind Plehanov átállt a burzsoázia táborába.

Amikor az osztályharc kiéleződik és napirendre kerül a forradalom, akkor kezdődik meg az igazi próba ideje a pártok és a vezérek számára. A pártoknak és a vezéreknek a gyakorlatban kell bebizonyítaniuk, hogy képesek vezetni a tömegek harcát. Azt a vezetőt, aki nem szolgálja többé osztályának ügyét, letér a forradalmi útról, elárulja a népet — a tömegek leleplezik és elfordulnak tőle. A történelem jó néhány olyan politikust ismer, aki annak idején bizonyos népszerűségnek örvendett,

[14] Lásd *Lenin* Művei, 31. köt. 29. old.

de később már nem a tömegek érdekeit képviselte, elszakadt a tömegektől, elárulta a dolgozókat, és akkor a tömegek vagy elpártoltak tőle, vagy elsöpörték útjukból.

Milyen tulajdonságokkal kell tehát rendelkezniük a proletariátus vezéreinek, vezetőinek, hogy megbirkózzanak a proletár osztályharc irányításának rendkívül bonyolult feladataival? Sztálin így felelt erre a kérdésre: „A proletárforradalom és a proletárpárt vezéri helyét csak az tarthatja meg, akiben a hatalmas elméleti erő a proletármozgalom gyakorlati szervezeti tapasztalataival párosul"[15]. A proletariátus nagy vezérei — *Marx*, *Engels*, *Lenin* és *Sztálin* — éppen ezeket a tulajdonságokat egyesítették magukban. Ők az újtípusú vezetők. Megkülönbözteti őket a társadalom fejlődéstörvényeinek és a munkásosztály feladatainak világos és mély megértése, az éleslátás, a messziretekintés, a helyzet józan számbavétele, az új iránti érzék, a forradalmi merészség, a bátorság és a rettenthetetlenség, a tömegekkel való kapcsolat és a tömegek teremtőerejébe vetett hit, határtalan szeretet és hűség a néphez, a kommunizmus ügyéhez. A lenini típusú politikusok nem csupán tanítják a tömegeket, hanem tanulnak is a tömegektől, megszívlelik az alulról jövő kritikát. Ez a gyökeres különbség a munkásosztály vezetői, a kommunizmus vezető egyéniségei és a burzsoá vezetők, a régi típusú közéleti személyiségek között, akik a múltban a történelem színterén szerepeltek.

Marx és Engels szerepét az tette világtörténelmi jelentőségűvé, hogy ők a nemzetközi munkásosztály lángeszű vezérei és tanítói, a legnagyszerűbb tanításnak, a marxizmusnak a megalkotói. Marx és Engels feltárták és tudományosan megindokolták a proletariátusnak, a kapitalizmus sírásójának, az új, kommunista társadalom megteremtőjének történelmi szerepét. A múlt legnagyobb tudományos felfedezései közül egyetlenegynek sem volt olyan hatalmas befolyása az emberiség történelmi sorsának alakulására, a társadalmi fejlődés meggyorsulására, mint Marx páratlan, zseniális tanításának. Eltérően a magányos gondolkodók különféle utópista szocialista rendszereitől, a marxizmus mint világnézet, mint a tudományos szocializmus tanítása — a munkásosztály harci zászlajaként jelent meg. Ebben rejlik a marxizmus legyőzhetetlen ereje. Marx és Engels tanítása, melyet korunkban Lenin és tanítványa, Sztálin alkotó módon tovább fejlesztett, egy évszázad óta a világ munkás-

[15] *Sztálin* Művei. 4. köt. Szikra 1950. 334. old.

osztályának harci zászlaja. Korunkban az emberiség haladását a marxizmus-leninizmus halhatatlan eszméi befolyásolják és viszik előre. A marxizmus-leninizmus eszméi, melyeket százmilliók tettek magukévá, ma már a történelmi fejlődés hatalmas anyagi, forradalmi erejévé váltak.

Ebben mutatkozik meg a marxizmus-leninizmus igaza, és teremtő, átalakító szerepe. Ez a nagy tanítás a történelmi fejlődés szükségleteinek kifejezőjeként jelent meg. A marxizmus-leninizmus tartalma, eszmeköre nem zseniális elmék önkényes alkotása, hanem a megérlelődött társadalmi szükségletek legmélyebb tükröződése. Marx, Engels, Lenin és Sztálin tanításának és ügyének ereje, nagysága a proletariátus nemzetközi forradalmi mozgalmának erejében és nagyságában rejlik. E mozgalom végső sorsa — a kommunizmus győzelme — nem függ egyes emberek életétől és halálától, bármilyen nagyok legyenek is ezek az emberek. De a munkásosztály nagy vezetői feltárják a jelenségek belső összefüggését, a társadalom fejlődéstörvényeit, a proletárforradalom törvényeit, a szocializmus és a kommunizmus építésének törvényeit, tanításukkal megvilágítják a társadalmi fejlődés útját, a munkásosztály harcának útját, és ezáltal meggyorsítják a haladást, közelebb hozzák a kommunizmus győzelmét.

Valamely történelmi korszak nagyságát és jelentőségét az illető korszakban lezajlott események nagyságából és jelentőségéből ítélik meg. Kimagasló történelmi személyiségekről, jelentőségükről és szerepükről az általuk végrehajtott tettek nagysága alapján, az eseményekben, az általuk vezetett történelmi mozgalomban játszott szerepük alapján alkotunk ítéletet.

A jelenlegi korszak az események gazdagsága és nagysága, a társadalmi mozgalomban részt vevő embertömegek óriási száma, az előrehaladó fejlődés üteme, a végrehajtott és a végrehajtásra kerülő társadalmi átalakulás mélysége tekintetében a világtörténelem legjelentősebb korszaka.

Minél hatalmasabb néptömegek lépnek a forradalmi harc történelmi színterére, annál nagyobbak a követelmények a tömegek vezetésével szemben. Ezért a marxista párt mint a munkásosztály élcsapata és vezetője elsőrendű jelentőségre tesz szert. A forradalom vezéreinek, a munkásosztály vezetőinek sikeres tevékenysége, a munkásmozgalomban, a szocializmusért vívott harcban betöltött szerepük a marxista tömegpárt létezésétől és tevékenységétől függ. Ahhoz, hogy a munkásosztály ideológusainak, tanítóinak tanítását, a marxizmust

bevigyük a tömegekbe és ezzel a spontán mozgalmat tudatossá, szervezetté és forradalmivá tegyük, marxista pártra van szükség. Marx tevékenységének idején még nem voltak marxista tömegpártok. Létrejöttükhöz annakidején még nem voltak meg a kedvező feltételek. A II. Internacionálé időszakában a szocialista pártok nem voltak forradalmiak: az opportunizmus, a revizionizmus fekélye kezdte ki őket. Leninnek köszönheti az orosz és a nemzetközi forradalmi munkásmozgalom azt a felismerést, hogy olyan marxista forradalmi tömegpártra van szükség, melynek rendeltetése, hogy a munkásosztály élcsapata, forradalmi vezérkara és kollektív vezetője legyen. Lenin alapította meg az újtípusú marxista pártot: a Szovjetunió Kommunista Pártját. Ennek a pártnak a segítségével a tudományos szocializmus behatolt a spontán munkásmozgalomba. A Kommunista Párt vezetése folytán a munkásosztály tömegmozgalma tudatos és szervezett erővé vált, amely világos célokat követve győzedelmeskedett.

Lenin az alkotó marxizmus legnagyobb képviselője volt. Világtörténelmi érdeme abban rejlik, hogy tudományos alapon zseniálisan elemezte a kapitalizmus utolsó szakaszát: az imperializmust; feltárta az imperializmus fejlődésének törvényszerűségeit; megjelölte és tudományosan megindokolta, hogy melyek a munkásosztály feladatai az új történelmi helyzetben; kidolgozta a szocialista forradalom elméletét, stratégiáját és taktikáját, a proletárdiktatúra kivívásának és a kommunizmus építésének útjait. Lenin tudományos alapon általánosította az imperializmus és a proletárforradalmak korszakának nagy eseményeit, filozófiailag általánosította mindazt az újat, amit a forradalmi gyakorlat és a tudomány az Engels halála óta eltelt időszakban elért. Lenin megvédelmezte Marx tanítását a különböző rendű és rangú opportunisták elposványosító törekvéseitől, és a marxi alapelvekre támaszkodva minden vonatkozásban tovább fejlesztette a marxizmust — megteremtette a leninizmust, az imperializmus és a proletárforradalmak korszakának marxizmusát. Lenin felfedezte a kapitalizmus egyenlőtlen gazdasági és politikai fejlődésének törvényét az imperializmus korszakára vonatkoztatva, s e törvény alapján megalkotta a proletárforradalom új elméletét, azt a tanítást, mely szerint a szocializmus győzhet kezdetben egy, egymagában vett országban is. A Kommunista Párt a leninizmusra támaszkodva Oroszország munkásosztályát és valamennyi dolgozóját a burzsoázia és a kapitalizmus felett aratott győzelemre, a

proletárdiktatúra megvalósítására vezette. A kommunizmus ellenségei — a mensevikek, a trockisták és mások — belekapaszkodtak Marxnak és Engelsnek abba a régi következtetésébe, amely szerint a szocializmus nem győzhet egy országban, s azzal vádolták Lenint, majd Sztálint és Lenin más tanítványait, hogy eltértek a marxizmustól. Lenin, a legnagyobb alkotó marxista, józanul és pontosan számbavette a Marx és Engels halála után kialakult új történelmi helyzetet, és arra a következtetésre jutott, hogy a marxizmus megalapítóinak az a tétele, mely szerint egy országban lehetetlen a szocializmus győzelme, nem felel meg a megváltozott körülményeknek. Ezért Lenin ezt a tételt újjal cserélte fel, mely szerint az imperializmus korszakában a szocializmus nem győzhet egyidejűleg valamennyi kapitalista országban, viszont győzhet kezdetben egy, egymagában vett országban.

„Mi lett volna a párttal, forradalmunkkal, a marxizmussal, ha Lenin megtorpant volna a marxizmus betűje előtt, ha nem lett volna elméleti bátorsága ahhoz, hogy elvesse a marxizmus egyik régi következtetését, és új, az új történelmi helyzetnek megfelelő következtetéssel cserélje fel, mely szerint a szocializmus győzelme egy, egymagában vett országban lehetséges? A párt sötétben tévelygett volna, a proletárforradalom vezetés nélkül maradt volna, a marxista elmélet sorvadásnak indult volna. A proletariátus vesztett volna, a proletariátus ellenségei nyertek volna"[16].

A forradalom sikeréhez, miután objektív előfeltételei megértek, nemcsak világos, a tömegek számára érthető, érdekeiket és törekvéseiket kifejező jelszavakra van szükség, hanem az is fontos, hogy amikor megérett a forradalmi helyzet, helyesen válasszuk meg a fegyveres felkelés időpontját. Időelőtti fellépéssel vereségbe lehet dönteni a proletárhadsereget, a kedvező pillanat elmulasztásával pedig sokmindent elszalaszthatunk, elveszíthetünk. Lenin a munkásosztálynak nemcsak legnagyobb teoretikusa, gondolkodója és ideológusa, hanem a szocialista forradalom nagy stratégája és vezére is, aki pontosan meg tudta határozni a legalkalmasabb pillanatot a néptömegek döntő fellépéséhez. A Kommunista Párt VI. kongresszusa közvetlen célul tűzte ki a párt és a munkásosztály elé a szocialista forradalmat, s a párt Központi Bizottsága a kongresszus határozata alapján előkészítette a tömegeket a döntő harcokra.

[16] Az SZK(b)P története. Rövid tanfolyam. 413. old.

Lenin az 1917 októberi felkelés előestéjén a párt Központi Bizottságának tagjaihoz intézett híres levelében így írt:

„Ezeket a sorokat 24-én este írom, a helyzet a végletekig kritikus. Napnál világosabb, hogy a felkelés halogatása most már igazán egyértelmű a halállal... most minden egy hajszálon függ... a dolgot feltétlenül el kell dönteni ma este vagy éjjel.

A történelem nem bocsátja meg a késedelmeskedést a forradalmároknak, akik ma győzhetnek (és ma egészen biztosan győzni fognak), holnap viszont azt kockáztatják, hogy sokat veszítenek, azt kockáztatják, hogy mindent elveszítenek...

A kormány ingadozik. Meg kell neki adni a *kegyelemdöfést*, ha törik, ha szakad!

Az akció halogatása egyértelmű a halállal"[17].

A Kommunista Párt és Központi Bizottsága bölcs vezetésének, Lenin vezetésének köszönhető, hogy az 1917 október 25-i proletárfelkelés gyorsan és a lehető legkevesebb áldozat árán győzött.

A II. Internacionálé pártjainak opportunista vezérei féltek a néptömegektől, nem hittek a néptömegek teremtőerejében. Arisztokratizmus jellemzi a mai jobboldali szocialista pártok és az egyéb burzsoá pártok vezetőit is. A II. Internacionálé vezérei csak ki akarták oktatni a tömegeket, de tanulni nem akartak tőlük.

A munkásosztály igazi vezérei, a lenini típusú vezetők, a II. Internacionálé arisztokratikus vezéreivel ellentétben, szoros kapcsolatban állnak a tömegekkel, és mélységesen hisznek a munkásosztály teremtőerejében. A milliós néptömegek teremtőerejében való rendíthetetlen hit jellemzi a Szovjetunió Kommunista Pártját és Központi Bizottságát, a szovjet nép kollektív és nagytekintélyű vezetőjét.

A Kommunista Párt Központi Bizottsága a párt legtapasztaltabb tagjait, a bölcs politikai vezetőket, a gazdasági élet szakértőit, a párt legjobb teoretikusait egyesíti magában, akikben a marxizmus-leninizmus beható ismerete gazdag gyakorlati tapasztalatokkal párosul. A Kommunista Párt vezetőinek a marxizmusra, a társadalom fejlődéstörvényeinek ismeretére támaszkodva megvan a lehetőségük arra, hogy behatoljanak az események lényegébe, hogy ne csak azt lássák, hogyan alakulnak az események ma, hanem azt is, hogy milyen irányban fognak fejlődni holnap.

---

[17] *Lenin* Művei 26. köt. Szikra 1952. 232, 233. old.

A lenini típusú politikusokat, a kommunista mozgalom vezetőit, nagy korunk népi hőseit az jellemzi, hogy politikájuk határozott és világos, igazságos és becsületes, hogy rettenthetetlenek a harcban és kérlelhetetlenek a nép ellenségeivel szemben, hogy bölcsek és higgadtak a bonyolult kérdések megoldásában, hogy határtalanul szeretik a népet, és hűségesek a nemzetközi proletariátushoz, a jelenkor legfőbb forradalmi erejéhez.

A Kommunista Párt tevékenységében óriási jelentősége volt és van a kollektív vezetés elveinek. Ezeket az elveket Lenin dolgozta ki. A kollektív vezetés elvei testesülnek meg a Kommunista Párt egész szervezeti felépítésében és Szervezeti Szabályzatában. A Kommunista Párt, híven a marxizmus-leninizmus elveihez, harcol a marxizmussal összeegyeztethetetlen személyi kultusz idealista elmélete ellen.

Marx önmagáról és barátjáról, Engelsről a következőket írta: „Minthogy minden személyi kultusztól idegenkedem — írta Marx egyik 1877 novemberében kelt levelében —, az Internacionálé fennállása idején sohasem engedtem nyilvánosságra hozni a különböző országokból érkezett elismerő nyilatkozatokat, amelyekkel zaklattak, sohasem is válaszoltam rájuk, legfeljebb egyik-másiknak szerzőjét megszidtam. A kommunisták titkos egyesületébe Engels meg én azzal a feltétellel léptünk be, hogy a szervezeti szabályzatból kiküszöbölnek mindent, ami a babonás tekintélyimádásnak kedvez"[18].

A leninizmus engesztelhetetlen harcot folytat a „hősök és a tömeg" tudományellenes és ártalmas narodnyik-eszer elmélete, a személyi kultusz idealista elmélete ellen. Ennek az idealista elméletnek a csökevényei azonban még élnek, és a Kommunista Párt erélyesen harcol ellenük. A személyi kultusz idealista elmélete ellentétben áll a kollektív vezetés lenini elveivel, lebecsüli a nép szerepét, lebecsüli a munkásosztálynak és pártjának szerepét, leszereli, megbénítja a nép erőit.

A marxizmus-leninizmus a kommunizmus sorsát a munkásosztály, a néptömegek tevékenységével, a marxista párt vezetésével köti össze, nempedig egyes személyiségek sorsával. Összeegyeztethetetlen a marxizmussal a tekintélynek, a vezetés szerepének anarchista tagadása is. A kommunizmusért vívott

[18] *Marx—Engels.* Briefe an A. Bebel, W. Liebknecht, K. Kautsky und andere. Moskau—Leningrád 1933. 170. old.

harcban a munkásosztály pártjának kipróbált, tekintélyes, a néppel összeforrott vezetői hatalmas szerepet töltöttek be a múltban, és töltenek be ma is.

A szovjet népnek óriási nehézségeket kellett leküzdenie a szocialista társadalom építése során, mert az ország a régi rendszer bűne miatt elmaradott volt, és mert a Szovjetuniót ellenséges kapitalista gyűrű vette körül. A Kommunista Pártnak és vezetőinek a szerepe a szocializmus építésében az volt, hogy a tudományos elméletre, a társadalmi fejlődés törvényeinek, a szocialista építés törvényeinek alapos ismeretére támaszkodva megjelölték a nehézségek leküzdésének helyes, megbízható útjait és eszközeit, lelkesítették, szervezték és mozgósították a munkás- és paraszttömegeket a szocializmus építésére.

A szovjet nép volt a világon az első, mely a szocializmust építette. Ellenségei arra törekedtek, hogy letérítsék a helyes útról, bizalmatlanságot keltsenek benne saját erejét, azt a képességét illetően, hogy fel tudja építeni a szocializmust. A nép számtalan ellenségeinek — a trockistáknak, zinovjevistáknak, buharinistáknak, nacionalistáknak — szétzúzása nélkül, hazug eszméiknek és „elméleteiknek", aljas, provokációs politikai irányelveiknek leleplezése nélkül nem lehetett volna felépíteni a szocialista társadalmat. A Kommunista Pártnak, lenini Központi Bizottságának bölcs politikája, a leninizmus ellenségeivel vívott könyörtelen harca biztosította a szocializmus győzelmét a Szovjetországban.

A súlyos megpróbáltatások óráiban mutatkozik meg a legszembetűnőbben a Kommunista Pártnak és vezetésének hatalmas szerepe. Amikor 1941-ben az ellenség rátört a Szovjetunióra, nehéz és bonyolult helyzet állt elő. Helyesen értékelni a helyzetet, mérlegelni az ellenség erejét és a szovjet nép erőit, megmutatni a népnek a fenyegető veszély nagyságát, megjelölni a győzelem eszközeit és módjait, egybeforrasztani a milliókat, harcuk élére állni — ez a feladat hárult a Kommunista Pártra és Sztálin vezette Központi Bizottságára. S a párt megoldotta ezt a hallatlanul nehéz feladatot. A Szovjetunió Kommunista Pártja, amely elválaszthatatlanul eggyéforrt a néppel, összekovácsolta és megszervezte a népet, az ellenség gyűlöletére, a szocialista haza szeretetére nevelte, és győzelemre vezette.

A Kommunista Párt megtestesíti a szovjet nép erkölcsi-politikai egységét, kifejezi mindazt, ami a szovjet népben, a munkásosztályban nagy és nemes: világos elméjét, állhatatosságát, bátorságát, nemességét, tántoríthatatlan akaratát. A szov-

jet nép a Szovjetunió Kommunista Pártjában kipróbált, megbízható vezetőjét, kollektív vezérét látja.

A cárizmus és a kapitalizmus megdöntését, a kizsákmányolás megszüntetését, a szovjet szocialista társadalom megteremtését — mindezt a néptömegek hősies, önfeláldozó harcával értük el, s ezeket a tömegeket a Kommunista Párt és lenini Központi Bizottsága vezette.

Napjainkban a szovjet nép a kommunizmust építi. A szocializmusból a kommunizmusba való átmenet törvényeit, a kommunista társadalom építésének törvényeit a marxi-lenini elmélet tárja fel, amelyet a Kommunista Párt és Központi Bizottsága tovább fejleszt.

Tehát a munkásosztály vezetőinek, a munkásosztály pártja vezetőinek szerepe abban rejlik, hogy tapasztalataik alapján, a társadalmi fejlődés törvényeinek ismerete révén bölcsen irányítják a munkásosztály harcát, s ezzel segítik a munkásosztályt, az összes dolgozókat, hogy meggyorsítsák a történelmi haladást, elősegítik a munkásosztály nagy céljának — a kommunizmusnak elérését.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

A történelmi materializmus tehát azt tanítja, hogy a társadalom történetét elsősorban nem a néptől elszakadt egyes személyiségek, hősök, vezérek, hadvezérek, hanem a nép, a dolgozó tömegek formálják.

A néptömegeknek a történelemben betöltött szerepe tevékenységük objektív feltételeitől függ. A történelem azt bizonyítja, hogy a dolgozó tömegeknek egyre növekvő szerepük van a társadalom fejlődésében. A proletariátus és a proletariátus vezette nem proletár dolgozó tömegek jóval nagyobb szerepet töltenek be a társadalom fejlődésében, mint annakidején a rabszolgák és a jobbágyparasztok. Különösen nagy a dolgozó tömegek történelemformáló szerepe a szocializmus és a kommunizmus építésének körülményei között.

A polgári és kispolgári személyi kultusz a marxizmussal összeegyeztethetetlen.

Ugyanakkor a történelmi materializmus elismeri a kimagasló egyéniségek, az élenjáró, haladó személyiségek szerepét a törté-

nelemben és a társadalom fejlődésében. Az élenjáró, a társadalmi fejlődés követelményeit megértő és a haladó társadalmi erőkkel szoros kapcsolatban álló közéleti vezetők tevékenységükkel segítséget nyújtanak ahhoz, hogy a dolgozók meggyorsíthassák a történelem menetét, s a néptömegek könnyebben megoldhassák a megérlelődött történelmi feladatokat.

TIZEDIK FEJEZET

A TÁRSADALMI TUDAT ÉS A TÁRSADALMI TUDAT FORMÁI

A társadalmi tudat különböző, történelmileg kialakult és történelmileg változó formákban nyilvánul meg. Ilyen formák a politikai és jogi nézetek, a morál (erkölcs), a tudomány, a vallás, a művészet és a filozófia. Minthogy a társadalmi tudat a társadalmi létet tükrözi, mindegyik tudatformának megvan a maga sajátos területe a társadalmi életben, mindegyik tudatformának megvan a sajátos szerepe a társadalom fejlődésében, az osztályharcban. Ez a fejezet azzal foglalkozik, hogy megvizsgálja a társadalmi eszmék keletkezésének és fejlődésének közös forrását, a társadalmi eszmék általános szerepét a társadalmi fejlődésben, továbbá a társadalmi tudat különböző formáinak keletkezését és fejlődését, egymásra gyakorolt kölcsönhatásukat, és az egyes társadalmi tudatformák sajátos szerepét a társadalom fejlődésében. Ugyanebben a fejezetben külön tárgyaljuk a szocialista tudat, a szocialista ideológia szerepét és jelentőségét a szocialista társadalom keletkezésében és fejlődésében.

1. A társadalmi tudat a társadalom anyagi létfeltételeinek tükröződése

A szó tágabb értelmében a *társadalmi tudat* fogalma felöleli a politikai, jogi, erkölcsi, vallási, művészeti, filozófiai és egyéb társadalmi nézeteket, a tudományos ismereteket (a természettudományt is beleértve), úgyszintén a különböző nemzetek és népek lelki alkatának nemzeti sajátosságait, osztálytársadalomban pedig a különböző társadalmi osztályok lelki alkatát is. Szűkebb értelemben a társadalmi tudat fogalma csupán a társadalmi létet, társadalmi rendet tükröző társadalmi eszméket, nézeteket és elméleteket jelenti.

A történelmi materializmus azt tanítja, hogy a társadalmi tudat a társadalmi létnek, a társadalmi élet anyagi feltételeinek tükröződése. Amilyen az emberek társadalmi léte, amilyen anyagi életük, olyan társadalmi tudatuk is.

A tudat általában — a természet terméke, a magas szervezettségű anyag valóságtükröző sajátsága. Az emberek társadalmi tudata a társadalom anyagi létfeltételeinek a terméke és tükröződése. A társadalom anyagi élete, a társadalmi lét elsődleges, a társadalom szellemi élete pedig másodlagos, leszármazott. A társadalom anyagi élete az emberek tudatától függetlenül létező, objektív valóság; a társadalom szellemi élete, az emberek tudata, a társadalmi eszmék, elméletek, nézetek pedig az objektív valóságnak, a társadalmi létnek tükröződései.

Az idealisták, abból kiindulva, hogy amikor az emberek érintkezésbe lépnek egymással, ezt mint tudatos lények teszik, ahhoz a hamis következtetéshez jutnak el, hogy a társadalmi lét azonos a társadalmi tudattal. Lenin így bírálta ezt a helytelen, tudománytalan, idealista nézetet:

„A társadalmi lét és a társadalmi tudat nem azonos, mint ahogy nem azonos *a* lét és *a* tudat sem. Amikor az emberek érintkezésbe lépnek egymással, ezt mint tudatos lények teszik; ebből azonban *semmiképpen sem következik*, hogy a társadalmi tudat azonos a társadalmi léttel. Az emberek, mikor érintkezésbe lépnek egymással, egyetlen valamelyest is bonyolult társadalmi alakulatban *sincsenek tudatában* — és különösen a kapitalista társadalomban *nincsenek tudatában — annak*, hogy milyen társadalmi viszonyok alakulnak ki ebből az érintkezésből, hogy milyen törvények szerint fejlődnek ezek a viszonyok stb. Példának okáért a paraszt, mikor gabonát ad el, «érintkezésbe» lép a világpiacon a világ gabonatermelőivel, de nincs ennek tudatában, és annak sincs tudatában, hogy milyen társadalmi viszonyok alakulnak ki a cseréből"[1].

Az idealisták a tudat területén, az eszmék területén, egyes gondolkodók, ideológusok fejében, az eszmék és elméletek létrehozóinak a fejében keresik a társadalmi eszmék, a politikai elméletek, a vallási, művészeti és egyéb nézetek keletkezésének a forrását. A történelmi materializmus azt tanítja, hogy a társadalmi eszmék keletkezésének, a társadalom szellemi élete alakulásának igazi forrását nem az emberek fejében kell keresni, hanem a tár-

[1] *Lenin* Művei. 14. köt. Szikra 1954. 335. old.; lásd még *Lenin*. Materializmus és empiriokriticizmus. Szikra 1949. 330. old.

sadalom anyagi életfeltételeiben. Csak a materialista szemlélet alapján érthetjük meg, hogy a különböző társadalmakban, a történelmi fejlődés különböző fokain miért vannak különböző társadalmi eszmék és nézetek, miért változnak meg ezek a nézetek és eszmék az emberek életfeltételeinek változása következtében.

A társadalmi lét határozza meg a társadalmi tudatot. A társadalmi tudat sohasem lehet más, mint csupán a társadalmi lét tükröződése. Még a ködös, fantasztikus vallási képzetek is — noha eltorzítva — a társadalom anyagi életfeltételeit tükrözik.

Az emberek társadalmi tudatában mindig anyagi életfeltételeik tükröződnek. De hogy ezek a feltételek hogyan tükröződnek, az a történelmi fejlődés fokától, az adott termelési módtól függ. A burzsoá ideológiában például az emberek és társadalmi viszonyaik úgyszólván fejtetőre vannak állítva, mint valami camera obscurában. Ez a burzsoá társadalom anyagi élete történelmi folyamatának jellegéből folyik.

A társadalom politikai, jogi, erkölcsi, vallási, művészeti, filozófiai nézetei valamely történelmileg meghatározott gazdasági alapon nyugvó felépítménynek ideológiai részét alkotják. A felépítmény megváltozása a gazdasági alap megváltozása nyomán következik be.

A társadalmi fejlődés kezdeti fokain különösen világos és nyilvánvaló, hogy a társadalmi tudat, a társadalmi nézetek a társadalom anyagi életfeltételeitől és elsősorban a társadalom gazdasági rendjétől függnek. Akkor még a szellemi munka nem különült el a fizikai munkától, a társadalmi élet újratermelési folyamata egységes egészet alkotott, az emberek szellemi tevékenysége mintegy közvetlenül beleszövődött a társadalom anyagi életébe. Az ősközösségi rendben az emberek szellemi tevékenységének korlátozottsága megfelelt anyagi életük kezdetlegességének, korlátozottságának: erkölcseik és szokásaik az ősemberek primitív életét, vallásos hitük a természet elemi erőivel szembeni tehetetlenségüket tükrözte; a társadalmi termelésnek és a termelési eszközök kollektív tulajdonának megfelelt, hogy olyan fogalmak, mint az „enyém", „tied", nem léteztek.

Az idők folyamán, különösen a társadalmi munkamegosztás létrejöttével, az osztályok és az osztályharc megjelenésével, a szellemi és fizikai munka különválásával bonyolultabb lesz az emberek egész társadalmi és így szellemi élete is. Létrejön az állam és vele együtt a jog. Létrejönnek és fejlődésnek indulnak *a társadalmi tudat új formái*: megjelennek *a politikai* és *jogi*

nézetek, megjelenik *a tudomány, a filozófia*; a művészet — mint a szellemi élet, a kultúra eleme — fejlődik és differenciálódik: különböző *művészeti ágakra* tagozódik.

Bonyolultabbá válik az anyagi életfeltételeknek az emberek fejében végbemenő tükröződési folyamata is. A tudat, a szellemi élet egyes jelenségeinek az anyagi életfeltételekkel való kapcsolatát néha nehéz megragadni. Mint Plehanov helyesen kifejtette, az ősközösségi ember primitív táncainak megértéséhez elegendő, ha ismerjük anyagi javaik termelési módját. Az afrikai nők táncaikban reprodukálják a gyökerek gyűjtését, a férfiak a vadászatot és a fegyveres összecsapásokat. De a menüettnek, a XVII. és a XVIII. század francia arisztokratikus táncának megértéséhez nem elég ismerni az akkori franciák gazdasági tevékenységének jellegét. Ahhoz, hogy megértsünk egy ilyen táncot vagy a művészet más hasonló jelenségét, mindenekelőtt figyelembe kell vennünk a társadalom gazdasági rendjét, a társadalom osztályokra tagozódását, tudnunk kell, hogy a feudális nemesség léha élvhajhászók élősdi osztályává alakult át, tanulmányoznunk kell ennek az osztálynak a lelki alkatát stb.

A marxizmus vulgarizálói, leegyszerűsítői, mint például a „gazdasági materialisták", az emberek filozófiai, vallási, erkölcsi, művészeti nézeteit közvetlenül a termelési folyamatból vezetik le, az erkölcs, a filozófia, a művészet jellegét és tendenciáját a technika színvonalával magyarázzák. A szellemi élethez tartozó jelenségek ilyen leegyszerűsített szemléletének semmi köze sincs a marxizmushoz, sőt azzal szöges ellentétben van. A történelmi materializmus azt tanítja, hogy a termelés fejlődése, a társadalom termelőtevékenysége nem közvetlenül, hanem a társadalom gazdasági alapján keresztül, a termelési viszonyokon keresztül határozza meg a társadalmi tudatot, a társadalomnak, a társadalmat alkotó osztályoknak az ideológiáját. A társadalmi tudat a termelőerők fejlődésének színvonalában beállott változásokat nem rögtön és nem közvetlenül, hanem a gazdasági életben végbement változások után, a termelés változásainak a gazdasági rend változásain át végbemenő refrakcióján keresztül tükrözi. Emellett a társadalmi tudat bizonyos formáiban a gazdasági alap meghatározó befolyása nem mindig közvetlenül érvényesül, hanem a társadalmi-politikai viszonyokon, az osztályérdekeken és az osztályharcon keresztül is, valamint a társadalom alapjához közelebbfekvő egyéb társadalmi tudatformák hatásán keresztül.

Egy adott korszak ideológiai formái gyakran megőrzik azt az eszmei tartalmat, mely rég letűnt korok anyagi létfeltételeiből született. Például a vallás azzal a tartalommal egyidejűleg, melyet a burzsoá társadalom gazdasági rendje szült, magában foglal olyan eszméket, nézeteket is, melyeket a távoli történelmi múltból kapott örökségbe. Az Európában és Amerikában elterjedt keresztény vallás nagyszámú ideológiai rétegeződést foglal magában, melynek gyökerei az ősközösségi társadalomba (a világ és az ember teremtésének mitosza, a bűnbeesés stb.), a rabszolgaságba, a feudalizmusba nyúlnak vissza. Képtelenség lenne mindezeknek a vallási badarságoknak és előítéleteknek alapjait csak a mai burzsoá társadalom gazdasági életében keresni. A távoli múltnak ezek az ideológiai elemei ma, a teljesen megváltozott gazdasági viszonyok közepette, a gépek, az elektromosság, az atomenergia, valamint a tudományos kozmogónia és biológia korában csak a tradíció, a vallási ideológia rendkívül erős konzervativizmusa folytán tudtak fennmaradni, továbbá azért, mert a burzsoáziának a dolgozók fékentartása céljából érdeke a vallási előítéletek megőrzése.

Az ideológiai formák, miután már létrejöttek, fejlődésük tekintetében *viszonylagos önállóságra* tesznek szert. A tudatformák fejlődésének ez a viszonylagos önállósága abban nyilvánul meg, hogy a társadalmi munkamegosztás, de elsősorban a szellemi és a fizikai munka szétválása folytán az ideológiai folyamat, a szellemi termelés, vagyis az eszmék fejlődése bizonyos fokig elkülönül a társadalom anyagi életétől. Az egyes egyének a hagyományok és a családi, iskolai, egyházi és társadalmi nevelés alapján kezdenek elsajátítani, magukba fogadni bizonyos érzelmeket, nézeteket és eszméket.

Az ideológusok, egy bizonyos osztály eszméinek, nézeteinek vagy illúzióinak megalkotói, amikor kidolgoznak valamely elméletet, tudományos, filozófiai rendszert vagy művészeti formát, mindenkor tudatosan vagy öntudatlanul az illető osztály helyzetéből és érdekeiből indulnak ki, de közvetlenül arra az eszmei anyagra támaszkodnak, amelyet a szóbanforgó területen még elődeik halmoztak fel. A gazdasági viszonyok, az osztályérdekek határozzák meg, hogy az elődök által létrehozott anyagból mit vetnek el és mit vesznek át, hogy milyen irányban haladjon az eszmék, a nézetek változása. De azokban az esetekben is, amikor az írók, művészek, tudósok, filozófusok folytatják elődeik hagyományait, és akkor is, amikor többékevésbé radikálisan szakítanak ezekkel a hagyományokkal, a

megelőző korszakokban felhalmozott eszmei anyag nem tűnik el nyomtalanul, hanem ilyen vagy amolyan formában befolyást gyakorol a társadalom szellemi fejlődésének további menetére.

Minden egyes ideológiai terület — politikai és jogi elméletek, erkölcs, filozófia, művészet, vallás — fejlődésének előfeltétele az a gondolati anyag, amelyet az előző kortól vesz át, és amelyből kiindul; minden egyes ideológiai területnek megvan a maga *fejlődési sajátossága*, minthogy mindegyik a társadalmi tudatnak sajátos formája, a valóságnak sajátszerű tükröződési módja.

Hogy a gazdasági fejlődés (végső fokon) meghatározó befolyást gyakorol az ideológia különböző területeire, az kétségbevonhatatlan, de emellett Engels rámutatott arra, hogy ez a befolyás „oly feltételek között történik, melyeket maguk az egyes területek írnak elő; a filozófiában pl. úgy, hogy a gazdasági befolyások (melyek maguk is legtöbbször csak politikai stb. köntösben hatnak) kihatnak a meglevő, az elődöktől hátrahagyott filozófiai anyagra"[2].

A társadalmi tudatformák — a filozófia, a tudomány, a művészet stb. — úgy fejlődnek, hogy az egyes országokban (a nemzetközi kapcsolatok kifejlődésével pedig az egész világon) bizonyos eszmei hagyományhoz kapcsolódnak. Minden tudatforma fejlődésében van bizonyos *folytonosság*. Oroszországban például a tudományos materialista hagyomány Lomonoszovtól és Ragyiscsevtől Gercenen és Belinszkijen keresztül jut el Csernisevszkijhez és Dobroljubovhoz, Szecsenovhoz, Pavlovhoz, Tyimirjazevhez. A leninizmus Oroszországban keletkezett, de ahhoz, hogy létrejött, az imperializmus korszakának nemcsak oroszországi társadalmi és gazdasági viszonyai járultak hozzá, hanem a nemzetközi társadalmi és gazdasági viszonyok, a nemzetközi munkásmozgalom viszonyai és szükségletei is. A leninizmus — marxizmus, a marxizmus alkotó továbbfejlesztése az új korszak feltételei alapján. Az irodalom fejlődésében szintén van folytonosság. Folytonossági kapcsolat van például Puskin, Gribojedov, Lermontov, Gogol, Turgenyev, Tolsztoj alkotása között, és megvan a folytonosság a múlt nagy orosz klasszikus irodalma és a társadalmi lényegénél fogva alapvetően új szovjet irodalom között is. A művészet, a tudomány, a filozófia nem fejlődhetett volna, ha a régi, idejétmúlt művészeti felfogások, tudományos nézetek és filozófiai rendszerek forradalmi bírálata és leküzdése után nem maradt volna fenn mindaz, ami igaz és

[2] *Marx—Engels*. Válogatott levelek. Szikra 1950. 500. old.

haladó volt abban a kultúrában, amelyet az emberiség az előző korokban alkotott. Ezért a Kommunista Párt arra tanít, hogy kritikailag el kell sajátítanunk a múlt nagy kulturális örökségét, többek között és főképpen az orosz haladó klasszikus művészetnek, valamint más népek haladó művészetének kincseit. Nem lehet új, élenjáró, proletár, szocialista kultúrát teremteni anélkül, hogy ne támaszkodnánk az emberiség által a múltban létrehozott haladó kultúra minden kincsének kritikai elsajátítására. Lenin a marxizmus vulgarizálóit, leegyszerűsítőit, a „proletkult" hirdetőit bírálva a következőket mondta:

„A proletárkultúra nem pottyan le készen valahonnan, ismeretlen helyről, nem azoknak az embereknek a kitalálása, akik magukat szakembereknek nevezik a proletárkultúra terén. Mindez merő sületlenség. A proletárkultúrának ama felhalmozott tudás törvényszerű továbbfejlődésének kell lennie, amelyet az emberiség a tőkés-földesúri-hivatalnoki társadalom igája alatt szerzett meg"[3]. Így például Lenin, amikor a machista Bogdanov hívei ellen harcolt, megvédelmezte azt a felfogást, amely szerint az élenjáró, szocialista kultúra megteremtéséhez feltétlenül szükség van a múlt nagy kulturális örökségének kritikai elsajátítására.

A szocialista társadalom kritikával veszi át és teszi magáévá a különböző népek, országok, korszakok kulturális örökségét, kiválogatja belőle mindazt, ami megfelel a nép szükségleteinek, a társadalmi fejlődés követelményeinek.

A szovjet ideológia, a szovjet kultúra osztálylényegénél fogva alapvetően különbözik minden megelőző ideológiától és kultúrától. Ez szocialista, kapitalistaellenes kultúra. De ez a kultúra nem „légüres" térben, nem a múlt kulturális örökségével való kapcsolat nélkül keletkezett.

A filozófia, a tudomány, a művészet és a társadalmi tudat egyéb formáinak fejlődését tehát nem lehet az eszmékből levezetni, nem lehet az „eszmék filiációjára" (az eszmékből való eredetre, leszármazásra) redukálni, amint ezt az idealisták teszik. Az eszmék gyökereit az emberek társadalmi létében, osztálylétükben, az adott társadalom gazdasági életében kell keresni. De emellett figyelembe kell venni az ideológiai formák fejlődésében a kapcsolatot és a folytonosságot is, nem szabad leegyszerűsítve minden ideológiai jelenséget közvetlenül a gaz-

[3] *Lenin* Művei. 31. köt. Szikra 1951. 289—290. old.

dasági életből, s még kevésbé egyenesen a termelési folyamatból levezetni.

Az idealista ideológusokban a társadalmi tudatformák fejlődésének viszonylagos önállósága azt az illúziót kelti, hogy az ideológiai folyamat független a társadalom anyagi létfeltételeitől, az osztályharctól. Tudatukban ezt az illúziót az is megerősíti, hogy a társadalmi tudatformák, lévén az anyagi létfeltételek *visszatükröződései*, fejlődésükben elmaradnak az anyagi élet változásaitól. Először a társadalmi lét változik, utána gyorsabban vagy lassabban változik a társadalmi tudat. A vallás példáján látjuk, hogy ősrégi eszmék és nézetek évezredekig élhetnek tovább akkor is, amikor már régen megszűntek azok a viszonyok, amelyek ezeket az eszméket és nézeteket életre hívták.

A társadalmi tudat *elmarad* a társadalmi léttől. Ennek oka először az a körülmény, hogy a tudat a lét visszatükröződése; másodszor az elmaradás oka: a tudat meghatározott formáinak és a bennük foglalt eszméknek konzervatív volta, ami főként a vallási eszmékre és a vallás által szentesített erkölcsi szabályokra s szokásokra vonatkozik. A konzervativizmus azonban nemcsak a vallásra és a vallási eszmékre jellemző, hanem más ideológiai formákra is. A levitézlett társadalmi erők különböző társadalmi eszméi a szokás erejénél fogva szinte megkövesednek és tovább élnek a hagyományokban, akadályozva az új nézetek és eszmék fejlődését. Harmadszor, a tudatnak a társadalmi léttől való elmaradását az magyarázza, hogy a túlhaladott társadalmi erőknek érdekük fűződik a régi eszmék fennmaradásához. A reakciós erők, a rendelkezésükre álló intézményekre támaszkodva, ápolják, erősítik a régi, reakciós eszméket.

Az elmaradás különösen az emberek mindennapi értelemben vett tudatára jellemző, amely spontánul keletkezik, alakul és változik a környező életfeltételek hatása alatt. A tudományos tudat a mindennapi értelemben vett tudattól eltérően nem spontánul jön létre, hanem a természet, a társadalom és a gondolkodás fejlődéstörvényeit feltáró ideológusok és tudósok munkássága révén alakul ki. Az elméleti gondolkodás, ha tudományos, a fejlődéstörvények ismerete alapján, valamint az életben, a valóságban keletkező és megnyilvánuló tendenciák alapján *előre láthatja* azt, aminek a jövőben be kell következnie. Marx, a kapitalista társadalom fejlődéstörvényeit feltárva, egy évszázaddal előre látta a kapitalizmus elkerülhetetlen pusztulását és a szocializmus győzelmét. Ezt a tudományos jövőbelátást a társadalom fejlődésének egész menete igazolja.

A társadalmi tudatformák keletkezésének és fejlődésének, valamint a gazdasági alappal való kapcsolatuknak elemzése során tekintetbe kell vennünk *kölcsönhatásukat a politikai és jogi* felépítménnyel, valamint az *ideológiai formáknak egymásra gyakorolt kölcsönhatását:* az erkölcs és a vallás, az erkölcs és a tudomány, az erkölcs és a művészet, a művészet és a filozófia stb. kölcsönhatását. Például a társadalmi fejlődés valamennyi fokán, a kapitalizmusig bezáróan, az erkölcs és az idealista filozófia fejlődésére befolyást gyakorolt a vallás, és viszont: az idealista filozófia hatással volt a vallásra és az erkölcsre; a filozófia és a vallás befolyásolta a művészetet stb. Csak akkor érthetjük meg helyesen a társadalmi tudat fejlődésének bonyolult folyamatát, az egyes osztályok és az egész társadalom szellemi életének fejlődését, ha minden tekintetben figyelembe vesszük ezt a *kölcsönhatást.*

A marxizmus vulgarizálói és elferdítői, a Bogdanov, Suljatyikov, Pokrovszkij típusú „ideológusok" *közvetlenül* a termelés színvonalából, a technika állásából vagy a gazdaság színvonalából akarták levezetni az ideológiai formákat. A marxizmusnak ezek a leegyszerűsítői, ahelyett hogy konkrétan és történelmileg vizsgálták volna a társadalmi tudat jelenségeit, ahelyett hogy feltárták volna a gazdaság és a tudatformák közti összefüggéseket, s figyelembe vették volna az osztályharc, a politikai viszonyok befolyását, valamint a társadalmi tudatformák kölcsönhatását, arra törekedtek. hogy a bonyolult ideológiai formákat közvetlenül a termelőerők fejlettségi színvonalával vagy a gazdasági fejlődés színvonalával magyarázzák. Ezáltal eltorzították a történelmi folyamat képét, és zsákutcába kerültek az olyan jelenségek magyarázatában, mint az ógörög művészet, a XIX. század első felének orosz irodalma stb.

Marx hangoztatta, hogy „... a tőkés termelés a szellemi termelés bizonyos ágaival, így a művészettel és a költészettel ellenségesen áll szemben. Ha ezt nem ismerjük fel, a XVIII. századbeli franciák önhittségébe esünk, amelyet Lessing annyira kigúnyolt: minthogy a mechanikában stb. annyival előbbre vagyunk a régieknél, miért ne tudnánk eposzt is írni? S így jutottunk az Iliász helyett a Henriade-hoz!"[4]

A művészetnek, vagy legalábbis a művészet egyes ágainak az anyagi termelés fejlődéséhez való viszonya nem egyforma a

[4] *Marx—Engels.* Művészetről, irodalomról. (A marxizmus-leninizmus kis könyvtára. 70—72. sz.) Szikra 1950. 35. old.

különböző történelmi időszakokban. Az ókori görög rabszolgatartó társadalom a termelőerők fejlettségének színvonalát illetően alacsonyabb fokon állt, mint a hűbéri társadalom, de az ókori Görögországban a művészet, a művészet egyes ágai magasabb színvonalon állottak, mint a feudális középkorban. Mindazonáltal az adott társadalom anyagi életfeltételei, végső fokon az adott termelési mód magyarázza annak az eltérésnek a tényeit is, mely egyes művészeti ágak felvirágzásának időszakai és az anyagi termelés fejlődésének időszakai között mutatkozik.

Oroszországban a XIX. század első felében és közepén a gazdasági viszonyok elmaradottsága és a szépirodalom felvirágzása között olyan ellentmondás állt fenn, amely első pillantásra megmagyarázhatatlannak tűnik. Oroszország abban az időben gazdaságilag elmaradott ország volt, melyben jobbágyrendszer uralkodott. Dúlt a cári zsarnokság, az önkény, a földesurak és hivatalnokok erőszakuralma. A cárizmus kegyetlen vandalizmussal elfojtott és elnyomott mindent, ami eleven, haladó, forradalmi volt. Oroszország lakossága — a nemesség és a raznocsinyecek* kis rétege kivételével — szinte teljes egészében írástudatlan volt. Oroszországra a jobbágyrendszer reakciójának koromsötét éjszakája borult. És íme ebben az országban, ebben a korszakban nagyszerű irodalom jön létre, az elnyomatás sötétségében a kiváló költők, írók, kritikusok, képzőművészek, zeneszerzők fénylő csillagai jelentek meg. Egyetlen ország sem volt, amely abban az időben hasonló irodalmi felvirágzást ért volna el, vagy ahol az irodalom a társadalmi fejlődés menetét ilyen eszmei erővel befolyásolta volna.

Mivel magyarázható ez? Nem mond-e ellent ez a tény a társadalmi élet jelenségeiről alkotott materialista felfogásnak? Nem, ez törvényszerű jelenség, amely csupán a vulgáris „gazdasági materialisták" nézeteinek mond ellent, de nem a történelmi materializmusnak, nem a marxizmus-leninizmusnak. A marxista történésznek, ha meg akarja magyarázni ezt a jelenséget, a következőket kell figyelembe vennie: a XIX. század első negyedének Oroszországában a termelőerők összeütközésbe kerültek a feudális-jobbágyi viszonyokkal. A feudális gazdasági viszonyok és a cárizmus Oroszország fejlődésének fékjévé váltak. Már a Pugacsov vezette parasztfelkelés csapást mért a jobbágyrendszerre, s ennek nyomán a forradalmi eszmék terjedni kezdtek Oroszországban a leghaladottabb emberek körében. Az 1812-es Honvédő Háború, amely a napoleoni hordák szétzúzásával és Oroszországból való kiűzésével végződött, felkavarta az egész orosz társadalmat; fellángolt a nemzeti öntudat érzése Oroszország lakosságának minden rétegében, többek között a nemesség haladó szellemű rétegében is, amely már nem

* Raznocsinyecek — a különböző rendekből származó értelmiségiek, akiknek a XVIII. század ötvenes—hetvenes éveiben a cárizmus elleni politikai és szellemi harcban kimagasló szerepük volt. — *Ford.*

akart belenyugodni a monarchikus despotizmus és a politikai elnyomás durva formáiba.

A cári uralom zsarnoki önkényének megszüntetésére törekvő dekabristák, nemesi forradalmárok felkelése a néptől való elszigeteltségük miatt vereséggel végződött; a reakció ezután még kegyetlenebbül kezdte üldözni a forradalmi eszméket. A dekabristák felkelése azonban nem múlt el nyomtalanul: siettette a forradalmi eszmék kibontakozását Oroszországban; a nemesi forradalmárok helyére a forradalmár raznocsinyecek, a forradalmi demokraták léptek: Belinszkij, Gercen, Csernisevszkij, Dobroljubov és mások, akik a jobbágyparasztok érdekeit fejezték ki.

A reakció uralmának körülményei között Oroszországban a haladó szellemű emberek számára a szépirodalom és a materialista filozófia volt az egyetlen eszköz arra, hogy eszmeileg kifejezésre juttassák Oroszország haladó fejlődésének sürgető követelményeit, a jobbágyrendszer és a cárizmus elleni harc megérlelődött szükségleteit. Az orosz klasszikus irodalom nagysága abban rejlik, hogy megrázó erővel, felülmúlhatatlan művészi formában kifejezésre juttatta az agyongyötört, elnyomott nép gondolatait, vágyait, reménységeit. Az orosz klasszikus irodalom mint a nép felszabadításának nagy eszméitől áthatott antifeudális erő jött létre és virágzott. Ennek az irodalomnak a forrása az volt, hogy az akkori Oroszországot mélyreható gazdasági ellentmondások és osztályellentétek marcangolták, a parasztság olthatatlanul gyűlölte a jobbágyrendszert, és szabadságra törekedett. És éppen ebben rejlik a XIX. századbeli orosz klasszikus irodalom virágzása és halhatatlan ereje.

Ha meg akarunk érteni valamely ideológiai jelenséget, a társadalom anyagi életfeltételeinek elemzéséből, az adott társadalom osztályellentéteinek, ezen ellentétek érettségi fokának elemzéséből kell kiindulnunk.

A kapitalizmus története ismer olyan példákat, amikor az ideológia terén a gazdaságilag viszonylag elmaradott országoké volt a vezető szerep a gazdaságilag fejlettebb országokkal szemben. Így például a XVIII. században Franciaország eleinte a filozófia terén, majd az 1789-es forradalomtól kezdődően politikai téren is vezető szerepet játszott Angliához képest. Németország a XIX. század közepén gazdaságilag elmaradt Anglia és Franciaország mögött, mégis a már előbb megvizsgált körülmények következtében (lásd az első fejezetet) Németország lett az élenjáró tanításnak, a világ minden táján élő munkásosztály elméletének, a marxizmusnak a szülőhazája.

A marxizmus tudományosan általánosította nemcsak a németországi munkásmozgalom tapasztalatait, hanem az egész világ munkásmozgalmának tapasztalatait, s óriási forradalmat jelentett a társadalomtudományban, így a filozófiában is.

A leninizmus, vagyis az imperializmus és a proletárforradalmak korszakának marxizmusa, szintén olyan országban jött létre, amely gazdasági és politikai tekintetben elmaradt a legfejlettebb országok mögött. A leninizmus abban az időszakban jött létre, amikor a világimperializmus valamennyi ellentéte a végsőkig kiéleződött, amikor a kapitalizmus monopolkapitalizmussá, rothadó kapitalizmussá vált, amikor a proletárforradalom napirendre került. Oroszország a XIX. század végén és a XX. század elején a világkapitalizmus ellentmondásainak csomópontja volt. Oroszország a XX. század elején, éppúgy mint Németország 1848-ban, forradalommal volt terhes, s emellett ebben az időben már megértek a reális lehetőségei annak, hogy a polgári demokratikus forradalom szocialista forradalomba nőjön át. Ezért lett éppen Oroszország, nem pedig valamely más ország a leninizmus szülőhazája, s Lenin — az orosz munkásosztály vezére — ennek az elméletnek a megteremtője.

Tehát a társadalom szellemi életének alakulása végső fokon a társadalom anyagi életfeltételeitől függ. A társadalmi tudat, a társadalmi eszmék a társadalom anyagi életfeltételeinek, s főként a társadalom gazdasági rendjének a tükröződései. A társadalom anyagi életfeltételeinek megváltozásával megváltozik a társadalmi tudat is.

A történelmi materializmus e tételének óriási gyakorlati jelentősége van a marxista párt, az élenjáró társadalmi erők tevékenysége szempontjából. Ahhoz, hogy megszüntessük a hasznavehetetlen, reakciós társadalmi eszméket és intézményeket, az eltorzult, rothadt erkölcsöket, azokat az anyagi, gazdasági körülményeket kell megszüntetnünk, amelyek a hasznavehetetlen, rothadt, reakciós eszméket, intézményeket és erkölcsöket szülik és újratermelik.

A Szovjetunió Kommunista Pártja azért erős, mert tevékenységében — a narodnyikokkal, az anarchistákkal, az eszerekkel és más utópistákkal ellentétben — abból indult ki, hogy figyelembe vette az anyagi feltételeknek a társadalom fejlődésében betöltött elsődleges és meghatározó szerepét. A Kommunista Párt gyakorlati tevékenységében a társadalom anyagi életének fejlődési szükségleteire támaszkodott és támaszkodik ma is, s nem szakad el soha a társadalom reális életétől.

2. Az ideológia osztályjellege az osztálytársadalomban

A kibékíthetetlenül ellenséges, antagonisztikus osztályokra szakadt társadalomban nem létezhet osztályoktól független ideológia, erkölcs, filozófia, nem létezhetnek osztályok felett álló politikai és jogi eszmék, művészeti nézetek stb. Attól az időtől kezdve, hogy a társadalom ellenségesen szemben álló osztályokra, elnyomókra és elnyomottakra, kizsákmányolókra és kizsákmányoltakra szakadt, az ideológia mindig osztályideológia, pártideológia volt. Emellett az uralkodó ideológia mindig a gazdaságilag és politikailag uralkodó osztály ideológiája volt, mely kifejezésre juttatta az uralkodó osztály helyzetét, érdekeit, szentesítette és megerősítette gazdasági és politikai uralmát.

„Az uralkodó osztály gondolatai — írta Marx és Engels — minden korszakban az uralkodó gondolatok, vagyis az az osztály, amely a társadalom uralkodó *anyagi* hatalma, egyidejűleg uralkodó *szellemi* hatalma is. Az az osztály, amely az anyagi termelés eszközeivel rendelkezik, ezzel együttal a szellemi termelés eszközeivel is rendelkezik, úgy, hogy ezáltal azoknak a gondolatai, akik híján vannak a szellemi termelés eszközeinek, általában ennek az osztálynak vannak alárendelve. Az uralkodó gondolatok nem egyebek, mint az uralkodó anyagi viszonyok eszmei kifejezései . . ."[5]

E marxi tételek igazságát az osztálytársadalom egész története igazolja.

A rabszolgatartó társadalomban a rabszolgatartó osztály ideológiája uralkodott. Ez az ideológia nyíltan védelmezte az emberek egyenlőtlenségét, a rabszolgaságot olyan természetes jelenségnek tartotta, amely megfelel az emberi „természetnek". Platón és Arisztotelész ókori filozófusok például azt tanították, hogy a rabszolgaság nemcsak szükséges, hanem természetes is. Arisztotelész ezt írta: „Vannak természettől fogva olyan emberek, akik szabadoknak, s vannak olyanok, akik szolgáknak születtek, s ez utóbbiaknak hasznukra van a szolgasors, és igazságos is"[6].

Eltérően a jelenkori burzsoá ideológiától, amely a kapitalista bérrabszolgaságot az „egyenlőségről" és a „testvériségről" szóló frázisokkal leplezi, Platón és Arisztotelész filozófiája leplezet-

[5] *Marx—Engels.* A német ideológia. Szikra 1952. 29. old.
[6] *Arisztotelész.* Politika. A Magyar Filozófiai Társaság Könyvtára. Budapest 1923. 23. old.

lenül, nyíltan dicsőíti az antik rabszolgaságot. Platón és Arisztotelész az uralkodó rabszolgatartó osztály ideológusai voltak, a rabszolgaságot a rabszolgatartók szemszögéből nézték, és az ő érdekeikből indultak ki.

A rabszolgaság megítélése azonban az ókorban sem volt egyforma. A rabszolgák, ellentétben a rabszolgatartókkal, a rabszolgaságot gyűlölték és igazságtalannak tartották. Erről mindenekelőtt a nagyszámú rabszolgalázadás tanúskodik. Az antik világ történelme is elsősorban a rabszolgák és rabszolgatartók osztályharcának története. Ez a harc így vagy amúgy kifejezésre jutott az eszmék terén is. A rabszolgák a rabszolgaság iránt érzett gyűlöletüket gyakran vallásos formában fejezték ki. Az őskereszténység, amíg uralkodó vallássá nem vált, magán viselte a rabszolgáknak a rabszolgatartókkal szemben táplált gyűlöletét.

Amikor a rabszolgatartó rend túlélte önmagát, és a rabszolgaság a társadalmi fejlődés fékjévé vált, a haladó emberek már mint igazságtalan jelenséget elítélték.

A rabszolgaságot felváltó *feudális* gazdasági rend a jobbágyparasztok munkáján alapult. A jobbágy, a rabszolgától eltérően, nem volt teljesen a földesúr tulajdona: a földesúr eladhatta a jobbágyot, de törvény szerint már nem volt joga őt megölni. Ezek a gazdasági viszonyok jutottak kifejezésre a feudális ideológiában: az uralkodó politikai és jogi nézetekben, a vallási tanokban és az uralkodó erkölcsökben, amelyek a hűbéri jogot mint „istentől elrendelt" jogot szentesítették.

A rabszolgatársadalomból a feudális társadalomba való átmenet nemcsak a társadalmi tudat tartalmában idézett elő változásokat, hanem a különböző társadalmi tudatformák kölcsönös viszonyában is. Az antik társadalomban a vallás mellett uralkodó szerepe volt a politikai ideológiának is; jelentős helyet foglalt el a filozófia és a művészet is. A rabszolgatartó társadalom hanyatlása idején a vallás került az első helyre. A hűbériség korszakában egységesen és osztatlanul a vallás lett az uralkodó ideológiai forma. A társadalmi tudat valamennyi többi formája — az erkölcs, a tudomány, a művészet, a filozófia — a feudalizmus korában a vallásnak volt alárendelve. „... Az egyház — írta Engels — a fennálló feudális rend legáltalánosabb összefoglalója és szentesítője volt"[7]. A kereszténység, a buddhizmus

[7] *Engels.* A német parasztháború. (A marxizmus-leninizmus kis könyvtára. 49—51. sz.) Szikra 1949. 25. old.

és az iszlám társadalmi alapeszméi a feudális elnyomás, a jobbágyrendszer igazolását szolgálták. A kereszténység a földesúri magántulajdon védelmében szentnek nevezte a magántulajdont, a monarchikus rendszer igazolásául pedig a véreskezű kényurakat, cárokat, királyokat, császárokat isten felkentjeinek nyilvánította.

A feudális társadalom története annak a harcnak a története, melyet a jobbágyparasztok a hűbérurak ellen vívtak. A jobbágyok harca kifejezésre jutott az ideológia terén is. A feudális társadalom hivatalos, uralkodó ideológiájával szemben létrejöttek az eretnek vallások: az albigensek, az anabaptisták (újrakeresztelők) Európa nyugati részében, a sztrigolnyikok szektája és más szekták Oroszországban. Ezek az eretnek mozgalmak a parasztoknak és a kézműveseknek a feudális elnyomás elleni tiltakozását tükrözték. A parasztok úgy vélték, hogy a föld senkié, „istené", tehát mindenkié. A jobbágyok között minden országban elterjedt a dal: „A föld teremtésének kezdetén nem volt még akkor gazdag és szegény . . ."

A feudális világi és egyházi hatalom a másként gondolkodók (eretnekek, szektások, tudósok) üldözésével, az inkvizíció úgynevezett „boszorkánypereivel" stb. a történelem legvéresebb lapjainak egyikét írta meg. A katolikus „szent" inkvizíció sokszázezer áldozata halt szörnyű halált a kínzókamrákban, vagy égett el elevenen, máglyahalálra ítélve. Nem véletlen, hogy a katolikus egyház ma is egyik sugalmazója az imperialista reakciónak, politikai és ideológiai téren egyaránt. Napjainkban a katolikus egyház feje, a római pápa, áldását adja az imperialisták minden szörnyű gonosztettére.

Amikor a feudális rendet felváltotta a *kapitalista* rend, a feudális ideológia uralmát is felváltotta a kapitalista ideológia uralma.

A tőkés társadalomban a burzsoá ideológia elsősorban nyílt politikai és jogi formában lép fel. Engels a jogi ideológiát sajátosan burzsoá ideológiának nevezi. De a burzsoázia a maga szolgálatába állította az ideológia valamennyi többi formáját is, köztük a tömegek szellemi elnyomásának kipróbált eszközét — a vallást is, miközben részben megőrizte a vallás hagyományos formáit (katolicizmus, pravoszlávizmus, buddhizmus, iszlám), részben pedig megreformálta őket (protestantizmus: lutheránizmus, kálvinizmus).

Teljesen érthető, hogy a burzsoázia felhasználja a rabszolgatartó és a hűbéri társadalom hagyományos ideológiai formáit, mert mind a rabszolgatartó, mind a hűbéri, mindpedig a kapi-

talista társadalom a termelési eszközök magántulajdonán, az osztályok antagonizmusán, a kizsákmányoláson alapszik. Ezért a kizsákmányoló osztályok ideológiájának három típusában, a köztük levő jelentős különbségek ellenére, sok közös vonás van. Érthető tehát, hogy manapság a burzsoázia ideológusai, amikor indokolni és igazolni akarják a kapitalista rendet, sűrűn folyamodnak rabszolgakori és középkori példákhoz. A burzsoázia a polgári forradalmak idején haladó, köztársasági hagyományokra támaszkodott, de ma már feltámaszt mindent, ami barbár, ami reakciós, vagyis éppen a rabszolgatartó rend és a középkor embertelen vonásait.

A burzsoázia, amikor még progresszív és forradalmi osztály volt, a feudális rendi egyenlőtlenséggel szembeszállva haladó ideológusai útján azt hirdette, hogy az emberek szabadoknak és egyenlőknek születnek. A feltörő burzsoázia a polgári demokrácia „szabadság, egyenlőség, testvériség" jelszavát tűzte zászlajára, s a nemzeti függetlenség és nemzeti egység politikai jelszavát szegezte szembe a feudális partikularizmussal, a helyi elzárkózottsággal. A burzsoázia legkiválóbb ideológusai, akik ott állottak a kapitalizmus bölcsőjénél, őszintén hitték, hogy amikor a burzsoázia érdekeit védelmezik, általános, nemzeti érdekeket védelmeznek. S ez nem csupán ábránd volt. A hűbériség megszüntetése, amiért ők harcoltak, a feudális nemességen kívül valóban az egész társadalomnak érdeke volt. A kapitalizmus e progresszív szerepének megfelelt a burzsoázia progreszszív ideológiája. A jelenlegi korszakban azonban a kapitalizmus reakciós rendszerré vált.

A jelenkori kapitalizmus — az imperializmus — gazdasági, politikai és szellemi téren egyaránt nyílt reakciót jelent. *A jelenkori burzsoá ideológia reakciós lényege* legszélsőségesebben és legvisszataszítóbban jutott kifejezésre a fasizmusban és ennek megjelenési formáiban: az embergyűlölő fajelméletben, a nemzeti megkülönböztetés eszméiben, az imperialista háborúk igazolásában, a kozmopolitizmusban, mely a legagresszívabb imperialista burzsoá körök — elsősorban az amerikai burzsoázia és az imperialista rablásban vele együttműködő partnerek — nacionalizmusának egyik újabb megjelenési formája.

Az imperialista burzsoáziának és ideológiájának reakciós lényege különös erővel nyilvánult meg a német fasizmus és a japán imperializmus rablóháborújában, az Egyesült Államok agresszív koreai háborújában, az imperialisták véres gaztetteiben, a forradalmi munkásmozgalom és a nemzeti felszabadító

mozgalmak harcosainak üldözésében és abban a politikában, amely egész népek leigázását és kiirtását tűzte ki célul.

A német fasizmus és a japán imperializmus szétzúzása után az Egyesült Államok burzsoáziája állt az imperialista világreakció élére. Annak a harcnak a központja, amely a munkásosztály ideológiája, a marxizmus ellen folyik, most Amerikába helyeződött át. A szellemi sötétség és a reakció fő erői az Egyesült Államokban, az imperializmus legfőbb fellegvárában összpontosulnak, és harcba vetik a demokrácia, a béke és a szocializmus erői ellen a roskatag idealista filozófiát, a fajelméletet, a malthusizmust, a kozmopolitizmust, a vallási sötétséget. A Vatikán, a megvásárolható sárga sajtó, a lezüllött dekadens művészet: ezek az atom- és dollár-„demokrácia" eszmei fegyverei.

Az amerikai burzsoázia és a járszalagjára fűzött angol, francia, olasz, nyugat-német, japán és más tőkés országbeli burzsoázia imperialista politikájának és imperialista politikai ideológiájának fő tartalma az, hogy hirdetik az amerikai imperializmus világuralmának tébolyult eszméjét, háborút készítenek elő a Szovjetunió és a népi demokratikus országok ellen, harcolnak a népek nemzeti szuverenitása és függetlensége, a nemzeti szabadságmozgalmak ellen, néhány nyugat-európai államot agresszív imperialista tömbbé kovácsolnak össze, és ezeket az államokat szembeállítják a többi európai állammal, elsősorban a Szovjetunióval és a népi demokráciákkal; „világkormányt" akarnak alakítani az Egyesült Államok égisze alatt, terveket szőnek a munkásmozgalom megfojtására, a burzsoá demokrácia maradványainak megszüntetésére, s megtagadják, elvetik a liberalizmus eszméit. Az imperialista burzsoázia ideológusai a béke, a demokrácia és a szocializmus táborának erői ellen folytatott ideológiai harcukban arra törekszenek, hogy a kapitalista országok néptömegeinek szemében lerontsák a szocializmus országának nagy tekintélyét, hogy a Szovjetuniót antidemokratikus erőnek, az Egyesült Államokat, Angliát és az egész kapitalista világot pedig demokratikus erőnek tüntessék fel.

A burzsoázia ideológusai a szocialista tábor országait „nem szabad" országoknak, a kapitalista rabság, a kizsákmányolás és elnyomás, a fasiszta és félfasiszta önkény országait pedig „szabad" országoknak nevezik. „Szabadságon" itt nyilvánvalóan az értendő, hogy a burzsoázia szabadon kizsákmányolhatja a munkásokat és az összes dolgozókat. A szocialista tábort alkotó országok ellen, a forradalmi munkásmozgalom és a

nemzeti felszabadító mozgalom ellen reakciós politikai harci frontban egyesültek jelenleg mindazok, akik ellenségei a dolgozóknak, a haladásnak: a pénzmágnások és a jobboldali szocialista vezérek, a vallási sötétség hirdetői és a fasiszták.

Képmutatás és hazugság — ez a burzsoá ideológia egyik jellemző vonása. A szocializmus esküdt ellenségei „nemzeti szocialistáknak", „demokratikus szocialistáknak" nevezik magukat; a demokrácia ellenségeinek burzsoá pártja a „demokrata párt", a köztársaság ellenségei a „köztársasági párt" névvel takaróznak. A burzsoázia a demokráciáról, az egyén szabadságáról, az igazságról, az általános jólétről szóló képmutató fecsegéssel rabló imperialista bel- és külpolitikáját takargatja. A burzsoá ideológia képmutatása nem az egyik vagy másik burzsoá ideológus egyéni vonásaiból fakad, hanem a kapitalizmus ellentmondásos jellegéből, kizsákmányoló, népellenes lényegéből.

A mai burzsoázia hazug volta és képmutatása elméleti téren az álszenteskedés, a miszticizmus, az obskurantizmus szellemétől áthatott idealista filozófiában és erkölcsben jut kifejezésre. Valamikor régen, a burzsoázia ifjúkorában, a burzsoá ideológusok számos országban materializmust és ateizmust hirdettek. A reakcióssá vált burzsoázia hadat üzent a materializmusnak. Ideológusai ma a misztikát, a legsekélyesebb idealizmust hirdetik.

A burzsoá ideológia tipikus vonása az individualizmus. Ennek szülőanyja a magántulajdon és a konkurrencia, mely az egész burzsoá társadalmat a könyörtelen harc színterévé változtatta. Az úgynevezett kapitalista vállalkozó szellem, amelyet a burzsoá közgazdászok, költők, szociológusok és publicisták az egekig magasztalnak, a „mindenkinek mindenki elleni" harcában csúcsosodik ki. A felfelé ívelő kapitalizmus idején a burzsoázia ideológusai humanizmust hirdettek, még ha elvontan értelmezték is. Ma fajelméletet és sovinizmust, embergyűlöletet, kannibalizmust hirdetnek. Korunk reakciós burzsoáziája felélesztette a rabszolgatartók embertelen nézeteit és elméleteit, amelyek az embert egysorba helyezték a barommal, és ezek az elméletek most „katekizmusává" lettek.

Az egyes országok sajátos történelmi fejlődése és a belső ellentétek kiélezettségének foka bizonyos sajátosságokat kölcsönöz az illető országok burzsoá ideológiájának. Így például az imperializmus korszakában a német és olasz burzsoázia előbb emelte pajzsára a fasiszta ideológiát, mint az angol és a francia

burzsoázia. Ebben az imperialista Németország és Olaszország mélyen gyökerező belső ellentétei és imperialista terjeszkedési törekvései mutatkoztak meg. Az angol és francia burzsoázia azzal leplezte reakciós politikáját, hogy demokratikus mezbe öltöztette. Az imperializmus fejlődése folyamán azonban az Angliában és Franciaországban történelmileg kialakult burzsoá-demokratikus hagyományok mindinkább veszendőbe mennek. Ma a burzsoázia minden imperialista országban demokrácia-ellenes, fasiszta vagy félfasiszta álláspontot foglal el. Korunk burzsoáziája eldobta a demokrácia zászlaját.

A reakciós propaganda az amerikai kapitalizmust, „az amerikai életformát" idealizálja, és az Egyesült Államokat a demokrácia bölcsőjének tünteti fel. Ugyanakkor „megfeledkeznek" a négerek rabságáról és arról, hogy a rabszolgatartó erkölcsöknek és a legreakciósabb társadalmi elméleteknek régi hagyományai vannak az Egyesült Államokban. Az Egyesült Államokban a fajelmélet mindig nagyon el volt terjedve. Ma a fajelmélet az amerikai imperialista burzsoázia uralkodó ideológiája, amely az Egyesült Államok vezető köreinek támogatásával a hivatalos állami ideológia rangjára emelkedik. Napjainkban az amerikai burzsoázia bel- és külpolitikájának ideológiai alapja az, hogy teljesen szakít a lincolni és jeffersoni polgári demokratikus elvekkel, s miközben hangzatos szavakban a demokrácia és a szabadság mellett tesz hitet, a fasizmus, a fajelmélet és a kozmopolitizmus ideológiáját hirdeti. Az Egyesült Államok imperialista burzsoáziája nemcsak saját országában, hanem valamennyi többi tőkés országban is a reakció támasza, a demokrácia, a nemzeti felszabadító mozgalmak elnyomója, nemzetközi zsandár és hóhér.

A reakciós burzsoá ideológiával minden kapitalista országban szembenáll a *munkásosztály* forradalmi, *szocialista ideológiája* — a marxizmus-leninizmus, a tudományos szocializmus.

A szocialista ideológia korunk élenjáró osztályának, a proletariátusnak az ideológiája, mely a társadalom anyagi élete fejlődésének követelményeit, a kapitalizmusból a szocializmusba való forradalmi átmenet történelmileg szükségszerű feladatait juttatja kifejezésre. A marxi szocialista ideológia a dialektikus és a történelmi materializmus filozófiai alapján, a társadalmi fejlődés, az osztályharc tudományos elemzésének eredményeképpen, a kapitalizmus fejlődéstörvényeinek feltárása, a burzsoá ideológia következetesen forradalmi bírálata folytán jött létre. A tudományos szocialista ideológiát Marx és Engels teremtette

meg. Az imperializmus és a proletárforradalmak korszakában a marxista szocialista ideológiát Lenin, a Szovjetunió Kommunista Pártjának megalapítója, továbbá Lenin tanítványai és harcostársai — Sztálin és a többi leninisták — alkotó módon tovább fejlesztették.

A marxizmus-leninizmus korunk leghaladóbb, legforradalmibb erejének, a munkásosztálynak az érdekeit fejezi ki. A munkásosztály ereje napról napra gyarapszik, erősödik, edződik. Ennek az erőnek történelmi hivatása, hogy megsemmisítse a kapitalizmust és felépítse a kommunizmust. Ezé az erőé a jövő az egész világon. A társadalmi fejlődés egész menete szükségszerűen e hatalmas, leküzdhetetlen erő győzelméhez vezet.

A marxista szocialista ideológia abból indul ki, hogy a kapitalizmus történelmileg mulandó rend, mely túlélte önmagát és reakcióssá vált; hogy a monopolkapitalizmus halódó, rothadó kapitalizmus; hogy a burzsoázia olyan osztály, amely végérvényesen belebonyolódott a számára megoldhatatlan és mindjobban éleződő antagonisztikus ellentmondásokba. A szocialista ideológia abból indul ki, hogy a munkásosztály felszabadítása magának a munkásosztálynak az ügye; hogy a proletariátus és a burzsoázia kibékíthetetlen ellentétét csakis szocialista forradalommal, csakis a proletárdiktatúra megteremtésével és a szocializmus felépítésével lehet megoldani; hogy a munkásosztály nem szabadíthatja fel önmagát, ha nem szabadítja fel az egész társadalmat a kizsákmányolás alól; hogy nem lehet szabad az a nép, amely más népeket elnyom.

A marxizmus-leninizmus szocialista ideológiájának zászlaja alatt harcol az egész világ munkásosztálya a kapitalizmus ellen. A történelmi fejlődés egész menete igazolja a szocialista ideológia igazságát és életerejét. A marxizmus-leninizmus hatalmas diadala, hogy a szocializmus győzelmet aratott a Szovjetunióban, és jó néhány európai és ázsiai országban népi demokratikus rend jött létre. A világ egyhatodán megteremtett szocialista társadalom a marxizmus-leninizmus nagyszerű eszméinek eleven megtestesülése. A Szovjetunióban a szocialista ideológia lett az osztatlanul uralkodó ideológia, az egész nép ideológiája. Az európai és ázsiai népi demokráciák létrejötte, a kommunista pártok és befolyásuk növekedése a tőkés országokban, a nemzeti szabadságmozgalom terjedése a gyarmatokon és a függő országokban — mindez a marxizmus-leninizmus igazának és életerejének bizonyítéka. Korunkban minden, ami haladó, ami forra-

dalmi, a marxista-leninista szocialista ideológia zászlaja alatt tömörül.

A munkásosztály forradalmi, szocialista ideológiája és a burzsoázia reakciós ideológiája között engesztelhetetlen harc folyik, melyben a proletariátus és a burzsoázia antagonizmusa tükröződik.

Tehát a társadalmi tudat, a társadalmi eszmék, a politikai, jogi, vallási, művészeti, erkölcsi, filozófiai nézetek az osztálytársadalomban osztályjellegűek, és kifejezik az osztálytársadalomban folyó osztályharcot. A marxizmus nagy érdeme, hogy lerántotta a pártatlanság álarcát a burzsoá ideológusokról, megmutatta a modern burzsoázia ideológiájának reakciós osztálylényegét. A kizsákmányoló osztályok ideológiája, mely a kizsákmányolók osztályérdekeit fejezi ki, szükségszerűen meghamisítja a valóságot, és nem lehet tudományos.

A munkásosztálynak, mint mindvégig következetesen forradalmi osztálynak az érdekei egybevágnak a társadalom haladó fejlődésének objektív tendenciáival. A proletariátus osztályideológiája ezért egyben következetesen tudományos ideológia, a proletár kommunista pártosság pedig egybevág a tudományos objektivitással. A burzsoá ideológiával ellentétben, amely a társadalmi viszonyokat eltorzított, fetisizált formában tükrözi, a szocialista ideológia objektív, igaz, hiteles képet nyújt a valóságról, a társadalmi létről. Ebben rejlik a szocialista ideológia legyőzhetetlen ereje.

3. A társadalmi tudat visszahatása a társadalmi létre

A burzsoá szociológusok azt az alaptalan vádat emelik a történelmi materializmus ellen, hogy figyelmen kívül hagyja a tudat, az „eszmei tényező" szerepét a társadalmi fejlődésben, azzal vádolják a marxistákat, hogy a társadalom egész fejlődését a gazdaság automatikus működésére szűkítik le. Ez a vád vagy a burzsoá szociológusok tudatlanságának a terméke, vagy pedig a marxista nézetek tudatos meghamisítása.

A történelmi materializmus mindig elismerte és elismeri, hogy a társadalmi eszméknek hatalmas jelentőségük van a társadalom fejlődésében. Marx, Engels, Lenin és Sztálin éppen ezért szentelték egész életüket annak, hogy minden vonatkozásban kidolgozzák a tudományos szocializmus elméletét, a munkásosztály ideológiáját, hogy a proletariátust kiszabadítsák

a burzsoá ideológia rabságából és szocialista szellemben neveljék. A marxista pártok éppen ezért fordítanak nagy figyelmet a munkásosztállyal szemben álló burzsoá ideológia leküzdésére irányuló ideológiai és elméleti harcra. Marx még 1843-ban a következőket írta:

„A kritika fegyvere természetesen nem pótolhatja a fegyverek kritikáját, anyagi erőt anyagi erővel kell megdönteni, de az elmélet is anyagi erővé válik, mihelyt a tömegeket meghódítja"[8].

Marxnak és Engelsnek az idealizmus elleni harcban figyelmük legjavát arra kellett fordítaniuk, hogy bebizonyítsák társadalomelméletüknek ellenfeleik által tagadott alaptételét: a társadalom anyagi életfeltételeinek meghatározó szerepéről szóló tételt, amely szerint a társadalmi eszmék, nézetek, elméletek, politikai és jogi intézmények keletkezésének és változásának forrásai a társadalom anyagi életfeltételei. Azt a kérdést pedig, hogy *az eszmék aktív visszahatást* gyakorolnak-e a társadalom anyagi életére, Marx és Engels igenlően döntötték el műveikben, főként történelmi munkáikban. Filozófiai műveikben a történelmi helyzet folytán arra fektették a fősúlyt, hogy megvédjék és megindokolják a történelmi materializmus alapelvét — a társadalom anyagi életfeltételeinek meghatározó szerepét —, s tisztázzák azokat az okokat, amelyek megvilágítják az eszmék, elméletek és nézetek változását. Engels erről 1890-ben így írt:

„Részben Marx és én magam voltunk nyilván okai annak, hogy az ifjabb gárda (a marxisták — *F. K.)* néha nagyobb fontosságot tulajdonít a gazdasági oldalnak, mint aminő azt megilleti. Nekünk az ellenfelekkel szemben az általuk tagadott fő elvet kellett hangsúlyoznunk, és ily körülmények között nem mindig volt rá időnk, helyünk és alkalmunk, hogy a többi, a kölcsönhatásban részt vevő mozzanatot kellően méltassuk. Mihelyt azonban valamely történelmi korszakot írtunk le, vagyis az elméletet (a történelmi materializmust mint módszert — *F. K.*) a gyakorlatban alkalmaztuk, megváltozott a dolog, és akkor nem volt lehetséges tévedés"[9].

A múlt század kilencvenes éveinek a közepén felütötte fejét a marxizmus revizionista értelmezésének veszélye. A revizionisták a vulgáris materializmus szellemében tagadták, hogy a

[8] *Marx—Engels.* Die heilige Familie. (A szent család.) Dietz Verlag, Berlin 1953. 20. old.
[9] *Marx—Engels.* Válogatott levelek. 494. old.

tudatnak, az eszméknek, az egész felépítménynek aktív szerepe van a társadalom fejlődésében. A revizionisták ezen az alapon lemondtak az ellenséges burzsoá ideológia elleni harcról, meghajoltak a munkásmozgalom spontaneitása előtt, tagadták a szocialista forradalmat és a proletariátus diktatúráját.

Az imperializmus és a proletárforradalmak korszakában, amikor a kapitalizmus ellentmondásai példátlanul kiéleződtek, amikor a proletárforradalom napirendre került, és amikor a tömegek tudatos, aktív tevékenységre ébresztése döntő történelmi feladattá vált, — különösen veszélyes lett ez a vulgáris, álmarxista „elmélet", amelyet a II. Internacionálé gyászteoretikusai terjesztettek. Ennek az elméletnek a hívei a történelmi haladást automatikus folyamatnak tekintették, amely az emberektől, az osztályharctól függetlenül megy végbe. Azt bizonygatták, hogy maguk a termelőerők spontán növekedésükkel nemcsak megteremtik a szocializmus előfeltételeit, anyagi feltételeit, hanem elkerülhetetlen szükségszerűséggel, a proletariátus osztályharca nélkül, a néptömegek történelmi, teremtő öntevékenysége nélkül is elvezetnek a szocializmushoz.

Ezt az „elméletet" legkifejlettebb formában a reformizmus hirdette, mely szerint a kapitalizmus osztályharc nélkül, a proletariátus forradalmi tevékenysége nélkül, a marxista pártoknak a burzsoázia és ideológusai ellen vívott elméleti harca nélkül békésen „belenő" a szocializmusba. Oroszországban ezt az „elméletet" az „ökonomisták", a mensevikek, később pedig már a szovjet időkben a hazaáruló buharinisták képviselték. Az „ökonomisták", nyomukban pedig a mensevikek azt állították, hogy ha a termelőerők növekedése és a gazdaság fejlődése meghatározza a társadalmi fejlődést, akkor a munkásmozgalom spontánul is rálép a szocializmus útjára, a munkásosztály maga is kidolgozza a szocialista ideológiát, s a pártnak nem kell törődnie a munkásosztály szocialista felvilágosításával és nevelésével.

Ez a spontaneitás, az uszálypolitika hirdetése volt, amely passzivitásra akarta kárhoztatni a proletariátust és pártját. Ugyanakkor Oroszországban a cárizmus és a kapitalizmus elleni harc a munkásosztálytól és pártjától maximális aktivitást, forradalmi energiát, szervezettséget, kitartást, összeforrottságot, fegyelmezettséget, magasfokú öntudatot és hősiességet követelt. Mi adhatta meg a munkásosztálynak a szervezettség, az egység, az összeforrottság erejét? Csak az élenjáró forradalmi elmélet — a tudományos szocializmus, a marxista párt.

„Forradalmi elmélet nélkül nem lehet forradalmi mozgalom sem"[10] — írta Lenin abban a könyvében, amelyben lefekteti az SZKP ideológiai alapjait.

A forradalmi elmélet, ha a forradalmi gyakorlattal elválaszthatatlan egységben formálódik ki, a munkásmozgalom hatalmas erejévé válik, „mert az elmélet és csakis az elmélet adhatja meg a mozgalomnak a biztonságot, a tájékozódás erejét és a környező események belső összefüggésének megértését, mert az elmélet, és csakis az elmélet segíthet a gyakorlatnak megérteni nem csupán azt, hogyan és hova haladnak az osztályok a jelenben, hanem azt is, hogyan és hova kell haladniuk a közeljövőben"[11].

Lenin *„Mi a teendő?"* című könyvében mélyrehatóan feltárta a forradalmi elméletnek, a szocialista tudatosságnak, a marxista pártnak mint a munkásmozgalom forradalmasító és vezető erejének jelentőségét, megindokolta azt a tételt, hogy a marxista párt a munkásmozgalom egyesítése a szocializmussal.

A társadalmi lét és a társadalmi tudat közötti viszony problémájának két oldala van: az egyik az a kérdés, hogy *honnan erednek, milyen forrásból keletkeznek és táplálkoznak* a társadalmi eszmék, nézetek, politikai elméletek, a probléma másik oldala az, hogy *milyen szerepük és jelentőségük van* a társadalmi eszméknek, nézeteknek, politikai elméleteknek a társadalom fejlődésében. A történelmi materializmus, amely a társadalmi tudat változását a társadalmi lét változásából magyarázza, ugyanakkor nem tagadja, sőt hangsúlyozza a társadalmi eszmék, elméletek és nézetek, politikai, jogi és egyéb intézmények óriási szerepét és jelentőségét a társadalom életében, a társadalom fejlődésében.

A társadalmi eszmék, nézetek, elméletek különbözőek. Vannak *régi, reakciós* eszmék, nézetek, elméletek, amelyek a társadalom kivénhedt erőinek érdekeit fejezik ki. Ezek gátolják, visszatartják a társadalmi fejlődés menetét, reakciós szerepet játszanak a történelemben. De mindenkor vannak *új, haladó* társadalmi eszmék és elméletek is, amelyek a társadalom haladó erőinek törekvéseit és érdekeit fejezik ki. A haladó eszmék és elméletek megkönnyítik és meggyorsítják a társadalmi fejlődés menetét, segítik a megérett történelmi feladatok megoldását.

[10] *Lenin* Művei. 5. köt. Szikra 1953. 380. old.
[11] *Sztálin* Művei. 6. köt. Szikra 1951. 99. old.

Nem lehet forradalmi erővé egyesíteni, tömöríteni a tömegeket anélkül, hogy a néptömegek legszélesebb köreiben el ne terjesztenénk a haladó eszméket. A haladó társadalmi erők nem győzhetik le a régi, önmagukat túlélt erőket, ha a milliós tömegek nem teszik magukévá ezeket a haladó eszméket. A mi korszakunkban ez azt jelenti, hogy a szocialista ideológiának, a kommunizmus forradalmi eszméinek a világ proletárjai körében való elterjedése a burzsoázia megdöntésének, a kapitalizmus megsemmisítésének és az új, szocialista társadalom létrehozásának egyik elengedhetetlen feltétele.

Az önmagukat túlélt osztályok nemcsak azzal tartják fenn uralmukat, hogy nyíltan, fizikailag elnyomják a tömegeket. Az erőszak mellett szellemileg is elnyomják a tömegeket, megmérgezik a dolgozók tudatát reakciós ideológiájukkal, ennek segítségével akarják igazolni, fenntartani és megszilárdítani uralmukat. Ebben a tekintetben különösen aljas és reakciós szerepet játszik a jobboldali szocialisták ideológiája, a reformizmus hirdetése, a proletariátus és a burzsoázia közötti „osztálybéke" prédikálása, a rágalomhadjárat a kommunizmus, a Szovjetunió és a népi demokratikus országok ellen. A jobboldali szocialisták ideológiája a munkásosztály kettészakításának ideológiája, a burzsoá befolyás egyik formája a munkásmozgalomban. Ez különösen azért ártalmas, mert a demokráciáról, a szocializmusról, a munkásosztály érdekeiről hangoztatott szólamokkal takarózik.

A reakciós burzsoá ideológiát olymódon terjesztik a tömegek között, hogy a dolgozók szellemi elnyomására hatalmas apparátust használnak fel: igénybe veszik a templomot, az iskolát, a sajtót, a rádiót, a mozit, a színházat. A reakciós eszmék, nézetek, szokások, hagyományok erősen akadályozzák a társadalom előrehaladását, bénítják a tömegek, a haladó osztályok aktivitását, aláássák a tömegek harci elszántságát, kétséget ébresztenek a nép, a munkásosztály ereje iránt. Ezért a burzsoázia és a jobboldali szocialisták reakciós ideológiája ellen, a régi társadalmi eszmék, nézetek és elméletek ellen folytatott harc nélkül nem lehet megdönteni a régi, idejétmúlt rendet. Új, haladó eszmék nélkül nem lehet a haladó osztály erőit harcra tömöríteni, szervezni, mozgósítani a levitézlett osztályok ellen.

A haladó eszmék és elméletek, a haladó politikai nézetek és intézmények óriási *mozgósító, szervező és átalakító* jelentősége rendkívül élénken mutatkozik meg a forradalmak idején. „Új társadalmi eszmék és elméletek éppen azért jönnek létre

— írja Sztálin —, mert a társadalomnak szüksége van rájuk, mert szervező, mozgósító és átalakító munkájuk nélkül a társadalom anyagi életének fejlődése folyamán megérett feladatok megoldása *lehetetlen*. Az új társadalmi eszmék és elméletek, miután a társadalom anyagi életének fejlődése által felvetett új feladatok alapján létrejöttek, utat törnek maguknak, a néptömegek közkincsévé válnak, mozgósítják, szervezik őket a társadalom hanyatló erői elleni harcra, s ilymódon megkönnyítik a társadalom sorvadó erőinek megdöntését, amelyek gátolják a társadalom anyagi életének fejlődését.

Ilymódon a társadalmi eszmék, elméletek, politikai intézmények, miután a társadalom anyagi élete fejlődésének, a társadalmi lét fejlődésének megérett feladatai alapján létrejöttek, utóbb maguk is visszahatnak a társadalmi létre, a társadalom anyagi életére, s megteremtik a szükséges feltételeit annak, hogy a társadalom anyagi életének megérett feladatait végesvégig megoldják, és lehetővé teszik a társadalom anyagi életének további fejlődését"[12].

Az osztálytársadalmak történetére jellemző az új, haladó eszmék szakadatlan harca a régi, elavult eszmék ellen. Az eszmék harca az osztályok harcát tükrözi. Így például az ifjú burzsoázia, mielőtt rátért az idejétmúlt feudális viszonyok fegyveres kritikájára, a kritika fegyverét fordította a gazdasági életben, a politikában, a törvényhozásban, az ideológiában uralkodó középkori viszonyok ellen. Franciaországban a Bastille ostromát megelőzte a francia materialisták — La Mettrie, Holbach, Helvétius, Diderot — és a felvilágosodás más hirdetőinek (Montesquieu, Voltaire, Rousseau, D'Alembert) ostroma a feudalizmus ideológiai erődítményei ellen.

A társadalmi gondolat egész történetét Oroszországban is a haladó és a reakciós eszmék harca jellemzi; ez a küzdelem a haladó és a reakciós osztályok harcát tükrözi. A hűbériség és a cárizmus ellen vívott osztályharcot fejezték ki Ragyiscsev és a dekabristák eszméi, Belinszkij, Gercen, Ogarjov, Csernisevszkij, Dobroljubov, Piszarev és Szaltikov-Scsedrin forradalmi-demokratikus eszméi.

Az 1917-es Nagy Októberi Szocialista Forradalmat Oroszországban hosszú politikai és ideológiai harc előzte meg. Marx és Engels halála után egyetlen országban egyetlen párt sem bírálta olyan sokoldalúan, mélyen és megsemmisítően a feudális

[12] Az SZK(b)P története. Rövid tanfolyam. Szikra 1954. 138. old.

és a burzsoá ideológiát, valamint a kispolgárság (a mensevikek, eszerek, anarchisták) ideológiáját, mint Oroszországban a Kommunista Párt. A XIX. század kilencvenes éveinek közepétől kezdve az orosz marxisták, a lenini Kommunista Párt szívós, engesztelhetetlen és következetes harcot vívtak a tudományos kommunizmus minden ellensége ellen. Lenin és harcostársai mélyreható forradalmi kritika alá vetették a filozófiában, a politikai gazdaságtanban, a történelemben, a szocializmus elméletében, az irodalmi és művészeti kérdésekben megnyilvánuló burzsoá eszméket, a vallást — a reakciós ideológia minden területét. Emellett a Kommunista Párt mindig *támadó* harcot folytatott az ellenséges ideológia ellen. A leninizmusnak a polgári és kispolgári megalkuvó ideológia ellen folytatott ideológiai és elméleti harca egyik legfontosabb feltétele volt annak, hogy a munkásosztály 1917 októberében oly hatalmas győzelmet arathatott.

A marxizmus-leninizmus ideológiája volt az eszmei alapja annak a győzelemnek is, melyet a nagy kínai nép aratott a dicső Kínai Kommunista Párt vezetésével az imperializmus és a feudalizmus felett. A Kínai Kommunista Párt politikai és sokoldalú ideológiai harcot vívott a marxizmus-leninizmussal ellenségesen szemben álló eszmék és világnézetek ellen.

A világkapitalizmus jelenleg általános válságot él át; éleződő belső ellentmondásai, gyógyíthatatlan bajai az elháríthatatlan pusztulásba viszik. A kapitalizmus azonban magától nem pusztul el, nem dől ki, mint valami belülről elkorhadt fa; csakis a forradalmi erők semmisíthetik meg. Korunkban a munkásosztály áll a társadalmi haladás élén, a munkásosztály a vezető ereje a békéért, a demokráciáért és a szocializmusért, az idejétmúlt és megrothadt kapitalizmus megdöntéséért folyó világtörténelmi harcnak. A munkásosztály a tudományos szocializmus eszméinek zászlaja alatt harcol a reakció erői ellen.

A tudományos szocializmus hatalmas eszméi a jelenkor legéletbevágóbb és legidőszerűbb eszméi. Ezek az eszmék a társadalmi fejlődés megérett szükségleteit, százmilliók érdekeit és törekvéseit fejezik ki, s a dolgozóknak újabb és újabb milliói hódítják meg a tőkés világ minden országában. A szocializmus győzelme a Szovjetunióban, az európai és ázsiai népi demokratikus országok létrejötte, a marxista tömegpártoknak a tőkés országok többségében bekövetkezett növekedése a tudományos szocializmus eszméinek még nagyobb, még hatékonyabb átalakító erőt kölcsönzött.

„A marxizmus-leninizmus ereje és életrevalósága abban rejlik — tanítja Sztálin —, hogy haladó elméletre támaszkodik, amely helyesen tükrözi vissza a társadalom anyagi élete fejlődésének szükségleteit, hogy az elméletet az azt megillető magaslatra emeli, és kötelességének tartja, hogy az elmélet mozgósító, szervező és átalakító erejét maradéktalanul kihasználja"[13]. A marxi-lenini elmélet a munkásosztály forradalmi cselekvésének vezérfonala ahhoz, hogy megrövidítse az idejétmúlt kapitalizmus megdöntéséhez vezető történelmi fejlődés útját, és létrehozza az új, szocialista rendet az egész világon.

A történelmi materializmus, amikor feltárta a társadalom fejlődéstörvényét, amikor tudományosan megmagyarázta, mi a forrása a szellemi élet alakulásának, melyek az okai a társadalmi tudat, a társadalmi eszmék változásának, egyúttal elsőként világította meg az eszmék aktív szerepét és jelentőségét a társadalom fejlődésében, s kimutatta a társadalmi tudat aktív visszahatását a társadalom anyagi életére.

Különösen nagy a haladó társadalmi eszmék szerepe a társadalmi forradalmak időszakaiban. A haladó társadalmi eszmék mozgósító, szervező és átalakító erőként hatnak, meggyorsítják a társadalom fejlődését, megkönnyítik a régi társadalmi rendszerek megdöntését és az új társadalmi rend létrehozását.

A haladó eszmék, ha behatolnak az emberek millióinak tudatába, hatékony, teremtő, átalakító erővé válnak, előkészítik azt a forradalmi átmenetet, melynek során az önmagát túlélt társadalmat új társadalom váltja fel. Ebben rejlik a szocialista ideológia hatalmas szerepe, a marxizmus-leninizmus eszméinek szerepe.

4. A marxista elmélet, a szocialista tudat szerepe a szovjet társadalom fejlődésében

A haladó eszmék és elméletek szerepe a társadalmi fejlődésben a következő tényezőktől függ: először, az adott társadalmi rend jellegétől, törvényszerűségeitől és fejlődésének mozgatóerőitől; másodszor, az eszmék osztályjellegétől; harmadszor attól, hogy milyen pontosan tükrözi a szóbanforgó társadalmi elmélet a társadalom anyagi élete fejlődésének megérlelődött szükségleteit; negyedszer attól, hogy mennyire terjedtek el a szóban-

[13] Az SZK(b)P története. Rövid tanfolyam. 139. old.

forgó eszmék a tömegek körében, vagyis hogy csak egyesek vallják-e őket, vagy pedig harci zászlajuk köré néptömegek, a társadalom haladó erői tömörülnek.

Általános érvényű és valamennyi társadalmi alakulatra vonatkozik a történelmi materializmusnak az az elméleti tétele, mely szerint a haladó eszmék mozgósító, szervező és átalakító szerepet töltenek be a társadalmi fejlődésben. De ez a tétel a marxista-leninista elmélet, a szocialista ideológia történelmi szerepét illetően mutatkozik meg a legvilágosabban. A marxista-leninista elmélet nagy hatóereje azzal magyarázható, hogy ez az elmélet fejezi ki a legpontosabban a társadalom anyagi életének fejlődési szükségleteit, s a munkásosztálynak, az emberek tíz- és százmillióinak forradalmi harcát támasztja alá. Az elmélet és a gyakorlat elszakíthatatlan kapcsolata a marxi-lenini tanításnak alapelve. A marxizmus-leninizmus nem csupán valamennyi ország munkásmozgalmi tapasztalatának és gyakorlatának elméleti általánosítása, hanem egyben a gyakorlati tevékenység vezérfonala is. Eltérően az összes előző haladó elméletektől, amelyek csak többé-kevésbé megközelítően tükrözték a valóságot, a marxizmus-leninizmus olyan tudományos elmélet, amely a legpontosabban tükrözi a valóságot, és a társadalmi fejlődés, az osztályharc, a szocialista forradalom, a kommunista építés törvényeinek igaz ismeretét nyújtja. A marxista-leninista elmélet nemcsak a múltról és a jelenről ad általánosított ismeretet, hanem lehetővé teszi a jövő tudományos előrelátást is. Ezért a marxista-leninista elmélet a társadalmi fejlődésben olyan tevékeny, átalakító szerepet tölt be, amelyhez az egész eddigi társadalomtörténet egyetlenegy eszméjének, egyetlenegy elméletének szerepe sem mérhető vagy hasonlítható.

Rousseau „Társadalmi szerződés", Spinoza „Tractatus theologico-politicus" (Teológiai-politikai értekezés) és „Etika", Holbach „A természet rendszere" és Ragyiscsev „Utazás Pétervárról Moszkvába" című könyve olyan eszméket fejteget, amelyek a maguk korában haladók voltak. De ezeknek az eszméknek a társadalom fejlődésében betöltött szerepe viszonylag korlátozott volt, mert csak kisebb csoportok vallották őket. A XVII. és a XVIII. századbeli angol és francia materialisták filozófiai nézeteit, valamint Feuerbach materialista filozófiáját mindvégig kevesen ismerték, s ezért a társadalmi fejlődés menetére gyakorolt hatásuk szintén mérhetetlenül kisebb volt, mint a marxizmus-leninizmus filozófiai eszméinek hatása. Nem szabad azonban arról a körülményről sem megfeledkezni, hogy az egész

Marx előtti materializmus szemléleti jellegű volt, nem kapcsolódott össze a forradalmi gyakorlattal, nem tűzte maga elé azt a célt, hogy megváltoztassa a világot.

A szocializmusig az emberiség egész történetében a társadalom spontán fejlődését a haladó osztályok tudatos tevékenysége csupán forradalmak idején váltotta fel, amikor világos formában megmutatkozott a haladó eszmék szervező, mozgósító és átalakító szerepe. De még a korábbi forradalmak időszakában sem volt a tömegeknek, sőt még a mozgalom élén álló személyeknek — köztük a burzsoá forradalmak ideológusainak — sem világos fogalmuk a forradalom törvényeiről és hajtóerőiről. A régi forradalmak eredményei mind a tömegek, mindpedig a burzsoázia vezérei számára többé-kevésbé váratlanok voltak, gyakran pedig szöges ellentétben állottak azzal, amit vártak. A szocialista forradalomban, a szocializmus és a kommunizmus építésében a munkásosztálynak világos, tudományos programja van, ismeri a társadalom fejlődéstörvényeit, a mozgalom célját és útjait.

Magától értetődik, hogy a marxista-leninista elmélet szerepe más a kapitalizmusban és más a szocializmusban. A marxista-leninista elmélet a kapitalizmusban fegyver a munkásosztály kezében a kizsákmányoló rend megdöntésére, s szemben áll vele az uralkodó burzsoá ideológia és a kapitalista állam. A szocializmus győzelme nyomán óriási mértékben megnő a marxizmus-leninizmus elméletének szerepe a társadalom fejlődésében. A Szovjetunióban a kommunizmus nagy eszméi meghódították a milliós tömegek tudatát, s ezért hatalmas alkotó anyagi erővé, az új társadalom megteremtésének és fejlesztésének eszközévé váltak, aktívan hatnak a gazdasági alap fejlődésére, a szocialista társadalom életének minden oldalára. A marxizmus-leninizmus elméletére támaszkodik a szocialista állam és a Kommunista Párt egész tevékenysége.

A szocializmus természetéből, fejlődési törvényszerűségeinek és mozgatóerőinek jellegéből ered, hogy a tudományos elméletnek a szocialista társadalom fejlődésében betöltött szerepe megnövekedik. A szocialista társadalom létrejötte és fejlődése törvényszerű, történelmileg meghatározott és szükségszerű folyamat, s ebben nem különbözik egyetlen más társadalomtól sem. De a szocialista társadalomnak megvan az a sajátossága, hogy a marxista párt által vezetett dolgozó tömegek *tudatos* történelmi alkotásának eredményeképpen jön létre és fejlődik. A szocialista társadalom anyagi előfeltételei, a társadalmi ter-

melőerők — köztük a munkásosztály is, a szocialista termelési viszonyok hordozója — spontánul jöttek létre a régi társadalom méhében, a kapitalizmus viszonyai között. A szocialista termelési viszonyok azonban nem a régi társadalom méhében és nem spontánul alakulnak ki, hanem a szocialista forradalom eredményeképpen, a szocialista állam és a Kommunista Párt által vezetett dolgozók tudatos és tervszerű átalakító tevékenysége útján. A szovjet nép az új, szocialista termelési viszonyok kialakításában a termelőerőknek már elért fejlettségi fokára, továbbá arra a gazdasági törvényre támaszkodott, mely szerint a termelési viszonyoknak feltétlen összhangban kell lenniük a termelőerők jellegével.

Minden társadalmi forradalom azt jelenti, hogy a társadalom fejlődésének spontán folyamatát a régi rendet megszüntető és az újat megteremtő haladó erők tudatos tevékenysége váltja fel. Az előző forradalmak feladatai azonban főként arra szorítkoztak, hogy a régi felépítményt megsemmisítsék és olyan új felépítményt hozzanak létre, amely megfelel a társadalom új, spontánul kialakult alapjának. Közvetlenül a forradalom után azonban a haladó erők tudatos átalakító, forradalmi tevékenységét ismét felváltotta a társadalmi fejlődés spontán folyamata. A szocialista forradalomban a proletariátus vezette milliós dolgozó tömegek tudatos történelmi alkotó tevékenységének felébredése csak kezdete, első mozzanata annak az újtípusú történelmi fejlődésnek, amely tervszerűen, céltudatosan, a társadalmi fejlődés felismert és teljesen tudatosan alkalmazott törvényeinek alapján megy végbe. A néptömegeknek ez a tudatos történelmi alkotó tevékenysége felöleli a politikai, gazdasági, ideológiai viszonyok területét egyaránt — a társadalmi élet minden oldalát, az alaptól a felépítményig.

A szocialista forradalom az emberiség előtörténetének végét és igazi történetének a kezdetét jelenti. Az emberiség igazi történetét az emberek a felismert és a társadalom ellenőrzése alá helyezett, az egész nép érdekében tudatosan felhasznált objektív törvények alapján *tudatosan* formálják.

A társadalom objektív fejlődéstörvényeinek felismerése a kapitalizmusban is lehetséges (a marxizmus már a XIX. században felismerte ezeket a törvényeket), de a kapitalizmus fejlődése spontán jellegű, minthogy a termelési eszközök magántulajdona mellett, a termelés anarchiája miatt a termelés fejlődésének társadalmi ellenőrzése lehetetlen. Az objektív társadalmi törvények társadalmi ellenőrzése csak akkor vált lehetővé,

amikor létrejött a termelési eszközök szocialista társadalmi tulajdona.

Ilyen értelemben a szocializmus győzelmétől kezdődően megváltozik az *ösztönös* (spontán) és a *tudatos* tényező viszonya is a társadalom fejlődésében. A szocializmusban ezen a téren az új az, hogy először: a szocializmus előtt sem a munkaszerszámokat megváltoztató egyes egyének, sem pedig a társadalom a maga egészében nem láthatták előre azoknak a változtatásoknak a *társadalmi* következményeit, amelyekkel tudatosan fejlesztették a termelőerőket; másodszor: a múltban, a szocializmus előtt, nem ismerték fel, hogy milyen a viszony a társadalom és a gazdasági fejlődésnek az előző nemzedékek által létrehozott anyagi előfeltételei között. A szocialista forradalom kezdetétől e téren alapvető változás áll be.

„A kommunizmus abban különbözik minden eddigi mozgalomtól — írta Marx és Engels —, hogy felforgatja valamennyi eddigi termelési és érintkezési viszony alapját, és első ízben kezeli az összes természetszerű előfeltételeket tudatosan az eddigi emberek teremtményeiként, lehántja róluk a természetszerű jelleget, és aláveti őket az egyesült egyének hatalmának"[14].

A szocialista gazdaság feltételei között a Kommunista Párt és a szocialista állam által vezetett társadalomnak nemcsak arra van lehetősége, hogy előre lássa a társadalmi tevékenység alapvető és döntő eredményeit, a társadalom fejlődésének irányát, hanem arra is, hogy tervszerűen irányítsa a termelőerők, a gazdaság, a kultúra, az összes társadalmi viszonyok fejlődését. Ez elsősorban azért valósítható meg, mert az összes termelési eszközök szocialista tulajdonná váltak, és másodszor azért, mert a társadalom egész tevékenységét a Kommunista Párt és a szovjet állam politikája irányítja, az a politika, mely a gazdasági fejlődés felismert törvényeire, a szocializmus és a kommunizmus építésének objektív törvényeire támaszkodik. A társadalom fejlődéstörvényeinek ismeretét a marxizmus-leninizmus nyújtja. Ezért van óriási jelentősége a marxi-lenini elméletnek a szocialista társadalom fejlődésében, a kommunizmus építésében.

A marxista-leninista elmélet óriási jelentősége abból a körülményből is következik, hogy a tudat elmarad a társadalom anyagi életfeltételeinek változásától. Ez az elmaradás különösen a mindennapi gondolkodásra jellemző, amely spontánul

[14] *Marx—Engels.* A német ideológia. 57. old.

alakul ki, a korlátozott köznapi tapasztalat alapján. A köznapi tudat, az empirikus gondolkodás csak a felületen mozog, nem képes behatolni a jelenségek lényegébe, a társadalmi élet folyamatainak mélyébe, nem képes széleskörű általánosításokra. Éppen itt tesz nagy jelentőségre szert a tudomány és az elméleti gondolkodás.

A tudományos elméleti gondolkodás hosszas történelmi fejlődés terméke. Az elméleti gondolkodás legmagasabb formája a materialista dialektika, az a tudomány, mely a valóság: a természet, a társadalom és a megismerési folyamat legáltalánosabb fejlődéstörvényeivel foglalkozik. A marxi dialektika és a történelmi materializmus elmélete módot ad arra, hogy feltárjuk a társadalmi folyamatok lényegét, hogy megértsük a jelenségek belső összefüggéseit. A tudományos elméleti gondolkodás a marxi dialektikus módszerre és a társadalmi élet törvényeinek ismeretére támaszkodva fel tudja tárni a társadalmi fejlődés rejtett tendenciáit, s az alig észrevehető csírák és a keletkezőben lévő ellentmondások alapján előre láthatja a jövőt. A tudományos előrelátás lehetőséget nyújt az emberek számára, hogy az objektív törvényeknek megfelelően tudatosan hassanak a társadalom fejlődésére.

A marxizmus-leninizmus felfegyverzi a Kommunista Pártot, s a párt révén az összes dolgozókat a társadalmi fejlődés tudományos előrelátásával és világos távlatával, a kommunizmus győzelmének biztos tudatával. Vezetni annyi, mint előre látni. Az ösztönösség, a spontaneitás — esküdt ellensége a szocializmusnak. Országunkban azonban még vannak az államapparátusban, a pártban, a szakszervezetekben olyan funkcionáriusok, akik rábízzák magukat a dolgok szabad folyására, nem hatolnak a gazdaságban és a társadalmi életben végbemenő folyamatok mélyére, mindaddig nem veszik észre a problémákat, míg csak a körülmények úgy nem alakulnak, hogy valósággal beleütköznek az időközben már felszínre tört nemkívánatos, negatív jelenségekbe. Az ilyen vezetők nem tudják sikerre vinni, sőt tönkreteszik a nép által rájuk bízott ügyet.

A Kommunista Párt és Központi Bizottsága, a társadalom fejlődéstörvényeinek ismeretére támaszkodva, behatóan tanulmányozza a mai társadalmi életet, és a tudományos előrelátás alapján idejében mozgósítja a néptömegeket a megérlelődött történelmi feladatok megoldására.

A marxizmus-leninizmus, amely a természet és a társadalom fejlődéstörvényeinek, az elnyomott és kizsákmányolt tömegek

forradalmának a tudománya, egyben a szocializmus és a kommunizmus építése törvényeinek a tudománya is. Ez a tudomány a Kommunista Párt hatalmas, nélkülözhetetlen és állandó fegyvere. A Kommunista Párt a marxizmus tudományára támaszkodva irányítani tudja a néptömegeket, ilymódon aktívan befolyásolhatja a társadalom anyagi életfeltételeit, s meggyorsíthatja fejlődésüket a dolgozók érdekében.

A marxista-leninista elmélet nagy átalakító szerepe abban rejlik, hogy helyesen fejezi ki a társadalom anyagi életének éretté vált fejlődési szükségleteit és a néptömegek érdekeit. Ez teszi képessé a marxizmus tudományát s az általa vezérelt Kommunista Pártot, hogy mozgásba hozza a néptömegeket, mozgósítsa a dolgozókat, és megszervezze belőlük a szocializmus és a kommunizmus építőinek nagy seregét. A marxista-leninista elmélet lehetőséget nyújt a Kommunista Párt számára, hogy betöltse a munkásosztály és az összes dolgozók élcsapatának szerepét.

Az alábbi néhány példa megmutatja, milyen nagy szerepet játszik a marxista elmélet a szocialista forradalom győzelmében, a szocializmus győzelmében.

A szocialista forradalom lenini elmélete, nevezetesen az a tanítás, hogy a szocializmus győzhet eleinte egy, egymagában vett országban, eszmeileg felfegyverezte a Kommunista Pártot és a munkásosztályt a forradalom és a szocializmus győzelmének világos távlatával és biztos tudatával. A marxista-leninista elmélet segítségével a Kommunista Párt eszmeileg szétzúzta a szocializmus ellenségeit — a mensevikeket, az eszereket, a trockistákat és a burzsoázia más ügynökeit —, s a munkásokból és a szegényparasztokból megszervezte és eggyékovácsolta a szocialista forradalom nagyszerű hadseregét. Ez a hadsereg megdöntötte a burzsoázia hatalmát, s megteremtette a munkásosztály diktatúráját. A marxista-leninista elmélet tehát megmutatta a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelméhez vezető utat, óriási befolyást gyakorolt a történelem menetére, Oroszország népeinek és az egész emberiségnek a sorsára.

A munkások és parasztok forradalmi harcát vezetve a Kommunista Párt a társadalmi fejlődés gazdasági törvényeire, az osztályharc és a forradalom törvényeire támaszkodott. Tudatosan felhasználta ezeket a törvényeket a dolgozók érdekében, a szocializmusnak a kapitalizmus feletti győzelme érdekében. A párt és a munkásosztály éppen azért tudta sikeresen irányítani az események menetét, mert ismerte ezeket a törvényeket,

s idejében és helyesen használta fel őket a társadalom érdekében. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme a marxizmus-leninizmus győzelme volt a burzsoázia ideológiája és a szociáldemokrácia ideológiája felett. Az Októberi Forradalom megnyitotta a szocializmus építésének a lehetőségét.

Az ország szocialista iparosításának és a parasztgazdaságok kollektivizálásának lenini elmélete, amelyet Lenin tanítványa, Sztálin és más leninisták tovább fejlesztettek, volt a Kommunista Párt eszmei fegyvere, melynek segítségével a néptömegeket a szocializmus győzelmes építésének, ennek a hatalmas történelmi feladatnak a megoldására mozgósította. A szovjet államnak és a Kommunista Pártnak új utakat kellett vágnia a szocializmus építéséhez, hiszen kész történelmi tapasztalatok nem állottak rendelkezésre. Ilyen körülmények között még nagyobb jelentősége volt a marxista-leninista forradalmi elméletnek. A társadalom fejlődéstörvényeinek ismerete nélkül, az osztályharc törvényeinek ismerete nélkül nem lehetett volna biztosítani a proletariátusnak a szocializmus győzelméért vívott szervezett osztályharcát.

A Kommunista Párt felfegyverezte a szovjet népet a szocializmus építésének világos, minden tekintetben tudományosan megalapozott vezérvonalával. Az ország villamosításának híres lenini terve, a Szovjetunió ötéves népgazdasági tervei a szocialista gazdaság építését a társadalmi fejlődés objektív törvényeinek ismeretére alapozták.

A Kommunista Párt és Központi Bizottsága, miközben vezetésével biztosította, hogy a szovjet nép megoldja az ország szocialista iparosításának és a parasztgazdaságok kollektivizálásának, a szocialista társadalom felépítésének feladatát, szétzúzta a marxizmus-leninizmussal ellenséges mensevik, trockista-zinovjevista, buharinista és egyéb burzsoá restaurációs eszméket és platformokat, melyek szöges ellentétben álltak a szovjet társadalom anyagi életének fejlődési szükségleteivel, a társadalmi fejlődés törvényeivel és a nép érdekeivel.

A szocializmus nem győzhetett volna, ha nem leplezzük le és eszmeileg nem zúzzuk szét az ellenséges elméleteket, az ellenséges politikai platformokat, ha a leninizmus nem győzedelmeskedik a néppel és a szocializmussal ellenségesen szemben álló burzsoá ideológia felett.

A szocializmusnak a Szovjetunióban aratott győzelme a legvilágosabb, a legmeggyőzőbb példája annak, hogy a forradalmi társadalom-elmélet, a forradalmi párt és politikája, a haladó

tudat, a haladó eszmék milyen hatalmas mozgósító, szervező és átalakító szerepet töltenek be a társadalom fejlődésében.

A Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának nagy érdeme, hogy zseniális éleslátása a múltban és a jelenben egyaránt lehetővé tette a párt és a munkásosztály számára az elkövetkező események menetének tudományos áttekintését, a még csak keletkezőben levő új folyamatok és ellentmondások felismerését, a társadalom anyagi életében jelentkező új fejlődési szükségletek megértését. Ennek alapján a Központi Bizottság új feladatokat állított az ország elé, mozgósította és szervezte a néptömegeket az új feladatok teljesítésére, a felmerülő ellentmondások feloldására.

A történelmi materializmusnak abból az elméletéből kiindulva, hogy a termelőerők minden társadalom fejlődésében meghatározó szerepet játszanak, a Kommunista Párt a nép összes erőit és az ország minden anyagi eszközét elsősorban a termelési eszközöket gyártó nehézipar megteremtésére mozgósította. Nehézipar nélkül nem lehetett volna felépíteni a szocializmust, nem lehetett volna szocialista alapon átszervezni a mezőgazdaságot, nem lehetett volna biztosítani az ország függetlenségét és védelmi képességét. A szovjet nép a Kommunista Párt és a szovjet kormány vezetésével — amellett, hogy a nehézipar további fejlesztéséről minden eszközzel gondoskodik — biztosítja a közszükségleti cikkeket termelő iparágak fejlesztését, s valamennyi mezőgazdasági ág, főként pedig az egész mezőgazdaság alapjának — a gabonatermesztésnek fokozott fejlesztését.

A gazdasági törvények ismerete módot ad a Kommunista Pártnak arra, hogy új történelmi feladatokat idejekorán terjesszen az ország elé, és vezetésével biztosítsa ezeknek a feladatoknak idejében való megoldását.

5. A tömegek kommunista nevelése

Marx és Engels megállapítása szerint ahhoz, hogy kommunista öntudat szülessen az emberek tömegeiben, és ahhoz, hogy a kommunizmust elérhessük, „az szükséges, hogy az emberek tömegméretben megváltozzanak, ami csakis a gyakorlati mozgalomban, *forradalomban* történhet meg. A forradalom tehát nemcsak azért szükséges, mert az *uralkodó* osztályt nem lehet másként megdönteni, hanem azért is, mert a *megdöntő* osztály csak

forradalomban juthat el odáig, hogy lerázza magáról a múlt minden szennyét, és képessé váljék az új társadalom megalapozására"[15].

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom, amely a legmélyrehatóbb társadalmi és politikai átalakulás volt, egyidejűleg forradalmat jelentett a munkásosztály tudatában, gondolkodásában, ideológiájában is. Ez a forradalom a marxizmus-leninizmus győzelme volt a reformizmus, a szociáldemokratizmus fölött. A munkásosztály gondolkodásában végbement forradalom azt jelentette, hogy a milliós tömegek szakítottak a burzsoá eszmékkel és a kispolgári illúziókkal, felismerték azt a megdönthetetlen tényt, hogy nem lehet a régi módon élni, hogy meg kell dönteni a burzsoázia hatalmát, ki kell vívni a proletariátus diktatúráját, meg kell semmisíteni a kapitalizmust, és meg kell teremteni a szocialista társadalmat.

A szocialista forradalom fő kérdése a hatalom kérdése, a proletárdiktatúra kivívásának a kérdése. Természetes, hogy a tömegek tudatában bekövetkező fordulat *mindenekelőtt* a politikai és jogi nézetek terén jelentkezik. Az eszmék forradalma csak a szocialista forradalom további fejlődése során terjed át a társadalmi tudat valamennyi többi oldalára: az erkölcsökre, a szokásokra, a lelkületre, az emberek világnézetére. Így például csak a proletárdiktatúra alapján és a szocialista életforma építése során változik meg gyökeresen a tömegek viszonya a munkához, a társadalmi tulajdonhoz, alakul ki az új munkafegyelem, szűnnek meg a vallásos hiedelmek, válik általánossá a dialektikus materialista világnézet.

A munkásosztály a szocialista társadalom építése során, miközben átformálja és átneveli önmagát, a szocialista államra támaszkodva, a Kommunista Párt vezetésével türelmesen és következetesen átneveli a parasztok és a többi kistulajdonosok millióit, az alkalmazottak és a polgári értelmiségiek százezreit, az élcsapat irányításának körébe vonja őket, leküzdi burzsoá és kispolgári szokásaikat, hagyományaikat, erkölcseiket, amelyeket a tőkés rend, a magántulajdon, a kapitalizmusban uralkodó konkurrencia légköre, az acsarkodás, a marakodás, a bizalmatlanság és a gyűlölködés légköre fejlesztett ki bennük. Maguk a munkások is, mondotta Lenin, csak az új, kommunista társadalom megteremtéséért vívott hosszú harc, kitartó gyakorlati munka során nevelődnek át, mert ők sem tudnak egy csa-

[15] *Marx—Engels.* A német ideológia. 56. old.

pásra, rendeletre vagy jelszóra megszabadulni kispolgári előítéleteiktől.

Az emberek tudatában élő kapitalista csökevények, a burzsoá és kispolgári nézetek, hagyományok, szokások, előítéletek akadályozzák a szocialista társadalom építését. „A régi szokások és módszerek, hagyományok és előítéletek, amelyeket a régi társadalomtól örököltünk, nagyon veszélyes ellenségei a szocializmusnak — írta Sztálin 1924-ben. — Ezek a hagyományok és szokások hatalmukban tartják a dolgozók milliós tömegeit, néha magukkal sodorják a proletariátus egész rétegeit, néha még a proletárdiktatúra létét is igen nagy mértékben veszélyeztetik. Ezért a harc e hagyományok és szokások ellen, feltétlen leküzdésük munkánk minden területén, végül az új nemzedékek nevelése a proletár szocializmus szellemében — pártunknak olyan soronlevő feladatai, amelyeknek teljesítése nélkül a szocializmus győzelme lehetetlen"[16].

A proletárdiktatúra körülményei között a szocialista gazdaság építése szempontjából elsőrendű jelentősége van annak, hogy a tömeget a munkához, a társadalmi tulajdonhoz való szocialista viszonyra neveljük, s kialakítsuk az új, tudatos munkafegyelmet. Lenin a szovjet munkások első kommunista szombatjaiban a tömegek nagyszabású alkotó kezdeményezését, a munkásságnak a maradiság, a saját évszázados szokásai, előítéletei, a burzsoá hagyományok fölött aratott győzelmét látta. Olyan fordulat kezdődött ezzel, amely összehasonlíthatatlanul mélyrehatóbb és nehezebb, mint a burzsoázia megdöntése volt 1917 októberében.

A Szovjetunió munkásosztályának és parasztságának szocialista tudata nem egyazon időben alakult ki, s a fejlődésnek ezen a téren is megvoltak a maga sajátosságai. Társadalmi jellegénél, gazdasági helyzeténél fogva a munkásosztály a legfogékonyabb a szocialista ideológia iránt. Ezért a szocialista ideológia, melyet a Kommunista Párt vitt be a munkásmozgalomba, már a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előestéjén Oroszország munkásosztályának uralkodó ideológiájává vált. A szocializmus építése során pedig a munkásosztály előbb nevelődött át a szocializmus szellemében, előbb szabadult meg a régi társadalom évszázados szokásaitól, előítéleteitől, mint a társadalom többi rétegei. A szocialista verseny terjedése a munkásosztály szocialista öntudatának növekedését is mutatta. A mun-

[16] *Sztálin* Művei. 6. köt. 275. old.

kásosztály számbelileg gyarapodott, a parasztságból kikerülő újabb milliókkal egészült ki, s az új munkások is a szocialista munkásosztály képmására és mintájára nevelődtek át.

A szovjethatalom, a munkás-paraszt szövetség lenini eszméi, a szocialista forradalom eszméje, a népek közötti béke eszméi — a leninizmus e rendkívül fontos alkotóelemei már a Nagy Októberi Szocialista Forradalom kitörése előtti időben győzedelmeskedtek a dolgozó parasztok között, és a forradalom győzelmének igen fontos előfeltételéül szolgáltak. De ez még nem jelentette azt, hogy a parasztság tudata szocialistává vált. A parasztság a kollektivizálásig az egyéni kistulajdonosok osztálya maradt, s zömét fogva tartotta a kispolgári ideológia. A Kommunista Párt, a szovjet állam, a munkásosztály a szovjet rend fennállásának első évei óta terjesztette a parasztság körében a szocializmus, a szocialista kollektivizmus eszméit. A paraszti tömegek fokozatosan, a párt propagandájának hatására, de elsősorban saját tapasztalatuk alapján mindinkább meggyőződtek arról, hogy feltétlenül szükséges és előnyös az egyéni gazdálkodást a kollektív, szocialista gazdálkodással felcserélni. De azzal, hogy a paraszt belépett a kolhozba, még nem vált nyomban szocialistává: az emberek tudata elmarad életmódjuk változásaitól. A szovjet államra és a Kommunista Pártra hárult az a nagy feladat, hogy a kolhozparasztot szocialista szellemben nevelje, hogy leküzdje az évszázadok során beléoltott individualista lelkületet, s a szovjet parasztokat a szocialista társadalom tudatos építőivé formálja át. A parasztság szocialista átnevelésének fő gazdasági alapja a kolhozrendszer volt. A kollektivizálás győzelme fényesen megcáfolta azokat a mensevik, trockista és egyéb burzsoá elméleteket, amelyek szerint a dolgozó parasztság nem képes a szocializmus útjára térni, nem képes elszakadni a magántulajdontól, s a munkásosztály hasztalanul fáradozik azon, hogy a parasztságot a szocializmus építésébe bevonja.

A szocializmus építésének tapasztalatai megcáfolták a mensevikeknek, a jobboldali szocialistáknak és a leninizmus egyéb ellenségeinek azokat az állításait is, hogy a proletariátusnak előbb kulturális forradalmat kell végrehajtania, át kell nevelnie az embereket, meg kell teremtenie a gazdaság és a kultúra minden területén a maga képzett kádereit, a maga értelmiségét, és csak azután hajthatja végre a szocialista fordulatot, veheti át a hatalmat és építheti a szocializmust. A gyakorlat igazolta a leninizmusnak azt a tételét, hogy csak a proletariátus hatalomra-

jutása után, az új politikai rend talaján hajtható végre a kultúrforradalom. A munkásosztály csak a szocialista forradalom után, a proletariátus diktatúrájának alapján teremtheti meg a maga szocialista, népi értelmiségét, szocialista kádereit.

A szovjet szocialista állam fennállásának első éveiben a szocialista értelmiség sorai még igen gyérek voltak, a régi értelmiség jelentős része viszont a burzsoá és kispolgári ideológia befolyása alatt állt. Csak a kultúrforradalom teremtette meg a munkások és parasztok közül kikerült sokmillió főnyi új, szocialista értelmiséget. Ugyanakkor a régi, forradalom előtti értelmiség túlnyomó része is átnevelődött, kijárta a szocialista ideológia iskoláját.

A szocialista forradalom győzelméért vívott osztályharcban, a szocializmus építésében, az új társadalom építésében felmerülő nehézségek leküzdése során a Kommunista Párt roppant nagyszabású feladatot oldott és old meg: átnevel egy kétszázmilliós népet a kommunizmus nagy eszméi, a marxizmus-leninizmus szellemében. Ma a szovjet szocialista ideológia az egész nép ideológiájává lett. A szovjet társadalom minden rétege, a szovjet emberek abszolút többsége tudatosan vallja a szovjet ideológia tartalmát alkotó szocialista eszméket, és ezeket az eszméket követi tevékenységében, munkájában, egész társadalmi és magánéletében.

A szocialista gazdaság építésében elért eredmények és a tömegek szocialista tudatosságának fejlődése kölcsönösen feltételezik egymást, egyik serkenti a másikat. A szovjet nép szocialista tudata a szovjet társadalom szocialista életformáját tükrözi, és egyúttal elősegíti a szocializmus további sikereit. A szovjet társadalom anyagi életfeltételeiben bekövetkezett gyökeres fordulat gyökeres változást hozott létre a nép legszélesebb tömegeinek tudatában is : megváltozott a munkához való viszonyuk, lelki alkatuk, megváltoztak erkölcseik, szokásaik, megváltozott egész világnézetük. A szocialista tudat nem spontánul, nem önmagától jutott el a győzelemhez; ez a győzelem úgy született meg, hogy harcoltunk a burzsoá és kispolgári ideológia mindenfajta áramlata ellen, hogy a Kommunista Párt és a szovjet szocialista állam rendszeres, szívós nevelőmunkát fejtett ki.

6. A szocialista tudat főbb vonásai. A szovjet ember szellemi arculata

A szovjet nép szocialista tudata a legfejlettebb társadalmi tudat. A szocialista tudat sziklaszilárd elméleti alapja és fő tartalma a marxizmus-leninizmus. A szocialista ideológia *tudományos* jellegénél fogva nagy és hatékony erő — átalakító erő. Korunkban a burzsoá hazugsággal, a társadalmi életre vonatkozó torz nézetekkel szemben áll egy más ideológia, a társadalmi fejlődéstörvények ismeretétől áthatott világos, tudományos szocialista tudat.

A tőkés társadalomban uralkodó burzsoá ideológia, melynek célja a kizsákmányolás és az elnyomás fenntartása, reakciós ideológia, ezzel szemben a szocialista tudatot, amely ellenségesen áll szemben az ember ember általi elnyomásának minden formájával, a forradalmiság jellemzi. A forradalmi lendület, mely a leninizmus jellemző vonása, a szocialista tudatnak igen fontos sajátossága. A szocialista ideológiának a munkásosztály természetéből következő *forradalmisága* fejeződött ki a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban, azokban a forradalmi, szocialista átalakulásokban, amelyek a szovjet népek gazdasági, politikai és kulturális életében végbementek.

A Kommunista Párt arra neveli a szovjet népet, hogy gyűlöljön mindent, ami ósdi és elavult, ami sablonos és maradi, mindent, ami megkövesedett és konzervatív. A párt fejleszti a népben az új iránti érzéket, mely a legbecsesebb tulajdonságok egyike. Ez nyilvánul meg a munkamódszereket forradalmasító szocialista verseny mennyiségi és minőségi növekedésében és fejlődésében. A párt, a szovjet nép szocialista tudatának forradalmisága, *a valóság megváltoztatására törekvő életfelfogása* fényesen megmutatkozik a kommunizmus építésének hatalmas, valóban forradalmi lendületében.

A szovjet nép tudatát demokratizmus hatja át, amely a szovjet társadalmi és politikai rend demokratizmusát tükrözi. A szovjet szocialista demokrácia a legfejlettebb típusú, a legkövetkezetesebb demokrácia, mert a nép itt valóban az ország igazi gazdája. Itt a nép irányítja az államot, s a népé a döntő szerep az ország politikai életében. A szocialista demokrácia alapvetően különbözik a burzsoá demokráciától, amely csak szavakban demokrácia, a valóságban a burzsoázia uralma. A szocialista demokratikus rend a szocialista ideológia gyakorlati megtestesülése.

A burzsoá ideológia a fajelmélet, a nacionalizmus, a sovinizmus eszméit terjeszti, a kölcsönös bizalmatlanság, az ellenségeskedés és gyűlölködés magvát hinti el a népek között, hozzájárul a társadalmi, a nemzeti és faji elnyomás rendszerének erősítéséhez. A szocialista tudatot a *nemzetköziség* jellemzi. A szocialista internacionalizmus ideológiája a népek közötti barátság, egyenjogúság és testvériség ideológiája, a dolgozók nemzetközi szolidaritásának az ideológiája. Ez az ideológia testesült meg a soknemzetiségű szovjet államban, melyben a Szovjetunió nemzetei és nemzetiségei egyenjogúan, testvéri együttműködésben élnek és kölcsönösen segítik egymást. A népek barátságának szocialista ideológiája egyetlen testvéri családba egyesíti a Szovjetunió népeit. Ez a barátság a szovjet társadalom fejlődésének mozgatóereje, a soknemzetiségű szocialista állam erejének és legyőzhetetlenségének forrása.

A szovjet emberek szocialista tudatának egyik legfontosabb vonása a *szovjet hazafiság*. A szovjet hazafiság — a szovjet szocialista haza szeretete és önzetlen, hűséges szolgálata. A szovjet hazafiság a szovjet emberek cselekedeteiben, a szocialista haza jólétéről és felvirágoztatásáról való gondoskodásukban ölt testet. A Nagy Honvédő Háborúban a szovjet hazafiság a fronton a katonák és a partizánok tömegméretben tanúsított hősiességében, a hátországban pedig a munkások, parasztok és értelmiségiek, a férfiak és nők hősies munkájában mutatkozott meg. A szovjet emberek hazafisága napról napra kifejezésre jut a munkában, a szocialista versenyben, szocialista államuk hatalmának erősítésében. A tettekben megnyilvánuló hazaszeretet, a szovjet népek nemzeti büszkesége, a szovjet emberek büszkesége népük hősi múltjára és jelenére, arra, hogy a szovjet nép volt az első, amely megdöntötte a kapitalizmust és létrehozta a leghaladottabb, legigazságosabb társadalmi rendet, a szocialista rendet, a legfejlettebb, szabad államot, a világ leghaladóbb kultúráját — mindez jogos és nemes érzés, amelyből a szovjet emberek újabb hőstettekhez merítenek erőt.

A militarizmus reakciós burzsoá ideológiájával ellentétben, amely a népek közötti háborúk hasznos és örök voltát hirdeti, a szocialista ideológia abból indul ki, hogy a háború történelmi kategória, vagyis múlandó jelenség az emberiség történelmében. A jelenlegi korszakban a háborúk az imperializmus gazdasági lényegéből következnek. Az imperializmus pusztulásával, a termelési eszközök magántulajdonának megszűnésével együtt örökre eltűnnek a háborúk is. Erre tanít a leninizmus. A szovjet

emberek szocialista tudatát áthatja a népek közötti békére való törekvés és az imperialista háborús gyújtogatók elleni gyűlölet.

A szovjet rend az imperialista háború elleni harc zászlaja alatt, a béke jegyében született. A szovjet állam, a Kommunista Párt vezetésével, fennállása óta következetes békepolitikát folytat, s a béke szellemében, a népek közötti békéért vívott harc szellemében neveli a szovjet népet. A szocializmus védelmezi a népek békéjét, a kapitalizmus szüli a háborúkat.

A burzsoá ideológiát áthatja az egoizmus és az individualizmus, az a felfogás, hogy az egyes ember csupán önmagáról gondoskodjék, csak a saját tulajdonával törődjék, még akkor is, ha ez mások kárára, a társadalom rovására történik. A szocialista ideológiát a kollektivizmus és az igazi humanizmus, az ember megbecsülése, az a felfogás hatja át, hogy törődni kell minden dolgozó emberrel, az egész dolgozó néppel. A szovjet ember jellemző vonása, hogy szocialista módon dolgozik, szocialista módon bánik a társadalmi tulajdonnal, és tudja, hogy az általános és az egyéni jólét megteremtése érdekében lelkiismeretesen kell munkálkodnia a társadalom javára.

A szocialista tudat lényegénél fogva ellenségesen áll szemben a burzsoá és kispolgári individualizmussal, amely a termelési eszközök magántulajdonának talaján fejlődött ki. „Az ember embernek farkasa", „ki-ki magáért — isten mindnyájunkért" — ilyen és ehhez hasonló egoista elvek uralkodnak a kapitalista világban. A szocializmus a magántulajdon megsemmisítésével együtt megsemmisíti ezeket az embertelen erkölcsöket is, és érvényre juttatja a kollektivizmus elvét. A magántulajdon elválasztja, a társadalmi tulajdon egyesíti az embereket.

A szocialista tudat egyik legfontosabb vonása az igazi humanizmus. A szocialista humanizmus a szocialista társadalmi rend emberiességét fejezi ki.

A szocialista rend azon alapul, hogy az ember felszabadult a kizsákmányolás és mindenféle elnyomás alól. Ez a rend biztosítja az ember sokoldalú fejlődését, fizikai és szellemi képességeinek, adottságainak, tehetségének kibontakozását. A szocialista társadalomban a legfőbb érték az ember. A szocializmusban a tudomány és a technika minden vívmánya az ember szolgálatában áll, az ember munkáját könnyíti meg. A kapitalizmusban éppen ellenkezőleg, az emberi munka megkönnyítésére hivatott tudományos és technikai vívmányok az elnyomásnak és a kizsákmányolás fokozásának az eszközei. „Látjuk — mondotta Marx —, hogy a gép, melynek csodatevő

ereje az emberi munkát könnyebbé és termékenyebbé képes tenni — éhínséget és elsatnyulást idéz elő. A gazdagság újonnan feltárt forrásai valami végzetes varázslat következtében nélkülözések forrásaivá válnak. Az ipar győzelmeit, úgylátszik, az erkölcsi értékek rovására vívják ki. Amilyen mértékben lesz úrrá az ember a természet felett, ugyanolyan mértékben esik az ember más emberek rabságába, vagy válik saját aljasságának rabjává. Úgylátszik, még a tudomány tiszta fénye sem ragyoghat másként, mint a tudatlanság sötét hátterén. Minden felfedezésnek, minden haladásnak eredménye nyilván az, hogy az anyagi erők szellemi létre tesznek szert, az emberi élet viszont a tompa anyagi erő színvonalára süllyed. És az ellentét egyfelől a mai ipar és tudomány, másfelől a nyomor és a bomlás között, ez az ellentét korunk termelőerői és termelési viszonyai között: kézzelfogható, uralkodó és vitathatatlan tény"[17].

A kapitalista rend embertelenségének megfelel a reakciós burzsoázia embergyűlölő, reakciós ideológiája. Az imperializmus a dolgozók leigázását, kizsákmányolását és elnyomását a végletekig fokozza.

Az emberi géniusz csak a szocializmusban szolgálja a népet, az alkotás ügyét, az egyszerű embermilliók boldogulásának biztosítását.

A szocialista társadalomnak mindezek a sajátosságai visszatükröződnek a szocialista tudatban.

A szocialista tudatnak sajátossága, hogy hisz az emberiség jobb jövőjében, hogy biztos a szocializmus és a kommunizmus szükségszerűen bekövetkező világméretű győzelmében. A szocialista tudatnak, a szovjet emberek ideológiájának jellemző vonása a *tettvágy*, *optimizmus*, *életöröm*. A pesszimizmus, a jövőtől való rettegés, a „világfájdalom" filozófiája a pusztulófélben levő osztályok filozófiája.

A szocialista ideológiát jellemző optimizmus tudományos alapokon nyugszik. A dolgozó tömegek ereje, a béke, a demokrácia és a szocializmus táborának ereje kimeríthetetlen és legyőzhetetlen. A Kommunista Párt vezette szovjet nép szilárdan halad a kommunizmus felé. A szocialista ideológia olyan szellemben neveli a néptömegeket, s főként az ifjúságot, hogy tettrekészek legyenek, higgyenek az erejükben, a kommunizmus világméretű diadalában.

---

[17] *Marx—Engels*. Válogatott művek. 1. köt. Szikra 1949. 335—336. old.

Ezek a szocialista ideológia egyes fontosabb vonásai; a Kommunista Párt, a szovjet állam ennek az ideológiának a szellemében neveli a szovjet népet; ezek a vonások jellemzik a szovjet emberek többségét.

Az emberek tudata, mint már mondottuk, elmarad létüktől, a társadalom anyagi életfeltételeinek változásától. Ebből következik, hogy még a szocializmus győzelme után is tovább élnek a régi társadalom *csökevényei*, a kapitalizmus csökevényei az emberek tudatában. A burzsoá ideológia maradványai, a magántulajdonos gondolkodásmódjának és erkölcsének csökevényei megmutatkoznak a szovjet emberek elmaradott részének a munkához való hanyag, lelkiismeretlen viszonyában, a szocialista tulajdon iránti nemtörődömségben, az állami és kolhozvagyon harácsolásában és fosztogatásában, a család iránti méltatlan, nem szocialista magatartásban stb. A legszívósabb maradványokhoz tartoznak a nacionalista előítéletek és a bürokratizmus csökevényei. A régi társadalom legmélyebben gyökerező csökevényei, az elmaradottság legnehezebben leküzdhető megnyilvánulásai közé tartoznak a vallási hiedelmek. Jóllehet a Szovjetunióban megsemmisült a szocialista-ellenes eszmék, nézetek, hangulatok gazdasági talaja, de még fennmaradtak a szétvert osztályok maradványai, még megvannak azoknak a szétzúzott politikai csoportoknak a maradékai, amelyek ellenségesen álltak szemben a szovjethatalommal; ezek még támogathatják és terjeszthetik az ilyen nézeteket és hangulatokat. Nem szabad megfeledkezni a kapitalista környezetről sem, mely idegen nézeteket, eszméket és hangulatokat csempész be a szocializmus országába. „Ne feledjük — mondotta Malenkov elvtárs a XIX. pártkongresszuson —, hogy a szovjet állam ellenségei mindenféle egészségtelen hangulatokat igyekeznek kelteni, szítani és terjeszteni, megkísérlik, hogy ideológiailag lezüllesszék társadalmunk ingatag elemeit"[18].

Az emberek tudatában élő kapitalista csökevényeket az új társadalom életében és építésében jelentkező nehézségek és ellentmondások is táplálják.

Az emberek tudatában élő kapitalista csökevények nem halnak el önmaguktól. Ezek a csökevények rendkívül szívósak, és növekedhetnek is, különösen a kapitalista környezet hatására. A szocialista ideológia befolyásának bárminemű csökkenése a

[18] Az SZKP XIX. kongresszusa. (Második, bővített és javított kiadás.) Szikra 1953. 108—109. old.

burzsoá ideológia befolyásának növekedését jelenti. Ezért a Kommunista Párt mindenkor erélyesen harcolt és harcol az emberek tudatában még meglevő kapitalista csökevények ellen, nagy figyelmet fordít az ideológiai munkára, a dolgozók kommunista nevelésére, a burzsoá ideológia megnyilvánulásai elleni harcra, felvértezi a kádereket a marxizmus-leninizmus fegyverével.

7. A társadalmi tudat különböző formái

Megvizsgáltuk a társadalmi eszmék keletkezésének és változásának törvényeit és a társadalom fejlődésében betöltött szerepüket. Most azt kell megvizsgálnunk, hogy melyek a társadalmi tudat egyes formái, és milyen sajátos szerepük van az egyes tudatformáknak a társadalmi életben, a társadalom fejlődésében. A politikai és jogi ideológia függ össze a legszorosabban a társadalom gazdasági alapjával. Ezért a társadalmi tudatformák vizsgálatát a politikai és a jogi ideológiával kell kezdenünk.

a) *A politikai és jogi ideológia*

A politika — osztályok közötti viszony; a politika a legsűrítettebb és a legáltalánosítottabb formában fejezi ki az osztálytársadalom gazdaságát, egy bizonyos osztály érdekeit, az osztályok viszonyát, az osztályok harcát.

Az ideológia politikai és jogi formái éppoly szorosan és elválaszthatatlanul függnek össze egymással, mint az állam és a jog.

A politikai ideológia a legsűrítettebb formában fejezi ki egyik vagy másik társadalmi osztálynak az érdekeit, céljait és viszonyát a társadalom többi osztályaihoz, rétegeihez és az államhoz. A politikai ideológia egyik vagy másik osztálynak azokat az eszméit és nézeteit tartalmazza, amelyek kifejezésre juttatják az illető osztálynak az osztályharcra, a forradalomra, a nemzeti felszabadító mozgalmakra és a nemzetek kölcsönös viszonyára vonatkozó állásfoglalását; a politikai ideológia felöleli a társadalom politikai berendezkedésének problémáit, az állam és a jog, a háború és a béke stb. problémáit.

A jogi ideológia lényegében ugyanezt a problémakört foglalja magában, és a jogelméletekben, az embereknek a törvényességről és törvényellenességről alkotott felfogásában jut kifejezésre.

Az adott társadalomban uralkodó jogi ideológia az uralkodó osztály ideológiája, és a törvényhozásban, a jogi intézmények gyakorlatában jut kifejezésre. A jogi ideológia ezekkel az intézményekkel együtt az adott társadalom felépítményének egy része.

A munkásosztály politikai és jogi ideológiáját a marxizmus-leninizmus, a kommunista pártok programja, e pártok jelszavai (felhívásai), a Szovjetunió Alkotmánya és a népi demokratikus országok alkotmányai fejezik ki. A burzsoázia politikai és jogi ideológiáját a burzsoá politikai elméletek és jogelméletek, a burzsoá államok alkotmányai, valamint a burzsoá pártok és kormányok programjai, deklarációi és jelszavai fejezik ki.

A politikai és jogi ideológia áthatja a társadalmi tudat összes többi formáit: az erkölcsöt, a vallást, a művészetet, a tudományt, a filozófiát. A politikai ideológia, amely maga is alá van vetve a többi társadalmi tudatforma hatásának, óriási hatást gyakorol ezekre a tudatformákra.

A kizsákmányoló osztályok politikai és jogi ideológiájukat arra használják fel, hogy politikájukat és jogrendszerüket „osztályokon kívül állónak", „osztályok felett állónak", „nemzetinek", „történelem felettinek", „istentől eredőnek" vagy „természetesnek" tüntessék fel. De annak ellenére, hogy a kizsákmányoló osztályok ideológusai így álcázzák és fetisizálják a politikát és a jogot, a politikai és jogi ideológia területén mégis sokkal könnyebb kimutatni a gazdasági alap, az anyagi érdekek meghatározó szerepét, tehát a politikai és jogi elméletek és nézetek osztálylényegét, mint az ideológia többi formáiban. Mind több és több ember számára válik ma mindenütt világossá, hogy világviszonylatban két politikai ideológia, kétféle jogtudat áll egymással szemben és harcol egymással: a néptömegek érdekeivel egybevágó proletár ideológia, és a burzsoá ideológia, amely a kizsákmányolók gazdasági és politikai érdekeit fejezi ki, és ellentétben van a dolgozók érdekeivel.

A munkásosztály politikai és jogi ideológiáját tudományosan megalapozza a marxizmus-leninizmus, az osztályharc és a proletárdiktatúra marxi elmélete, a burzsoá és a proletárállam és jog lényegéről szóló marxista tanítás, a szocialista proletárforradalomról, a kapitalizmus elkerülhetetlen pusztulásáról és a szocializmus győzelméről szóló marxista tanítás. A marxista politikai nézetek kifejezésre jutnak abban a tanításban is, amely az imperializmus korszakában kirobbanó háborúk okairól és lényegéről, az igazságos és igazságtalan háborúkról, a két

ellentétes társadalmi rendszer — a szocialista és a kapitalista rendszer — egymás mellett élésének és békés versengésének lehetőségéről szól. A marxizmus-leninizmus következetesen harcol a népek békéjéért, az imperializmus ellen, az új világháború gyújtogatói ellen. A marxista politikai ideológia síkraszáll valamennyi nemzet és faj egyenjogúságáért és barátságáért, a népek nemzeti szuverenitásáért és nemzeti függetlenségéért. A szocialista politikai nézetek testesülnek meg a szovjet szocialista állam és a Szovjetunió Kommunista Pártja politikájában és egész gyakorlati tevékenységében, valamint egyéb országok marxista pártjainak politikájában.

A burzsoázia politikai és jogi ideológiája ezzel ellentétben a munkásosztály és minden dolgozó elnyomására irányul. A jelenkori burzsoázia reakciós erő. Ideológusai politikai és jogi elméleteikben indokolni próbálják, hogy miért veti el a burzsoázia a demokráciát, hogy miért tartja szükségesnek a dolgozók elnyomására szolgáló végrehajtó hatalom erősítését. A legnyíltabban reakciós jellegűek a fasiszta politikai és jogi elméletek. De miután a fasizmus Németországban, Olaszországban és Japánban, ahol politikai uralma idején a legvéresebb gazságokat és bűntetteket vitte véghez, elvesztette hitelét és politikailag csődöt mondott, az imperialista burzsoázia és ideológusai a fasizmust elködösített formában, a demokráciáról szóló zajos handabandázás mögé rejtve kezdték védelmezni és megvalósítani. A politikai rendszer fasizálódik az Egyesült Államokban, valamint az általa megszállt Nyugat-Németországban és Japánban, továbbá az Egyesült Államoktól függő néhány más kapitalista országban is. Fasiszta diktatúra van Spanyolországban és Portugáliában.

Az Egyesült Államokban a politikát és a bíráskodást bírósági önkény, törvénytiprás, a munkásmozgalom legkiválóbb harcosaival szemben alkalmazott erőszak fasiszta módszerei, a középkori „boszorkányperekre" emlékeztető bírósági eljárások, inkvizíciós pörök jellemzik. A burzsoá reakció ideológusai pedig arra törekszenek, hogy „elméletileg" megalapozzák a burzsoá államok fasizálódását.

1952-ben New Yorkban megjelent egy könyv, melynek a címe: „Az Egyesült Államok külpolitikája, külpolitikai szervezete és irányítása". A könyv a Wilson-alapból létesített egyik kutatócsoportnak a beszámolója. Ennek a „kutatómunkának" a szerzői megkísérlik ideológiailag igazolni az Egyesült Államok fasizálódását, követelik a végrehajtó hatalom még fokozottabb megerősítését és az Egyesült Államok elnöke jogkörének olyan

kiszélesítését, hogy az elnök ellenőrzés nélkül kormányozhasson. Az Egyesült Államok jelenlegi reakciós kongresszusával nincsenek megelégedve, nem tartják elég reakciósnak, és jogokkal nem rendelkező, pusztán regisztráló szervvé akarják lefokozni. A könyv szerzőinek véleménye szerint a végrehajtó hatalom szerveiben a katonáknak kellene vinniük a döntő szerepet, főként a hadügyminiszternek. A hadügyminiszternek és a „hivatásos hadvezéreknek" kellene szerintük a külpolitikai kérdéseket, a háború és a béke kérdéseit eldönteniük. A szerzők követelik, hogy még jobban erősítsék meg a kémhálózatot és az állampolgárok gondolatai felett gyakorolt ellenőrzést. Ez a könyv az imperialista rablóháborúk dicsőítése és helyeslése. „Bár a háború minden formájában borzalmas — írják ezek a szerzők —, és totális formában majdnem elviselhetetlen, mégsem jelenti a legrosszabbat ... Ezért a háború és a háborúra való felkészülés a politika elengedhetetlen alkotórésze" (160. old.). Ilymódon az „elfogulatlan" kutatás leple alatt az imperialisták érdekében a háborúk „szükségszerűségének" hazug, népellenes eszméjét próbálják a köztudatba becsempészni. Ezek a „kutatók" azt állítják, hogy a háború a nemzetközi kérdések megoldásának egyedüli eszköze. Az Egyesült Államok imperialista külpolitikájának „filozófiai" megalapozása érdekében a szerzők be akarják bizonyítani, hogy ennek a politikának az alapja „az emberi természet kiirthatatlan rút tulajdonságaiban", az embernek a rosszra való veleszületett hajlamában rejlik. Ezért az emberek irányításának egyedüli eszköze az erőszak. Az „Egyesült Államok külpolitikája ..." című könyv az első betűtől az utolsóig nem egyéb, mint a fasizmus, a fasiszta kül- és belpolitikai módszerek hirdetése.

Az imperializmus angol ideológusa, Bertrand Russell ezt írja: „A nemzetek közötti kapcsolatokban kevesebb szabadságnak kell lennie, mint most van. Ez a nevelésre is vonatkozik" („Az emberi tevékenység rugói", az *Atlantic* című folyóiratban megjelent cikk, 1952 március). Russell tehát az állam fasizálására, a néptömegek elnyomására, a nemzeti szuverenitás felszámolására buzdít. Nietzsche és a hitleristák eszméit követve Russell a történelem fő mozgatóerejét a hatalomra való törekvésben, a hatalomvágyban látja.

A francia reakció egyik képviselője, L. Rougier professzor, „Franciaország alkotmányt keres" (Párizs 1952.) című könyvében elméletileg indokolni próbálja a francia és az amerikai burzsoáziának az 1946-os francia alkotmány gyökeres felülvizsgá-

latára vonatkozó követelését. Rougier az egekig magasztalja az Egyesült Államok reakciós politikai rendszerét, támadja azokat a törvényeket, amelyeket a munkások nyomására a francia parlament az együttműködők és a fasiszta sajtó ellen hozott, követeli ezeknek a törvényeknek hatályon kívül helyezését.

A jelenkori burzsoázia politikai eszméi között tekintélyes helyet foglal el „a nemzeti szuverenitás elavultságának" eszméje. Az imperialista burzsoázia — különösen az amerikai burzsoázia — politikai ideológusai, valamint a jobboldali szocialista vezérek gyalázzák a népek nemzeti szuverenitását és függetlenségét, s azt az eszmét hirdetik, hogy „világkormányt" kellene alakítani — az Egyesült Államok égisze alatt. A „világállamra" és a nemzeti szuverenitás megszüntetésére vonatkozó propaganda során a modern technikára, főként a haditechnika és a közlekedés fejlettségére hivatkozva akarnak ideológiai alapot nyújtani a kozmopolitizmusnak. A repülőgép és az atombomba korában — írják a burzsoázia ideológusai — a népek nemzeti szuverenitása éppen olyan anakronizmus, mint a középkori feudális elkülönültség a XVIII. század kezdetén. Az imperializmus ideológusai úgy vetik fel a „világkormány" létrehozásának, a nemzeti függetlenség megszüntetésének kérdését, mint a háború elhárításának feltételét.

A kozmopolitizmus ideológiája, a „világkormány" eszméje a valóságban nem egyéb imperialista ideológiánál, a háború előkészítésének ideológiájánál, nem egyéb mint a fosztogatásban és rablásban első helyen álló imperializmusnak, az amerikai imperializmusnak a népek leigázását szolgáló ideológiája.

A csupán hat nyugat-európai országot magában foglaló és a többi európai országokkal szembeállított agresszív „Egyesült Európa", az úgynevezett „Európai Védelmi Közösség" és a „Nyugat-európai Szövetség" terve — mindez az Egyesült Államok imperialista politikájának eszköze. Az Egyesült Államok imperialista monopóliumai nem férnek már a nemzeti keretek közé, más országok rovására szeretnének még nagyobb profitot bezsebelni, világuralomra akarnak jutni. Másrészt az olyan országok uralkodó burzsoáziája, mint Franciaország, Olaszország, Nyugat-Németország, Japán, a saját népétől való félelme miatt lemond a nemzeti szuverenitásról, sárba tapossa a nemzeti függetlenség zászlaját, meghajol az amerikai imperializmus előtt, tőle vár segítséget saját népe ellen.

Ezekből az okokból kifolyólag a kozmopolitizmus ideológiáját

nemcsak az Egyesült Államok, hanem más országok burzsoáziája is felkapta. A kapitalizmus mindig kozmopolita volt. A burzsoázia mindenkor elárulta a nemzeti érdekeket, mihelyt veszély fenyegette osztályérdekeit. A jelenlegi korszakban, melyre a kapitalista monopóliumok uralma a jellemző, ez még élesebben mutatkozik meg. A burzsoázia ott látja „hazáját", ahol maximális profitja biztosítva van. A maximális profit biztosítása érdekében a kapitalista monopóliumok megállapodásokat kötnek egymással a világ népeinek közös kirablására. A burzsoá kormányok, hogy a kapitalizmust fenntartsák, életét meghosszabbítsák, titkos egyezségeket kötnek, katonai blokkokat hoznak létre, melyek a Szovjetunió ellen és a szocialista tábor más országai ellen, úgyszintén a kapitalista országok munkásmozgalma és a gyarmati népek nemzeti felszabadító mozgalma ellen irányulnak. Az imperialisták kozmopolita ideológiája arra törekszik, hogy igazolja és megindokolja a burzsoázia kozmopolita politikáját és főként az Egyesült Államok imperialista politikáját. Az amerikai burzsoázia kozmopolita ideológiájában az Egyesült Államok nacionalizmusa, eszeveszett világuralmi törekvése jut kifejezésre. Franciaország, Olaszország és az Egyesült Államoktól függő többi ország burzsoáziájának kozmopolitizmusa a nemzeti érdekek elárulása.

Nincs olyan nép a világon, melynek ne lenne érdeke a béke. A dolgozók gyűlölik a háborút. A szocialista ideológia, amely a népek alapvető érdekeit fejezi ki, erősíti a népek közötti békét. A szovjet kormány és a népi demokratikus államok olyan politikát folytatnak, melynek célja a vitás kérdések békés tárgyalások útján történő megoldása.

Az amerikai imperialisták politikai ideológiájának fegyvertárában tekintélyes helyet foglal el, amint már az első fejezetben említettük, a fajelmélet, a geopolitika, valamint az erőfölény megszerzésének elmélete, az „erőpolitika". Az amerikai imperializmus ideológusai és vezérei az imperializmus, az amerikai kapitalista monopóliumok érdekében síkraszállnak az erőpolitika, az erőszak, az imperialista rablás politikájának védelmében. Megvásárolható burzsoá professzorok pedig igyekeznek „tudományosan" megindokolni ezt a rabló politikát. Amikor ezek a reakciós professzorok arról elmélkednek, hogy mi az erő és az erőszak szerepe a nemzetközi politikában, az Egyesült Államok és az északatlanti tömb rendelkezésére álló modern katonai felszereléseket, atom- és hidrogénbomba-készleteket, repülőgépeket és tankokat veszik alapul. De számításukból

kihagyják a legnagyobb történelmi erőt — a néptömegeket. Pedig végső soron ennek az erőnek van döntő jelentősége.

A jelenkori burzsoázia politikai ideológiájának legfőbb tartalma a kommunistaellenes propaganda, a Szovjetunió és a népi demokratikus országok elleni gyűlölet hirdetése. A burzsoázia a kommunistaellenes hadjáratot már száz évvel ezelőtt meghirdette, amikor a kommunizmus a burzsoázia számára még csak riasztó „kísértet" volt. Ma a kommunizmus már hatalmas erővé növekedett, és ez az erő nemcsak a nemzetközi munkásmozgalomban mutatkozik meg, hanem a Szovjetunió és a népi demokratikus országok hatalmában is. A szocializmus országára, a Szovjetunióra, úgy tekintenek a világ népei, mint a civilizáció megmentőjére, a hitleri zsarnokság legyőzőjére, mint a béke, az igazi demokrácia és szocializmus következetes védelmezőjére. A kommunista pártok hű szószólói és védelmezői a munkásosztály és valamennyi dolgozó érdekeinek; igazi hazafiságtól áthatva védelmezik a nemzeti függetlenséget, küzdenek a fasizmus és a háború ellen, harcolnak a békéért, a demokráciáért és a szocializmusért. Ez az oka annak, hogy a proletár politikai ideológia befolyása világszerte növekedik a néptömegek körében. Ez az oka annak, hogy a burzsoázia gyűlöli a kommunizmust.

A jelenkori burzsoázia politikai ideológiájának alapvető gyengesége az, hogy nincsenek és már nem is lehetnek *semmilyen pozitív eszményei*, mert a kapitalizmus túlélte önmagát. A burzsoázia már csak nyomort, anyagi romlást, elnyomást és pusztító háborúkat nyújthat a népeknek.

A történelem színpadáról lelépő egyetlen osztály sem képes azonban nyíltan beismerni politikai és erkölcsi csődjét. A burzsoázia sem. Ezért hazug és képmutató a burzsoá ideológia. Ezért kénytelenek a burzsoá ideológusok és politikusok a demagógia legkörmönfontabb formáihoz folyamodni, hogy tévútra vezethessék a dolgozókat, és menthessék a kapitalizmust — bármi áron.

A néptömegek burzsoá becsapásának egyik legfontosabb eszköze a jobboldali szocialisták ideológiája. Az „osztálybéke", a proletariátus és a burzsoázia „együttműködésének" hirdetése, a reformizmus, a szocializmusba való „békés belenövés" eszméje, a kapitalizmus „demokratizálódásának" és a kapitalista profitból való munkásrészesedésnek eszméje, a hagyományos kapitalizmusnak „intellektuális kapitalizmussá" válását hirdető elmefuttatások, a munkások erkölcsi öntökéletesedésének pré-

dikálása — mindezzel a jobboldali szocialisták ideológiája a kapitalizmust akarja igazolni. Szocialista és demokratikus frázisok mögé bújva egész sereg jobboldali szocialista vezér a valóságban olyan politikát folytat, mely a munkásosztály ellenségeinek, a szocializmus, a béke és a demokrácia ellenségeinek érdekeit szolgálja.

A jobboldali szocialisták ideológiája és politikája — burzsoá ideológia és burzsoá politika a munkásmozgalomban. A mai jobboldali szocialista vezérek elődei, a II. Internacionálé ideológusai, áruló tevékenységüket a marxizmus revíziójával, Marx tanításának „módosításaival" kezdték. Manapság a jobboldali szocialisták vezérei teljesen szakítottak a marxizmussal, és nyíltan ellene foglalnak állást.

Morgan Phillips, a jobboldali szocialisták „Internacionáléjának" elnöke, az angol Labour Párt egyik vezetője, kijelentette:

„Az angol szocialisták teljesen elvetik a marxizmust és az osztályharc elvét, minden formájában és megnyilvánulásában... Az angol munkásmozgalomra mélyreható befolyást gyakorolt a vallásos mozgalom, és az angol munkásmozgalom hű marad ehhez. Nem ismerjük el sem a marxizmust, sem a materializmust, sem pedig az osztályharcot."

Ez a szellem árad a jobboldali szocialista „Internacionálé" kongresszusának deklarációjából is, jóllehet a demokráciáról hangoztatott hazug frázisokba burkolva. A phillipsek a nemzetközi munkásmozgalomban győzelmet aratott nagyszerű marxi tanítással a vallási zagyvaságokat állítják szembe, a társadalom fejlődéstörvényeiről szóló tudomány világosságával a szellemi sötétséget, a materializmussal a vallási misztikumot, az igazsággal a hazugságot.

A francia jobboldali szocialisták, angol kollégáikhoz hasonlóan, nyíltan szakítottak a marxizmussal. A párizsi jogi fakultás professzora, Mossé a *Revue Socialiste* (1951. 40. szám) című folyóiratban a következőket írta:

„Mélyreható különbség van a marxizmus és a francia szocializmus filozófiája között... Mi közelebb állunk a katolikus szocializmushoz, amely immár néhány év óta csodálatosan közeledett az igazi szocializmushoz."

A jobboldali szocialista vezérek ideológiájának és politikájának lényege tehát: a misztika, a vallási előítéletek, a Vatikánnal, a szellemi és politikai reakció legsötétebb erőivel való szövetség hirdetése; elvetik a burzsoáziával szembeni erőszakot, de egyetértenek azzal, hogy a rendőrség és a katonaság erőszakot alkalmazzon a proletariátussal szemben; jámborságot és megbékélést prédikálnak a munkásoknak, áldásukat adják a hóhérokra és azokra, akik Franciaországban, Olaszországban, az Egyesült Államokban és a gyarmatokon megfojtják a szabadságot; megtagadják a marxizmust és az osztályharcot, s nyíltan hirdetik

az osztálybékét, a burzsoáziával való osztályegyüttműködést, a kapitalizmus védelmét általában, s különösen a fegyverkezési politikának és a kozmopolitizmus imperialista ideológiájának a védelmét — íme ez a jobboldali szocialista vezérek ideológiájának és politikájának a lényege. Az imperialista kapitalizmust demokratikusnak kiáltják ki. Az angol labouristák a monopolista államkapitalizmust és a kapitalista államosítást szocializmusnak tüntetik fel. Bár számos tény bizonyítja, hogy a proletariátus és a burzsoázia közötti szakadék mélyül, a jobboldali szocialisták kijelentik, hogy az osztályhatárok elmosódnak, hogy a burzsoából lassanként alkalmazott lesz, aki csupán irányítja a vállalatot. Az angol labouristák, amikor néhány iparágat államosítottak, Angliát szocialista országnak nyilvánították. A valóságban a labouristák által végrehajtott államosításnak semmi köze sincs a szocializmushoz. A vállalatok tényleges értékét meghaladó megváltási áron végrehajtott államosítás a burzsoázia profitjának növekedéséhez vezetett, míg a dolgozóknak csak az újabb adóterhek jutottak.

A labouristák „szocialista" politikájának lényegét igen jól fejezte ki az egyik labourista vezető — Morrison:

„Szeretném, ha minden kereskedő és vállalkozó megértené, hogy a labourista kormány nem ellensége, megértené, hogy ennek a kormánynak minden minisztere kezet akar nyújtani neki, úgy akar vele bánni, mint emberrel és testvérrel, és segíteni akarja őt abban, hogy kereskedelmi vagy ipari vállalkozását még gyümölcsözőbben folytathassa, mint azelőtt." Ennél a nyilatkozatnál jobban nem is lehetne megértetni az Angliában végrehajtott labourista államosítás lényegét, az úgynevezett „demokratikus szocializmus", a „vegyes gazdaság" politikájának lényegét.

A jobboldali szocialista vezérek nem a kapitalizmus elleni harcot tekintik feladatuknak, hanem a kapitalizmus védelmét, megmentését, nem a burzsoázia elleni harcot, hanem a burzsoázia megvédését. Mivel a munkásosztály a jobboldali szocialistákkal mitsem törődve a burzsoázia ellen lépett és lép fel, a jobboldali szocialisták az osztályharcban a burzsoázia, a burzsoá kormányok mellé állnak a proletariátussal szemben. A jobboldali szocialisták a valóságban a szocializmus ellen, a burzsoá állam demokratizálása ellen, a burzsoá állam fasizálása mellett szállnak síkra. A jobboldali szocialisták úgynevezett „demokratikus szocializmusa", a burzsoáziával összeegyeztetett szocializmus nem egyéb a tömegek becsapásánál. A jobboldali szocialisták ideológiai tevékenységének fő tartalma — akárcsak gazdájuké, a burzsoáziáé — harc a kommunizmus ellen, a Szovjetunió és a népi demokratikus országok ellen.

A jobboldali szocialista pártok tevékenységének értelmét és

legfőbb rendeltetését nyíltan kifejezte Depreux francia jobboldali szocialista, aki a következőket mondta:

„Úgy gondolom, szocialista párt számára... csak egy probléma van: hogyan lehet a kommunista párt soraiban zavart kelteni? Hogyan tudnánk megszüntetni a francia munkásosztályra gyakorolt nagy kommunista befolyást?"

A jobboldali szocialista vezérek semmitől sem riadnak vissza, hogy félrevezethessék a munkásosztályt, hogy kiöljék belőle a saját erejébe, abba a képességébe vetett hitet, hogy meg tudja dönteni a kapitalizmust és kezébe tudja venni országának sorsát. Szakadást idéznek elő a munkásosztály soraiban, s így gyengítik a munkásosztály erejét. A nyugat-európai országok jobboldali szocialistái támogatják saját burzsoáziájuk és az amerikai burzsoázia reakciós politikáját. Nem hiába emelte ki Harriman amerikai bankár a jobboldali szocialistáknak a kapitalizmus szolgálatában szerzett érdemeit. 1949 januárjában Harriman a rádióban kijelentette: „A nyugat-európai szocialisták az Egyesült Államok legjobb szövetségesei."

Az amerikai burzsoázia és az európai országok burzsoáziája a jobboldali szocialistákra támaszkodva azt a feladatot tűzte maga elé, hogy „megszerzi az európai munkásosztály bizalmát és szétzúzza a kommunista propagandát". De elmúltak már azok az idők, amikor a burzsoáziának és ügynökségének — a jobboldali szocialista vezéreknek — viszonylag könnyen sikerült megtéveszteniük a dolgozó tömegeket. A kapitalizmus ellentmondásai növekednek. A gyarmatok nemzeti felszabadító mozgalma aláássa az imperializmus alapjait. Az imperialista gyarmattartó országok burzsoáziája egyre nehezebben tud manőverezni; nem állíthatja meg a történelmi fejlődés menetét, amely elkerülhetetlenül a burzsoázia pusztulásához vezet.

A dolgozó tömegek saját tapasztalataik alapján mindinkább meggyőződnek a kommunista pártok ideológiájának és politikájának igazságáról, és a jobboldali szocialista vezérek ideológiájának és politikájának áruló voltáról. A jobboldali szocialisták, amikor Angliában, Olaszországban, Franciaországban, Finnországban és más országokban hatalomra kerültek, hatalmukat a kapitalizmus védelmére, a dolgozók elnyomására, a szocializmus visszaszorítására használták fel.

Miután a munkásosztály a Szovjetunióban és a népi demokratikus országokban hatalomra jutott, megnövekedett a marxista-leninista politikai ideológia befolyásának ereje. Ma a dolgozók összehasonlítják a két rendszer — a kapitalizmus és a

szocializmus — fejlődésének eredményeit, és mindjobban meggyőződnek arról, hogy a szocializmus minden tekintetben a kapitalizmus felett áll.

A reakciós burzsoá politikai és jogi ideológia gátolja a társadalom fejlődését, olyan ügyet véd és igazol, ami túlélte önmagát. A társadalmi fejlődés feltartóztathatatlanul a burzsoáziával és ideológiájával ellentétes irányban halad. Ezért a burzsoá ideológia befolyása csökken, és a proletár ideológia, a marxista szocialista ideológia befolyása nő.

Nem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy a burzsoá ideológia még mindig a föld óriási részén uralkodik. Ezt az ideológiát táplálják a magántulajdon viszonyai, a spontánul fejlődő kapitalista gazdaság viszonyai; ennek az ideológiának a kidolgozásán a burzsoázia tudós kiszolgálóinak óriási serege fáradozik, és a burzsoá propaganda napról napra, óráról órára teleharsogja vele a dolgozók fülét. A burzsoá politikai ideológia mögött ott áll a burzsoá állam és egyéb burzsoá politikai intézmények, amelyek kolosszális apparátussal terjesztik a tömegek tudatát megmérgező hazug burzsoá ideológiát. A burzsoá állam minden rendelkezésére álló eszközzel gátolja a haladó politikai ideológia, a marxista ideológia terjesztését.

De bármennyire hadakozik is a burzsoázia és a burzsoá állam a marxista ideológia ellen, bármennyire támogatják is ezt a hadjáratot a jobboldali szocialisták szolgalelkű vezérei, a marxista ideológia éltető igazsága mind nagyobb mértékben megtalálja az utat a nagy tömegekhez.

Ezt a marxizmus egyes ellenségei is kénytelenek elismerni. Például A. Meyer, aki a washingtoni egyetemen a politikai tudományok professzora (az „orosz kérdés szakértője"), „Szovjet filozófia" című cikkében *(Current History* című folyóirat, 1953.*)* a következőket írja:

„Ez (a szovjet ideológia — *F. K.*) visszhangra talál az egész világ elnyomottjainál és kisemmizettjeinél... mert mindenesetre megmagyarázza ezeknek az embereknek az ő világuk egyes szempontjait, melyekre egyetlen más elmélet sem tud nekik magyarázatot adni."

A. Toynbee reakciós angol történész „Oroszország és a Nyugat" című cikkében elismeri, hogy „a kommunizmus vonzó hatást gyakorol minden emberre".

Bertrand Russell reakciós filozófust nyolcvanadik születésnapján egy újságíró megkérdezte, hogy ki ma a világ legnépszerűbb filozófusa. Russell kénytelen volt keserűen és gyűlölettel elismerni, hogy: „Sajnos, Marx."

Mivel magyarázható az a vitathatatlan tény, hogy bár a bur-

zsoázia több mint száz éve harcol a tudományos szocialista ideológia ellen, a marxista világnézet ellen, ez az ideológia, ez a világnézet mégis él és győzedelmeskedik? Ennek az oka — a marxizmus-leninizmus legyőzhetetlen, eleven igazsága. Csak a marxizmus-leninizmus, a tudományos szocializmus ideológiája fejezi ki korunk fejlődésének legfőbb szükségleteit, minden ország dolgozóinak érdekeit, gondolatait, vágyait és reményeit.

A szocialista politikai és jogi ideológia a Szovjetunióban a szocialista állam erősítésének ügyét, a szocialista törvényesség védelmét, a szovjet nép egységének ügyét, a kommunizmus építésének ügyét szolgálja. A marxista-leninista politikai ideológia — a szocialista demokratizmus és humanizmus ideológiája. Ez az ideológia rendkívül kedvezően befolyásolja a tudomány, a filozófia, az erkölcsiség, a művészet fejlődését — az egész szocialista ideológia és kultúra fejlődését.

b) *Az erkölcs*

Erkölcs, etika vagy morál azoknak a történelmileg változó normáknak, elveknek, szabályoknak összessége, amelyek szabályozzák az embereknek egymással, a társadalommal szembeni magatartását, az osztálytársadalomban pedig saját osztályukhoz, pártjukhoz, valamint az ellenséges osztályokhoz és pártokhoz való viszonyukat is. Eltérően a jogi normáktól, amelyek ugyancsak szabályozzák az emberek közti viszonyokat, de az állam kényszerítő szankciójával vannak alátámasztva, az erkölcsi normák a közvélemény erejére, a belső meggyőződésre, a szokás erejére támaszkodnak. Az erkölcs kategóriáit a jóra és a rosszra, a kötelességre és az igazságra, a lelkiismeretre és a becsületre stb. vonatkozó fogalmak alkotják.

Az emberek magatartásának értékelésében végső soron a társadalmi érdek, az osztálytársadalomban az osztályérdek a döntő és meghatározó. Egy adott osztály, egy nép közvéleménye bizonyos cselekedeteket erényeseknek, erkölcsöseknek ismer el és azokra serkent, más cselekedeteket pedig mint erkölcstelent, szégyenletest, becstelent megró és elítél.

Az erkölcsi tudat, a társadalom, a haza, az osztály, a nép iránt érzett felelősség, kötelességérzet oly hatalmas lehet, hogy nagyobb erőnek bizonyul, mint az önfenntartás ösztöne. A párt iránti, a munkásosztály iránti magasztos erkölcsi kötelességérzet adott erőt a kommunistáknak, hogy a nép boldogságáért,

a kommunizmus győzelméért a cárizmus sötét éveiben elviseljenek nélkülözést, börtönt, száműzetést, szembe nézzenek a halállal, az akasztófával. A szocialista haza iránti szent erkölcsi kötelesség tudata szült a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújában olyan hőstetteket, mint amilyenek Alekszandr Matroszov, Liza Csajkina, Zoja Koszmogyemjanszkaja, Oleg Kosevoj és hős társai nevéhez fűződnek, és amilyeneket sok más, ismert és ismeretlen szovjet hazafi hajtott végre.

Az erkölcsi normák, erkölcsi elvek nem örökkévalóak és nem változatlanok. Az „örökkévaló, változatlan" erkölcsi elvekről szóló vallási, idealista tanok — badarságok. Abszolút, isteni vagy osztályok fölötti erkölcs soha nem volt és nincs. Az erkölcsnek isteni parancsból vagy valamiféle más idealista meghatározásból való levezetése nem más, mint tudatos vagy nem tudatos kísérlet az erkölcs földi, társadalmi, osztályeredetének palástolására, elködösítésére.

A morál, az erkölcs mint a társadalmi tudat egyik formája nem egyéb, mint a társadalom anyagi életfeltételeinek tükröződése az emberi magatartás meghatározott szabályainak formájában. Az erkölcs felépítmény jellegű jelenség. Ezért a társadalom alapjának változása következtében megváltoznak az erkölcs formái, és megváltozik az erkölcs tartalma is. „A jóról és rosszról való képzetek — mondja Engels — népenként, korszakonként annyira változtak, hogy egymásnak gyakran homlokegyenest ellentmondottak"[19].

Az ősközösségi társadalomban az emberek egymáshoz való viszonyát a történelmileg és spontánul kialakult szokások, a hagyományos, évezredek által szentesített fogalmak, együttélési és magatartásbeli szabályok összessége szabályozta. Ezek a szabályok és hagyományos szokások nemzedékről nemzedékre öröklődtek és általánossá váltak; az ősök parancsainak tekintették őket. Amikor pedig megjelent a vallás, az erkölcsi szabályokat az istenek parancsának kezdte feltüntetni.

Az ősközösségi társadalom fejlődésének kezdeti fokán, amikor a termelőerők színvonala igen alacsony volt, az állandó éhezés arra kényszerítette az ősközösségi társadalom embereit, hogy megöljék, sőt meg is egyék az öregeket és a gyerekeket. Ezt akkor teljes mértékben erkölcsösnek tartották. A munka termelékenységének fejlődésével fokozatosan elhalt ez a kegyetlen gyakorlat, s ezzel együtt megváltoztak a szokások és az

[19] *Engels.* Anti-Dühring. Szikra 1950. 96. old.

erkölcsi szabályok is. Az öregeket, akik tapasztaltak voltak, gondoskodással, tisztelettel, megbecsüléssel vették körül. A régi hagyomány már csak emberáldozat formájában végzett vallásos szertartásként maradt fenn. Jelképes formában ezt a hagyományt a kereszténység is megőrizte: a magát feláldozó Krisztus-istenember mítosza, az áldozás mint Krisztus testének és vérének ízlelése stb.

Az ősközösségi társadalom kezdeti fokán soknejűség és sokférjűség uralkodott. A szokás szentesítette ezeket a családi, házassági viszonyokat, és akkor nem is jutott volna senkinek eszébe, hogy ezeket erkölcstelennek nyilvánítsa. A társadalmi fejlődés során azután létrejött a monogám család, és ezzel kapcsolatban gyökeresen megváltoztak az emberek képzetei arról, hogy a családi, házassági viszonyok területén mi erkölcsös és mi erkölcstelen: a soknejűséget és a sokférjűséget kezdték elítélni, mint erkölcstelen, erkölcsbe ütköző jelenséget. De a rabszolgaság korában, valamint a feudalizmusban és a kapitalizmusban a hivatalos monogám házassággal párhuzamosan megvan a törvény által szentesített prostitúció. A prostitúció különösen a tőkés társadalomban öltött nagy méreteket, és a burzsoá társadalom hivatalos erkölcse megengedi a prostitúciót. A tőkés társadalomban, ahol minden áruvá változik, a nő is adás-vétel tárgya. A burzsoá házasság nem más, mint kereskedelmi ügylet. A burzsoá erkölcs szentesíti az érdekházasságot, mert a tőkés társadalomban a pénz, a haszon — a morális értékelés döntő szempontja és legfőbb kritériuma.

A szocialista társadalomban létrejön az új, szilárd alapokon nyugvó monogám család és az igazán emberi kommunista erkölcs, amely szabályozza a házassági, családi viszonyokat. Az olyan házasság, melyet nem szerelemből, hanem érdekből kötnek, a szocialista társadalomban erkölcstelennek, becstelennek számít.

A rabszolgaság korában és a feudalizmusban az uralkodó osztályok tétlen élete, élősdisége, naplopása az uralkodó erkölcs szempontjából teljesen erkölcsös jelenségnek számított. A XVI., XVII., XVIII. század feltörekvő burzsoáziája, amelyet elfogott a felhalmozás, a vállalkozói tevékenység vágya, megvetette a feudális vétkeket — a pazarlást, a lustaságot, a semmittevést, a léhaságot —, s ehelyett puritán erkölcsöt, takarékosságot és munkaszeretetet hirdetett. De később a burzsoázia is reakcióssá vált, s csakúgy, mint annakidején a rabszolgatartók és a hűbérurak, ő is élősdi osztállyá vált. Ennek megfelelően

megváltoztak erkölcsi elvei is. A mai burzsoázia már nem tartja bűnnek a tétlen életet és az élősdiséget. Ellenkezőleg, az élősdi, henye életmódot folytató dúsgazdag kizsákmányolókat a burzsoá társadalomban megbecsülés övezi. A szocialista társadalomban ezzel szemben csak a munka embereit illeti meg a megbecsülés és a tisztelet.

A történelmi fejlődés menete az ősközösségi rendtől a kapitalizmusig haladást jelentett a termelőerők, a társadalmi viszonyok fejlődésében, a tudomány, a művészet, az irodalom fejlődésében. De ez a haladó fejlődés antagonisztikus jellegű volt, és a kizsákmányoló osztályok erkölcsi süllyedése kísérte. Engels azt írta, hogy az ősközösségi, nemzetségi rendből az osztálytársadalomba való átmenet kezdettől fogva „lesüllyedésnek tűnik, mintegy bűnbeesésnek a régi, nemzetségi társadalom egyszerű erkölcsi magaslatáról. A legalantasabb érdekek — aljas kapzsiság, durva élvhajhászás, piszkos zsugoriság és a közös vagyon önző megrablása — avatják fel az új, a civilizált, az osztálytársadalmat; a leggyalázatosabb eszközök — lopás, erőszak, csel, árulás — ássák alá és buktatják meg a régi, osztály nélküli nemzetségi társadalmat"[20].

Az antagonisztikus osztálytársadalomban az, ami az egyiknek jó, az a másiknak feltétlenül rossz. A társadalom kizsákmányoló kisebbsége úgy él, hogy elnyomja a többséget. Csak a szocializmusban, ahol megszűntek a kizsákmányoló osztályok, ahol nincs kibékíthetetlen ellentét az osztályok között, sem az egyén és a társadalom között — csak itt honosodik meg az erkölcs legmagasabb formája: a kommunista erkölcs.

A kommunista erkölcs a munkásosztály erkölcse és mindazon dolgozóknak az erkölcse, akik harcolnak az osztályelnyomás és a nemzeti elnyomás ellen. Ennek az erkölcsnek fő elve az, hogy harcolni kell az elnyomás minden formája ellen, harcolni kell azért, hogy minden dolgozó — bármilyen fajhoz és nemzethez tartozzék is — megszabaduljon a kizsákmányolástól, harcolni kell a kommunizmusért. Az egész társadalom, a nép, a dolgozók boldogulása mindenek felett: ez a kommunista erkölcs lényege. Míg a kapitalista társadalomban a dolgozó ember a kizsákmányolás tárgya, a profitszerzés forrása, a szocialista társadalomban a legfőbb érték az ember, a dolgozó.

A kommunista erkölcs a kapitalizmus keretei között születik meg, ahol ennek az erkölcsnek a hordozója a proletariátus.

[20] *Marx—Engels.* Válogatott művek. 2. köt. Szikra 1949. 250. old.

A szocialista társadalomban a kommunista erkölcs uralkodóvá, az egész nép erkölcsévé válik. Itt a kommunista erkölcs a kizsákmányolástól mentes emberek együttműködésének és kölcsönös segítségének szocialista termelési viszonyait fejezi ki és tükrözi. A kommunista erkölcs az emberiség erkölcsi fejlődésének magaslatát jelzi.

A gazdasági alap változása tehát az erkölcs változásának meghatározó oka. Az erkölcs fejlődésére azonban hatással vannak a politikai viszonyok, a jog is, úgyszintén a vallás, a tudomány, a filozófia és a művészet. A reakciós, fasiszta politika például elősegíti a burzsoá társadalom bestiális erkölcsi vonásainak erősödését, s az erkölcstelenséget, az embergyűlöletet, a hitszegést cinikus módon alapelvvé, a magatartás szabályává teszi meg.

A szocializmust megelőző korszakokban az erkölcs fejlődésére nagy hatással volt a vallás és az egyház. Az erkölcs már az ősközösségi társadalomban összefonódik a vallással. Az osztálytársadalomban abból a célból, hogy kényszerítsék a néptömegeket a kizsákmányoló osztályok által felállított erkölcsi normák elismerésére és betartására, a vallás és az egyház ezeket az erkölcsi normákat isteni parancsolatoknak nyilvánítja.

A vallás fő erénynek kiáltja ki az alázatosságot, a jámborságot, az engedelmességet, a mindent megbocsátást, az elnyomók iránti szeretetet. „Rabszolgák, engedelmeskedjetek uraitoknak", „aki arcul üt téged jobbfelől, fordítsd felé a másik orcádat is", „szeressétek ellenségeiteket" — ezek a vallási erkölcs elvei. Ezt az erkölcsöt az egyház ráerőszakolja a munkásosztályra, a dolgozókra, így akarja elnyomni a kizsákmányolókkal szemben érzett jogos gyűlöletüket.

Az erkölcsi normák alakulására jelentős hatással van a művészet. A társadalom leghaladottabb rétegeinek erkölcsi tudata például azoknak a nagy művészeti alkotásoknak a felszabadító hatása alatt formálódik, amelyek a rabszolgatartó, a hűbéri és a tőkés társadalom erkölcseit tükrözik és leleplezik. Shakespeare és Dickens, Molière és Balzac, Krilov és Gribojedov, Puskin és Gogol, Tolsztoj és Gorkij — műveik halhatatlan alakjaiban mindörökre megbélyegezték a kizsákmányoló világ szennyét és aljasságát. A klasszikus orosz irodalom, mely leleplezte a földesurak, a bürokraták, a burzsoázia aljas erkölcseit, óriási nevelő hatást gyakorolt az orosz nép haladó rétegeire, s fejlesztette bennük a magasrendű erkölcsi elveket és eszményeket. A szovjet irodalomnak, dramaturgiának, színháznak,

mozinak, festészetnek és zenének igen nagy érdemei vannak a szovjet ember magasrendű és nemes erkölcsiségének kialakításában; olyan jellemvonásokat ápolnak a szovjet emberekben, mint a szovjet hazafiság, a magasfokú eszmeiség, a kommunizmus ügye iránti odaadás, a becsületesség, a politikai tisztánlátás és határozottság, a bátorság, a rettenthetetlenség, és a szocializmus ellenségeivel szembeni gyűlölet.

A filozófiának az erkölcsre gyakorolt hatása megmutatkozott abban, hogy a filozófia már az ókori társadalomtól kezdődően mindenkor igen nagy figyelmet szentelt az etika kérdéseinek, a társadalomban uralkodó erkölcs elméleti megindoklásának vagy bírálatának. A marxista filozófia mindjárt keletkezésekor forradalmi bírálatnak vetette alá a nemesi és a burzsoá etikát. A marxista filozófiai világnézet a kommunista erkölcs elveinek elméleti alapja.

Az emberek az igazságosról és az igazságtalanról, a becsületről és a kötelességről, a jóról és a rosszról alkotott fogalmaikat tudatosan vagy tudattalanul mindig az adott társadalom anyagi életfeltételeiből merítik. Ezért az erkölcsi elvek az osztályokra tagolt társadalomban múlhatatlanul osztályjellegűek voltak és ma is azok. A kibékíthetetlen, ellenséges osztályokra tagolt társadalomban nem lehet mindenki számára egységes erkölcs. Engels a tőkés társadalom erkölcsét jellemezve, így ír:

„Miféle erkölcsöt prédikálnak nekünk ma? Itt van legelőször is a korábbi hivő időkből ránk hagyományozott kereszténynyfeudális erkölcs, amely főképpen ismét katolikus erkölcsre és protestáns erkölcsre oszlik, ami mellett megint nem hiányoznak az alosztályok a jezsuita katolikustól és az ortodox protestánstól kezdve a lanyhán felvilágosodott erkölcsig. Ezek mellett szerepel a modern polgári, s emellett megint a jövendő proletárerkölcs, úgyhogy a múlt, a jelen és a jövő... egyidejűleg és egymás mellett érvényben lévő erkölcsi elméletek három nagy csoportját adják. Mármost melyik az igazi? Az abszolút véglegesség értelmében egyikük sem; bizonyos azonban, hogy abban az erkölcsben van meg a legtöbb tartósságot igérő elem, amely a jelenben a jelen forradalmi átalakítását, a jövőt képviseli, vagyis a proletárerkölcsben"[21].

A burzsoázia cselekedeteit, viselkedését, nézeteit, elveit meghatározó fő mozgatórugó a nyereség, a profit. Marx a „Tőké"-

[21] *Engels.* Anti-Dühring. 96—97. old.

ben idézi egy közgazdásznak a tőke mozgatórugóiról szóló következő szavait: „A tőke irtózik a profit hiányától, vagy a nagyon kicsi profittól, mint a természet az ürességtől. Megfelelő profit esetén a tőke merész lesz. 10 százalékos biztos haszon, és mindenütt alkalmazható; 20 százaléknál élénkké válik; 50 százaléknál kifejezetten vakmerő lesz; 100 százalékért minden emberi törvényt lábbal tipor; 300 százalék és nincs olyan bűntett, amelyet meg ne kockáztatna, mégha akasztófa fenyegeti is"[22].

„Ember embernek farkasa", „ott a haza, ahol a haszon", „üsd az elesettet", „mindenki magáért, az isten mindnyájunkért" stb. — ezek a burzsoá erkölcs szabályai, amelyek az osztályantagonizmus, a magántulajdon, az egyetemes konkurrencia talaján keletkeztek.

A burzsoá társadalom azon az elven épül, hogy „... vagy te rablod ki a másikat, vagy a másik rabol ki téged, vagy te dolgozol a másiknak, vagy az dolgozik neked, vagy rabszolgatartó vagy, vagypedig rabszolga. És érthető, hogy az ebben a társadalomban nevelkedett emberek, mondhatnám, az anyatejjel szívják magukba azt a gondolkodásmódot, szokást, felfogást, hogy — vagy rabszolgatartó vagy, vagy rabszolga, vagy kistulajdonos, kishivatalnok, értelmiségi, szóval olyan ember, akinek csak az a gondja, hogy megkapja a magáét, máshoz pedig semmi köze"[23].

Ha valaki a tőkés társadalomban nagy gabonakészletek tulajdonosa, akkor az az érdeke, hogy aszály, rossz termés, éhínség legyen, mert akkor emelkedik a gabona ára; a burzsoá orvosnak az az érdeke, hogy több legyen a beteg, a burzsoá jogásznak az a jó, ha az országban minél több bűntényt követnek el, a burzsoá építész annak örül, ha a városokban minél gyakrabban van tűzvész, a papnak az a jó, ha minél több ember hal meg. Ami az egyik embernek szerencsétlenség, az a másiknak jövedelemforrás, sőt létfeltétel.

A népek legnagyobb szerencsétlensége az imperialista háború. De a tőke mágnásainak, a hadiüzemek tulajdonosainak a háború mesébeillő hasznot hajt. A burzsoázia ideológusai és politikusai ezért védelmezik a rabló háborúkat, ezért nyilvánítják a háborút természetes és örök jelenségnek. Nem véletlen, hogy a kapitalista monopóliumok úgy félnek a békétől, mint a tűztől.

A tőkés társadalomban minden áruvá, csereértékké változik, minden eladó: adják és veszik az emberi munkaerőt, a lelkiismeretet és a becsületet, az emberi méltóságot és az emberi bűnöket, a szerelmet és a szépséget, a művészi tehetséget és a költői ihletet, a tudós zsenialitását és a pap prédikációját. Marx azt írta, hogy az áruforgalom „... az a nagy

[22] *Marx.* A tőke. 1. köt. Szikra 1949. 822. old.
[23] *Lenin* Művei. 31. köt. 297. old.

társadalmi lombik lesz, amelybe minden beleröpül, hogy pénzkristályként jöjjön ki belőle. Ennek az alkímiának még szentek csontjai sem tudnak ellenállni, még kevésbé más, nem ennyire durva res sacrosanctae, extra commercium hominum (megszentelt dolgok, amelyek az emberek kereskedésén kívül állnak). Miként a pénzben az áruk minden minőségbeli különbsége megszűnik, ő maga mint radikális leveller (egyenlősítő) minden különbséget megszüntet. De a pénz maga is áru, külső dolog, amely mindenkinek magántulajdonává lehet. A társadalmi hatalom így a magánszemély magánhatalma lesz"[24]. A tőkés társadalom „... az aranygrálban legsajátosabb életelvének ragyogó megtestesülését köszönti"[25]. A pénz a burzsoá társadalom istensége, ideálja; meghajolnak előtte és sokmillió emberéletet áldoznak fel neki. Akinek pénze van, annak mindene van, akinek nincs pénze, az nyomorra, nélkülözésre, szenvedésre kárhoztatott.

A burzsoá szemében a pénz az emberi méltóság legfőbb fokmérője. Az ember társadalmi helyzetét az határozza meg, hogy mennyi pénze van. A burzsoá, akinek pénze van — írja Marx — elmondhatja magáról: „Torz vagyok, de megvásárolhatom magamnak a *legszebb* nőt; és már nem is vagyok torz, mert a pénz megszünteti a *torzságot*, annak elriasztó hatását. Mondjuk, hogy természettől fogva *sánta* vagyok; pénzzel szerezhetek akár 24 lábat is, és már nem sántítok; rossz, becstelen, lelkiismeretlen, korlátolt ember vagyok, de mivel a pénznek becsülete van, becsülete van a gazdájának is. A pénz a legfőbb jó, tehát derék ember a tulajdonosa is; a pénz végül megszabadít a becstelenség gondjától; feltételezik, hogy becsületes vagyok ..."[26] Amerikában van egy szólásmondás: „Ha ellopsz egy dollárt, lecsuknak, de ha ellopsz egy egész vasutat, megtesznek szenátornak."

A burzsoá moralisták, politikusok és közírók sokat beszélnek és írnak az egyén szabadságáról, a nők egyenjogúságáról, a nagyszerű erényekről, és mégis minden tőkés országban törvény védi a nyilvánosházak létezését és a nemek egyenlőtlenségét. Az Egyesült Államok Alabama nevű államának törvénye szerint a férj megbotozhatja a feleségét, de a botnak „nem szabad két ujjnyinál vastagabbnak lenni". Hasonló törvények vannak a „demokratikus" Angliában is. Íme, mit ír a *News Chronicle* liberális angol lap „Üsd a feleségedet, ha jólesik" című cikkében.

„A férjnek jogában áll testi fenyítéssel sújtani feleségét, ha az igénybe vett bot nem vastagabb a férj kisujjánál. Ilyen döntést hozott Theodore Rees, a brentfordi grófság bírája."

Csak a tőkés társadalomban jelenhet meg olyan szégyenletes hirdetés, mint amilyent 1948-ban egy amerikai ujságban elhelyeztek: „Eladó egy szőke, elragadó elvált asszony. Férjet keres, aki eltartja őt és két gyermekét. Csak azok érdeklődjenek, akik hajlandók és módjukban

[24] *Marx*. A tőke. 1. köt. 143—144. old.
[25] Ugyanott, 144. old.
[26] *Marx—Engels*. Über Kunst und Literatur. (Művészetről és irodalomról.) Henschelverlag, Berlin 1953. 55. old.

van azonnal tízezer dollárt lefizetni." Ez a hirdetés a sok közül csak egyik illusztrációja annak, hogy mit is jelent a burzsoá erkölcs.

A kizsákmányoló osztályokra hanyatlásuk időszakában jellemző az erkölcsi züllöttség, az erkölcsi nihilizmus. A francia nemesség körében az 1789-es francia polgári forradalom előestéjén szállóige volt, hogy „utánunk az özönvíz". Ez jelmondata lett a mai reakciós burzsoáziának is. F. Lundberg amerikai polgári író leírja az amerikai plutokrácia élősdiségét és tékozlását. A saját népe kizsákmányolásán és más népek kifosztásán, háborúkon és milliók vérén meggazdagodott amerikai burzsoázia azt sem tudja, hogy mit kezdjen az összeharácsolt vagyonnal. Falánkság, kicsapongás, eszeveszett fényűzés, 15 000 dolláros gyémánttal ékesített kutya-nyakörv, a kedvenc kutyák és lovak számára rendezett bankettek, a szelidített majom sétakocsikáztatása inassal a bakon, 600 000 dolláros nyakék, lakomák, bankettek sokszázezer dollár költséggel. „De az ilyen «szerény» szórakozásoktól már megcsömörlött plutokrácia még őrültebb ötleteket talált ki: a vendégek közé majmokat ültettek, a termekben elhelyezett medencékben aranyhalnak öltözött nők úszkáltak, s az énekesnők egyenest a pástétomok közepéből ugráltak ki"[27]. Ez a kép a XIX. század kilencvenes éveiből való. „Napjainkban a kicsapongás még szédítőbb méreteket öltött; felélesztik és sokszorosan túlszárnyalják a múlt legfantasztikusabb, raffináltan kiagyalt ötleteit, hogy szétszórják a nép által megteremtett gazdagságot"[28].

A mai burzsoázia erkölcse a hanyatló Róma rabszolgatartóinak és a pusztuló feudális arisztokráciának erkölcsére emlékeztet. A burzsoázia az emberiség ellen elkövetett bűneiben, gaztetteiben, a tékozlásban, az erkölcstelenségben túlszárnyalta osztályelődeit. A burzsoázia szociológusai, filozófusai, írói és ideológusai, valamint politikai vezetői mégis azon mesterkednek, hogy még „elméletileg" is megindokolják a burzsoázia cinizmusát és erkölcsi nihilizmusát, vérszomját és embergyűlöletét. A burzsoá amoralizmus hirdetőjeként a XIX. században Friedrich Nietzsche lépett fel. A német fasizmus átvette a nietzschei filozófiát, és Nietzschét szellemi atyjának tekintette.

A német, japán, spanyol fasizmusban és az amerikai imperializmusban összpontosult mindaz a visszataszító és barbár, ami az egész imperialista burzsoázia sajátja. Hitler így beszélt: „Én megszabadítom az embert . . . attól a megalázó agyrémtől, amit lelkiismeretnek neveznek . . . Az én előnyöm az, hogy engem nem tart vissza semmiféle elméleti vagy erkölcsi megfontolás." Hitler a német ifjúság elé eszményként állította a ragadozó vadállat jellemvonásait hordozó „felsőbbrendű embert".

[27] *F. Lundberg.* America's 60 families. (Amerika 60 családja.) Orosz kiadás: A Külföldi Irodalom Állami Kiadója, Moszkva 1948. 476. old.
[28] Ugyanott.

Ilyen barbár szellemben nevelődött a német nép a második világháború előtt. A hitleristák lelkülete olyan emberek lelkülete, akiknek nincs se lelkiismeretük, se becsületük, és akik lesüllyedtek a vadállat színvonalára. A hitleri hadseregnek a Szovjetunió és más országok megszállt területein elkövetett gaztettei felülmúlják a hunok, a vandálok, Dzsingiz kán és Timur Lenk hordáinak minden állati kegyetlenségét. A német, a japán, az amerikai és más imperialisták barbár kegyetlensége párosul a modern pusztító technika minden vívmányával: az elgázosító autóval, a gázkamrákkal, a majdaneki, auschwitzi és más haláltáborokkal, a bakteriumfegyverekkel és a vegyi fegyverekkel.

A hitleri Németország és az imperialista Japán szétzúzása után az amerikai imperializmus vette át a nemzetközi reakció sugalmazójának és egy új világháború szervezőjének szerepét.

A második világháború óta eltelt rövid idő alatt az Egyesült Államok burzsoáziája olyan utat tett meg a fasizmus felé, annyi tapasztalatot szerzett a négerek, a görög, a koreai és a fülöpszigeti hazafiak ellen vívott rabló harcban, hogy vadállatiasság, erkölcstelenség tekintetében már semmiben sem marad el a hitleristák mögött. De a hitleristák sem a középkori katolikus inkvizíció kegyetlenségeit tekintették egyedüli mintaképüknek, hanem az amerikai lincselést, a Ku Klux Klan banditizmusát is.

Az amerikai és a nyugat-német sajtó hasábjain, a rádióban, a templomban, az iskolában folytatott cinikus, arcátlan, nyílt és büntetlen háborús uszítás, a Szovjetunió és a népi demokratikus országok elleni imperialista hadjárat leplezetlen előkészítése és propagálása — mindez korunk burzsoáziájának szélsőségesen reakciós voltáról és erkölcsi lezüllöséről tanuskodik.

A mai amerikai burzsoázia erkölcsi arculata fejeződik ki abban a nyilatkozatban, amelyet dr. Nance, a Florida állambeli Tampa város egyetemének rektora tett. A burzsoáziának ez a kannibál ideológusa a következő kijelentést tette: „Az a véleményem, hogy a dzsungel törvényeire támaszkodva, totális előkészületeket kell tennünk. Mindenkinek meg kell tanulnia a gyilkolás művészetét. Nem hiszem, hogy a háborúnak csak a hadseregekre, a hadiflottákra, a légierőkre kellene korlátozódnia, vagy hogy valamiképp is korlátozni kellene a megsemmisítés módszereit és eszközeit. Részemről helyeselném a baktériumháborút, a gázok, az atom- és hidrogénbombák és a rakétalövegek alkalmazását. Nem kérnék irgalmat sem kórházak, templomok, iskolák, sem a lakosság bizonyos csoportjai számára . . . Képmutatás lenne irgalmat tanúsítani bármilyen csoportokkal szemben"[39].

[39] Lásd Pravda. 1950 augusztus 6.

Nance nem áll egyedül. Hasonló kijelentéseknek gyakran ad hangot az amerikai burzsoá sajtó. Ez az amerikai kannibalizmus, cinizmus, embergyűlölet tekintetében túltesz még a hitleri kannibálokon is.

Békés koreai városok és falvak barbár bombázása és lerombolása, a békés koreai lakosság elleni irtóhadjárat — így mutatkozik meg az amerikai burzsoázia kannibál ideológiája a gyakorlatban.

A mai burzsoázia erkölcsi süllyedése tükröződik az irodalomban és a művészetben is. A Henry Miller- és Faulkner-féle dekadensek a bűnt az „akaratszabadság" kifejezéseként dicsőítik. Az amerikai burzsoá irodalom főhősei gengszterek és tolvajok. Az „író" Miller az embert természettől fogva hitványnak hirdeti, és az ember létezését hibának tartja. A háború idején Henry Miller azt a reményét fejezte ki, hogy az emberi civilizáció a legközelebbi száz évben eltűnik a föld színéről. A tőkés országokban elterjedt reakciós exisztencialista filozófia a közösség elleni gyűlöletet prédikálja, és kinyilatkoztatja, hogy az erkölcsi normáknak „nincs jelentőségük". Nyíltan hirdeti az erkölcsi nihilizmust és mentegeti az imperialista burzsoázia kannibál elméleteit, az újmalthusizmust és a fajelméletet B. Russell ismert angol filozófus is.

Az erkölcstelenség, a legszélsőségesebb individualizmus és egoizmus, az embergyűlölet — mindez a burzsoázia rothadásáról és erkölcsi felbomlásáról, a kapitalizmus egész rendszerének csődjéről tanúskodik. De nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a féktelen individualizmus, önzés és erkölcsi nihilizmus hirdetéséhez a burzsoáziának politikai érdekei fűződnek. A burzsoázia és ideológiai képviselői meg akarják mételyezni a középrétegek tudatát, és a szocialista munkásosztály ellen akarják uszítani őket. A burzsoázia arra törekszik, hogy lelkiismeretet és becsületet nem ismerő fejvadászbandákat neveljen ki, amelyek pénzért mindenre, bármilyen gaztettre készek. Az erkölcsi nihilizmus hirdetése a harmadik világháború ideológiai előkészítésének egyik eszköze az imperialista burzsoázia kezében.

A burzsoázia és ideológusai a világ minden országában képmutatóan „erkölcstelenséggel" vádolták és vádolják a proletárokat és a kommunistákat, mert a proletariátus elutasítja a burzsoá erkölcsöt. A burzsoá nem tudja elképzelni, hogy az ő önző, kapzsi erkölcsén kívül lehetséges egy másik, magasabbrendű, fejlettebb erkölcs.

A burzsoá erkölcs szerint a legfőbb erény a magántulajdon, a burzsoá állam és a burzsoá törvényesség tisztelete. A proletariátus viszont elveti ezeket, harcol ellenük, mivel ő maga a termelési eszközök magántulajdonának megtestesült tagadása, olyan erő, amely ellensége a kapitalizmusnak, a burzsoá államnak és a burzsoá jognak.

A burzsoá erkölcs a proletariátustól megbékélést, alázatosságot, engedelmességet, „jámborságot" követel, és ezeket a tulajdonságokat a legfőbb erényeknek tünteti fel. A proletariátus viszont ezekben az „erényekben" a rabszolga vonásait látja. A proletariátusnak a burzsoá társadalomban elfoglalt helyzete, történelmi hivatása forradalmi bátorságot, merészséget, elszántságot és az elnyomókkal szembeni gyűlöletet követel.

A burzsoázia képmutatóan, kenetteljesen emberszeretetet és testvériséget prédikál, az osztályharcot erkölcstelennek, törvénytelennek nyilvánítja, közben pedig fokozza a kizsákmányolást. A munkásosztály ezzel szemben a bátor, forradalmi osztályharcban látja a bérrabszolgaság megszüntetésének egyetlen eszközét. Lenin a burzsoá erkölcsöt bírálva a következőket írta:

„Mi azt mondjuk: erkölcs az, ami elősegíti a régi kizsákmányoló társadalom elpusztítását és valamennyi dolgozó egyesülését a kommunisták új társadalmát megteremtő proletariátus körül.

A kommunista erkölcs — az az erkölcs, amely ezt a harcot szolgálja, amely egyesíti a dolgozókat minden kizsákmányolás ellen . . ."[30]

A proletariátus osztályhelyzete és az a történelmi küldetése, hogy a kapitalizmus sírásója és a kommunista társadalom megteremtője legyen, a munkásoktól osztályszolidaritást követel, egységet és összetartást a forradalmi harcban, elvtársiasságot, fegyelmet és kitartást, bátorságot és áldozatkész hősiességet az osztálykötelesség teljesítésében, határtalan odaadást a kommunizmus ügye iránt. E tulajdonságok nélkül a proletariátus reménytelen rabságra lenne ítélve. Ezek a tulajdonságok, melyeket a proletariátus a maga munkájában és harcában formált ki, egyben erkölcsének, morális felfogásának is normái.

A proletár, kommunista erkölcs — összehasonlíthatatlanul magasabbrendű erkölcs, mint a kufárkodó, álszent, önző burzsoá erkölcs. A proletár közvélemény megbélyegzi a munkásosztály árulóit, a sztrájktörőket, a szakadárokat, a burzsoáziával megalkuvókat, a reformistákat és a burzsoázia egyéb szekértolóit. A proletariátus tiszteli a forradalmi harc hőseit, a dolgozók érdekeinek védelmezőit, a felszabadító osztályharc vezetőit és élharcosait. Vezérei, vezetői mintaképei az erkölcsi nagyságnak, a dolgozók ügye iránti odaadásnak, a tántoríthatatlanságnak

[30] *Lenin* Művei. 31. köt. 296. old.

a munkásosztály ellenségei elleni harcban. Határtalan hit a nép végtelen teremtőerejében, szeretet és odaadás a nép iránt, a dolgozók felszabadításának ügye iránt, politikai tisztánlátás és határozottság, gyűlölet a nép ellenségeivel szemben, rettenthetetlenség és bátorság a kommunizmusért folyó harcban, szerénység, egyszerűség, figyelmes magatartás az emberek iránt, gyűlölet a bürokratákkal, az olyan lélektelen hivatalnokokkal szemben, akik a papír mögött nem látják meg az élő embert, az élő dolgokat — ilyen vonások jellemzik a kommunizmus vezéreinek, a munkásosztály vezetőinek erkölcsi arculatát. Életük jelszava — harc a munkásosztály ügyéért, a kommunizmusért. A munkásosztály és a Kommunista Párt vezéreinek, vezetőinek nemes jelleme a munkásosztály legszebb vonásait tükrözi.

Azok a magasrendű erkölcsi tulajdonságok, amelyeket a munkásosztály a hatalomért folytatott forradalmi harc időszakában kialakított, ma, a szovjet szocialista társadalomban valamennyi szovjet ember tulajdonságaivá válnak. Magától értetődik, hogy ez nem valósul meg egyszerre, hanem csak fokozatosan, a szocializmusért vívott harc, a régi, burzsoá és kispolgári erkölcs elleni harc folyamán, a Kommunista Párt hosszas, kitartó nevelőmunkája nyomán.

Proletár erkölcs, szovjet erkölcs, szocialista erkölcs, kommunista erkölcs — lényegében azonos fogalmak. *A kommunista erkölcs* fogalma a legpontosabban és a legteljesebben fejezi ki a szovjet erkölcs társadalmi tartalmát. Magában foglalja mindazokat az erkölcsi tulajdonságokat, erkölcsi normákat és elveket, amelyeket a munkásosztály és Kommunista Pártja dolgozott ki a forradalmi harc, a szocializmus és a kommunizmus építése folyamán. A kommunista erkölcs tükrözi azokat a társadalmi-termelési viszonyokat, amelyek a szocialista társadalomban kialakultak; egyben kifejezésre juttatja célunkat, jövőnket — a kommunizmus világméretű győzelmét. Lenin 1920-ban a kommunista erkölcs legfőbb tartalmát meghatározva a következőket mondotta:

„Az erkölcs arra szolgál, hogy az emberi társadalom magasabb fokra emelkedjék, megszabaduljon a dolgozók kizsákmányolásától... A kommunista erkölcs alapja a kommunizmus megszilárdításáért és betetőzéséért folytatott harc. Ez a kommunista nevelés, művelődés és tanítás alapja"[31].

[31] *Lenin* Művei. 31. köt. 298. old.

A kapitalista társadalom fizikailag és erkölcsileg megnyomorítja, eltorzítja az embereket. A szocializmusért vívott forradalmi harc olyan feltételeket teremt, amelyek megnemesítik az embert. A szocialista termelési viszonyoknak, a kizsákmányolástól mentes emberek elvtársi együttműködésének és kölcsönös segítségének kedvező talaján virágzásnak indulnak a legnagyszerűbb emberi képességek és tehetségek.

A szocializmusban a munka minden állampolgár szent kötelessége. Itt semmi helye a burzsoá naplopásnak és élősdiségnek. A szocializmus szent parancsa így hangzik: *„Aki nem dolgozik, ne is egyék"*. Ez a lenini elv a kizsákmányolók ellen, a burzsoá társadalom ingyenélői ellen irányul, akik maguk nem dolgoznak, hanem mások munkájából gazdagodnak. Ez az elv a naplopók és semmittevők ellen is irányul, akik kibújnak a munka alól, és másokon akarnak élősködni. A kommunista erkölcs megköveteli, „hogy minden ember becsületesen dolgozzék, ne másoknak, ne a gazdagoknak és a kizsákmányolóknak, hanem sajátmagának, a közösségnek"[32].

A szocialista társadalom erkölcsi alapvonásai a szovjet nép — a munkások, kolhozparasztok, értelmiségiek — erkölcsi arculatában testesülnek meg, a béke és a háború napjaiban végbevitt cselekedeteikben és hőstetteikben, a munkához, a társadalomhoz, a szocialista államhoz, a családhoz való kommunista viszonyukban. A szovjet hazafiság, a szocialista haza, a nép, a Kommunista Párt iránti hűség, a munkában és a harcban tanusított odaadás és hősiesség, a kölcsönös segítség, az elvtársiasság és a nemzetközi testvériség szelleme, magasfokú eszmeiség és kommunista elvhűség — ezek azok a nemes tulajdonságok, amelyek jellemzik az élenjáró szovjet embert, a világ rettenthetetlen átformálóját, a szocialista társadalom megteremtőjét.

A szovjet ember erkölcsi arculatának egyik legfontosabb vonása a nemzetköziség, minden nép, nemzet, fajta megbecsülése és testvéri szeretete. A kommunista erkölcsnek ez a vonása a munkásosztály és a szovjet szocialista társadalom nemzetközi jellegéből ered. A Szovjetunióban minden nemzetnek, minden embernek, bármely népből származzék is, egyenlő jogai vannak. Szoros barátságban élnek egymással, mindnyájuk számára biztosítva van a fejlődés egyenlő lehetősége.

[32] *Sztálin.* A leninizmus krédései. Szikra 1953. 512. old.

Valamennyi kizsákmányoló társadalomban az uralkodó osztályok arra törekedtek, hogy a jogszabályokat alátámasszák erkölcsi normákkal. Így például a kapitalista társadalomban a magántulajdon jogának megsértését a törvény bünteti, de ezen felül elítéli a burzsoá erkölcsi kódex is. Az elnyomott osztályok erkölcse és a kizsákmányoló osztályok akaratát kifejező jog között azonban szakadék, kibékíthetetlen ellentét van.

A szocialista társadalomban a jogszabályok egyszersmind a társadalom erkölcsi tudatának is kifejezői. A szovjet jog elvei egybeesnek a kommunista erkölcs elveivel. Így például azt, hogy a szocialista tulajdon a szovjet társadalom szent és sérthetetlen alapja, nemcsak a szovjet törvények szögezik le, hanem a szovjet kommunista erkölcs is. A szovjet jog megerősíti az elosztás szocialista elvét: „Mindenki képességei szerint — mindenkinek munkája szerint". A szovjet jog meghatározza a Szovjetunió állampolgárainak jogait és kötelességeit, a munkát minden munkaképes állampolgár kötelességének és becsületbeli dolgának nyilvánítja, s ez teljesen egybevág a kommunista erkölcs elveivel.

A Szovjetunió Alkotmánya a szocialista haza védelmét a szovjet állampolgárok szent kötelességévé teszi, ami a kommunista erkölcs szempontjából is kötelezettségnek, szent kötelességnek számít. A Szovjet Haza elárulását a szocialista igazságszolgáltatás mint a legsúlyosabb bűnt torolja meg, ugyanakkor a Szovjet Haza elárulását a kommunista erkölcs is mint leggyalázatosabb gaztettet ítéli el. A Szovjet Alkotmány egyszersmind a szocialista erkölcs kódexe. A szovjet törvényeknek a szocialista együttélésre vonatkozó szabályai egybeesnek a szovjet emberek erkölcsi normáival. Természetesen a szocialista társadalomban is különbség van az erkölcs és a jog között.

Az etika kérdéseivel foglalkozó burzsoá filozófusok és szociológusok a legnagyobb nehézségekbe ütköznek, amikor meg kell oldaniuk a politika és az erkölcs kölcsönös viszonyának problémáját, mert a burzsoá államok politikájának erkölcsi elvtelensége szembeszökő. „A politika — az politika" — jelentik ki cinikusan a burzsoá közéleti személyiségek, s ezen azt értik, hogy a politikában „mindent szabad". Sok burzsoá szociológus nyíltan kimondja, hogy erkölcs és politika összeegyeztethetetlenek.

Csak a szovjet állam politikája és a kommunista erkölcs normái között nincs és nem is lehet ellentmondás, itt teljes az egység, az összhang. A szovjet politika legfőbb elve — a nép boldogulása — egyben a kommunista erkölcs legszentebb elve is.

Ha az erkölcs a társadalom anyagi életfeltételeitől függően történelmileg változik, és ha minden egyes társadalmi osztálynak megvan a maga osztályerkölcse, fel lehet-e akkor vetni az igaz erkölcs kérdését? Igen, fel lehet és fel is kell vetni. A marxizmus leleplezi azokat a kísérleteket, amelyek a bur-

zsoá társadalomban uralkodó erkölcsöt osztályok felett állónak és általános emberi erkölcsnek igyekszenek feltüntetni, és feltárja ennek az erkölcsnek burzsoá, kizsákmányoló jellegét. Ugyanakkor a marxizmus elutasítja az amoralizmusról és az erkölcsi relativizmusról szóló burzsoá prédikációt, az erkölcsi normák tagadását és a szubjektív önkényt. A marxizmus azt tanítja, hogy az erkölcsi fejlődés hordozói a történelemben a néptömegek, a haladó társadalmi osztályok.

A kommunista erkölcs — a haladó emberiség igazi erkölcse. Ez az erkölcs a legmagasabbrendű és ezért a legemberibb erkölcs, mert ez fejezi ki a legteljesebben és a legpontosabban a történelmi igazságot, a jelenkor leghaladóbb osztályának, a munkásosztálynak és az összes dolgozóknak az érdekeit; a szocialista társadalomban a kommunista erkölcs az egész nép érdekeit fejezi ki. A kommunista erkölcs kifejezi a társadalom előrehaladó fejlődésének alapvető érdekeit, teljes mértékben megfelel a kommunizmus felé tartó történelmi fejlődés objektív menetének és irányának, és meggyorsítja ezt a folyamatot.

A nép boldogságáért, a kommunizmusért vívott harc egyik dicső és hős harcosa, Julius Fučík cseh író „Miért szeretjük népünket?" című munkájában a következőket írta:

„Mi, kommunisták, szeretjük az életet. És ezért mivel a valóban szabad, teljes és boldog élethez akarunk utat törni, gondolkodás nélkül feláldozzuk magunkat, mert a térdrekényszerített, bilincsbevert, leigázott, meghunyászkodó élet — nem élet, hanem emberhez méltatlan tengődés. Mi, kommunisták, szeretjük az embert, és ezért habozás nélkül lemondunk saját szűk, egyéni érdekeinkről, hogy a szabad, egészséges, boldog ember végre elnyerje az őt megillető helyet a nap alatt. Mi, kommunisták, szeretjük a szabadságot. Ezért percnyi tétovázás nélkül alávetjük magunkat a legszigorúbb pártfegyelemnek, Lenin elvtárs hadserege magasfokú fegyelmének, hogy kivívjuk a szabadságot az egész emberiség számára. Mi, kommunisták, szeretjük az alkotó munkát, az emberiség alkotó jövőjét. Ezért habozás nélkül leromboljuk azt — és csakis azt —, ami az ember nagy alkotóerőinek útjában áll. Mi, kommunisták, szeretjük a békét, s éppen ezért harcolunk. Harcolunk a háborúk valamennyi oka ellen, olyan világrendért harcolunk, amely lehetetlenné teszi, hogy megjelenjék egy gonosztevő, és milliókat a halálba küldjön. Mi, kommunisták, szeretjük népünket. Tudjuk: az emberiség nem lehet szabad, amíg csak egyetlen nép is egy másiknak az igájában él. És nem kíméljük sem erőnket, sem életünket harcunkban népünk teljes felszabadulásáért, hogy népünk mint egyenlő az egyenlők között szabadon élhessen a világ szabad népei között."

E szavak gyönyörűen fejezik ki a kommunista erkölcs alapelveit, a

kommunista erkölcs szerepét abban a harcban, melyet a munkásosztály a békéért, a szabadságért, a kommunizmusért, a burzsoázia és a kapitalizmus ellen vív.

A Kommunista Párt etikájában a kommunista erkölcs fejeződik ki. A Kommunista Párt tagjainak, akik a dolgozók élcsapatát képviselik, példát kell mutatniuk a kommunista erkölcs szabályainak betartásában, példaként kell állniuk a pártonkívüli dolgozók előtt a kommunizmusért vívott harcban. A kommunisták a cárizmus és a kapitalizmus elleni harc éveiben is, és a kommunizmus építésének éveiben is tettekkel mutattak példát: hősiesen, megingathatatlan erkölcsi szilárdsággal, kitartással és bátorsággal harcoltak a dolgozók felszabadításáért, a kommunizmus ügyéért. A kommunista erkölcs rendkívül aktív szerepet tölt be abban a harcban, amelyet a munkásosztály a kapitalizmus ellen vív, nagy erőt jelent a kommunista társadalom építésében. Összekovácsolja, egységbe forrasztja a szovjet embereket, munkára, hőstettekre lelkesíti őket a közjó érdekében, beléjük oltja a társadalmi kötelesség magasztos fogalmát.

A kommunista erkölcs tudományos világnézeten, a marxizmus-leninizmus elvein alapszik, s a szocialista társadalom fejlődésével együtt gazdagodik és fejlődik. A kommunista erkölcsé a jövő az egész világon. A kommunista erkölcs az emberek millióit lelkesíti a népek testvériségéért, az igazi, szocialista demokráciáért, a kommunizmusért vívott harcban.

c) *A vallás*

A vallás ideológiai forma, a valóság fantasztikus, illuzórikus, fonák tükröződése az emberek tudatában. „... Egyik vallás sem más — írja Engels —, mint azoknak a külső hatalmaknak fantasztikus visszatükröződése az emberek fejében, melyek mindennapi létük felett uralkodnak, olyan visszatükröződés, amelyben a földi hatalmak földöntúli hatalmak alakját öltik. A történelem kezdetén először a természeti hatalmak azok, amelyek ezen a visszatükröződésen átesnek, és a további fejlődés során a különböző népeknél a legkülönfélébb és legtarkább megszemélyesítéseken mennek keresztül ... A természeti hatalmak mellett azonban csakhamar társadalmi erők is kezdenek működni, olyan erők, melyek ugyanolyan idegenül és kezdetben ugyanolyan megmagyarázhatatlanul állanak az emberekkel

szemben, ugyanazzal a látszólagos természeti szükségszerűséggel uralkodnak fölöttük, mint maguk a természeti hatalmak"[33].

A vallás természet fölötti, fantasztikus, azaz olyan irreális lényekben (istenekben, angyalokban, ördögökben stb.) való hit, amelyeket a természet elemi erőivel szemben tehetetlen és a társadalmi elnyomástól meggyötört emberek képzelete alkotott. Minden vallás elválaszthatatlan eleme a vallási kultusz is, amely a természet feletti erők tiszteletében, a vallásos szertartásokban jut kifejezésre.

A vallási hiedelmek és az ezeknek megfelelő intézmények — az egyház, a vallási egyesületek, a felekezeti iskolák — felépítmény jellegű társadalmi jelenségek, s minden kizsákmányoláson alapuló társadalomban, valamint a fejlődés bizonyos fokán az ősközösségi rendben is, a gazdasági alapon nyugvó felépítmény alkotó elemei közé tartoznak. A szocialista gazdasági alap az egyetlen olyan gazdasági alap a történelem eddigi folyamán, amely nem forrása és nem táptalaja a vallásnak. Ezért a szocialista társadalomban fennálló vallásos hiedelmek és vallási intézmények nem részei a társadalom szocialista alapján nyugvó felépítménynek, hanem *csökevényei* a régi társadalomnak, maradványai a szocialista forradalom folyamán a kapitalista alappal együtt megsemmisített régi, kapitalista felépítménynek.

A vallás reakciós szerepet játszik. Eredete az ősközösségi társadalomba nyúlik vissza, eszméi azonban még ma is százmilliók tudatát tartják hatalmukban mind a tőkés országokban, mindpedig azokban a még elmaradottabb országokban, ahol a kapitalizmus előtti viszonyok uralkodnak. A vallás szívósságát főként a néptömegekre nehezedő társadalmi nyomás magyarázza, továbbá az, hogy a kizsákmányoló osztályok a vallást minden módon terjesztik, támogatják és felhasználják mint a dolgozók szellemi elnyomásának, a néptömegek feletti politikai uralmuk erősítésének egyik eszközét. Lenin a vallás társadalmi szerepéről így írt:

„A vallás ópium a népnek — Marxnak ez a mondása a vallás kérdésében sarkköve a marxizmus egész világnézetének. Az összes mai vallásokat és egyházakat, a mindenféle és fajta vallási szervezeteket a marxizmus mindenkor a burzsoá reakció szerveinek tekinti, melyek a kizsákmányolás védelmére és a munkásosztály elkábítására szolgálnak"[34].

[33] *Engels.* Anti-Dühring. 326—327. old.
[34] *Lenin.* Marx, Engels, marxizmus. Szikra 1949. 223—224. old.

A vallás történelmi gyökerei a távoli őskorba nyúlnak vissza. A vallás az ősembernek az őt környező természetről és a saját természetéről alkotott legködösebb, a legnagyobb tudatlanságból fakadó elképzeléseiből jött létre. Az ősközösségi társadalom anyagi életfeltételei, melyek létrehozták a vallást, a termelés rendkívül alacsony fejlettségi fokának feleltek meg, amikor a természet külső erői uralkodtak az emberek fölött. A mennydörgés, a villámlás, a földrengés, a vihar és az árvíz, a fagy és a forróság, az aszály és az erdőtűz, a betegség és a halál — a természetnek ezek a rettenetes elemi erői az ősközösségi ember számára érthetetlenek, rejtélyesek és titokzatosak voltak. A természet hatalmas erőivel szemben az ősközösségi társadalomban élő ember szinte tehetetlen volt. Minthogy nem volt lehetősége arra, hogy ezeket az erőket hatalma alá vesse, önmagáról ítélve meg őket, tudatot tulajdonított nekik, azután természet feletti tulajdonságokkal ruházta fel és istenekként imádta őket. Könyörgéssel, kéréssel (imával), áldozatokkal igyekezett jóindulatukat megnyerni. A természet erőivel szembeni tehetetlenség és a tőlük való félelem volt tehát az oka annak, hogy a vadember természet feletti erőkben, szellemekben, istenekben hitt és imádta őket.

Számos burzsoá tudós, filozófus — a teológusokhoz hasonlóan — a vallást örök jelenségnek tartja, amely minden korban megvolt az emberekben. De a vallás nem mindig létezett. A kultúra története azt bizonyítja, hogy az őskőzösségi társadalom legkorábbi szakaszában nem volt semmiféle vallás, és nem voltak vallási képzetek. A vallás csak az ősközösségi társadalom meghatározott fejlettségi fokán jön létre.

Számos régi ateista és materialista filozófus (például Holbach, Helvétius, Diderot, Feuerbach és mások) a vallás eredetét csak tudatlanságból vezette le, abból, hogy az emberek nem tudták, nem voltak képesek megmagyarázni a természeti jelenségeket. De a természet fölötti erők létezésében való hit keletkezését nem lehet csupán tudatlansággal magyarázni. Fel kell tárni ennek a hitnek az objektív, anyagi, gazdasági alapjait. Az ősközösségi társadalom emberét nem szabad filozófusnak hinnünk, aki elgondolkodik a „lét titkai" vagy saját természete fölött.

A polgári felvilágosítók a csalásra hivatkoztak, mint a vallásos hiedelmek okára. Ez szintén nem egyéb, mint a vallás keletkezésének idealista és nem tudományos magyarázata. A csalásnak kétségtelenül nagy szerepe volt a vallás történetében, és nagy szerepe van ma is, különösen a kapitalizmusban. De a csalás egymagában még nem magyarázza meg sem a vallás eredetét, sem pedig tartós fennállását. A vallás nemcsak csalás, hanem az emberek öncsalása is. Az ősközösségi társadalom emberének fonák, illuzórikus, fantasztikus világnézete spontán kelet-

kezett, az embereknek a természeti erőkkel szembeni tehetetlensége, a tőlük való félelem, a termelőerők alacsony színvonala, a társadalmi viszonyok korlátozottsága alakította ki.

A kizsákmányolás létrejöttével az ember fölött uralkodó természeti erőkhöz még társadalmi erők is járultak. Ezek a dolgozóknak még a természeti erőknél is több szerencsétlenséget és szenvedést okoztak. „A kizsákmányolt osztályoknak a kizsákmányolók elleni harcában megnyilvánuló erőtlensége elkerülhetetlenül kiváltja a földöntúli jobb életbe vetett hitet, éppúgy mint ahogyan a vadembernek a természet elleni harcában megnyilvánuló erőtlensége kiváltja az istenekbe, ördögökbe, csodákba és más effélékbe vetett hitet"[35].

Egyes kiváló materialisták már Marx és Engels előtt arra a gondolatra jutottak, hogy nem az isten teremtette az embert, hanem az ember teremtette az istent. De a régi materialisták, amikor kifejezésre juttatták ezt a helyes gondolatot, nem tudták megmagyarázni, hogy az emberek miért kettőzték meg a világot, miért teremtették meg képzeletükben a valóságos anyagi világ és a természet mellett a természet fölötti lények fantasztikus ábrándvilágát. „Feuerbach abból a tényből indul ki — írja Marx —, hogy az ember a vallásban elidegenedett önmagától, hogy a világ kettévált egy vallásos, képzelt és egy valóságos világra. Feuerbach munkája abban áll, hogy a vallásos világot feloldja világi alapjában. Nem veszi észre, hogy ennek a munkának az elvégzése után a fő dolog még hátra van. Az a tény ugyanis, hogy a világi alap elválik önmagától és mint önálló birodalom a fellegekben rögződik meg, csakis azzal magyarázható, hogy ez a világi alap meghasonlott önmagával és ellentmond önmagának. Ezt a világi alapot kell tehát először a maga ellentmondásában megérteni, és azután az ellentmondás kiküszöbölésével gyakorlatilag forradalmasítani. Így pl. miután felfedeztük, hogy a földi család a szent család nyitja, az előbbit magát kell elméletileg bírálat alá vetnünk és a gyakorlatban forradalmilag átalakítanunk"[36].

Nem a társadalmi élet a vallási hiedelmek, a vallási képzetek tükröződése, amint ezt az idealisták, a teológusok állítják, hanem ellenkezőleg: a vallási hiedelmek és képzetek a társadalom megfelelő anyagi életfeltételeinek a *tükröződései*, de illuzórikus, fantasztikus, eltorzított formában. Az emberek, miután

[35] *Lenin* Művei. 10. köt. Szikra 1954. 73. old.
[36] *Marx—Engels*. Válogatott művek. 2. köt. 400. old.

képzeletükben megteremtették az isteneket, emberi tulajdonságokkal ruházzák fel őket. Az istenek a vallási tanítások szerint ugyanolyan életmódot folytatnak, mint az emberek: ők is cselekszenek, esznek, isznak, civakodnak, álnokok és cselszövők, szeretnek és gyűlölnek, sőt földi asszonyokat is elcsábítanak. Erről nemcsak az óegyiptomiak, a babilóniaiak, a görögök vallása tanúskodik, hanem a keresztény biblia és az evangélium is. A dél-afrikai kafferek, amikor elhalt őseik szellemének áldoznak, egészséget, jóindulatot meg bivalycsorda szaporulatot kérnek tőlük.

Az osztálytársadalom és az állam létrejöttével megváltoznak az emberek vallási képzetei is. Amikor megjelentek az államok hatalmas uralkodói, akkor az emberek az isteneket is mindenhatónak kezdték elképzelni, akik magasan az emberek fölött állnak.

Nyomon követhetjük, hogy miképp tükrözi a vallási hiedelmek fejlődése a társadalmi-gazdasági fejlődést, ha megvizsgáljuk, hogyan alakultak át a nemzetségi istenek törzsi istenekké, a törzsi istenek nemzeti istenekké, és végül az egyistenhitű vallások „mindenható" egyisteneivé. Eredetileg minden nemzetségi közösségnek megvoltak a maga istenei. Ahogyan ezek a közösségek törzsekké, a törzsek pedig népekké egyesültek, úgy egyesültek az istenek is, akik között hierarchikus megkülönböztetést tettek, s ez a hierarchia az egyesült törzsek jelentőségének fokozatait tükrözte. Így például az ókori babilóni monarchia létrejöttekor Babilon város főistene, Marduk, a babilóni birodalom főistene lett, a többi isten pedig alárendelt helyzetet foglalt el.

A földi király megjelenésének megfelelt az égi király megjelenése. A természet nagyszámú jelenségei fölött ellenőrzést és uralmat gyakorló „egyisten" fogalma — mondja Engels — „csak másolata az egyeduralkodó keleti despotának, aki látszólag vagy valóságosan egyesíti az érdekeik miatt összeütközésbe kerülő embereket"[37].

Világvallásnak, tehát a népek között legjobban elterjedt vallásnak számít a kereszténység, a mohamedán vallás (iszlám) és a buddhizmus. A kereszténység eredetén és fejlődésén láthatjuk, hogyan változik a vallás a gazdasági alap és a társadalmi rend változásával.

[37] *Marx—Engels*. Művei. 21. köt. 45. old. (oroszul).

A keresztény vallás a rabszolgatartó Római Birodalomban jött létre. A Római Birodalom területén eredetileg nem volt egységes vallás. Az egyes népek isteneinek birodalma nem terjedt messzebbre, mint az adott nép által lakott terület. Azon túl más istenek „uralkodtak". Ezek az istenek csak addig éltek az emberek képzeletében, ameddig fennállt az a nép, amely létrehozta őket. Az a szükséglet, hogy a római *világ*birodalmat *világ*vallással egészítsék ki, eredetileg abban jutott kifejezésre, hogy a rabszolgatartó Róma igyekezett elismerést szerezni és oltárt állítani a meghódított népek minden, némiképpen is számottevő istenének. Róma urai a római Pantheonban oltárt állítottak a leigázott népek isteneinek, és császári rendeletekkel akartak új világvallást létrehozni. De rendeletekkel nem lehet vallásokat létrehozni, más úton-módon alakulnak ki azok.

A kereszténység a rabszolgatartó Róma hanyatlásának korszakában keletkezett, a rabszolgák és a rabszolgatartók, a vagyonosok és a vagyontalanok végsőkig kiéleződött ellentmondásainak viszonyai között. A kereszténység a keleti, főként a zsidó teológia és a vulgarizált görög, főleg a sztoikus filozófia keverékéből, összeolvadásából jött létre. Az őskereszténység mint a rabszolgák és az elnyomottak, a kisemmizett plebejusok vallása jelent meg; forradalmi motívumokat is foglalt magában: a rabszolgák és a plebejusok, a szegények gyűlöletét a gazdagok, a rabszolgatartók ellen. Krisztus alakja a messiás (megváltó) képében alakult ki, aki arra hivatott, hogy megváltsa az embereket az elviselhetetlen elnyomástól és szenvedésektől. A kereszténység felhasználta Krisztus alakjának megformálásához a különböző keleti vallásokban, és különösen a zsidó vallásban elterjedt messiásváró elképzeléseket. Mint minden más vallás, a kereszténység is csupán csalóka vigaszt, „égi" malasztot igért az elnyomottaknak. A kereszténység elfásult megadást oltott a rabszolgákba, megbékülést a rabszolgatartó renddel. Ezért terjedt el a rabszolgatartók osztályának képviselői között is, akik ezt a vallást hamarosan ideológiai fegyverükként használták fel az elnyomottak ellen. A pusztuló rabszolgatartó rendszer hanyatlása és bomlása demoralizálta az uralkodó osztályt. A gazdag, semmittevő rabszolgatartók, akik megcsömörlöttek az orgiáktól, lakmározásoktól és kicsapongásoktól, teljes ernyedtségbe és miszticizmusba estek. A Római Birodalom közelgő pusztulását úgy tekintették, mint az egész világ pusztulását, mint a világ végét. A rabszolgák és a plebejusok felkelései, a barbárok betörései kétségbeesésbe kergették az uralkodó osztályt, s fokozták

benne a misztikus hangulatokat, a „túlvilági lét", a „sírontúli világ" gondolatát. A pusztuló rabszolgatartó osztálynak ez a hangulata szintén kifejezésre jutott a korai kereszténységben, s különösen akkor, amikor a kereszténység uralkodó vallássá lett.

A római császárok a kereszténységet, amikor az már széles körben elterjedt, a rabszolgatartó állam hivatalos vallásává tették. Az a tény, hogy a kereszténység mintegy 350 évvel keletkezése után a Római Birodalom államvallásává lett, bizonyítja, hogy mennyire megfelelt az uralkodó kizsákmányoló osztályok érdekeinek.

Amikor a kereszténység az elnyomott rabszolgák ideológiájából az elnyomók, a rabszolgatartók ideológiájává, a kizsákmányoló osztályok eszközévé lett, tartalmilag nagy változásokon ment keresztül. A kizsákmányoló osztályok kiirtották belőle az őskereszténység lázadó, rabszolgatartó-ellenes motívumait, s azokat az elveket rögzítették meg benne, amelyek számukra előnyösek voltak: a megbékélést, a lemondást, az alázatosságot, a hatalmon levők iránti engedelmességet.

A feudalizmus korszakában a kereszténység tovább fejlődött. A feudális társadalom viszonyainak hierarchikus rendszere tükröződött az egek ura alá rendelt szentek, angyalok, arkangyalok hierarchikus tömkelegében. A keresztény vallás volt a feudalizmus szellemi támasza, az egyház pedig a legnagyobb hűbérúr. Nyugat-Európában a földnek körülbelül egyharmadával az egyház rendelkezett. Az oroszországi pravoszláv egyház, a muzulmán, a buddhista és az egyéb keleti egyházak szintén óriási vagyonokkal rendelkeztek: földdel, jobbágyparasztokkal, rabszolgákkal, a hívőktől hatalmas jövedelmet kaptak és préseltek ki, és arra tanították őket, hogy „isteni félelmet" érezzenek a kizsákmányoló osztályokkal, ezek hatalmával szemben. A középkorban a vallásos ideológia teljesen hatalmába kerítette a dolgozók tudatát. Még az osztályharc is, melyet a jobbágyparasztok és a városi plebejusok a hűbérurak ellen folytattak, vallási eretnekség, szekták formájában jutott kifejezésre. Az eretnekek harcot folytattak a feudális rendszert védelmező uralkodó egyház ellen.

Az első polgári forradalmak (az úgynevezett reformáció és a német parasztháború a XVI. században, a németalföldi forradalom a XVI. században és az angol forradalom a XVII. században) vallási mezben zajlottak le. A felkelő burzsoázia, parasztság és városi szegénység ideológusai az őskereszténységre hivatkoztak, s a keresztény dogmákat a maguk módján, a feudális

társadalom hivatalos egyházának felfogásával ellentétesen értelmezték.

A francia burzsoázia, amely a feudalizmus elleni forradalmat érettebb viszonyok között hajtotta végre, már nyíltan politikai, nem pedig vallási köntösben lépett fel. A XVIII. század haladó francia polgári ideológusai bátran támadták a vallást általában, különösen pedig a katolikus vallást. A francia nemzetgyűlésekben a forradalom időszakában (1789—1794) jelentős számban foglaltak helyet vallási babonáktól mentes ateista államférfiak.

Amikor a burzsoázia hatalomra jutott, a kereszténység Nyugat-Európában végső szakaszába lépett. „Képtelenné vált arra, hogy továbbra valamely haladó osztály törekvéseinek ideológiai lepleként szerepeljen; mind inkább az uralkodó osztályok kizárólagos birtokává lett. Ezek tisztára mint a kormányzás eszközét alkalmazzák, amellyel az alsóbb osztályokat kordában tartják. És az uralkodó osztályok mindegyike a neki megfelelő hitet alkalmazza: a földbirtokos junkerek a katolikus jezsuitaságot vagy a protestáns ortodoxiát, a liberális vagy radikális burzsoák a racionalizmust. És teljesen mellékes, hisznek-e ezek az urak a maguk megfelelő vallásában vagy sem"[38].

Az orosz burzsoázia nem volt forradalmi. Ezért az orosz burzsoázia és ideológusai mindig védték a vallást, mert benne megbízható eszközt láttak az elnyomott osztályok fékentartására. Az 1905—1907-es forradalomtól megrémült orosz burzsoázia különösen vallásos lett. Álszenteskedő ájtatoskodásban talán csak az angol és az amerikai burzsoázia tett túl rajta. A fölöttébb reakciós amerikai burzsoázia különös buzgalommal idomítja a vallás hirdetését kereskedelmi tevékenységéhez.

A vallás a legkonzervatívabb és egyik legreakciósabb ideológiai forma. Nemzedékről nemzedékre szállva, béklyóban tartja a dolgozók tudatát.

De milyen oknál fogva létezhet és uralkodhat a vallás a kapitalista társadalomban az emberek millióinak értelme fölött ma, a gőz és a villamosság korában, a vegyészet és az atomenergia korában, a motoros hajó és a repülőgép korában, a modern biológia és orvostudomány korában? A vallás életképességét nem lehet csupán konzervativizmusával és az évszázados hagyományok óriási szerepével magyarázni. A burzsoá társadalomban a vallás fennállásának és a tömegek vallásos-

[38] *Marx—Engels.* Válogatott művek. 2. köt. 396. old.

ságának oka elsősorban a kapitalista rendszerben, a termelés anarchiájában és a termelés törvényeinek spontán érvényesülésében rejlik, abban, hogy az emberek látszólag tehetetlenek a kapitalista gazdaság spontán erőivel szemben. Éppen ez a magyarázata annak, hogy a vallásos hit nemcsak az elnyomott dolgozó tömegek tudatában születik meg és talál talajra, hanem az uralkodó kizsákmányoló osztályok tudatában is. A burzsoá társadalomban a vallás fennállásának okai, másodszor, a néptömegekre nehezedő társadalmi elnyomásban, harmadszor pedig abban rejlenek, hogy a kizsákmányoló osztályok minden módon támogatják és terjesztik a vallást, mivel eszközül használhatják fel a dolgozók elnyomására.

A tőkés elnyomás miatt, a kapitalizmus által előidézett háborúk, válságok, munkanélküliség és nyomor miatt az emberiség mérhetetlenül többet szenved, mint a természet összes elemi erőitől együttvéve. Lenin „*A munkáspártnak a valláshoz való viszonyáról*" című cikkében a következőket írta: „Miért él még a vallás a városi proletariátus elmaradott rétegeiben, a félproletariátus széles rétegeiben, valamint a parasztság tömegében? A nép tudatlansága miatt, válaszolja a haladó burzsoá, a radikális vagy a polgári materialista . . . Az ilyen nézet felületes, polgárian korlátolt kultúrkodás. Az ilyen nézet nem eléggé mélyen, nem materialista, hanem idealista módon magyarázza a vallás gyökereit. A jelenkori tőkés országokban ezek a gyökerek főként *társadalmi* jellegűek . . . A dolgozó tömegek társadalmi elnyomottsága, látszólag teljes gyámoltalanságuk a tőkés rendszer vak erőivel szemben, melyek az egyszerű dolgozó embernek naponként és óránként ezerszer több borzalmas szenvedést, több irtózatos gyötrelmet okoznak, mint bármiféle rendkívüli esemény, például a háború, a földrengés stb. — ebben rejlik ma a vallás legmélyebb gyökere. «A félelem teremtette az isteneket.» A félelem a tőke vak hatalmától, amely vak, mert a nép tömegei nem láthatják előre, amely a proletárt és a kistulajdonost lépten-nyomon azzal fenyegeti (és nemcsak fenyegeti), hogy «hirtelenül», «váratlanul», «véletlenül» tönkreteszi, pusztulást zúdít rá, koldussá, földönfutóvá, prostituálttá változtatja, éhhalálba kergeti — ez a mai vallás *gyökere*. Ezt kell szem előtt tartania a materialistának mindenekelőtt és mindenek felett, hacsak mint materialista nem akar az első elemiben maradni"[39].

A vallás a kapitalista országokban a társadalmi elnyomás

[39] *Lenin.* Marx, Engels, marxizmus. 226, 227. old.

eszköze, az egyház pedig a dolgozó tömegek elnyomását szolgáló apparátusnak egy része. Például a tőkés országokban a katolikus egyház, élén a római pápával, és a protestáns egyházak a legreakciósabb rendszereket támogatják.

A katolikus egyház központja — a Vatikán — hatalmas kapitalista cég, tulajdonosa vagy társtulajdonosa sok nagy banknak, vállalatnak, szállodának, sőt játékbarlangnak és más hasonló intézményeknek is. A Vatikán érdekelt abban, hogy a kapitalizmus fennmaradjon, érdekelt az imperialista reakció támogatásában. Ezért a Vatikán nyíltan támogatta Mussolinit és Hitlert, támogatta imperialista rablóháborújukat, és egyszer sem tiltakozott szörnyűséges bűncselekményeik és bestiális gaztetteik ellen. A második világháború után a Vatikán kegyelmet követelt a fasiszta háborús bűnösök számára, és igyekezett őket tisztára mosni.

Sok tőkés országban — például Olaszországban, Franciaországban, Nyugat-Németországban, Spanyolországban, Portugáliában — katolikus vagy a katolikus egyházhoz közelálló pártok vannak kormányon. A katolikus pártok véreskezű hóhéroknak, a szabadság és a demokrácia megfojtóinak bizonyultak. Az olaszországi kereszténydemokrata párt vagy a nyugatnémetországi Adenauer-párt — a katolikus reakció szimbóluma.

A Vatikánt bűnrészesség terheli az imperialista burzsoázia népellenes szörnyű gaztetteiért. A tőkés országokban a katolikus egyház, épp úgy, mint a protestáns egyház, ma az imperialista reakció jelenlegi főerejének, az amerikai imperializmusnak a szolgálatába szegődött. A Vatikánnak az a funkciója, hogy hatalmas és szerteágazó apparátusának birtokában a dolgozók szellemi leigázásán kívül kémszolgálatokat is végezzen. Ezt bizonyítja a Mindszenty- és Grősz-per Magyarországon, a kém és diverzáns katolikus papok ellen indított perek Csehszlovákiában, Lengyelországban, Bulgáriában és Kínában. XII. Pius pápa — aki a népi demokratikus országokban folyó népellenes aknamunkát irányítja, aki támogatja az amerikai háborús gyújtogatókat, segédkezet nyújt a Szovjetunió és a népi demokratikus országok elleni imperialista háborús tömbök összetákolásában, aki megáldotta a fasiszta hóhérokat — egyházi kiközösítéssel és átokkal sújtja azokat a százmilliókat, akik szerte a világon a kommunistákat követik és a békéért harcolnak.

A katolikus egyház mindjobban és jobban lelepleződik a világ szemében mint az imperialista reakció eszköze.

A többi vallás — kiváltképpen az iszlám és a buddhizmus — szintén igen reakciós szerepet tölt be. Minden vallás a hivőktől engedelmességet, alázatosságot, a kizsákmányolókkal szemben zúgolódás nélküli megadást követel. A vallások elvonják a dolgozókat az élet valóságos megjavításáért folytatott forradalmi harctól, és a „sírontúli életről", a „mennyországról" szóló mesékkel zavarják meg a dolgozók gondolkodását.

Bármilyen jelentős is a vallás befolyása az emberek millióinak gondolkodására a tőkés országokban, a gazdasági fejlődés és az osztályellentétek erősebbek, mint a vallási és minden más ideológiai maszlag. Az osztályellentétek az elnyomott tömegeket osztályharcra késztetik, a harc pedig nem egyeztethető össze a kizsákmányolók iránti alázatossággal és szolgalelkűséggel. Ezért a történelmi fejlődés menete aláássa a társadalmi, politikai és szellemi reakció erejét, és így a vallási reakció erejét is, és a tudományos, materialista, ateista világnézet zászlaja alatt harcoló haladó erők, a kommunista erők diadalához vezet. A munkásosztály a kapitalizmus elleni harcában, a rabszolgáktól és a jobbágyparasztoktól eltérően, nem a vallásra támaszkodik, hanem a marxi tudományra.

A vallás és az igazi, haladó tudomány kölcsönösen kizárják egymást, minthogy minden vallás olyan tanítás, amely ellenkezik a tudománnyal.

A tudomány a természetről és a társadalomról, a természet és a társadalom fejlődéstörvényeiről szóló objektív ismeretek összessége; ezeknek az ismereteknek az igazságát a gyakorlat ellenőrzi. A tudomány, amely az embert valódi tudással fegyverzi fel, az embernek a természet és a társadalmi jelenségek feletti hatalmát megsokszorozza, látókörét szélesíti, a saját erejébe, az emberi értelem erejébe vetett hitét növeli. A vallás, amely fantasztikus, fonák világképet nyújt, elaltatja az értelmet, elnyomja az alkotóképességet, gyengíti az emberek akaratát a természet erőivel folytatott harcban, gyengíti az elnyomottak akaratát az elnyomóik elleni harcban. A vallás bilincs, mely béklyóban tartja az embereket. A vallás ellensége a népnek, a dolgozóknak: a vallás a reakció fegyvere.

A tudomány lépésről lépésre aláássa a vallás és az idealizmus pilléreit és alapjait. Kopernikus tanítása hatalmas csapást mért a vallás által szentnek nyilvánított elméletre, mely szerint a Föld a világmindenség középpontja. Az anyag megmaradásának Lomonoszov által felfedezett törvénye és az energia megmaradásának törvénye kihúzta a talajt a világ teremtéséről

szóló vallási tan alól. Az állat- és növényfajták eredetére és fejlődésére, valamint az embernek majomszabású ősöktől való származására vonatkozó darwini tanítás megsemmisítő csapást mért arra a vallási mítoszra, hogy az embert isten teremtette. Szecsenov és Pavlov nagy orosz materialista tudósok a fiziológia és a pszichológia terén végzett munkáikkal, Tyimirjazev és Micsurin pedig biológiai munkásságukkal újabb vereségeket mértek a vallásra és az idealista világnézetre. A micsurinisták merész elméleti kutatásaikkal és kísérleteikkel, a növényvilág és az állatvilág átalakítására irányuló gyakorlati tevékenységükkel nagyban hozzájárultak a biológiában uralkodó idealista misztikus tanítások — a weismannizmus-mendelizmus-morganizmus — összeomlásához. A marxizmus-leninizmus egyszersmindenkorra kiűzte a vallást utolsó menedékéből, a történelem területéről is.

Minél jobban fejlődött tehát a tudomány, annál inkább megrendült a vallási előítéletek elméleti alapja. A tudomány tökéletesen megcáfolta a vallást. A kapitalizmusban azonban a tudomány haladása ellentmondásos. A burzsoázia a termelés fejlesztése érdekében kénytelen a tudományra támaszkodni, de másrészt fél a tudománytól, és védelmezi a vallás elsőbbségét a tudománnyal szemben, igyekszik „összebékíteni" a tudományt a vallással, s ha ez nem sikerül, egyenesen hadjáratot indít a tudomány ellen. A burzsoá ideológusok azon vannak, hogy a tudomány fejlődésének nehézségeit az idealizmus és a vallás térhódítására használják ki, és a tudomány által az adott pillanatban még megoldatlan problémákat igyekeznek úgy magyarázni, hogy értelmezésükkel a vallást erősítsék.

A dialektikus materializmus az egyetlen tudományos világnézet. Ez a világnézet nem egyeztethető össze semmiféle babonával, semmiféle szellemi és társadalmi elnyomással. A marxizmus-leninizmus mindenkor következetesen és kérlelhetetlenül harcolt mindenfajta népbutítás, idealizmus és vallás ellen. Éppen a marxizmus-leninizmus mutatta meg az igazi utat a vallás és a vallást támogató kizsákmányoló rend teljes leküzdésére.

Marx egyik korai munkájában, „A hegeli jogfilozófia bírálatához" című művében a következőket írta: „A vallás a szorongatott emberfia sóhaja, a szívtelen világ hangulata, a szellemtelen állapotok szelleme. A vallás a nép *ópiuma*"[40].

Marx, Engels, Lenin és Sztálin valamennyi filozófiai munkájukban

[40] *Marx—Engels.* Gesamtausgabe. 1. rész. 1. félköt. Frankfurt a. M. 1927. 607. old.

megindokolták a következetes, harcos ateizmust. A Szovjetunió Kommunista Pártja mindenkor kérlelhetetlen harcot vívott és vív a vallási misztifikálás bármiféle megnyilvánulása ellen, megbírálta a legkisebb eltávolodást is a dialektikus materialista világnézettől, a következetes ateizmustól.

Oroszországban az 1905—1907-es forradalom veresége után a reakció időszaka következett. Az értelmiség egy része miszticizmusba tévedt, az „istenépítés", az „istenkeresés" reakciós eszméit hirdette. Az „istenépítők", akik a machistákkal, a bogdanovistákkal voltak kapcsolatban, megújhodott vallást hirdetve új mázzal vonták be a kompromittált keresztény vallást és egyházat. Lenin „Materializmus és empiriokriticizmus" című híres könyvében és több cikkében szembeszállt az idealizmus, a fideizmus, az „istenépítés" és az „istenkeresés" hirdetőivel. Gorkijhoz írt levelében az „istenépítőket" bírálva így ír:

„Nem igaz, hogy isten a szociális érzéseket ébresztő és szervező eszmék összessége lenne. Ez a Bogdanov-féle *idealizmus*, amely elleplezi az eszmék anyagi eredetét. Isten (történelmi és köznapi értelemben) mindenekelőtt azoknak az eszméknek az összessége, amelyeket az embernek mind a külső természet, mindpedig az osztályelnyomás okozta kilátástalan szorongatottsága szült, azoknak az eszméknek összessége, amelyek *rögzítik* ezt a szorongatottságot, *elaltatják* az osztályharcot"[41].

Korunkban az isteneszmének minden, még a legóvatosabb, a legjobbszándékú védelme vagy igazolása is — a reakció igazolása és támogatása.

„Millió *fizikai* bűnt, szennyet, erőszakot és ragályt sokkal könyebben ismer fel a tömeg — és ezért sokkal kevésbé veszélyesek —, mint a *finom*, szellemi, a legékesebb eszmei köntösbe öltözött isteneszmét"[42].

Ezért tartották és ezért tartják a marxisták-leninisták szükségesnek, hogy harcoljanak a vallási előítéletek és babonák ellen, bármilyen formában jelentkezzenek is azok.

A jobboldali szocialista pártokban igen elterjedt az opportunista türelmesség a vallás terjesztésével kapcsolatban, sőt egyenesen kísérletek történtek arra, hogy a szocializmust „egyesítsék" a vallással. A II. Internacionálé opportunistái kijelentették, hogy a vallást az egyes szociáldemokraták „magánügyének" kell tekinteni. A mai jobboldali szocialisták mindenütt a világon idealizmust, misztikát, fideizmust, „vallásos szocializmust" prédikálnak.

Lenin leleplezte az opportunistákat: rámutatott arra, hogy az államnak és a proletariátus pártjának a valláshoz való viszonyát nem szabad azonosítani. „Mi azt követeljük, hogy az

[41] *Lenin* Művei. 35. köt. 93. old. (oroszul).
[42] Ugyanott, 90. old.

állam tekintse magánügynek a vallást, de semmiképpen sem lehetünk azon a nézeten, hogy a vallást saját pártunk is magánügynek tekintse"[43].

Állami vonatkozásban a vallást magánügynek tekinteni azt jelenti, hogy az egyházat el kell választani az államtól; az állam ne támogasson semmiféle vallási kultuszt. De minden polgár teljesen szabadon követheti azt a vallást, amelyiket akarja, vagypedig ha úgy tetszik, lehet vallástalan, azaz ateista. A proletariátus pártja, amikor ezeket a követeléseket a demokratikus átalakulás egyik részeként napirendre tűzte, biztosítani akarta a teljes lelkiismereti szabadságot, és véget akart vetni annak a tőkés országokban elterjedt gyakorlatnak, hogy embereket azért üldöznek, mert nem az uralkodó vallást követik.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmével és a Szovjethatalom létrejöttével a Szovjetunióban megtörtént az egyház és az állam, valamint az egyház és az iskola elválasztása. A Szovjetunió Alkotmányának 124. cikkelye kimondja: „A vallás gyakorlásának szabadsága és a vallásellenes propaganda szabadsága minden állampolgár elismert joga."

A marxizmus szempontjából a vallás állami vonatkozásban magánügy, de egyáltalában nem magánügy a munkásosztály pártjával kapcsolatban. A marxista párt nem nézheti közömbösen, hogy tagjai milyen meggyőződést, milyen elveket vallanak. A párt megköveteli tagjaitól, hogy aktívan küzdjenek mindenfajta társadalmi és szellemi elnyomás ellen, harcoljanak minden elmaradott nézet, minden előítélet — köztük a vallásos előítéletek — ellen. A vallás elleni harc eszköze nemcsak a nevelés, a tudományos világnézet terjesztése, hanem elsősorban az, hogy a dolgozókat bevonjuk a társadalom forradalmi átalakításáért folyó aktív harcba. Emellett a Kommunista Párt a vallási előítéletek elleni harcot mindig alárendeli a politikai feladatoknak, a munkásosztály diktatúrájáért, a kommunizmusért folyó harc alapvető érdekeinek.

A vallást, a babonákat, a misztikát nem lehet csupán felvilágosító könyvekkel leküzdeni, mégha azok a legjobbak is. Ahhoz, hogy leküzdjük a vallást, a babonákat, a misztikát — meg kell semmisítenünk azt a talajt, amely létrehozza és táplálja őket. Más szavakkal: meg kell semmisíteni a kapitalista társadalmat, és fel kell építeni a kommunista társadalmat.

A szocialista forradalom, a szocializmusnak a Szovjetunióban

[43] *Lenin* Művei. 10. köt. 74. old.

aratott győzelme teljes egészében igazolta a marxizmus-leninizmus e tételét. A szocialista tervgazdaság megteremtésével, a kizsákmányolás megszüntetésével és a kizsákmányoló osztályok felszámolásával a Szovjetunióban egyszersmindenkorra megsemmisültek a vallás társadalmi gyökerei. Ma a Szovjetunió állampolgárainak túlnyomó többsége ateista, nem hisz istenben. A szovjet nép a kommunizmusért vívott harcában nem képzeletbeli égi erők segítségében bízik, hanem csakis a saját erejében, a tudomány adataiban, a kommunisták pártjának vezetésében.

A szovjet ipar és közlekedés elsőrendű technikai felszerelése, a mezőgazdaság évről évre növekvő gépesítése, a szovjet állam természetátalakító intézkedései, az aszály elleni harc, az agronómia, az agrobiológia, vagyis a tudomány alkalmazása a mezőgazdaságban, az állandó magas terméshozamért folyó harc — mindez gyökerében aláássa a vallási babonákat. Az élenjáró kolhozparasztok tízmilliói már világosan látják, hogy nem szabad tétlenül várni a nem létező isten kegyeire, de még a természet kegyeire sem. A fejlett technikára és tudományra támaszkodva, szocialista munkájukkal kitűnő terméseredményeket érnek el, ami megcáfolja a reakciós vallási meséket.

A vallásos nézetek azonban még nincsenek teljesen kiküszöbölve a szocialista társadalomban. A vallás, a vallási babonák, különösen falun, továbbra is hatalmukban tartják a lakosság jelentékeny részének gondolatvilágát. A vallásos hiedelmek és a vallási intézmények a szocialista társadalomban a régi rend csökevényei, örökségei.

A vallásos hit és a vallási szokások kétségtelenül fékezik a társadalom kommunista fejlődését. A vallási világnézet elleni harc, a tudományos, materialista világnézetért folyó küzdelem része a kommunizmusért vívott harcnak. Ezért a szocialista társadalomban különösen nagyjelentőségű a tudományos világnézet terjesztése.

d) *A tudomány*

A tudomány — a társadalmi tudat sajátos formája és a kultúra elválaszthatatlan eleme — a környező világról, a természet és a társadalom fejlődéstörvényeiről szerzett ismeretek rendszere. Az ismeretek megbízhatóságát, igazságát, objektív voltát a gyakorlat ellenőrzi és igazolja.

Ellentétben a vallással, amely a valóság fantasztikus tükröződése, a gyakorlatra támaszkodó és a gyakorlat által ellenőrzött tudományos ismeret objektív igazságot tartalmaz, vagyis híven tudja tükrözni az objektív világot. Az emberi megismerés fejlődése a felszínes ismerettől az alaposabb ismeret felé, a jelenségek megismerésétől a lényeg megismerése felé, az egyik lényegtől a mélyebben fekvő másik lényeg felé halad. A tudomány, mely az objektív világ törvényeinek feltárásával lehetővé teszi az események előrelátását és a világ gyakorlati megváltoztatását, olyan eszköz, melynek segítségével az ember a természet és a társadalom erőit a társadalom szolgálatába tudja állítani.

A tudomány a társadalom gyakorlati életének, főleg az anyagi termelésnek a szükségleteiből ered. A tudományos megfigyelések és általánosítások tárgyát elsősorban azok a természeti jelenségek alkotják, amelyek valamilyen formában összefüggnek a társadalom anyagi életével, a termeléssel. A termelési gyakorlat sarkallta az embereket olyan jelenségek okainak megismerésére, mint a nappalok és éjszakák, az évszakok váltakozása, az időváltozás, a folyók áradása. A gyakorlati szükségletek megkövetelték az emberi és állati betegségek okainak ismeretét, a növények hasznos és káros tulajdonságainak, az állatok sajátosságainak és szokásainak tanulmányozását, a testek, az ásványok mechanikai, fizikai és kémiai tulajdonságainak vizsgálatát, s egyéb kutatást.

Az emberek ismeretei eleinte csekélyek voltak, megrögződtek az emberek emlékezetében, és az évszázadok folyamán élőszóban szálltak nemzedékről nemzedékre. Ezek az ismeretek mindenekelőtt az emberek termelési tapasztalataira szorítkoztak. A társadalom fejlődésével, a munkamegosztással, az emberi tevékenység sokféleségének kibontakozásával, a csere és a népek közötti kapcsolatok fejlődésével, az osztályok és az államok létrejöttével bővülnek az emberek ismeretei a környező világról. Az egyes ember emlékezete már nem képes rögzíteni az ismereteket, szükségessé válik a megfigyelések és az általánosítások feljegyzése, s ezzel kapcsolatban megszületik az írás művészete.

Az írás éppúgy, mint a hangnyelv, nem egyetlen ember találmánya; az írás — mint a gondolatcsere és az ismeretgyűjtés eszköze — számos ember erőfeszítésének az eredménye volt. Az írás azonban legfejlettebb formájában, a tudományhoz hasonlóan, hosszú időn keresztül az uralkodó osztályokhoz tartozó emberek szűk körének — a papságnak, a hivatalnokoknak, az értelmiségieknek — a monopóliuma volt.

Az írástudás hatalmas eszköze lett a nemzedékről nemzedékre, az egyik népről a másikra szálló ismeretek felhalmozásának. A különböző ismeretek, megfigyelések feljegyzése kezdetben kusza, rendszertelen,

gyakran ellentmondásos volt. Ezek a feljegyzések hadjáratokról, győzelmekről és vereségekről, az életről, más népek életmódjáról és szokásairól, különböző vidékek állat- és növényvilágáról szóltak. Feljegyeztek a társadalom létalapjára, a termelésre vonatkozó adatokat is (a folyók áradásának ideje, a mezei munkák megkezdése, a növények beérésének ideje stb.). A feljegyzések később rendezettebbekké, rendszeresebbekké válnak; a felgyülemlett ismeretek lehetővé teszik a jelenségek összefüggésének, kölcsönös függőségének, törvényszerűségeinek megállapítását. Így keletkeztek a tudomány első csírái.

A csillagászat úgy született meg, hogy az embernek gyakorlatilag szüksége volt az évszakok törvényszerű váltakozásának ismeretére, továbbá olyan ismeretekre, amelyek segítségével éjszaka útközben tájékozódhatott. Az ókori Egyiptomban és Babilonban, ahol a földművelés a folyók áradásával függött össze, azért volt szükség a csillagászatra, hogy ki lehessen számítani a folyók áradásának időpontját.

A csillagászat fejlődése megkövetelte nélkülözhetetlen alapjának, a *matematikának* a kifejlesztését. Az ókori csillagászok rendszerint kiváló matematikusok is voltak. A földek felmérésének szükségessége életre hívta a *geometriát*. Nagy épületek, bonyolult hidrotechnikai létesítmények (csatornák, építmények, töltések) építése, a hajózás és a hadviselés szükségletei létrehozták a *mechanikát*. A mechanika viszont a matematika további fejlődését vonta maga után.

Létkérdés volt az emberi és az állati betegségek elleni harc. Ez a szükséglet hívta életre az *orvostudományt* és az *állatorvostant*. Ezek a tudományok viszont elősegítették a *növénytan*, az *állattan*, az *anatómia*, a *fiziológia* létrejöttét és fejlődését.

A természettudomány rendszerint választ adott azokra a kérdésekre, amelyeket a termelés fejlődése vetett fel, és a gyakorlati tapasztalatokat általánosította. Már hosszú idővel annak a tételnek a megfogalmazása előtt, hogy a dörzsölés hővé alakul át, az emberek dörzsöléssel csiholtak tüzet. Még mielőtt felfedezték volna az energia átalakulásának törvényét, ez az átalakulás már megvalósult a gyakorlatban (gőzgép). Mindezt azonban nem szabad úgy érteni, mintha a tudomány csak annak passzív általánosítására volna képes, amit a termelésben már elértek. Nem, a tudomány, a gyakorlat elméleti általánosítására támaszkodva, felfedezéseket tesz, amelyek előbbre viszik és forradalmasítják a termelést. Ilyen például a gőz törvényeinek a feltárása és a gőzgép feltalálása, a villamosság törvényeinek feltárása és az atomenergia felfedezése, ilyen Micsurin felfedezése a szervezetek irányított átalakításának törvényeiről, ilyenek a talaj termékenységének befolyásolására vonatkozó törvények, amelyeket kiváló orosz tudósok, Dokucsajev, Koszticsev, Prjanyisnyikov és mások tártak fel.

A termelés, a gazdasági szükségletek befolyása a tudomány fejlődésére nemcsak közvetlen lehet, hanem közvetett is. De mindenképpen a társadalom anyagi életének szükségletei határozzák meg mindenkor és mindenütt a tudomány fejlődését, mégha maguk a tudósok ezt nem is akarják elismerni.

A burzsoá történészek azt állítják, hogy nem a tudomány függ a társadalmi termeléstől, hanem ellenkezőleg, a tudomány fejlődésétől függ a termelés állapota és fejlődése. Úgy tekintik a tudományt, mint a dolgozószobájába bezárkózott, az élettől és az élet szükségleteitől elszakadt tudós puszta szemlélődésének termékét. De a történelem teljesen rácáfol erre az idealista felfogásra. A termelés szükségletei, a technikai követelmények a tudományok keletkezésére és fejlődésére sokkal erősebben kihatottak, mint tucatnyi egyetem. Korszerű nagyipar elképzelhetetlen a modern mechanika, fizika, kémia nélkül, de ezeknek a tudományoknak a rohamos fejlődését éppen a természettudomány alkalmazásán alapuló nagyipar szükségletei váltották ki. A modern fizika és kémia elképzelhetetlen a korszerű, hatalmas technika nélkül, ezt a technikát viszont a fizikusok és kémikusok a nagyipartól kapják.

A tudomány minden nagy felfedezésének története azt bizonyítja, hogy a tudomány keletkezésének és fejlődésének hajtóereje a társadalmi gyakorlat, a termelőerők fejlődésének szükségletei, a gazdasági fejlődés szükségletei, az osztályharc.

A természettudomány a XVII—XVIII. században fejlődésének legnagyobb sikereit a mechanikában, a csillagászatban és a velük kapcsolatos matematikában érte el. Ezek a tudományágak voltak ugyanis a legközelebbi és a legközvetlenebb kapcsolatban a fejlődő ipar legégetőbb szükségleteivel, a keletkező kapitalista társadalom anyagi életének fejlődési folyamatával.

Eltérően minden régebbi, kezdetleges technikán alapuló termelési módtól, a tőkés termelési mód a gépi technikára támaszkodik, s ennek előfeltétele a tudománynak a termelésben való alkalmazása. A természettudományok rohamos fejlődésének fő oka éppen a termelés, a gépi technika fejlődésének szükségleteiben rejlik.

A kapitalizmus korszakában a természettudomány fejlődésének első időszaka, mely a XVI. században kezdődött, nagy felfedezéseket hozott a matematika, a mechanika és a csillagászat terén; a szerves jelenségek tanulmányozásának területén azonban nem jutott túl a megismerés kezdeti fokain. Nem voltak még feltárva sem a történelmileg egymást követő szerves formák (paleontológia), sem pedig a szervezetek fejlődésének megfelelő geológiai feltételek történelmi változásai (geológia). A természetkutatók metafizikusan vizsgálták a természetet. A szerves

élet formáinak alaposabb tanulmányozásához Engels szerint „hiányzott a két legfőbb alap, a vegytan és a leglényegesebb szerves szerkezeti formának, a sejtnek ismerete"[44].

A nagy tudományos felfedezések a XVIII. század közepétől kezdve, különösen pedig a XIX. században egyik rést a másik után ütik a metafizikus természetszemléleten. Lomonoszov fizikai és kémiai felfedezései; a Kant—Laplace-elmélet a naprendszer természetes keletkezéséről; a Föld történeti fejlődéséről szóló tanítás, és a Földön egymást következetesen felváltó szerves formákról szóló paleontológiai elmélet; a szerves kémia létrejötte, szerves anyagok mesterséges előállítása, ami bizonyítja, hogy a kémiai törvények az élő természet területén is alkalmazhatók; a mechanikai hőelmélet felfedezése; az energia átalakulásának törvénye; a szervezet sejtrendszerének felfedezése; Lamarck, Darwin, Micsurin, Tyimirjazev, Pavlov felfedezései — mindez, más természettudományos felfedezésekkel együtt, megmutatta a természetet a maga egységében, valamennyi formájának belső összefüggésében, szakadatlan történelmi fejlődésében.

A fejlődéselmélet nem győzhetett volna a tudományban a feudalizmus viszonyai között, amikor viszonylag pangott a termelés, rendkívül lassú volt a társadalmi élet folyamata, és szélsőségesen konzervatív vallásos ideológia uralkodott. A kapitalizmus széttörte a feudális viszonyokat, forradalmasította a termelést, s ezzel meggyorsította a társadalmi élet fejlődését. A termelési módban bekövetkezett forradalmat követték a polgári politikai forradalmak. Mindez lökést adott a természettudomány haladásának is.

Mindamellett a tőkés rend és a burzsoá világnézet határt szab a tudománynak, korlátozza a tudomány fejlődését. A burzsoá természettudósok, akik a metafizikus és az idealista világnézet foglyai, nem tudtak és nem tudnak valódi képet adni a természetről és a társadalomról, megrémülnek az ellentmondásoktól, a fejlődés ugrásszerűségétől. A polgári tudósok nem tudják tudományosan, materialista alapon megmagyarázni a társadalom történetét, nem tudják feltárni a társadalom legfőbb fejlődéstörvényeit. Ezt csak a forradalmi proletariátus ideológusai tudták megtenni. Ezt a feladatot a tudományos kommunizmus megalapítói, a munkásosztály vezérei, Marx és Engels oldották meg.

A tudomány a burzsoá társadalomban a tőke rabja és kiszolgálója, a kizsákmányolás eszköze. A kapitalizmusban a munka és a tudomány kibékíthetetlenül ellenséges viszonyban áll

[44] *Engels.* A természet dialektikája. Szikra 1952. 205. old.

egymással: a tudomány fejlődése — szintúgy, mint a termelőerők fejlődése — a kapitalizmusban a dolgozók elnyomorodására vezet.

A tőkés társadalomban a tudomány fejlődése nem szakadatlan előrehaladás formájában megy végbe, hanem rendkívül mélyreható ellentmondásokon és válságokon keresztül. A XIX. század vége és a XX. század első fele forradalmat jelentett a természettudományban, különösen a fizikában. A fizikai felfedezések alátámasztják a dialektikus materializmus igazságát. De a fizikusok jelentős része nem tudta megérteni az új felfedezéseket, nem tudta leküzdeni a gondolkodás beidegzett metafizikus módszerét, nem tudott a dialektikus materializmus álláspontjára helyezkedni, az idealizmus befolyása alá került, hamis, idealista következtetések felé hajlott. Ez válságba sodorta a természettudományt.

Lenin rámutatott arra, hogy a természettudomány válságából a kivezető utat csakis a dialektikus materializmus alapján lehet megtalálni. A természettudósok azonban a burzsoá társadalomban az idealista világnézet szellemében nevelkednek, mely korunkban mint „új filozófia" jelentkezik. A burzsoá tudósok társadalmi helyzetüknél és nevelésüknél fogva elfogultak, ellenségesen állnak szemben a proletariátus világnézetével, a dialektikus materializmussal. Még amikor tudományos kutatásaik során egyenesen beleütköznek a természeti folyamatok dialektikus jellegébe, akkor sem hajlandók dialektikus materialista következtetéseket levonni, hanem belegabalyodnak a relativizmusba.

A burzsoá társadalomban csak a legmerészebb természettudósok szakítanak a tények ismeretében az idealista és metafizikus szemlélettel, és térnek át a dialektikus materializmus álláspontjára (Langevin, Frédéric és Irène Joliot-Curie, M. Prenant, Bernal, Blackett és mások).

A maximális profitért folytatott hajsza, a konkurrencia, valamint az imperialista háborúk szükségletei a tőkéseket a technika és a tudomány fejlesztésére kényszerítik. De ugyanaz a maximális profitra való törekvés arra serkenti a tőkéseket, hogy korlátozzák a tudomány és a technika fejlődését, ha az új találmányok a maximális profitot fenyegetik. A tőkés monopóliumok teljesen alárendelik érdekeiknek és céljaiknak a tudományos kutatómunkát. A tudományos laboratóriumokat és a tudományos kutatóintézeteket a kapitalizmusban ugyanolyan elvek szerint állítják fel, mint bármilyen más kapitalista vállalkozást:

a modern tudományos kutatóintézetek és laboratóriumok nem egyebek, mint bonyolult felszereléssel ellátott kapitalista vállalatok. Az intézetekben száz- és ezerszám dolgoznak tudósok és mérnökök a kapitalista monopóliumoktól kapott feladatok megoldásán és e monopóliumok ellenőrzése alatt.

A tudomány fejlődése, kiváltképpen a technika fejlődésével közvetlenül összefüggő fizika, kémia és általában az alkalmazott tudományok fejlődése természetesen nem szűnik meg a rothadó kapitalizmus korszakában sem, de egyoldalúvá, torzzá válik. Új nyersanyag- és energiaforrásokat tártak fel, új anyagokat és pótanyagokat találtak: felfedezték az atomenergiát, a szintétikus benzint, a műanyagokat stb. De az imperializmusban mindezek a vívmányok csak a tömegek kizsákmányolásának, a tömegek nyomorának a fokozódásához, új, tökéletesebb háborús pusztítóeszközök létrehozásához vezetnek.

Az előbbiekben láttuk, hogy a tudomány a gyakorlati szükségletekből fakad, hogy fejlődése szorosan összefügg a technikai fejlődés szükségleteivel, a termelés követelményeivel. A természettudomány kiszolgálja a termelés szükségleteit. A gyakorlat által ellenőrzött és igazolt tudományos ismeretek összessége — objektív igazság. Ez az igazi tudományos ismeret nemzedékről nemzedékre, korszakról korszakra, az egyik társadalmi alakulatról a másikra halmozódik fel: nem semmisül meg akkor sem, amikor az egyik gazdasági alapot felváltja a másik, hanem megmarad, gyarapodik, tovább fejlődik. Euklidész tételei, a gravitáció törvénye, az anyag megmaradásának, az energia megmaradásának és átalakulásának törvénye stb. — objektív igazságok, melyek nem függnek sem az embertől, sem az emberiségtől. A természettudományok, a technikai tudományok törvényei különböző termelési módokat szolgálhatnak.

A tudomány azonban nemcsak törvények, tételek, axiómák megfogalmazását tartalmazza, hanem azok filozófiai, elméleti értelmezését, indokolását is. És itt fellángol a nézetek elkeseredett harca.

A tudomány története: a tudás és a hit, a tudomány és a vallás, a materializmus és az idealizmus harcának története, annak a harcnak a története, melyet az élenjáró, haladó, forradalmi irányzatok vívnak az elmaradott, konzervatív, reakciós irányzatok ellen. Az osztálytársadalomban ez a harc az osztályok és a pártok harcát tükrözi.

Darwin idejében harc folyt Darwin követői és ellenfelei között. Korunkban a fizika, a kémia, a biológia, nem is szólva

a társadalmi tudományokról, ellentétes irányzatok elkeseredett harcának színtere. Harc folyik a haladó tudományos gondolkodás és a reakciós irányzatok között, mely utóbbiak visszafelé húzzák a tudományt, s a tudománnyal merőben ellentétes, idealista és metafizikus elméleteket hirdetnek.

A tudományos törvények, a természet- és társadalomtudományok törvényei — objektív törvények, vagyis olyan folyamatokat tükröznek, melyek az emberek akaratától függetlenül mennek végbe. Ez közös vonása a tudományos ismeretek minden ágának. E mellett a közös vonás mellett azonban van lényeges különbség is a *természettudományok* és a *társadalomtudományok* között. A legtöbb társadalomtudománynak — főként az olyanoknak, mint a politikai gazdaságtan, a szociológia, az állam- és jogelmélet — már a vizsgálati tárgya is érinti a kizsákmányoló osztályok érdekeit, s ezért felidézi a legalantasabb ösztönöket, „az egyéni érdek fúriáit". Ezért nem lehet várni a burzsoá tudósoktól, hogy elfogulatlanul vegyék tudományos vizsgálat alá a társadalmi élet jelenségeit, a társadalmi fejlődés törvényszerűségeit. A társadalomtudományok törvényeinek, azoknak a törvényeknek a feltárása és felhasználása, amelyek a társadalom levitézlett erőinek érdekeit érintik, beleütközik ezeknek az erőknek az ellenállásába. Csak a következetesen forradalmi munkásosztálynak és ideológusainak érdeke a társadalmi élet jelenségeinek objektív, elfogulatlan vizsgálata, a társadalom fejlődéstörvényeinek feltárása. Ezért igazi társadalomtudomány csakis a marxizmus-leninizmus, amely a forradalmi munkásosztály érdekeit, a dolgozók érdekeit juttatja kifejezésre, és a társadalmi élet fejlődéstörvényeinek igazi ismeretét nyújtja. Attól az időtől kezdve, amikor a burzsoázia reakciós osztállyá vált, a burzsoá politikai gazdaságtan, a burzsoá szociológia, a burzsoá történetírás célja már nem az igazság feltárása, hanem a burzsoá érdekek puszta védelme, melyekért feláldozzák a tudományos megismerés érdekeit.

Számtalan burzsoá tudós és filozófus — mint Mach, Eddington, Poincaré, Russell, Wittgenstein, Carnap, James, Dewey — mindenképpen azt akarják bebizonyítani, hogy a matematikai, fizikai, kémiai törvényeknek, valamint a biológiai és a társadalmi törvényeknek nincsen objektív jellegük, hanem csupán a gondolkodó elme termékei, a tiszta logikai gondolkodás önkényes konstrukciói. Egyes obskurantista burzsoá tudósok jelenleg kétségbevonják Kopernikus elméletét, vagy azt állítják, hogy Kopernikus heliocentrikus elmélete és Ptolemaiosz geo-

centrikus elmélete egyenértékűek. A burzsoá fizikusok egy része vitatja az energia megmaradása törvényének megdönthetetlenségét. A mai burzsoá tudomány a vallási miszticizmussal fog össze a filozófiai materializmus ellen. Így például Eddington, angol csillagász „a világ fizikai állandóinak" badar tanításával igyekezett felélesztení Pithagorasz idealista tanítását a számokról mint a világ lényegéről.

A weismannista-morganista genetikusok misztifikálják, spiritualizálják és reakciós imperialista célok szolgálatába állítják a biológiát. A burzsoá biológusok, szövetségben a burzsoá szociológusokkal, reakciósnál reakciósabb fajelméleteket agyalnak ki, hogy igazolják a négerlincseléseket, az imperialista rablóháborúkat és a gyarmati népek elnyomását.

A tudománynak a mikroorganizmusokról, a baktériumokról tett felfedezései arra hivatottak, hogy a betegségek: a pestis és a kolera stb. elleni harcot szolgálják. Az emberiség nagyra becsüli azokat a kiváló tudósokat, akik lerakták az orvostudomány alapjait. A reakciós burzsoázia azonban a bakteriológia tudományát az emberirtás eszközévé változtatja. Az amerikai imperialisták és az őket kiszolgáló, minden emberi érzésből kivetkőzött tudósok a japán militarizmus aljas „kísérleteinek" felhasználásával titkos laboratóriumokban készítik elő a baktériumháború fegyverét. Ezt a szörnyű fegyvert fel is használták Korea és Kína békés lakossága ellen. Ebből kitűnik, hogy az osztálytársadalomban a tudományos vívmányok felhasználása mögött milyen osztályérdekek húzódnak meg.

A marxizmus-leninizmus leleplezi a burzsoá tudomány és filozófia állítólagos pártatlanságát, s megmutatja, hogy az nem egyéb képmutatásnál és spanyolfalnál, mely a kizsákmányolók önző és reakciós érdekeit takargatja. A munkásosztálynak nincs szüksége arra, hogy elrejtse ideológiájának, nevezetesen a társadalomtudománynak *osztály*jellegét, *pártos* voltát. A marxizmus-leninizmus megvédi és szigorúan érvényesíti a proletár, kommunista pártosság elvét.

„A szigorú pártelv a rendkívül fejlett osztályharc velejárója és eredménye... A burzsoázia szükségképpen a pártonkívüliség felé húz... A pártonkívüliség burzsoá eszme. A pártosság szocialista eszme"[45] — írja Lenin.

A proletár, kommunista pártosság — ellentétben a burzsoá pártossággal — azt jelenti, hogy a tudomány megszabadul a

[45] *Lenin* Művei. 10. köt. 64, 68, 69. old.

kizsákmányoló osztályok önző érdekeinek való alárendeltségtől, megszabadul a burzsoá szubjektivizmustól. A proletár, kommunista pártosság nem mond ellent, hanem teljesen egybevág az objektív megismerésre való törekvéssel, minthogy a munkásosztálynak érdeke a valóság megismerése. Ez az oka annak, hogy a marxista-leninista tudományt a tőkés országokban üldözik.

A reakciós osztályok és a papság mindig gáncsolták és üldözték a haladó tudományt és képviselőit. Így volt ez a feudalizmusban, ahol a tudomány hajthatatlan képviselőinek börtön, kínzókamra és máglya jutott osztályrészül. Hasonló a helyzet az imperializmus korában, amelyre jellemző a burzsoázia és a burzsoá állam szakadatlan harca a haladó tudomány ellen, minden tudományág haladó tudósai ellen (az Egyesült Államok több államában tilos a darwinizmus terjesztése, Franciaországban hajsza folyik Joliot-Curie ellen, minden kapitalista országban üldözik a marxizmust, a materialista filozófiát stb.).

A tőkés országok szociológusai állhatatosan terjesztik azt a badarságot, hogy a tudomány független a társadalmi és politikai viszonyoktól, holott a tőkés országokban a tudomány a morganokat, rockefellereket, dupont-okat, mellonokat szolgálja, a tudósok sorsa a tőkés mágnások akaratától függ, s a nagy jelentőségű tudományos felfedezések csak súlyosbítják a dolgozók életét, minthogy a munkanélküliség növekedésére vezetnek.

Tudjuk, hogy jelenleg az Amerikai Egyesült Államokban a burzsoázia tudós kiszolgálóinak egész hada a Wall Street parancsára azzal foglalkozik, hogy „bebizonyítsa" a népek nemzeti szuverenitásának elavultságát, és az Egyesült Államok vezetése alatt álló „világkormány" szükségességét hirdeti. Az Egyesült Államok csatlós országaiban a reakciós burzsoázia ideológusai egy húron pendülnek amerikai kollégáikkal. A burzsoá tudomány végképp beszennyezte hírnevét a fajelmélet, a malthusizmus és a szellemi sötétség egyéb termékeinek propagálásával.

A tudománynak a szocialista társadalomban, a Szovjetunióban tapasztalható rohamos fejlődése megmutatja, milyen nagy és végtelen távlatok tárulnak fel a tudomány előtt, amikor megszabadul a kapitalizmus béklyóitól, a pénzeszsák és a militarizmus szolgálatától. A tudomány emberei a szocializmus országában nem a kizsákmányolókat, hanem a népet szolgálják. A szocialista haza, a haladó emberiség, a kommunizmus ügyének nemes szolgálata — ezek azok a magasztos célok, amelyek a szovjet tudósok gondolkodását áthatják. „Azelőtt — mondja

Lenin — az emberi elme, az emberi géniusz csak azért alkotott, hogy egyeseknek juttassa a technika és a kultúra minden áldását, a többieket pedig megfossza a legszükségesebbtől — a művelődéstől és a fejlődéstől. Most ellenben a technika minden csodája, a kultúra minden vívmánya a nép közkincsévé válik, és mostantól fogva az emberi elme és géniusz sohasem lesz az erőszak eszközévé, a kizsákmányolás eszközévé"[46].

A Szovjetunióban a tudomány tervszerűen fejlődik és a népet szolgálja. Míg a kapitalizmusban a tudomány a dolgozók tőkés kizsákmányolásának eszköze, addig a szocializmusban a dolgozók anyagi jólétének és kulturális színvonalának hatalmas emelője.

A szovjet rend megszabadította a tudományt az idealista és vallásos világnézet bomlasztó befolyásától, és felvértezi a tudósokat a legfejlettebb, tudományos világnézettel: a dialektikus materializmussal. Ellentétben az idealizmussal, a dialektikus materializmus azt tanítja, hogy: „... a világon nincsenek meg nem ismerhető dolgok, hanem csak olyan dolgok vannak, amelyeket eddig még nem ismerünk, de a tudomány és a gyakorlat segítségével ezeket is fel fogjuk deríteni és meg fogjuk ismerni"[47] *(Sztálin)*.

A szovjet tudomány a burzsoá elméletek elleni harcban fejlődik. A matematikában, a fizikában, a kémiában, a biológiában, a társadalmi jelenségek megismerésében jelentkező reakciós, idealista és metafizikus eszmék leleplezése és leküzdése nélkül a tudomány nem juthat előbbre.

A szovjet tudomány fejlődésében óriási szerepe volt és van a tudomány különböző területein folytatott elméleti vitáknak. A szovjet rend, a Kommunista Párt a tudósokat az újítás szellemében neveli, arra tanítja őket, hogy bátran és merészen nyúljanak a tudományos megismerés és a természetátalakítás kérdéseihez, a természet erőinek a társadalom szolgálatába állításával kapcsolatos problémákhoz. A Kommunista Párt arra tanítja a szovjet tudósokat, hogy a tudomány fejlődése érdekében következetesen alkalmazzák a kritika és az önkritika módszerét. A vélemények harca a haladó tudomány fejlődési törvénye. A tudomány nem lehet a csigaházukba önelégülten bezárkózó tudósok monopóliuma, a „tudomány apostolainak" monopóliuma; a haladó tudománnyal ez összeegyeztethetetlen.

A dogmatizmus, a betűrágás, a talmudizmus a tudomány ellensége. A tudományos tételeket a gyakorlat tüzében kell

[46] *Lenin* Művei. 26. köt. Szikra 1952. 499. old.
[47] Az SZK(b)P története. Rövid tanfolyam. 133. old.

ellenőrizni, és figyelni kell a gyakorlat szavára. Egyes szovjet tudósok dogmatikusan, gyakorlati ellenőrzés nélkül átvették, s a talaj- és éghajlati viszonyok figyelembevétele nélkül sablonosan alkalmazták V. R. Viljamsz megállapításait a füves vetésforgó rendszeréről, ami nagy károkat okozott a déli országrészek mezőgazdaságának.

A szocialista rend határtalan lehetőségeket nyitott a tudomány fejlesztése számára, s minden eszközzel elősegíti, hogy a tudomány a nép érdekében a gazdasági élet minden területén alkalmazást nyerjen. Semmilyen társadalomban sem fejlődött olyan hatalmas lendülettel a tudomány, a tudományos intézmények hálózata, a tudományos káderek nevelése, mint a Szovjetunióban felépült és a népi demokratikus országokban épülő szocialista társadalomban. A szovjet tudomány nagyszerű eredményeit fejezi ki a legkorszerűbb technikával felszerelt szocialista ipar, közlekedés, mezőgazdaság. A szovjet szocialista rend győzelme a haladó társadalomtudomány, a marxizmus-leninizmus diadala.

A szocializmus országa a termelésben bátran alkalmazott haladó tudomány országa. A szovjet tudomány a múlt tudományának haladó, forradalmi hagyományaira, köztük az orosz tudomány nagy hagyományaira támaszkodik.

A feudális, később pedig a kapitalista Oroszország nehéz körülményei között, a cárizmus nyomasztó uralma alatt, az orosz tudósok új utakat törtek a megismerés minden területén. Nincs a természettudománynak egyetlenegy ága sem, melyben az orosz tudósok nevéhez ne fűződne valamilyen világraszóló felfedezés.

A tudomány egyik legnagyobb alakjának, M. V. Lomonoszovnak tudományos felfedezései jó néhány tudományágat gazdagítottak. Különösen nagy érdemei vannak a fizika és a kémia terén. Jóval Lavoisier előtt felfedezte és kísérletileg is igazolta az anyag megmaradásának törvényét. Lomonoszov tovább fejlesztette az ókoriak hipotézisét az anyag atomszerkezetéről; kidolgozta a gázok atomelméletét, és megalapozta a fizikai kémiát.

Az első gőzgépet Polzunov*, a zseniális orosz feltaláló készítette el. A matematikában az orosz nép Lobacsevszkijt adta a világnak, akit joggal neveznek a saját területe Kopernikusának.

* I. I. Polzunov 1763-ban készítette el a gőzgép tervét. A Polzunov-féle gőzgépet először az uráli üzemben 1766 augusztusában, vagyis három évvel Watt felfedezése (1769) előtt helyezték üzembe. — *F. K.*

Ugyanebben az időben Lobacsevszkijtől függetlenül hasonló geometriai elméletet dolgozott ki Magyarországon Bolyai János. Ez is a tudományos gondolatok fejlődésének törvényszerűségéről tanúskodik. Amikor a tudományos gondolat, fejlődése során, megérlelt valamely tudományos felfedezést, s az új eszmék már „a levegőben vannak", akkor kiváló tudósok függetlenül egymástól különböző országokban eljutnak a nagy felfedezéshez. Ebből származnak olykor az indokolatlan viták a felfedezés elsőbbségét illetően.

Popov találta fel a rádiót, Petrov a Volta-ívet, Jablocskov az első elektromos ívlámpát, Lodigin az elektromos izzólámpát. Mozsajszkij* orosz feltalálót illeti a dicsőség a világ első repülőgépének a feltalálásáért. A repülés elméletének megteremtői Zsukovszkij és Csapligin orosz tudósok. A kémia terén az orosz tudomány Mengyelejevet, Zinyint és Butlerovot adta a világnak. Darwin után a materialista biológiát Tyimirjazev, Micsurin és tanítványai fejlesztették tovább. Dokucsajev, Koszticsev, Prjanyisnyikov, Viljamsz teremtették meg a talajról, a társadalmi termelés e nagyfontosságú eszközéről szóló tudományt. A modern fiziológia Szecsenov és Pavlov zseniális kutatásainak köszönheti, hogy tudománnyá vált. Mecsnyikov, Ivanovszkij, Gamaleja és más tudósok a mikrobiológiában jóval megelőzték a külföldi tudományt.

A szocializmus győzelme után a Szovjetunió népei a tudomány minden ágát messzemenően fejlesztették. A szovjet fizikusok eredményei az atomenergia felhasználása terén megszüntették az amerikai atomlovagok monopóliumát.

A szovjet tudomány a marxi-lenini ideológia szilárd talaján fejlődik, s a nép szolgálatának, a kommunizmusért vívott harcnak nagy eszméi hatják át; a leninizmustól kapta a kommunista gyakorlati érzékkel párosult orosz forradalmi lendületet is.

A szocializmusban a tudomány emberei és az anyagi termelés dolgozói között szövetség fejlődik ki, ami a tudósoknak és a termelés újítóinak növekvő együttműködésében jut kifejezésre. A Szovjetunióban megszűnt a fizikai és a szellemi munka közötti ellentét. A szovjet tudomány a milliók tapasztalataira, a dolgozók, az ipar és a mezőgazdaság újítóinak élenjáró gyakorlati tapasztalataira támaszkodik. A tudomány számára, amelyet a szocializmus építésének gyakorlata megtermékenyített, a gyors fejlődés óriási lehetőségei nyíltak meg. A szovjet nép, a tudo-

* Az A. F. Mozsajszkij által szerkesztett első repülőgéppel végzett kísérletek 1882 és 1885 között folytak. — *F. K.*

mány és a munka összefogására támaszkodva, megoldja azokat a gigászi feladatokat, amelyek a szocialista társadalom termelőerőinek további fejlesztésével függnek össze és a kommunizmusba való fokozatos átmenet megvalósítását szolgálják.

Egyetlen társadalomban sem volt olyan nagy szerepe a tudománynak, mint a szocialista társadalom fejlődésében. A szocializmusban minden tudományos felfedezés, amely kiterjeszti az embernek a természet feletti hatalmát és megkönnyíti a munkát, széleskörű alkalmazásra talál a termelésben, és így meggyorsítja a nép előrehaladását a kommunizmus útján.

Némely burzsoá ideológus, abban a törekvésében, hogy igazolja a kapitalizmust, oda lyukadt ki, hogy a mai tőkés társadalom ellentmondásainak, minden bajának és nyomorúságának gyökerei nem abban keresendők, hogy a kapitalizmus túlélte önmagát, hanem a tudomány „túlságos" fejlettségében; szerintük a tudomány megmutatta már „pusztító" tulajdonságait, és fejlődése az emberiség és a civilizáció létét „fenyegeti". Ez a tudomány rágalmazása. A destruktív tulajdonságok nem a tudományt jellemzik, hanem a jelenkori kapitalizmust, amely a tudományt romboló célokra használja fel. Azok a gyakorlati tapasztalatok, melyeket a szocialista társadalomban a tudomány fejlődésével és a nép érdekében történő felhasználásával kapcsolatban szereztek, megcáfolják a tudomány romboló jellegéről szóló hazug elmefuttatásokat. Az atomenergia, a tudomány más nagy felfedezéseihez hasonlóan, a legnagyobb jótétemény is lehet a társadalom számára, de pusztító erővé is válhat — ez teljes mértékben a társadalmi rendtől függ. Csak a reakciós politikusok, filozófusok és tudósok vonhatják le az atomenergia, a mikrobiológia, a vegyészet háborús célokra való alkalmazásának tényéből azt a következtetést, hogy „a tudományt meg kell zabolázni". Csak a haladás ellenségei, a reakciós népámítók adhatták ki a tőkés országokban elhangzott felhívást: „Nem legfőbb ideje-e már, hogy a tudósokat felakasszák?" Az a tény, hogy az imperialisták a tudomány vívmányait az emberek tömeges pusztítására használják, azt bizonyítja, hogy meg kell fékezni a reakciós imperialista erőket, meg kell szüntetni azt a társadalmi rendet, amely arra kényszeríti az emberi géniuszt, hogy a pusztítás ügyét szolgálja.

Az emberiség számára csak egy kivezető út van — harc a kapitalizmus ellen, a szocializmusért, ahol a tudomány a nép érdekeit tartja szem előtt, s arra törekszik, hogy a természet erőit a társadalom szolgálatába kényszerítse.

e) *A filozófia*

A filozófiának mint társadalmi tudatformának az a sajátossága, hogy az adott társadalom valamelyik osztályának *világnézetét* fejezi ki.

A filozófia fejlődése szorosan egybefonódik a tudományos megismerés fejlődésével. *A filozófia alapkérdése* a tudatnak, a gondolkodásnak a léthez, a szellemnek a természethez való viszonya. Mi az elsődleges, mi volt előbb: a természet, az anyagi világ, vagy a tudat, a szellem; öröktől fogva létezik-e a világ, vagypedig isten, a szellem teremtette? A gondolkodás és a lét közötti viszony kérdésének van egy másik oldala is: képes-e az emberi gondolkodás megismerni a világot, képes-e a világról igaz ismereteket nyújtani, vagypedig a világ megismerhetetlen? A filozófia alapkérdésének ez a két oldala szervesen összefügg egymással.

A filozófia — a társadalmi tudatnak ez a sajátos formája — a haladó társadalmi erők ösztönös materialista világnézeteként, és a vallás ellentéteként keletkezett. De mivel a filozófia olyan társadalomban keletkezik, amely már osztályokra szakadt, ezért hamarosan megszűnik egységessége; a materializmus ellensúlyozására megjelenik az ellentétes irányzat, az idealizmus. A materialista irányzat rendszerint a haladó osztályok álláspontját és nézeteit fejezte ki. A materialista filozófia a természettudományok fejlődésével szoros kapcsolatban fejlődött. Az idealista filozófia rendszerint a reakciós osztályok világnézete volt, támogatta a vallást, és viszont: a vallás támogatta az idealista filozófiát.

A filozófia tárgya és tartalma történelmileg változott. Az ókori Görögországban a filozófia magában foglalta az akkori idők ismereteinek minden ágát. A filozófiából egymás után fokozatosan kisarjadtak az egyes tudományok. A tudományos megismerés differenciálódása — a szaktudományok elkülönülése a filozófiától — haladó folyamat volt. A filozófiai rendszerek, különösen az idealista rendszerek megalkotói azonban nem akartak belenyugodni abba, hogy tudományuk területe mintegy szűkebbé vált; az egyes tudományokat filozófiájuknak akarták alárendelni, saját rendszerük keretébe akarták belekényszeríteni. Az utolsó filozófiai rendszer, amely egyetemességre tartott igényt, a hegeli idealista filozófia volt. Hegel a maga filozófiáját a többi tudományok fölé helyezte, és idealista rendszerének Prokrusztész-ágyába akarta belegyömöszölni őket.

Korunkban az egyetlen következetesen tudományos filozófia a dialektikus materializmus, a marxista-leninista párt világszemlélete, a természet, a társadalom és a gondolkodás általános fejlődéstörvényeiről szóló tudomány. A dialektikus materializmus a tudományos, a filozófiai gondolkodás legnagyobb eredménye — tudományos világnézet, a megismerés és a forradalmi cselekvés módszere. Lenin erről így írt: „A dialektikus materializmusnak «nincs többé szüksége a többi tudomány fölött álló filozófiára». Az eddigi filozófiából megmarad «a gondolkodásról és a gondolkodás törvényeiről szóló tanítás — a formális logika és a dialektika». A dialektika pedig, Marx felfogása szerint, de Hegel szerint is, azt foglalja magában, amit ma ismeretelméletnek, gnoszeológiának neveznek, amelynek a maga tárgyát szintén történelmileg kell vizsgálnia, tanulmányozva és általánosítva a megismerés keletkezését és fejlődését, a *nem*ismerésből a megismerésbe való átmenetet"[48].

A filozófiai materializmus és a filozófiai idealizmus hosszú történeti múltra tekint vissza. Mivelhogy a filozófia a felépítmény körébe vágó jelenség, fejlődése a társadalom gazdasági fejlődését és az osztályharcot tükrözi.

Az idealista filozófia azt vallja, hogy a természet, az anyagi világ a szellemtől, a tudattól, az eszmétől vagy istentől származik. A vallás nyomán az idealista filozófia ilyen vagy olyan formában elismeri, hogy a világot az isten, az eszme, a szellem teremtette. Ezzel szemben a materialista filozófia a természetet magából a természetből magyarázza, elveti a világ teremtésének eszméjét, a világ alapját és egységét a világ anyagiságában látja.

Lenin „Materializmus és empiriokriticizmus" című híres művében rámutatott arra, hogy a filozófia egész története a filozófia két pártjának, a materializmusnak és az idealizmusnak harci színtere. „A legújabb filozófia éppoly pártos, mint a kétezer évvel ezelőtti. A két harcoló párt a dolog lényegét tekintve — melyet tudálékos, szemfényvesztő új elnevezésekkel vagy hígvelejű pártonkívüliséggel lepleznek — a materializmus és az idealizmus. Az utóbbi csak kifinomult, fortélyosabb formája a fideizmusnak, mely állig fel van fegyverezve, hatalmas szervezetekkel rendelkezik, és ma is szívós kitartással hat a tömegekre, a filozófiai gondolat legcsekélyebb ingadozását is kiaknázva"[49].

[48] *Lenin* Művei. 21. köt. Szikra 1951. 42. old.

[49] *Lenin* Művei. 14. köt. 372. old.; lásd még *Lenin*, Materializmus és empiriokriticizmus. 366. old.

Mint ahogy a politikában nem lehetséges semlegesség az ellenséges osztályok harcában, úgy a filozófiában sem lehetnek olyan semleges irányzatok, amelyek nem csatlakoznak sem a materializmushoz, sem az idealizmushoz. Lenin kiemelte, hogy a filozófiai pártonkívüliség hirdetése nem más, mint kísérlet arra, hogy összekuszáljanak két ellentétes irányzatot, kibékítsék a kibékíthetetlent. A pártonkívüliség cégére mögött a filozófiában többnyire az álcázott idealizmus és a vallási miszticizmus hirdetése húzódik meg. „A pártonkívüliség a filozófiában nem egyéb, mint megvetendő, palástolt lakájkodás az idealizmus és a fideizmus előtt"[50].

A materializmus és az idealizmus harca — mint az osztályok harcának tükröződése — áthatja nemcsak az ókori, hanem az újkori filozófia történetét is. Az új társadalmi rend létrejötte, az elhaló renddel vívott harca mindig összefüggött az eszmék, a világnézetek harcával. Így például a XVIII. században a francia forradalom előestéjén olyan kiváló materialista filozófusok, a vallás és az idealizmus ellenségei jelentek meg, mint Diderot, La Mettrie, Holbach, Helvétius és mások. A XVIII. századbeli francia materialista filozófia a polgári forradalom ideológiai előkészítését szolgálta. A francia forradalom és a francia materializmus arisztokrata reakciójaként jelentkezett Kant, Fichte és Hegel német idealista filozófiája. A francia forradalom páni félelmet keltett az európai reakció képviselőiben, köztük a gyáva, szánalmas német burzsoáziában, amely szolgalelkűen hajbókolt a feudális arisztokrácia előtt. A francia materialisták merész támadásokat intéztek a babona, misztika, idealizmus ellen, támadtak minden középkorit a gazdaságban, a mindennapi életben, a politikában és az ideológiában. Ezzel szemben a német idealista filozófusok a materializmus és az ateizmus ellen léptek fel, s a reakciós társadalmi eszméket, a reakciós politikai intézményeket védelmezték.

Rá kell mutatni azonban arra, hogy Hegel filozófiája magában foglalta — jóllehet idealista szemléletben — a dialektikát, az ellentmondásokon, a fokozatosság megszakításán, az ugrásokon keresztül végbemenő fejlődés tanát. A fogalmak dialektikájában Hegel megsejtette a lét dialektikáját. A hegeli idealista dialektika — mégha misztifikált formában is — az 1789—1794-es

[50] *Lenin* Művei. 14. köt. 369. old., lásd még *Lenin*. Materializmus és empiriokriticizmus. 363. old.

francia polgári forradalom tükröződése volt. A marxizmus-leninizmus klasszikusai a hegeli dialektikát mint jelentős eredményt, mint a haladó filozófiai gondolat fejlődésében megtett jelentős lépést értékelték.

Oroszországban az a harc, melyet a haladó erők a jobbágyrendszer, a vallás és az idealizmus ellen folytattak, a zseniális materialista gondolkodók egész csoportját hozta felszínre. Ilyenek voltak Lomonoszov és Ragyiscsev a XVIII. században, Gercen, Ogarjov, Belinszkij, Csernisevszkij, Dobroljubov, Piszarev és mások a XIX. században. Lenin Gercenről a következőket írta: „A XIX. század negyvenes éveinek feudális Oroszországában fel tudott emelkedni olyan magasra, hogy egy színvonalon állott korának legnagyobb gondolkodóival... A «Levelek a természet tanulmányozásáról» első levele — az «Empiria és idealizmus» —, amelyet 1844-ben írt, olyan gondolkodóra vall, aki még ma is egy fejjel kimagaslik a jelenkor empirikus természettudósainak töménetlen sokaságából, és a mostani idealista és félidealista filozófusok tömegéből. Gercen egészen közel jutott a dialektikus materializmushoz, de megtorpant — a történelmi materializmus előtt"[51]. Leninnek ezek a szavai teljes egészükben vonatkoznak a forradalmi demokratákra: Belinszkijre, Csernisevszkijre és Dobroljubovra is. Gercen, Belinszkij, Csernisevszkij, Dobroljubov filozófiai materializmusa érettebb volt, mint a Marx előtti materializmus bármely más formája; jóval felette állt a XVIII. századbeli francia materializmusnak és Feuerbach materializmusának is.

A Marx előtti filozófiai materializmus egyoldalú, korlátozott, következetlen materializmus; túltengenek benne a mechanikus és metafizikus vonások. „Alul", a természet magyarázatában materializmus volt, „felül", a társadalom történetének magyarázatában pedig idealista. Ennek a régi materializmusnak a hiányosságait küzdötte le a dialektikus materializmus, amelyet Marx és Engels teremtettek meg. A dialektikus materializmus és az egész marxizmus meghatározott anyagi létfeltételek alapján, a kapitalizmus gazdasági és társadalmi ellentmondásai alapján, a proletár osztályharc történelmi általánosításának, valamint a nagy természettudományos felfedezések általánosításának eredményeként jött létre. A marxizmus megjelenésének történelmi feltételeiről részletesebben szóltunk az első fejezetben. A dialektikus és a történelmi materializmus a tudomány

[51] *Lenin.* Válogatott művek. 1. köt. Szikra 1954. 779—780. old.

egész fejlődésének — s így a filozófia fejlődésének is — törvényszerű folytatása.

A dialektikus és a történelmi materializmus létrejötte hatalmas forradalom volt a filozófiában. A régi filozófiai tanításoktól eltérően, amelyek egyes filozófusok vagy kisebb és még kisebb filozófiai iskolák elmélete volt, a dialektikus materializmus a forradalmi munkásosztály világnézeteként, eszmei harci zászlajaként jött létre. A dialektikus materializmus szöges ellentétben áll a burzsoá világnézettel. A dialektikus materializmus az egyetlen tudományos világnézet, egyöntetű és következetes elmélet, mely híven tükrözi a valóságot. Feladata nemcsak az, hogy *magyarázza* a világot, hanem az is, hogy *megváltoztassa*, vagyis hogy a társadalom forradalmi megváltoztatásának eszköze, a kapitalizmus megdöntésének és a kommunizmus építésének vezérfonala legyen. A dialektikus és a történelmi materializmus a tudományos kommunizmus filozófiai alapja. Marx és Engels, a dialektikus és a történelmi materializmusra támaszkodva, megteremtették a tudományos kommunizmus elméletét, vagyis a proletárforradalomról, a proletárdiktatúráról és a kommunizmus győzelméről szóló tanítást.

Marx és Engels után a dialektikus és történelmi materializmust a nagy Lenin fejlesztette tovább zseniális műveiben. Lenin filozófiailag általánosította az Engels halála óta eltelt időszak világtörténelmi tapasztalatait és a természettudomány nagy felfedezéseit. Munkáiban Lenin minden oldalról bírálatnak vetette alá az imperializmus korszakának burzsoá filozófiai áramlatait, köztük az újkantizmust, a machizmust, a pragmatizmust, a hegeleskedés új megnyilvánulásait. Lenin műveiben megbírálta a durva, vulgáris mechanikus és „gazdasági" materializmust is. Lenin filozófiai művei a dialektikus és a történelmi materializmus fejlődésének új, magasabb szakaszát jelentették. Lenin után a dialektikus és történelmi materializmust sokoldalúan tovább fejlesztette Sztálin, és Leninnek más tanítványai.

A dialektikus materializmus a filozófia idealista és metafizikus áramlatai ellen vívott engesztelhetetlen harcban keletkezett és fejlődik. A dialektikus materializmus teljes egészet alkotó, egyöntetű, következetesen tudományos világnézet, mely kibékíthetetlen ellensége mindenfajta babonának és misztikának. A dialektikus materializmus az egyedüli tudományos filozófia, amely megfelel a jelenkori természettudomány valamennyi követelményének. Minden más filozófiai rendszer csődöt mondott,

megcáfolta őket a gyakorlat és korunk haladó tudománya. A tudomány, többek közt a természettudomány egész fejlődése teljes mértékben alátámasztja a marxista filozófiai materializmus tanítását, e tanításnak azokat a tételeit, hogy a természet, az anyag örök, nem teremthető, hogy a természet és a társadalom fejlődése dialektikusan megy végbe, hogy a megismerés képes az objektív igazságot feltárni és fel is tárja.

A marxista-leninista filozófia a Szovjetunióban osztatlanul uralkodó világnézet, s az egész világon egyre újabb híveket szerez nemcsak a munkásosztály élenjáró harcosainak, hanem a világ haladó tudósainak a körében is.

A marxi-lenini filozófia ereje abban rejlik, hogy megmutatja a dolgozó tömegeknek a kivezető utat a gazdasági, politikai és szellemi rabságból, amelyre a kapitalista rend kárhoztatja őket. A dialektikus materializmus a világ valamennyi marxista pártjának harcos elméleti fegyvere. A haladó természettudósok a dialektikus materializmust tekintik az egyedüli tudományos filozófiai módszernek, ebből merítik azt a biztonságot, hogy le lehet küzdeni mindazokat a nehézségeket és ellentmondásokat, melyek a természet, a makrokozmosz és a mikrokozmosz újabb oldalainak és jelenségeinek megismerésével kapcsolatban felmerülnek.

A dialektikus materializmusnak különösen nagy jelentősége van a világ haladó tudósai számára az imperializmus korszakában. A jelenkori kapitalizmus válsága és hanyatlása jut kifejezésre az egész burzsoá kultúra — közte a burzsoá tudomány és filozófia — válságában, hanyatlásában és züllésében. A burzsoá társadalom egész eddigi történetében nem volt példa a misztikának, az idealizmusnak, az obskurantizmusnak olyan tobzódására, mint az imperialista kapitalizmus fejlődésének mai szakaszában. A rothadó társadalomnak filozófiai téren is a rothadás termékei felelnek meg.

A burzsoázia ifjúkorának legkiválóbb ideológusai még kiemelték az emberi ész nagyságát, képességét a világ megismerésére. Napjaink burzsoá filozófusai ezzel szemben mindenekelőtt az emberi ész lekicsinylésére törekszenek, be akarják bizonyítani, hogy az ész tehetetlen és nem képes megismerni az objektív igazságot. Divatba jött az irracionalizmus és a misztika. Jellemző az imperialista burzsoáziára — mint olyan osztályra, amely a történelem menetét fel szeretné tartóztatni, és tekintetét a múlt felé fordítja —, hogy a középkori skolasztikát igyekszik új életre kelteni.

Az Egyesült Államok, Franciaország, Ausztria, Olaszország, Anglia és Nyugat-Németország reakciós filozófusai manapság egekig magasztalják Aquinói Tamást, a középkori skolasztika legfőbb képviselőjét. Az Egyesült Államok, Olaszország, Franciaország és Anglia egyetemein előadássorozatokat tartanak Aquinói Tamásról, számtalan tanulmányt, disszertációt, folyóiratcikket szentelnek munkásságának. 315 oldalra terjed azoknak a „műveknek" a bibliográfiai jegyzéke, amelyek az utóbbi húsz évben Aquinói Tamással foglalkoztak.

A burzsoá filozófia bomlásának szemléltető példája egy mai amerikai filozófus, Santayana idealista filozófiája. A földöntúli „lényegekről" szóló tanítása a platóni „ideák birodalmának" és a középkori skolasztikusok „univerzáliáinak" feltámasztása. Santayana nyíltan kijelenti, hogy ellensége a tudománynak, hogy „filozófiája nem tudományos és nem is akar az lenni". „Valóság és képzelet — írja Santayana — egynek vehető, és a közöttük lévő különbség elhanyagolható." Glenn, amerikai filozófus, a „Bevezetés a filozófiába" című könyv szerzője, filozófiáját „a teológia önkéntes és önzetlenül odaadó szolgálójának" nyilvánítja.

Az Egyesült Államokban legelterjedtebb filozófia: a *pragmatizmus* (James) és az *instrumentalizmus* (Dewey, Hook) a szubjektív idealizmus válfaja. Ez a filozófia eltörli a határvonalat hit és tudás, tudomány és vallás, teológia és filozófia között.

Az imperialista reakció egyik legvisszataszítóbb eszmei terméke az *exisztencialisták* szubjektív idealista filozófiája, melynek Franciaországban, az Egyesült Államokban, Angliában és Nyugat-Németországban sok követője van a burzsoázia és a burzsoá értelmiség körében. Az exisztencialisták tanítójukul ismerik el Szent Ágostont és más középkori misztikusokat, továbbá Nietzschét és Bergsont, a német exisztencialisták mintaképei pedig éppenséggel a fasiszták. Az embergyűlölet, az értelem és a tudományos ismeretek megvetése, a misztika és az erkölcstelenség, a halál és az imperialista rablás dicsőítése — ilyenek a rothadó kapitalizmus e filozófiájának jellemző vonásai. Az exisztencialisták az egyéni, individuális létet tartják az egyetlen valóságnak; a közösséget, a népet, a társadalmat a képzelet szüleményének, hazugságnak nyilvánítják. Az imperialista reakció tenyészti az exisztencialista filozófiát, hogy megrontsa a tömegek tudatát, megbontsa a proletár szolidaritást, elvonja a dolgozók gondolatait a társadalmi ellentétekről, a forradalmi osztályharcról, s figyelmüket az egyéni, szűkkeblű, önző érdekekre irányítsa.

Ugyancsak imperialista célokat szolgál a *szemantika*, ez a szubjektív idealista filozófiai áramlat, amely a filozófiát szavakkal való skolasztikus bűvészkedésre szűkíti le. A szemantikusok azt hirdetik, hogy a fogalmak nem a valóságot tükrözik, hogy a „kapitalizmus", „szocializmus", „osztály", „burzsoázia", „proletariátus" és más fogalmaknak nincs reális értelmük és jelentésük. A szemantikusok véleménye szerint az általános fogalmak megegyezéses jelek, s a szavak, ha reális értelmet tulajdonítanak nekik, társadalmi ellentéteket és konfliktusokat szülnek.

Azt állítják, hogy csak ki kell dobni a nyelvből az olyan szavakat, mint „kapitalizmus", „kommunizmus", „szocializmus", „osztályharc", „fasizmus" stb., és legott megszűnnek a burzsoá társadalom összes társadalmi ellentmondásai.

Mint minden osztály, amely pusztulása felé halad és letűnésének, hanyatlásának időszakát éli, a burzsoázia és filozófusai szintén a misztikában, a nép gondolatvilágának eszmei és erkölcsi megmételyezésében keresnek menekvést és vigaszt. S éppen ezt a célt szolgálják a különböző idealista filozófiai irányzatok, melyek úgy szaporodnak a burzsoá társadalomban, mint eső után a gomba. A burzsoá ideológusok filozofálgatása a szellemi sötétség középkori terjesztőinek „boszorkányszombatjaira" emlékeztet. Filozófiájuk mákony, amellyel meg akarják mérgezni a dolgozók gondolkodását.

A mai reakciós idealista filozófiai irányzatok társadalmi rendeltetése — harc a marxizmus, a dialektikus materializmus ellen, a kommunizmus erői, a társadalmi haladás erői ellen.

A burzsoázia filozofáló fegyverhordozóinak idealizmusával, misztikájával, skolasztikájával szemben áll és kristálytisztán ragyog a dialektikus és a történelmi materializmus filozófiájának igazsága. A marxista-leninista világnézet a haladó tudomány nagyszerű eredményeinek gránittalapzatán épült, együtt fejlődik azokkal az eredményekkel, amelyeket az emberiség vezető ereje — a munkásosztály vívott ki világtörténelmi tevékenysége során. A marxi filozófia életigenlő tanítás, amely a dolgozókat a kommunizmus győzelmébe vetett tántoríthatatlan hittel vértezi fel.

f) *A művészet*

A művészet, mint a társadalmi tudat többi formái is, az életnek, a valóságnak a tükröződése; a művészet a valóság megismerésének különleges fajtája. Eltérően a tudománytól, a művészet a valóság, a társadalmi élet, a lét, az emberi szokások megismerését és újraalkotását nem fogalmak, hanem művészi formák segítségével oldja meg.

A realista művészet *művészi formái* az egyéni jelenségek ábrázolása útján azt tükrözik és fejezik ki, ami a valóságban, a társadalmi életben a leglényegesebb, a legtipikusabb. A realista művész alkotás közben az ábrázolandó jelenség mélyére hatol. A művész az egyénített jellem, a konkrét esemény formájában

a tipikus jellemeket tipikus körülmények között ábrázolja, a társadalmi élet lényeges vonásait, az egyes osztályok és társadalmi csoportok lelki alkatát, szokásait, erkölcsi arculatát fejezi ki. A különböző művészi alkotások feltárják előttünk a társadalmi viszonyok, a történelmi események egész világát.

A művészet a társadalom meghatározott művészeti nézeteinek a kifejezése, a társadalmi élet tükröződése, s ebben a minőségében az adott társadalom gazdasági rendje által létrehozott felépítmény jellegű jelenségek közé tartozik. A művészetben valamely osztálynak az ideológiája jut kifejezésre.

A művészet a kultúra egyik legfontosabb eleme, s így roppant nagy szerepe van a társadalmi életben. A művészet, amelyet a társadalmi élet teremt meg és amely a valóság művészi ábrázolása, nagy hatást gyakorol a társadalmi életre, formálja az emberek érzéseit, gondolatait, akaratát, erkölcsi elveit.

A művészet hatása a társadalmi életre lehet haladó és lehet reakciós, aszerint, hogy milyen az eszmei tartalma. A reakciós művészet a reakciós, korukat túlélt társadalmi erők érdekeit szolgálja. A haladó művészet a progresszív társadalmi erők érdekeit fejezi ki. A haladó művészet harcol a reakciós társadalmi rend ellen, a reakciós osztályok és ezek reakciós ideológiája ellen, az elmaradott esztétikai nézetek ellen.

A művészet — akárcsak a társadalmi tudat többi formái — a társadalom gyakorlati életének szükségleteiből fakad, és ezt a gyakorlatot sajátos művészi eszközeivel szolgálja.

A világ, a társadalmi élet esztétikai úton való észlelése és művészi kifejezése a társadalom sokrétű szellemi életének, a társadalmi tudatnak egyik oldala. A társadalomban élő ember, amikor megismeri az őt környező világot, feltárja benne a testek, jelenségek egyes mechanikai, fizikai, kémiai, biológiai, társadalmi sajátságait, tulajdonságait, összefüggéseit, fejlődésük törvényeit. De a jelenségek említett sajátságain, tulajdonságain és összefüggésein kívül az ember a környező külső világban, a társadalmi életben, az emberek lelki alkatában még azt is meglátja és felfedezi, amit gyönyörűnek és visszataszítónak, szépnek és csunyának, fenségesnek és alantasnak neveznek, azt, ami esztétikai gyönyört vagy idegenkedést vált ki belőlünk. Ez a szép vagy visszataszító objektíven és valóságosan hozzátartozik az embereket környező világhoz, az emberek lelki alkatához és erkölcsi arculatához.

A nemesi és burzsoá esztétikusok szerint a művészet tárgya csupán a szép. A művészet kereteinek ez a leszűkítése azt a célt

szolgálja, hogy gátolja a művészetet a kizsákmányoláson alapuló társadalom negatív oldalainak bírálatában. A realista művészetnek azonban az a rendeltetése, hogy ábrázolja — és mindenkor ábrázolta is — nemcsak a szépet, hanem a visszataszítót is, nemcsak a magasztosat, hanem az alantasat is, nemcsak a pozitívat, hanem a negatívat is, hogy leleplezze és meggyűlöltesse a néppel azt, ami megvetésre méltó, ami útszéli és idejétmúlt. Shylock és Lady Macbeth, Jago és Tartuffe, Molcsalin és Famuszov, Gobseck és Pljuskin, Hlesztakov és Szobakevics, Juduska Golovljov és Klim Szamgin — egész tarka serege a klasszikus világirodalom és művészet által alkotott típusoknak, amelyekben lelepleződnek a negatív emberi tulajdonságok, a negatív jelenségek, valamint azok a társadalmi viszonyok, melyek ezeket a negatív vonásokat és jelenségeket szülték. A klasszikus művészet azzal, hogy ábrázolta a társadalom bűneit és fekélyeit, s negatív figurákat, negatív típusokat alkotott, a szépet, a nemeset védelmezte. A művészet pozitív alakjai példaképül szolgáltak, kiváló emberek, nagy forradalmárok nevelődtek ezeken az eszményképeken, s követték példájukat az életben, a valóságban. A múlt irodalmában azonban, kiváltképp a kritikai realista irodalomban, a legnagyobb helyet az élet negatív oldalainak tükrözése, a negatív figurák bemutatása foglalta el. Erre a társadalmi rend jellegében találjuk meg a magyarázatot, mert a társadalmi fejlődés, az osztályharc ilyen irányú követelményeket támasztott, és ilyen követelményeket támasztott az a harc, mely a társadalmi igazságtalanság ellen, a rabszolgaság, a feudalizmus és a kapitalizmus korában uralkodó társadalmi bajok ellen folyt.

A társadalom története azt bizonyítja, hogy az emberek művészeti eszméi, esztétikai nézetei és ízlése a társadalom anyagi életfeltételeinek változásával és fejlődésével s főként a társadalom gazdasági fejlődésével kapcsolatban változnak és fejlődnek.

Osztálytársadalomban a művészet fejlődésére, a művészet jellegére közvetlen befolyást gyakorol a politika, az osztályérdekek és az osztályharc, valamint a különböző ideológiai formák: a politikai és jogi elméletek, a vallás, az erkölcs, a tudomány, a filozófia.

A művészet fejlődésének elemzésében tehát az illető társadalmi rend jellegéből, anyagi, gazdasági alapjaiból kell kiindulni, figyelembe kell venni az adott rend fejlődési sajátosságait az illető országban, a nép konkrét, történelmileg kialakult

életkörülményeit, a társadalmi osztályok helyzetét, érdekeit és harcát, az adott társadalomban uralkodó világnézet, ideológia és lelki alkat sajátosságait.

Az osztálytársadalomban az esztétikai, művészeti nézetek, a többi ideológiai formákhoz hasonlóan, osztályjellegűek.

A forradalmi demokratikus gondolkodás nagy képviselője, Csernisevszkij megállapítása szerint a szépről alkotott fogalom nemcsak különböző történelmi korszakokban lehet különböző, hanem egy és ugyanazon korszakban a különböző társadalmi rétegeknél is különböző lehet. A henyélő nemesembernek más a szépről alkotott fogalma, mint a nehéz munkát végző parasztnak. A nemesember szemében az arisztokrata lány sovány, bágyadt, halvány arca a szépség, az előkelőség jele; a parasztember szemében viszont ezek a tulajdonságok a betegség jelei. „Az «éteri», nagyvilági szépség a falusi embernek egyenesen «nyápicnak» látszik, sőt esetleg kellemetlen benyomást is kelt benne"[52]. Az ő eszményképe olyan leány, akinek arca piros, napbarnított, idomai teltek, ami jelzi, hogy megvan a dolgos élethez a kellő ereje és egészsége. Csernisevszkij helyesen vezette le a különböző társadalmi osztályok szépről alkotott fogalmát az osztályok különböző társadalmi életfeltételeiből, és ennek megfelelően ideológiájuk és lelki világuk különbözőségéből.

Viszont annak ellenére, hogy az emberek művészeti nézetei a társadalom gazdasági rendjének változásával kapcsolatban egyik korszakról a másikra megváltoznak, a nagy realista művészet mindig tartalmaz soha el nem múló esztétikai értékeket, amelyek művészi élvezetet nyújtanak a különböző korok embereinek. Puskin és Lermontov, Shakespeare és Goethe költészete, Glinka, Csajkovszkij, Beethoven és Liszt zenéje, Szurikov, Repin, Raffael és Tizian festményei, Pheidiasz és Praxitelész szobrai évszázadokon át esztétikai élvezetet szereztek soksok nemzedéknek. Szépségük nem hervad, nem enyészik el. Mi ennek a magyarázata?

A valóság művészi tükröződése — miként a tudományos megismerés — objektív igazságot, életigazságot tartalmaz, s ez halhatatlan. Minél mélyebb és szebb az élet ábrázolása a művészi alkotásban, annál nagyobb a társadalmi jelentősége, annál nagyobb a megismerésben betöltött szerepe és az általa előidézett művészi élvezet, annál erősebben megragadja az embert, annál nagyobb az eszmei és művészi nevelő hatása. Az olyan

[52] *N. G. Csernisevszkij.* A művészet esztétikai viszonya a valósághoz. Akadémiai Kiadó 1952. 6. old.

alkotások, amelyek egy bizonyos kor eseményeit és lelki életét mélyrehatóan kifejezik és szép művészi formában tükrözik, nem veszíthetik el jelentőségüket más korokban sem, mert a társadalmi életben, a haladó társadalmi erőknek a reakciós erők ellen, a társadalmi rossz ellen vívott harcában a kor sajátos, nem ismétlődő, különleges vonásai mellett van sok, minden korra jellemző közös vonás is.

A múlt nagy művészetének éle rendszerint a régi, elavult, reakciós rend ellen, a társadalmi igazságtalanság és gonoszság ellen irányul, a társadalom fogyatékosságait, vétkes szokásait és erkölcseit ostorozza. Ez az oka annak, hogy a XX. század kiváló egyéniségei — a kapitalizmus ellen küzdő harcosok — annyira szeretik a múlt nagy művészetét, melyet áthat az elnyomás elleni, az igazságtalanság és a kor gonoszsága elleni harc szelleme. Shakespeare és Puskin, Balzac és Tolsztoj, Glinka és Csajkovszkij, Raffael és Tizian, Repin és Szurikov művészetében korunk haladó társadalmi erői éppen azt értékelik, hogy ez a művészet zseniális művészi formában tükrözi kora társadalmának, életmódjának és erkölcseinek lényeges vonásait.

A nagy klasszikus művészet hervadhatatlan esztétikai szépsége népi jellegéből fakad. A művészet *népi jellege* abban rejlik, hogy a művészet a népnek a társadalmi jelenségekhez való viszonyát fejezi ki, azokat az eszméket, törekvéseket, gondolatokat, reményeket és ábrándokat szólaltatja meg, amelyeket a nép az igaz életről táplál, s azt a felszabadító harcot szolgálja, melyet a nép a társadalmi elnyomás és kizsákmányolás ellen folytat. A nagy művészet a népi művészetben gyökerezik, s ennek mélyéből meríti életteli alakjait, dalmotívumait és egyéb művészi értékeit.

A klasszikus művészeti alkotások, bármilyen osztály világnézetét fejezzék is ki, mindig tartalmaznak valamit, ami általánosan emberi, ami megragadja, megindítja a különböző korok és különböző osztályok embereit. A szerelem napsugaras, boldog öröme, az anya vigasztalan bánata, a barátság, a bajtársiasság, harc az igazságtalanság, a gonoszság, az álnokság ellen, a hősiesség, bátorság és merészség, a gyávaság és árulás stb., bármelyik korszakból valók is, ha a festményekben vagy a szobrokban, a zenében vagy a költészetben tökéletes formában jutnak kifejezésre, feltétlenül megragadják a későbbi korok embereit is, kiváltják az elragadtatás és a harag, az öröm és a bánat érzését.

Mindez magyarázatot ad arra, hogy a múlt nagy művészete miért őrzi meg progresszív jelentőségét, miért nyújt esztétikai

élvezetet a későbbi korokban is, miért segít abban a harcban, amely korunkban a társadalmi rossz hordozói ellen folyik.

A művészet fejlődése, fellendülési korszakainak váltakozása, a virágzás és hanyatlás nem véletlen jelenségek. Olyan törvényszerű folyamat ez, melynek alapja a társadalmi fejlődés egész bonyolult és sokrétű folyamata. Emellett a művészet egyes virágzási időszakai és a társadalom anyagi alapjainak magas fejlettségi foka nem mindig esnek egybe. Marx példaképpen felhozza az ókori görög művészetet és Shakespeare műveit. „... A művészet bizonyos formáiról, pl. az eposzról elismerik, hogy azok korszakot alkotó klasszikus alakjukban sohasem hozhatók létre, mihelyt a tulajdonképpeni műalkotás megkezdődik, hogy tehát magán a művészet területén belül is bizonyos jelentős formák a művészet fejlődésének csak kezdeti fokán lehetségesek"[58].

Marx utalt arra, hogy az ógörög eposz, amely a népi mitológia talaján a társadalmi fejlődésnek viszonylag alacsony fokán keletkezett, nem fejlődhet a kapitalista termelési viszonyok talaján és az embereknek ezeken a termelési viszonyokon épülő világnézete alapján. A tőkés nagyipar korszakában, a vasút, a távíró, a telefon és a rádió korában, a kapitalista bankok és börzék korában nincs többé hely a Jupiterek, Hermészek és a görög mitológia többi alakjai, sem a görög mitológia talaján kisarjadt görög művészet számára.

Marx megjegyzi, hogy a tőkés termelés a szellemi fejlődés néhány ágának, különösen a művészetnek és ezen belül a költészetnek valósággal ellensége. A kapitalizmusnak művészet- és költészetellenes szelleme az egyéniséget megnyomorító és megölő kapitalista munkamegosztásból ered, továbbá abból, hogy a kapitalizmusban az emberek tevékenységének fő mozgatórugója a haszon, a pénz, az önmagáért való felhalmozási szenvedély, és végül abból, hogy a kapitalizmusban minden eladó: lelkiismeret és becsület, emberi méltóság, szerelem és barátság.

A kapitalizmus korszakában létrejött nagy művészi alkotásokat egyáltalában nem a burzsoázia sikerei, s nem is a technika és az ipar eredményei hívták életre, mint ahogy ezt a vulgáris szociológusok állítják, hanem sokkal bonyolultabb okok. A művészet legnagyobb eredményei egybeesnek a társadalmi fellendülés időszakával, a haladó társadalmi erőknek, a néptömegeknek a feudalizmussal, majd később a kapitalizmussal vívott harci

[58] *Marx—Engels.* Művészetről, irodalomról. Szikra 1950. 27. old.

időszakával, azokkal az időszakokkal, amikor a társadalmi elnyomás elleni népi küzdelem a leghevesebben lángolt. Raffael és Tizian, Leonardo da Vinci és Michelangelo festményei, Shakespeare és Rabelais, Cervantes és Goethe, Puskin, Gogol, Lermontov, Nyekraszov, Tolsztoj nagyszerű művei a hűbéri, jobbágyi viszonyok elleni tiltakozás és harc kifejezői voltak, s egyben tiltakozást fejeztek ki a pénzeszsák hatalma, a ragadozó burzsoázia ellen.

A burzsoá esztétikusok és az idealista szociológusok hazudnak, amikor azt állítják, hogy a művészet a társadalomtól, a politikától független önálló életet él. Ilyen művészet nincs, és soha nem is volt. A művészet mindig olyan társadalmi jelenség volt és marad, amely bizonyos társadalmi feladatokat vet fel és old meg. A művészet az osztálytársadalomban nem állhat az osztályokon kívül, hanem közvetlenül vagy közvetve meghatározott politikai célokat, vagyis osztályokat szolgált és szolgál ma is. Lenin leleplezte, hogy „a művészet szabadsága" a burzsoá társadalomban hazug szemfényvesztés, s a következőket írta: „Lehetetlenség, hogy valaki bizonyos társadalomban éljen, és ugyanakkor független legyen ettől a társadalomtól. A polgári író, festő, színésznő szabadsága csak álcázott (vagy képmutatóan takargatott) függőség, hiszen mindegyikük függ a pénzeszsáktól, aki megvásárolja, aki kitartja"[54].

Még az úgynevezett „tiszta művészet" formalista irányzata, a „művészet a művészetért" hirdetése is meghatározott osztályfeladatot tölt be, mégpedig adott esetben azt a feladatot, hogy a kizsákmányolók érdekében elvonja a tömegeket a politikai harctól. Napjainkban a burzsoázia, amikor a maga művészetét a formalizmus vagy a naturalizmus útjára tereli, éppen ilyen feladatot állít eléje.

A mai burzsoázia és állama harcot folytat a haladó, demokratikus és szocialista művészet ellen, a haladó írók, színészek és művészek ellen, üldözi őket, és terjeszti a saját, reakciós művészetét.

A munkásosztály a maga részéről megteremti a saját szocialista művészetét. Lenin azt tanítja, hogy — ellentétben az üzleti, kalmárszellemű polgári sajtóval és irodalommal, ellentétben a polgári irodalmi karrierizmussal és individualizmussal, az úri anarchizmussal és a profithajhászással — a szocialista proletariátus olyan irodalmat teremt, amely része a proletariátus egyetemes ügyének, a szocializmusért vívott harcnak.

[54] *Lenin* Művei. 10. köt. 35—36. old.

A Szovjetunió Kommunista Pártja rámutat arra, hogy a szovjet művészet nem nélkülözheti az eszmeiséget, nem lehet apolitikus. A szovjet művészetnek igen fontos társadalmi funkciója van: a kommunizmus nagyszerű eszméinek szellemében kell nevelnie a népet, s a szovjet művészet teljesíti is ezt a funkciót. A szocialista művészet magas eszmei színvonalon álló, pártos művészet, amelyet a kommunizmus eszméi hatnak át, a dolgozóknak mindenfajta elnyomás alóli felszabadításáért, a legigazságosabb társadalmi rend győzelméért folytatott harc eszméi.

A művészet pártossága a művészet eszmei irányzatosságát jelenti. Az élenjáró, haladó klasszikus orosz irodalmat a nép szolgálatának nagy, nemes eszméje hatja át. A nagy orosz forradalmi demokraták — Belinszkij, Csernisevszkij, Dobroljubov — a művészet legfőbb rendeltetését abban látták, hogy az életet helyesen *tükrözze*, adjon választ a jelen legégetőbb, legizgatóbb *kérdéseire*, mondjon *ítéletet* az élet különböző jelenségeiről, mondja ki helyeslését vagy rosszallását, közvetítse a haladó eszméket, *szolgálja a népet*, segítse őt az előrehaladásban. A nagy forradalmi demokratáknak és az orosz klasszikus irodalomnak e haladó hagyományait örökölte és fejleszti alkotó módon tovább a szovjet irodalom, a világ legeszmeibb és leghaladóbb irodalma.

A marxizmus a művészet fejlődését az összes társadalmi viszonyok fejlődésével, főként az osztályharc fejlődésével összefüggésben vizsgálja. A művészetnek, a művészet osztálytartalmának, jelentőségének, társadalmi szerepének marxista elemzésére klasszikus mintaképül szolgálnak azok a cikkek, melyeket Lenin Tolsztojról és Tolsztoj életművéről írt. A világ minden táján sokat foglalkoztak már Tolsztoj munkásságával, de Leninen kívül senki sem tárta fel olyan mélyen s annyi erővel az orosz és a világirodalom e hatalmas alakjának életművében rejlő társadalmi lényeget.

Plehanov Tolsztojt nagy írónak, de földesúri, nemesi írónak tekintette. De ha Tolsztoj csupán a földesúri ideológia kifejezője lett volna, akkor nem lehetne megérteni műveinek nagyságát és hatalmas befolyását.

Lenin, Plehanovtól eltérően, meglátta, hogy bár Tolsztoj földesúr volt, alkotásában az a leglényegesebb és a legdöntőbb, hogy az orosz parasztforradalmat, annak ellentmondásait, erős és gyenge oldalait tükrözte.

A Tolsztoj nézeteiben mutatkozó ellentmondások nemcsak

az ő egyéni gondolatainak ellentmondásait tükrözik, hanem az orosz társadalom anyagi életfeltételeinek bonyolult ellentmondásait is, eredményei „azoknak a társadalmi hatásoknak és történelmi hagyományoknak, amelyek az orosz forradalom különböző osztályainak és rétegeinek lelki világát a reformot *követő*, de a forradalmat *megelőző* korszakban meghatározták"[55]. Tolsztoj műveiben tükröződött a paraszti tömegmozgalom ereje és gyengesége. Tolsztoj művészi eszközökkel ábrázolja Oroszország életének egy egész történelmi korszakát. Ebben rejlik művészi életművének nagysága és történelmi jelentősége, annak a tolsztoji alkotásnak a jelentősége, mely egy lépéssel előbbre vitte az egész emberiség művészetének fejlődését.

A kapitalizmus korszakának kimagasló művészei bírálták a burzsoá társadalmat, leleplezték ellentmondásait, fekélyeit, bűneit. Az apologetikus burzsoá művészet mindenkor silány, felületes műveket alkotott.

Az imperializmus korszakát, amely minden téren a kapitalizmus rothadását és a reakció támadását jelenti, a burzsoá művészet dekadenciája, hanyatlása, bomlása jellemzi. A jelenkori burzsoá művészet a reakció közvetítője. Ez a művészet arra törekszik, hogy kiölje a dolgozókból a kapitalizmus elleni harc akaratát, demoralizálja és elvonja a tömegeket a szocializmusért, a békéért és a demokráciáért vívott harc égető, életbevágó feladataitól. A jelenkori elfajuló, rothadó burzsoá művészet tartalma: a reakciós, antidemokratikus, tudományellenes eszmék és babonák propagálása, az ember, az élet megvetése, a lét véletlenné minősítése, állati ösztönök felkeltése, a háború, a kozmopolitizmus, az individualizmus hirdetése.

„A XX. század írói" című, New Yorkban megjelent gyűjteményben egy Henry Miller nevű felkapott amerikai író, pornográf regények szerzője, többek között a következő kijelentést teszi: „Engem nem érdekel a tömegek élete, sem a világon létező kormányok szándéka. Remélem és erősen hiszem, hogy a következő száz év leforgása alatt az egész civilizált világ eltűnik a föld színéről."

O'Neill, divatos amerikai burzsoá drámaíró egyik hőse kinyilatkoztatja: „Az egész világtörténelem azt bizonyítja, hogy az igazság nem befolyásolja a történelem menetét. A hazugság . . . az, ami lelket önt belénk, szerencsétlen emberekbe, akár részegek vagyunk, akár józanok."

A klasszikus és a mai haladó művészet megismertet az élet igazságával, és az olvasót, a nézőt, a hallgatót a humanizmus, a hazafiság s más nemes erkölcsi elvek szellemében neveli. A mai burzsoá művészet jel-

[55] *Lenin.* Az irodalomról. Szikra 1951. 70. old.

szava a hazugság, az erkölcsi züllés, az egoizmus és a szélsőséges individualizmus.

A klasszikus és a jelenkori haladó művészet az ész, a felvilágosodás, a tudomány mellett száll síkra. Napjaink burzsoá művészete viszont az irracionalizmus, a „tudatalatti", az „ösztönös", a beteges — a paranoia és a szkizofrénia — hirdetője. A burzsoá művészet divatos irányzata, az úgynevezett szürrealizmus azt tartja, hogy minél értelmetlenebb valamely mű, annál nagyobb az „értéke".

Ahogyan a jelenkori burzsoá filozófiában a leglaposabb idealizmus, a raffinált vallási ködösítés, a misztika uralkodik, ugyanúgy uralkodik a burzsoá művészetben a *formalizmus* és minden válfaja (impresszionizmus, szürrealizmus, kubizmus, szimbolizmus stb.). A művészeti formalizmus egyik jellemző vonása az eszmei tartalom hiánya, a forma elszakítása a tartalomtól és átváltoztatása valami önmagáért valóvá.

A burzsoá művészet egy másik áramlata a *naturalizmus*, a jelenségek felületi és eszmeietlen ábrázolása. A mai burzsoá naturalista művészek részletesen leírják a rablást, a gyilkosságot, a nemi kicsapongást, habzsolnak minden rothadót, minden ocsmányságot, amit a rothadó kapitalizmus — az imperializmus létrehoz.

A marxista esztétika, miközben leleplezi azoknak az állításoknak a tarthatatlanságát, melyeket a burzsoá esztéták a művészet „apolitikusságáról", „eszmeietlenségéről", „semlegességéről" hangoztatnak, következetes harcot folytat a formalizmus és a naturalizmus ellen egyaránt. A marxista esztétika megköveteli a progresszív tartalom és a tökéletes művészi forma egységét és összhangját: minél haladóbb, minél jelentősebb, emelkedettebb és igazabb a művészi alkotás társadalmi *eszméje* és minél tökéletesebb az ennek megfelelő *művészi forma*, annál magasabb szinten áll és annál jelentősebb az alkotás művészi értéke. A hazug eszmének elkerülhetetlen velejárója a műalkotás belső ellentmondásossága, meggyőző erejének hiánya, valószerűtlensége, s következésképpen művészietlensége. A nagy művészi alkotásokban az eszmei tartalom és a művészi forma adekvát, elválaszthatatlan, harmonikus egység.

A szocialista művészet örököse mindannak, ami haladó, ami kiváló az emberiség művészi alkotásaiban. A forradalmi proletariátus szocialista művészetének csírái már a kapitalizmusban kisarjadnak. Az értelmiség legjobbjai még a szocialista forradalmat megelőzően átállnak a munkásosztály, a szocializmus oldalára, és lelkes alkotásaikkal segítik a burzsoázia és a kapitaliz-

mus elleni harcot, a kapitalizmus dekadens kultúrája és művészete elleni küzdelmet. De a nagy szocialista művészet széleskörű fejlődése csak a szocialista forradalom után, a szocialista társadalmi és politikai rend talaján bontakozhat ki.

A szocialista művészet kialakulásának és fejlődésének folyamata a Szovjetunióban bonyolult, nehéz és ellentmondásos folyamat volt. A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában a művészet területén is elkeseredett osztályharc folyt. A különböző burzsoá és kispolgári művészeti és irodalmi csoportok tarka egyvelegében voltak nyíltan reakciós irányzatok, mint például az akmeisták, akik „vissza a középkorba" jelszóval léptek fel, s voltak a formát illetően „ultraforradalmi", „radikális" irányzatok, mint a futuristák, a „sárgablúzosok", a „proletkultosok", akik mindig és mindent tagadtak és megróttak, akik követelték, hogy vessük el klasszikus kulturális örökségünket, vessük el az „arisztokrata" Puskint és Tolsztojt, Turgenyevet és Lermontovot, Csajkovszkijt és Glinkát. A különböző burzsoá és kispolgári irányzatok és csoportok elleni harcban alakult ki és fejlődött a szocialista művészet.

A kizsákmányoló osztályok elzárták a néptömegek elől a haladó kultúrához vezető utat. Ahhoz, hogy a művészi alkotások legjava a dolgozók közkincsévé legyen, harcolni kellett az ellen a társadalmi rend ellen, amely az emberek millióit szellemi sötétségre, kényszermunkára és nyomorúságra ítélte. Csak a szocialista forradalom és a szocialista rend tette hozzáférhetővé a Szovjetunió dolgozói számára a klasszikus művészeti alkotásokat, állította a művészetet a nép szolgálatába.

A Szovjetunió Kommunista Pártja és a szovjet állam nagy gondot fordít a szocialista művészet fejlesztésére, neveli a művészeket, felfegyverzi őket a marxista ideológiával, segítséget nyújt nekik abban, hogy leküzdjék a burzsoá és kispolgári befolyást, s irányítja tevékenységüket, hogy a szocialista realizmus termékeny útján haladva minél értékesebb műveket alkossanak. A Kommunista Párt leleplezte a hazafiatlan kozmopolita művészek csoportját, és segített felfedni és leküzdeni a művészetben, többek közt a zenében jelentkező formalista áramlatot. A formalisták elutasították a klasszikus orosz zene értékes hagyományait: magasrendű eszmeiségét, gazdag tartalmát, realizmusát, dallamosságát, szerves kapcsolatát a népi dalköltészettel. A formalisták e hagyományok ápolását „konzervativizmusnak" minősítették, a szocialista művészet nemzetközi jellegének lebecsülését látták benne, magukat pedig „nemzet-

közieknek" és „újítóknak" tekintették, azon az alapon, hogy átvették a rothadt, eszmeietlen, hanyatló, burzsoá nyugati művészet „legújabb" irányzatait.

A szovjet szocialista művészet jellegénél, tartalmánál, művészi formájánál és társadalmi szerepénél fogva élenjáró művészet. Nincs a világon egy ország sem, melynek művészete a haladásnak és az eszmeiségnek olyan magas fokán állna, mint a szovjet művészet. A szovjet művészet legfőbb vonásai az igazság, a realizmus, a szocialista eszmeiség, a népi jelleg, a szovjet hazafiság. A szovjet irodalom, a szovjet művészet főhőse a nép, a nép legjobb, legkiválóbb, leghősiesebb fiai és leányai, a szovjet szocialista haza patriótái. A szovjet művészet az emberiség eddigi történelmében ismeretlen, új embereket ábrázol: a szabad, hősi nép képviselőit, a kommunizmus aktív és öntudatos építőit.

A szovjet művészet népi művészet, mert a nép gondolatait és törekvéseit fejezi ki, mert a szocializmus, a kommunizmus nagy eszméi hatják át, olyan eszmék, amelyek a nép alapvető érdekeit fejezik ki. Népi művészet azért is, mert a nép megérti, mert közeláll a néphez, mert a népé, a nép ügyét szolgálja, és a népet a kommunista erkölcs nemes elveinek szellemében neveli.

A szovjet művészet formáját tekintve nemzeti. A nemzeti forma a Szovjetország minden népe előtt megnyitja a szovjet szocialista művészet útját. A szovjet művészetet nemzeti formáinak sokfélesége színdússá teszi, olyan alakokkal, jellemekkel, típusokkal, vonásokkal gazdagítja, amelyek tükrözik a kommunizmust építő szovjet népek soknemzetiségű létének és életformáinak, lelki alkatának változatosságát. Minden nép, akár kicsiny, akár nagy, hozzájárul sajátos színeivel, a maga nemében páratlan művészetével a szocialista művészet közös kincsesházához. A szocialista művészet eszmei és művészi gazdagsága összefügg nemzeti formájának és szocialista, internacionalista tartalmának harmonikus egységével.

A szovjet művészetet optimizmus, üdeség, a nép fényes jövőjébe, a kommunizmus győzelmébe vetett biztos tudat hatja át. A szovjet művészet olyan életigenlő, mint az egész szovjet ideológia. „Az élet szép és élni jó" — Majakovszkijnak, a nagy szovjet költőnek ezek a szavai tükrözik a szabad szovjet nép, a kapitalizmus felett győzedelmeskedett és alkotóerejének teljében lévő, merész, és ügyének diadalában biztos szovjet nép mély érzéseit.

A szovjet művészet minden területén a művészi alkotás módszere a *szocialista realizmus*. A szocialista realizmus megköveteli a művészettől, hogy helyesen, történelmileg konkrétan, fejlődésében ábrázolja a valóságot, hogy tükrözze az újnak és haladónak a régi és elavult elleni harcát, a társadalomnak a kommunizmus felé haladó mozgását.

Sztálin a szovjet írókat az emberi lélek mérnökeinek nevezte. Ez azt jelenti, hogy a szovjet irodalomnak és az egész szovjet művészetnek jelentős szerepe van a szovjet emberek szellemi arculatának kialakításában, a nép kommunista nevelésében. Ahhoz, hogy a művészet sikeresen betölthesse ezt a szerepét, szükséges, hogy a művészek az életet ismerjék, és művészi alkotásaikban helyesen tudják ábrázolni is.

A szocialista realizmus azt követeli a művésztől, hogy az igazat írja; a művészi igazság pedig a valóságnak nem egyszerű lefényképezése, nem a tények puszta leírása naturalista életképek formájában, hanem azoknak a lényeges mozzanatoknak a feltárása és reprodukálása, melyek a valóság jelenségeinek, a társadalmi fejlődés tendenciáinak az értelmét jelentik. Egy időben elterjedt a szovjet művészetben az úgynevezett „konfliktusmentesség" elmélete. A szocialista művészet fejlődése szempontjából nagy jelentősége volt e hamis, metafizikus elmélet elleni harcnak. A „konfliktusmentesség" elmélete zavart keltett a művészek körében, gyengítette a harcot a szovjet társadalom levegőjét fertőző és még ki nem gyomlált negatív, túlhaladott, szocialistaellenes jelenségekkel szemben.

A szocialista társadalom még magán viseli a régi társadalom anyajegyeit: az emberek életmódjában és tudatában megmaradt kapitalista csökevényeket. Még nem irtottuk ki mindenütt a rosszat, még vannak képmutatók. A szocialista művészetnek ábrázolnia kell a szovjet társadalom életének ezeket a negatív jelenségeit is, hogy kigúnyolja, erkölcsileg elítélje őket, gyűlöletet keltsen ellenük. A szovjet művészetnek gogolokra és scsedrinekre van szüksége. A szatíra, a nevetés hatalmas fegyver a gonoszság és a képmutatás elleni harcban. A kacagás — a nép ítélete minden rothadt, minden elavult, hibás és negatív jelenség felett. A nevetés öl.

A szovjet nép kulturális színvonala, művészeti igénye, esztétikai ízlése állandóan növekszik. Mindez egyre nagyobb követelményeket támaszt a szovjet művészettel szemben, amely arra hivatott, hogy a kommunizmus építésének ügyét, a kommunista nevelés ügyét, a nép művészeti fejlődésének ügyét szol-

gálja. Kommunista eszmeiség, igazság és magasfokú mesterségbeli tudás — ezek azok a követelmények, amelyeket a szovjet nép a művészettel szemben támaszt.

A szovjet művészet, mint ahogyan az egész szocialista kultúra, nem spontánul, nem automatikusan fejlődik. A szovjet művészet fejlődését a néptömegek érdekében a Kommunista Párt és a szovjet állam irányítja. A Kommunista Párt harca a művészet eszmeietlensége és apolitikussága ellen, a rothadó burzsoá kultúra előtti hajbókolás és behódolás ellen, a kozmopolitizmus reakciós ideológiája ellen és a művészeti formalizmus ellen — megtisztította a talajt a szovjet művészet felvirágzása számára.

A művészetnek (irodalomnak, színháznak, filmnek, festészetnek, szobrászatnak, építészetnek, zenének) egyetlenegy társadalomban sem juttatott az állam olyan kimagasló szerepet, mint a szovjet állam és a népi demokratikus államok. Soha egyetlen kapitalista országban sem övezte a művészeket a nép oly nagy szeretete, mint a szovjetek országában és a népi demokratikus országokban. Sehol és sohasem vette körül az állam és a kormányzó párt oly nagy gondoskodással a haladó népi művészet dolgozóit, mint a szovjet szocialista állam és a Szovjetunió Kommunista Pártja, valamint a népi demokratikus államok, és a népi demokratikus országok kommunista és munkáspártjai.

A szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet viszonyai között, amikor a nép kommunista nevelésének feladata a legfontosabb feladatok közé tartozik, még jobban megnő a szocialista művészet társadalmi szerepe, jelentősége a dolgozó tömegek kommunista nevelésében. És minél teljesebben és mélyebben, minél tisztábban és hívebben ábrázolja a művészet a rohamosan fejlődő szocialista társadalom életét, a milliós tömegek alkotó tevékenységét és életét, annál nagyobb lesz a szerepe a társadalom életében, a kommunizmus építésében.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

A társadalmi tudat a társadalmi létből, a társadalom anyagi életfeltételeiből fakad. Amilyen az emberek társadalmi léte, olyan a társadalmi tudatuk, olyanok a társadalmi eszméik is. Az anyagi életfeltételek változása nyomán megváltozik a társadalmi tudat: a politikai, jogi eszmék és elméletek, az erkölcsi,

vallási, művészeti és filozófiai nézetek. Egy adott társadalom uralkodó eszméi: az uralkodó osztály eszméi.

Csak a történelmi materializmus világítja meg tudományosan a társadalmi eszmék, nézetek és elméletek keletkezését, jelentőségüket és szerepüket a társadalom fejlődésében.

A társadalmi eszmék, amelyek a társadalmi lét tükröződései, aktív szerepet töltenek be a társadalom életében és fejlődésében. A reakciós eszmék akadályozzák, fékezik a társadalom fejlődését. A haladó eszmék mozgósító, szervező és átalakító erőként hatnak, meggyorsítják a társadalom fejlődését, s elősegítik és megkönnyítik a megérlelődött történelmi feladatok megoldását.

Az egyes társadalmi tudatformák fejlődése igazolja a társadalmi tudat fejlődésének általános törvényszerűségét: a társadalmi eszmék fejlődésének a társadalmi léttől és az osztályharctól való függését. A társadalmi tudatformák fejlődésének elemzése lehetővé teszi, hogy meghatározzuk kölcsönhatásukat és fejlődésük sajátszerűségét, valamint az egyes társadalmi tudatformák szerepét a társadalom fejlődésében.

A szocialista társadalomban — éppúgy, mint minden más társadalomban — az emberek akaratától független, objektív törvények hatnak. A szocializmusban azonban ezek a törvények a társadalom ellenőrzése alatt állnak. A szocializmusban, ahol a társadalmi élet minden területére kiterjedő tervgazdaság folyik, megnő a tudat szerepe, megnő a marxista elmélet, a marxista párt szerepe a társadalom életében, a társadalom fejlődésében.

TIZENEGYEDIK FEJEZET

A SZOCIALISTA TÁRSADALOM FEJLŐDÉSÉNEK HAJTÓERŐI

A szocialista társadalom fejlődésének hajtóerőire vonatkozó probléma elválaszthatatlanul összefügg a társadalmi fejlődés általános törvényszerűségeinek és a szocialista társadalom sajátos fejlődési törvényszerűségeinek problémájával. A társadalmi fejlődés olyan fő mozgatóerői, mint a termelőerők, a termelési módok változása, az osztályok harca, jellemzik a társadalmi fejlődés törvényszerűségeit is. Mind a társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek, mindpedig a társadalmi fejlődés mozgatóerőinek felfogásában két ellentétes irányzat áll egymással szemben: a materialista és az idealista felfogás. Az idealisták a társadalomtörténet fő és meghatározó mozgatóerőinek az eszméket, a tudatot, a politikai indítóokokat, az egyes emberek akaratát tekintik. A történelmi materializmus azt tanítja, hogy minden társadalom fejlődésének hajtóerői — azok a legmélyebben fekvő okok, amelyek óriási embertömegeket, társadalmi osztályokat, egész népeket hoznak mozgásba. Például a szocialista társadalom fejlődésének hajtóerői mindenekelőtt azok a legmélyebben fekvő okok, amelyek meghatározzák a szocialista társadalomban élő *néptömegek tevékenységének*, a munkásosztály, a kolhozparasztság és az értelmiség tevékenységének jellegét és irányát.

A történelmi materializmus — eltérően az idealizmustól (tehát eltérően a pozitivizmustól) — megköveteli, hogy a külső, látszólagos okok mögött megtaláljuk a társadalmi fejlődésnek azokat az *alapvető* mozgatóerőit, melyek az emberek tevékenységének elsődleges ösztönzői. Engels azt írta, hogy a történelmi materializmus „minden fontos történelmi esemény végső okát és döntő mozgatóerejét a társadalom gazdasági fejlődésében, a termelés és csere módjának változásaiban, a társadalomnak ennek folytán különböző osztályokra való szakadásában s ezeknek az osztályoknak egymás elleni harcában látja"[1].

[1] *Marx—Engels.* Válogatott művek. 2. köt. Szikra 1949. 97. old.

Mint ahogy az első és a második fejezetben kifejtettük, minden társadalomban a fejlődés meghatározó ereje az anyagi javak termelésének módja. A termelési módon belül a legmozgékonyabb, legváltozékonyabb, legforradalmibb elemek a társadalom anyagi *termelőerői*, melyeknek fejlődése határozza meg végső soron az egész társadalom fejlődését, a termelési viszonyok változását, az egyik társadalmi alakulatból a másikba való átmenetet. Minden történelmileg meghatározott termelési mód alapján létrejönnek a termelés és általában a társadalom fejlődésének olyan sajátos hajtóerői, melyek csak az illető társadalomra vagy több társadalmi alakulatra jellemzőek.

A szocializmusban hatnak a fejlődésnek azok az általános törvényei és mozgatóerői is, melyek minden társadalmi alakulatra jellemzőek, és azok az új, sajátos törvények és mozgatóerők is, melyek csupán a szocialista társadalomban vannak meg. A szocialista társadalomban, ahol a kizsákmányoló osztályokat felszámolták és nincsenek többé antagonisztikus osztályok, a fejlődés a szocialista termelési módban gyökerező új hajtóerők hatására gyorsított ütemben megy végbe. Ezek közé a hajtóerők közé tartozik a társadalom erkölcsi-politikai egysége, a népek barátsága, a szovjet hazafiság, a kritika és az önkritika.

Egy adott társadalmi alakulaton belül, például a szocializmuson belül meg kell különböztetnünk a társadalmi fejlődés anyagi, gazdasági hajtóerőit (a termelőerőket és a termelési viszonyokat) és az ezekből leszármazott hajtóerőket, például a társadalom erkölcsi-politikai egységét, a szovjet hazafiságot.

1. A szocialista termelési mód — a szocialista társadalom fejlődésének meghatározó ereje

A szocialista termelési mód a szocialista társadalom fejlődésének fő, meghatározó ereje. Amikor tehát a szocialista társadalom fejlődésének hajtóerőit tanulmányozzuk, elsősorban a szocialista termelési mód fejlődésének hajtóerőit kell megvizsgálnunk.

A harmadik fejezetben beszéltünk arról, hogy minden termelési módnak két oldala van: a termelőerők és a termelési viszonyok. A termelőerőknek mint a termelési mód legmozgékonyabb elemeinek a fejlődése végső soron meghatározza az egész társadalmi fejlődést, meghatározza a termelési viszonyok

fejlődését és változását, s a termelési viszonyokon keresztül a társadalmi felépítmény változását és fejlődését is.

A termelési viszonyok, melyek a termelőerők fejlődése nyomán változnak, nem tekinthetők passzív tényezőnek. Ellenkezőleg, ezek a viszonyok — amint láttuk — aktívan visszahatnak a termelőerők fejlődésére. A termelőerők színvonalának és jellegének megfelelő új termelési viszonyok teret nyitnak a termelőerők fejlődésének, sőt a termelőerők fejlődésének legfőbb és legerősebb mozgatórugói. A szocialista termelési viszonyok és a korszerű termelőerők teljes összhangja a termelőerők fejlődésének és ennélfogva a társadalom általános fejlődésének is hatalmas forrása, minthogy a termelőerők fejlődése végső soron meghatározza a társadalom általános fejlődését. A szocialista termelési mód új, valóban korlátlan lehetőségeket nyitott a termelőerők fejlődése számára.

A szocialista termelés célja és mozgatórugója nem a profit, a nyerészkedés, mint a kapitalista termelésé, hanem az egész társadalom állandóan növekvő anyagi és kulturális szükségletei maximális kielégítésének biztosítása, a szocialista termelésnek a legfejlettebb technika alapján történő szakadatlan növekedése és tökéletesedése útján. A dolgozók a szocializmusban nem a kizsákmányolóknak, hanem saját maguknak, egymásnak, a dolgozókból álló egész társadalomnak dolgoznak. Csak a szocialista társadalom biztosítja az egyéni és társadalmi érdekek összhangját.

A szocializmusban a dolgozók, az anyagi javak termelői a legnagyobb mértékben érdekeltek a munka eredményeiben, valamint a társadalmi termelés és a termelőerők fejlődésében. Az a körülmény, hogy maguknak, a társadalomnak, az egész népnek dolgoznak, a legerősebb ösztönző, a leghatalmasabb mozgatóerő, amelyet a történelem valaha is létrehozott. A szocialista termelési mód biztosítja a szakadatlan bővített újratermelést, s emellett a termelőerők a szocializmusban olyan gyors ütemben fejlődnek, amely ismeretlen a kapitalizmus történetében.

A kapitalizmusban a magántulajdon és a tőkések profitéhsége konkurrenciát és termelési anarchiát szül, ami elkerülhetetlenül gazdasági válságokra, időszakonként ismétlődő katasztrófákra, a termelőerők pocsékolására és pusztítására vezet. A szocialista termelési mód, az a körülmény, hogy a dolgozók saját maguknak dolgoznak, létrehozza a *szocialista versenyt* — a termelés fejlesztésének hatalmas, legyőzhetetlen

és kimeríthetetlen hajtóerejét, amely a munka termelékenységének a kapitalista társadaloménál jóval magasabb színvonalát biztosítja.

A szocialista verseny a dolgozók egymásnak nyújtott baráti segítségét, a munkához való tudatos viszonyukat és alkotókészségüket jelenti. A szocialista verseny elősegíti a népben rejlő tehetségek érvényesülését, a milliós tömegek kezdeményezésének kibontakozását. A szocialista verseny a szocialista termelés és következésképp az egész szocialista társadalom fejlődésének hatalmas mozgatóereje.

A burzsoázia és ideológusai, a kapitalizmus védelmezői a szocializmus elleni kirohanásaikban azt állítják, hogy a magántulajdon és a konkurrencia megszüntetésével együtt megszűnik a verseny, a vállalkozó szellem, az egyén teremtő kezdeményezése, tehát szerintük a szocializmus bekövetkeztével a társadalomra pangás és pusztulás vár. A szocialista verseny hatalmas fejlődése, a szovjet néptömegek tehetségének és teremtő kezdeményezésének kibontakozása ízzé-porrá zúzta a burzsoáziának és ideológusainak ezeket a hazug állításait.

A gyakorlat teljes egészében beigazolta Leninnek azt a zseniális előrelátását, hogy csak a szocializmusban születik majd meg a néptömegek igazi versenye. Ez a verseny gyökeresen különbözik a brutális törvényeken nyugvó kapitalista konkurrenciától. Lenin 1917 decemberében „Hogyan szervezzük meg a versenyt?" című munkájában a következőket írta:

„A burzsoá írók egész papírhegyeket írtak és írnak tele, hogy magasztalják a konkurrenciát, az egyéni vállalkozó szellemet és a kapitalisták meg a kapitalista rend egyéb nagyszerű erényeit és gyönyörűségeit. A szocialistáknak bűnül rótták fel, hogy nem akarják megérteni ezeknek a dicső erényeknek a jelentőségét és nem akarnak számolni az «emberi természettel». Valójában azonban a kapitalizmus az önálló kisárutermelést, amely mellett a konkurrencia annyira-amennyire még *széles* méretekben kifejleszthette a vállalkozó szellemet, az energiát, a merész kezdeményezést, már réges-régen felcserélte a nagy- és legnagyobbarányú gyári termeléssel, részvénytársasági vállalatokkal, szindikátusokkal és egyéb monopolista szervezetekkel. A konkurrencia az *ilyen* kapitalizmusban azt jelenti, hogy a lakosság *tömegeinek*, óriási többségének, a dolgozók kilencvenkilenc százalékának vállalkozó szellemét, energiáját, merész kezdeményezését brutálisan elnyomják, azt jelenti, hogy a ver-

senyt a pénzügyi szélhámosság, zsarnokság, a társadalmi lajtorja legtetején állók alázatos kiszolgálása váltotta fel.

A szocializmus nemcsak nem fojtja el a versenyt, hanem ellenkezőleg, először teremti meg annak lehetőségét, hogy a versenyt valóban *széles*, valóban *tömeg*méretekben alkalmazzák, hogy valóban a dolgozók többségét vonják be az olyan munkába, ahol megmutathatják, hogy mit tudnak, ahol kifejleszthetik képességeiket, ahol megnyilvánulhatnak azok a tehetségek, amelyek a népben, e frissen buzogó forrásban megvannak, s amelyeket a kapitalizmus ezer meg ezer, millió meg millió esetben eltiport, elnyomott és elfojtott"[2].

A kapitalista konkurrencia törvénye: az egyiknek vereség és halál, a másiknak győzelem és uralkodás. Ez a magántulajdonon alapuló kapitalista rend lényegéből folyik.

A szocialista verseny elve a kizsákmányolástól mentes, közös érdekekért munkálkodó dolgozók kölcsönös elvtársi segítsége: az élenjárók a termelés általános fellendítése érdekében segítenek az elmaradottaknak.

„A konkurrencia azt mondja: *bunkózd le az elmaradottakat*, hogy megerősítsd uralmadat.

A szocialista verseny azt mondja: egyesek rosszul dolgoznak, mások jól, ismét mások még jobban — *érd utól a legjobbakat* és kövess el mindent, hogy a *fellendülés általános* legyen.

Tulajdonképpen ezzel magyarázható az a példátlan termelési lelkesedés, amely a dolgozók millióit a szocialista verseny eredményeképp magával ragadta"[3].

A szocialista verseny a Szovjetunióban a szocializmus építésében elért sikerekkel párhuzamosan fejlődött. A szocialista verseny a szocializmus és a kommunizmus építésének módszere, a milliós dolgozó tömegek legnagyobb fokú aktivizálásának eszköze. Miután a szocializmus a falun is győzelmet aratott, a szocialista verseny, amely eredetileg a szocialista ipar és közlekedés élenjáró dolgozóinak hazafias alkotó kezdeményezése volt, kiterjedt a szocialista gazdaság minden ágára, magával ragadta a város és a falu valamennyi dolgozóját.

A szocialista verseny eredetileg az 1919-es *kommunista szombatok* formájában indult meg, s ezt Lenin nagy kezdeményezésnek nevezte. A szocialista verseny később fejlettebb formát öltött, kibontakozott az *élmunkásmozgalom*, 1935-től pedig

[2] *Lenin* Művei. 26. köt. Szikra 1952. 418. old.
[3] *Sztálin* Művei. 12. köt. Szikra 1950. 121. old.

a szocialista verseny jelenlegi, magasabb formája. A szocialista verseny napjainkban az újítómozgalom legkülönbözőbb formáit ölti. A szocialista verseny minden szakasza, mindegyik formája a szocialista termelési mód meghatározott fokát, a termelőerőknek, vagyis a termelési szerszámoknak és maguknak a dolgozóknak a fejlettségi fokát tükrözi, a néptömegek kultúrájának és kommunista öntudatának növekedését mutatja. A szocialista verseny jelenlegi szakaszát a következő tényezők hívták életre: a szocializmus teljes győzelme a Szovjetunió gazdaságában, a szocialista gazdaság korszerű technikai felszerelése, a dolgozók anyagi jólétének növekedése, és a nép kommunista nevelése terén elért sikerek.

A szocialista verseny lelkesítője és szervezője a Kommunista Párt, valamint a párt által irányított szovjet állam, a szakszervezetek, a Komszomol és a többi társadalmi szervezet.

A szocialista verseny nagy jelentősége abban rejlik, hogy miután a szocialista termelési módban gyökerező belső objektív okok létrehozták, hatalmas erőt képvisel, amely mozgósítja és aktivizálja a néptömegeket, forradalmasítja a termelést, és meggyorsítja a termelés fejlődését. A kapitalizmus azért győzte le a feudalizmust, mert a munka termelékenységének magasabb színvonalát tudta biztosítani.

„Miért győzheti le, miért kell, hogy legyőzze, és miért fogja okvetlenül le is győzni a szocializmus a gazdaság kapitalista rendszerét? Mert a munka magasabbrendű formáit, a munka magasabb termelékenységét eredményezheti, mint a kapitalista gazdasági rendszer. Mert több terméket tud adni a társadalomnak és gazdagabbá tudja tenni a társadalmat, mint a gazdaság kapitalista rendszere"[4].

A szocialista termelési mód azért áll felette a kapitalista termelési módnak, mert határtalan lehetőségeket nyitott a termelőerők fejlődése számára, és a társadalom fejlődésének olyan új hajtóerőit hozta létre, mint amilyen a dolgozók szocialista versenye.

A szocialista termelés élenjárói olyan emberek, akik magasfokú termelési kultúrával rendelkeznek, tökéletesen elsajátították a korszerű technikát, példaképei a pontos és gondos munkának, akik ismerik az idő értékét a munkában, és megtanulták, hogy az időt ne csak percekben, hanem másodpercekben mérjék. A szocialista termelés újítói olyan emberek, akik mentesek a

[4] *Sztálin.* A leninizmus kérdései. Szikra 1953. 595. old.

maradiságtól, nem akarnak egy helyben topogni, bátor úttörői a technika fejlesztésének, az új munkamódszereknek. Ezek az emberek megdöntik az elavult technikai normákat, és új, magasabb normákat hoznak létre, helyesbítik a tervezett teljesítőképességet, úgyszintén az ipar, a mezőgazdaság és a közlekedés vezetői által készített gazdasági terveket. Ezek az alkotó munka emberei, akik előbbre viszik a technikát. A szocialista verseny pedig az élenjárók munkamódszereit és normáit a dolgozó tömegek közkincsévé teszi, és meggyorsítja az egész szocialista termelés fejlődését. Ez a hatalmas jelentősége a szocialista versenynek, mely a szocialista társadalom fejlődésének hajtóereje.

A szocialista verseny mint a szocialista termelés fejlődésének hatalmas motorja a szocializmust építő népi demokratikus országokban is létrejött és eredményesen fejlődik. Ez arról tanúskodik, hogy a szocialista verseny nem véletlen és átmeneti jelenség, hanem a szocialista termelési mód természetéből folyó törvényszerű jelenség, egyik megnyilvánulási formája a szocialista termelési viszonyoknak, amelyek a termelőerők fejlődésének legerősebb hajtóerői. A dolgozók kulturális és technikai fejlettségi színvonalának emelkedésével, a technika fejlődésével együtt fejlődnek és tökéletesednek majd az együttműködés és a kölcsönös segítség szocialista formái, a szocialista termelést előrehajtó szocialista verseny formái és fajtái. A technika tökéletesedése alapján egyre fejlődő szocialista verseny a munka termelékenységének olyan fokozódását fogja eredményezni, amely messze felülmúlja a munka termelékenységének a kapitalizmusban elért összes mutatószámait.

2. Az erkölcsi-politikai egység, a Szovjetunió népeinek barátsága és a szovjet hazafiság mint a szovjet társadalom fejlődésének hajtóerői

A szocializmus győzelme nyomán a Szovjetunióban a szocialista termelési mód alapján kialakultak és tovább fejlődnek a szovjet társadalomnak olyan mozgatóerői, mint *az erkölcsi-politikai egység, a népek barátsága és a szovjet hazafiság.*

Az antagonisztikus osztálytársadalmak alapvető törvényszerűsége és hajtóereje az osztályharc. A proletariátus és a parasztság harca a burzsoázia és a földbirtokosok uralma ellen napjainkban megingatja a kapitalizmus egész építményét. Amint a múltban, úgy ma is múlhatatlanul kudarcot vall minden

olyan kísérlet, amely a burzsoá társadalom osztályainak összebékítését, az osztályharc elfojtását célozza. A burzsoá ideológusok, köztük a jobboldali szocialista vezérek szavalatai az osztálybékéről, a burzsoázia és a proletariátus érdekeinek egységéről, nem egyebek közönséges csalásnál. A kizsákmányolók és a kizsákmányoltak érdekei kibékíthetetlenek. A dolgozók a kizsákmányolás és az elnyomás alól csakis a kapitalizmus megsemmisítése és a szocializmus győzelme révén szabadulhatnak fel, s ennek egyetlen útja és módja a dolgozók engesztelhetetlen, következetes, a proletárdiktatúra megvalósításáig végigvitt osztályharca.

Csakis a szocialista társadalomban, ahol mindörökre megszűnt a kizsákmányolás és megszűntek a kizsákmányoló osztályok, valósulhatott meg elsőízben *a társadalom erkölcsi-politikai egysége* — ez az új történelmi törvényszerűség, a társadalmi fejlődésnek ez az új hajtóereje.

„A jelenlegi szovjet társadalom valamennyi kapitalista társadalomtól eltérő sajátossága abban rejlik, hogy ebben a társadalomban nincsenek többé antagonisztikus, ellenséges osztályok, a kizsákmányoló osztályokat felszámoltuk, a munkások, parasztok és az értelmiség viszont, akik a szovjet társadalmat alkotják, barátságos együttműködés alapján élnek és dolgoznak. Míg a kapitalista társadalmat a munkások és tőkések, a parasztok és földbirtokosok közötti kibékíthetetlen ellentétek szaggatják, ami a kapitalista társadalom belső helyzetének bizonytalanságára vezet, addig a szovjet társadalom, amely felszabadult a kizsákmányolás igája alól, nem ismer ilyen ellentmondásokat, mentes az osztályösszeütközésektől, s a munkások, parasztok és az értelmiség baráti együttműködésének képét tárja elénk. És éppen ennek a közösségnek az alapján bontakoztak ki olyan hajtóerők, amilyenek: a szovjet társadalom erkölcsi-politikai egysége, a Szovjetunió népeinek barátsága, a szovjet hazafiság"[5].

Az osztályok természetét és a közöttük levő viszonyokat a termelési mód jellege határozza meg. A szovjet társadalom erkölcsi-politikai egysége azon alapszik, hogy a Szovjetunióban felszámolták a kizsákmányolást és a kizsákmányoló osztályokat, hogy a munkásosztály, a kolhozparasztság és az értelmiség életének alapja a szocialista termelési mód, hogy egyesítik, összekapcsolják őket a baráti együttműködés és kölcsönös segítség szocialista termelési viszonyai. Míg a termelési eszközök

[5] *Sztálin.* A leninizmus kérdései. 700. old.

magántulajdona elválasztja egymástól az embereket és társadalmi elnyomást szül, addig a szocialista társadalmi tulajdon egyesíti és egybekovácsolja a szovjet társadalom valamennyi rétegét: a munkásokat, parasztokat és az értelmiséget. A szocialista társadalom erkölcsi-politikai egységében alapvető és döntő tényező *a munkás-paraszt szövetség.*

A szovjet társadalom erkölcsi-politikai egysége azt jelenti, hogy a szovjet társadalmat alkotó valamennyi társadalmi csoport gazdasági és politikai érdekei közösek, és hogy ennek az érdekközösségnek tudatában vannak; jelenti továbbá a munkások, parasztok és az értelmiség egységes erkölcsi és szellemi arculatát. A munkásosztálynak, a parasztságnak, a szovjet értelmiségnek egyaránt érdeke a kommunizmus győzelme, az egész szovjet nép érdekeit kifejező szovjet szocialista állam megszilárdulása.

A szovjet társadalom erkölcsi-politikai egysége a szocialista termelési viszonyok teljes győzelmének, a kizsákmányolástól mentes dolgozók elvtársi együttműködésének és kölcsönös szocialista segítségének közvetlen eredménye.

A kapitalista társadalomban szó sem lehet semmiféle erkölcsi-politikai egységről. Ez az egység még a szovjet rendszer körülményei között sem születhetett meg addig, amíg a munkások és a parasztok különböző termelési módok hordozói voltak, az értelmiség javarésze pedig a régi, burzsoá értelmiség köréből került ki, bár már fennállt a munkásosztály és a parasztság szoros szövetsége — az erkölcsi-politikai egység osztályalapja. A társadalom erkölcsi-politikai egysége akkor valósult meg, amikor a szocialista rendszer nemcsak a városban, hanem falun is győzött, amikor a Szovjetunió valamennyi társadalmi csoportja szocialistává lett, amikor az egész nép érdekei szorosan egybefonódtak a szocialista termelési mód sikereivel.

A kapitalista társadalom fejlődésének törvényszerűsége — a társadalom ellentmondásainak és antagonizmusainak növekedése, elmélyülése és kiéleződése, ami a kapitalizmus elkerülhetetlen pusztulására vezet. A szocialista társadalom törvényszerűsége: a társadalom erkölcsi-politikai egységének fejlődése.

A szovjet társadalom erkölcsi-politikai egysége nem önmagától, nem spontánul keletkezett, hanem a Kommunista Párt vezetésével, a szocializmus építése során, a munkásoknak, a parasztoknak és a szovjet értelmiségnek a külső és belső ellenséggel vívott közös harcában kovácsolódott ki. A szovjet társadalom erkölcsi-politikai egységének elengedhetetlen feltétele

volt a szocializmus felépítése és a kizsákmányoló osztályok felszámolása a Szovjetunióban, továbbá az ellenforradalmi, népellenes csoportoknak: a trockistáknak, zinovjevistáknak, buharinistáknak, a különböző rendű és rangú nacionalistáknak és ellenséges ideológiájuknak a szétzúzása. A kizsákmányolás megszüntetése nélkül, a burzsoá és kispolgári csoportok szétzúzása nélkül, a szovjet szocialista ideológia osztatlan uralmának létrejötte nélkül nem alakulhatott volna ki és nem erősödhetett volna meg a szovjet társadalom erkölcsi-politikai egysége.

A szovjet társadalom erkölcsi-politikai egysége legmagasabb fokon abban nyilvánul meg, hogy a szovjet állam és az egész szovjet nép vezető ereje a Kommunista Párt, amelynek politikáját a Szovjetunió valamennyi dolgozója támogatja és magáénak vallja. A Kommunista Párt politikailag és eszmeileg egybekapcsolja, szervezi és egyesíti a sokmilliós népet, közös célt tűz eléje, és kristálytisztán tudatosítja benne, hogy a szovjet társadalom minden rétegének létérdekei közösek. A Kommunista Párt azt a vitathatatlan tekintélyt, melyet a tömegek körében élvez, a nép érdekeinek odaadó szolgálatával, a nép ellenségeivel vívott számos csatában, a szocialista építés sikeres, bölcs, előrelátó vezetése során vívta ki. A gyakorlat, az élet sokszorosan igazolta és bebizonyította a Szovjetunió Kommunista Pártja bel- és külpolitikájának helyességét. Ezt a politikát a szocializmus nagyszerű győzelme, valamint a szovjet nép anyagi jólétének és kulturális színvonalának szakadatlan emelkedése koronázta.

A szovjet társadalom erkölcsi-politikai egysége jut kifejezésre a Kommunista Párt, a szovjet kormány és a nép egységében. Ez az egység világosan megmutatkozik abban is, hogy amikor a dolgozók megválasztják küldötteiket a Szovjetekbe, a kommunisták és a pártonkívüliek közös blokkban lépnek fel a választásokon.

Az erkölcsi-politikai egység évről évre erősödik, egyre jobban mélyül a kommunizmus építésében elért sikerek, valamint a Kommunista Párt és a szovjet állam nevelő munkájának eredményeképpen. Ahogy mindjobban eltűnnek a lényeges különbségek a város és a falu, úgyszintén a szellemi és fizikai munka között, ahogy mindjobban elmosódnak a társadalmi csoportok közötti határok és ellentétek, s ahogy elenyésznek a kapitalista csökevények a dolgozók tudatában — úgy erősödik állandóan a szovjet társadalom erkölcsi-politikai egysége, úgy forr majd mind szorosabb egységbe a társadalom.

A szovjet társadalom erkölcsi-politikai egységének további erősítése és fejlesztése szempontjából igen nagy jelentőségük van azoknak az intézkedéseknek, melyeket a Kommunista Párt és a szovjet kormány a mezőgazdaság és a közszükségleti cikkeket termelő iparágak rohamos fellendítése érdekében tett. A mezőgazdaság fejlődésének üteme az iparral szemben elmaradt, s ennek az elmaradásnak a leküzdése nemcsak a szovjet nép anyagi jólétének további növekedését eredményezi, hanem a munkás-paraszt szövetség és ennélfogva az egész szovjet társadalom erkölcsi-politikai egységének további erősödésére is vezet. Mindez összevéve pedig biztosítja a szocialista társadalom gyorsabb előrehaladását a kommunizmus felé.

A szovjet társadalom erkölcsi-politikai egységének tehát szocialista gazdasági alapja van, s ez az alap határozza meg. A munkásosztály, a kolhozparasztság és az értelmiség egymáshoz való reális viszonya, a barátságra, együttműködésre és kölcsönös segítségre épülő viszonyok, amelyek e társadalmi csoportok alapvető gazdasági, politikai és szellemi érdekeinek egységében jutnak kifejezésre — ez a lényege a szovjet társadalom erkölcsi-politikai egységének.

Ennek az egységnek egyik legfontosabb pillére *a munkásosztály és a kolhozparasztság szövetsége*, és *a Szovjetunió népeinek barátsága*. A kapitalizmus nemcsak az osztálykizsákmányoláson, hanem a nemzeti elnyomáson is alapszik. A kapitalista társadalmat a kibékíthetetlen osztályellentéteken kívül elkerülhetetlenül gyengítik belülről a nemzeti ellentétek is: a nemzeti-gyarmati elnyomás, a nemzetek közötti ellenségeskedés, amelyet a kizsákmányoló osztályok szerveznek és szítanak. Ellentétben a kapitalista renddel, amely elválasztja a népeket egymástól, s a nemzetek viszonyát a jogegyenlőtlenségre és az elnyomásra építi, a szocializmus biztosítja valamennyi nagy és kis nép testvéri együttműködését, barátságát és teljes egyenjogúságát.

A Kommunista Pártnak és a szovjet államnak a proletár nemzetköziség elvén alapuló bölcs lenini-sztálini nemzetiségi politikája biztosította a cári Oroszországban fennállott nemzeti elnyomás megszüntetését, és az országban élő nemzetek közti politikai, gazdasági és kulturális egyenlőtlenség felszámolását. A szovjet szocialista rendnek köszönhető, hogy a Szovjetunió számos népe — üzbégek, tadzsikok, kirgizek, türkmének, kazahok és más népek — hatalmas történelmi ugrást tettek: a primitív faekétől eljutottak a traktorhoz, a sarlótól és a kaszától a kombájnhoz, a vándor kovácsműhelytől a hatalmas gépgyárak-

hoz, a kezdetleges rokkától és a kézi szövőszéktől a korszerű technikán alapuló textilkombináthoz, a nomádsátortól és jurtától a modern városokhoz, ahol a szocialista kultúrát óriási létesítmények — könyvtárak, főiskolák, technikumok, színházak és operaházak — képviselik. A keleti szovjet köztársaságok népei — a Szovjetunió valamennyi népével együtt — gazdasági, politikai és kulturális fejlődésük tekintetében egész történelmi korszakkal előzték meg Nyugat-Európa és Amerika úgynevezett „civilizált" népeit.

A kapitalizmusban ezek a népek súlyos nemzeti elnyomásra, kizsákmányolásra, kifosztásra, kulturátlanságra és kihalásra lettek volna kárhoztatva. Ezt bizonyítja az angol, amerikai, francia, holland és belga imperializmus által elnyomott gyarmati népek helyzete.

Abban a hatalmas ugrásban, amellyel a szovjet népek a hajdani gazdasági és kulturális elmaradottságból eljutottak a társadalmi haladás magaslatára, óriási szerepet játszik a Szovjetunió népeinek barátsága, egymás testvéri segítése. Például az orosz nép, élén az orosz munkásosztállyal, önzetlen és sokoldalú gazdasági, politikai és kulturális segítséget nyújtott és nyújt a Szovjetunió összes népeinek ahhoz, hogy szocialista iparukat, saját szocialista államiságukat, formájában nemzeti, tartalmában szocialista kultúrájukat kialakíthassák és fejleszthessék.

A szocializmus győzelme nyomán a Szovjetunió valamennyi nemzete szocialista nemzetté vált. Eltűntek a marcangoló belső osztályellentétek, s testvéri szocialista együttműködés és barátság jött létre közöttük.

Az erkölcsi-politikai egységhez hasonlóan a Szovjetunió népeinek barátsága is állandóan fejlődik. A szocialista gazdaság eredményei és a szocialista kultúra fejlődése valamennyi szovjet köztársaságban, a népek együttműködése és kölcsönös segítsége a kommunizmus építésében, valamennyi népnek a proletár internacionalizmus szocialista ideológiája szellemében való nevelése, harc a népek barátságát gyengítő nacionalista csökevények ellen — ezek azok a körülmények, amelyek a Szovjetunió népeinek barátságát erősítik és fejlesztik. „Ez a barátság abban a harcban született és erősödött meg, amelyet Hazánk népei közösen vívtak az idegen területrablók ellen, a cári önkényuralom és a kapitalista és földesúri elnyomás ellen. Ezt a barátságot megpecsételte a Szovjetunió népeinek a polgárháború és a Nagy Honvédő Háború éveiben ontott vére. Ezt a barátságot Hazánkban a szocializmus építésének éveiben végzett közös

alkotó munka és a kölcsönös segítség kovácsolta szilárddá. Ez a nagy, testvéri barátság megbonthatatlan és megingathatatlan, és nincs a világon olyan erő, amely szétszakíthatná!"[6]

Miért soroljuk a népek barátságát és az erkölcsi-politikai egységet a szovjet szocialista társadalom fejlődésének legfőbb hajtóerői közé?

A nemzeti elnyomás és a nemzetek közötti viszálykodás gyengíti a kapitalista országokat. A szovjet népek barátsága, testvéri együttműködése és kölcsönös segítsége, mely a gazdasági, politikai, katonai és egyéb feladatok teljesítése, a szocialista kultúra építése terén megnyilvánul, biztosítja a szocializmus országának törhetetlen szilárdságát, és meggyorsítja a társadalmi fejlődés ütemét. A népek barátsága és kölcsönös segítsége azonban nemcsak hogy meggyorsítja a kommunizmus építését a Szovjetunióban, hanem olyan hatalmas erővé teszi a Szovjetuniót, hogy óriási befolyást tud gyakorolni a világtörténelem egész menetére. A Szovjetunió felé tekintenek minden ország dolgozói, a világ összes elnyomott népei.

Az antagonisztikus társadalmakban a társadalmi fejlődés mozgatóereje az osztályharc, mert csakis elszánt osztályharcban lehet a kibékíthetetlen ellentmondásokat megoldani, az idejétmúlt társadalmi rendet megsemmisíteni, s utat törni az új rendhez. A szocialista társadalomban nincsenek kibékíthetetlen ellentmondások a termelési módban, az osztályok között; itt az időszerű feladatok, a felmerülő ellentmondások megoldása, a régi, a fejlődést gátló maradványok leküzdése valamennyi társadalmi réteg létérdekeinek közössége alapján megy végbe.

Az erkölcsi-politikai egység a szocialista társadalom mozgatóereje, mert lehetővé teszi, hogy az egész nép egységes terv szerint, ne szétforgácsoltan, hanem vállvetve, szervezetten és egybeforrottan cselekedjék. A Szovjetunió sikeresen meg tudja oldani a gazdasági és kulturális építés minden nagy és kicsiny feladatát, mert a szovjet népek egységesek, nincs közöttük válaszfal, nincsenek kibékíthetetlen osztályellentétek, nem marcangolja őket nemzeti bizalmatlanság és ellenségeskedés. A közös érdekek, közös célok által egyesített embermilliók a bölcs és tapasztalt Kommunista Párt és a szovjet állam egységes vezetésével egyazon irányban haladnak, s ezért hatalmas és legyőzhetetlen erőt képviselnek. Az emberek millióinak szervezettsége,

[6] Az SZKP Központi Bizottságának felhívása a választókhoz. Szabad Nép. 1954 február 12.

egysége, együttműködése új társadalmi erőt hoz létre, amely messze felülmúlja a milliók egyéni erőinek puszta összegét. Ez az oka annak, hogy a szovjet népgazdaság fejlesztését szolgáló ötéves tervek állandóan sikerrel valósulnak meg. A szovjet társadalom erkölcsi-politikai egysége biztosítani tudja a Kommunista Párt politikájának, a kommunista építés politikájának gyors valóraváltását, minthogy ez a politika a szovjet társadalom anyagi életének alapvető fejlődési szükségleteit fejezi ki, és az egész szovjet társadalomnak létérdeke, hogy ez a politika valósággá váljon.

A hitleri Németország ellen viselt Nagy Honvédő Háború éveiben a szovjet szocialista társadalom erkölcsi-politikai egysége a szocialista állam hatalmas erőforrásának bizonyult, és lehetővé tette a Szovjetunió győzelmét. A háború után a szovjet társadalom erkölcsi-politikai egysége elősegítette a Szovjetunió népgazdaságának hallatlanul gyors helyreállítását, erősítette és erősíti a Szovjetuniót — a népek békéjének és biztonságának védőbástyáját —, s meggyorsítja a szovjet társadalom haladását a kommunizmus felé.

A szocialista társadalom fejlődésének hatalmas mozgatóereje továbbá a *szovjet hazafiság* — a szovjet nép szeretete, odaadása és hűsége szocialista hazája iránt.

A hazaszeretet egyike azoknak a legmélyebb érzéseknek, amelyek benne élnek minden népben. Ennek az érzésnek az eredete évszázadokra nyúlik vissza. A szovjet hazafiság átveszi és tovább fejleszti a múlt népi hazafiságának legjobb hagyományait, de ugyanakkor a régi hazafiságtól minőségileg különbözik, a hazafiság új, magasabb típusát képviseli.

A szocialista forradalom előtt a szülőföldjüket és népüket forrón szerető dolgozók gyűlölték a hazájukban fennálló kizsákmányoló rendet. A nép hazaszeretetét megkeserítették azok a megaláztatások, amelyeket a földbirtokosoktól és a tőkésektől, a kapitalista rendtől el kellett tűrnie.

A szovjet hazafiságban az a szeretet, melyet a nép az előző nemzedékek vérével és verejtékével öntözött szülőföld iránt érez, elválaszthatatlanul egybeolvad az e földön megteremtett igazságos szovjet szocialista rend iránti szeretettel és odaadással. A szovjet hazafi büszke szocialista hazájára, s népére, amely a történelemben először felépítette a szocializmust, megsemmisítette az ember ember általi kizsákmányolását és elnyomását, s megteremtette a burzsoá kultúránál hasonlíthatatlanul magasabbrendű szocialista kultúrát. A szovjet emberek büszkék arra,

hogy a Szovjetunió valóra váltotta az egész világ legkülönb embereinek álmait és reményeit, büszkék arra, hogy a Szovjetunió az egész haladó emberiség élén menetel, s utat tör ahhoz, hogy minden nép lerázhassa a kapitalista rabságot, megszabadulhasson a kizsákmányolás minden formájától, s a világ eljuthasson a tartós békéhez.

A szovjet hazafiság az *egész nép* hazafisága, amely egyesíti a szovjet társadalom minden rétegét és nemzetét. Ilyen, az egész népet átfogó hazafias érzés csak olyan társadalomban fejlődhetett ki, ahol nincsenek többé kizsákmányoló osztályok, s a lakosság minden rétegét és az ország minden nemzetét érdekközösség fűzi össze. A Szovjetunió dolgozóinak közös létérdekei jutnak kifejezésre abban a mélységes hűségben és odaadásban is, melyet a szovjet emberek szocialista hazájuk és a szovjet állam iránt tanúsítanak. A szovjet hazafiság egyetlen baráti családdá forrasztja össze a munkásokat, parasztokat és az értelmiséget, megszilárdítja a szovjet társadalom erkölcsi-politikai egységét. A szovjet hazafiság a Szovjetunió számos nemzetét és népét — az oroszokat és ukránokat, a beloruszokat és litvánokat, a grúzokat és az örményeket, az azerbajdzsánokat és a türkméneket, az üzbégeket és a tadzsikokat, a tatárokat és a baskírokat, a letteket és az észteket — megbonthatatlan szövetségben összeforrott testvéri családban egyesíti.

„A szovjet hazafiság ereje abban áll, hogy nem faji vagy nacionalista előítéletekre, hanem a népeknek a Szovjet Haza iránti lelkes odaadására és hűségére, az országunkban élő valamennyi nemzet dolgozóinak baráti szövetségére támaszkodik. A szovjet hazafiságban harmonikusan olvadnak egybe a népek nemzeti hagyományai és a Szovjetunió minden dolgozójának közös létérdekei. A szovjet hazafiság nem választja el, hanem ellenkezőleg, egységes testvéri családban tömöríti országunk valamennyi nemzetét és népét. Ebben kell látnunk a Szovjetunióban élő népek megbonthatatlan és egyre szilárduló barátságának alapját"[7].

A szovjet hazafiságnak semmilyen közös vonása nincs a nacionalizmussal és a sovinizmussal, a „melldöngető hazafisággal", amelyet a cári Oroszország kizsákmányoló osztályai terjesztettek, és a burzsoázia jelenleg is terjeszt a tőkés országokban. A proletár nemzetköziség szellemétől áthatott szovjet hazafiak

[7] *Sztálin.* A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról. Szikra 1949. 154—155. old.

tiszteletben tartják valamennyi ország népeinek jogait és függetlenségét, s békében és barátságban kívánnak élni velük. A Szovjetunió a nemzetközi proletariátus rohambrigádja, élcsapata. A szovjet emberek, amikor szocialista hazájukat erősítik s gyors fejlődéséért fáradoznak, nemcsak nemzeti, hanem egyszersmind nemzetközi kötelességeiket is teljesítik. A szovjet szocialista állam erősítése és védelme valamennyi ország dolgozóinak életbevágó érdeke. Ma senki sem lehet internacionalista anélkül, hogy ne támogatná a béke, a demokrácia és a szocializmus táborát, ne támogatná a Szovjetuniót és a Szovjetunió békepolitikáját, a népek közötti barátság politikáját.

A szovjet hazafiság mozgósító ideológia, mely arra készteti a szovjet hazafiakat, hogy a Szovjet Haza felvirágoztatásáért minden erejüket megfeszítsék, hogy fáradhatatlanul munkálkodjanak és harcoljanak a kommunizmus győzelméért. Ezért soroljuk a szovjet hazafiságot a szovjet társadalom fejlődésének hajtóerői közé. A szovjet hazafiság tettekre serkenti a szovjet embereket, az új élet alkotóit, a kommunizmus építőit. A szovjet hazafiság éltető erő: tömegméretekben szüli a munkások, a kolhozparasztok és az értelmiség hősi tetteit a társadalmi élet minden területén. A szovjet hazafiság önfeláldozó munkára lelkesíti a dolgozókat. A szovjet hazafiak azon igyekeznek, hogy még több gépet, munkapadot, szenet, kőolajat, nyersvasat, acélt, gabonát, húst, szövetet, lábbelit adjanak a hazának, arra törekszenek, hogy új irodalmi és művészi alkotásokkal, új tudományos felfedezésekkel és műszaki találmányokkal gazdagítsák a szocialista kultúrát.

A szovjet hazafiság jelenti az egyéni és a társadalmi érdekek harmonikus összeegyeztetését, az egyéni érdek tudatos alárendelését a társadalom érdekeinek. A szovjet hazafit nem a kicsinyes egyéni érdekek vezetik, hanem hazájának érdekei, a szocialista állam érdekei. Ez magasabb színvonalra emeli az egyén erkölcsi és szellemi tulajdonságait, tágítja látókörét, s a nagy társadalmi cél gazdaggá, tartalmassá, nemesebbé teszi minden ember életét. A nagy cél nagy energiát szül az emberek millióiban.

A szovjet hazafiság ereje különösen megmutatkozott a Nagy Honvédő Háború éveiben. A szovjet hazafiság sugalmazta a harcosok dicső tetteit a fronton, úgyszintén a munkások, a parasztok és az értelmiség tömegeinek hősiességét a hátországban. „Teljes joggal mondhatjuk, hogy a szovjet embereknek a hátországban végzett önfeláldozó munkája, a Vörös Hadsereg

hősies harcával együtt, mint a népnek a haza védelmében véghezvitt példátlan hőstette kerül be a történelembe"[8].

Az erkölcsi-politikai egység, a népek barátsága, a szocialista verseny, a kritika és önkritika és a szovjet hazafiság a legszorosabban egybefonódó tényezők, melyek kölcsönösen kiegészítik és erősítik egymást. Ezek a szovjet társadalom fejlődésének új hatalmas, éltető mozgatóerői, melyek meggyorsítják haladását a kommunizmus felé. Ezért a szovjet dolgozók egyik legfontosabb feladata, hogy minden eszközzel fejlesszék a szocialista versenyt, a becsületes és igazságos bírálatot és önbírálatot, erősítsék a szovjet társadalom erkölcsi-politikai egységét, a munkásosztály és a kolhozparasztság szövetségét, a Szovjetunió népeinek barátságát, fejlesszék és ápolják a szovjet hazafiságot.

3. A bírálat és önbírálat mint a szocialista társadalom fejlődésének hajtóereje

A szovjet szocialista társadalomban nincsenek többé ellenséges osztályok, nincsenek antagonisztikus ellentmondások, de a szovjet szocialista társadalom fejlődése is ellentmondásokon keresztül, az újnak a régivel, a fejlődőnek, a haladónak a sorvadóval, az elhalóval folytatott harca útján megy végbe. A társadalmi életben valami mindig keletkezőben, és valami mindig elhalóban van. De az, ami elhalóban, pusztulóban van, harcol a létéért, s vannak védelmezői.

Az antagonisztikus társadalmi alakulatokban, ahol a régi és az új mögött egymással ellenséges osztályok állnak, a régi és az új harca antagonisztikus jellegű, s az ellentétes osztályerők összeütközésében, az osztályharcban nyilvánul meg.

A szocializmusban az ellentmondások nem antagonisztikus jellegűek, a régi és az új mögött nem állnak többé ellenséges osztályok. A szocializmusban az új mellett száll síkra a szocialista társadalom tagjainak túlnyomó többsége. Az új és a régi harca, a társadalmi életben felmerülő ellentmondások és növekedési nehézségek leküzdése a szocialista társadalomban a szocialista termelési viszonyok és a korszerű termelőerők teljes összhangja alapján, a népek egyenjogúsága és barátsága alapján, és az egész szocialista társadalom növekvő és fejlődő erkölcsi-politikai egysége alapján megy végbe.

---

[8] *Sztálin.* A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról. 111. old.

A kapitalizmus az antagonisztikus ellentmondások egész szövevénye. A kapitalizmus fejlődése ezeknek az ellentmondásoknak a kiéleződése útján megy végbe. A szocializmust minden vonatkozásban, a termelési módtól az ideológiáig eleven és fejlődő egység jellemzi. Ez az egység jut kifejezésre a város és a falu egységes szocialista gazdasági rendszerében, a munkásparaszt szövetségben, a szellemi és fizikai munkások szoros együttműködésében, a szovjet társadalom erkölcsi-politikai egységében, az egységes szocialista ideológia uralmában. Ez az egység a szocialista társadalom jellemző vonása, törvényszerűsége, erejének legmélyebb forrása, fejlődésének hajtóereje.

Emellett figyelembe kell venni, hogy a szocialista társadalom társadalmi erőinek a gazdaságban, a kultúra és az ideológia terén megnyilvánuló egysége nem merev, holt egység, hanem élő, ellentmondásokat tartalmazó egység, de ezek az ellentmondások nem antagonisztikusak. A régi és az új, az idejétmúlt és a fejlődő, a pozitív és a negatív harca a szocialista társadalomban a társadalom növekvő egysége alapján megy végbe.

Miután a szocializmus győzelmet aratott a kapitalizmus felett a politikában és a gazdaságban, az összes társadalmi viszonyok terén, a kultúrában, ideológiai téren és a mindennapi életben, mi maradt a szocialista társadalomban, ami még „régi"?

Először is, amint láttuk, a termelési viszonyok elmaradnak a termelőerők fejlődésétől, az új termelési viszonyok idővel régiekké válnak. Ez vonatkozik a szocialista termelési viszonyok fejlődésére is, melyek szintén megváltoznak a termelőerők fejlődése következtében. Változik és fejlődik a munka szervezeti formája az üzemekben és a kolhozokban. Az 1929—1930-ban, az akkori technika alapján létrejött kis kolhozok példáján látjuk, hogy mennyire elavulhatnak a termelési viszonyok egyes oldalai, formái és elemei, és hogyan adják át helyüket a szocialista termelési viszonyok fejlettebb formájának.

A technika és a káderek fejlődésével a munka egyes szervezeti formái elavulnak, s már nem segítik elő a munka termelékenységének növekedését. Ezért felül kell vizsgálni az elavult formákat.

A tudomány, a művészet és általában a szocialista kultúra terén a szocialista társadalom fejlődése során egyes elemek kezdenek elavulni, kezdenek elmaradni a rohamosan növekedő és fejlődő társadalmi élettől, a társadalom növekvő igényeitől.

Másodszor, a szocializmusban még megvannak a kapitalizmus csökevényei a gazdasági életben és az emberek tudatában, az

emberek tudatában fennmaradt csökevények pedig megmutatkoznak az életmódban, a mindennapi életben. A tudatban meglevő kapitalista csökevények visszatükröződnek a gazdasági életben. Ilyenek például az üzérkedési törekvések, a munka és a szocialista tulajdon iránti közömbösség, „aki nem dolgozik, ne is egyék" szocialista elv megsértése, a szocialista közösségi élet szabályainak megsértése. Az emberek tudatában fennmaradt kapitalista csökevények elleni harc nélkül, a munkafegyelem megsértői, a naplopók, a szocialista tulajdon fosztogatói, a karrieristák, a bürokraták, a képmutatók, a régi világ védelmezői elleni harc nélkül lehetetlen a sikeres előrehaladás.

A szocializmusban a régit védelmezik a maradiak, a vaskalaposok, a megszokás hívei, valamint a szétzúzott osztályok maradványai, a szocializmussal ellenségesen szemben álló szétvert csoportok maradványai. A szocializmussal ellenségesen szemben álló kapitalista környezet arra törekszik, hogy élessze a réginek a maradványait, a kapitalizmusnak a szovjet emberek tudatában megmaradt csökevényeit. Ezért a szocialista társadalomban a régi ellen folyó harc egyben a kapitalista környezet és az ellenséges burzsoá ideológia befolyása elleni harcot is jelenti.

Az új és a régi harca a szocialista társadalom objektív törvénye.

A szocialista társadalomban a régi tudatos feltárásának és leküzdésének, az új megszilárdításának és fejlesztésének legfőbb módszere a szovjet, kommunista *bírálat és önbírálat.*

„A régi és az új, az elhaló és a keletkező közötti harc — ez a mi fejlődésünk alapja. Ha nem vesszük észre és nem tárjuk fel nyíltan és becsületesen, ahogy bolsevikokhoz illik, munkánk fogyatékosságait és hibáit, akkor elzárjuk magunk előtt az előrehaladás útját. De mi előre akarunk haladni. És éppen azért, mert előre akarunk haladni, a becsületes és forradalmi önbírálatot egyik legfontosabb feladatunkká kell tennünk. Enélkül nincs előrehaladás. Enélkül nincs fejlődés"[9].

A bírálat és önbírálat jelentősége abban rejlik, hogy segíti a szovjet népet, a Kommunista Pártot a régi, az idejétmúlt feltárásában és leküzdésében, segíti abban, hogy utat törjön az újnak, és ezáltal biztosítsa a társadalom előrehaladását a kommunizmus felé. A becsületes, igazságos bírálat és önbírálat,

[9] *Sztálin* Művei. 10. köt. Szikra 1952. 354. old.; lásd még *Sztálin* Művei. 11. köt. Szikra 1950. 32. old.

különösen pedig az alulról, a dolgozó tömegektől jövő bírálat, hatalmas eszköz a gazdasági élet, az államapparátus, a tudomány, az irodalom és a művészet terén, valamint a szocialista társadalom életének és tevékenységének bármely területén mutatkozó fogyatékosságok feltárására. A bírálat és az önbírálat hatékony eszköz, melynek segítségével bevonhatjuk a tömegeket a gazdaság és az állam igazgatásába, s elérhetjük, hogy a nép tudatosan befolyásolja a társadalmi fejlődés menetét. A bírálat és az önbírálat fokozza a forradalmi éberséget a Kommunista Párt soraiban és a szovjet nép körében, növeli a dolgozók politikai aktivitását, fejleszti bennük azt az érzést, hogy ők az ország gazdái, elősegíti, hogy a szovjet nép megtanulja az ország ügyeinek igazgatását, s hozzájárul a szocialista demokratizmus továbbfejlesztéséhez.

A szocialista társadalomban az ellentmondások másként jelentkeznek és másként oldódnak meg, mint az antagonisztikus osztályokra tagolt társadalomban: nem az osztályok összeütközései útján, hanem a néptömegek teremtő tevékenysége révén, többek közt a bírálat és az önbírálat útján. A szovjet emberek a Kommunista Párt vezetésével bátran és határozottan feltárják és leküzdik a munkájukban jelentkező hiányosságokat, elhárítanak mindent az útból, ami akadályozza a társadalom előrehaladását.

A fejlődés ellentmondásainak, valamint a szocializmussal ellenségesen szembenálló elemek tevékenységének feltárása és leküzdése természetesen nemcsak a bírálat útján történik. A szocialista állam megfelelő szervei is közreműködnek a negatív folyamatoknak és az ellenséges elemek tevékenységének feltárásában és leküzdésében.

A bírálat és önbírálat kiterjed a szovjet társadalom életének és tevékenységének valamennyi területére. A szocialista verseny például szintén a tömegek gyakorlati, forradalmi önbírálatának megnyilvánulása. A kommunista bírálat a dolgozó milliók alkotó kezdeményezésére támaszkodik, és meggyorsítja a társadalom előrehaladását. Az SZKP Központi Bizottsága a kritika éles fegyverével feltárta a mezőgazdaság területén, az államapparátus munkájában, valamint a szovjet irodalom, színház, film, zene terén mutatkozó hiányosságokat, és segítségére volt a szovjet népnek abban, hogy szabaddá tegye az utat az alkotó munka új sikereihez a gazdaság és a kultúra minden ágában. Azok az építő jellegű szabad viták, melyeket az SZKP Központi Bizottságának kezdeményezésére számos tudományágban — a filozó-

fiában, a nyelvtudományban, a biológiában, a fiziológiában, a politikai gazdaságtanban stb. — rendeztek, feltárták és leleplezték a filozófiában és a tudományos munkában megnyilvánuló burzsoá-objektivista, apolitikus nézeteket, a burzsoá tudomány és filozófia kritikátlan magasztalását, a tudományban jelentkező vulgarizálást és leegyszerűsítést.

Az emberek tudatában megbúvó kapitalista csökevények akadályozzák a szocialista gazdaság, a tudomány, a filozófia, a művészet fejlődését. A kommunista bírálat megkönnyíti az ideológiai fronton mutatkozó burzsoá befolyás leküzdését, s előmozdítja a szocialista kultúra felvirágzását. A bírálat és önbírálat segít a kapitalista csökevények kigyomlálásában. Ilyen csökevények a szovjet társadalom erkölcsi-politikai egységével szemben álló magántulajdonosi, haszonleső, individualista törekvések, a Szovjetunió népeinek barátságával ellentétes nacionalista megnyilvánulások, a hazafiatlan kozmopolita befolyások és a burzsoá Nyugat előtti hajbókolás. A Szovjetunió népeinek barátsága, a szovjet hazafiság a becsületes, nyílt bírálat és önbírálat segítségével fejlődik és erősödik.

Az önbírálat és főként az alulról jövő bírálat a néptömegek alkotó öntevékenységének és annak az ellenőrzésnek a formája, amelyet a tömegek a szovjetek, a szakszervezetek és más társadalmi szervezetek munkája felett gyakorolnak. A bírálat a szocialista demokratizmus egyik megnyilvánulása.

„A bírálat és az önbírálat a párt kipróbált fegyvere a párt egészséges szervezetét aláásó fogyatékosságok, hibák és egészségtelen jelenségek elleni harcban. A bírálat és az önbírálat nem gyengíti, hanem erősíti a szovjet államot, a szovjet társadalmi rendet, s ez egyik jele erejének és életrevalóságának"[10] — mondotta Malenkov elvtárs a XIX. pártkongresszuson.

A szovjet állam és a Kommunista Párt — a szovjet állam vezető ereje — a tömegek szocialista öntevékenységére támaszkodva, a bírálat és az önbírálat kifejlesztésének segítségével, idejében feltárja a társadalmi életben felmerülő ellentmondásokat, és megakadályozza, hogy ezek az ellentmondások konfliktusokká nőjenek. A szocialista állam és a Kommunista Párt a nehézségek és az ellentmondások leküzdésére mozgósítja a néptömegeket, s ezzel biztosítja és meggyorsítja a társadalom előrehaladását a kommunizmus felé.

[10] Az SZKP XIX. kongresszusának anyaga. (Második, bővített és javított kiadás.) Szikra 1953. 99. old.

4. A Kommunista Párt — a szocialista társadalom vezető és irányító ereje

A szocialista társadalom hajtóerőinek működését nem érthetjük meg, ha nem tisztázzuk azt a sajátos szerepet, amelyet a szocialista társadalom fejlesztésében a Kommunista Párt betölt. A párt a szocialista társadalom vezető és irányító ereje. A párt egyesíti és irányítja egységes cél felé a szocialista társadalom valamennyi mozgatóerejének működését, s ezeket az erőket a szocialista rendszer erősítésére és továbbfejlesztésére használja fel.

Az erkölcsi-politikai egység, a Szovjetunió népeinek barátsága, a szovjet hazafiság a szovjet társadalom olyan hajtóerői, melyeknek objektív alapja a szocialista gazdasági rend. De ezeknek a mozgatóerőknek a kialakításához az objektív gazdasági feltételeken kívül szükséges volt az is, hogy a nép felismerje alapvető érdekeinek, céljainak és feladatainak egységét. Ezt a felismerést a Kommunista Párt tudatosítja. A párt a néptömegek szocialista öntudatát magasabb színvonalra emeli.

A szocialista társadalom gazdasági rendje megteremti azokat az objektív anyagi feltételeket, amelyek a szovjet nép cselekvési egységének biztosításához szükségesek, a Kommunista Párt pedig ezt az egységet a nép politikai, eszmei és szervezeti tömörítésével valóra váltja.

A kommunista társadalom felépítése csakis a dolgozó milliók tudatos erőfeszítéseinek egyesítésével érhető el. A szovjet szocialista rend páratlan *lehetőségeket* ad, határtalanul tág teret nyújt a termelőerők fejlődése számára. E lehetőségek felhasználásához, *valóraváltásához* azonban szükség van egy olyan párt szervező tevékenységére, amely az egész nép erőfeszítéseit egy célra tudja irányítani.

A proletárdiktatúra megteremtésével megváltozott a Kommunista Párt helye a társadalom életében, megváltozott tevékenységének tartalma és a társadalom fejlődésében betöltött szerepe. A szocialista forradalom előtt a Kommunista Párt fő feladata az volt, hogy előkészítse az erőket a forradalomra, a régi lerombolására, a kapitalizmus megdöntésére. A proletárforradalom után a Kommunista Párt a szocialista építés pártjává lett, olyan párttá, mely megteremti és fejleszti az államiság, a gazdaság és a kultúra új, szocialista formáit. A forradalom előtt a párt a munkásokat és a parasztokat a régi rend ostromára mozgósította és szervezte. A munkásosztály politikai uralmának

megvalósítása után a párt a dolgozókat az új társadalmi rend megteremtésére, megszilárdítására és fejlesztésére, az új rend vívmányainak az ellenségtől való megvédésére lelkesíti és szervezi.

A kizsákmányolás minden formájának megsemmisítésére és a kommunista társadalom megteremtésére hivatott szocialista forradalom nagyszerű feladatai semmilyen tekintetben sem hasonlíthatók össze a burzsoá forradalmak feladataival. A társadalom kommunista átalakításának hatalmas lendülete és óriási nehézségei összehasonlíthatatlanul nagyobb eszmei és szervező erővel rendelkező vezetőt is követelnek. Ilyen vezető a Kommunista Párt, a kapitalizmus megdöntőinek, a kommunizmus építőinek, az elnyomottak és leigázottak felszabadítóinak a pártja.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának vezető és irányító tevékenysége nagy szerepet játszott az ország történetében. Miután a párt megszervezte a munkásosztály és a dolgozó parasztság szövetségét, az 1917-es Nagy Októberi Szocialista Forradalom eredményeképpen sikerült megdönteni a kapitalisták és a földesurak hatalmát, létrehozni a proletárdiktatúrát, felszámolni a kapitalizmust, megszüntetni a kizsákmányolást, és felépíteni a szocialista társadalmat. A Kommunista Párt vezetésével a Szovjetunió népei győzelmet arattak az 1941—1945-ös Nagy Honvédő Háborúban, szétzúzták a német fasizmust és a japán imperializmust, felszabadították az imperializmus járma alól Európa és Ázsia számos népét. Sohasem volt még párt, amely ilyen hatalmas befolyást gyakorolt volna a világtörténelem menetére.

A Szovjetunió Kommunista Pártja óriási néptömegek vezetője. Ez a párt a társadalom politikai irányítója, az új, szocialista gazdaság és az új, szocialista kultúra építésének szervezője. A párt irányítja a társadalmi élet minden területét: az anyagi termeléstől egészen az ideológiáig. A Kommunista Párt ennélfogva nem egyszerűen kormányzó párt, hanem az *új társadalmi rend szervezője.*

A szocialista társadalom építése során állandóan növekszik a párt szerepe, befolyása a társadalmi fejlődés menetére. Ez a szocialista gazdaság sajátosságaiból folyik, többek közt abból, hogy a szubjektív tényező jelentősége a proletárdiktatúra megvalósítása után megnő. A munkásosztály, miután végrehajtotta a szocialista forradalmat, pártjának vezetésével a társadalmi fejlődés befolyásolásának olyan hatalmas eszközére tesz szert, mint

az új államhatalom, amelyet a régi gazdasági rend szétzúzására és az új gazdasági rend megteremtésére használ fel.

A gazdaság szocialista átalakítása következtében megváltozik a gazdasági folyamatok jellege. A gazdasági fejlődés a szocializmusban is alá van rendelve az objektív, vagyis az emberek akaratától független törvényeknek, de elveszti spontán jellegét, mely a kapitalizmusban a gazdasági fejlődés lényegi sajátsága. A termelési eszközök társadalmi tulajdona, amelyen a szocialista gazdasági rend épül, ugyanolyan objektív szükségszerűséggel igényli a gazdaság tudatos vezetését, mint ahogy a termelési eszközök magántulajdonából, melyen a tőkés gazdasági rendszer alapszik, szükségszerűen következik a gazdasági folyamatok spontán jellege. A szocialista rendszer győzelme nyomán a Szovjetunió népgazdaságának minden ágában hatalmas mértékben fokozódtak a társadalom tudatos, tervszerű vezetésének lehetőségei, a gazdasági élet tudatos ellenőrzésnek alá nem vetett spontán erői pedig egyre csökkennek. Ilyen körülmények között, s minthogy a Kommunista Párt és a szovjet kormány politikáját a dolgozók teljes mértékben támogatják, a kommunizmus építésének sikerei elsősorban a káderektől, a párt- és az államapparátus dolgozóinak képzettségétől és eszmei felkészültségétől, hozzáértésétől, szervező munkájától és attól függ, hogy mennyire tudják kihasználni azokat a kimeríthetetlen tartalékokat és lehetőségeket, amelyek a szocialista gazdasági rendszerben rejlenek.

A szocialista társadalomban a kollektív termelés viszonyai által szervezett és egyesített dolgozók millióinak tevékenysége, érdekei és törekvései általában és egészében egy irányban haladnak, s ez az irány egybeesik a társadalmi fejlődés objektív tendenciájával. Ez lehetővé teszi, hogy az egész nép, az egész társadalom, melynek kollektív erőfeszítéseit a Kommunista Párt egy cél felé irányítja, tudatosan cselekedjen. A szocializmusban megváltozik az objektív feltételek és a szubjektív tényező jelentősége: a szubjektív tényező szerepe megnő, a párt irányító és szervező szerepe hallatlan jelentőségre tesz szert.

A Kommunista Párt azért képes sikerrel betölteni az irányító és szervező szerepet, mert helyes *politikával* felfegyverzi, *szervező* munkájával egyesíti, *nevelő* munkájával eggyé kovácsolja és eszmeileg felemeli a népet.

A párt vezetése a kommunista társadalom építésében mindenekelőtt azt jelenti, hogy a párt tudományos programot ad a dolgozóknak tevékenységükhöz, meghatározza e program harci

célját és végrehajtásának eszközeit, megjelöli az építés útjait és módszereit, kidolgozza a cselekvés helyes irányvonalát. A Kommunista Párt a nép politikai vezetője, vezére. A párt ereje elsősorban bölcs és éleslátó politikájában rejlik. A Kommunista Párt a szocialista építés terén aratott nagyszerű győzelmeit elsősorban *politikai* vonala helyességének köszönheti.

A Kommunista Párt és a szocialista állam politikája irányító és vezető szerepet tölt be a szovjet társadalom életének minden területén. Lenin az 1921. évi szakszervezeti vitában, amikor leleplezte a kommunizmus ellenségeinek azt a kísérletét, hogy a szakszervezetek kérdését elkülönítsék a politikától, rámutatott arra, hogy a marxista mindig a *politikai szempontot* tekinti fő és irányadó szempontnak. Helyes politikai hozzáállás nélkül a munkásosztály nem tudja megtartani az államhatalmat, tehát nem képes megoldani gazdasági feladatait sem. Ennélfogva a Kommunista Párt minden gazdasági, szervezési, katonai, kulturális és egyéb kérdés megoldásában elsősorban a politikai szempontot tartja szem előtt. Ebben az értelemben a politikának feltétlenül elsőbbsége van a gazdasággal szemben.

A politika elsőbbségét a gazdasággal szemben a marxisták nem úgy értelmezik, hogy a politika határozza meg a társadalom gazdasági rendjét, hanem úgy értik, hogy a gazdaságilag éretté vált átalakulások sikeres megvalósítása, ha az objektív feltételek megvannak, elsősorban attól függ, képes-e a forradalmi osztály meghódítani és megtartani a politikai hatalmat, attól függ, hogy helyes-e ennek az osztálynak a politikája.

A Szovjetunió tapasztalatai azt bizonyítják, hogy a Kommunista Párt helyes politikájának döntő jelentősége van a szocializmus építésében. A szocializmus győzelme elképzelhetetlen anélkül, hogy a proletariátus meg ne hódítaná a politikai hatalmat, elképzelhetetlen a proletariátus és a dolgozó paraszti tömegek szövetsége nélkül. Ennek a szövetségnek objektív alapja a munkásosztály és a parasztság létérdekeinek közössége. De a munkás-paraszt szövetség nem jön létre magától, ehhez a Kommunista Párt és a szocialista állam helyes politikájára van szükség. A politika — az osztályok közötti viszony, mondotta Lenin. Az ország szocialista iparosításának és a parasztgazdaságok kollektivizálásának a Kommunista Párt vezetésével megvalósított politikája döntő jelentőségű volt a munkás-paraszt szövetség megszilárdítása, a szocializmus gazdasági alapjának felépítése és a kizsákmányoló osztályok felszámolása szempontjából. A Szovjetunió Kommunista Pártjának nagy

történelmi érdeme, hogy kidolgozta és tudományosan megalapozta ezt a helyes és életbevágóan fontos politikát, s mozgósítani tudta a néptömegek energiáját e politika megvalósítására. A párt megtörte az ellenség ellenállását, szétzúzta a kapitalizmus trockista-buharinista restaurálóit, leküzdötte az elmaradottak és a kishitűek ingadozását, és a Szovjetunió népeit a szocializmus diadalához vezette. A Kommunista Párt helyes politikájától függött tehát a szocializmus sorsa, a szovjet rend sorsa a Szovjetunióban.

A Kommunista Párt politikája mind a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet, mindpedig a szocializmus győzelme idején a munkásosztály és a parasztság testvéri együttműködésének további erősítését tartja szem előtt. Helytelen lenne azt feltételeznünk, hogy a szocialista társadalomban, ahol a munkások és a parasztok is szocialista vállalatok dolgozói, nem kell törődni e két osztály szövetségének erősítésével. A munkás-paraszt szövetség a szocializmusban is a szovjet társadalmi rend szilárdságának alapja marad, ennek a szövetségnek a megerősítésében pedig a párt helyes politikájának döntő jelentősége van.

A Kommunista Párt és a szocialista állam helyes politikájában a felismert gazdasági szükségszerűség jut kifejezésre. A párt és az állam politikája nem hozhat létre gazdasági törvényeket, de tudatosan felhasználhatja a felismert objektív törvényeket a társadalom érdekében. A Kommunista Párt politikájának átalakító ereje azon alapul, hogy ez az erő nem a történelmi szükségszerűség ellen, hanem azzal összhangban működik, s nem tűr semmiféle szubjektivizmust és semmiféle önkényt. Ezért tud a Kommunista Párt helyes politikát folytatni. Ehhez a bölcs és előrelátó politikához szervesen hozzátartozik, hogy a párt idejében fel tudja ismerni a társadalom anyagi életének éretté vált fejlődési szükségleteit, és a nép erőfeszítéseit azoknak a feladatoknak a végrehajtására irányítja, melyeket a gazdasági szükségszerűség szab meg.

A Kommunista Párt tevékenységének irányát, azokat a feladatokat, melyeket a párt a dolgozók elé kitűz, a szocializmusban is az objektív feltételek, az elért anyagi lehetőségek határozzák meg. Így például a Szovjetunió Kommunista Pártja, amikor 1953—1954-ben feladatul tűzte ki, hogy a legközelebbi 2—3 évben a közszükségleti cikkek termelésének rohamos növelésével bőségesen ki kell elégíteni a lakosság növekvő szükségleteit, annak számbavételéből indult ki, hogy ennek a feladatnak a

megoldása a szocialista ipar hatalmas növekedése révén lehetővé vált. Erős nehézipar nélkül a közszükségleti cikkek termelésének rohamos növelését nem lehetne megvalósítani.

A Kommunista Párt helyes politikája következtében idejében feltárjuk és megoldjuk a szocialista társadalom fejlődésében felmerülő ellentmondásokat. Így például a Szovjetunió szocialista gazdaságának fejlődése során aránytalanság jött létre az ipar és a mezőgazdaság fejlődési üteme között. A mezőgazdaság elmaradása fékezni kezdte a népgazdaság továbbfejlődését. Ezért az SZKP Központi Bizottsága az 1953 szeptemberében és 1954 február-márciusában hozott határozataiban azt a feladatot tűzte ki a szovjet nép elé, hogy fokozni kell a mezőgazdaság fejlesztésének ütemét — anélkül, hogy gyengítenénk a nehézipar fejlesztésére fordított erőfeszítéseinket —, s ilymódon két-három év alatt el kell érnünk a közszükségleti cikkek termelésének rohamos emelkedését. Az SZKP Központi Bizottságának ezek a határozatai fényesen bizonyítják a párt vezérkarának kollektív bölcsességét, hozzáértését, mellyel a gazdasági folyamatokat marxista szempontból behatóan elemzi, s megteszi a szükséges intézkedéseket a felmerülő ellentmondások megoldására, szocialista hazánk népgazdaságának és kultúrájának további fellendítésére.

Idejében észrevenni a szocialista gazdaság fejlődésének megérlelődött szükségleteit, idejekorán a nép elé tűzni az ebből következő feladatokat, a nép erőfeszítéseit e feladatok megoldására mozgósítani, szervezni és irányítani — ebben áll a szocialista gazdaság fejlesztésének helyes vezetése. Mindez csak akkor lehetséges, ha a párt és a szocialista állam káderei gondosan tanulmányozzák azokat a folyamatokat, amelyek a társadalom életének mélyén lejátszódnak. Az SZKP Központi Bizottsága arra tanítja a párt és a szovjet állam kádereit, hogy figyelmesen tanulmányozzák az életet: tárják fel az újnak, a haladónak, az előremutatónak a hajtásait, és segítsék elő fejlődésüket; csírájukban tárják fel a negatív jelenségek érlelődését, hogy idejében le lehessen küzdeni azokat.

A történelmet nem egyes emberek, nem néhány tucat ember formálja, hanem az emberek milliói, akik mindig valami új, alkotó elemmel járulnak hozzá a történelem alakulásához. A pártszerveknek, hogy irányítani tudják a kommunizmus építését, figyelmesen tanulmányozniuk kell a társadalmi életet, le kell vonniuk a tömegek tapasztalataiból folyó általános következtetéseket.

Az SZKP azért tudta kidolgozni helyes politikai irányvonalát és eredményesen vezetni a szocialista társadalom fejlesztését, mert a tömegek vezetésének gazdag, összesített tapasztalataival rendelkezik. Az SZKP-ban és Központi Bizottságában testesül meg az egész nép kollektív értelme. Az SZKP Központi Bizottságában az ipar és a mezőgazdaság, a közlekedés és a kereskedelem legkiválóbb ismerői, a legjobb szovjet diplomaták, a párt legjobb teoretikusai és propagandistái, a hadsereg legjobb vezetői, a szocialista kultúra legkiválóbb művelői vannak képviselve. A párt vezető szervének ilyen összetétele lehetővé teszi, hogy a párt hozzáértéssel döntsön a kommunizmus építésének legbonyolultabb kérdéseiben is. Ezeknek a kérdéseknek a megoldásában a párt nemcsak vezető kádereinek tapasztalataira támaszkodik. A Kommunista Párt és Központi Bizottsága mint a nép vezére és vezetője, általánosítja és a kommunizmus építésének érdekében felhasználja a dolgozó milliók rendkívül gazdag tapasztalatait. A helyes vezetés érdekében szükség van arra, hogy a vezetők tapasztalatait az egész pártnak, az egész munkásosztálynak és parasztságnak, az emberek millióinak tapasztalatai egészítsék ki. A helyes politikai vonal kidolgozásának és megvalósításának elengedhetetlen feltétele, hogy a párt meg tudja szilárdítani, és szorosabbra tudja fűzni kapcsolatait a tömegekkel, éberen figyeljen szavukra, mérlegelje és általánosítsa tapasztalataikat.

A Kommunista Párt politikája — ellentétben a tőkés országok uralkodó köreinek népellenes és gyűlöletes politikájával — a néptömegek vágyait és törekvéseit fejezi ki. A Kommunista Párt politikája a munkásosztály és a kolhozparasztság megbonthatatlan szövetségének, a Szovjetunió népei testvéri barátságának további megerősítésére, a szocialista állam gazdasági és védelmi erejének növelésére, a nép anyagi és kulturális szükségleteinek maximális kielégítésére, a világ békéjének fenntartására irányul. Ezért a nép teljes erejével támogatja ezt a politikát.

A Kommunista Párt a tömegeknek nemcsak politikai vezetője, hanem *szervezője* is. A párt tevékenységének eredménye a dolgozók sokmilliós hadseregének akarategysége, a párt szervezi és összpontosítja a dolgozók erőfeszítéseit a kommunizmus építésére. A Kommunista Párt szervező munkájának páratlan lendülete a szocialista forradalom feladatainak nagyságából és mélységéből fakad. „A történelmi akció alaposságával együtt

növekedni fog az a tömeg, amely azt végrehajtja"[11] — mondotta Marx. Ezt a marxi megállapítást Lenin a marxizmus egyik legmélyrehatóbb és legfontosabb tételének tartotta, tovább fejlesztette, s a következőképpen egészítette ki: „Minél nagyobb arányú és minél mélyrehatóbb a társadalomban végbemenő forradalmi átalakulás, annál nagyobb lesz azoknak az embereknek a száma, akik ezt az átalakulást végrehajtják, akik a szó igazi értelmében ennek az átalakulásnak teremtői"[12].

A szocialista forradalom a legmélyrehatóbb társadalmi fordulat; alapjaiban alakítja át a társadalmat. Ez az oka annak, hogy a szocialista forradalom nyomán a népnek mind újabb és újabb rétegei vesznek részt a tudatos történelemformálásban. Ezért különösen nagy jelentősége van a párt szervező munkájának.

A Kommunista Párt mindig tudta, hogy a tömegek szervezése és tömörítése, aktív alkotó tevékenységre való mozgósítása az a kulcs, melynek segítségével a szocialista forradalom legnehezebb feladatai is megoldhatók. Az olyan történelmi feladatokat, mint az ország átalakítása agrárországból ipari országgá, a falu szocialista átalakítása, a párt nem tudta volna csupán saját erejéből megoldani. E feladatok megvalósítására a párt harcba vitte a munkások és parasztok milliós tömegeit. Szervező munkájával a párt biztosítja a dolgozók millióinak, a történelem alkotóinak cselekvési egységét.

Az SZKP a Szovjetunió valamennyi szervezetének, az összes állami és társadalmi szervezeteknek vezető magva. E szervezetek tevékenységét a párt — a szervezetekben dolgozó párttagok útján — a közös cél felé irányítja.

A párt szervező munkája teljes egészében alá van rendelve a párt politikájának. Ugyanakkor a párt szervező munkájától függ a párt politikájának megvalósulása.

A győzelem sohasem születik önmagától, hanem ki kell harcolni. A párt politikájának győzelmét a pártvonal megvalósításáért folytatott lankadatlan küzdelemben kell kivívni. Ha már a helyes politikai vonal ki van dolgozva, ha a kérdések helyesen vannak eldöntve, az ügy sikere a szervező munkától, az emberek helyes kiválasztásától, a vezető szervek határozatai végrehajtásának ellenőrzésétől függ. A helyes politika az első és legfontosabb dolog, de ez még nem elég. A győzelem kivívá-

[11] *Marx—Engels*. Die heilige Familie. (A szent család.) Dietz Verlag, Berlin 1953. 197. old.

[12] *Lenin* Művei. 28. köt. Szikra 1952. 439. old.

sához szükséges, hogy ez a politika valóra is váljék. Ezt a feladatot a párt nem végezheti el csupán a saját erejéből, a tömegek támogatása nélkül. Lenin kigúnyolta azt a balga elképzelést, hogy kizárólag a kommunisták munkájával fel lehet építeni a kommunizmust. A párt ereje abban rejlik, hogy elszakíthatatlanul eggyéforrt a tömegekkel, hogy meg tudja szervezni a tömegeket a kommunizmus eszméinek valóraváltására, és harcba tudja vinni a dolgozók millióit a kitűzött célokért. A helyes politikai vonalat a Kommunista Párt hatalmas szervező munkával támasztja alá — ez biztosítja a sikert.

A Kommunista Párt szervező tevékenységével elválaszthatatlanul összefügg *nevelő* tevékenysége. Hogy a tömegeket valamely politikai feladat végrehajtására megszervezzük, mindenekelőtt meg kell győzni őket a párt politikájának helyességéről, a megjelölt intézkedések szükségességéről. Csak a meggyőzés módszerével biztosíthatja a párt a maga számára a tömegek támogatását, elszánt harckészségét. A pártnak értenie kell ahhoz, hogy meg tudja győzni a tömegeket politikájának helyességéről, olyan jelszavakat tudjon kiadni és megvalósítani, amelyeket a tömegek megértenek, és amelyek segítik a tömegeket abban, hogy a párt öntudatának színvonalára emelkedjenek.

A tömegeket a párt öntudatának színvonalára emelni — ez a Kommunista Párt nevelő munkájának legfontosabb feladata. A párt a kommunista tudatosság legmagasabbrendű megtestesülése. A párt szocialista tudatot olt be a munkásosztályba és minden dolgozóba, a forradalmi elmélet fényével világítja meg az ösztönös munkásmozgalmat, és azt a tudatos osztályharc fokára emeli. Lenin már azokban az években, amikor a pártot megteremtette, ezt a feladatot tűzte a párt elé.

A Kommunista Párt öntudata és a tömegek öntudata közötti különbség a szocializmusban is megmarad, és ezért továbbra is megtartja jelentőségét az a feladat, hogy a tömegek öntudatát a párt öntudatának színvonalára kell emelni. A Kommunista Párt mint a szocialista társadalomnak élenjáró elmélettel felfegyverzett vezető ereje tudatosítja a tömegekben a társadalom fejlődésének távlatait, megérteti velük mindennapi dolgos tevékenységük, alkotó kezdeményezésük történelmi jelentőségét. A párt, minthogy tudományos elmélet vezérli, messzebbre lát, mint a nép széles tömegei.

A Kommunista Párt nevelő munkájának jelentősége különösen megnövekedett a szocializmus győzelme következtében.

A kommunizmus építésének üteme jelentős mértékben függ a tömegek kommunista nevelése terén elért sikerektől, az emberek tudatában fennmaradt kapitalista csökevények kigyomlálásától. A kommunista tudatosságtól függ a tömegek alkotó aktivitásának fokozódása, amely nélkül elképzelhetetlen a kommunizmus építése. Míg a kapitalista társadalom csak úgy tud létezni, ha elnyomja a tömegek aktivitását és öntudatát, s a dolgozók öntudata a kapitalizmusban az uralkodó osztályok, pártjaik és államuk kívánsága ellenére fokozódik, addig a szocialista társadalom éppen ellenkezőleg, nem létezhet és nem fejlődhet a tömegek öntudatának állandó emelkedése nélkül, politikai és társadalmi aktivitásuk nélkül, a népnek az új élet építésében való alkotó részvétele nélkül. Minden lépés, amelyet a Szovjetunió a szocialista átalakulás útján előre tesz, egyúttal a tömegek tudatosságának, alkotó kezdeményezésének új, magasabb fokát jelzi. A tömegek fokozódó tudatossága a szocialista társadalom kiapadhatatlan alkotóerőinek forrása.

A szocializmus előtti társadalmi alakulatokban az emberek többsége teljesen elmerült a mindennapi élet gondjaiban, s ezért nem is gondolkozott azon, hogyan és merre halad a társadalom fejlődése. A szocialista társadalomban viszont, hála a Kommunista Párt vezetésének, a lakosság óriási többsége tudatában van a társadalmi fejlődés távlatainak, és tevékenyen küzd azért, hogy e távlatok valósággá váljanak. Javarészt ezzel függ össze a történelmi fejlődés ütemének páratlan gyorsulása a szocializmusban. A Szovjetunióban és a népi demokratikus országokban beigazolódik Lenin lángeszű előrelátása: „... *Csupán* a szocializmussal kezdődik majd a gyors, igazi, valóban tömegeket átfogó, a lakosság *többségének*, azután pedig az egész lakosságnak a részvételével végbemenő haladás a társadalmi és az egyéni élet minden területén"[13]. A tömegeknek ezt a teremtő aktivitását és kezdeményezését a kommunisták pártja — a szocialista társadalom vezető és irányító ereje — lelkesíti, szervezi és neveli.

Amilyen mértékben közeledik a Szovjetunió a kommunizmus felé, olyan mértékben növekszik a Kommunista Pártnak mint a szovjet társadalom vezető és irányító erejének szerepe. Amint már fentebb mondottuk, ez elsősorban objektív okokkal, a szocialista gazdaság sajátosságaival magyarázható, azzal, hogy a szocialista gazdaság nem fejlődhet spontánul, tudatos

[13] *Lenin*. Válogatott művek. 2. köt. Szikra 1954. 235. old.

vezetés nélkül. A párt szerepe a kommunizmus építése során nő továbbá azáltal is, hogy maga a párt nő és erősödik, fokozza eszmei és szervezeti erejét, javítja összetételét, edzi és eszmeileg fejleszti kádereit, erősíti a tömegekkel való kapcsolatait.

A szocialista társadalomban lényegesen megváltoztak a Kommunista Párt fejlődésének feltételei. Mivelhogy a párt a felépítmény körébe tartozik, fejlődését a gazdasági rend, a társadalom osztályszerkezetének jellege határozza meg. Amikor még fennállottak az antagonisztikus osztályok, amikor a proletariátus éles osztályharcot vívott az ellenséges osztályokkal, a proletárpárt a soraiban jelentkező opportunista áramlatokkal és csoportokkal vívott harcban fejlődött és erősödött. Hosszú évek során a párt engesztelhetetlen harcot folytatott a különféle opportunista áramlatokkal és csoportokkal: az „ökonomistákkal", a mensevikekkel, a trockistákkal, a buharinistákkal, a nacionalista elhajlókkal és a leninizmus többi ellenségeivel. A párt soraiban megbúvó kapituláns áramlatok és csoportok teljes szétzúzása az osztályellenség feletti győzelem elengedhetetlen feltétele volt.

„Az «ökonomisták» és a mensevikek szétverése nélkül nem tudtuk volna felépíteni a pártot, és a munkásosztályt nem vezethettük volna a proletárforradalomra.

A trockisták és buharinisták szétverése nélkül nem tudtuk volna előkészíteni a szocializmus felépítéséhez szükséges feltételeket.

A különböző árnyalatú nacionalista elhajlók szétverése nélkül nem tudtuk volna a nemzetköziség szellemében nevelni a népet, nem tudtuk volna megvédeni a Szovjetunióban élő népek nagy barátságának zászlaját, nem tudtuk volna felépíteni a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségét"[14].

A párt ezekkel a kapituláns csoportokkal vívott harcában megvédte sorainak egységét, és megacélozódott; enélkül nem tudta volna szervezni és vezetni a proletárforradalmat és a szocialista társadalom építését. A párt sorainak egysége alapvető feltétele a párt harcképességének. Az SZKP azonban sohasem volt az olyan formális egység híve, amely a párton belüli áramlatok megtűrésén és összeegyeztetésén alapul. Az ellentmondások elkendőzése és az ellentétes elvek összebékítése pusztulásba dönti a proletárpártot, s eszmei elfajuláshoz vezet. A Kommunista Párt egysége csak elvi alapon lehetséges, s

[14] Az SZK(b)P története. Rövid tanfolyam. Szikra 1954. 416. old.

a párton belül felmerülő nézeteltéréseket a következetes, forradalmi, kommunista elméletért és politikáért folytatott elvi harc útján kell leküzdeni.

A múltban a párton belül jelentkező nézeteltérések forrásai az osztályharc viszonyaiból fakadtak. A Kommunista Párt része a munkásosztálynak, a munkásosztály pedig nincs kínai fallal elválasztva a többi osztályoktól. A proletariátus állandóan ki van téve a burzsoázia és a kispolgári társadalmi rétegek hatásának. A proletariátus legkevésbé állhatatos rétegei — azok, akik nemrég váltak ki a kispolgárságból, és azok a munkások, akik életkörülményeik folytán közelállnak a kispolgársághoz — engednek a burzsoá befolyásnak. A proletariátus vegyes összetételéből következik, hogy különböző szokásokkal, törekvésekkel és nézetekkel rendelkező munkásrétegei vannak. Ezeknek a szokásoknak és nézeteknek a különbözősége tükröződik a pártban is, a burzsoázia nyomása pedig ezeket a nézeteltéréseket okvetlenül kiélezi, és a párton belüli áramlatok harcára vezet. Ezért a kapitalizmusban és általában az antagonisztikus osztályok létezésének viszonyai között a párton belüli nézeteltérések elkerülhetetlenek, és a proletárpártok az említett viszonyok között csupán ezeknek a nézeteltéréseknek a leküzdése alapján fejlődhetnek és erősödhetnek.

Ezek a viszonyok a Szovjetunióban ma már nincsenek meg. A szocializmus győzelme következtében a Szovjetunióban megszűntek a kizsákmányoló osztályok, nincsenek többé antagonisztikus osztályok, megszilárdult a társadalom erkölcsi-politikai egysége. Ezért a Szovjetunióban eltűnt az opportunista elhajlások táptalaja. Az SZKP belső helyzetének jellemző vonása ma a párt szilárd egysége, melyet a leninizmus ellenségeivel folytatott elkeseredett harcban vívott ki. A szocializmusban tehát megváltoztak a párt fejlődésének feltételei, minthogy megváltoztak az egész társadalom fejlődésének feltételei is; a szovjet társadalom hajtóereje már nem az osztályharc.

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a pártban nem keletkezhetnek többé ellenséges csoportok. Amíg fennáll a kapitalista környezet, amíg vannak még kapitalista csökevények a gazdaságban és az emberek tudatában, addig a Kommunista Párt nincs biztosítva az ellen, hogy ellenséges, képmutató és olyan elemek férkőznek be soraiba, akiknek semmi közük sincs a párthoz. A Kommunista Pártnak mint az ország egyetlen pártjának a monopolhelyzete óriási előny a párt számára, de van ennek a helyzetnek árnyoldala is. Lenin többször figyelmezte-

tett arra, hogy a hatalmon levő Kommunista Párt soraiba karrieristák, törtetők és kalandorok, a nép ellenségei, a nemzetközi imperializmus ügynökei próbálnak behatolni. Berijának, a nép ellenségének és Berija bomlasztó tevékenységének leleplezése ismét arra figyelmeztet, hogy a Kommunista Pártnak a legnagyobb fokú forradalmi éberséget kell tanúsítania.

A szocialista társadalom fejlődésében vannak ellentmondások és van harc az új és a régi, a fejlődő, növekvő és az idejétmúlt között. Ezek az ellentmondások a párt fejlődésében is tükröződnek. Ámbár a régi és az új harca más formákban zajlik le és más a tartalma, mint azelőtt, de a párt az új feltételek mellett is, sorainak szilárd egységére támaszkodva továbbra is megtisztítja sorait mindentől, ami ellenséges, idegen, idejétmúlt, maradi. Ezért az SZKP Szervezeti Szabályzata arra kötelez minden kommunistát, hogy „őrködjék minden módon a párt egységén, mint a párt erejének és hatalmának legfőbb feltételén".

Az SZKP Szervezeti Szabályzata úgy jellemzi a pártot, mint az azonos elveket valló kommunistáknak a munkásosztály, a dolgozó parasztság és a dolgozó értelmiség soraiból szervezett önkéntes harci szövetségét. A párt eszmei egységét szervezeti egysége, minden tagjára egyformán kötelező szigorú fegyelme támasztja alá. A párt, mely egyesíti soraiban az azonos elveket valló és egységesen cselekvő kommunistákat, ilymódon éri el egész gyakorlati tevékenységének egységét.

A pártegység erősítésének, a párt eszmei színvonala emelésének, fegyelme és összeforrottsága fokozásának legfontosabb eszköze a *bírálat és az önbírálat*. A Kommunista Párt születésétől kezdve alkalmazza a bírálat és az önbírálat módszerét, amely elválaszthatatlanul összefügg a leninizmus jellegével. A bírálat és önbírálat azonban akkor vált különlegesen fontossá, amikor az SZKP uralkodó párt lett. A bírálat és az önbírálat a párt fejlődésének egyik legfontosabb hajtóereje, ez teszi lehetővé, hogy a párt megtisztítsa szervezetét a tespedő, oda nem való elemektől, s megerősítse és kiterjessze a tömegekhez fűződő kapcsolatait.

A párt a bírálat és az önbírálat segítségével neveli kádereit, oltja beléjük a kommunista elvhűséget, küzd az ellenséges irányzatokkal, harcol a felfuvalkodottság és az önelégültség ellen. Az SZKP Központi Bizottsága arra tanítja a kádereket, hogy bátran ellenőrizzék önmagukat, elemezzék munkájukat, félelmet nem ismerve küzdjenek a fogyatékosságok ellen, és javítsák ki a hibákat. Az SZKP XIX. kongresszusa harcra

hívott a „minden rendben van" hangulat, az önelégültség és a sikerektől való megrészegedés káros és veszélyes jelensége ellen. A bürokraták, akik a bírálat elfojtására törekszenek és akadályozzák a dolgozók teremtő aktivitásának és öntevékenységének kifejlődését, a párt ellenségei. Az SZKP Szervezeti Szabályzata minden párttag kötelességévé teszi, hogy „fejlessze az önbírálatot és az alulról jövő bírálatot, tárja fel és igyekezzék kiküszöbölni a munkában mutatkozó fogyatékosságokat..." A bírálat elfojtása nagy bűn, amely összeférhetetlen a párthoz tartozással.

A bírálat és az önbírálat segítségével a párt feltárja és megoldja a saját fejlődése során felmerülő ellentmondásokat, átszervezi munkájának tartalmát, formáit, és módszereit az új feladatoknak megfelelően. A párt a marxi dialektikus módszer értelmében nem tekinti a szervezeti formákat abszolút, egyszersmindenkorra megállapított és minden körülmények között alkalmas formáknak. Ellenkezőleg — mint az OK(b)P X. kongresszusa „A pártépítés kérdéseiről" szóló határozatában rámutatott — „ a szervezeti formát és a munkamódszereket teljes mértékben az adott konkrét történelmi helyzet sajátosságai és az ebből közvetlenül adódó feladatok határozzák meg"[15]. Ezért, ha változik a történelmi helyzet, ha változik a pártmunka tartalma, a pártépítés formáinak is változniuk kell.

A szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet viszonyai közt ellentmondás merült fel a párt új feladatai és a pártkáderek ideológiai színvonala között is. Az új helyzet egész nagyságában előtérbe állította az ideológiai színvonal emelésének feladatát. A dolgozók kommunista nevelése, az emberek tudatában fennmaradt kapitalista csökevények elleni harc olyan feladatok elé állítja a párt kádereit, melyeket csakis az élenjáró ideológia, a marxizmus-leninizmus fegyverével felvértezve tudnak sikeresen megoldani.

Az SZKP XIX. kongresszusa elítélte az ideológiai munka lebecsülését, ami egyes pártszervezetekben jelentkezett. A XIX. pártkongresszus hangsúlyozta, hogy az ideológiai munka lebecsülése helyrehozhatatlan kárt okozhat a népnek, mert kedvező talajt teremt az emberek tudatában fennmaradt kapitalista csökevények kifejlődéséhez, a burzsoá ideológia befolyásának fokozódásához. Fáradhatatlanul leplezzük le a marxizmustól idegen ideológia minden megnyilvánulását, rendszere-

[15] Az SZKP kongresszusainak, konferenciáinak és központi bizottsági plénumainak határozatai. I. rész. Szikra 1954. 601. old.

sen tökéletesítsük a káderek eszmei-politikai nevelését, használjuk ki az ideológiai befolyásolás minden eszközét a szovjet emberek kommunista nevelésére — ezek azok a feladatok, melyeket az SZKP XIX. kongresszusa az ideológiai munka terén kitűzött.

A Kommunista Párt, amikor félelmet nem ismerő elvi bírálattal és önbírálattal bátran feltárja és leküzdi munkájának és szervezetének fogyatékosságait, ezzel tökéletesíti eszmei fegyverét és szervezeti formáit, erősíti sorait.

A Kommunista Párt ereje a párt szervezeteinek és a párt tagjainak a teremtő aktivitásában és öntevékenységében rejlik. A pártot nem szabad úgy tekinteni, mint intézmények vagy hivatalok rendszerét, a párt öntevékeny szervezet, a kommunisták harci szervezete. A párttagság teremtő aktivitása kibontakozásának elengedhetetlen feltétele a párton belüli demokrácia, amely kollektív vezetés nélkül elképzelhetetlen. A párt azért tudja a dolgozókat a helyes úton vezetni és a kommunizmus építését irányítani, mert összesíti a munkásosztály és az összes dolgozók gazdag tapasztalatait. A Központi Bizottság kollektív tapasztalata, amely a párttagság tapasztalataira és kezdeményezésére támaszkodik, biztosítja a párt helyes vezetését és sorainak megbonthatatlan egységét. A Kommunista Párt arra tanítja kádereit, hogy tántoríthatatlanul betartsák a pártélet lenini szabályait és a kollektív pártvezetés elveit.

A Kommunista Párt erejének forrása a dolgozó tömegekhez, a néphez fűződő elszakíthatatlan kapcsolata. A XIX. pártkongresszus azt követelte a kommunistáktól, hogy napról napra erősítsék a tömegekkel való kapcsolataikat, idejében reagáljanak a dolgozók igényeire és szükségleteire, sohase feledkezzenek meg arról, hogy a párt ereje és legyőzhetetlensége a néppel való kapcsolatában rejlik. Az SZKP több mint ötvenéves fennállása során győztesként került ki minden megpróbáltatásból, mert a tömegek támogatását élvezte, mert mindig újabb és újabb erőt merített a népi erők kiapadhatatlan forrásából. A pártnak a tömegekhez fűződő kapcsolatát leghívebben sorainak gyarapodása szemlélteti. Jellemző tény, hogy a Szovjetország legsúlyosabb megpróbáltatásainak időszakában különös erővel nyilvánult meg a nép legjobb fiainak az a törekvése, hogy a pártba belépjenek, hogy sorsukat összekapcsolják a Kommunista Párttal.

A történelemben nem volt és nincs még egy párt, amelyben a nép annyira bízott volna, mint a Kommunista Pártban.

A népnek ezt a bizalmát a kommunisták pártja a maga bölcs politikájával, önfeláldozó hősi harcával, fiai és leányai ezreinek vérével érdemelte ki, akik életüket adták a nép ügyéért. A párt a népnek ezt a bizalmát harci bátorságával és rettenthetetlenségével, a nép ellenségeivel szemben tanúsított kérlelhetetlen magatartásával, a dolgozók iránti odaadásával és szeretetével, józan és bölcs vezetésével érdemelte ki.

A Kommunista Párt tömegbefolyásának növekedése abban is megmutatkozik, hogy a párton kívüli kommunisták széles rétege veszi körül a pártot, olyan emberek tömörülnek köréje, akik nem tartoznak a párt soraiba, de lelkükben kommunisták, a kommunizmusnak tudatos és aktív harcosai. A szocializmusban megváltozott a párttagok és a pártonkívüliek kölcsönös viszonya. Volt idő, amikor a kommunisták valamelyes bizalmatlansággal viseltettek a pártonkívüliekkel és a pártonkívüliséggel szemben. Ez azzal magyarázható, hogy a pártonkívüliség lobogójával akkoriban különböző burzsoá csoportok takaróztak, akik számára nem volt előnyös nyílt sisakkal fellépni. A szocializmus győzelme után a helyzet megváltozott. A szovjet szocialista társadalmi rend „egyesíti a pártonkívülieket a kommunistákkal a *szovjet emberek* egységes közösségében ... együtt küzdöttek országunk hatalmának megszilárdításáért, együtt harcoltak és hullatták vérüket a frontokon Hazánk szabadságáért és nagyságáért, együtt kovácsolták és ki is kovácsolták a győzelmet országunk ellenségein"[16]. A szovjet emberek — párttagok és pártonkívüliek egyaránt — most egy közös művön munkálkodnak. Ebben az értelemben csak formai különbség van közöttük.

A Szovjetunió Kommunista Pártja az egész szovjet népet maga köré tömörítette. A Szovjetunió minden dolgozója a maga szeretett pártját, elismert kollektív vezérét látja benne. A szocializmusban, amelyben az osztályösszeütközésektől mentes szovjet társadalom a munkásság, parasztság és értelmiség baráti együttműködésén alapszik, a Kommunista Párt az egész szovjet nép érdekeit képviseli. A Kommunista Párt, mint a Szovjetunió Alkotmányának 126. cikkelye megállapítja, „a dolgozók élcsapata a kommunizmus felépítéséért folytatott harcukban".

[16] *Sztálin.* Beszéd Moszkva Sztálin-választókerületének választási gyűlésén. 1946 február 9. Lásd *Sztálin.* A békéért. Második, bővített kiadás. Szikra 1952. 22—23. old.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

A szocialista társadalom fejlődésének tehát a fő, meghatározó ereje a szocialista termelési mód. A szocialista termelési mód alapján jöttek létre és bontakoztak ki a szocialista rend új, sajátos hajtóerői: az erkölcsi-politikai egység, a népek barátsága, a bírálat és önbírálat, a szovjet hazafiság. Ezek az erők szülik, egyesítik és gyarapítják a néptömegek energiáját, előreviszik a társadalmat, és gyorsítják fejlődését.

A Kommunista Párt a szocialista társadalom irányító és vezető ereje. A Kommunista Párt a nép politikai vezetőjének, szervezőjének és nevelőjének szerepét tölti be. A Kommunista Párt, a Szovjetunió dolgozóinak élcsapata, tudományos elmélet birtokában, a társadalom fejlődéstörvényeinek ismerete alapján olyan politikát dolgoz ki, amely kifejezi a nép érdekeit és a társadalom fejlődésének szükségleteit, tudományos szocialista ideológiát visz a tömegekbe, és a kommunizmus szellemében neveli őket. A Kommunista Párt, mely a munkásosztály politikai szervezeteinek legmagasabb formája, egységes cél felé irányítja valamennyi szovjet társadalmi és állami szervezet tevékenységét, egyesíti az összes dolgozók erőfeszítéseit a kommunizmus győzelméért folyó harcra.

A Kommunista Párt a társadalom nagy átalakító ereje. Vezető és irányító szerepe törvényszerűen növekszik a kommunizmus építése során.

TIZENKETTEDIK FEJEZET

A SZOCIALIZMUSBÓL A KOMMUNIZMUSBA VALÓ ÁTMENET TÖRVÉNYSZERŰSÉGEI

A társadalom története az alacsonyabbtól a magasabb felé haladó fejlődésnek törvényszerű természettörténeti folyamata, a társadalmi-gazdasági alakulatok egymást követő változásainak sorozata. A kommunista társadalmi alakulat az emberi társadalom fejlődésének legmagasabb foka, melynek szükségszerűségét a kapitalista társadalom fejlődésének egész menete készíti elő. A kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet korunk éretté vált történelmi szükségszerűsége. A kommunizmus a munkásosztály élcsapata, a Kommunista Párt harcának végcélja.

1. A kommunista társadalom két szakasza

Az utópista szocialisták idealista és metafizikus nézeteivel ellentétben, amelyek szerint a kommunizmus egyszerre kész és változatlan formában jelentkezik majd, a marxizmus a kommunista társadalmat fejlődésében vizsgálja. A marxizmus klasszikusai, akik a kommunista társadalmat a dialektikus materializmus világnézetének tudományos szemszögéből úgy tekintik mint törvényszerűen fejlődő társadalmat, már a szocialista forradalom előtt elméletileg megállapították, hogy a kapitalizmust felváltó új társadalmi rend két fokozaton vagy szakaszon halad át: az első a szocializmus, a második a kommunizmus. A szocializmus és a kommunizmus egyazon alakulatnak, a kommunista társadalmi-gazdasági alakulatnak különböző fejlettségi foka. Először Marx jutott erre a következtetésre „A gothai program kritikája" című munkájában, 1875-ben.

A szocializmus, amely a szocialista forradalom eredményeként közvetlenül a régi társadalomból tör elő, még nem lehet mentes a kapitalizmus csökevényeitől, hagyományaitól és anyajegyei-

től. Marx, aki előrelátta a szocializmusnak mint a kommunizmus első, alacsonyabb szakaszának sajátosságait, a következőket írta: „Nekünk itt nem olyan kommunista társadalommal van dolgunk, amely a saját alapján *kifejlődött*, hanem ellenkezőleg, olyannal, amely a tőkés társadalomból most *bújik ki*, amely tehát minden tekintetben, gazdaságilag, erkölcsében, szellemében, még magán viseli annak a régi társadalomnak anyajegyét, melynek méhéből származik"[1].

A kommunizmus a szocializmustól eltérően a saját alapján fejlődik, és ezért az új társadalom érettebb, fejlettebb, magasabb fokát képviseli. „A kommunista társadalom felsőbb fokán, miután az egyének már nincsenek szolgaian alárendelve a munkamegosztásnak, és ezzel a szellemi és testi munka ellentéte is megszűnt; miután a munka nemcsak a megélhetés eszköze, de maga lett a legfőbb életszükségletté; miután az egyének mindenirányú fejlettségével a termelőerők is növekedtek, és a kollektív gazdagság minden forrása bővebben buzog — csak akkor ... írhatja zászlajára a társadalom: Mindenki képességei szerint, mindenkinek szükségletei szerint!"[2]

A Szovjetunióban megvalósított szocialista társadalom fejlődésének menete igazolja Marx zseniális előrelátását. Leninnek és Lenin ügye folytatójának, Sztálinnak műveiben, Lenin más tanítványainak műveiben, valamint a Kommunista Párt határozataiban elméleti általánosítást nyertek a szocializmus építésének győzelmes tapasztalatai, új, magasabb fokot ért el a tudományos kommunizmus elmélete. A szocializmus és a kommunizmus építésének a Szovjetunióban szerzett tapasztalatai lehetővé teszik a szocializmus és a kommunizmus sajátosságainak konkrétabb meghatározását.

Melyek a kommunista társadalom első és második szakaszának közös vonásai?

A termelési mód a szocializmusban és a kommunizmusban egyaránt a termelési eszközök társadalmi tulajdonán alapszik. A kommunizmus e két szakaszának közös alapvonására rámutatva Lenin a következőket írta: „Azt, amit szocializmusnak szokás nevezni, Marx a kommunista társadalom «első» vagy alsóbb fokának nevezte. Amennyiben a termelési eszközök *közös* tulajdonná válnak, annyiban a «kommunizmus» szó itt

[1] *Marx—Engels.* Válogatott művek. 2. köt. Szikra 1949. 16. old.
[2] Ugyanott, 17—18. old.

is alkalmazható, de nem szabad elfelejtenünk, hogy ez *nem* teljes kommunizmus"[3].

A szocializmusban és a kommunizmusban egyaránt megszűntek a kizsákmányoló osztályok, megszűnt az embernek ember általi kizsákmányolása és a társadalmi elnyomás minden más formája. A termelési viszonyok a kizsákmányolástól mentes emberek kölcsönös segítségének és együttműködésének viszonyai.

A termelés a szocializmusban és a kommunizmusban ugyanazon gazdasági alaptörvénynek van alávetve, és célja az egész társadalom állandóan növekvő anyagi és kulturális szükségleteinek lehető legteljesebb kielégítése, a termelésnek a legfejlettebb technika alapján történő szakadatlan növekedése és tökéletesedése útján. Tehát az új társadalom mindkét fokán közös a termelés célja, és közösek e cél megvalósításának eszközei.

A kommunista társadalom mindkét szakaszában egyaránt érvényesül a népgazdaság tervszerű (arányos) fejlődésének gazdasági törvénye. A népgazdaságnak ezen a gazdasági törvényen alapuló tervezése a kommunizmusba való átmenet során egyre tökéletesebbé válik, és egyre inkább átfogja az egész népgazdaságot. A népgazdaság tervezésénél a vezető gazdasági szervek a szocializmusban és a kommunizmusban egyaránt az objektív gazdasági törvényekre támaszkodnak, s a marxi újratermelési elmélet alaptételeit tartják szem előtt.

Mindkét szakasz közös vonása, hogy mindenki egyformán köteles képességei szerint dolgozni. Ez az oka annak, hogy a szocializmus és a kommunizmus formulájának első része egyforma követelménnyel kezdődik: „Mindenki képességei szerint." A képességeik szerint dolgozó embereknek joguk van az anyagi és szellemi javakra, mégpedig a szocializmusban a munka mennyisége és minősége szerint, a kommunizmusban pedig szükségleteik szerint.

A kommunizmus mindkét szakaszának közös jellemvonása, hogy az egységes kommunista ideológia, a tudományos, marxi-lenini világnézet az uralkodó. A kommunista ideológia már a szocializmus idején az egész nép ideológiájává vált. A szocializmusban azonban az emberek tudatában még vannak kapitalista csökevények, a társadalom még nem szabadult meg a burzsoá ideológia maradványaitól. A kommunizmus építése során és a tömegek kommunista nevelése útján teljesen eltűnnek a kapitalista csökevények az emberek tudatából.

[3] *Lenin.* Válogatott művek. 2. köt. Szikra 1954. 233. old.

Ezek röviden a szocializmus és a kommunizmus közös vonásai. Mi a különbség e két szakasz között?

A kommunizmust a szocializmustól nem a termelési mód és nem is a termelési viszonyok típusa, hanem a fejlődés foka, az új társadalom érettségének, s főként gazdasági érettségének foka különbözteti meg. A társadalmi termelésnek a szocializmusban elért színvonala nyújt először a világtörténelemben lehetőséget a nagy népjogok — a munkához, a pihenéshez és a művelődéshez való jog — megvalósulására. A termelés színvonala azonban a szocializmusban még nem biztosítja az anyagi javak teljes bőségét, s a társadalom kénytelen az anyagi javakat a végzett munka, s nem a szükségletek szerint elosztani.

A szocializmus és a kommunizmus közötti különbséget a társadalmi termelőerők fejlettségének színvonalában mutatkozó különbség határozza meg. A szocializmus a kapitalizmusban elért technikai színvonal alapján indul el a fejlődés útján. A szocializmusban kell létrehozni azt a minőségileg új, magasfokú technikát, amely csak a kommunizmusban fejlődik ki teljes terjedelmében és sokoldalúságában. Ennek a technikának megkülönböztető vonásai: az ipari termelés komplex-gépesítése és automatizálása, vegyi eljárások alkalmazása a népgazdaságban, az egész ország villamosítása, valamint az új energiafajták — például az atomenergia — kihasználása stb. A kommunizmus technikai bázisa, az emberek sokoldalú fizikai és szellemi fejlettségével párosulva, a munka termelékenységének olyan fokát teszi elérhetővé, amely biztosítja a fogyasztási javak bőségét.

A szocialista termelési viszonyok érettségének fokát illetően a szocializmus és a kommunizmus közötti különbség a következőkben áll. A szocialista társadalomban a társadalmi tulajdonnak két formája van: az állami (össznépi) tulajdon és a szövetkezeti-kolhoztulajdon. E két tulajdonforma szükségszerű létrejöttének oka az, hogy a magántulajdon két formája — a kapitalista és a kisparaszti tulajdon — forradalmi átalakítása különböző úton és módon megy végbe. Az állami szocialista tulajdon először a tőkések kisajátításának eredményeként jött létre, a szövetkezeti-kolhoztulajdon pedig a dolgozó parasztságnak a kolhozokban történt önkéntes egyesülése útján. A társadalmi tulajdon két formája a szocializmusban az árutermelés sajátos típusát eredményezi, amely pénzgazdálkodással és az értéktörvénynek bizonyos korlátok közé szorított érvényesülésével jár. A szocialista társadalom fejlődése folyamán a társadalmi

tulajdon mindkét formája a termelőerők fejlődése alapján és annak megfelelően fejlődik. Ez készíti elő a kommunizmusba, a gazdasági viszonyok magasabbfokú egységébe való átmenetet, amelynek során a szövetkezeti-kolhoztulajdon össznépi tulajdonná válik. A mindent átfogó szocialista össznépi tulajdonra való áttérés a jövőben a pénzgazdálkodással járó áruforgalom fokozatos eltűnésére és az értéktörvény megszűnésére vezet.

„A kommunista társadalom második fokán a termékek előállítására fordított munka mennyiségét nem kerülő úton, nem az érték és az értékformák közvetítésével fogják mérni, amint ez az árutermelés idején történik, hanem egyenesen és közvetlenül — a termékek előállítására fordított idő mennyiségével, órák számával. Ami pedig a munkaelosztást illeti, a termelési ágak közötti munkaelosztást nem az értéktörvény fogja szabályozni, amely addigra érvényét veszti, hanem a társadalom termékszükségletének növekedése. Olyan társadalom lesz ez, amelyben a termelést a társadalom szükségletei fogják szabályozni, a társadalom szükségleteinek nyilvántartása pedig elsőrendű jelentőségre tesz szert a tervező szervek szempontjából"[4].

A társadalmi tulajdon két formájának létezésével függ össze az, hogy a szocializmusban két osztály van: a munkásosztály és a parasztság. A szocializmusban még lényeges különbség van a város és a falu között. Itt az értelmiség külön társadalmi réteg, ami a fizikai és a szellemi munka közötti lényeges különbséggel függ össze. A kommunizmusban, amikor létrejön az egységes össznépi tulajdon, amikor megszűnnek a munkamegosztás régi formái, és megszűnnek a lényeges különbségek a szellemi és a fizikai munkások között, akkor teljesen el fognak tűnni a különbségek a munkásosztály és a parasztság között, e két osztály és az értelmiség között.

A szocializmusban a termelőerők és a nekik megfelelő termelési viszonyok színvonalával szorosan összefügg a végzett munka szerinti elosztás két formája: az állami vállalatoknál az elosztás munkabér formájában, a kolhozokban pedig a munkaegységekre eső jövedelem formájában történik. A kommunizmusban, ahol egységes össznépi tulajdon lesz, és az osztálykülönbségek eltűnnek, az elosztás szükségletek szerint fog történni.

[4] *Sztálin.* A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban. Szikra 1953. 24—25. old.

A kommunizmus tehát feltételezi a termelési viszonyok összességének magasabb fejlődési fokát.

A kapitalizmushoz képest a szocializmusban ugrásszerűen fejlődik a kultúra, emelkedik az egész nép kulturális színvonala. A szocialista Szovjetunióban mindenütt bevezették a kötelező hétosztályos ingyenes oktatást, és fokozatosan bevezetik a tízosztályos oktatást. A kommunizmus jellemzői: a népművelés és a kultúra további növekedése, a gazdaságban és az emberek tudatában fennmaradt kapitalista csökevények megsemmisítése, a fizikai és a szellemi munka közötti lényeges különbség leküzdése, az összes dolgozók kulturális és technikai színvonalának a mérnökök, technikusok és agronómusok színvonalára való emelése, az emberek szellemi és fizikai képességeinek mindenoldalú fejlesztése.

Azokat a sajátosságokat, melyek a kommunizmust a szocializmustól megkülönböztetik, összefoglalóan kifejezi a kommunista társadalom fő elve, mely szerint: „mindenki képességei szerint, mindenkinek szükségletei szerint". Ennek az elvnek a megvalósítása összefügg azzal, hogy a munka elsőrendű életszükségletté válik, ami a kommunizmus felső fokának egyik fő ismérve. Az elosztás kommunista elvének semmi köze sincs ahhoz az anarchista, kispolgári elképzeléshez, hogy a kommunizmusban az emberek függetlenül attól, hogy dolgoznak-e vagy sem, szükségleteik szerint fognak részesülni a javakban. Mint minden társadalom, a kommunizmus is a munkán alapszik. A kommunizmusban a munka az emberek elsőrendű életszükségletévé, szokásává válik. Az emberek képességeik szerint fognak dolgozni, és a termelékenység magas fokán álló munkájukért a fejlett kultúrájú ember szükségletei szerint fognak részesülni a javakból.

Az anyagi javak szükségletek szerinti elosztására vonatkozó kommunista elvnek semmi köze sincs sem a kispolgári egyenlősdi nézetekhez, sem a társadalom tagjai szükségleteinek és ízlésének egyenlősítésére vonatkozó követeléshez. A marxizmus-leninizmus klasszikusai rámutattak, a szocializmus építésének tapasztalatai pedig igazolták, hogy az emberek ízlése és szükségletei nem lehetnek egyformák. A szocializmus és a kommunizmus megszünteti az osztályegyenlőtlenséget, a vagyonosok és a vagyontalanok közötti egyenlőtlenséget, de nem jelenti a szükségletek és az ízlés egyenlőségét, és nem jelent egyenlősdit az anyagi javak elosztásában sem. A kommunizmusban a társadalom minden tagjának igénye és ízlése magas színvonalra emelkedik.

A szocializmusban elért egyenlőség abban nyilvánul meg, hogy minden dolgozó egyenlően megszabadult a kizsákmányolástól, hogy egyenlően köteles mindenki képességei szerint dolgozni, hogy minden dolgozónak egyenlő joga van ahhoz, hogy — nemre, korra és nemzetiségre való tekintet nélkül — végzett munkája szerint részesüljön a javakból.

A szocializmusban elért ily értelmű egyenlőség mellett még elkerülhetetlenül fennmaradnak bizonyos tényleges különbségek az emberek anyagi ellátottságában. „Marx szétzúzza Lassalle kispolgári, homályos szólamait az «egyenlőségről» és «igazságról» *általában* — írta Lenin —, és megmutatja, *hogyan fejlődik* majd a kommunista társadalom, amely *kénytelen* eleinte *csak* azt az «igazságtalanságot» megszüntetni, hogy a termelési eszközök egyes személyek birtokában vannak, és amely *nem képes* egy csapásra megszüntetni azt a további igazságtalanságot is, hogy a fogyasztási cikkek elosztása «a munka szerint» (nem pedig szükségletek szerint) történik"[5]. A szocializmusból a kommunizmusba való átmenet felszámolja a gazdasági egyenlőtlenségnek ezt az utolsó maradványát.

2. A szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet

Az átmenet a szocializmusból a kommunizmusba forradalmi robbanás nélkül, fokozatosan megy végbe. Ennek az a magyarázata, hogy ez az átmenet egy és ugyanazon társadalmi alakulaton belül, egy és ugyanazon termelési mód alapján megy végbe, amikor kizsákmányoló osztályok már nincsenek. A termelési eszközök társadalmi tulajdonából, s a Kommunista Párt és a szocialista állam helyes, tudományosan megalapozott politikájából következik, hogy a termelőerők és a termelési viszonyok között felmerülő ellentmondások a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet viszonyai közt nem válnak ellentétté, társadalmi konfliktussá, hanem idejében, szervezetten és tervszerűen megoldást nyernek. A Kommunista Párt és a szocialista állam — mint az egész nép érdekeit kifejező, politikai felépítmény, amely a szocialista alap előnyeire, továbbá a szocializmus objektív gazdasági törvényeire támaszkodik — irányító munkájával biztosítja a társadalom tervszerű előrehaladását a kommunizmus felé. A munkásosztálynak, a parasztságnak és az

[5] *Lenin* Művei. 25. köt. Szikra 1952. 500. old.

értelmiségnek egyaránt létérdeke a kommunizmus építésének sikere, s ez az érdekközösség leküzd minden akadályt a nagy célhoz vezető úton.

A kommunizmusba való átmenet során a gazdasági építésnek, a kulturális felemelkedésnek, az egész társadalom kommunista átnevelésének rendkívül bonyolult és nehéz feladatait kell megoldani. Ez az átmenet az egymással szorosan összefüggő gazdasági, kulturális és nevelési feladatok fokozatos megoldása útján valósítható meg. Eközben nem szabad könnyelműen előrerohanni, a gazdasági élet magasabb formáira nem szabad áttérni addig, amíg meg nem teremtettük a szükséges előfeltételeket.

A szocializmusból a kommunizmusba való átmenet fokozatossága nem zárja ki, sőt szükségessé teszi a gyökeres változásokat, a minőségi ugrásokat az átmenet során. A szocializmus gazdaságából a kommunizmus gazdaságába való átmenet, a szocializmus formulájáról a kommunizmus formulájára való áttérés világtörténelmi jelentőségű minőségi ugrást fog jelenteni a szocialista társadalom fejlődésében.

A termelési mód a társadalom fejlődésének fő és meghatározó ereje. A történelmi materializmusnak ez az alaptétele teljes mértékben vonatkozik a szocialista társadalomra is. Csak a termelőerőknek és a nekik megfelelő szocialista termelési viszonyoknak hatalmas fejlődése biztosíthatja az átmenetet a szocializmusból a kommunizmusba. A fenti egyetemes érvényű gazdasági törvénynek a szocializmus viszonyai között megnyilvánuló sajátosságait a szocialista gazdaság jellege, a szocializmus gazdasági alaptörvényének követelményei határozzák meg. A szocializmus e követelményekkel teljes összhangban biztosítja a termelés mindenirányú fejlődését, a népgazdaság valamennyi ágának harmonikus növekedését az egész társadalom szükségleteinek maximális kielégítése céljából.

A kommunizmusba való átmenet legfőbb feltétele a társadalom megfelelő anyagi-technikai bázisának megteremtése — a termelőerők további mindenirányú fejlesztése, az egész társadalmi termelésnek, elsősorban a termelési eszközök termelésének növelése útján. A kommunizmus anyagi-technikai bázisa — a nagyüzemi szocialista termelés az iparban és a mezőgazdaságban, ami az egész ország villamosításán, az összes munkafolyamatok komplex-gépesítésén, a termelési folyamatok nagyfokú automatizálásán és a vegyi eljárások alkalmazásán alapszik.

Az egész társadalmi termelés növelésének alapvető feltétele a termelési eszközök, és elsősorban a munkaszerszámok terme-

lésének növelése. A termelési eszközök termelésének elsősorban való növelésére mindenekelőtt azért van szükség, hogy a legkorszerűbb berendezéssel láthassuk el a termelési eszközöket gyártó üzemeket. A szocializmusban szakadatlanul folyik a gépgyárak berendezésének felújítása. A szovjet gépgyárakban sok automatikus gépsor van üzemben. Emellett a nehézipar elsősorban való növelése révén folyamatosan új gépekkel lehet ellátni a többi iparágakat, úgyszintén a közlekedést és a mezőgazdaságot. Éppen a termelési eszközök termelésének elsősorban való növelése biztosítja a népgazdaság technikai haladását, teremti meg a kommunizmus anyagi-technikai bázisát.

„*A kommunizmus — szovjethatalom plusz az egész ország villamosítása*", ez a zseniális lenini formula meghatározta a kommunizmus anyagi-technikai bázisának megteremtésében követendő fő irányvonalat. Ez a formula rámutat arra, hogy csak a munkás-paraszt hatalom, csak a szocialista rend teszi lehetővé az egész ország villamosítását. Leszögezi ez a formula azt is, hogy az egész ország villamosítása a technikai haladás alapja, a kommunista termelés energetikai bázisa. Az egész ország villamosítása megköveteli, hogy emelkedjék a dolgozók kulturális és technikai színvonala, nemcsak a városban, hanem a falun is. „A villamosítás a szovjet rendszer talaján végleges győzelemre juttatja a kommunizmus alapjait országunkban, a művelt élet alapjait . . ."[6] — írta Lenin.

A kapitalizmus nem hozhat létre országos méretekben észszerűen felépített, teljesen átfogó villamosítási rendszert. Csak a szocializmusban, ahol a termelési eszközök társadalmi tulajdonban vannak, terjed ki a villamosítás országos méretekben a népgazdaság valamennyi ágára, hatol be mind mélyebben az összes termelési folyamatokba.

A kommunizmus építési feladatainak megfelelően a szocialista állam az energetikai bázist olyan mértékben növeli, hogy a villamosenergia termelése meghaladja a népgazdaság egészének növekedési ütemét. A szovjethatalom fennállása óta — 1917-től 1953-ig — a Szovjetunió egész ipari termelése 40-szeresére, villamosenergia termelése 70-szeresére növekedett. Az energetikai bázis gyors növekedésének fontos szerepe volt abban, hogy létrejött az a hatalmas, elsőrendű szovjet ipar, mely a kommunizmus sikeres építésének alapja. A kommunizmushoz vezető úton a villamosságot még nagyobb energia fogja erősíteni —

[6] *Lenin* Művei. 30. köt. Szikra 1953. 369. old.

az atomenergia. A Szovjetunió sokat fáradozik azon, hogy az atomenergiát békés célokra, az iparfejlesztés érdekében használja fel.

A termelési eszközök termelésének elsősorban való növelése a kommunizmus anyagi-technikai bázisa megteremtésének feltétele, az egész társadalmi termelés növelésének az alapja. A szovjet nép valóra váltotta Lenin útmutatását: emelte a nehézipari termelés részarányát az ipari termelés összmennyiségében. Míg 1924—1925-ben a termelési eszközök részaránya a Szovjetunió egész ipari termelésében 34% volt, addig a második ötéves terv végén, 1937-ben ez az arány már 58%-ra, 1953-ban pedig körülbelül 70%-ra emelkedett.

A termelési eszközök termelésének elsődleges növelése alapján gyors ütemben halad az egész népgazdaság technikai fejlődése. A Kommunista Párt és a szovjet kormány a technika fejlesztésére irányuló politikájában tántoríthatatlanul valóra váltja Lenin tanítását — mindenütt rátér a gépi technika alkalmazására. A Szovjetunióban megtörtént a szénbányászat számos fontos munkafolyamatának gépesítése, s napirendre került ezen iparág összes termelési folyamatainak komplex-gépesítése. Már 1951-ben a nyersvas 95%-át olyan kohókban olvasztották, amelyek automatikusan szabályozták a befujtatott levegő hőfokát. Különösen nagymértékben alkalmazzák az automatizálást és a távvezérlést a villamos erőművekben. 1952-ben a vízierőművek több mint 90%-ában az aggregátok automatikus vezérléssel működtek. A Szovjetunióban létesített és létesítendő automatikusan működő üzemek a kommunizmus technikájának mintaképei.

Eredményesen halad a Szovjetunió mezőgazdaságának gépesítése. 1953-ban a gép- és traktorállomások végezték el a kolhozokban a legfontosabb mezei munkák több mint 80%-át. A mezőgazdaságnak korszerű gépekkel való további ellátása az összes munkafolyamatok komplex-gépesítését biztosítja.

A szocializmus építésének éveiben a Szovjetuniónak nem volt meg a lehetősége arra, hogy egyenlő gyors ütemben fejlessze a népgazdaság valamennyi ágát. Ahhoz, hogy a szocializmust egy technikailag elmaradott országban, ellenséges kapitalista környezetben fel lehessen építeni, a lehető legnagyobb mértékben kellett fejleszteni a nehézipart. Ennek az egyedül helyes politikának a megvalósítása tette lehetővé a szocializmus sikeres felépítését és a szocialista társadalom győzedelmes védelmének biztosítását. Az ország iparosítási politikájának következetes

végrehajtása eredményeképpen a Szovjetunióban a termelési eszközök termelése egészében véve 28 év alatt (1925-től 1953-ig) körülbelül 55-szörösére, a közszükségleti cikkek termelése közel 12-szeresére növekedett.

A nehézipar — a szocialista gazdaság alapja — most már olyan fejlettséget ért el, hogy a Kommunista Párt és a szovjet kormány a kommunizmus építésének jelenlegi szakaszában új országos feladatot tűzhetett napirendre: a közszükségleti cikkek termelésének emelését a nehézipar további fokozott fejlesztése alapján.

A közszükségleti cikkek termelésének fellendítése érdekében mindenekelőtt fel kell számolni a mezőgazdaság elmaradottságát. „... A mezőgazdaság fellendítése nélkül nem lehet sikeresen megoldani a kommunista építés feladatait. A kommunista társadalom nem épülhet fel gabona, hús, tej, vaj, zöldség-, főzelékfélék és más mezőgazdasági termékek bősége nélkül"[7]. Az SZKP Központi Bizottsága a mezőgazdaság fejlesztésére részletes programot dolgozott ki azzal a célkitűzéssel, hogy a lakosságnak élelmiszerrel és az iparnak nyersanyaggal való ellátását biztosítsa.

A szovjet szocialista gazdaság jelenlegi fejlődési szakaszának sajátossága az, hogy most már minden lehetőség megvan arra, hogy a nehéziparnak, a népgazdaság legfontosabb ágának szakadatlan növelése mellett gyors ütemben fejlesszük a mezőgazdaságot, a könnyűipart és az élelmiszeripart.

A kapitalista társadalomtól eltérően, ahol a bővített újratermelés menetét pusztító válságok szakítják meg és teszik ciklikussá, a szocialista társadalomban a bővített újratermelés szakadatlan folyamat. A kapitalisták a termelést a maximális profit megszerzése céljából fejlesztik, de ennek szükségszerű következménye az, hogy a termelés elszakad a fogyasztástól, a néptömegek fogyasztása minimumra csökken. A szocializmusban és a kommunizmusban, a szocializmus gazdasági alaptörvényének s a szocialista népgazdaság tervszerű fejlődése törvényének megfelelően, a termelési eszközök és a közszükségleti cikkek termelésének növekedése közötti összhang biztosítva van, s a dolgozók jóléte folytonosan emelkedik. A szocialista gazdasági rendszer körülményei között a tömegek szükségleteinek növekedése mindig meghaladja a termelés növekedését, és

[7] *N. Sz. Hruscsov.* A Szovjetunió mezőgazdaságának továbbfejlesztését szolgáló intézkedésekről. Az SZKP és a szovjet kormány a bőség megteremtéséért. Szikra 1954. 121. old.

előrehajtja a termelést. A szocialista társadalomnak ez az ellentmondása az egész társadalmi termelés szakadatlan növekedésének egyik legfőbb forrása.

A szocializmusban a termelés szakadatlan növekedését a szocialista termelési mód jellege biztosítja. A szocialista termelési viszonyok biztosítják a termelőerők szakadatlan fejlődését, ez pedig kifejezésre jut mind a termelési eszközök, a technika tökéletesedésében, mindpedig a dolgozók technikai kultúrájának növekedésében. A Szovjetunió munkásosztályának új nemzedéke zömében szakképzett munkás. 1940-től 1953-ig az állami munkaerőtartalékok rendszerében több mint hétmillió fiatal szakmunkást képeztek ki. Több mint kilencmillió munkást és kolhoztagot oktatnak évente az esti szakmai továbbképző tanfolyamok rendszerének különböző tagozatain. A főiskolák és a technikumok többszázezer szakembert bocsátanak ki évente.

A kommunizmus építése folyamán a közvetlenül az anyagi javak termelésében foglalkoztatott dolgozók száma állandóan növekszik, az igazgatásban és a szociális szolgáltatásokkal kapcsolatban foglalkoztatottak száma pedig viszonylag csökken. Ilymódon a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet során a társadalom termelőerői minden tekintetben fejlődnek.

A kommunizmusba való átmenet nemcsak a szocialista termelőerők további nagyarányú fejlesztését követeli meg, hanem a szocialista termelési viszonyok ennek megfelelő fejlesztését is. A szocialista termelési viszonyok teljességgel megfelelnek a jelenlegi termelőerőknek, és ezeket az erőket sikerrel fejlesztik tovább. De ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet idején nincs közöttük ellentmondás: a termelőerők a kommunizmus építése során mindig megelőzik és meg fogják előzni a termelési viszonyokat, a termelési viszonyok pedig továbbra is a termelőerők fejlődése nyomán változnak. A termelőerők továbbfejlődése a jövőben arra vezet, hogy a kolhoz-szövetkezeti tulajdon az össznépi tulajdon színvonalára emelkedik, megszűnnek a lényeges különbségek a város és a falu, a szellemi és a fizikai munka között, elmosódik a határ a munkásosztály, a parasztság és az értelmiség között, a végzett munka szerinti szocialista elosztás elve helyett életbe lép a szükséglet szerinti elosztás kommunista elve.

A kommunizmus fejlődésének dialektikájából folyik, hogy a kommunista termelési viszonyok magasabb formáira csak a

szocialista társadalom termelőerőinek és a nekik megfelelő termelési viszonyoknak mindenoldalú fejlődése alapján lehet áttérni. A szocializmus idején a termelőerők fejlődésében fontos szerepet tölt be a szocialista össznépi tulajdon és a szövetkezeti-kolhoztulajdon, a szovjet kereskedelem és a pénzforgalom, valamint a végzett munka szerinti elosztás. A Kommunista Párt politikája arra irányul, hogy a szocialista termelési viszonyokat minden vonatkozásban erősítse és fejlessze. A kommunizmus építése lehetetlen, ha az állami tulajdon erősítése és fejlesztése mellett nem erősítjük és fejlesztjük a szövetkezeti-kolhoztulajdont is. A szocialista tulajdon két formája viszont megköveteli az áruforgalmat. A szövetkezeti-kolhoztulajdont és az áruforgalmat a szovjet társadalom sikerrel használja fel, és fogja még sokáig felhasználni a szocialista gazdaság fejlesztésére. Csak a szovjet kereskedelem sokoldalú fejlesztése teremti meg az alapját annak a szerteágazó apparátusnak, amely elengedhetetlen ahhoz, hogy a jövőben a szükséglet szerinti elosztás kommunista elvére térhessünk át.

A szocialista társadalom termelőerőinek fejlődése oda vezet, hogy az egész népgazdaságban létrejön az egységes társadalmi tulajdon, ami lehetővé teszi, hogy a tervezés országos méretekben átfoghassa az összes javak termelését és elosztását. Az a folyamat, amelynek során a kolhoztulajdon a jövőben fokozatosan össznépi tulajdonba nő át, a kolhozok és kolhozparasztok érdekeivel teljes összhangban fog végbemenni. Az egységes össznépi tulajdonra való áttérés feltétele: a szocialista termelés fejlesztése a társadalmi-szocialista tulajdon mindkét formájának összekapcsolása alapján, fenntartva az össznépi tulajdonnak, a szocialista tulajdon magasabb formájának vezető szerepét.

A mezőgazdaság fellendítésében döntő szerepe van az állami gép- és traktorállomásoknak, melyek a kolhozfalu gazdasági központjaivá, s egyszersmind a kolhozparasztok között végzett pártpolitikai és kulturális-nevelő munka gócpontjaivá lettek. 1954-ben a több mint 9 000 gép- és traktorállomás az ország 94 000 kolhozát szolgálta ki. Az a körülmény, hogy a kolhozrendszer anyagi-technikai bázisát képező gép- és traktorállomások szerepe megnövekedett, nemcsak a szocialista mezőgazdaság termelőerőinek fejlődését jelenti, hanem jelenti azt is, hogy fejlődtek a szocialista termelési viszonyok, növekedett az össznépi tulajdon részaránya a mezőgazdaságban. A kolhozok termelőerőinek fejlődése sürgetően követeli a technika szüntelen tökéletesítését és megújítását, ez pedig a gép- és traktorállomá-

sok útján valósul meg. A technika szüntelen fejlődése, a műszaki képzettségű gépészek számának növekedése, a kolhozparasztok kulturális és technikai színvonalának emelkedése — a mezőgazdasági termelőerők fejlődésének ez a folyamata készíti elő a feltételeket ahhoz, hogy a jövőben létrejöhessen az egységes össznépi tulajdon.

A szocializmusból a kommunizmusba való átmenet feltételeinek előkészítéséhez elengedhetetlen, hogy következetesen megvalósítsuk a végzett munka szerinti bérezés elvét, szigorúan érvényesítsük az anyagi érdekeltség elvét. A marxizmus-leninizmus megköveteli, hogy az erkölcsi tényezőt, a szocializmust építő néptömegek lelkesedését összekapcsoljuk az anyagi érdekeltség elvével. Az olyan kísérletek, hogy csak az erkölcsi tényezőre támaszkodjunk, figyelmen kívül hagyva az anyagi érdekeltséget, idealizmusból fakadnak. A társadalmi életnek tudományos, materialista felfogása, amely a Kommunista Párt tevékenységének elméleti alapja, a termelés fejlesztése érdekében megköveteli az erkölcsi és anyagi tényezők összekapcsolását. Lenin arra tanított, hogy ne közvetlenül a lelkesedésre építsünk, hanem a nagy forradalom szülte lelkesedés segítségével a személyes érdekeltségre, a gazdasági meggondolásokra támaszkodva dolgozzunk azon, hogy a sokmilliós tömegeket a kommunizmushoz elvezessük: „másképp nem tudjuk elvezetni a kommunizmushoz az emberek tízmillióit. Ezt mondta nekünk az élet. Ezt mondta nekünk a forradalom fejlődésének objektív menete"[8].

A szocialista termelési viszonyok fejlődése a munkások és parasztok közötti osztályhatárok elmosódásához vezet. Az egységes össznépi tulajdonra való áttérés következtében egyforma lesz mindenkinek a viszonya a termelési eszközökhöz.

A kommunizmusban eltűnik a város és a falu közötti lényeges különbség. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy valaha is teljesen eltűnik mindennemű különbség az ipar és a mezőgazdaság között. Bizonyos különbség az ipar és a mezőgazdaság között fennmarad a kommunizmusban is, minthogy a népgazdaságnak ezek az ágai különböznek egymástól. Az ipartól eltérően a mezőgazdaságban elkerülhetetlen a munka idényszerűsége, mivel a mezőgazdasági munkák szakaszossága összefügg az évszakok váltakozásával. Az ipar fokozatosan áttér a termelés teljes automatizálására, ami a mezőgazdaságban teljes mértékben nem lehetséges.

[8] *Lenin* Művei. 33. köt. Szikra 1953. 41. old.

A termelés fejlődése alapján, a termelési feladatok megoldásának során és nyomán, falun és városban egyaránt megoldódnak a mindennapi élet rendezettségével, kényelmével összefüggő kérdések. Tehát a dolgozók kulturális és életmódbeli szükségletei kielégítésének előfeltétele: a termelési feladatok megoldása. Ugyanakkor a kommunista társadalom építői növekvő kulturális és mindennapi szükségleteinek maximális kielégítése elősegíti a termelési feladatok megoldását.

Az a legfőbb feltétel, mely lehetővé teszi a szocialista társadalom tagjai állandóan növekvő szükségleteinek kielégítését és a kommunizmusra való fokozatos áttérést, a munkatermelékenység fokozása. Lenin ezt így fejezte ki: „A munka termelékenységének fokozása az egyik legfontosabb feladat, mert enélkül lehetetlen a kommunizmusra való végleges áttérés"[9]. A szocializmus győzelme és a Szovjetunióban végbement kultúrforradalom törvényszerűen a munka termelékenységének fokozódására vezetett. A munka termelékenységének jelenlegi színvonala azonban nem tekinthető kielégítőnek. „Halaszthatatlan feladat — mondotta G. M. Malenkov az 1954 március 12-én tartott választási beszédében —, hogy a munka termelékenységének jelentős növeléséről való gondoskodás valóban a népgazdaság továbbfejlesztésének irányításával kapcsolatos egész gyakorlati munka középpontjába kerüljön." A Szovjetunióban számos mintaszerűen dolgozó üzem, bánya, szovhoz, gép- és traktorállomás és kolhoz van. A szovjet nép harcol a gépek maximális kihasználásáért, harcol azért, hogy napról napra újabb eredményeket érjen el a termelés szervezése, a magasszínvonalú munka terén, a társadalmi munka valamennyi lehetőségének és tartalékának kihasználása tekintetében, mind az egyes vállalatokon belül, mindpedig országos viszonylatban.

A szocialista munka termelékenységének szakadatlan és jelentős növekedése igen fontos feltétele annak, hogy a szocializmus újabb győzelmeket vívjon ki a kapitalizmussal folytatott gazdasági versenyben. A szocializmus győzelmével a Szovjetunió hatalmas ugrással jutott közelebb annak a feladatnak a megoldásához, melynek célja: gazdasági tekintetben utolérni és túlhaladni a főbb kapitalista államokat. A szocialista gazdaságnak a kapitalizmusban elképzelhetetlen, gyors fejlődési üteme lehetővé teszi, hogy a kommunizmusba való átmenet során maradéktalanul megoldjuk ezt a feladatot, s teljes győzelmet

[9] *Lenin* Művei. 29. köt. Szikra 1953. 104. old.

arassunk a két rendszer gazdasági versenyében, túlhaladjuk a legfejlettebb kapitalista országokat az egy főre eső ipari és mezőgazdasági termékek termelésében.

A szocializmusból a kommunizmusba való átmenet anyagi alapja tehát a termelőerők nagyarányú növekedése és a termelési viszonyok fejlődése. A kommunizmus építésének programjába beletartozik az egész társadalom további kulturális fejlődésének fontos feladata is. A szocialista társadalom kulturális fejlődésének két oldala van. Először, az egyén sokoldalú fejlesztése, másodszor, a kommunista öntudat olyan magas fokának elérése, amely fokon a munka mindenkinek elsőrendű életszükségletévé válik. A kommunizmus megköveteli az emberek fizikai és szellemi képességeinek sokoldalú fejlettségét. Ennek elérése végett a szocialista társadalom egyre nagyobb mértékben biztosítja a társadalom minden tagja számára olyan képzettség megszerzésének lehetőségét, amely elegendő ahhoz, hogy a társadalmi fejlődés tudatos és aktív tényezőjévé váljék. A kultúra általános fejlődése, a tömegek kommunista nevelése nagy szerepet tölt be a szocialista társadalomnak a kommunizmus felé tartó progresszív fejlődésében. A kommunizmusba való átmenethez szükséges kulturális fejlődés egyik feltétele a munkanap fokozatos csökkentése, hogy a társadalom tagjai ilymódon megkapják a sokoldalú képzettség megszerzéséhez szükséges elegendő szabadidőt.

Az antagonisztikus osztálytársadalmakban a szabadidő a kizsákmányolók kiváltsága. Különösen a kapitalista társadalomra jellemző ez, ahol — Marx szavai szerint — a kizsákmányolók szabadideje abból adódik, hogy a kizsákmányolt tömegek egész élete munkaidővé válik. A szocialista rendszerben a szabadidő minden dolgozónak közkincse. A munkaidő számos kapitalista országban — mint annak idején a cári Oroszországban is — eléri a napi 10—12 órát, a gyarmatokon pedig a 18 órát. A Szovjetunióban a munkanap 8 óra, egyes iparágakban, úgyszintén a serdülők számára még ennél is rövidebb. Minden munkás és alkalmazott évente fizetett szabadságot kap. A Szovjetunióban valósult meg az egész világon a legjobb munkavédelmi és társadalombiztosítási rendszer.

A szocialista országokban a kommunizmushoz vezető úton fokozatosan növekedni fog a dolgozók szabadideje, s lehetővé válik az egyéni képességek sokoldalú kibontakozása. A szocialista rendszerben a dolgozók szabadidejének növekedése függ az egész társadalmi termelés fejlődésétől. A technika fejlődésével

párhuzamosan a munka komplex-gépesítésének, a termelés automatizálásának, az egész ország villamosításának s a munkások és parasztok műszaki képzettségének növekedése arányában szakadatlanul emelkedni fog a munka termelékenysége, ami előfeltétele a munkanap fokozatos csökkentésének.

A szocializmusban a dolgozók szabadidejének növekedése és a munka termelékenységének fokozódása között dialektikus függőségi viszony van: a társadalom tagjai az anyagi javak termelésének fokozásával lehetővé teszik a munkaidő csökkentését és a szabadidő növelését; a szabadidő növekedése lehetővé teszi a kultúra, a tudomány és a technika vívmányainak elsajátítását, az egyéni képességek és tehetségek sokoldalú kibontakozását, ez viszont újból a munka termelékenységének fokozódásához, a társadalmi gazdagság növekedéséhez vezet, ami az egyén harmonikus fejlődésének az alapja.

Marx és Engels rámutatott arra, hogy a kommunista társadalomban a nevelés hármas irányú lesz: szellemi képzést, politechnikai oktatást és testnevelést fog nyújtani. Az ilyen nevelés biztosítja az emberek szellemi és fizikai képességeinek mindenoldalú fejlődését. A középiskolában nyújtott szellemi képzés megadja a tudomány alapismereteit, a testnevelés pedig biztosítja az emberi szervezet harmonikus fejlődését. A politechnikai oktatás célja, hogy mindenki elsajátítsa elméletileg és gyakorlatilag a korszerű termelés főbb ágainak műszaki alapismereteit.

A politechnikai oktatásnak nem az a célja, hogy a tanulókat az összes szakmákra megtanítsa, hanem az, hogy a korszerű ipar alapjainak oktatásával, a főbb termelési ágak elméletének és gyakorlatának megismertetésével olyan képzettséget nyújtson, amely nélkül a felnövekvő nemzedék mindenoldalú fejlesztése lehetetlen. A múltban, amikor a Szovjetunióban kísérleteket tettek a politechnikai oktatás bevezetésére, számos hibát követtek el. Először is, a politechnikai oktatást a kisipari foglalkozásokra korlátozták: ahelyett, hogy a gépi termelésen alapuló modern ipar alapjait tanították volna, a kézi munkán alapuló kisipar oktatásával próbálkoztak. Másodszor, ahelyett, hogy a szakképzettség elsajátításához szilárd tudományos alapismereteket nyújtottak volna a tanulóknak, azt az elvet követték, hogy tanuljanak a gyerekek „mindenből egy keveset". Ezeket a hibákat az SZKP Központi Bizottságának „Az általános és középiskolákról" 1931 szeptember 5-én hozott határozata tárta fel. Ez a határozat leszögezte, hogy minden olyan kísérlet,

amely elszakítja a politechnikai oktatást a tudományok — főként a fizika, kémia, matematika — rendszeres és szilárd elsajátításától, a legdurvább módon elferdíti a politechnikai oktatás eszméjét, és gátolja a technika elméleti alapját képező tudományok rendszeres és szilárd elsajátítását.

A politechnikai oktatás feladata az, hogy a tanulókból széles látókörű embereket neveljen, akiknek megvan a képességük arra, hogy szabadon válasszák meg foglalkozásukat. A foglalkozás szabad megválasztása azonban nem jelenti a munkamegosztás teljes megszűnését. A kommunizmusban nem a szakmák megszüntetéséről lesz szó, hanem a szakma szabad megválasztásáról. A társadalmi munkamegosztás jelenlegi formája szűnik meg, nem pedig a munkamegosztás minden formája általában. A jelenlegi munkamegosztás a fizikai és a szellemi munkások közötti lényeges különbségben, a szakmunka és a segédmunka közötti különbségben, a város és a falu közötti lényeges különbségben nyilvánul meg. A munkamegosztásnak ezek a formái el fognak tűnni, de bizonyos szakosodásban megnyilvánuló munkamegosztás a kommunizmusban is fennmarad. Helytelen lenne, ha azt hinnénk, hogy a kommunizmusban az embereknek bármely területen egyformán magas lesz a munkateljesítményük, és egyformán tökéletes a szaktudásuk. Mint Marx megjegyezte, a kommunisták nem úgy képzelik, hogy mindenki Raffaelként dolgozzon, hanem az a céljuk, hogy mindenkinek, akiben egy Raffael lakozik, akadálytalanul kibontakozhasson a tehetsége.

A Szovjetunióban a szocializmus győzelme nyomán, megszűnt a fizikai és a szellemi munka közötti ellentét. A kommunizmus útján új probléma merült fel: a szellemi munka és a fizikai munka között fennmaradt lényeges különbség megszüntetésének problémája. Ez a különbség abban nyilvánul meg, hogy a munkások és a parasztok többségének kulturális és technikai színvonala nem éri el az értelmiségiek kulturális és technikai színvonalát. Lenin előre látta, hogy az értelmiség „mindaddig külön réteg marad, amíg a kommunista társadalom fejlődésének legmagasabb fokát el nem érjük"[10]. A fizikai és a szellemi munka közti lényeges különbség fokozatosan szűnik meg a nép kulturális és technikai színvonalának emelkedése folyamán. A kommunizmusba való átmenet nem azt jelenti, hogy a szellemi dolgozók színvonala lesüllyed a nem képzett fizikai munkások

[10] *Lenin* Művei. 33. köt. Szikra 1953. 184. old.

színvonalára, hanem azt, hogy valamennyi munkás és paraszt a kommunista társadalom művelt és képzett dolgozójává válik.

A néptömegeknek a kommunizmusba való átmenethez szükséges kulturális fejlődése nem valósítható meg a lakásviszonyok gyökeres javulása, továbbá a munkások és alkalmazottak reálbérének, valamint a kolhozparasztok jövedelmének jelentős emelkedése nélkül. A Szovjetunióban óriási méretű lakásépítkezés folyik, s rendszeresen emelkedik a munkások és alkalmazottak reálbére, úgyszintén a parasztok jövedelme. A munkabérek emelkedése különböző módon megy végbe. A munkások és alkalmazottak reálbérének, valamint a parasztok jövedelmének emelkedése szempontjából nagy jelentőségű az élelmiszerek és az iparcikkek árának leszállítása. 1947 óta a Szovjetunióban évről évre rendszeresen történik árleszállítás, ami az egész nép életszínvonalát emeli. A kiskereskedelmi árak a Szovjetunióban csupán az 1947-től 1954-ig terjedő időszakban több mint felével csökkentek: 1954-ben ezek az árak csaknem 57%-kal voltak alacsonyabbak az 1947. évi áraknál. A kulturális és technikai színvonal emelkedése arányában a dolgozók növelik szakmai képzettségüket, s ennek következtében emelkedik munkabérük. A szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet idején a munkabérek közvetlen emelkedése tovább folytatódik.

A szovjet emberek növekvő szükségleteit nemcsak a szocialista munkabérezés elvei alapján nyújtott anyagi és kulturális javak útján elégítik ki. Az állam költségére, társadalmi intézmények útján elégítik ki a lakosság iskolázással, kulturális igényekkel, üdüléssel, gyógykezeléssel stb. kapcsolatos szükségleteit. A szovjet állam szociális és kulturális célokra fordított költségei jelenleg elérik az állami költségvetés kiadásainak mintegy 25%-át. Ezeket az összegeket oktatásra, szakmai továbbképzésre, a középfokú szakiskolák és a főiskolák tanulóinak ösztöndíjára, ingyenes orvosi kezelésre, a díjtalan és kedvezményes szanatóriumi és üdülői beutalásokra, gyermekintézményekre, nyugdíjra és társadalombiztosítási költségekre, a sokgyermekes és egyedülálló anyák segélyezésére stb. fordítják.

A nép életszínvonalát lemérhetjük a nemzeti jövedelem elosztásán is. A kapitalista országokban a nemzeti jövedelemnek több mint a felét a kizsákmányolók maroknyi csoportja vágja zsebre. Az Egyesült Államokban, Angliában és Franciaországban a kizsákmányoló osztályok a nemzeti jövedelemnek körülbelül háromötöd részét sajátítják ki. A kapitalista országokkal

ellentétben a szocialista társadalomban az egész nemzeti jövedelem a népé. A Szovjetunió nemzeti jövedelmének körülbelül háromnegyed részét a dolgozók személyes anyagi és kulturális szükségleteinek kielégítésére fordítják. A nemzeti jövedelem fennmaradó részét a szocialista termelés bővítésére és egyéb társadalmi szükségletekre használják fel, tehát végső soron szintén azoknak a feltételeknek a megteremtésére fordítják, melyek lehetővé teszik a nép anyagi és kulturális színvonalának további emelkedését.

A technika haladása, a nép anyagi és kulturális színvonalának emelkedése, a tömegek kommunista öntudatának növekedése és az egyén sokoldalú fejlődése olyan feltételeket teremt, melyek alapján a munka fokozatosan elsőrendű életszükségletté válik, ami a kommunizmus egyik legfontosabb ismérve.

A kommunista munka — mondotta Lenin — önkéntes munka, „... a közösség javára megszokásból végzett, a közösség javát szolgáló munka szükségességéhez való öntudatos (szokássá vált) viszonyból fakadó munka, az egészséges szervezet szükségleteként végzett munka". A kommunista szombatok idején az élenjáró munkások voltak azok, akiknek minden pud gabonára, minden pud szénre gondjuk volt, és szívükön viselték a szovjet állam érdekeit, ma pedig, a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet idején, a szocialista haza fejlődésével és hatalmával való törődés tömeges jelenséggé, tipikus jelenséggé vált, mely az öntudatos embereknél fokozatosan szokássá válik. Erről tanúskodik a szocialista verseny formáinak és módjainak sokfélesége (a nyersanyag, az üzemanyag és a villamosenergia megtakarításáért indított mozgalom, a termelékenység fokozásáért, a termékek kiváló minőségéért, az önköltség csökkentéséért, a vállalatok jövedelmezőségének növeléséért, a gépek és berendezések jobb kihasználásáért, a magasfokú termelési kultúráért stb. indított mozgalom).

A kommunista munka — a tudomány és a technika legjobb vívmányain alapuló, teremtő, lelkesítő, örömteli munka, mely erkölcsi kielégülést ad. Ezek a vonások már bizonyos mértékben megvannak a termelés újítóinak munkájában, és megnyilvánulnak az ésszerűsítő és feltaláló mozgalomban, valamint a tudomány és a termelés képviselőinek növekvő együttműködésében. A kommunizmus építésének idején a dolgozók kommunista nevelésének egyik legfontosabb feladata annak a szemléletnek a meghonosítása, melynek tükrében a munkát mindenki elsőrendű életszükségletnek, az öröm, a teremtő lelkesedés forrásá-

nak tekinti, a társadalmi tulajdonban pedig a társadalom létének és fejlődésének csorbíthatatlan és sérthetetlen alapját látja.

Ezek a szocializmusból a kommunizmusba való átmenetnek legfontosabb gazdasági és kulturális előfeltételei és törvényszerűségei.

3. A szocialista állam a kommunizmus építésének fő eszköze

Lenin a szocialista forradalomnak általa kidolgozott elméletéből kiindulva felállította azt a tudományos tételt, hogy a két ellentétes rendszer — a szocialista és a kapitalista rendszer — többé vagy kevésbé tartós egymás mellett élése lehetséges. Ezzel kapcsolatban fejtette ki Lenin, hogy a szocialista államot, mely a szocializmus és a kommunizmus építésének legfontosabb fegyvere és az ellenséges kapitalista környezetben a szocialista köztársaság megvédésének eszköze, a lehető legnagyobb mértékben erősíteni kell. Ezeknek a lenini tételeknek továbbfejlesztésével találkozunk a Kommunista Párt határozataiban és Sztálin műveiben.

A leninizmus új elméleti tételei, amelyek kifejtik a szocialista állam sorsának alakulását a győzelmes szocializmus viszonyai között, elméletileg általánosítják az imperializmus korának új, sajátos feltételeit. Ezek eltérnek azoktól a feltételektől, melyeket Engels számításba vett, amikor arról beszélt, hogy a szocialista állam szükségszerűen elhal közvetlenül a proletariátus győzelme, a kapitalizmus megdöntése után. „Mihelyt nem lesz többé olyan társadalmi osztály, amelyet el kell nyomni, mihelyt az osztályuralommal és a termelés eddigi anarchiájában gyökerező, az egyéni létért folytatott küzdelemmel együtt az ebből fakadó összeütközések és erőszakosságok is megszűnnek, nem lesz mit elnyomni többé, ami külön elnyomó hatalmat, államot tenne szükségessé. Az első ténykedés, amelyben az állam valóban az egész társadalom képviselőjeként lép fel — a termelési eszközök birtokbavétele a társadalom nevében — egyszersmind utolsó önálló ténykedése, mint államnak. Valamely államhatalomnak társadalmi viszonyokba való beavatkozása fokozatosan minden téren fölöslegessé lesz, s azután magától megszűnik. A személyek feletti kormányzás helyébe dolgok igazgatása és termelési folyamatok vezetése lép. Az államot nem «törlik el», az *állam*

elhal"[11]. Engels tétele, mely szerint az állam közvetlenül a szocializmus győzelme után elhal, azzal a tanítással függött össze, hogy a szocializmus minden országban, vagy legalábbis a legtöbb civilizált országban egyidejűleg győz. De az állam elhalásának kérdése új megvilágításba került a szocialista forradalom lenini elméletének a fényében, mely elmélet szerint a szocializmus és a kommunizmus győzhet kezdetben csak egy vagy néhány országban is. A forradalom lenini elméletére támaszkodva, a jelenkori nemzetközi helyzet tanulmányozása és a szocializmus, illetve a kommunizmus építésének gyakorlata alapján a szovjet marxisták arra a következtetésre jutottak, hogy az ellenséges, kapitalista környezetben a győztes szocializmus országának a lehető legnagyobb mértékben erősítenie és fejlesztenie kell a szocialista államot.

A Kommunista Párt a szocialista állam sorsára vonatkozó kérdés új elméleti megoldásának szellemében egyik legfőbb feladatának tartja, hogy szakadatlanul erősítse a szocialista államot — a kommunista társadalom építésének döntő eszközét, a békés munka védelmének eszközét az ellenséges kapitalista környezet viszonyai között.

A Szovjetország ma már nincs egyedül. Európa és Ázsia jó néhány országa a Szovjetunió nyomán ugyancsak a szocializmus építésének zászlaja alatt halad. A Szovjetunió vezette szocialista tábor ma már az emberiség egyharmadát öleli fel. A szocialista tábor hatalmas és legyőzhetetlen erő. Legyőzhetetlenségét a szilárd és hatalmas szovjet szocialista állam és a népi demokratikus országok erősödő államai biztosítják.

A kommunizmus építése a társadalmi élet minden területének legmélyrehatóbb átalakítását jelenti, s a társadalom objektív fejlődéstörvényeinek felismerése alapján folyik. A párt és a szocialista állam a kommunizmus építésében a történelmi materializmus tanítására támaszkodik, mely szerint a néptömegeknek döntő szerepük van a történelemben, tehát a népnek döntő szerepe van a kommunizmus építésében.

A szovjet nép a történelemben az első, amely a társadalom legmagasabb típusát — a kommunizmust építi. A kommunizmus építése megköveteli a nép kommunista öntudatát, megköveteli, hogy a nép megértse a kommunizmus nagy ügyét. A kommunizmus építéséhez fegyelemre, kitartásra, szilárdságra, lelkesedésre van szükség. A szovjet népben ezek a nemes tulajdonságok

[11] *Engels*. Anti-Dühring. Szikra 1950. 289—290. old.

a Kommunista Párt vezetésével a forradalmi harcban fejlődtek ki, és az új társadalom építése folyamán a szocialista állam nevelő és szervező tevékenysége nyomán fokozódtak. A szocialista rend a tömegeket olyan teremtő aktivitásra és öntevékenységre ösztönzi a társadalmi élet minden területén, amilyenre azelőtt nem volt példa. A szovjet állam és a Kommunista Párt a nép alkotó tevékenységét a szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet gazdasági, politikai és kulturális feladatainak megoldására szervezi és irányítja.

A munka magasfokú termelékenysége a szocialista termelés minden ágában — ez a fő gazdasági feltétele annak, hogy az új társadalmi rend végleges győzelmet arathasson a kapitalizmus felett az egész világon. A szocialista munka termelékenységének fokozása nélkül megvalósíthatatlan a szovjet nép jólétének további gyors és állandó emelkedése. E feladat megoldásának elengedhetetlen feltétele a munka és fogyasztás mértékének rendszeres és szigorú nyilvántartása és ellenőrzése.

„Addig — mondotta Lenin — amíg a kommunizmus «felsőbb» foka be nem következik, a szocialisták azt követelik, hogy a társadalom és az *állam* a *legszigorúbban* ellenőrizze a munka mértékét és a fogyasztás mértékét... Nyilvántartás és ellenőrzés — ez a *legfontosabb*, ami a kommunista társadalom *első fokának* «elindításához», helyes működéséhez kell." Ezt a feladatot, mely a szocializmus alapelvéből következik, a szocialista állam gazdasági-szervezői és kulturális-nevelő funkciója útján oldja meg. A munka szerinti elosztás szocialista elve nem valósítható meg az állami kényszer bizonyos elemei nélkül. „Az is a kényszer formája, hogy «aki nem dolgozik, ne is egyék»" — írta Lenin.

A szovjet állam következetesen érvényesíti a szocializmus alapelvét: „Mindenkitől képességei szerint, mindenkinek munkája szerint." A teljesített munka szerinti bérezés szocialista elve olyan helyzetet teremt, melyben a dolgozónak közvetlen anyagi érdeke fűződik a munka eredményeihez. Ez az elv tehát elősegíti a munka termelékenységének fokozódását, és ezáltal biztosítja a kommunizmusba való átmenet gazdasági feltételeit. A szocializmus alapelvének gyakorlati megvalósítása egyúttal elősegíti a dolgozók nevelését a munkához való kommunista viszony szellemében, ami létrehozza a feltételeket ahhoz, hogy a munka a társadalom valamennyi tagja számára elsőrendű életszükségletté váljék. Csak ha a munka a társadalom minden tagja számára öröm és gyönyörűség lesz, ha elsőrendű életszük-

ségletté válik, csak akkor szűnhet meg a munka és a fogyasztás mértékének szigorú ellenőrzése.

A szovjet állam megteremti a kommunizmus építésének politikai feltételeit, szakadatlanul fejleszti a nép erkölcsi-politikai egységét, erősíti a munkás-paraszt szövetséget és a népek barátságát — a szocialista rend megingathatatlan létalapját —, minden tekintetben fejleszti a szovjet demokráciát, és mind nagyobb mértékben mozgósítja a néptömegeket arra, hogy napról napra tevékenyen részt vegyenek az ország igazgatásában.

A milliós tömegek teremtő kezdeményezésének kifejlesztésében, politikai és termelési aktivitásuk fokozásában nagy szerepe van a szovjet államapparátusnak. A szocialista államapparátus a legdemokratikusabb államapparátus, melynek legfőbb sajátossága a néptömegekkel való szoros kapcsolata, a tömegek létfontosságú szükségleteiről való gondoskodás, az eleven, operatív tömegmunka, amelynek során az állam a tömegeket a kommunizmus építésére irányuló feladatok megoldására szervezi.

Lenin arra tanította a pártot, hogy következetesen tökéletesítse az államapparátust, tegye minél gazdaságosabbá, olcsóbbá, harcoljon a bürokratizmus minden megnyilvánulása ellen, mert a bürokratizmus a tömegektől való elszakadást, a tömegek érdekeivel és igényeivel való nemtörődést jelenti, ami összeegyeztethetetlen a szocialista állam természetével és a kommunizmus építését szolgáló növekvő feladatokkal.

A szovjet államapparátust, a kommunizmus építésének legfontosabb eszközét csakis úgy tökéletesíthetjük, ha minden tekintetben támogatjuk és ösztönözzük a tömegek kezdeményezését, s kiirtjuk a vezetés formális, papirosízű, bürokratikus módszereit. Lenini módon vezetni azt jelenti, hogy megvalósítjuk a demokratikus centralizmus elveit, az országos ügyek egységes irányítását párosítjuk a széleskörű helyi öntevékenységgel, az irányítás kollektivitását összehangoljuk a gyakorlati munka egyszemélyi vezetésével. Az államapparátus ilyen munkastílusa lehetővé teszi, hogy akár a nagy, akár a kis ügyek megoldása során összekapcsoljuk a szigorú centralizálást a funkcionáriusok teremtő kezdeményezésének széleskörű kifejlesztésével. A Kommunista Párt és a szovjet kormány a szovjet államapparátus tökéletesítése során nagy figyelmet fordít a káderek kiválasztására és a végrehajtás ellenőrzésére, ami a szervezési munka egyik legfontosabb része. A Kommunista Párt és a szocia-

lista állam a káderekét a rájuk bízott ügy iránti magasfokú felelősségérzet és a nép iránti kötelességtudat szellemében neveli.

A Kommunista Párt és a szovjet állam fáradhatatlanul gondoskodik a tömegek politikai és kulturális színvonalának emeléséről, a munkásokat, a parasztokat és az értelmiséget következetesen a szovjet hazafiság, a népek barátsága és a nemzetköziség szellemében, a társadalmi tulajdon és a szocialista munka kommunista megbecsülésének szellemében, a kommunista eszmeiség és a forradalmi éberség szellemében neveli.

A kommunizmust a Szovjetunió kedvezőbb nemzetközi feltételek mellett építi, mint annakidején a szocializmust. De a kommunizmus építésének is megvannak a maga nehézségei. Ezek a nehézségek nemcsak azokból az óriási feladatokból adódnak, melyek a társadalom nagyszabású gazdasági és kulturális fejlesztésével járnak, hanem a kapitalista környezet következményei is, amely minden elképzelhető eszközzel és módon a szocialista tábor országainak gyengítésére törekszik. Ezért a Kommunista Párt arra tanítja a szovjet polgárokat, hogy legyenek mindig résen, óvják, mint a szemük fényét a szocialista állam védelmi képességét, és szüntelenül tökéletesítsék az ország fegyveres erőit.

Az imperialista táborban fokozódnak a gazdasági és politikai ellentétek, élesedik a kapitalizmus általános válsága, érik az új gazdasági válság, növekszik a tömegnyomor, a munkanélküliség. A hatalmas és mind jobban erősödő szocialista tábor, a szocialista táborhoz tartozó országok közötti kölcsönös gazdasági, műszaki és kulturális segítség megkönnyíti és meggyorsítja a szocializmus építését a népi demokratikus országokban és a kommunizmus építését a Szovjetunióban, fokozza a szocialista tábor országainak védelmi képességét.

A szocializmus és a kommunizmus sikeres építésének legfőbb feltétele a béke. Ezért a szovjet államnak és a népi demokratikus államoknak az ország katonai védelmére irányuló funkciója egyszersmind a kommunizmus építésének ügyét szolgálja a Szovjetunióban, s a szocializmus építését a népi demokratikus országokban. A Kommunista Párt vezette szocialista állam, külpolitikája segítségével meghiúsította és meghiúsítja az imperialista háborús gyújtogatók szándékait, s arra törekszik, hogy szilárd és tartós békét biztosítson az egész világon.

A szovjet állam egyik legfontosabb feladata, hogy megszilárdítsa a szocialista ország nemzetközi kapcsolatait a szocia-

lista tábor minden országával és valamennyi ország dolgozóival. Ebben jut kifejezésre a szocialista állam nemzetközi jellege.

A kommunizmusnak a Szovjetunióban végbemenő építése világtörténelmi jelentőségű, elősegíti a felszabadító mozgalom fejlődését az egész világon, és a gyakorlatban mutatja be a társadalmi élet új, magasabb formái létrehozásának tapasztalatilag feltárt és kipróbált útjait.

Lenin rámutatott arra, hogy a szovjet állam sikeres gazdasági politikája az a fő és állandóan ható tényező, amely elősegíti a forradalmi felszabadító harc fejlődését valamennyi országban. „Erre a térre tevődött át a harc világméretekben. Ha megoldjuk ezt a feladatot, akkor nemzetközi méretekben biztosan és véglegesen győztünk. Ezért a gazdasági építőmunka kérdései számunkra rendkívül nagy jelentőségre tesznek szert"[12].

Napjainkban óriási nemzetközi jelentőségük van azoknak a gazdasági intézkedéseknek, amelyeket a Kommunista Párt és a szovjet kormány — a nehézipar további fokozott fejlesztése mellett—a közszükségleti cikkek termelésének növelése érdekében foganatosított. Hasonló intézkedéseket hajtanak végre a szocialista tábor többi országaiban is. A reakciós burzsoá sajtó a szocialista tábor országainak a népjólét emelkedésére irányuló intézkedéseit „gazdasági bombának" tekinti és ezzel elárulja, hogy a burzsoázia mennyire retteg azoktól az előnyöktől, melyek a szocialista gazdasági rendszert a kapitalista rendszerrel szemben jellemzik. A *New York Herald Tribune* 1954 április 11-i számában a következő beismerést olvassuk:

„Amíg mi — írja ez a burzsoá lap — az «elmaradott oroszokról» szóló elcsépelt legendával áltatjuk magunkat, az óriási szovjethatalom gazdasági erejét sokkal gyorsabban fejleszti, mint Nyugat-Európa ... A súlypontot most a közszükségleti cikkekre helyezték át. Akár hiszik, akár nem, de ez valószínűleg a XX. század második felének legaggasztóbb eseménye. Szomorú, de vitathatatlan tény (szomorú az imperialisták számára. — *Szerk.*), hogy a háború befejezése óta a Szovjetunióban óriási ipari és technikai haladás figyelhető meg ..."

A kommunizmus építésének békés sikerei a Szovjetunióban és a szocializmus építésének hasonló sikerei a népi demokratikus országokban minden bombánál erősebb hatásúak, mert az egész világ egyszerű emberei előtt szemmel láthatóan megmutatják a szocialista rendszer fölényét a kapitalista rendszerrel szemben, és

[12] *Lenin* Művei. 32. köt. Szikra 1953. 470. old.

ilymódon arra serkentik a néptömegeket, hogy harcoljanak a békéért, a demokráciáért és a szocializmusért.

A kapitalizmus kora lehanyatlott. Mély belső ellentmondások marcangolják, pusztító háborúkat, válságokat, munkanélküliséget, nyomort szül és a néptömegek elnyomása kíséri. A szocializmus és a kommunizmus — béke, jólét és boldogság az egész emberiség számára. A jövő a kommunizmusé.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

A szocializmus és a kommunizmus az új, kommunista társadalmi-gazdasági alakulat fejlődésének két egymást követő szakasza.

A szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet feltételei: megfelelő anyagi-technikai bázis megteremtése, a társadalmi termelőerők magasfokú fejlettsége, a munka termelékenységének jelentős emelése, a szocialista termelési viszonyok továbbfejlesztése, az egész társadalom kultúrájának nagyarányú fejlesztése, a néptömegek kommunista nevelése. A szocializmusból a kommunizmusba való átmenet megköveteli, hogy következetesen és szívósan harcoljunk a gazdaságban és az emberek tudatában fennmaradt kapitalista csökevények leküzdéséért, s olyan szellemben neveljük az embereket, hogy általánossá váljék a munkához mint elsőrendű életszükséglethez való kommunista viszony, hogy a társadalmi tulajdonban mindenki az egész nép boldogulásának és jólétének forrását lássa és becsülje, hogy a társadalom minden tagját a kommunizmus ügyének önzetlen szolgálata, a szocialista haza iránti határtalan szeretet, a nemzetköziség és a kollektivizmus eszméje hassa át.

A kommunizmus építésének fő eszköze a Kommunista Párt vezette szocialista állam. A Kommunista Párt és a szocialista állam a marxi-lenini elmélet, a történelmi materializmus elmélete alapján hozzásegíti a dolgozókat, hogy a társadalom fejlődéstörvényeit az egész nép érdekében, a kommunizmus győzelme érdekében használják fel.

NÉVMUTATÓ

Alekszandr Nyevszkij (1220—1263) — orosz hadvezér. — 360

Ammon, Otto (1842—1916) — reakciós német antropológus és szociológus. — 42

Angell, Robert Cooley (1899—) — reakciós amerikai szociológus. — 48

Aquinói Tamás (1226—1274) — középkori olasz skolasztikus. — 493

Arisztonikosz (? — i. e. 129) — az i. e. II. századi kis-ázsiai rabszolgafelkelés vezére. — 168

Arisztotelész (i. e. 384—322) — görög filozófus, aki elsőként vizsgálta a dialektikus gondolkodás formáit; enciklopédikus tudós. — 25, 91, 399—400

Augustus, Cajus Julius Caesar Octavianus (i. e. 63 — i. sz. 14) — az első római császár. — 370

Bacon, Francis (1561—1626) — angol filozófus; „az angol materializmus igazi ősapja". — 55

Balzac, Honoré (1799—1850) — francia realista regényíró. — 447, 498

Bauer, Bruno (1809—1882) — német író, baloldali hegelista. —349, 354

Bauer, Otto (1882—1938) — az osztrák szociáldemokrácia egyik vezetője, az „ausztromarxizmus" ideológusa. — 318, 330

Becker, Howard (1899—) — reakciós amerikai szociológus. — 48

Beethoven, Ludwig (1770—1827) — német zeneszerző. — 497

Belinszkij, Visszarion Grigorjevics (1811—1848) — orosz materialista filozófus; forradalmi demokrata, esztétikus és irodalomkritikus. — 15, 354–355, 370, 392, 397, 412, 490, 501

Beloiannisz, Nikosz (1915—1952) — a Görög Kommunista Párt egyik vezetője. — 187

Bergson, Henri (1859—1941) — reakciós francia filozófus. — 493

Bernal, John (1901—) — angol fizikus, haladó szellemű tudós. — 478

Bernstein, Eduard (1850—1932) — német szociáldemokrata teoretikus; revizionista. — 39, 138

Blackett, Patrick Maynard Stuart (1897—) — angol fizikus. — 478

Blanqui, Louis-Auguste (1805—1881) — francia forradalmár; utópista kommunista. — 377

Blum, Léon (1872—1950) — a francia szocialista párt szélsőjobboldali vezetője. — 182

Boccaccio, Giovanni (1313—1375) — olasz író, humanista. — 55

Bogardus, Emory Stephen (1882—) — amerikai burzsoá szociológus. — 23, 48, 165, 318

Bogdanov, Alekszandr Alekszandrovics (1873—1928) — orosz

filozófus; revizionista filozófiai nézeteket vallott. — 27, 111, 166, 393, 395, 471

Bolotnyikov, Ivan Iszajevics (?—1608) — az első paraszthábóru idején a parasztfelkelés vezére Oroszországban. — 169, 370

Bolyai János (1802—1860) — magyar matematikus. — 485

Bowen, Francis (1811—1890) — amerikai burzsoá közgazdász és szociológus. — 48

Bruno, Giordano (1548—1600) — renaissance-kori olasz filozófus. — 55

Brutus, Marcus Junius (i. e. 85—42) — köztársaságpárti római államférfi, a Julius Caesar elleni összeesküvés vezetője. — 55

Buckle, Henry Thomas (1821—1862) — angol polgári szociológus. — 55

Bulavin, Kondratyij Afanaszjevics (kb. 1660—1708) — az 1707—1708-ban lezajlott kozák parasztfelkelés vezére. — 169

Bulgakov, Szergej Nyikolajevics (1871—1927) — orosz burzsoá filozófus és közgazdász. — 38

Butlerov, Alekszandr Mihajlovics (1828—1886) — orosz kémikus. — 485

Caesar, Caius Julius (i. e. 100—44) — római hadvezér és államférfi. — 369

Carlyle, Thomas (1795—1881) — angol konzervatív történetíró és filozófus. — 349—350

Carnap, Rudolf (1891—) — német filozófus; logikai pozitivista. — 480

Cervantes, Miguel (1547—1616) — spanyol író. — 360

Chamberlain, Houston Stewart (1855—1927) — angol születésű reakciós szociológus. — 42

Churchill, Winston (1874—) — angol államférfi, az angol konzervatív párt vezetője. — 64

Cleon (?—i. e. kb. 132) — az i. e. 138—132. évi sziciliai rabszolgafelkelés vezére. — 168

Comte, Auguste (1798—1857) — francia pozitivista filozófus és szociológus. — 27

Coudenhove-Kalergi, Richard N. (1894—) — a Páneurópa-mozgalom ideológusa. — 318

Croce, Benedetto (1866—1952) — olasz burzsoá filozófus. — 48

Cromwell, Oliver (1599—1658) — angol államférfi; az angol polgári forradalom vezére. — 370

Csajkovszkij, Pjotr Iljics (1840—1893) — orosz zeneszerző. — 497, 498, 504

Csapligin, Szergej Alekszejevics (1869—1942) — orosz tudós. — 485

Csernisevszkij, Nyikolaj Gavrilovics (1828—1889) — orosz materialista filozófus, forradalmi demokrata. — 15, 354—355, 370, 392, 397, 412, 490, 497, 501

Cyrus (i. e. kb. 558—529) — óperzsa uralkodó. — 314

D'Alembert, Jean Le Rond (1717—1783) — a francia felvilágosodás egyik legtekintélyesebb képviselője; filozófus és matematikus, az „Enciklopédia" társszerkesztője. — 412

Danton, Georges-Jacques (1759—1794) — az 1789-es francia forradalom egyik vezéralakja. — 370

Darwin, Charles (1809—1882) — angol biológus, a növény- és állatfajok leszármazás- és fejlődés-elméletének megalapítója. — 26, 55, 477, 479, 485

Dewey, John (1859—1952) — reakciós amerikai filozófus; az instrumentalizmus (a pragma-

tizmus egyik irányzata) megalapítója. — 23, 48, 49, 351, 480, 493

Dickens, Charles (1812—1870) — angol regényíró. — 447

Diderot, Denis (1713—1784) — a francia felvilágosodás kiemelkedő képviselője; materialista filozófus, az „Enciklopédia" szerkesztője. — 412, 461, 489

Dimitrov, Georgi Mihajlovics (1882—1949) — 253

Dobroljubov, Nyikolaj Alekszandrovics (1836—1861) — orosz irodalomkritikus; forradalmi demokrata, materialista. — 15, 354—355, 370, 392, 397, 412, 490, 501

Dokucsajev, Vaszilij Vasziljevics (1845—1903) — orosz tudós. — 475, 485

Dubinsky, David (1892—) — lengyel születésű amerikai jobboldali szakszervezeti vezető. — 166

Dutt, Palme (1896—) — angol kommunista politikus és író. — 59, 65

Dühring, Eugen (1883—1921) — német vulgáris materialista és pozitivista. — 160

Eddington, Arthur Stanley (1882—1944) — angol csillagász és fizikus. — 480—481

Engels Frigyes (1820—1895) — 9—11, 13—17, 29, 32—33, 35—38, 50, 62, 66, 91, 112, 129, 136, 139, 144, 158, 167, 172, 179, 212, 218—219, 236, 245, 272—273, 285, 289, 300, 328—329, 354, 357, 362, 369—371, 383, 392, 399—401, 405, 407—408, 412, 418, 422, 444—446, 448, 462—463, 470, 477, 490—491, 562—564, 567—568

Euklidész (Euclides) (i. e. III. század eleje) — görög matematikus. — 479

Eunus (élt i. e. kb. 134-ben) — az i. e. II. századi sziciliai rabszolgafelkelés egyik vezére. — 168

Faraday, Michael (1791—1867) — angol materialista természettudós. — 55

Faulkner, William (1897—) — amerikai dekadens író. — 453

Federn, Karl (1868—) — angol reakciós szociológus. — 23, 30, 47—48

Feuerbach, Ludwig (1804—1872) — a Marx előtti korszak kimagasló materialista filozófusa. — 16, 415, 461—462, 490

Fichte, Johann Gottlieb (1762—1814) — német filozófus, szubjektív idealista. — 489

Foster, William (1881—) — az Egyesült Államok Kommunista Pártjának elnöke. — 179

Fučík, Julius (1902—1943) — cseh kommunista író és politikus, 1943-ban a Gestapo meggyilkolta. — 458

Gamaleja, Nyikolaj Fjodorovics (1859—1949) — szovjet mikrobiológus. — 485

Gercen, Alekszandr Ivanovics (1812—1870) — orosz forradalmi demokrata, materialista filozófus. — 15, 392, 397, 412, 490

Glinka, Mihail Ivanovics (1804—1857) — orosz zeneszerző. — 497—498, 504

Gobineau, Joseph-Arthur (1816—1882) — reakciós francia szociológus. — 42

Goethe, Johann Wolfgang (1749—1832) német költő és gondolkodó. — 497, 500

Gogol, Nyikolaj Vasziljevics (1809—1852) — orosz író. — 392, 447, 500

Gorkij, Makszim (1868—1936) — orosz proletáríró, a szocialista realizmus megalapítója, a szovjet irodalom atyja. — 447, 471

Gracchus-fivérek — Tiberius Grachus és öccse Caius Gracchus

(i. e. II. sz.) római néptribunok, akik az arisztokráciával szemben az elszegényedő római parasztság érdekeit képviselték. — 55

Green, William (1873—1952) — amerikai jobboldali szakszervezeti vezető. — 183

Gribojedov, Alekszandr Szergejevics (1795—1829) — orosz drámaíró és költő. — 392, 447

Guizot, François-Pierre (1787—1874) — francia polgári történész. — 10, 158, 354, 370

Gumplowicz, Ludwig (1838—1909) — osztrák reakciós szociológus. — 42, 160

Gyimitrij Donszkoj, Gyimitrij Ivanovics (1350—1389) — orosz hadvezér. — 360

Haushofer, Karl (1869—1946) — német geopolitikus. — 45

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1770—1831) — a német klasszikus filozófia legjelentősebb képviselője; objektív idealista; a dialektika törvényeinek kutatója. — 14—16, 353, 487—489

Helvétius, Claude-Adrien (1715—1771) — francia materialista filozófus. — 14, 412, 461, 489

Hilferding, Rudolf (1878—1941) — német szociáldemokrata; a fasizmus szálláscsinálója. — 182

Hitler Adolf — a német fasizmus hírhedt „Führer"-je. — 351, 451

Hmelnyickij, Bogdan (szül. a XVI. sz. végén — megh. 1657-ben) — ukrán államférfi, hadvezér. — 356

Hobbes, Thomas (1588—1679) — angol materialista filozófus. — 55

Hook, Sidney (1902—) — amerikai filozófus; instrumentalista. — 493

Holbach, Paul-Henri (1723—1789) — materialista filozófus; a francia forradalmi burzsoázia ideológusa. — 412, 415, 461, 489

Husz János (1369—1415) — a reformáció vezére Csehországban. — 370

Ibarruri, Dolores (1895—) — a Spanyol Kommunista Párt főtitkára. — 186

Ivan Vasziljevics IV. (Groznij) (1530—1584) — orosz cár. — 360

Ivanovszkij, Dmitrij Ioszifovics (1864—1920) — orosz mikrobiológus. — 485

Jablocskov, Pavel Nyikolajevics (1847—1894) — orosz tudós és feltaláló. — 485

James, William (1842—1910) — reakciós amerikai filozófus; a pragmatizmus fő képviselője. — 480, 493

Jefferson, Thomas (1743—1826) — az amerikai felvilágosodás kiváló képviselője. — 405

Joliot-Curie, Frédéric (1900—) — francia fizikus; a Béke-Világtanács elnöke. — 478, 482

Joliot-Curie, Irène (1897—) — francia fizikus. — 478

Kalinyin, Mihail Ivanovics (1875—1946) — az oroszországi forradalmi munkásmozgalom harcosa, az SZKP és a szovjet állam kimagasló alakja, a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetjének elnöke 1938-tól 1946-ig. — 266

Kant, Immanuel (1724—1804) — kimagasló német filozófus; a német idealizmus őse. — 489

Károly I. (Nagy) (742—814) — a frankok királya és római császár. — 314

Kautsky, Karl (1854—1938) — a

német szociáldemokrácia és a II. Internacionálé egyik vezetője és ideológusa. — 111, 182, 377

Kerenszkij, Alekszandr Fjodorovics (1881—) — orosz államférfi, az 1917-es februári forradalom után az Ideiglenes Kormány minisztere, majd miniszterelnöke. — 373

Kirov, Szergej Mironovics (1866—1934) — az oroszországi forradalmi munkásmozgalom harcosa; az SZKP és a szovjet állam kimagasló alakja. — 375

Kolumbus Kristóf (kb. 1446—1506) — génuai származású hajós, Amerika felfedezője. — 371

Kopernikus, Nikolaus (1473—1543) — lengyel csillagász; ő állapította meg először, hogy a bolygók a Nap körül mozognak. — 469, 480, 484

Kosevoj, Oleg (1926—1943) — az „Ifjú Gárda" egyik vezetője; a német fasiszták meggyilkolták. — 444

Koszmogyemjanszkaja, Zoja (1923—1941) — hős komszomolka, partizánharcos, a német fasiszták kivégezték. — 444

*Kosztics*ev, Pavel Andrejevics (1845—1895) — orosz tudós. — 475, 485

Kovalevszkij, Makszim Makszimovics (1851—1916) — orosz történész. — 161

Krilov, Ivan Andrejevics (1769—1844) — orosz író, szatirikus tanítómeséiről híres. — 447

Kujbisev, Valerian Vlagyimirovics (1888—1935) — az oroszországi forradalmi munkásmozgalom harcosa; az SZKP és a szovjet állam egyik vezetője. — 375

Kutuzov, Mihail Illarionovics (1745—1813) — orosz hadvezér. — 360–361

Lahaut, Julien (1884—1950) — a Belga Kommunista Párt elnöke. — 375

Lamarck, Jean-Baptiste (1744—1829) — francia természetbúvár. — 477

La Mettrie, Julien-Offray (1709—1751) — francia materialista filozófus. — 4, 12, 489

Lange, Friedrich Albert (1828—1875) — német újkantista filozófus. — 26

Langevin, Paul (1872—1946) — francia fizikus. — 478

Laski, Harold (1893—1950) — az angol Labour Párt egyik teoretikusa. — 49–50

Lassalle, Ferdinand (1825—1864) — német író és politikus; a német munkásmozgalom történetében nagy szerepe volt. — 553

Lavoisier, Antoine-Laurent (1743—1794) — francia vegyész. — 484

Lavrov, Pjotr Lavrovics (1823—1900) — orosz szociológus; narodnyik. — 350

Leibniz, Gottfried Wilhelm (1646—1716) — német filozófus, objektív idealista. — 135

Lenin, Vlagyimir Iljics (1870—1924) — 15, 27, 35–41, 49, 70, 73, 76, 89, 102, 117, 133, 135, 137, 139, 144–145, 148, 151, 163, 172, 174–175, 178, 180–181, 185, 196, 198–201, 211, 229–230, 234, 240, 243, 245–250, 252, 268, 272–275, 277, 285, 289, 290–291, 293, 297, 300–302, 304, 306, 315–319, 321, 325, 329, 331, 341, 350, 360–361, 375–383, 388, 393, 406–407, 410, 413, 421, 423–424, 454–455, 458, 460, 467, 470–471, 478, 481, 483, 488–491, 501, 512–513, 533, 537–539, 541, 548, 553, 555–556, 560–561, 564, 566–567, 569–570, 572

Leonardo da Vinci (1452—1519) — olasz festő. — 55, 500

Lermontov, Mihail Jurjevics (1814

—1841) — orosz költő. — 392, 497, 500, 504

Lessing, Gotthold Efraim (1729—1781) — német költő; a felvilágosodás hirdetője. — 395

Letourneau, Charles (1831—1902) — francia szociológus és etnográfus. — 42

Levitan, Iszaak Iljics (1861—1900) — orosz festő. — 68

Liebknecht, Karl (1871—1919) — a Spartacus Szövetség és a Németországi Kommunista Párt egyik alapítója. — 375

Lincoln, Abraham (1809—1865) — nagy amerikai államférfi. — 405

Liszt Ferenc (1811—1886) — magyar zeneszerző. — 497

Lobacsevszkij, Nyikolaj Ivanovics (1792—1856) — orosz matematikus. — 484

Lodigin, Alekszandr Nyikolajevics (1847—1923) — orosz feltaláló. — 485

Lomonoszov, Mihail Vasziljevics (1711—1756) — orosz tudós és költő; a materialista filozófia és a kísérleti természettudomány megalapítója Oroszországban. — 392, 469, 477, 484, 490

Lucretius, Carus (i. e. kb. 99—55) — római költő és filozófus. — 55

Lundberg, Ferdinand (1902—) — amerikai polgári író. — 451

Luxemburg, Rosa (1871—1919) — a nemzetközi munkásmozgalom kiváló harcosa, a Németországi Kommunista Párt egyik alapítója. — 375

MacDonald, James Ramsay (1866—1937) — labourista miniszterelnök. — 182

Mach, Ernst (1838—1916) — német filozófus és fizikus. — 480

Majakovszkij, Vlagyimir Vlagyimirovics (1893—1930) — szovjet költő. — 505

Malenkov, Georgij Makszimilianovics (1902—) — 431, 561

Malthus, Thomas Robert (1766—1834) — angol lelkész; reakciós népesedés-eméletéről hírhedt közgazdász. — 26, 44, 63—65

Mao Ce-tung (1893—) — 169

Marat, Jean-Paul (1743—1793) — francia politikus, az 1789-es forradalomban a forradalmi kispolgárság egyik legradikálisabb vezére. — 370

Marr, Nyikolaj Jakovlevics (1864—1934) — szovjet nyelvtudós; nyelvelméletének hibáit Sztálin elvtárs éles bírálattal illette. — 148, 153—155

Marx Károly (1818—1883) — 9, 11, 13—17, 26—29, 35—41, 44, 50, 52—54, 57, 62—63, 66—67, 69—70, 72—73, 75, 82, 84, 96—97, 99, 104, 115—116, 120, 129, 136, 144—145, 158, 162, 167, 172, 175, 179, 183, 236, 245, 272—273, 300, 328—329, 349, 354, 357, 362, 368, 370—373, 376, 378—381, 383, 394—395, 399, 405, 407—408, 412, 416, 418, 422, 429, 439, 442, 448—450, 460, 462, 470, 477, 488, 490—491, 499, 547—548, 562—563

Matroszov, Alekszandr Matvejevics (1924—1943) — a Nagy Honvédő Háború hőse. — 444

Mecsnyikov, Ilja Iljics (1845—1916) — orosz tudós. — 485

Mengyelejev, Dmitrij Ivanovics (1834—1907) — orosz tudós; a kémiai elemek periódusos rendszerének felfedezője. — 485

Meyer, Eduard (1855—1930) — reakciós német történész. — 23

Michelangelo, Buonarroti (1475—1564) — olasz festő és szobrász. — 500

Micsurin, Ivan Vlagyimirovics (1855—1935) — szovjet agrobiológus; a tudományos dar-

winista biológiát új, magasabb fokra emelte. — 470, 475, 477, 485

Mignet, François-Auguste (1796—1884) — francia liberális burzsoá történettudós. — 10, 158, 354, 370

Mihajlovszkij, Nyikolaj Konsztantyinovics (1842—1904) — orosz szociológus és publicista; a liberális narodnyikok vezére. — 315, 350

Miklós, II. (1868—1918) — orosz cár. — 373

Miller, Henry — amerikai születésű francia dekadens író. — 453, 502

Moch, Jules (1893—) — francia jobboldali szocialista vezető. — 111

Molière (Jean-Baptiste Poquelin) (1622—1673) — francia drámaíró. — 447

Monod, Gabriel-Jacques-Jean (1844—1912) — restaurációkorabeli francia történész. — 354

Montesquieu, Charles (1869—1755) — francia szociológus; korának haladó ideológusa. — 54—55, 412

Morgan, Lewis Henry (1818—1881) — amerikai etnográfus, az őskori társadalom történetének kutatója. — 370

Mozsajszkij, Alekszandr Fjodorovics (1825—1890) — orosz mérnök és feltaláló. — 485

Münzer, Thomas (kb. 1490—1525) — német utópista kommunista. — 370

Newton, Isaac (1642—1727) — angol fizikus, csillagász és matematikus, az egyetemes tömegvonzás törvényének felfedezője. — 372

Nietzsche, Friedrich (1844—1900) — reakciós német idealista filozófus; a fasiszta ideológusok közvetlen előfutára. — 350—351, 435, 451, 493

Nyekraszov, Nyikolaj Alekszejevics (1821—1877) — orosz költő; forradalmi demokrata. — 500

Ogarjov, Nyikolaj Platonovics (1813—1877) — orosz publicista; nemesi forradalmár. — 412, 490

O'Neill, Eugene Gladstone (1888—) — amerikai dekadens drámaíró. — 502

Pavlov, Ivan Petrovics (1849—1936) — szovjet fiziológus; a magasabbrendű idegműködés materialista fiziológiájának megteremtője. — 392, 470, 477, 485

Perlo, Victor — haladó amerikai közgazdász. — 104

Péter, I. (Nagy) (1672—1725) — orosz cár. — 356

Petrov, Vaszilij Vlagyimirovics (1762—1834) — orosz tudós. — 485

Pheidiasz (i. e. 500—430) — ókori görög szobrász. — 497

Phillips, Morgan (1885—) — labourista vezető. — 183, 439

Piszarev, Dmitrij Ivanovics (1840—1868) — orosz materialista gondolkodó; forradalmi demokrata. — 412, 490

Pithagorasz, számoszi (i. e. kb 571—497) — ógörög filozófus és matematikus. — 371, 481

Platón (i. e. 427—347) — ókori görög filozófus; objektív idealista. — 399—400

Plehanov, Georgij Valentyinovics (1856—1918) — orosz marxista teoretikus. — 110—111, 350, 377, 390, 501

Poincaré, Henri (1854—1912) — francia matematikus. — 480

Pokrovszkij, Mihail Nyikolajevics (1868—1932) — orosz történész;

a marxizmus vulgarizálója. — 395

Polzunov, Ivan Ivanovics (1730—1766) — orosz feltaláló. — 113, 484

Popov, Alekszandr Sztyepanovics (1859—1905) — orosz fizikus és feltaláló. — 485

Praxitelész (i. e. kb. 364—330) — ókori görög szobrász. — 497

Prenant, Marcel — francia természettudós. — 478

Ptolemaiosz, Claudius (i. sz. II. század) — ókori görög matematikus, csillagász és fizikus. — 480

Pugacsov, Jemeljan Ivanovics (kb. 1744—1775) — doni kozák, az 1773—1774. évi nagy orosz parasztfelkelés vezetője. — 169, 370, 395

Puskin, Alekszandr Szergejevics (1799—1837) — orosz költő. — 153, 392, 447, 497, 498, 500, 504

Rabelais, François (1494—1553) — francia szatirikus író. — 500

Raffael, Santi (1483—1520) — olasz festő. — 68, 497—498, 500, 564

Ragyiscsev, Alekszandr Nyikolajevics (1749—1802) — orosz forradalmi író. — 392, 415, 490

Razin, Sztyepan Tyimofejevics (?—1671) — doni kozák, a XVII. századi parasztfelkelés vezére Oroszországban; 1671-ben kivégezték. — 169, 370

Renaudel, Pierre (1871—1935) — szélsőjobboldali francia szocialista politikus. — 182

Renner, Karl (1870—1950) — osztrák jobboldali szocialista vezér. — 166, 212, 318, 330

Repin, Ilja Jefimovics (1844—1930) — orosz festő. — 68, 497—498

Reuther, Walter (1907—) — az amerikai gépkocsiipari munkások szakszervezetének elnöke. — 184

Ricardo, David (1772—1823) — angol közgazdász; a klasszikus polgári politikai gazdaságtan utolsó nagy képviselője. — 14, 158

Rickert, Heinrich (1863—1936) — német burzsoá filozófus; újkantista. — 23

Robespierre, Maximilien (1758—1794) — az 1789-es francia forradalomban a jakobinusok vezére. — 370

Ross, Edward (1866—) — reakciós amerikai szociológus. — 23, 165, 318

Rousseau, Jean-Jacques (1712—1778) — a francia felvilágosodás egyik legkiválóbb írója és ideológusa. — 14, 412, 415

Russell, Bertrand (1872—) — reakciós angol filozófus; a szimbolikus logika egyik megalapítója. — 23, 44—45, 318, 351, 435, 442, 453, 480

Saint-Just, Louis-Antoine-Léon (1767—1797) — az 1789-es francia forradalom egyik vezéralakja. — 370

Saint-Simon, Claude-Henri (1760—1825) — francia utópista szocialista. — 14

Sándor, Macedóniai (Nagy Sándor) (i. e. 356—323) — nagy hadvezér és államférfi. — 314

Santayana, George (1863—) — reakciós amerikai filozófus. — 493

Scheidemann, Philipp (1865—1939) — a német szociáldemokrácia jobbszárnyának egyik vezetője. — 182

Shakespeare, William (1564—1616) — angol drámaíró. — 447, 497—500

Siskin, Ivan Ivanovics (1831—1898) — orosz festő. — 68

Smith, Adam (1723—1790) — angol közgazdász; a klasszikus

polgári politikai gazdaságtan kiváló képviselője. — 14, 158

Sombart, Werner (1863—1941) — reakciós német közgazdász. — 38

Spartacus (megh. i. e. 71-ben) — római gladiátor; az i.e. 73—71. évi rabszolgafelkelés vezére. — 168, 370

Spencer, Herbert (1820—1903) — angol pozitivista filozófus és szociológus. — 27, 63

Spengler, Oswald (1880—1936) — német idealista filozófus; a fasizmus egyik ideológiai előfutára. — 49

Spinoza, Baruch (Benedictus) (1632—1677) — holland materialista és ateista filozófus. — 415

Stirner, Max (1806—1856) — német baloldali hegelista. — 349

Suljatyikov, V. (1872—1912) — orosz szocláldemokrata író. — 135, 395

Scsedrin, M. (M. J. Szaltikov) (1826—1889) — orosz író; szatirikus. — 353, 412

Szecsenov, Ivan Mihajlovics (1829—1905) — orosz fiziológus. — 392, 470, 485

Sztálin, Ioszif Visszarionovics (1879—1953) — 28, 35—38, 41, 56, 87, 121, 137, 143—144, 146, 149, 152, 167, 190, 198, 201—202, 227, 239, 260, 268, 271—272, 301, 304, 308, 315, 317—319, 330, 341, 362, 367, 368, 375, 378, 379, 381, 384, 406—407, 412, 414, 424, 470, 491, 506, 548, 567

Sztruve, Pjotr Berngardovics (1870—1944) — orosz „legális marxista", majd liberális politikus. — 36—37, 49

Szurikov, Vaszilij Ivanovics (1848—1916) — orosz realista festő. — 68, 497—498

Szuvorov, Alekszandr Vasziljevics (1730—1800) — orosz hadvezér. — 360

Szverdlov, Jakov Mihajlovics (1885—1919) — az oroszországi forradalmi munkásmozgalom kimagasló alakja; az SZKP vezetői és a szovjethatalom első szervezői közé tartozott. — 375

Thälmann, Ernst (1886—1944) — a német kommunista párt vezére. — 375

Thiers, Louis-Adolphe (1797—1877) — francia polgári történetíró. — 10

Thierry, Jacques-Nicolas-Augustin (1795—1856) — francia restauráció-korabeli történész. — 10, 158, 354, 370

Thorez, Maurice (1900—) — a Francia Kommunista Párt vezetője. — 186

Tizian, Vecellio (kb. 1477—1576) — olasz festő. — 68, 497—498, 500

Togliatti, Palmiro — az Olasz Kommunista Párt vezetője. — 375

Tokuda, Kuicsi — a Japán Kommunista Párt vezetője. — 375

Toland, John (1670—1722) — angol materialista filozófus. — 55, 447,

Tolsztoj, Lev Nyikolajevics (1828—1916) — realista regényíró, az orosz és a világirodalom klaszszikusa. — 356, 392, 498, 500—502, 504

Torricelli, Evangelista (1608—1647) — olasz fizikus és matematikus. — 112

Toynbee, Arnold Joseph (1889—) — reakciós angol történész. — 47, 442

Trevelyan, George Macaulay (1876—) — reakciós angol történész. — 23, 47

Turgenyev, Ivan Szergejevics (1818

—1883) — orosz klasszikus regényíró. — 392, 504

Tyler, Wat — az 1381-es angol parasztfelkelés vezére. — 169

Tyimirjazev, Klimentyij Arkagyevics (1843—1920) — orosz tudós, materialista biológus. — 392, 470, 477, 485

Viljamsz, Vaszilij Robertovics (1863—1939) — szovjet természettudós. — 484—485

Vogt, William (1902—) — reakciós amerikai tudós. — 64

Voltaire, François-Marie (1694—1778) — a XVIII. századi francia felvilágosodás kimagasló képviselője; filozófus, író, történész. — 412

Windelband, Wilhelm (1848—1915) — német filozófus, újkantista. — 23, 349

Wittgenstein, Ludwig (1885—1951) — osztrák születésű burzsoá filozófus; újmachista. — 480

Zinyin, Nyikolaj Nyikolajevics (1812—1880) — orosz kémikus. — 485

Zsukovszkij, Nyikolaj Jegorovics (1847—1921) — orosz tudós. — 485

TARTALOM

Előszó a második kiadáshoz 5

Első fejezet. A TÖRTÉNELMI MATERIALIZMUS MINT TUDOMÁNY 7

1. A történelmi materializmus tárgya 7
2. A történelmi materializmus megteremtése hatalmas forradalom a tudományban 9
3. A társadalmi fejlődés törvényei, és e törvények objektív jellege 18
4. A történelmi törvényszerűség és az emberek tudatos tevékenysége. Szabadság és szükségszerűség 30
5. A történelmi materializmus pártossága és alkotó jellege 34
6. A polgári szociológia csődje 41

Rövid összefoglalás 50

Második fejezet. A TÁRSADALOM ANYAGI ÉLETFELTÉTELEI . 52

1. A földrajzi környezet 52
2. A népesség növekedése 60
3. A termelési mód — a társadalmi fejlődés meghatározó ereje 66

Rövid összefoglalás 77

Harmadik fejezet. A TERMELŐERŐK ÉS A TERMELÉSI VISZONYOK FEJLŐDÉSE 78

1. A termelési mód meghatározó szerepének törvénye a társadalom fejlődésében 78
2. A termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti feltétlen összhang törvénye 81

3. A termelőerők és a termelési viszonyok fejlődésének dialektikája a kapitalizmus előtti társadalmi-gazdasági alakulatokban ... 87
4. A termelőerők és a termelési viszonyok fejlődésének dialektikája a tőkés társadalomban ... 97
5. A szocialista társadalom termelőerői és termelési viszonyai 105
6. A termelés fejlődésének hajtóerői ... 110
7. A termelési mód változásának törvényszerűségei ... 121

Rövid összefoglalás ... 127

Negyedik fejezet. A TÁRSADALOM ALAPJA ÉS FELÉPÍTMÉNYE 129

1. Az alap és a felépítmény problémájának jelentősége ... 129
2. Az alap és a felépítmény meghatározása; fejlődésük és változásuk törvényei ... 131
3. Az alap és a felépítmény kölcsönhatása. A felépítmény aktív szerepe ... 138
4. Az életmód és a család. Az életmód és a család viszonya az alaphoz és a felépítményhez ... 143
5. A kultúra és a kultúra viszonya az alaphoz és a felépítményhez ... 147
6. A nyelv mint a társadalmi élet jelensége ... 151

Rövid összefoglalás ... 156

Ötödik fejezet. AZ OSZTÁLYOK ÉS AZ OSZTÁLYHARC ... 158

1. A társadalom osztálytagozódásának okai. Az osztályok meghatározása ... 158
2. Az osztályharc — az antagonisztikus társadalmak történetének hajtóereje ... 167
3. A proletariátus történelmi szerepe. A proletariátus mint a dolgozók és kizsákmányoltak vezetője ... 171
4. A proletariátus osztályharcának alapformái ... 175
5. Osztályok és pártok ... 180
6. Az osztályharc kiéleződése a kapitalizmus jelenlegi szakaszában ... 187
7. A proletárdiktatúra mint az osztályharc folytatása új formákban. Osztályok és osztályharc a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában ... 194

8. A szocializmus győzelme a Szovjetunióban, és a szovjet társadalom osztályszerkezetének megváltozása 204
Rövid összefoglalás 209

Hatodik fejezet. AZ ÁLLAM ÉS A JOG . 211
1. Az állam és a jog mint politikai és jogi felépítmény a gazdasági alapon 211
2. Az állam és a jog eredete 217
3. Az állam funkciói 221
4. Az állam típusai és formái 224
5. A proletariátus diktatúrája — az állam új típusa 237
6. A proletariátus diktatúrájának államformái 245
7. A Kommunista Párt — a proletárdiktatúra rendszerének irányító ereje 252
8. A szocialista állam fejlődési szakaszai és funkciói 255
9. A szocialista állam erősítése 267
Rövid összefoglalás 272

Hetedik fejezet. A FORRADALOM MARXI-LENINI ELMÉLETE 273
1. A társadalmi forradalom lényege és okai 273
2. A forradalmak történelmi típusai 277
3. A polgári demokratikus forradalom szocialista forradalomba való átnövésének lenini elmélete 285
4. A proletár-, szocialista forradalom 294
5. A leninizmus tanítása a szocializmus győzelmének lehetőségeiről 300
Rövid összefoglalás 311

Nyolcadik fejezet. A NEMZETEK ÉS A NEMZETI FELSZABADÍTÓ MOZGALMAK MARXI-LENINI ELMÉLETE 313
1. A marxista nemzet-elmélet 313
2. A nemzeti mozgalmak és a nemzeti-gyarmati kérdés . . 323
3. A Szovjetunió tapasztalatainak történelmi jelentősége a nemzeti kérdés megoldása terén 331
4. A világ két rendszerre szakadása és a nemzeti felszabadító mozgalmak 341
Rövid összefoglalás 347

Kilencedik fejezet. A NÉPTÖMEGEK ÉS AZ EGYÉNISÉG SZEREPE A TÖRTÉNELEMBEN 348

1. Az egyéniség és a néptömegek történelmi szerepének idealista értelmezése és e felfogás tarthatatlansága 348
2. A nép a történelem alkotója 357
3. Az egyéniség szerepe a történelemben 368
4. A munkásosztály vezéreinek szerepe 374

Rövid összefoglalás 385

Tizedik fejezet. A TÁRSADALMI TUDAT ÉS A TÁRSADALMI TUDAT FORMÁI 387

1. A társadalmi tudat a társadalom anyagi létfeltételeinek tükröződése 387
2. Az ideológia osztályjellege az osztálytársadalomban 399
3. A társadalmi tudat visszahatása a társadalmi létre 407
4. A marxista elmélet, a szocialista tudat szerepe a szovjet társadalom fejlődésében 414
5. A tömegek kommunista nevelése 422
6. A szocialista tudat főbb vonásai. A szovjet ember szellemi arculata 427
7. A társadalmi tudat különböző formái 432
   a) A politikai és jogi ideológia 432
   b) Az erkölcs 443
   c) A vallás 459
   d) A tudomány 473
   e) A filozófia 487
   f) A művészet 494

Rövid összefoglalás 507

Tizenegyedik fejezet. A SZOCIALISTA TÁRSADALOM FEJLŐDÉSÉNEK HAJTÓERŐI 509

1. A szocialista termelési mód — a szocialista társadalom fejlődésének meghatározó ereje 510
2. Az erkölcsi-politikai egység, a Szovjetunió népeinek barátsága és a szovjet hazafiság mint a szovjet társadalom fejlődésének hajtóerői 515

3. A bírálat és önbírálat mint a szocialista társadalom fejlődésének hajtóereje 525
4. A Kommunista Párt -- a szocialista társadalom vezető és irányító ereje 530
Rövid összefoglalás 546

Tizenkettedik fejezet. A SZOCIALIZMUSBÓL A KOMMUNIZMUSBA VALÓ ÁTMENET TÖRVÉNYSZERŰSÉGEI 547
1. A kommunista társadalom két szakasza 547
2. A szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet 553
3. A szocialista állam a kommunizmus építésének fő eszköze ... 567
Rövid összefoglalás 573
Névmutató 574

A címlapot tervezte: Csillag Vera.

A fordítást ellenőrizte: Székely Andorné. Műszaki vezető: Szécsi Andor.

A könyv szedését 1955 III. 22-én kezdték meg. Megjelent V. 20-án, 23.000 példányban. Tartalmaz 37,3 szerkesztői ívet. Terjedelem 40,5 (A/5) ív.

7016. Franklin-nyomda Budapest, VIII., Szentkirályi utca 28.
Felelős: Vértes Ferenc.